

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

19

59

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1959

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
—
1959

BUDAPEST, 1961

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÉLLEY PÁL
HAJDU HELGA
KERESZTURY DEZSŐ
LÁZÁR PÉTER

FELELŐS SZERKESZTŐ:

DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

FALTA ROSEMARIE

TARTALOMJEGYZÉK

I. A könyvtár életéből

Az Országos Széchényi Könyvtár 1959. évi beszámolója	11
Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozóinak munkássága	71
<i>Gombocz István</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi kapcsolatai 1958-ban és 1959-ben	84
<i>Besenyei Andorné—Papp István</i> : A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Oktatási osztálya 1959. évi munkájáról	93

II. A könyvtári munka módszertani kérdéseiről

<i>Lázár Péter—Baria Gábor</i> : A nemzeti és nemzetközi szabványosítás összhangjának problémája a könyvtárügy és a dokumentáció területén.....	107
<i>Tombor Tibor</i> : Fényszedési eljárások	117
<i>Orosz Gábor</i> : Kollacionálás elvén alapuló gépi adatviszanyerés	128
<i>Nagydiási Gézáné</i> : A vakok és a könyv. (Louis Braille születésének 150. évfordulójára.)	139
<i>Keresztury Dezső</i> : A magyar könyv tizenöt éve	150

III. Az OSZK gyűjteményeinek anyagából

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Mátyás király könyvtárának scriptorai	159
<i>Fazakas József</i> : Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez	178
<i>Solitsz Zoltánné</i> : Hans Sebald Beham metszeteinek útmutatása egy XVI. századi csonka perikópás könyv meghatározásánál	190
<i>Berlász Jenő</i> : Istvánffy Miklós könyvtáráról	202
<i>Terbe Lajos</i> : A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—1921.	241
<i>Markovits Györgyi</i> : A Nemzeti Könyvtár remotái nyomán.....	260

IV. Könyvtár- és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Borsa Gedeon</i> : Két Peraudi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban	279
<i>Kóka György</i> : Javaslatok a könyvolvasás népszerűsítésére 1789/1790-ből	292
<i>Hernády Ferenc</i> : Klimó György könyvtárának két felirata. (Adatok a pécsi műemlékkönyvtár nyilvánosítása időpontjához és szabályzata történetéhez.)	302
<i>Kostyál István</i> : Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez az Urániáról	316
<i>Busa Margit</i> : Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástarténete. (Születésének 200. évfordulója alkalmából.)	321
<i>Dezsényi Béla</i> : Kossuth Lajos publicisztikai munkássága az emigrációban...	344
<i>Резюме</i>	363
<i>Summaires</i>	389

СОДЕРЖАНИЕ

I. Из жизни Библиотеки

Отчетный доклад о работе Государственной Библиотеки им. Сечени в 1959 году	11
Вышедшие в 1959 г. печатные работы сотрудников Государственной Библиотеки им. Сечени.	71
<i>И. Гомбоц:</i> Заграничные связи Государственной Библиотеки им. Сечени в 1958—1959 гг.	84
<i>Е. Бешенеи—И. Пан:</i> О деятельности Отдела подготовки и переподготовки кадров Центра библиотековедения и методической работы в 1959 году	93

II. Вопросы методологии в библиотечной работе

<i>П. Лазар—Г. Барта:</i> Проблема координации национальной и международной стандартизации в области библиотековедения и документации	107
<i>Т. Томбор:</i> Фотонаборные методы	117
<i>Г. Орос:</i> Машинный поиск основанный на принципе сверки	128
<i>И. Надьдиоши:</i> Слепые и книга. К 150-летию со дня рождения Луи Брайля	139
<i>Д. Керестури:</i> Пятнадцать лет венгерской книги. Выставка.....	150

III. Специальные фонды Государственной библиотеки им. Сечени

<i>К. Чаподи:</i> Писаря библиотеки короля Матиаша	159
<i>И. Фазакаш:</i> Материалы для I—III томов произведения Кароя Сабо «Старая венгерская библиотека». Библиографически еще не описанные старые венгерские печатные произведения, находящиеся в Государственной библиотеке им. Сечени	178
<i>Е. Шольтес:</i> Роль гравюров Ганза Зебальда Бегама в определении дефектной книги	190
<i>Й. Берлас:</i> О библиотеке Миклоша Иштванффи	202
<i>Л. Тербе:</i> Вышедшие в европейской части Советского Союза венгерские газеты за 1917—1921 гг.	241
<i>Г. Марксвич:</i> Вслед за закрытым фондом Национальной библиотеки ..	260

IV. Статьи по истории библиотек и культуры

<i>Г. Борша:</i> Две индульгенции Перауди в Венгерском государственном архиве	279
<i>Д. Кокаи:</i> Предложения для популяризации чтения книг в 1789—1790 гг.	292
<i>Ф. Хернади:</i> Две надписи библиотеки Дьердь-а Климо	302
<i>И. Коштял:</i> Письмо Й. Карман к графу Д. Фестетич о журнале Урания 316	
<i>М. Буша:</i> История издания произведений Ф. Казинци (1831—1960) ...	321
<i>Б. Дежени:</i> Публицистическая деятельность Лайош-а Кошут-а в эмиграции	344
<i>Резюме</i>	363

CONTENTS

I. The activities of the Library

Report on the activity of the National Széchényi Library in 1959.....	11
List of works published by the collaborators of the National Széchényi Library in 1959.	71
I. <i>Gombocz</i> : Foreign relations of the National Széchényi Library in the years 1958/59	84
E. <i>Besenyei</i> —I. <i>Papp</i> : Some facts about the work of the Educational Division of the Centre of Library Science and Methodology in 1959.....	93

II. Questions of methodology in library work

P. <i>Lázár</i> —G. <i>Barta</i> : The problem of co-ordinating national and international standardization in the field of library economy and documentation....	107
T. <i>Tombor</i> : Photo-composing methods	117
G. <i>Orosz</i> : Mechanical information retrieval based on the collation principle	128
I. <i>Nagydiósi</i> : The blind and the book. On the occasion of the 15th anniversary of the birth of Louis Braille.	139
D. <i>Keresztury</i> : Books in Hungary, 1945—1960. An Exhibition.	150

III. On the collections of the National Széchényi Library

K. <i>Csapodi</i> : The scriptors of the library of King Matthias.....	159
J. <i>Fazakas</i> : Additional material to Vols. I—III of "Régi Magyar Könyvtár" (Old Hungarian literature) by K. Szabó. Old Hungarian books of the National Széchényi Library, bibliographically not yet described	178
E. <i>Soltész</i> : Identification of a defective copy of a 16th century book of pericopes on the basis of Hans Sebald Beham's woodcuts	190
J. <i>Berlász</i> : The library of Miklós Istvánffy	202
L. <i>Terbe</i> : Hungarian newspapers in the European region of the Soviet Union in the period 1917 to 1921.....	241
G. <i>Markovits</i> : Following up the National Library's prohibited material in the time of the Horthy-régime	260

IV. History of libraries and history of culture

G. <i>Borsa</i> : Peraudi's two printed letters of indulgence in the Hungarian National Archives	279
G. <i>Kókay</i> : Suggestions for the popularization of books in eighteenth century Hungary	292
F. <i>Hernády</i> : Two inscriptions in the former Klimó library.....	302
I. <i>Kostyál</i> : Kármán's letter to Count G. Festetics on the „Urania”.....	316
M. <i>Busa</i> : The background of editing the works of Ferenc Kazinczy (1831—1960)	321
B. <i>Dezsényi</i> : The publicistic activity of Lajos Kossuth in exile.....	344
<i>Summaries</i>	389

I.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

Az Országos Széchényi Könyvtár 1959. évi beszámolója

ÖSSZEÁLLÍTOTTA A KÖNYVTÁR IGAZGATÓSÁGA

Az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei ismét rámutattak arra a felelősségre, melyet a könyvtárak a szocialista építőmunka kulturális és tudományos megalapozása terén viselnek. E kultúrpolitikai hivatás betöltésében nem kis szerep vár a nemzeti könyvtárra, hazánk egyik legfontosabb kulturális intézményére. Egyrészt a rendelkezésre álló szerény eszközökkel is a maximumot kell nyújtania a szocialista építés szolgálatában, másrészt rekonstrukciós programot kell kidolgoznia és azt gyors ütemben végrehajtania.

Mielőtt azt vizsgálnánk, hogy az 1959. év munkája mennyiben hozta közelebb a célok megvalósítását, fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy a végrehajtáshoz szükséges *feltételek* mennyiben voltak biztosítva az elmúlt év folyamán. Egyik ilyen feltétel volt a célok tisztázása, azok között is első helyen a sokat vitatott *gyűjtőkör* elveinek rögzítése. A gyűjtőköri szabályzat végleges kidolgozása és elfogadása 1959-ben megtörtént. Ugyancsak nyugvópontra jutott az OSZK *muzéalis és közművelődési* funkciói közötti helyes egyensúly megteremtésének problémája is. Nem változott azonban a katasztrofális *helyhiány*: könyveink nagy része változatlanul a földön raktározódik; sem olvasótermeink, sem azok férőhelyei nem szaporodtak. A kivezető út megnyílt ugyan számunkra azáltal, hogy komoly formában kirajzolódott új otthonunk képe a Várpalotában; 1959 folyamán azonban ez a helyhiányon még mitsem változtat. A nélkülözhetetlen munkafeltételek közé tartozik a kellő számú és képzettségű *személyzet*. Könyvtárunk dolgozóinak száma 1959-ben ugyan 13 fővel több volt az előző évi látszámnál, ez az emelkedés azonban szinte teljesen a KMK megszervezésével függ össze. Ha a dolgozók ideológiai és szakmai felkészültségének színvonalát, vagy a különféle képzettségi kategóriák arányát vizsgáljuk, nem sok haladást tapasztalunk az előző évhez viszonyítva. Továbbra is fennáll a tudományos és középfokú képzettségű dolgozók közötti aránytalanság, illetve az utóbbiak és a technikai kiegészítő munkaerők hiánya. A másik nélkülözhetetlen munkafeltétel a kellő nagyságú *költségvetés*. Államunk 1959-ben újra megnövelt keretet biztosított számunkra (10 615 000 Ft), amit még az év folyamán kapott póthitelek is kiegészítettek. A *munkaeszközök* terén fenálló elmaradottságunkat is sikerült részben enyhíteni, ugyancsak a póthitelek segítségével.

Nézünk meg most már közelebbről, hogy az 1959-i programban vázolt általános kultúrpolitikai célok hogyan tükröződnek az év folyamán elvégzett munka eredményeiben.

A *gyarapítási* tevékenység gondoskodott arról, hogy olvasóink és kutatóink számára jelentősen több könyvtári anyag álljon rendelkezésre. A külföldi hungarikák beszerzése terén régen fennálló elmaradás felszámolására mind a könyvek, mind a folyóiratok terén fontos lépések történtek, bár elvi és gyakorlati tennivaló maradt még bőven. Szerzeményezésünk általában energikusabb lett, emellett körültekintőbb; nagyobb mértékben épített a külföldi cserére is. A KMK erőteljesen foglalkozott a könyvtártudományi szakirodalom begyűjtésével. Fontos muzeális darabokkal, hagyatékokkal stb. gyarapodtak különgyűjteményeink. A szerzeményezés gyakorlati szervezési kérdései körül voltak még zökkenők, így pl. a naplózás kérdésében, vagy a KMK sürgős kérései körül, és ha növekedett is a beszolgáltatott kötelespéldányok száma, nem oldódott meg — az ismert helyhiány miatt — a kellő számú használati példányok problémája. Az 1952 előtti anyag kettős raktározása máig sem valósulhatott meg, sőt a már átvett könyvtömegek pincérel-pincére költöztetése tovább súlyosbította a helyzetet.

Az *állomány védelme* terén könyvtárunk változatlanul nagy nehézségekkel küzdött. Az évi költségvetésnek mindössze töredékét tudtuk költetésre és könyvrestaurálásra fordítani, így még a kurrens szerzeményeket sem tudtuk mind beköltetni. Még kevésbé került sor a múlt hátralékainak felszámolására. Kötészetünk helyzete személyzeti téren javult ugyan, elhelyezése kedvezőbb lett, felszerelése azonban nem tart lépést a kor követelményeivel. Restaurálási téren néhány jelentős munka készült el, könyvhigiéniai és állományvédelmi intézkedések nagyarányú beindítására azonban még nem kerülhetett sor. (A könyvegészségügyi laboratóriumban alkalmazott vegyész-méternök sajnos évközben eltávozott intézetünkéből.) A kötetzet dolgozóinak derekas munkája ellenére tehát állományvédelem szempontjából a kívánatos színvonalat eddig — főleg pénzügyi okokból — nem érthettük el.

A *feldolgozó munka* általában tervszerűen folyt az egész könyvtár területén. Kiemelkedő teljesítmény a rekatalogizálás kínzó restanciájának felszámolása érdekében végzett ideiglenes célú nagyarányú fényképező munka, mellyel az ún. müncheni katalógus 50%-át reprodukáltuk és szabványméretű fényképek formájában a két betűrendes katalógusba beosztottuk. (Az olvasói betűrendes katalógus szekrényeit egyébként 1959-ben kicseréltük, befogadóképességét néhány évre ismét biztosítottuk.) Eredményesen folyt szak-katalógusunk revíziója és fejlődtek különgyűjteményeink, valamint a műemlékkönyvtárak katalógusai is. Jelentős szervezeti változást hajtottunk végre azzal, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztését és a kurrens kötelespéldányok címléírását a Bibliográfiai Osztály kurrens csoportjára bíztuk, amely a munkát a Könyvfeldolgozó osztály superrevíziója alatt megoldotta. Módosult a zárolt könyvek és folyóiratok katalogizálási rendszere is.

Olvasószolgálatunk, tájékoztató- és propagandamunkánk az említett súlyos helyhiány ellenére is fejlődött. A nagy könyvanyag forgalmában az olvasók száma 7%-kal, a használt anyag mennyisége 13%-kal növekedett, a Hírlaptár kötetforgalma még ennél is nagyobb mértékben nőtt. Míg a történeti táruk olvasóforgalmában a felügyelet kérdésének megoldatlansága és a lefolyt átalakítások miatt csökkenés következett be, a Zeneműtár és a Kis-

nyomtatványok Tára jelentős mértékben emelte kutatóforgalmát. Mind-egyik műemlékkönyvtár látogatottsága emelkedett, a Helikon Könyvtár forgalma elérte eddigi fennállása legmagasabb számát. A központi tájékoztatószolgálat igen sok alkalmi bibliográfiai tájékoztatást nyújtott mind külföldi, mind belföldi érdeklődők számára és megkezdte az olvasótermi kézikönyvtár revízióját is, bár ezen a téren nem kis elvi nehézségek lassították a munkát. Bővült a tájékoztatószolgálat kézikönyvtára, noha még távol van a modern követelményektől. Sok munkát fordítottunk kiállításainkra és egyéb propagandára; látogatosságukkal, hatásukkal azonban nem lehetünk megelégedve. Fontos és nemzetközi szempontból is kiemelkedő esemény viszont a Haydn ünnepek megrendezése, melyben igen nagy része volt Zeneműtárunknak. Több osztály végzett eredményes munkát a Pártkongresszus alkalmából, továbbá a Tanácsköztársaság jubileumával kapcsolatban. A házi és a külső kölcsönzőforgalom a könyvtár praesens jellegéhez képest még mindig nagy volt, de rendezettebb keretek között folyt, a reklamálás és pótlás munkája hatásosabb lett.

A *bibliográfiai munka* terén eredmények és hiányosságok egyaránt mutatkoztak. Sikerült például a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertóriumára elmaradását nagyjából behozni, e kiadványok szerkesztését a korszerű követelményeknek megfelelően átalakítani. A Bibliográfiai osztály kurrens csoportjának szerkesztőmunkáját egyébként is személyzeti gondok nehezítették, ezeket néhány új dolgozó felvételével enyhítettük. Nem kerülhetett viszont sor még sem az 1921—1944, sem az 1945—1959 közötti évek összefoglaló Magyar Könyvészetének kiadására. Különösen a 15 éves ciklus összeállítása terén merültek fel lassító hatású tényezők. Jól haladt a külföldi hungarikák bibliográfiai feltárása a Gyarapítási osztályon és a Hírlaptárban. Utóbbi ezen kívül a magyar periodikák retrospektív bibliográfiájának szerkesztésében haladt előre. Folytatódtak a különgyűjtemények jelentős bibliográfiai munkálatai is (latin, németnyelvű és hungarika kéziratbibliográfiák, RMK bibliográfiai munkálatok stb.).

Raktáraink állapota — mint mondtuk — továbbra is méltatlan volt a nemzeti könyvtár feladataihoz. A helyzet szükségképpen tovább romlott egy teljes év anyagának elhelyezése következtében. Az adott lehetőségek között itt-ott jobb szervezéssel javítottunk az állapotokon. Megemlítendő pl. a Kisnyomtatványtár eddig ömlesztve tárolt gyászjelentésgyűjteményének rendezett felállítását.

A *Könyvtártudományi és Módszertani Központ* szervezése említendő első helyen azon központi könyvtárközi funkciók közül, melyek ellátása ma már vitathatatlanul nemzeti könyvtárunk feladatai közé tartozik. A *Könyvtártudományi osztály* felmérte a könyvtárakban folyó kutatómunkát, megkezdte a könyvtártudományi kutatómunkával foglalkozó személyek összeírását, megvettette a dokumentáció alapjait, szerkesztette a „Könyvtári Figyelő”-t, nemzetközi síkon vett részt az ETO-osztályozás revízióiban. A *Módszertani osztály* kiterjesztette tevékenységi körét a tudományos, szakszervezeti és iskolai hálózatokra is. Jelentős eredmények számítanak a közművelődési könyvtárosok részére rendezett különféle konferenciák és az év végén a Szegeden rendezett egyetemi könyvtári konferencia. Az *Oktatási csoport* egyrészt saját tanfolyamokat szervezett, másrészt felügyeletet gyakorolt az

egyéb területeken folyó könyvtárosi továbbképző tanfolyamokon. A sokszorosítási problémák a KMK valamennyi osztályán lassították a kiadói tevékenységet és ezzel a munka hatásfokát.

A *könyvforgalmi* körben elsősorban a *Központi Katalógusok* helyzetéről kell szólnunk. A könyvek Központi Katalógusa személyzethiány miatt csak igen lassan haladt a több éves restancia felszámolása terén, de az év végén javult a helyzet. Sor került a központi katalógusok szervezeti és elvi kérdéseinek széleskörű megvitatására is, külső szakértők bevonásával. A külföldi folyóiratok központi katalógusa ellátta tájékoztatószolgálatát, de az akadémiai célhittel folyó retrospektív munka, kellő fedezet hiányában alig haladt előre. Itt említjük az országos kéziratkataszter és az ösnyomatványok központi katalógusának eredményesen folyó munkálatait. A *Könyvelosztó* a város különböző pontjain működő raktárakban, sokszor mostoha körülmények között, folytatta az államosított könyvanyag és az új főlőpéldányok feldolgozását, rendezte a könyvvalap kérdését, elátta a MÉH telepek ellenőrzésének véglegesen még tisztázatlan munkakörét. A *Nemzetközi Csereszolgálat* csak nehéz személyzeti és helyviszonyok között tudta az országos csereközponti funkcióit növekvő forgalommal ellátni, az OSZK külföldi gyarapodásának 60%-át csere útján beszerezni, és az Igazgatóság nevében a könyvtár egyéb külföldi kapcsolatait ápolni. A *Könyvtárközi Kölcsönzés* 1959-ben többnyire restancia nélkül, eredményesen folytatta közvetítő munkáját, melyet számos új megállapodás megkötésével rendszeresebbé és megbízhatóbbá tett. A *Kötelespéldányok Csoportja* sikerrel birkózott meg az 1959-ben 20%-kal megnövekedett könyvkiadás szétosztási feladataival. Mindhárom utóbb említett osztály a tevékenységüket átfogóan szabályozó jogszabálytervezeten dolgozott; 1960 januárjának első napjaiban a nemzetközi kiadványcseréről szóló rendelet meg jelent.

Az OSZK 1959-ben megjelent *kiadványairól* kell még szólnunk. A tervhez viszonyított kép nem túlságosan kedvező, főleg a már említett sokszorosítási és nyomdai nehézségek miatt. Kiemelendők az „Új bibliográfiai füzetek” sorozatban megjelent Schiller-bibliográfia, melynek külföldön is jelentős visszhangja volt és a Kínai—magyar bibliográfia (ez utóbbi terven kívül), továbbá a Tanácsköztársaság évfordulója alkalmából önállóan, illetve a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárral közösen kibocsátott kiadványok. Megjelentek a Könyvtári Figyelő számai és a módszertani útmutatók is, több kisebb kiadvány azonban elmaradt, vagy csak kéziratban készült el. Kiemelkedő jelentőségű volt viszont a tervben nem szereplő Haydn-katalógus és a Búcsúszimfónia faksimile kiadása, melyek zenei gyűjteményünk világhírnevét gyarapították.

Dolgozóink *egyéni tudományos tevékenysége* a könyvtár gyűjteményeinek sokféleségénél fogva változatos képet mutatott 1959-ben is. Megfigyelhető volt a szorosan vett könyvtártudományi munka előtérbe nyomulása, azon belül is a könyvtártani, dokumentációs és hasonló témák arányának növekedése. 50 dolgozónk részeseült a kutatóidő kedvezményében. Maguk a könyvtártörténeti kutatások is szorosabban simultak a könyvtár egyes gyűjteményeinek szakmai feltárásához. Ez az irányzat a folyamatban levő egyéni kutatások tematikájában és azok megoszlásában még jobban megfigyelhető.

Dolgozóink közül sokan, különösen a KMK munkatársai, élénk részt vettek az Országos Könyvtárügyi Tanács szakbizottságainak munkájában, több bizottságban titkári szerepet tölthettek be.

Végül megemlékezünk külső szervekkel és *felettes hatóságainkkal* fennálló kapcsolatainkról. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályával elsőrendű együttműködés folyt, éreztük fokozott érdeklődését és támogatását, ami minden téren lendítőleg hatott munkánkra. Az osztály képviselője rendszeresen részt vett Kollégiumunk ülésein. Ami a *könyvtárak közötti együttműködést* illeti, a IV. és V. főosztály tevékenységének javarésze hivatásánál fogva ezen együttműködés szolgálatában állott. Természetesen a többi osztályok is szoros együttműködést folytattak más könyvtárakkal, példaként említhetjük a különgyűjtemények központi katalógusainak munkálatait.

Ha az 1959. év munkáját összefoglalóan akarjuk jellemezni, akkor meg kell állapítanunk, hogy a terv megvalósítása minden területen hiánytalanul nem sikerült ugyan, más területeken viszont váratlan feladatokat oldottunk meg. A munkafeltételek gyökeres javulása nem következett be, de a restanciák felszámolása jó úton haladt előre. Bízvást mondhatjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár, a szocialista nemzeti könyvtár hivatásának tudatában, egyre szélesedő hatáskörrel, az eddiginél sikeresebben állította erőt a magyar művelődés szolgálatába.

I G A Z G A T Á S

A könyvtár új szervezeti felépítése, vagyis a három gyűjteményi főosztályra és 2 könyvtárügyi főosztályra való tagolódás 1959 folyamán megszilárdult. A főosztályvezetők irányító szerepe nőtt. Sűrűsödtek a főosztályokon belül az osztályvezetői értekezletek, melyeken általában a főosztályvezető tájékoztatta az osztályvezetőket a Kollégium vitáiról, határozatairól és ugyanakkor az osztályvezetőkön keresztül értesült a dolgozók véleményéről, kezdeményezéseiről stb., amit azután a Kollégium üléseihez továbbított. Sor került egyesített osztályvezetői értekezletre is. Ha nem sikerült is még teljesen egységes, egymás ügyeit alaposan ismerő vezetői kollektívákat teremteni és ha az „egységes szemléletű, a könyvtár ügyeit szívén viselő, a célokkal szolidáris dolgozói együttes” nem valósult is még meg, úgy érezzük, hogy az elmúlt év folyamán előrehaladtunk e célok felé vezető úton. Itt említjük meg az „OSZK Híradót”, amely eleven és friss formában rendszeresen ismertette a könyvtár életének főbb eseményeit és ezen keresztül hozzájárult a dolgozók tájékoztatásához, látókörük bővítéséhez, össz-könyvtári gondolkodásuk kialakításához.

A *belső szabályzatok* területén viszont elmaradások mutatkoznak. A Szervezeti Szabályzat még 1958-ban elkészült, ennek alapján 1959-ben létrejött a Gyűjtőköri Szabályzat, nem került azonban sor az egyes osztályok ügyrendjének végleges megszerkesztésére, sem pedig — a Magyar Nemzeti Bibliográfia szabályzatán kívül — a speciális szabályzatok megalkotására.

A *szervezeti változások* közül jelentőséggel az bírt, hogy a Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ 1959-ben lett önálló főosztállyá. Meg-

említendő még a könyvrestaurálás és konzerválás egyesítése a könyvkötészet-
tel, valamint egy központi postaszolgálat felállítása.

A *vezető kollégium* működése hozzájárult az egységes szempontú vezetési
konceptió és munkaorganizáció kialakításához. A kollégium az évi jelentés
és terv megbeszélésén kívül a következő kérdésekkel foglalkozott:

Az OSZK 15 éves fejlesztési terve.

Külföldön megjelenő hungarikumok beszerzése.

A hungarika periodika szórványszámok feldolgozásának kérdése.

A nyelvpótlék felülvizsgálata.

Nyelvi tanfolyamok.

Gyűjtőköri szabályzat.

A vidéki műemlékkönyvtárak gyűjtököre.

A Könyvtártudományi Szakkönyvtár helyzete és problémái.

A Mikrofilmtár problémái.

A Kézirattár, az RRT és a Mikrofilmtár központi katalógusának kér-
dése.

Az OSZK sokszorosító részlegének jelenlegi helyzete.

1850 előtti nem hungarika könyvek feldolgozásával kapcsolatos kér-
dések.

A Színháztörténeti osztály és az Aprónyomtatványtár gyűjtökörének
elhatárolása.

A Hazafias Népfront égisze alatt induló olvasómozgalom.

A KMK Oktatási osztályának munkája.

Az új nemzeti könyvtár építésének programtervezete.

A könyvtár új otthonába, a *budai Várpalotába* való átköltözés terveiről
örömmel és az illetékes állami szervek iránti hálával emlékezünk meg.
1959-ben a terveknek megfelelően sor kerülhetett azokra a részletekbe
menő felmérési és szakmai jellegű tervezési munkálatokra, melyekkel az
idevonatkozó hivatalos döntésekre támaszkodva felkészülhetünk a néhány
év múlva esedékes új elhelyezésre. Szemünk előtt egy olyan modern könyv-
tári nagyüzem lebegett, amely bár alkalmazkodik a Vár adott viszonyaihoz,
mégis a korszerűség minden követelményével fellép, figyelembe veszi az
elmúlt évtizedek során világszerte összegyűjtött építési, felszerelési, beren-
dezési tapasztalatokat. Az előkészítő munka első fázisának eredményeit a
Magyar Könyvszemlében és külön kiadványban összegeztük.

A *felszerelés modernizálása* érdekében a Mikrofilmtár számára egy Micro-
Jumma felvevőgépet, automatikus előhívóberendezést, Linhoff-rendszerű
különleges fényképezőgépet vásároltunk. Sokszorosító eljárásaink nagy-
mértékű javulását várjuk a most vásárolt Xerograph berendezéstől és a
Vary-Typer szedőgéptől. Az asztalosüzem és a könyvkötészet ugyancsak
új gépekkel gazdagodott. Mindezek azonban csak a legegésőbb hiányokat
pótolták; a nagy könyvraktár például ma is primitív eszközökkel mozgatja
anyagát, az épületek közötti anyagszállítás továbbra is a legkezdetlegesebb
módokon folyik.

A *személyi állomány* minőségi javításának kötelezettsége változatlanul
fennáll, de új feladatként jelentkezett a pár év múlva esedékes átköltözés
személyi feltételeinek megteremtése. Az új, szolgáltatásaiban kiszélesedő
könyvtár nagyobb és kitűnően képzett munkatársi gárdát kíván meg. Első

lépés e téren az, hogy a középkaderképzés öt könyvtárostanulóval az év őszén megindult.

Nemzetközi kapcsolataink 1959 folyamán egészségesen fejlődtek. A Magyar Unesco Bizottság Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságának munkáját nagyrészt könyvtárunk végezte. A könyvtár fenntartotta eddigi tagságait *külföldi szervezetekben* és tagja lett a *Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületének*. Dolgozóink a magyar könyvtáros-delegáció tagjaiként egy-egy *nemzetközi konferencián* vettek részt. Ilyenek voltak: a szocialista országok osztályozási értekezlete Budapesten, a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFLA) Tanácsulése Varsóban, a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) Tanácsulése Varsóban, az osztályozási értekezlet Prágában, FID bizottsági ülés Wiesbadenben, a szocialista országok ősnyomtatványkonferenciája Berlinben. Jelentős sikert aratott a régi magyar anyag a Lipcsei Nemzetközi Könyvkiállításon. A budapesti Haydn konferencia megrendezése körül jelentős érdemei vannak a Zeneműtárnak. Az új épület tervezésével kapcsolatosan a könyvtár két vezető dolgozója: Hámori Béla főosztályvezető és dr. Pajkossy György főosztályvezetőhelyettes könyvtárépítési tanulmányúton volt az év végén a Szovjetunióban és Lengyelországban. A Régi és Ritka Nyomtatványok Tárának vezetője az év nagyobb részében Párizsban és más nyugat-európai városokban filozófiatörténeti tanulmányokat folytatott. Sok dolgozónk csoportos tanulmányutakon vett részt a Szovjetunióban és a Német Demokratikus Köztársaságban. Könyvtárunkban 1959 folyamán kb. 80 külföldi járt.

Az országos *tizenötéves fejlesztési terv* keretében kidolgoztuk a könyvtár tizenötéves távlati tervét.

I. FŐOSZTÁLY

MODERN KÖNYVEK GYŰJTEMÉNYE

Vezető: dr. Goriupp Alisz

Alapvető szervezeti változást jelentett az, hogy az 1958-ban kidolgozott programnak megfelelően a kurrens belföldi anyag címléírását és szakozását a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztésével együtt 1959. jan. 1-től kezdve a Könyvfeldolgozó Osztálytól a Bibliográfiai osztály vette át.

GYARAPÍTÁSI OSZTÁLY

Vezető: dr. Borsa Gedeon

Létszám: 12 fő

Az újjászervezésben rejlő lehetőségeket nem sikerült eléggé kihasználnunk, mert a személyzeti fluktuáció, főleg a külföldi csoport személyzetének teljes kicserélődése ezt akadályozta. Az osztály munkája ennek ellenére is sokat javult, gyorsabb, aktívabb és tudományosabb színvonalú lett.

A szerzeményezés elvi és gyakorlati kérdéseinek tisztázása során végleges formába öntöttük az OSZK gyűjtőköri szabályzatát. Az új leltározási és raktározási rendszer bevezetésének problémáival is foglalkoztunk. A szabályzat kidolgozása az 1960. év feladata lesz. A nagykönyvtárak szerzeményi együttműködésében rendszeresen és tevékenyen résztvettünk.

a) *Belföldi csoport*

A hiánykatalógus alapjait megvetettük; listáink alapján a keresett deziderátumok 40%-át sikerült beszereznünk. A csere- és tartalékalap rendezésének befejezése nem történt meg, mert muzeális példányainkat a Vas utcai raktárba, egyéb anyagunkat pedig az új pinceraktárba kellett költöztetnünk. A segédkönyvtárak hiányainak pótlása folyamatosan történt. A jelentősebb hazai magángyűjtemények katasztere részére kb. 100 gyűjtemény adatait állapítottuk meg. Az állami könyvterjesztő hálózat anyagát rendszeresen figyeltük s onnan kb. 30%-kal több könyvet szereztünk be, mint az előző években. A központi antikvár katalógusgyűjtemény felállítását és gyarapítását folytattuk.

b) *Külföldi csoport*

Az együttműködés kiépítése a szakfolyóiratok figyelésében az illetékes osztályokkal, valamint a nagyobb arányú antikvárvásárlás a személyzet kicserélődése miatt nem valósulhatott meg a kívánatos módon és elakadt a retrospektív desiderata-feltárási munka is. A bibliográfiai figyelést és a desiderátum nyilvántartást napra kész állapotba hoztuk; bizonyos lemaradás nyilvánul még meg a rendelés feladásában. Nyilvántartásaink a kardex kivételével jobbak lettek. Megtörtént a külföldi prospektusok felállítása és a beszerzés technikája is fejlődött; formaleveleket vezettünk be stb. A Nemzetközi Csereszolgálattal folyó együttműködés kimélyült; a cserebeszerzések volumene emelkedett. A Hírlaptárral bevezettük a közös devizagazdálkodást.

Az *elsőszerzeményezés* mind a külföldi, mind a belföldi csoportban tervszerűen folyt. 22 000 *kontrollt* terveztünk, teljesítettünk 19 682-t.

A *leltári naplótételek* száma:

	Terv	Teljesítés
Könyv	11 000	10 397
Kézirat, zenemű stb.	1 000	1 006
Balatonai gyűjtemény	—	574
	<hr/> 12 000	<hr/> 11 977

Az *egyéb munkák* közül említendők:

a) Fogyatéki naplózás: 1058 tétel

b) Muzeális elbírálás: 140 ügy

c) Értékelés: kb. 7500 tétel, továbbá a Melich- és a Zsirai-féle könyvgyűjtemény szakértői elbírálása és értékelése.

d) Raktári munka: kb. 150 000 db könyv átköltöztetése új raktár-helyiségbe.

e) A retrospektív bibliográfiai munka során 863 hungarikumot állapítottunk meg.

A teljes gyarapítási statisztikát az 1—2. sz. táblázat tartalmazza.

KÖNYVFELDOLGOZÓ OSZTÁLY

Vezető: dr. Goriupp Alisz

Létszám: 30 fő

A beszámolás rendszerének egyszerűsítése megtörtént. A müncheni katalógus fényképezése a tervnek megfelelően folyt. A fényképezés folyamatossága, a helyviszonyok és a címleírók változása nem tették lehetővé a kétbrigádos rendszer bevezetését. A Xerographia alkalmazására egyelőre más területen került sor. A szakkatalógus revíziója rendben folyt. A válogatott olvasói szakkatalógus szerkesztésére személyzeti okokból nem került sor.

Beszámolás

a) Kötelespéldány ...	9 569 mű	18 917 kötet
b) Külföldi beszerzés	6 612 „	8 447 „
c) Belföldi beszerzés	7 055 „	7 359 „
d) Rekatalogizálás ...	5 195 „	5 071 „
e) Nyilvántartásba vett többes példány	2 863 „	3 377 „
f) Jegyzet	2 273 „	4 546 „
Összesen	33 567 mű	47 717 kötet

Ebből az aláhúzottak igényeltek az osztályon címleírást és osztályozást, a szaggatottan aláhúzott egyszerűsített feoldolgozást.

A 315 824-es számmal felszámoltuk az oszlopos felállítást.

Címleírás

Terv: 18 750

Teljesítés: 17 273

Folytatások

Terv: 7 000

Teljesítés: 7 056

A folytatások állomása átszámozta a MA és MB 1—10 000 közötti folytatásos műveket a megfelelő párhuzamos számra. A címkézést az Olvasószolgálat hajtotta végre. Az 1—10 000 közötti hr. számoknál (naptáranyag) 709 naplótétel revízióját végezte el.

Szakozás

Szakozás	Terv: 18 750	Teljesítés: 21 819
Jegyzetszakozás	Terv: 4 000	Teljesítés: 2 273

A szakozásoknak a címleírásoknál magasabb számát a Bibliográfiai osztályon készült különnyomat-címleírások magyarázzák. Jegyzet kevesebb jelent meg. A szakkatalógusban kereken 28 300 cédula szakszámát írták át és 138 fiókot taglaltak.

Adréma és címkézés

	Terv	Teljesítés
Adrémapréselés	24 000	23 811
Adrémapréselés más osztályoknak		3 361
Adrémalenyomat		137 233
Adrémalenyomat más osztályoknak (a könyvanyagról adott cédulákkal együtt)		124 381
Címkézés, felhordás raktárba		46 390

Katalógusok

1. Beosztás

	Terv	Teljesítés
a betűrendes katalógusokba (fényképezés beszámításával)	295 000	236 019
szakkatalógusokba	50 000	53 000
sorozati katalógusba és egyéb katalógusokba	22 000	20 682

A betűrendes katalógusok lemaradását egyrészt a fotózás végrehajtásában beállott változás, a kétszeres katalógusbővítési munkálatok, valamint az okozta, hogy a katalógusgondozókat a fotózott cédulák beosztásának revíziójára kellett igénybe venni.

2. Müncheni katalógus fényképezése

A fényképezésre való kijelölés munkáját az osztály október végéig befejezte, amennyiben 160 121 katalógusalapot vizsgált át és 81 383-at jelölt ki fényképezésre. (Az 1958. évi kijelöléssel együtt eddig összesen 225 366 cédula alapján 113 192 kijelölés történt.) Egyidejűleg kiemelték a mai rekatalogizált könyvtári szakok és mai adrémára átdolgozott régi kurrens számok 9 000 céduláját. Ezekből 4200 zenei anyagot leíró cédula kiesett, mert a Zeneműtár rájuk igényt nem tartott. A többit a kijelölés befejezésével a régi szakrepertóriummal és régi raktárnaplókkal, szükség esetén katalógusokkal, sőt a példánnyal való összevetésre rendezték. Ellenőriztek eddig 3 920 tételt.

A fényképezés megindulása óta folyamatosan kiszedik, revideálják, folyószámozzák a fényképezésre kijelölt cédulákat.

Fényképezésre kiadott	85 200	cédula
82 800 céduláról kaptunk kereken	208 000	másolatot
A közönség betűrendes katalógusába ebből beosztatott	75 673	másolat
A szolgálati katalógusba beosztatott	86 850	másolat.
Hátra van a megváltozott rendszavú főlapok és utalók beosztása.		

3. *Szuperrevíziót* címléírás és osztályozás terén 6184 művön végeztünk.

4. *A szakkatalógus revíziója és szerkesztése*

A legsürgősebb teendőket hét munkaütemre osztottuk fel:

I. Szabó Ervin féle és nemzetközi jelzetek ütközésének felszámolása.

II. Szabó Ervin féle nem ütköző, de a hivatalos jelzetektől eltérő szakozások felszámolása.

III. A nemzetközi osztályozásban bekövetkezett változások átvezetése a régi szakcédulákon és helynaplókon.

IV. A felállítás szakrendiségének felülvizsgálata.

V. Osztólapok szaporítása az áttekinthetőség biztosítására.

VI. A betűrendes mutató revíziója és kiegészítése az összes tárgyi osztólapok adatainak feltüntetésével.

VII. Az osztólapok szerelése, aminek célja áttekintést adni az osztólapot képviselő szak felosztásáról, a rokon szakok tizedes jelzeteiről.

Folyó év elejéig felszámoltuk az ütköző szakokat (I. ütem) és elvégeztük a II. ütembe tartozó munkálatok nagyobbik felét.

5. *Katalógusbővítés* a közönség betűrendes katalógusában az Olvasószolgálat segítségével két, a szolgálati betűrendes katalógusban két, a szakkatalógusban egy alkalommal volt.

6. *Tájékoztatást* a szakkatalógusban 4894 esetben, a sorozati katalógusban 478 esetben adtunk, 26 esetben végeztünk könyvtárvezetést.

7. *Raktárrevízió* 35 570 tétel

8. *Egyéb*

Zártanyag és segédkönyvtári átszámozással kapcsolatos hasonlítás 1240 tétel, 180 segédkönyvtári kiiktatás. Az erdészeti szaktáblázatok felállítási rendjéről póttalások készültek.

I. Kurrens csoport.

1959. január 1-én megalakult a Bibliográfiai osztály kurrens csoportja. Tervbevett *súlyponti feladatainak* megfelelően megszervezte az új anyag napeldolgozását és elkészítette a kurrens nemzeti bibliográfia tárgyi bontását

Szerkesztés

A *bibliográfia szerkesztésében* a következő tartalmi változásokat vezettük be:

1. A szakcsoportok számát 300-ra növeltük.
2. A tételek eddigi, csak egy szakcsoportban való feltüntetése helyett, a különböző szakvonatkozású elemeket tartalmazó művek többszörös szakbesorolást nyertek. A művek főszakjaiban teljes, a további szakcsoportokban rövidített, utalószerű leírással kerültek besorolásra.
3. A címleírásokat a tudományos jellegű gyűjtőkötetek esetében analitikus leírással egészítettük ki.
4. A magyar könyv külföldi propagandája érdekében a megfelelő nyelveken megjegyzésként jeleztük, ha a mű idegen nyelvű kivonatokat tartalmazott.
5. A betűrendes mutatót kiegészítettük a műfordítók, továbbá a mű tartalmát fedő konkrét személynevek és földrajzi nevek kiutalásával. Az analízisek tételeire ugyanazok a mutatózási szabályok voltak érvényesek, mint az önálló művekre.
6. A szakcsoportfejek felduzzadása és a szakutaló cédulák helyének rögzítése a bibliográfiai tételszámozáson kívül, belső számozás bevezetését is szükségessé tette.
7. Az év 1. számához melléklet készült, ez magyar és francia nyelvű használati útmutatót, a szakcsoportok felsorolását és a szakcsoportok betűrendes mutatóját tartalmazta.
8. A párhuzamos feldolgozás kiküszöbölése érdekében, a Magyar Folyóiratok Repertóriumára és az analitikus leírásokra való tekintettel a különlenyomatokat kihagytuk a bibliográfiából.

Feldolgozás

A csoport az ÁKV által beküldött anyagról, a Magyar Nemzeti Bibliográfiában közölt tételekről és az OSZK katalógusai számára feldolgozandó új magyar művekről — amelyek csak részben fedték egymást — teljes leírásokat és szakozásokat készített. Az ÁKV számára készült leírásokat és szakjelzeteket a közművelődési könyvtárak szükségleteinek megfelelően módosította, továbbá szakcsoportszámmal és Cutterszámmal kiegészítette. A Bibliográfia számára feldolgozott 5764 művön kívül 8988 műről készült nem bibliográfiai, hanem egyéb könyvtári célú leírás (4543 műről teljes, a

bibliográfiai leírásokkal azonos értékű, azonos munkaidőt igénylő leírás, a sokszorosított jegyzetekről, aprónyomatványokról, használati nyomtatványokról azonban csak szakjelzet nélküli, egyszerűsített leírás). Az ideeső különlenyomatok a címleírás és címléírasi revízió után a Könyvfeldolgozó osztályon kapták meg a Magyar Folyóiratok Repertóriumá alapján szak-számukat.

A feldolgozás statisztikája:

A beérkezett 15 996 mű számszerű adatai:

	Címleírás	Szakozás
az ÁKV számára	1 783	1663
a bibliográfia számára	4 604	4348
különlenyomat	4 069	345
csak katalógusok számára	840	—
jegyzet	2 750	—
aprónyomatvány	2 079	—
	<hr/>	<hr/>
	16 125	6 356

A címléírásokból 11 296 volt teljes, 4830 egyszerűsített és 1098 analitikus. A feldolgozott anyagon kívül címléírasi revízióra került 750 zenemű és térkép.

Beosztás:

A kollektor céludák gyűjtőjében betűrendben	1 783 cédula
A kollektor cédulák betűrendes katalógusába	1 666 cédula
Kötelespéldány csoport számára naplósám szerint	16 125 cédula
Bibliográfiai segédkartotékokba	1 425 cédula
	<hr/>
	20 999 cédula

Egyéb munkák

A varsói bibliográfiai egyezmény partnerei számára 2250 cédulát készítettünk.* Deziderátákat adtunk a Gyarapítási osztálynak, kötelespéldányokat reklamáltunk, a térképeket tartalmazó évkönyvekről figyelőcédulákat készítettünk, referátumokat, új szerkesztési szabályzatot, házi címléírasi szabályzatot, 15 éves távlati tervet szerkesztettünk, új munkaerőket és gyakornokokat tanítottunk be.

II. Retrospektív csoport

Az év első negyedében elvégeztük a *tíz éves ciklus* anyagának egyetlen rendben való felállítását. Ezt követően megkezdtük egy részletes szerkesztési szabályzat előkészítését. Ennek során néhány szakcsoportot részletesen bontottunk (0, 1, 2, 51). Időközben az intézetvezetőség bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy a tízéves ciklust a leírások egységesítése szempontjából vizsgálja felül. A vizsgálat eredményeként az egész munka újjászervezését határozta el, a *ciklus körét pedig négy évvel bővítette*. Ennek

megfelelően az 1955—1958 évek bibliográfiai anyagát szétbontottuk és rendezve felállítottuk. A szerkesztési szabályzat előkészítése során a Bibliográfiai Szakbizottság elé terjesztettük az immár 14 éves bibliográfia gyűjtőköri és rendezési tervét. Elvégeztük az 1955—1958 évek címanyagának sorozati kiegészítését és megszerkesztettük a részcímes sorozatok sorozati nyilvántartólapjait a négy év anyagában is. A négy év címanyagának gyűjtőköteteit analizáltuk. A ciklusbibliográfia szerkesztési szabályzat-tervezetét elkészítettük. A tervezettel s a már korábban jóváhagyott gyűjtőköri szabályzattal egyidejűen elkészült a selejtezési jegyzék is, amelynek alapján az utolsó negyedben megindult s az év végére be is fejeződik a tíz év önálló címanyagának s a tizennégy év sorozati lapjainak selejtezése.

A selejtezés munkájával párhuzamosan elvégeztük a 10 év és a négy év sorozati lapjainak összeszerkesztését, s a sorozati utalók elkészítését, a sorozatcímek javítását korporáció esetében. Ugyanakkor összevetettük és a sorozati lap rendszavának megfelelően javítottuk a még külön tartott részcímes sorozatok önálló felvételeit a négy év anyagából, majd ezeket összesztottuk az önálló művek még betűrendben álló címanyagával. Részben, de még nem véglegesen a sorozati lapokat szerkesztővel, ill. közreadóval egészítettük ki. Megkezdtük a mintegy 160 sorozat 800—1000 önálló felvételének rendezését, kiegészítését, s az egyelőre teljesen rendezetlenül álló anyag sorozati lapjainak megszerkesztését.

A gyűjteményes kötetek elemző címléírásainak revíziójánál újabb 25 000 tételt néztünk át abból a szempontból, hogy címanyagunkban még mi analizálandó. A revíziós munka folyamán újabb 700 címet jelöltünk elemzésre, előbb ténylegesen kb. 450 gyűjteményes kötet kerül analízisre. A kijelölt anyag feldolgozása folyamatban van, teljes felszámolása csak 1960-ban fejeződik be.

OLVASÓSZOLGÁLATI ÉS TÁJÉKOZTATÓ OSZTÁLY

Vezető: dr. Béley Pál

Létszám: 19 fő

Olvasóforgalom

Állandó látogatójegyet adtunk 1532 tudományos olvasónak, 2530 egyetemi hallgatónak és 3484 közművelődési olvasónak, azaz összesen 7546 olvasónak. Az állandó látogatók száma tehát 1958-hoz képest 4,3%-os emelkedést mutat. Havonta átlagosan 380 napijegyet adtunk ki.

Az olvasótermek forgalma (látogatások)

	<i>Személyforgalom</i>		<i>Kötetforgalom</i>	
	<i>1958</i>	<i>1959</i>	<i>1958</i>	<i>1959</i>
Ált. olv. terem	36 578	39 291	84 112	96 687
Tud. olv. terem	4 348	4 360	22 532	23 133
Összesen	40 926	43 651	106 644	119 820

Látogatási forgalmunk tehát a tavalyihoz képest kb. 7%-os, kötetforgalmunk közel 12%-os emelkedést mutat, annak ellenére, hogy a nyári szünet 1959-ben hosszabb volt és festés miatt a tudományos olvasótermet 1 hónapig zárva kellett tartani.

A személyforgalom (látogatások) megoszlása

	1958	1959
Tudományos kutató	6 455	5 886
Egyetemi hallgató	18 012	21 626
Közművelődési olvasó	16 459	16 139
Összesen	40 926	43 651

Az egyetemi hallgatók száma 20%-kal emelkedett.

Egy-egy látogatás alkalmával használt kötetek átlaga

	1958	1959
Ált. olv. terem	2,3	2,4
Tud. olv. terem	5,2	5,3

A használt könyvek szak szerinti megoszlását l. a 12. sz. táblázatban.

A három leginkább keresett szak továbbra is a 8-as (42%), a 9-es (15%) és a 3-as (13,4%) volt. Az egészen könnyű szórakoztató irodalom sőt ponyva iránti igényeket — az olvasóval folytatott rövid, nevelő célú beszélgetés után — nem elégtettük ki. Feltűnően alacsony a 4-es szak használata a tudományos olvasóteremben (0,27%) és a 3K használata mindkét olvasóteremben (0,38% ill. 0,21% együttesen 0,34%). Ez a tavalyinál is alacsonyabb arány részben azzal magyarázható, hogy az olvasók e könyveket a fenti statisztikában nem szereplő szabadpolcra használják, továbbá azzal, hogy más könyvtárban és munkahelyükön is rendelkezésre állnak, a legfontosabbakat pedig meg is vásárolják. Az olvasótermi kézikönyvtárból látogatóink 8679 művet használtak.

Nem tudtuk teljesíteni az olvasó kérését 2764 esetben (havonta átlag 251 esetben, ami a két olvasó együttes kötetforgalmának 2,5 %-a). A teljesíthetlenség leggyakoribb okai: a könyv őrjegy nélkül nem volt a helyén (861), kölcsön volt (483), más használta (402), elveszett (401).

A katalógusok terén jelentős javulást jelentett a 12 db új 100 fiókos szekrény felállítása és a Könyvfeldolgozó osztállyal együtt elvégzett zökkenőmentes átrakás. Ezzel megszűnt a cédulák zsúfoltsága és lehetővé vált a lefényképezett müncheni cédulák beosztása.

Az olvasótermi kézikönyvtár revíziója külső és belső szakemberek bevonásával még az év elején megindult, majd júliusban megkezdődött az egyik legkeresettebb szaknak, a történelmi kézikönyvtárnak a felállítása. A kialakítandó jelzetrendszer több változatban is elkészítettük, de a közbe-

jött elvi problémák miatt a kézikönyvtár további felállítását abbahagytuk, gondoskodva arról, hogy a már felállított történelmi szak betűrendes és szak szerinti ideiglenes katalógusa álljon az olvasók rendelkezésére. A kölcsönzés forgalma így alakult

	1958	1959
	db	db
Külső kölcsönzés	969	953
OSZK dolgozóknak	4926	6677

Az 1957 dec. 31. előtti hátralékoknak csak 37%-át tudtuk felszámolni, aminek fő oka az, hogy a felelős tisztviselő személye az év folyamán kétszer is változott. A késedelmi díjra, és a megtérítés kötelezettségére hivatkozó felszólítások beváltak. Több esetben az elveszett művekről a kölcsönző terhére reprodukciókat készítettünk, vagy igényt jelentettünk be a Gyarápítási osztálynál. Hiányzik még az 1958 végén elkészített kölcsönzési szabályzat jóváhagyása feletteseink részéről.

Raktárak

1959-ben változatlanul súlyos volt a helyhiány, nem szűnhetett meg a polcisorok földön való elhelyezése és továbbra is fából készített pótlványokkal és egyéb szükségmegoldásokkal kellett vesződni.

Közel 40%-kal több könyvet osztottunk be mint tavaly, átdolgozás és egyéb munkák miatt pedig az 1958. évinél közel 20-szor több kötetet kellett kivenni. Mindehhez járult a volt múzeális sorozatok revíziójában való részvétel. Nehezítette a raktári munkát a régen szükséges vaslépcsők és étkezőhelyiség, továbbá a földszinti öltöző hiánya.

Az új ugrószám jelzetű könyvanyag megjelenése miatt és általában az áttekinthetőség fokozása érdekében raktárainkról, katalógusainkról kataszter készült belső használatra.

Köttetés. 1959-ben javulás következett be: a tavalyi 260 kötettel szemben 1700 köttetést végeztettünk.

A ruhatári helyiség zsúfoltsága és fűtetlensége miatt az ott dolgozók munkakörülményei kedvezőtlenek voltak. A ruhatári tárgyak megőrzése érdekében újabban az olvasóknak a beadott tárgyak darabszámát igazoló kártyát adtunk.

Tájékoztató és propaganda

Nagyobb írásbeli referenciát 122 esetben adtunk.

Nagyobb szóbeli referenciát mintegy 80—100 esetben, kisebbet mintegy 2000 esetben, technikai felvilágosítást pedig kb. 9000 esetben adtunk. *Képanyagot* gyűjtöttünk szerkesztőségek, kiadók stb. részére.

A *referencia-indexet* (egyes témakörök bibliográfiáinak nyilvántartása és a ténykatalógust (halálesetek, kitüntetések stb. jegyzéke) továbbfejlesztettük.

Kiállítások, jubileumok

a) Nagy könyvkiállítások (7—9 tárlóban)

„Nagy mesterek könyvillusztrációi”; „A szovjet könyv ünnepei hete”, „Új külföldi és belföldi szerzemények” (2 alkalommal), „Magyar Tanácsköztársaság jubileuma”, „Kínai Népköztársaság 10. évfordulója”, „Kazinczy Ferenc”, „A párt történelmi útja”, „A József Attila olvasómozgalm könyvei”

b) Kisebb könyvkiállítások (1—2 tárlóban)

„Gladkov”, „Feuchtwanger”, „Lyka Károly”, „Az utópiától a valóságig”, „Ady Endre”, „Darwin”, „Könyvnap könyvek”, „Puskin Magyarországon”, „Eminescu”, „Derkovits Gyula”, „Koreai kiállítás”, „Móricz művei idegen nyelven”, „Vietnami kiállítás”, „Kiállítás a VIT tiszteletére”, „Ismerd meg Magyarországot”, „Milton”, „Schiller”, „Apáczai Csere János”.

c) A *Tanácsköztársaság* jubileuma alkalmából különgyűjteményt állítottunk össze, kéziratban elkészült a Tanácsköztársaság külföldi irodalmának bibliográfiája és kiegészítettük az idevonatkozó szépirodalmi jegyzéket a KMK részére.

Könyvajánlás

Az olvasóteremben külön polcon tesszük azonnal hozzáférhetővé az aktuális ideológiai és politikai műveket, különös tekintettel a pártoktatás időszerű kérdéseire. A legújabban megjelenő szépirodalmi műveket az olvasóteremben elhelyezett „Jól szórakozik, ha elolvassa” feliratú táblán kéthetenként váltott könyvjegyzékben ajánljuk. A Hírlaptár előterében kifüggesztett „Olvasta már?” feliratú tábla a tudományos és politikai élet aktuális kérdéseit ismertető, új megjelenésű könyveket propagálja, hetenként váltva.

Segédkönyvtárak. A reference segédkönyvtára kb. 700 kötetel gyarapodott, betűrendes és szakkatalógusa folyamatosan készült. Ugyancsak folyamatosan állítják össze az OSZK valamennyi segédkönyvtárában található könyvek *központi katalógusát*. Az új szerzemények alapján naponként végeztünk igénylési céllal kijelöléseket és igényeltünk a könyvelosztótól is kb. 3000 kötetet.

Bibliográfiai munka. Elkészült és megjelent az „Új bibliográfiai füzetek” c. sorozatban a „Schiller Magyarországon” és a „Kínai-magyar bibliográfia” c. két kiadvány. Előkészítettük a „Magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—57” c. kiadványt és adatokat gyűjtöttünk a „Bolgár-magyar bibliográfia” anyagához. Irodalmat gyűjtöttünk az új épület olvasószolgálati stb. problematikájához.

Egyéb. Kb. 10 esetben vezettünk iskolákat és látogatókat, kínai nyelvi segítséget nyújtottunk más osztályoknak, grafikai segítséget az Igazgatóságnak stb.

II. FŐOSZTÁLY

MODERN KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

Vezető: dr. Dezsényi Béla

A főosztályhoz tartozó gyűjtemények együttese még kialakulóban van. Összekapcsolja őket a gyűjteményi szempont, az, hogy modern könyvtári anyagot őriznek és tesznek hozzáférhetővé. De összekapcsolja őket munkájuk fejlődésének iránya is. Az anyag tudományos feltárásának kötelezettségén túl nekik is kötelességük a gyakorlati élet igényeinek kielégítése: a különféle állami és társadalmi szervezetek tanácsadással, anyagszolgáltatással és kezdeményező erővel is rendelkezésre kell állniok. Ez határozza meg gyűjtőkörük, segédeszközeik kialakítását is.

Az érintett osztályok munkáján túlmenő jelentősége van és ezért itt kíván említést az az elhatárolás, amely a Kollégium határozatának megfelelően a Főosztályhoz tartozó két osztály gyűjtőkörét illetően történt: a színlapok megmaradnak az Aprónyomtatványtár gyűjteményében, de a Színháztörténeti osztály tartós kölcsönzés formájában átveszi és feldolgozza a nála meg nem levő színlapokat.

HÍRLAPTÁR

Vezető: dr. Dezsényi Béla

Létszám: 22 fő

A hungarika-katalógus cédulái jelentősen szaporodtak, folytatódott a külföldi időszakai hungarikák hiányjegyzékének folyamatos összeállítása. A hungarika-beszerzést a Gyarapítási osztállyal és a Nemzetközi Csereszolgálattal karöltve fokoztuk. A Zárolt anyagok tárába tartozó lapok átadása visszamenőleg is megtörtént. A könyvek és nem folyóiratjellegű időszak kiadványok jövőbeli elhatárolása a Gyűjtőköri Szabályzat megfelelő pontjaival nagyjából megoldódott, a szóbanforgó anyag átvételéhez szükséges helyigényt a Tár a Várpalotával kapcsolatos tervezésnél vette figyelembe. A gyorskatalogizálás fennakadás nélkül működött. A katalogizálási és rekatologizálási tervet jelentékenyen túlteljesítettük, csak a kronologikus katalógusnál volt lemaradás, mert az érintett dolgozók közül ketten az év folyamán eltávoztak. A Magyar Folyóiratok Repertóriumából megjelent az 1958. évi 7—9, 10—12. sz. és a mutató, továbbá az 1959. évi 1—9. szám, a többi az év végén nyomdában volt. Ilyenformán az elmaradás felszámolása túlnyomórészt megtörtént, csupán három szám pótlása maradt 1960-ra.

Gyarapítás

	<i>Kurrens</i>		<i>Nem kurrens</i>	
	1958	1959	1958	1959
Belföld	1951	2003	1071	845
Szovjetunió	62	58	11	25
Népi demokráciák	167	189	185	68
Egyéb külföld	315	316	350	297
Összesen:	2495	2566	1617	1235

Az 1959. évi kurrens és nem kurrens beszerzésből hungarika: 213.

	<i>Kurrens</i>	<i>Nem kurrens</i>
	1959	1959
Kötelezpéldány	1986	—
Vétel	283	552
Ajándék	5	628
Csere	292	55
	2566	1235

A teljes gyarapodás 3801 kötet.

Kurrens nyilvántartás (kardex)	67 504
Új felvétel	251
Hungarika-katalógus új címleírásai	253
Földrajzi hungarika-katalógus (terven felül) címleírással	803
Hungarika-kataszter (könyv) címleírásai	1 131
Rávezetés	442

Fontosabb új szerzemények: Vasárnapi Újság (1854—1920, Supka Géza hagyatéka), Déli Hírlap (Temesvár 1925—1934, Cenzurapéldányok is!), Megfagyott Muzsikások (14 kötetben), Taskenti Vörös Újság (mikrofilmen), Az Ige (Unikum), 24 különböző Kárpátalján megjelenő magyar hírlap egyes számai.

Feldolgozás

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
Kurrens kat. és rekat.	4 657	4 200	4 480
Bibliográfiai felvétel	1 714	—	1 598
Gyorskatalogizálás	5 763	7 000	7 050
Repetórium címleírás	9 820	12 000	12 838

2. Szakozás

Repetóriumi cikkek	9 798	12 000	12 112
Folyóiratok	—	—	2 129
			<hr/> 14 241

3. Beosztás

Szakkatalógusba	30 363	35 000	31 994
Egyéb katalógusokba	34 010	33 000	54 869
Összesen	64 373	68 000	86 863

4. Központi katalógus

Betűrendezés, beosztás		90 000	130 872
Rávezetés			9 890

(Betűrendezés jelentősen több volt az előirányozottnál, a rávezetés ezért nem tudott lépést tartani a bejelentésekkel. Egyébként a KK átadására 1959-ben még nem kerülhetett sor.)

5. Retrospektív bibliográfia

	1958	1959
Munkaközösségi címleírás	—	1124
Katalogizálásból származó címleírás	2041	1568
Összesen:	2041	2692

6. Külföldi Folyóiratok Központi Címjegyzéke

Az akadémiai célhitelemaradása és az elvi kérdések eldöntésének késése miatt a munka ugyan lassan haladt, az OSZK címeinek felvétele mégis befejezéshez közeledik (eddig összesen 1514 cím). Elkészült a bejelentési rendelet szövege. Beérkezett a Szegedi Somogyi Könyvtár teljes feldolgozott anyaga (1000 cím) és az Agrártud. Egyetem Központi könyvtárának anyaga (2600 cím).

7. *A cikk-szakkatalógus betűrendes szakmutatója* (kb. 3000 cédula) terven felül elkészült.

8. *A periodikák címleírási szabványa* ugyancsak terven felül készült el és mint tervezet kiadás előtt áll.

Megóvás

A kötetet a feldolgozó munkával nem tudott lépést tartani, az elmaradás nagyobb, mint tavaly. Az előirányzott 1500 kötés helyett XI. 12-ig csak 1104 készült el, az előirányzott 400 javítás helyett csak 239.

Olvasóforgalom

1. Személyforgalom		1958	1959
			Terv Teljesítés
Olvasók (látogatások)	24 392	—	24 923
Kölcsönzők	943	—	1 648
Összesen:	25 335	26 000	26 571
<i>Az olvasók megoszlása</i>			
Tudományos kutató	7 209	—	7 343
Egyetemi hallgató	5 198	—	5 040
Egyéb	11 985	—	12 540
Összesen:	24 392	—	24 923

2. Kötetforgalom

Helyben olvasott kötetek	93 036	—	108 188
Kölcsönzött kötetek	3 144	—	4 940
Összesen:	96 180	100 000	113 128

A használt folyóiratok szak szerinti megoszlását l. a 12. sz. táblázaton.

3. Felvilágosítások

Olvasóteremben	1805	2549
Közp. kat.-ból	4660	6806
Összesen:	6465	9355

Z E N E M Ű T Á R

Vezető: Vécsey Jenő

Létszám: 6 fő

Az osztály gyűjtőköri szabályzata, annak a főosztályon belüli részletes megtárgyalása után, elkészült. Az 1945—59. évi zenemű-bibliográfia munkája a Haydn év programjának végeztével, november hónaptól folytatódott és az eddigi anyag rendszerezésén kívül a válogatásra irányult. A hagyatékok tervbevett feldolgozása befejeződött (Csuka, Vavrincez, Dohnányi stb.). A volt rezidenciális kéziratok anyag feldolgozása rendszeresen folytatódik. (Az anyag első publikációjaként jelent meg a „Haydn Werke” c. kiadvány, amelynek alapját a katalóguscédula-anyag szolgáltatta. Ezen kívül elkészült az Albrechtsberger, Süssmayer és Dittersdorf-művek feldolgozása, s tovább folyik a vegyes anyag katalógizálása.) Az Erkel-év előkészítését illetően a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságával és a Művelődésügyi Minisztérium zenei osztályával történt többszöri megbeszélés alapján a Zeneműtárra hárul az 1960. évi Erkel-kiállítás megrendezése. Már ez év folyamán is jelentős adat- és anyagszolgáltatás történt az Erkel-kutatók számára.

Gyarapítás

A gyarapítás pontos adatait az összkönyvtári statisztikai táblázat tartalmazza. A hungaricumok megrendelése és a segédkönyvtár bővítése rendszeresen folyt. Az év szerzeményezései közül a következő tételek emelkednek ki:

1. Haydn műveinek új kiadásai (ajándék)
2. Haydn műveinek hanglezemefelvételei (ajándék)
3. Erkel himnuszának eredeti kéziratosa példánya (vétel)
4. Bartók műveinek hanglezemefelvételei (vétel)
5. Zsolt Nándor zeneszerzői hagyatéka (vétel).

A zenemű kötelespéldányokból általában 60—70, a hanglezemekből 10—12 érkezett havonta.

A gyarapítással összefüggésben a Tár 3300 tétel átnézése alapján 215 művet deziderált, 4400 db-ot kontrollált és 1900 tételt naplózott.

Feldolgozás

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. <i>Címleírás</i>	3600	4 600	4 230
Egyszerűsített címleírás	—	3 270	4 400
2. <i>Szakozás</i>	2400	4 600	3 730
Egyszerűsített szakozás	—	—	1 050
3. <i>Cédulabeosztás</i>			
Betűrendes kat.-ba		12 000	12 400
Szakkatalógusba		8 000	3 700
Egyéb katalógusokba		5 000	4 300
Összesen:		25 000	20 400

A kötelespéldányok anyagáról rendszeresen készültek a címleírások a Magyar Nemzeti Bibliográfia számára.

Megóvás

A Haydn ünnepi év alkalmából kötészetünk különleges félbőrtokokat készített Haydn autográfjai számára, általában az egész muzeális Haydn-anyag alapos restauráló munkán esett keresztül. Ezen felül a rezidenciális opera-anyag restaurálási munkálatait kell kiemelniük.

Ugyancsak a Haydn-évre való tekintettel a Tár átrendezte az egész volt rezidenciális gyűjteményt. Átcsoportosításra került a Krecsányi-féle színház-zenei gyűjtemény. Az ún. Bártfai Gyűjtemény legfontosabb darabjainak restaurálása megtörtént. Revízióra került sor a Goldmark hagyatéka itthoni és külföldi részlegének egyeztetése céljából.

Mikrofilmzés terén a Tár részére kevés felvétel készült, a mikrofilmtár centrális feladatai és a Haydn-év során érkezett külföldi kérések minden eddigi évet felülmúlóan nagy száma miatt; ezeket a mikrofilmtár segítségével idejében és mintaszerűen sikerült elintézni.

Olvasóforgalom

	1958		1959	
		Terv	Teljesítés	
1. Személyforgalom				
Kutatók			1 817	
Kölcsönzők			70	
Konferencia-látogatók kb.			150	
Összesen:	1932	2 000	2 037	
2. Anyagforgalom				
Használt művek			8 900	
Kölcsönzött művek			153	
Konferencia-látogatók által használt művek kb.			4 000	
Összesen:	8353	10 000	13 053	

Az osztály több ízben ismertetőkkal egybekötött hanglemezbemutatókat rendezett, vezetéseket irányított, tapasztalatcserét végző könyvtárosokat fogadott, módszertani tanácsokat adott stb.

Haydn ünnepek

A Tár egyik fő rendezője volt a Haydn ünnepeknek. Ennek kapcsán résztvett a különféle rendezvényeken, fogadta a Kongresszus vendégeinek gyakori látogatásait, számukra kutatási lehetőségeket biztosított. Az olvasóforgalmi statisztikában hozzávetőleges adatokkal szerepel a Haydn-kutatók forgalma is. Nevezetesebb kutatók voltak és hosszabb munkát végeztek a következők: I. P. Larsen (Koppenhága), C. Geiringer (Boston), E. F. Schmid (Augsburg), H. C. Robbins Landon (Wien), R. Engländer (Stockholm), H. Federhofer (Graz), F. Lesure (Párizs), Ch. Landon (Wien), F. Croll (Köln), H. Bessler (Lipcse), M. Postolka (Prága), P. Polak (Pozsony).

A Tár rendezte meg a fertődi kastélyban álló *kiállítást*. Túlnyomó részben a Tár szolgáltatta az anyagot a Puskin utcai díszteremben megrendezett kiállításához is.

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI OSZTÁLY

Vezető: dr. Keresztury Dezső

Létszám: 5 fő

A színházi képanyag rendezése és feldolgozása az előirányzatnak megfelelő ütemben folyt. A színházi irattárak feldolgozása 2 kisebb gyűjtemény rendezésével megindult. Egy dolgozó teljes kiesése, valamint egy újabb irattár átvétele azonban lassították ezt a munkát.

Gyarapítás	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
Képek, színlapok, szöveggönyvek (Összes naplótétel)	6644 (6468)	3000	10 424 (4 640)

Fontosabb új szerzemények: A Nemzeti Színház irattára és dokumentumgyűjteménye (Németh Antaltól), Spannraft hagyaték színpadtervei, Básthly István díszlettervei, Fánccsy-féle színlapok, Escher Károly képeinek levonatai, Benkő-féle színlapok, Székely László fényképeinek levonatai stb.

Feldolgozás

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. <i>Címleírás</i> Egyszerűsített cím- leírás		3 500	2 972
		1 500	1 230
Összesen:	5 949	5 000	4 202
2. <i>Beosztás</i> Általános Színháztörténeti hely- rajzi katalógus	12 496 4 000	15 000 35 000	16 192 32 650

(A címleírásban és a színháztörténeti helyrajzi katalógusban történt lemaradás oka: az egész évben hiányzó dolgozó helyett beosztott munkaerő csak 2 hónapig teljesített szolgálatot.)

3. *A segédkönyvtár* és szöveggönyvtárak feldolgozása rendben folyt.
4. *A színlapgyűjtemény* feldolgozása ugyancsak tervszerűen haladt, a kollégium határozata értelmében megkezdődött a Kisnyomtatványtárban őrzött színlapanyag tartós átkölcsönzése.
5. *Az eseménynaptár* folyamatos munkálatai során 1233 adatfeldolgozás történt.
6. *A Nemzeti Színház szerepkataszteréhez* elkészült az 1887—1894-ig terjedő időszak adattára.

Olvasóforgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Személyforgalom	1 171	1 100	1 239
2. Anyagforgalom	65 314	40 000	84 220

A kutatóforgalom jelentős növekedésén túl öröndetes az is, hogy az elmélyülve, rendszeresen foglalkozó kutatók arányszáma növekedett. Erősen megnövekedett a telefonon és szóban adott felvilágosítások száma is.

T É R K É P T Á R

Mb. vezető: Nemes Erzsébet

Létszám: 2 fő

A szomszédos országok legújabb térképeinek és legjobb külföldi atlaszoknak a beszerzése folyamatosan megtörtént. Megfelelő térképszekrények hiányában az ömlesztett anyag rendezése és feltárása nem valósulhatott meg. Megkezdődött az atlaszok ideiglenes katalógusának szerkesztése. A nem önállóan megjelent térképek folyamatos feldolgozásának megszervezése megtörtént és megkezdődtek a „rejtett” térképek címléírásai is. A térképek központi katalógusának tervezete elkészült.

Gyarapítás

A gyűjtemény hungarika-anyagának gyarapítása rendszeresen folyt. Vétel és ajándék útján több értékes XVII. és XVIII. századi térképet, atlaszt és látképet sikerült szerezni. A gyarapítás adatait az összkönyvtári táblázat tartalmazza.

Feldolgozás

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. <i>Címléírás</i>	1307	1200	1285
2. <i>Szakozás</i>	1307	1200	1494
3. <i>Beosztás</i>			
Betűrendes katalógusba		2000	3713
Szakkatalógusba		1000	1152
Összesen:	3797	3000	4865

4. *Az 1850 előtti atlaszok* modern feldolgozása külön eredményként említendő, mert ez hazánkban újszerű munka. A rendelkezésre álló szakkönyvek csekély száma az adatkiegészítéseket megnehezítette.
5. *A Magyar Nemzeti Bibliográfia* részére a címléírások rendszeresen készültek.
6. *A KEO-ból eredő térkép-anyag* rendezése, kontrollálása, listába foglalása, szétosztása megtörtént.

Megóvás

A rongált kéziratos, metszett és nyomtatott térképekből a könyvkötészet a tervezett 40 helyett 86 db-ot kasírozott, de csak 1 db XVIII. századi atlaszt restaurált. Ez haladást jelent, de a javításra szoruló térképek számához viszonyítva az eredmény nem kielégítő. A kéziratos térképek kasírozását a könyvkötészet egyik dolgozója az osztályon végezte.

Olvasóforgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Személyforgalom	437	500	547
Anyagforgalom	10 229	7000	9497

A kutatókon kívül az idegenforgalmi kiadványok és tankönyvek szerkesztői, a Magyar Filmiroda, a színházak és a József Attila Szabadegyetem dolgozói is igénybe vették a Térképtár anyagát. A Geodéziai és Kartográfiai Egyesület kiállítása részére a Tár 21 dokumentumot bocsátott rendelkezésre.

KISNYOMTATVÁNYTÁR

Vezető: dr. Munkácsi Piroska

Létszám: 3 fő

A könyvek és a kisnyomtatványok között megvonandó határ kérdésének tisztázása az érintett osztályokkal együttműködve elvben megtörtént, a végrehajtásra azonban csak az új épületben kerülhet sor. Ugyancsak a belső profil rendezése során a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára 1429 db exlibrist adott át a Tárnak. A kisnyomtatványok különleges raktározási rendjéről és feldolgozási módjáról ideiglenes szabályzat készült, alkalmazására ugyancsak az új épületben kerülhet sor. Elkészült a Tárról szóló Tájékoztató is, egyelőre az OSZK-Tájékoztató részére. A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának megünneplésére a Tár két kiadványt bocsátott ki: „A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai” címmel bibliográfiát és dokumentumgyűjteményt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral közösen és „A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban” címmel leíró katalógust. Az aprónyomtatványok központi katalógusa tárgyában javaslatot készítettünk.

Gyarapítás

A gyűjtemény elsősorban a kötelespéldányok beszolgáltatása révén gyarapszik (1959-ben a metszetek beszolgáltatása is megindult), de sok grafikai plakát, történeti és irodalmi értékű röplap, zenetörténeti szempontból értékes hangversenyműsor, operaműsor, metszet, műlap, művészi képeslap került a gyűjteménybe vásárlás útján is. 2431 db vételi ajánlat kontrollja történt meg. A gyarapítás pontos adatait az összkönyvtári statisztikai táblázat tartalmazza.

Feldolgozás

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. <i>Címletrás</i>	3 200	4 000	4 200
2. <i>Szakozás</i>		4 000	4 200
3. <i>Egyszerűsített szakozás</i>	36 500	40 000	50 352
4. <i>Kartonok</i>	6 000	10 000	10 000
5. <i>Beosztás</i>	6 000	10 000	csak részben
6. <i>Anyagbeosztás</i>	1 000	—	1 300
7. <i>Bélyegzés</i>	42 200	—	46 300

Megóvás

1. A *gyászjelentések* új raktári felállítása az 1959. év egyik fontos eredménye. A rendezési munka kiegészítő személyet igénybevételével történt, akik az erre a célra kiürített helyiség 100 folyóméter hosszúságú polcaira az eddig ömlesztett állapotban levő gyűjteményt egyelőre századonként csoportosítva, a nevek kezdőbetűjének sorrendjében helyezték el és ezzel a munka 60%-át elvégezve a gyűjteményt a kutatás céljaira feltárták.

2. Mindössze 60 dokumentumot sikerült az év folyamán kasíroztatni.

3. Nehézségeket okozott az igényelt fémszekerények beszerzésének elmaradása és a kutatóhelyiség festése miatt keletkezett fennakadás.

Olvasóforgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Személyforgalom	484	600	733
2. Anyagforgalom	160 506	200 000	270 180

E számok nem csupán a terv túlteljesítését jelzik, hanem a legnagyobb forgalmat is, amit a Tár fennállása óta lebonyolított. Ennek oka elsősorban a Tanácsköztársaság 40. évfordulójával összefüggő élénk érdeklődésben rejlik, melynek során számos budapesti és vidéki intézmény vette igénybe a Tár anyagát és szolgáltatait. Sokan látogatták a gyűjteményt a Petrik bibliográfia kiegészítő munkálatai miatt, valamint héber vonatkozású, továbbá munkásmozgalmi és nyomdatechnikai kutatások céljából, végül színház és filmművészeti oktatási célból. A Tár ezen felül több kiállításhoz adott kölcsön eredeti dokumentumokat vagy reprodukciókat. A kutatók között külföldiek is voltak és részt vett a Tár néhány tapasztalatcserén is.

III. FŐOSZTÁLY

MUZEÁLIS KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

Vezető: Jubászné dr. Hajdu Helga

A *történeti gyűjtemények* kurrens tevékenységükön kívül elvégezték ugyan a nagyobb terjedelmű tudományos term munkákat is, de személyzeti nehézségek (egyik osztályvezető külföldi tartózkodása, a kutatófolyosói felügyelet zökkenői, másirányú igénybevételek stb.) folytán itt-ott lemaradások keletkeztek. A *műemlékkönyvtárak* vonatkozásában pozitívum a központi vezetés irányító és tanácsadó szerepének hatékonyabb és tartalmasabb érvényesülése, a gyűjtőkörök kérdésének tisztázása, továbbá a látogatóforgalom jelentős növekedése. Keszthelyen ez a növekedés már a term munkát is befolyásolta. A *Mikrofilmtár* munkájából a müncheni katalógus fényképezése emelendő ki, valamint az, hogy sikeresen folytatta a nagyüzemi termelés szervezeti formáinak további kiépítését és a műszaki feltételek megteremtését. A Főosztály *szervezetében* bekövetkezett változás: a könyvhigiéniai laboratórium júliusban a könyvkötészet keretébe helyeztetett át.

KÉZIRATTÁR

Vezető: Jubászné dr. Hajdu Helga

Létszám: 9 fő

1. *Az újkori latin kéziratok rekatalogizálása*

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
Belső címléírás osztálymunkában	2156	1700	1221
Külső munkaközösségi címléírás	379		1322
Összesen:	2535		2543

A belső munkában keletkezett lemaradást a munkaközösség vezető tagjának másirányú (Helikon Kvt.) elfoglaltsága okozta. A 8 éve folyó munka eredménye: a 9000 szignatúrából eddig összesen 7960 szignatúra címléírása készült el.

2. *Az újkori német nyelvű kéziratok katalogizálása.* A köteles kéziratok nyomtatott katalógusának szerkesztése során elkészült a szerzős művek bibliográfizálása A-tól G-ig bezárólag (kb. 500 szignatúra).

3. *A francia nyelvű kéziratok katalógusa* c. sokszorosított kiadvány átment az utolsó korrektúrára, közreadása 1960 elején esedékes.

4. *Kéziratbibliográfia*

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
Átnézett folyóiratoldalak	97 662	25 000	45 817
Elkészített cédulák	6 944	3 350	1 558

Az 1952 óta folyó munka eredményeként ma már egy kb. 30 000 cédulát tartalmazó katalógus áll a belső munka és a kutatás rendelkezésére.

5. Az *Országos kéziratkataszter* munkálatai során a Tár munkatársai 6 vidéki városban 25 intézménnyel, ill. magángyűjteménnyel vették fel a kapcsolatot és több helyről ígéretet kaptak rendszeres adatszolgáltatásra. A már nyomtatott katalógussal rendelkező gyűjtemények alapján 1400 cédula készült, amihez járul az antikvárkatalógusok átnézéséből eredő 556 hungarika cédula. Az összes beosztott cédulák száma 7812 db.

A kéziratok kötelező bejelentésének ügye, könyvek bejelentéséről készí- tendő rendelet fejezetét fogja képezni.

6. A *kötetes kéziratok kurrens szám szerinti revíziójára* az osztály jelentős személyzeti nehézségei miatt nem került sor.

7. A *foliószámok bevezetését* repertóriumokba, címfelvételekre és a szer- zeményi naplóba az osztály túlteljesítette. (6000 tétel helyett 8161 tétel.)

Gyarapítás

A Tár az előző évi 2145 vételi ajánlattal szemben 1959-ben közel 17 000 vételi ajánlatot bírált el. Összgyarapodása megközelíti a 10 000 dara- bot, ami több, mint $2\frac{1}{2}$ -szerese az 1958. évi gyarapodásnak. Az új szerze- mények túlnyomó többsége vétel útján került az állományba. A gyarapítás végleges adatait az összkönyvtári statisztika tartalmazza.

Érdekesebb szerzemények.

Jankovics Miklós hagyatékának közel 6000 tételre rúgó tudomány- és irodalomtörténeti vonatkozású része, Szalay József gyűjteménye, Somló Sándor hagyatéka. A kisebb tételek közül említésre méltók: Kazinczy-, Petőfi-, Kossuth-, Széchenyi István-, Türr István-levelek, Babits néhány, részben még kiadatlan verskézírata és műfordítása, a külföldiek közül Kant Immánuel és Strauss Richard egy-egy autográfja.

Feldolgozás

(a fent már kiemelteken kívül):

1. Kurrens feldolgozás	
Kötetes kézirat	227
Analekta	725
Levél	1 416
Facsimile	77
Összesen:	2 445
2. Egyszerűsített címléírás	4 617
3. Limbusba került: 2 db + 2 csomag	
4. Foliáltatott	124 534 fol.
5. Verslexikon	868 cédula
6. Cédulabeosztás	7 812 cédula

Megóvás

1. Kéziratok restaurálása I. félévben 223 db.
2. Mikrofilmeztetés
 - a) házi mikro-gyűjtemény: 280 mű, 3200 kocka
 - b) rendelésre 387 mű, 6283 kocka
3. Raktárrendezés: 424 folyóméter (beleértve a segédkönyvtár ideiglenes átszállítását a Tudományos olvasóba); portalanítás: 375 fm, 55 új dobozba átrakás.

Olvasóforgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Személyforgalom			
Helyben olvasók			2 258
Kölcsönzők			4
Összesen	2 282	2 300	2 262
2. Anyagforgalom			
Helyben			17 610
Kölcsönzés			116
Belső munkára			4 262
Összesen	19 879	27 600	21 988

Némi lemaradás mutatkozik a személyforgalomban és ha a belső használatra igénybevett anyagot nem számítjuk, jelentősebb elmaradás mutatkozik az anyagforgalomban. Ennek fő oka a már említett, a kutatói folyosó felügyeletével összefüggő nehézségekben rejlik.

3. *Felvilágosítások*: 170 nagyobb, 545 kisebb.
4. *Vezetések* 67 alkalommal (ebből 33 külföldi látogató).
5. *Tapasztalatátadás*: 5 alkalommal.
6. *Propaganda-munka*: A Tár összeállította, tájékoztatóval ellátta, szállította a *lipcsei nemzetközi könyvkiállítás* régi magyar anyagát; más kiállításokhoz anyagot, adatokat vagy rendezési segítséget nyújtott, közreműködött a Balatoni szakkönyvtár felállításában stb.

RÉGI ÉS RITKA NYOMTATVÁNYOK TÁRA

Vezető: dr. Sajó Géza

Mb. vezető: Soltesz Zoltánné (1959. X. 31-ig)

Létszám: 5 fő

A Régi Magyar Könyvtár adrematizált katalógusán folytatódott a munka, de a tervezett 500 címleírás helyett csak 373 készült el (1958-ban 350) az érintett munkatárs betegsége és a kutatófelügyeletben való igénybevétele miatt.

A XVI. századi külföldi gyűjtemény (Antiqua) feldolgozó munkája során 1233 címleírás készült (1958-ban 1723) az 1000 címleírást számításba vevő előirányzatnak kb. 25%-os túlteljesítésével.

Az országos központi ősnymtatványkatalógus részére 321 ősnymtatvány meghatározása, kollacionálása és címleírása készült el a tervezett 500 helyett, mert az érintett dolgozó a vártnál tovább helyettesítette az osztályvezetőt és a berlini konferenciát készítette elő.

Ősnymtatvány-gyarapítás

Előszerezemenyi munkát a Tár 356 régi vagy ritka könyvvel kapcsolatban végzett és végeredményben 217 darabbal (1958-ban 185 darabbal) gyarapította állományát (1 ősnymtatvány, 21 RMK, 128 XVI. századi külföldi, 10 régi hungarika, 57 újabbkori ritkaság).

Feldolgozás

(A fentiekén kívül:)

Katalóguscédulák beosztása	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
	5650	8500	5800

Megóvás

A Tár 19 művet mikrofilmeztetett, ezekről összesen 1179 felvétel készült. A segédkönyvtárat a festés után újra rendezni kellett.

Olvasóforgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Személyforgalom			
Kutatók			1124
Kölcsönzők			12
Összesen	1234	1500	1136
2. Anyagforgalom			
Helyben			4525
Kölcsön			35
Összesen	5743	7000	4560

A Kézirattár jelentésében említett személyzeti nehézségek az RRT olvasóforgalmában is éreztették hatásukat, mind a látogatók, mind a használt művek száma csökkent.

A Tár 860 esetben nyújtott felvilágosítást és 32 alkalommal vezetett látogatókat.

GYÖNGYÖSI TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR

Vezető: Lévai Ferenc

Létszám: 1 fő

Gyarapítás

Az adatokat az összkönyvtári gyarapítási táblázat tartalmazza. A gyűjtőköri határozat értelmében egyébként nagyobb mérvű gyarapodás új művekben, a kézikönyvtári tételek kivételével, az év második felében már nem volt.

Feldolgozás

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Címleírás	5035	2 500	2331
2. Szakozás	760	2 500	2331
3. Cédulabeosztás		10 000	4700

Olvasóforgalom

1. Személyforgalom		
Olvasók és kölcsönzők	597	834
2. Anyagforgalom		
Helyben		2024
Kölcsön		124
Összesen	2664	2148

3. Kiállítások: 1 állandó kiállítás a könyvtár értékeiből, valamint 5 alkalmi kiállítás a járási könyvtárral közös rendezésben.

KESZTHELYI HELIKON KÖNYVTÁR

Vezető: Rakos József

Létszám: 3¹/₂ fő

Gyarapítás

Az adatokat az összkönyvtári táblázat tartalmazza. A gyűjtemény kb. 2100 könyvvel és 21 periodikával gyarapodott ugyan az év folyamán, de ez nem végleges, mert a gyűjtőköri határozat értelmében az állománybavétel szünetel és a naplózott művek sem fognak mind a könyvtárban megmaradni.

A Balatoni Intéző Bizottság támogatásával megtörtént a Balatoni szakkönyvtár felállítása, ennek állománya 1959-ben 2115 db-bal gyarapodott. A szerzeményezés, naplózás s részben a katalogizálás is a központban történt; a könyvtár katalógusa sokszorosítás előtt áll.

Feldolgozás

A gyűjtőköri határozat értelmében módosított címléirási, szakozási és beosztási tervet a gyűjtemény dolgozói teljesítették. Az év folyamán kapott és régebben átvett ömlesztett KEO anyag feldolgozása félbeszakadt, mert a könyvtár műemlékjellegének helyreállítása a törzsanyag revízióját tette szükségessé, ami nagyjából be is fejeződött. E revízióval párhuzamosan történik a törzsanyagba nem tartozó művek, illetve azok céduláinak kiiktatása is.

Forgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Személyforgalom			
Olvasók, kölcsönzők	129	—	130
Látogatók	20 000	22 500	32 367
2. Anyagforgalom			
Helyben olvasott kötet			376
Könyvtárközi kölcsönzés			272
Összesen	627		648

Igen jelentős a látogatóforgalom 50%-ot meghaladó növekedése. A gyűjtemény dolgozói lelkes munkával látták el a kultúrpolitikailag is fontos és nevelő hatású idegenforgalmi munkát; a világítást megjavították, bevezették a magnetofon ismertetést, szépítették a környezetet, az új magyar és németnyelvű tájékoztatóból 1300 darabot, a képeslapokból 5814 darabot adtak el, a belépési díjakból 23 400 Ft-ot bevételeztek. *Kiállításokat* is rendezett a gyűjtemény, a Tanácsköztársaság évfordulója és a Georgikonnapok alkalmából. Az *olvasószolgálat* megjavítása céljából az év folyamán sikerült egy többé-kevésbé megfelelő olvasóhelyiséget biztosítani az épület földszintjén.

ZIRCI TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR

Vezető: Kovács József

Létszám: 3 fő

Gyarapítás

A könyvtár 1959-ben összesen 985 kötetrel gyarapodott, túlnyomórészt a Könyvelosztó juttatásaiból. A gyűjtőköri határozat itt is változást jelentett.

Feldolgozás

A könyvtár sokáig vezető nélkül volt, az eredeti könyvanyag rendszeres raktári ellenőrzése így csak 1959 elején indulhatott meg. A kb. 60 000 kötetre rúgó állomány revíziója és kiegészítése a 17 100-as számnál tart. E munka során 6234 új címfelvétel készült és 46 874 cédula került beosztásra.

Forgalom

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
1. Olvasók	160	—	82
Látogatók		6500	13 588
2. Helyben használt művek	329	—	152
Könyvtárközi kölcs.	—	—	20

Fontos eredmény a látogatók forgalmának jelentős növekedése. A látogató csoportok között sok külföldi is megfordult. Megtörtént a restaurálás befejeztével a kisterem anyagának az eredeti rendben való felállítása és a látogatók számára való megnyitása. A gyűjtemény a Tanácsköztársaság évfordulója és a Veszprém megyei hetek alkalmából 2 kiállítást rendezett.

MIKROFILMTÁR

Vezető: Szecsei Gábor

Létszám: 11 fő

A korszerű mikrofilm-laboratórium berendezésére részletes terv készült, melynek végrehajtása az új laboratórium átadásakor lesz időszerű. Szervezeti téren kialakultak a nagyüzemi termelés korszerű formái. Jelentős eredmény a legfontosabb műszaki feltételek biztosítása: a Tár 1959-ben egy mikrofilmfelvevőt, automatikus előhívógépet, diamásológépet, Linhof-rendszerű különleges fényképezőgépet kapott. A Xerox-rendszerű másológép átmenetileg ugyancsak a Mikrofilmtár gondozásában működik. Az OSZK mikrofilmezési programjának kidolgozása az érintett osztályok bevonásával 15 éves perspektívával megtörtént. Az új mikrofilmfelvevő és a Dokumátor beállításával, valamint a munkaszervezet megjavításával meggyorsult a mikrofilmezés üteme. A fotokópiagépet a Tár üzembe állította. A müncheni katalógus fényképi úton való kicsinyítése döntően befolyásolta a Tár egész évi munkáját. Az újszerű tevékenység eleinte sok nehézséggel járt, de később az osztály elérte a tervezett heti 3000 db teljesítményt. Számszerűleg; lefényképeztek 88 200 db-ot, nagyítottak 208 326 darabot, átadtak 197 769 darabot.

Mikrofilmezés

1. *Negatív mikrofilmtermelés és gyarapodás konzerválási célokra.*

	Terv (kocka)	Teljesítés (kocka)
Hírlap	75 000	200 567
Kézirat	25 000	7 320
RR	25 000	350
Zenemű	25 000	9 355
Színházi anyag		1 075
Modern anyag		7 072
Összesen	150 000	225 739

Az előirányzatot tehát a Tár jelentősen túlteljesítette és pedig elsősorban a hírlapok mikrofilmezése terén, ami a többi különgyűjtemény aprólékosabb munkát is igénylő mikrofilmezési programjának csökkenését eredményezte. Ez annál is inkább lassította a konzerválási programot, mert 1959 júniusától kezdve az Országos Műszaki Könyvtár az OSZK számára mikrofilmezést már nem vállalt.

2. *Pozitív mikrofilmezés* 106 075 kocka

3. A negatív és pozitív mikrofilmtekercseket, filmcsíkokat, lemezeket, diafilmeket a Tár rendszeresen *feldolgozta* (ellenőrzés, pótlás, dobozolás, naplózás, címléírás, katalóguscédulák beosztása stb.).

Fotoszolgálat

	Terv	Teljesítés
Felvétel	10 000	8 352
Nagyítás	5 000	13 543
Másolat	—	2 899

IV. FŐOSZTÁLY

KÖNYVFORGALMI ÜGYEK

Vezető: Hámosi Béla

A Főosztály az 1959. évre tervezett feladatokat végrehajtotta és tovább szilárdította a Főosztályhoz tartozó részlegek közötti együttműködést.

KÖNYVELOSZTÓ

Vezető: Horváth Viktor

Létszám: 31 fő

Az osztály az elvi kérdések tisztázására a következő *referátumokat* készítette: *a)* Hungarika-periodika szórványszámok feldolgozásának kérdései. *b)* Az 1850 előtti idegen könyvek feldolgozásának egyes kérdései. *c)* A Kultúra külkereskedelmi Vállalat akciója a könyvtárakban elfekvő és a könyvtárak által a Kultúrának felajánlandó periodika-duplumpéldányok külföldi értékesítésére. (*a*) és *b*) a Kollégium, *c*) az Országos Könyvtárügyi Tanács részére készült.)

Az idevonatkozó miniszteri utasítás értelmében az osztály megbízást kapott a *MÉH-telepek ellenőrzésére*. Ennek alapján kidolgozta az ellenőrzés irányelveit, tájékoztatást adott az ellenőrzésben résztvevő könyvtárak részére és gondoskodott az ellenőrzéssel kapcsolatos szükségletekről. Az akció azonban nem járt kellő eredménnyel, mert a kötelező bejelentések a MÉH

részéről elakadtak és így csak spontán ellenőrzésekre került sor, éspedig összesen 10 alkalommal, melyeknek során az osztály és a vidéki könyvtárak 523 kötetet vásároltak meg.

Az OTK könyvforgalmi szakbizottságának határozata következtében az osztály évi munkaterve módosult és így nem került sor az 1850 előtti hungarika többkötetes anyag tervezett rendezésére, valamint a *fölőspéldány raktárak felállítására*. Ezek helyett 19 000 kötetrel emelte a fölőspéldányok és a modern idegen könyvek tervszámait és megkezdte a hungarika-periodika szórványszámok feldolgozását is.

Az évi módosított munkaterv 108 855 db rendezését írta elő, a teljesítmény 121 740 db volt (112%) (l. a 15. sz. táblázatot).

Feldolgozás

1. Államosított könyvtári anyag

A régi KEO-anyagból 70 822 db nyert feldolgozást. A modern idegen könyvekből a pedagógia, technika és történelem szakjainak feldolgozására került sor. A hungarika periodika anyag 35 cm-en aluli szórványszámaiból az osztály 75 600 darabot rendezett, ebből 22 323 db-ot állománykiegészítésre adott át, a többiből 1866 teljes évfolyamot állított össze.

2. Fölőspéldányok

Az év folyamán az osztály 55 625 db-ot vett át más könyvtárakból, saját fölőspéldányraktára anyagából pedig 50 918 darabot dolgozott fel. Így lehetővé vált, hogy a KEO régi anyaga 1958 novembere óta újabb anyaggal már nem szaporodott.

Az osztály a *Gorkij könyvtártól* nagyobb mennyiségű cirillbetűs fölőspéldányanyagot vett át. A címléírásokat és azok rendezését a Gorkij-könyvtár munkatársai végezték.

Szétoosztás

1. Az osztály a fentjelzett feldolgozott anyag 76,1%-át, azaz 93 411 db könyvet és periodikát *osztott szét* az OSZK, 54 budapesti, 35 vidéki köz-művelődési és 37 egyéb vidéki, azaz összesen 127 könyvtár között.

A felajánlás 166 db (összesen 2889 oldal, összesen 11 030 példányban) jegyzék útján történt. Vidékre 47 056 darab ment vasúton (242 MÁVTRANS-láda) 65 csomagban postán, gépjárművel stb.

Az év folyamán valójában szétoosztott anyag lényegesen több volt, de a bonyolult átadási folyamat statisztikailag csak utólagosan tükröződik.

A könyvtárak igénylései után fennmaradó anyagból az osztály a Nemzetközi Csereszolgálat, az Á. K. V. és a Kultúra Külkereskedelmi V. igényeit elégítette ki.

2. 1959-től kezdve vette át az osztály a Nemzetközi Csereszolgálattól a *maradék kötelezpéldányok* szétoosztását, ami terven kívüli munka volt. 8126 darabot vitt el 22 budapesti utóválogató könyvtár, 2944 darabot pedig az osztály a vidéki könyvtáraknak ajánlott fel.

3. A könyvtári használatra nem alkalmas anyag *selejtezése* útján az osztály 45 878 kg papíryanagot adott át ipari felhasználásra.

KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS

Vezető: Tóth Sándor

Létszám: 7 fő

A könyvtárközi kölcsönzés átszervezése az év folyamán megtörtént: Az osztály ösztönzésére kialakult a hazai könyvtárak közötti közvetlen bekérések gyakorlata, aminek következtében egyfelől *meggyorsultak* a hazai könyvtárakból beszerezhető kölcsönzések, másfelől kb. 700 kéréssel *csökkent* az osztály közvetítésével intézett kölcsönzések száma. Az átszervezés másik fontos eredménye az, hogy az év folyamán 75 budapesti könyvtárral jött létre megállapodás a kölcsönzésben való részvételük tárgyában, az év végén 15 vidéki könyvtárral pedig a megállapodás megkötése folyamatban volt. E megállapodások és a személyes kapcsolatok kiépítése nagy mértékben segítették a könyvtárközi kölcsönzés eredményesebb munkáját.

Az 1959. évre tervezett könyvtárközi kölcsönzési *tájékoztató* összeállítása az 1960. évre halasztódott el. Az év folyamán *felszámolást nyertek* az 1958. évről visszamaradt nemleges válaszü kérdések, valamint a válasz nélkül maradt kérések jelentős része.

Az osztály teljesítményének számszerű adatait a 15. sz. táblázat tartalmazza.

KÖTELESPÉLDÁNY-CSOPORT

Vezető: dr. Medrey Zoltán

Létszám: 5 fő

Az új rendelettervezettel összefüggő film- és hanglezmezszolgáltatás ellenőrzésének tervezete tárgyalanná vált, mert az idevonatkozó tárgyalások során a Kiadói Főigazgatóság a beszolgáltatásra vonatkozó pontokat törölte. Az ennek ellenére beérkező film- és hanglezmezanyag kezelése az érdekelt osztályokkal egyetértésben történt. (Beszolgáltatás útján 169 hanglezmez és 139 diafilm került az OSZK állományába.)

Szétosztás

1. A naplótételek és kardexelések száma 1959 novemberében elérte, az év végére pedig 4021 tétellel túlhaladta az előző év teljesítését.

	<i>Naplótétel</i>	<i>Kardexelés</i>	<i>Összesen</i>
1958	15 259	21 460	36 719
1959	17 250	23 490	40 740

2. Az állami takarékosági akció keretében a kötelezpéldányok maradékanak racionálisabb felhasználása és anyagtakarékoság érdekében az elmúlt év folyamán tett intézkedések hatásosnak bizonyultak. A felsőoktatási és egyéb jegyzetek, a különlenyomatok, az általános és középiskolai tankönyvek, a zeneművek és a műszaki leírások beszolgáltatandó példányszámának csökkentése a következő változást eredményezte:

	<i>Naplótétel</i>	<i>Átvett kötelempéldányok száma</i>
1958	15 259	188 306
1959	17 250	180 282

Hasonlóképpen csökkent a kiselejtezett időszak kiadványok száma is, a szabványoknál pedig az év második felében teljesen kiküszöbölődött a selejtezés.

3. Könyvtárunk állománygyarapodása szempontjából jelentős eredménynek tekintjük a metszetek kötelempéldány-szolgáltatásának megindulását.

4. Kielégítő eredményt mutattak a budapesti és vidéki nyomdaviszsgálók. Hiányosság néhány nyomdánál az aprónyomtatványok területén mutatkozott. A vidéki nyomdaviszgaklatoknál — miután jelentős többségükre csak az év utolsó harmadában került sor — a jövőben az egyenletesebb megosztásra kell törekednünk.

1959-ben összesen 60 nyomdaviszgaklatra került sor.

A csoport teljesítményének számszerű adatait a 7. sz. táblázat tartalmazza.

KÖZPONTI KATALÓGUS

Vezető: Balla Miklósné

Létszám: 8 fő

A könyv- és folyóirat-központi katalógusok egyesítésére nem került sor, mert ez az átszervezéssel függ össze. Az átszervezésre vonatkozó tervezetet felkért szakértőként dr. Németh Mária, az MTA tudományos munkatársa készítette el. A tervezetet a Kollégium elfogadta, majd az Országos Könyvtárügyi Tanácshoz terjesztette. Az OKT a kérdésben az év végéig nem döntött.

A tervezetbe került az a javaslat, hogy a belföldi anyag nyilvántartása a jövőben a kötelempéldánycsoporttal együttműködésben történjék.

A központi katalógus az elmúlt év során állandó munkaerő hiánnyal küzdött és csak az év végére sikerült a hiányzó munkaerőket pótolni. Ezért nem kerülhetett sor a több részre oszló betűrend egyesítésére és a 180 000 cédula összeosztására, továbbá az ÁKV adatszolgáltatásának feldolgozására.

Kurrens munka

	1958	1959	
		Terv	Teljesítés
Beérkezett bejelentések	325 570	240 000	253 121
Előrendezés az			
I. betűig	325 570	240 000	253 121
Szoros betűrendezés	235 270	—	237 612
Behelyezés	200 035	—	222 606
Mellék és utalólapok	3 880	—	2 543
Cirilbetűs átírás	877	—	976
Tájékoztató	6 629	7 000	7 094

NEMZETKÖZI CSERESZOLGÁLAT

Vezető: dr. Gombocz István

Létszám: 9 fő

A területi revízió nagyjából befejeződött ugyan, de a cseremérlegek részletesebb egyeztetésére és a nyilvántartások javítására a csereforgalom és a fordítószolgálat növekedése miatt nem került sor. Kb. 60 kapcsolatot adott át az osztály más magyar könyvtáraknak és kb. 40 újat létesített.

A nemzetközi cserét szabályozó rendelet a művelődésügyi miniszter 101/1960/M. K. 1/M. M. sz. utasítása formájában 1960. január 1-én megjelent.

Csereközpont

1. *Tájékoztató és kapcsolatközvetítés.* A 60 kapcsolat átadásán kívül 10 alkalommal módszertani tanácsokat adott az osztály cserekapcsolatok létesítésére. Az osztály által kiszolgált 130 magyar könyvtár egy véleménykérő körlevélre 99%-ban megelégedését fejezte ki.

2. *Kulturális-egyezmények cseréje.* Igen eredményesen működött a csere a Lenin Könyvtárral és a Német Állami Könyvtárral, a kínai, bolgár és csehszlovák nemzeti könyvtárakkal, a lengyel és albán nemzeti könyvtárakkal. A kultúregyezményes csere szabályozása céljából kidolgozott német javaslatra az osztály véleményeket szerkesztett és a tervezett, de elhalasztott konferenciára felkészült. Megszűnt a magyar anyag házi címléírása, helyette az osztály adrémalevonatokat használt és javult a beérkező anyag válogatási rendszere is.

3. A *duplumcsere* forgalma az év első felében emelkedett, később a létszám elégtelensége miatt szünetelt. Így is beérkezett kb. 4200 értékes tétel, melyekkel 20 magyar könyvtár egészíthette ki régi sorozatait.

4. A *hivatalos kiadványok cseréje* terén új kapcsolat jött létre Hollandiával. Az Országgyűlési Könyvtár nevében az osztály több országtól a parlamenti kiadványok rendszeres küldését kérte.

5. A *csomagközvetítés* során az osztály kb. 60 ládát vámostatott és szállított, a bennük levő 4180 csomagot egyeztetette, igazolta és kb. 120 magyar címzetthez eljuttatta. Kifelé 10 intézmény és egyes tudományos dolgozók részére 1039 csomagot közvetített.

6. Az *ajándékkéció* keretében az osztály a tervezett 500 könyv helyett 1231 könyvet küldött ajándékként külföldi magyar intézeteknek, nemzetközi szervezeteknek, egyes tengerentúli könyvtáraknak, a hivatalosan külföldre utazóknak, továbbá az idelátogató külföldieknek. A beérkező külföldi ajándékokról új nyilvántartás készült. Az osztály havonta 1082 példányban oszt szét két francia folyóiratot.

OSZK — csere

1. Az OSZK *külföldi könyvbeszerzésének* 60%-a, a Hírlaptár *külföldi beszerzésének* 50%-a, a KMK *külföldi folyóiratbeszerzésének* 56%-a érkezett csere útján, ami az eddigi arányokat messze túlhaladta. Az osztály szá-

mára új feladatot jelentett a KMK igényeinek kielégítése, melynek során új kapcsolatok is jöttek létre (kb. 50 új folyóirat és kb. 150 kiadvány bekérése kb. 50%-os eredménnyel).

2. A *szocialista országokkal* folyó cserekapcsolatok tovább szaporodtak, a régiéket elmélyültek. Említést érdemelnek az új szovjet (pl. kárpátaljai) kapcsolatok, a lengyel kapcsolat élénkülése, a román és csehszlovák hungarika szállítmányok, néhány új kapcsolat német demokratikus könyvtárakkal. Csökkent a kínai és a jugoszláv forgalom, viszont erősödtek a kapcsolatok Koreával és Vietnammal.

3. Az *egyéb országokkal* folyó csere területén említésreméltó a finn, holland, svéd és nyugatnémet könyvtárakkal fennálló kapcsolatok bővülése, a British Museummal folytatott csere újjászervezése, az amerikai könyvtárak számos értékes szállítmánya, a spanyol nyelvterület kapcsolatainak élénkülése, sok izraeli hungarika beszerzése, a csere kiterjesztése Indiára, Japánra, Ausztráliára, Délafrikára stb.

4. Az *OSZK saját kiadványainak* rendszeres terjesztése munkájából említésre méltó az Évkönyv és a Schiller-bibliográfia 400—400, a Haydn katalógus 110 címre való kiküldése és e kiadványok visszhangja.

A csereforgalom statisztikáját a 16. sz. táblázat tartalmazza.

Nemzetközi kapcsolatok

1. Az *UNESCO*-val kapcsolatos könyvtári munkát a Magyar Unesco Bizottság Könyvtári Albizottságának megbízásából főleg az osztály végezte. Ennek során egyrészt cikkeket, híreket, adatokat, ismertetéseket adott a magyar könyvtári működésről Unesco kiadványokhoz, illetőleg azok hosszabb magyar fejezeteit összeállította, másrészt a Nemzeti Bizottság megbízásából terjedelmes kimutatást készített a nemzetközi bibliográfiákról, hozzászólt az Unesco programjához és költségvetéséhez, tervezeteket készített az 1960-ban rendezendő budapesti nemzetközi konferenciára, közreműködött a magyar könyvtárügy védelemben részesítendő javainak felmérő munkájában.

2. Az *OSZK tagsági ügyeinek* intézése az ALA, ASLIB, LAA szervezeteknél, belépés a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületébe. Összeállítás szerkesztése a MM. megbízásából a magyar könyvtáraknak járó nemzetközi kiadványokról. Levelezés az IFLA-val a Szabó Ervin Kör megbízásából stb.

3. Az *OSZK különböző osztályainak külföldi levelezését*, az összeállított bibliográfiák, címléírások és az utazási, felszerelési stb. vonatkozású levelek fordítását a Nemzetközi Csereszolgálat 1959-ben a múlthoz képest fokozottabb mértékben végezte. (Közel 300 oldal fordítása.)

V. FŐOSZTÁLY

KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Vezető: dr. Sebestyén Géza

1959. január 1-ével a volt módszertani osztályt kibővített feladatkörrel Könyvtártudományi és Módszertani Központtá szerveztük át. Az új főosztály előtt az a cél állt, hogy továbbfolytatva a könyvtárak módszertani segítségét, hozzálasson a legsürgősebb *elméleti* kérdések feldolgozásához és az *oktatás, továbbképzés* megszervezéséhez. Ennek megfelelően szervezeti-
leg három osztályra vált.

A kétségtelen eredmények ellenére a Központ munkájában az elmúlt év a felkészülés ideje volt. Ez az idő szolgált annak felmérésére, hogy feladatait hogyan tudja adott személyzeti és anyagi lehetőségeivel megoldani.

Az évi terv a közeljövőben megoldandó feladatok közül meglehetősen sokat ölelt fel. Ezek közül nem egyről bebizonyosodott az év folyamán, hogy megoldásuk nagyobb előkészítést kíván. A létszámkeret fokozatos feltöltése is nem kis mértékben hátráltatta a tervfeladatok megvalósítását.

KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI OSZTÁLY

Vezető: dr. Lázár Péter

Létszám: 14 fő

Az osztály munkája részben a kutatások gondozására, részben a könyvtártudományi dokumentációra (elsősorban a külföldi szakirodalom közvetítésére) irányult.

Kutató munka

1. Legelső feladatként az országban folyó *kutató munka felmérése* jelentkezett. Az osztály 241 kutató adatait gyűjtötte be, ennek az alapján részletes jelentést készített. A minisztérium a kiértékelést az év végén megvitatta, s 1960-ban a kérdést jogilag szabályozni fogja.

2. A témák részletes elemzése azt mutatta, hogy — bár a kutatásra fordított idő könyvtárainkban örvendetesen nagy — nem kapnak elég szerepet sem hazai fejlődésünk sajátos kérdései, sem a könyvtártudomány világszerte vitatott legmaibb problémái. Az osztály ezért megkezdte az előmunkákat egy többéves *távlati kutatási terv* kidolgozására, ez részben az akadémiai kutatási tervbe, részben a könyvtárügy 15 éves fejlesztési tervébe illeszkednék bele. A legfontosabb kérdéseket ugyancsak megvitatta a Művelődésügyi Minisztérium, a részletes tematika kidolgozása 1960-ra maradt.

3. Négy terület kutatóival az osztály az év folyamán megbeszélést tartott (régí nyelv és könyvtártörténet; újkori könyvtörténet; katalógizálás; dokumentáció). Rendszeres konzultálásra a kutatók nagy tömegével az adott létszámviszonyok mellett nem kerülhetett sor.

A belső kutató munka területén dr. Mezei László előtanulmányokat végzett a középkori írás társadalmi funkciója és a „Magyarországi írás 1200-ig” témakörben, kidolgozta a Paleográfia első részét, Kéki Béla (Mezei Lászlóval együtt) sajtó alá rendezte Gulyás Pál: a könyv sorsa Magyarországon c. mű első részét, Orosz Gábor a Központi Katalógus lyukkártyás megoldásával foglalkozott.

A belső kutató munkával kapcsolatban említjük meg azt a tevékenységet, ami az ETO nemzetközi felülvizsgálásával s szocialista szellemű átdolgozásával függött össze (előkészület, részvétel a budapesti, varsói, prágai, wiesbadeni értekezleteken).

Könyvtár, dokumentáció

4. Minthogy a feltételezett külső és a megnövekedett belső igényeknek semmiképpen sem felelt meg a *szakkönyvtár* addigi dezorganizált állapota, rendszertelen gyarapítása és igen hiányos állománya, halaszthatatlan volt annak felülvizsgálata. Az év folyamán elkészült a teljes állomány revíziója és néhány területen (Unesco kiadványok) megkezdődött az állomány kiegészítése. Az állomány folyamatos gyarapítása terén is megindult a rendszeres munka. Ugyancsak megkezdődött a gyűjtőkörbe nem tartozó anyag átadása más osztályoknak.

A könyvtár gyarapodása 1959-ben 823 kötet. A könyvtárba járó folyóiratok száma 180. (165 külföldi, 15 magyar).

5. Az osztály kidolgozta a könyveket és periodikákat kiegészítő egyéb dokumentumok (képek, használati nyomtatványok, irattári anyag stb.) gyűjtésének alapelveit. Magára az *archívum* felállítására személyzeti nehézségek miatt ez évben még nem kerülhetett sor.

6. A dokumentáció súlypontja a cikkek területére esett. Hogy az eligazodást saját könyvtárunkon kívül is lehetővé tegyük, megkezdtük a könyvtárügyi folyóiratok *repertoriumának* szerkesztését és közreadását a Könyvtári Figyelő keretében. Ezzel kapcsolatban a régi cikk-katalógust lezártuk, s a repertoriummal kapcsolatban szerveztük meg az új cikk-katalógust. Szerény formában megindítottuk *figyelőszolgálatunkat*, testületeknek és személyeknek megkezdtük az egyedi értesítések szétküldését. Elkészült néhány *szakkönyvtár* napirenden levő könyvtárügyi problémákról.

7. Az osztály jelentős *fordítási* tevékenységet bonyolított le. Az év folyamán 230 db fordítás készült. A kiválasztásnál két szempont érvényesült. Egyrészt a könyvtárosképzésnek akartunk megfelelő tanulmányi anyagot adni, másrészt a magyar tudományos és közművelődési könyvtárosoknak bemutatni a szocialista, illetve a nyugati országok könyvtári problémáit. A fordítások minőségi színvonala érezhetően javult. A nehezebb témáknál (pl. az osztályozás modern problémái) azonban a fordítók még mindig terminológiai nehézségekkel küzdenek.

8. Legfontosabb dokumentációs kiadványunk a *Könyvtári Figyelő* volt. Ennek profilját fokozatosan alakította át az osztály, amennyiben sorban beleépítette a fordítások jegyzékét, a már említett cikkrepertóriumot stb.

9. A *könyvtártudományi publikáció* terén az osztály két sorozat alapját vetette meg; a) *Új könyvtári füzetek*, b) *Külföldi könyvtári szakirodalom*. Az első

hazai, a második külföldi szerzők műveit fogja hozni. A második számára 24 külföldi monográfia fordítása történt meg, illetve van folyamatban. Sorozaton kívül jelent meg „A magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye” c. dokumentumgyűjtemény. A fentiekén kívül gondozta az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványsorozatát is.

10. A külső átfutási idő hosszadalmas volta (8—8 hónap) elengedhetetlenné teszi a *sokszorosító munka* házi kezelésbe vételét. Az osztály elkészítette a sokszorosító üzem rekonstrukciójának tervét, amely végső fokon egy kis könyvtári és bibliográfiai nyomdaüzem megalapítását jelenti. Jelentős lépés, hogy már 1959-ben sikerült egy nagykapacitású Xerox berendezést szerezni a rotalemezek készítésére.

MÓDSZERTANI OSZTÁLY

Vezető: Sallai István

Létszám: 11 fő

A Módszertani osztály munkája az elmúlt évtől kezdve — a KMK megalakulásával — jelentősen bővült. Tevékenysége a közművelődési könyvtárakon kívül a tudományos és szakkönyvtárak területére is kiterjedt, a közművelődési könyvtárügy területén pedig az eddiginél nagyobb figyelmet tudott fordítani a szakszervezeti könyvtárak és a gyermekkönyvtárügy problémáira.

A magyar könyvtárügy egyik legfontosabb alapelve a hálózati elv. Ezért a KMK-nak is mindenekelőtt a hálózatokon keresztül kell kifejtenie tevékenységét. A megyei hálózatokkal tovább folytattuk már kiépített jó kapcsolatainkat, s hasonlókat törekedtünk teremteni szakszervezeti vonatkozásban és a tudományos és szakkönyvtárak vonalán is. Mindazonáltal folyton beleütköztünk abba a ténybe, hogy a könyvtári törvény rendelkezései még nem váltak valósággá, az ott előírt hálózatok ténylegesen még nem mind működnek.

A könyvtárak szocialista nevelő hatása érdekében kifejtett tevékenységünk nem volt különálló programpont, áthatotta ez minden vállalkozásunkat, lett legyen szó a könyvtári munka bármely ágáról. Mégis ki kell emelnünk a Tanácsköztársaság 40. évfordulójával, a Szovjet Könyv Ünnepi Hetével s a VII. Pártkongresszussal kapcsolatban kiadott útmutatóinkat s egyéb munkánkat, közreműködésünket az olvasómozgalmak előkészítésében.

Az együttműködés kellő kiépítésére, a szükséges kapcsolatok megteremtésére sajnos az 1959-es esztendő nem volt oly mértékben elegendő mint reméltük. Vonatkozik ez még az OSZK-ra is. Bár szórványosan (pl. a Magyar Nemzeti Bibliográfia kérdéseiben) létrejött a kapcsolat, ez nem lehetett sem eléggé rendszeres, sem eléggé hatékony. Még kevésbé sikerült a szükséges összeköttetést megteremteni a Népművelési Intézettel, a TIT-tel stb. Egyedül a Könyvtárügyi Tanáccsal, illetve annak szakbizottságaival valósult meg az eléggé szoros kapcsolat.

Tudományos és szakkönyvtárak csoportja

1. A hálózati elv erősítését szolgálta mindenekelőtt az Országos Mezőgazdasági Könyvtár hálózatának felülvizsgálata. A felülvizsgálatról készített jelentés útmutatásul szolgálhat a hálózati központ munkájának megjavításához is. A tudományos könyvtári hálózatok másik típusával; az egyetemi s ezen belül az intézeti könyvtárakkal való foglalkozás az elmúlt év decemberében Szegeden megtartott egyetemi könyvtári konferencián tetőződött be. A csoport munkájának jelentős részét vette igénybe a konferencia előkészítése, amelynek legnagyobb eredménye az volt, hogy első ízben ültek össze az egyetemi és intézeti könyvtárak dolgozói, valamint az egyetemek professzorai, az egyetemek könyvtári ellátásának megvitatása érdekében.

Egyéb hálózatok vonatkozásában: a csoport megkezdte az Országos Műszaki Könyvtár hálózatának, a vállalati műszaki könyvtáraknak tanulmányozását. A hálózatokhoz nem tartozó könyvtárak közül is meglátogatott néhányat (Orsz. Levéltár Könyvtára, Bartók Béla Zeneiskola Könyvtára, Zrínyi Akadémia Könyvtára stb.) Tanácsot adott esetenként mindazoknak a hálózathoz nem tartozó könyvtáraknak, amelyek valamely problémájuk megoldásában a csoporthoz fordultak.

Közművelődési könyvtárak csoportja

2. A *szakszervezeti könyvtárak módszertani gondozása* terén, az egységes munkamódszerek és a hálózati központi tevékenység kialakítása céljából tanulmányozta a csoport egyes nagyobb vidéki szakszervezeti központi könyvtárak (Tatabánya, Salgótarján stb.) munkáját. Ezek mellett 28 üzemi könyvtárat látogatott meg Budapesten és vidéken. Felmérte a szakszervezeti könyvtárak állományhelyzetét és intézkedési tervet dolgozott ki a SZOT számára.

Előkészítette a SZMT könyvtárosok győri konferenciáját, s tevékeny szerepet játszott a szakszervezeti könyvtárosok egyhetes konferenciájának megszervezésében.

Egész év folyamán különös gondot fordítottunk a két közművelődési könyvtári hálózat szervezett együttműködésének kialakítására.

3. Az *olvasószolgálat és az irodalom-propaganda* javítása érdekében a következő útmutatókat, illetőleg kiadványokat dolgozta ki az osztály:

Két eseménynaptár; az egyik 1959. II. felére, a másik 1960. évre. — Részvétel a „József Attila olvasómozgalom” irodalmi jegyzékének és útmutatójának összeállításában. — Elkészült a Hazafias Népfront védnöksége alatt indítandó olvasómozgalom útmutatója és irodalmi jegyzéke is. (Ez utóbbi kiadásra nem került.) — A Fővárosi Szabó Ervin könyvtárral közösen útmutatókat, kiállítási anyagokat, ill. bibliográfiát adott ki az osztály a Tanácsköztársaság 40. évfordulója, a Szovjet Könyv Ünnepi Hete, a VII. Pártkongresszus és az Ünnepi Könyvhét alkalmából.

Megvizsgálta és a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya számára jelentést készített a csoport a közművelődési könyvtáraknak a ter-

melőszövetkezeti mozgalommal kapcsolatos munkájáról. — Tervezetet készített továbbá a Könyvtárellátó számára a nyomdailag előállított kiállítási és szemléltető propaganda feliratok elkészítéséhez.

Ezek mellett az év folyamán különböző könyvtárak olvasószolgálati és irodalompropaganda munkájához adott tanácsokat a csoport.

4. Az *állománygyarapítás kérdése* különös hangsúlyt kapott a csoport munkájában. Fontosabb eredmények: elkészült a falusi könyvtárak törzsanyagjegyzéke és beszerzési útmutatója. Az év folyamán már folyamatosan jelölte az osztály a Könyvtárellátó tájékoztató jegyzékein a falusi könyvtáraknak törzsanyagként beszerzendő és az ajánlott irodalmat. Előterjesztést tett az osztály a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának a megyei könyvtárak szakkönyv-ellátásának megjavítására. Több ízben tett javaslatot a Kiadói Főigazgatóságnak a közművelődési könyvtárak szempontjából fontos művek kiadására.

5. Az *állományfeltárás és a feldolgozó munka* területén útmutatók jelentek meg a feldolgozás és az állományszervezés időszerű kérdéseiről, a diafilmek kezeléséről, színműtárak létesítéséről, a szakszervezeti hálózati központok belső könyvtári munkájáról és letéti nyilvántartásairól. Könyvvédelmi rendelettervezetet készítettünk a SZOT részére.

6. A *közművelődési könyvtárak szervezeti és igazgatási kérdéseinek* megoldásában legjelentősebb munkája az osztálynak ebben az évben a közművelődési könyvtárak 15 éves távlati tervének kidolgozása volt.

A Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai osztályával közösen dolgozta ki az osztály az állami és szakszervezeti könyvtárak új statisztikai adatszolgáltatási rendszerét.

Útmutatókat adott ki az osztály a megyei könyvtáraknak a szakkönyvtárakkal való együttműködéséről, a művelődési autók használatáról, a megyei könyvtárak évi jelentéseinek elkészítéséhez, a helyi tanácsok vezetői számára a könyvtárak irányításával kapcsolatos feladatokról.

A megyei könyvtárak vezetői és a megyei tanácsok művelődési osztályainak vezetőhelyettesei részére az elmúlt tavasszal és ősszel 3—3 napos konferenciát szervezett az osztály.

7. *Gyermekkönyvtárügy.* A gyermekkönyvtárakkal való rendszeresebb foglalkozás az elmúlt év utolsó harmadában indult meg. Elkészült a gyermekkönyvtárakról szóló rendelet tervezete és az 1960-ban tartandó hazai első gyermekkönyvtárosi konferencia terve. — A magyarnyelvű gyermekkönyvtári szakirodalom gyarapítása érdekében mintegy 15—20 ívnyi külföldi szakirodalmat készítettünk fordításra. Javaslattal készült a Kiadói Főigazgatóságnak a kiadandó szovjet gyermekkönyvekről.

Előkészületek történtek a 15 éven felüli ifjúság olvasmányanyagáról szóló, 1960-ban történő felmérésre is.

OKTATÁSI OSZTÁLY

Vezető: Barabási Rezső

Létszám: 4 fő

Az Oktatási osztály munkája az év folyamán elsősorban a könyvtárosképzés, kisebb mértékben pedig a továbbképzés feladataira irányult. E munkák megindításához el kellett végezni a könyvtárakban dolgozó könyvtárosok képzettségi fokának felmérését; ezenkívül tanulmányozni kellett más területeken, illetve más országokban (elsősorban a Szovjetunióban és az NDK-ban) folyó képzési, illetve továbbképzési tapasztalatokat. Az oktatás távlati tervének elkészítése a következő évre maradt.

Az osztály az alábbi *könyvtárosképző* tanfolyamokat indította meg:

1. kétéves felsőfokú levelező oktatás az egyetemet más szakon végzett, közművelődési könyvtárakban dolgozók számára;

2. a már folyamatban levő kétéves középfokú könyvtárosképzés befejezése és a résztvevők levizsgáztatása;

3. az ún. tanulóképzés megindítása olyan hallgatók számára, akik érettségi után kerülnek a könyvtárba. A tanfolyam két évig tart, a résztvevők napi 5 órát dolgoznak 3 órát pedig szervezett tanulással töltenek. Jelenleg ez a képzés — az osztály felügyelete mellett — a következő hat könyvtárban folyik: OSZK, OMK, FSZEK, miskolci, kaposvári, veszprémi Megyei Könyvtár;

4. középfokú könyvtárosképzés levelező tagozata;

5. raktárkezelői tanfolyam.

A *továbbképzés* terén a következő tanfolyamokat szervezte az osztály:

1. az 1958-ban indult gyermekkönyvtárosi tanfolyam befejezése;

2. 6 napos továbbképző tanfolyam a közművelődési könyvtárak vezető dolgozói számára Leányfalun;

3. kezdő szakozói tanfolyam;

4. társadalomtudományi szakozói tanfolyam;

5. kezdő címleíró és szakozó tanfolyam a vidéki közművelődési könyvtárosok számára.

Ezenkívül kidolgozta az osztály a társadalmi munkás falusi könyvtárosok továbbképzésének tantervét.

ZÁROLT KIADVÁNYOK TÁRA

Vezető: Kocziba Jánosné

Létszám: 3 fő

A tervben szereplő dezideráta-jegyzék összeállítása, valamint a proletárdiktatúra tárgyszókatálogosának felállítása elmaradt, mert egyrészt a kutatóforgalom háromszorosára nőtt, másrészt egyéb terven kívüli munkákra került sor.

Az idegennyelvű könyvanyag feldolgozása kb. 1000 kötet elbírálásával és felállításával megkezdődött.

Feldolgozás

1. Új anyagként a Tárba mintegy 3000 db könyv és periodika érkezett. Elbírálásuk után egy részüket a Tár feldolgozta, más részüket a Könyvelosztónak adta át.

2. Átadásra került a Könyvelosztó és a Gyarapítási osztály számára összesen 1209 könyv és periodika. Az év folyamán a Tár megkezdte az emigráns eredetű periodikák átvételét a Hírlaptártól.

3. Mintegy 1000 további könyvet bírált el a Tár abból a szempontból, hogy zártnak minősítendőek-e vagy sem.

4. A feldolgozás részletei: többszáz kontroll, 500 rövidített ideiglenes címléírás, 5000 katalóguscédula beosztása. Rendszeresen folyt a kurrens periodikák beosztása és nyilvántartása.

5. A magyarnyelvű könyvanyag adremázott katalógusának felállítását megkezdődött, egyelőre kezdeti stádiumban van.

Forgalom

	1958	1959
Személyek forgalma	533	1325
Használt könyvek		3038
Használt periodikák		4964
Összesen	2656	8002

KÖNYVKÖTÉS ZET ÉS KÖNYVHIGIÉNIÁI LABORATÓRIUM

Vezető: Sasvári Dezső

Létszám: 18 fő

Könyvtárunk az állomány védelme és konzerválása terén évek óta nagy nehézségekkel küzd. Az állományvédelem munkája könyvkötészeti műhelyünk feladata, amely hosszú évek óta nincs abban a helyzetben, hogy feladataival megbirkózzék; ehhez sem személyzete, sem felszerelése nem elegendő. A nemzeti könyvtár történelmi szempontból is rendkívüli jelentős gyűjteményeinek védelme ilyenformán távolról sincs biztosítva. Az 1958-ban végzett általános felmérés és a legfontosabb követelmények rögzítése nyomán 1959-ben némileg javult a helyzet, amennyiben a kötészet személyzete kibővült (6 ipari tanuló végez állandó kisegítő munkát) és átépítés útján csökkent a helyhiány is.

A kötészet dolgozói évi tervüket többnyire túlteljesítették, számos terven kívüli munkát is elvégeztek. Maga a terv is azonban szükségképpen alacsony volt, mert a teljes évi költségvetési keretnek mindössze 4%-át fordíthattuk állományvédelemre, szemben a hasonló nagy külföldi könyvtárakkal, melyek 20—30%-ot is költenek erre a célra. Az 1958. évi vizsgálat által megállapított kötetlen anyag időközben kb. 1 100 000 darabra

nőtt, ehhez az óriási anyaghoz, melyet mint többnyire pótolhatatlant első-sorban kellene megkímélnünk a rongálódástól, sőt pusztulástól — hozzá sem lehetett nyúlni. Sőt, az évi kurrens gyarapodásnak is mindössze egyötödét lehetett csak köttetni. (Ezen a helyzeten az sem változtatott lényegesen, hogy az előző évekhez hasonlóan 1959-ben is végeztettünk külső munkahelyekkel kötési munkát, de csak a kötetési keret kb. 10%-a erejéig.) A fűzött állapotban beérkező friss anyag 80%-a ily módon kötetlenül kerül a raktárba.

A kötetzet dolgozóinak az év folyamán végzett munkájából kiemeljük a Tanácsköztársaság évfordulója és a Haydn ünnepek alkalmából nyújtott teljesítményeket és a politechnikai nevelés keretében egy leánygimnáziumban végzett oktatói munkát. Egyébként a számszerű teljesítményekről a 17. sz. táblázat tájékoztat.

A *Könyvhigiéniai laboratórium* az év első felében a Kézirattárhoz, a másodikban a Kötetsethez tartozott. Évi tervét a laboratórium teljesítette, amennyiben kb. 400 kézirat, régi könyv, zenemű, térkép stb. restaurálását végezte el. Az első félévben a külön erre a célra alkalmazott munkaerő végezte el a laboratórium felállításának, berendezésének és felszerelésének munkáját, tájékozódott a bel- és külföldi szakirodalomban, felvette a kapcsolatot a külföldi hasonló célú laboratóriumokkal, tapasztalatcserét folytatott Magyarországon. A laboratórium papírtartósítási kísérleteket végzett, bőrfestési eljárásokat dolgozott ki, sikerrel konzervált néhány ceruzával írt értékes kéziratot és megvizsgálta raktáraink hőmérsékleti és nedvességi viszonyait.

GAZDASÁGI HIVATAL

Gazdasági vezető: dr. Pálinkás Sándor

Létszám: 41 fő

Az intézmény szakmai feladattervével párhuzamosan az 1959. évi költségvetésben biztosított hitelfedezetek gazdaságos és célszerű felhasználásával teljesítette pénzügyi feladattervét.

A költségvetési hitelfedezetek 1959. évi alakulása kedvezett a nemzeti könyvtár érdekeinek. A közelmúlt évek tapasztalataival szemben ebben az évben mind a szakfelügyeletet ellátó főhatóság, mind pedig az illetékes pénzügyi szervek hathatósan segítették a könyvtárat a szükséges pénzügyi eszközök előteremtésében. Ez a körülmény a jó együttműködésen túl azt is eredményezte, hogy a biztosított hitelfedezeteket célszerűen és gazdaságosan kitűzött célok megvalósítására fordíthattuk.

Az évi költségvetésben biztosított hitelfedezetek terén hiány mutatkozott különösen a 02 (Egyéb bérek) és 06 (Szolgáltatás) rovatoknál, nevezetesen a szerzői, fordítói és lektorálási munkák illetve az állományvédelemre biztosított költségek és munkadíjak kifizetéseinél. Különösen megmutatkozott ez a hiány a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szervezésével kapcsolatban, amely osztály feladattervét csak külső munkatársak széles bevonásával tudja megvalósítani. Sem a dokumentáció minimális fordítási programját, sem az időszerű szakmai kérdések kidolgoztatását

kellő tiszteletdíjak és kiadói költségek nélkül megvalósítani nem lehet. Az Országos Széchényi Könyvtár belső munkájában a tiszteletdíjak mértékének elégtelensége ott jelentkezett, hogy nem, vagy csak igen lassú ütemben lehetett kiadni az állományrendezéssel kapcsolatos munkákat, így pl. a Kisnyomtatványok vonalán, holott e kérdésnek különös fontosságot ad a közeljövőben esedékessé váló költözésünk. A 06 rovatnál már említett hitelkeret hiány azt eredményezte, hogy nem fordíthattunk megfelelő összeget az állomány megóvására. Jellemző adat, hogy 1 100 000 db-ból álló kötetlen anyag vár még megmunkálásra.

Az arányok terén továbbra is hiányosságként kell említenünk az állomány gyarapodásra fordított összeg alacsony voltát. Hasonló feladatkörrel rendelkező nagy külföldi könyvtárak 25—30%-os arányával szemben könyvtárunk az évi költségvetésnek mindössze 9%-át fordította gyűjteményeinek gyarapítására. Ez ugyan magasabb az előző évek arányszámánál, azonban még mindig nem felel meg a követelményeknek.

Tervteljesítés szempontjából pénzügyi gazdálkodásunk, a 99,9%-os teljesítési mértékét figyelembe véve, eredményesnek mondható. 1959. év folyamán tovább javítottuk a pénzügyi fegyelmet és azon voltunk, hogy a vonatkozó jogszabályoknak és rendelkezésnek a dolgozók körében érvényt szerezzünk.

Beruházásokra közel másfélmillió Ft-ot fordítottunk. E beruházásokkal jelentős területen tudtuk munkánkat megjavítani. Az igazgatás fejezetében már megemlítettük a Xerox-gépet, a Vari-Typer szedőgépet és a Mikrofilmtár számára vásárolt korszerű modern gépeket, itt említjük meg még az új zenegépet, az asztalosműhely számára vásárolt új gépeket, 9 katalógusszekrényt, 4 Adréma-szekrényt és 19 normál írógép beszerzését. Fontos beruházás volt ezenkívül a könyvkötészetben végzett galéria-építkezés is.

Felújítások a tervnek megfelelő ütemben, különösen épületeink állagmegóvása érdekében folytak. Nagyszabású munkával felújítottuk a Polack M. tér 10. sz. alatti épület központi fűtését, tetőzetét és homlokzatát. A keszthelyi, gyöngyösi és zirci műemlék könyvtárakban ugyancsak végeztünk felújítást központi fűtés és tetőfedési munkákkal. A Múzeum krt. 14. sz. épületen jelentős javítási munkákra került sor. A Múzeum u. 3. sz. épületben különböző kőműves, valamint festési és mázolásai munkákat végeztünk el. Az épület felújítási összegeknél lényegesen alacsonyabb keretet használtunk fel a szakmai felszerelések felújítására.

TÁBLÁZATOK

1. táblázat

*A gyarapodás megoszlása a beszerzés módja szerint
1958-ban*

	Vétel	Ajándék	Csere	Köteles- példány	Összesen
Könyv (kötet)	3 254	8 111	3 384	29 199	43 948
Időszaki kiadv. (kurrens évf. — nem kurrens db).....	1 184	607	397	1 924	4 112
Kézirat (db)	3 415	727	—	—	4 142
Zenemű (db)	212	421	49	858	1 540
Térkép (db)	211	25	—	102	338
Plakát, színlap (db).....	495	1 344	—	20 236	22 075
Szabvány, szabadalom (db)	—	—	—	5 398	5 398
Egyéb aprónyomtatvány (db).....	11 516	172	—	30 300	41 988
Film (800 kocka) (db)	1 186	—	—	—	1 186
Filmcsík (6 kocka) (db)	171	—	—	—	171
Diafilm (50 kocka) (db).....	—	—	—	110	110
Fényképlemez (db)	447	—	—	—	447
Hanglemez (db).....	18	—	—	140	158
Egyéb dokumentum (db)	545	87	10	1 877	2 519
Müemlékkönyvtárak.....	183	6007	—	436	6 626
Ebből: könyv	128	6 002	—	434	6 564
időszaki kiadvány	55	5	—	—	60
egyéb.....	—	—	—	2	2

A gyarapodás megoszlása a beszerzés módja szerint
1959-ben

(Zárójelben az 1959. évi tervszámok)

	Vétel	Ajándék	Csere	Köteles- példány	Összesen
Könyv (kötet)	4 572 (4 500)	8 376 (5 500)	4 374 (2 000)	32 756 (29 000)	50 078 (41 000)
Periodika (kurrens évf. — nem kurrens db)	953 (1 100)	670 (565)	424 (433)	2 078 (1 920)	4 125 (4 018)
Kézirat (db)	10 396 (2 550)	97 (1 750)			10 493 (4 300)
Zenemű (db)	362 (250)	644 (50)	90 (100)	892 (800)	1 988 (1 200)
Plakát, színlap (db)	857 (500)		4 (50)	21 827 (16 000)	22 688 (16 550)
Kisnyomtatvány (db)	1 234 (1 350)	59 (250)	4 (25)	32 299 (24 000)	33 596 (25 625)
Térkép (db)	216 (200)	110 (100)	2	132 (100)	460 (400)
Film (db) (800 kocka)	478 (375)				478 (375)
Oktató dia (db) (50 kocka)		129		139 (100)	268 (100)
Filmcsfík (db) (6 kocka)	203 (84)				203 (84)
Fényképlemez (db)	44				44
Hanglemez (db)	68 (30)		2	169 (130)	239 (160)
Szabvány (db)	— (30)			4 936 (4 000)	4 936 (4 030)
Egyéb dokumentum (db)	7 364	46	26	2 333	9 769
Összesen	26 747 (11 069)	10 131 (9 215)	4 926 (2 608)	97 561 (76 150)	139 365 (99 042)
Műemlékkönyvtárak	65 (100)	3 026 (1 000)	—	116 (100)	3 207 (1 200)
Ebből:					
könyv	31	2 989		24	3 044
periodika	34	27		92	153
egyéb	—	10		—	10

3. táblázat

A könyvgyarapodás* megoszlása nyelvek szerint

Magyar	12 806	Dán	9
Orosz	1 104	Finn	170
Szerb	92	Macedon	1
Szlovén	32	Kínai	19
Lengyel	416	Holland	17
Cseh	242	Albán	9
Szlovák	157	Svéd	32
Bolgár	85	Litván	2
Román	355	Észt	25
Görög	10	Norvég	6
Ujgörög	1	Ukrán	48
Latin	1 114	Mari	2
Horvát	84	Mordvin	1
Héber	17	Csuvas	1
Francia	937	Komi	3
Német	2 790	Udmurt	2
Angol	1 702	Eszperanto	1
Olasz	140	Örmény	3
Spanyol	105	Többnyelvű	590
Török	19	Összesen	23 149

4. táblázat

A könyvgyarapodás* megoszlása ETO fűszakok szerint

0	1-2	3K	3	4	5	6	7	8	9
6 665	1 037	823	2 655	595	416	2 101	1 060	5 683	2 114

* Ebben a kimutatásban a kötelepéldány könyvgyarapodási rovatából csak a könyvek és sokszorosított könyvek szerepelnek (füzet, jegyzet, különlenyomatról nyelvi és szak szerinti bontás nem készült), műemlékkönyvtárak gyarapodása ugyancsak nem szerepel.

5. táblázat

A hírlaptár gyarapodásának megoszlása

Eredet szerint							
Belföld		Szovjetunió		Népi dem.		Egyéb	
kurrans	nem kurr.	kurrans	nem kurr.	kurrans	nem kurr.	kurrans	nem kurr.
2 003	845	58	25	189	68	316	297

Szerzeményezés módja szerint							
Kötelepéld.		Vétel		Ajándék		Csere	
kurrans	nem kurr.	kurrans	nem kurr.	kurrans	nem kurr.	kurrans	nem kurr.
1 986	—	283	552	5	628	292	55

6. táblázat

A gyarapodás és az állomány fejlődése 1957-től

	Gyarapodás			Állomány		
	1957	1958	1959	1957	1958	1959
Könyv (kötet)	39 426	50 512	50 078*	1 334 088	1 360 110	1 410 188
Periodika (kurrens évf. +nem kurrens db)	7 032	4 172	4 125*	141 992	146 164	150 289
Kézirat (db)	6 627	4 142	10 493	298 897	303 039	313 532
Zenemű (db)	1 011	1 540	1 988	49 117	50 657	52 645
Térkép (db)	565	338	460	70 000	70 338	70 798
Plakát és kisnyom- tatvány (db)	70 867	64 063	56 284	1 562 537	1 626 600	1 682 884
Mikrofilm (db)	116	1 186	478	3 393	4 579	5 057
Filmcsík (db)		171	203			
Diafilm (db)		110	268			
Fényképlemez (db)		447	44			
Hanglemez (db)		158	239			
Szabvány (db)	4 144	5 398	4 936			
Egyéb dokumentum (db)	1 240	2 521	9 759*	122 758	131 563	147 022
Összesen:	131 028	134 758	139 365	3 582 782	3 693 050	3 832 415

* A „Könyv”, „Periodika”, „Egyéb dokumentumok” rovatban a műemlék könyvtárak adatai is bennfoglaltak.

7. táblázat

A kötelezpéldányok szétosztása

	OSZK gyarapodás	Szétosztás	Fölőpéldány
1. Könyv, nyomtatott	7 997	118 351	25 797
Könyv, sokszorosított	850		
Füzet	5 077		
Különlenyomat	8 851		
Jegyzet	9 953		
Zenemű	892		
Térkép	132		
Egyéb	2 181		
2. Szabvány	4 936	15 303	408
Plakát	19 892		
3. Egyéb aprónyomtatvány	32 299	126 050	460
Metszet	156		
4. Periodika (db)	53 172	209 550	66 138
Összesen:	146 388	469 254	92 803
1959. évi terv:	(113 000)	(487 000)	

8. táblázat

Címleírás

	1958	1959	Terv
Könyvfeldolgozó o.	27 548	17 273	18 750
Bibliográfiai o.	—	16 125	12 000
Hírlaptár	16 191	25 966	23 200
Zeneműtár	3 600	8 630	7 870
Térképtár	1 402	1 285	1 200
Színháztörténeti o.	5 949	4 202	5 000
Kisnyomtatványtár	3 200	4 200	4 000
Kézirattár	8 203	8 328	9 000
Régi és Ritka Nyomtatványok Tára	2 761	1 927	2 000
Mikrofilmtár	4 150	2 493	5 100
Keszthely	1 000	2 020	3 000
Gyöngyös	2 500	2 331	2 500
Zirc	—	6 234	500

9. táblázat

Szakozás

	1958	1959	Terv
Könyvfeldolgozó o.	22 708	24 092	22 750
Bibliográfia o.	—	6 356	5 000
Hírlaptár	9 798	14 241	12 000
Zeneműtár	2 400	4 780	4 600
Térképtár	—	1 494	1 200
Kisnyomtatványtár	36 500	54 552	44 000
Gyöngyös	760	2 331	2 500

10. táblázat

Katalóguslap beosztás

	1958	1959	Terv
Könyvfeldolgozó o.	149 171	309 701	367 000
Hírlaptár	64 373	86 863	103 000
(KK-val)		(217 735)	(193 000)
Zeneműtár	5 200	20 400	25 000
Színháztörténeti o.	12 496	48 842	52 000
Térképtár	3 797	4 865	3 000
Kézirattár	7 070	7 812	
Régi és Ritka Nyomtatványok Tára	5 650	5 800	8 500
Keszthely			
Gyöngyös			
Zirc	38 720	4 700	25 000

*Olvasóforgalom
Helyben olvasók*

	Olvasók			Használt egység		
	1957	1958	1959	1957	1958	1959
Olvasószolgálat	24 437	39 109	43 651	68 471	106 644	119 820
(Tud. kutató)	(3 920)	(6 638)	(5 886)			
(Egyet. hallg.)	(9 354)	(15 878)	(21 626)			
(Közműv. olvasó)	(11 163)	(16 593)	(16 139)			
Hírlaptár	15 769	24 392	24 923	61 471	93 036	108 188
(Tud. kut.)	(5 051)	(7 209)	(7 343)			
(Egyet. hallg.)	(3 490)	(5 198)	(5 040)			
(Közm. olv.)	(7 228)	(11 985)	(12 540)			
Könyvtártudományi szakkönyvtár	977	1 352	376	3 588	4 984	1 509
Régi és Ritka Ny. T.	1 118	1 234	1 124	4 226	5 743	4 525
Kézirattár	1 640	2 282	2 258	21 880	19 879	17 610
Zeneműtár	663	1 932	1 817	3 947	8 353	8 900
Színháztörténeti o.	1 273	1 171	1 239	151 520	65 314	84 220
Térképtár	365	437	547	3 108	10 223	9 497
Plakáttár	270	484	733	62 193	160 500	270 180
Mikrofilmtár	166	686	1 022	378	4 270	5 354
Zártanyag	—	533	1 323	—	2 656	8 178
Gyöngyös	831	597	763	3 163	2 306	2 024
Keszthely		129	130		496	376
Zirc	226	160	82	902	329	152
Összesen:	47 735	74 498	79 988	384 847	484 733	640 533

*Az olvasószolgálat és hírlaptár olvasói által használt művek
megoszlása ETO szákszámok szerint*

Olvasószolgálat		Hírlaptár	
0	5 382	07	32 291
1	4 605	07KP	2 828
2	1 955	0	6 374
3K	406	1	218
3	15 761	2	2 635
4	3 993	3	15 498
5	5 003	3K	1 586
6	5 570	37	1 472
61	3 738	4	2 727
7	5 350	5	1 721
8	50 203	6	6 202
9	17 854	61	2 030
Összesen	119 820	7	7 084
		8	21 743
		9	3 779
		Összesen	108 188

Kimutatás a kölcsönzésről

	Eset	Db
Olvasószolgálat	3 418	7 630
Belső 2 996 6 677		
Külső 422 953		
Hírlaptár	1 648	4 940
Könyvtártudományi szakkönyvtár	343	892
Kézirattár	4	116
Régi és Ritka Nyomtatványok Tára	12	35
Plakáttár	5	842
Keszthely	89	272
Gyöngyös	71	124

A könyvelősző feldolgozó és szétosztó munkája

	Teljesítmény		Terv	
	mű	kötet (db)	mű	kötet
1. Feldolgozás:				
Államosított (régii KEO) könyvtári anyag	29 100	70 822		(48 555)
Főlépéldányok	42 830	50 918		(60 300)
Összesen:	71 930	121 740		(108 855)
Ennek során:				
Egyszerűsített címleírás	71 930	6 925	(57 350)	(8 355)
Egyszerűsített szakozás	—	52 133	—	(66 355)

Könyvtárak	Átadott könyvek és periodikák		
	mű	kötet	darab
2. Szétosztás:			
OSZK	6 622	7 325	802
Budapesti könyvtárak	21 742	26 454	3 552
Megyei közműv. könyvtárak	11 710	13 980	1 037
Vidéki és egyéb könyvtárak	26 213	30 489	1 550
Vidéki múzeumok	585	780	2 341
OSZK-Nemzetközi Csereszol- gálat	248	755	52
ÁKV	3 837	3 977	—
Kultura Külker. V.	152	317	—
Összesen	71 109	84 077	9 334

*A könyvtárközi kölcsönzés
1959. évi munkateljesítménye
(Zárójelben az 1959. évi tervek számok)*

1. Beérkezett kérések:		
a) Budapestről:	4 427	(5 000)
b) Vidékről:	3 394	(3 000)
c) Külföldről:	1 326	(2 000)
Összesen	<u>9 147</u>	<u>(10 000)</u>
2. Kiment kérések:		
a) Belföldre:	5 722	
b) Külföldre:	7 572	
Összesen:	<u>13 294</u>	
3. Megszerzések:		
I. Nyomtatott kölcsönművek és kölcsönfilmek:		
a) Külföldről érkezett kölcsönművek:		
(Bp.-nek) 1 838		
(Vidéknek): 1 355	3 193	(3 200)
b) Külföldről érkezett kölcsön mikrofilmek:		
(Budapestnek:) 19		
(Vidéknek:) 10	29	
c) Külföldre küldött kölcsönművek	<u>572</u>	(600)
	3 794	(3 800)
d) Hazai könyvtár küldte hazai könyvtárnak közvetítésünkkel	<u>1 844</u>	
Összesen:	5 638	
II. Mikrofilmek, fénymásolatok:		
a) Érkezés külföldről:		
(Budapestnek): 1 318		
(Vidéknek): 485	1 803	(1 900)
b) Kiküldés külföldre:	586	(300)
	<u>2 389</u>	<u>(2 200)</u>
c) (Hazai könyvtár küldte hazai könyvtárnak közvetítésünkkel)	<u>701</u>	
Összesen:	3 090	
Megszerzések összesen:	<u>8 728</u>	

* továbbá 500 californiai könyv

** továbbá 5000 hivatalos kiadv.

A nemzetközi csereszolgálat statisztikai adatai

1. Csereforgalom

(Kultúr-, hivatalos-, duplum- és OSZK-csere együtt)

Ország	Kiküldés				Átvétel			
	Könyv	Periodika			Könyv	Periodika		
		db	évf.	pld.		db	cím.	pld.
Szovjetunió	5 779	9 620	371	499	5 008	10 723	396	524
Népi dem.	6 572	25 917	387	1 498	4 979	26 450	617	940
Egyéb	2 791	11 713	132	385	6 241	22 448	420	850
Összesen:	15 142	47 250	890	2 382	16 228	59 621	1 433	2 314
Egész évi terv:	(15 000)	(800)			(15 000)		(1 150)	

2. Csomagforgalom

Ország	Kiküldés	Átvétel
Szovjetunió	112	4
Népi dem.	298	1 318
Egyéb	727	3 098
Összesen:	1 137	4 420
Egész évi terv	(1 350)	(3 400)

3. Ajándékforgalom

Ország	Kiküldés	Átvétel	
	könyv	könyv	periodika
Szovjetunió	32	23	—
Népi dem.	173	293	—
Egyéb	1 026	1 107	15 384
Összesen:	1 231	1 423	15 384
Egész évi terv	(500)		(20 000)

4. Magyar anyag szétszétlása belföldi könyvtárak között

Egész évi terv 3 311 db
(3 000)

5. Levélforgalom

Iktatókönyv szerint 1 971 db

6. Csomagolás

Egész évi terv 13 512 db
(13 000)

Köttetés, restaurálás
(Zárójelben az 1958. évi teljesítmény)

Házi kötetészet	Kötés		Restaurálás		Javítás és újrakötés		Egyéb	
	végzett munka	terv	végzett munka	terv	végzett munka	terv	végzett munka	terv
Könyv	1041 (394)	1000			273	300		
Folyóirat	1193 (1255)	1280			80	150		
Hírlap	396 (331)	340			267	250		
Jegyzet	6357 (7361)	8000						
Napló	54 (65)	60						
Kotta	80 (31)	200			237	100		
Kézirat			223	430				
Brosúra	627 köt.	—						
Színlap	10 ”	—						
Súgókönyv	67 ”	—						
Plakát, aprónyomt. . .			84	80				
Régi színlap			61	50				
Térkép			100	40				
Régi zenei			(43)					
kézirat			123	40				
Régi könyv			65	50				
Kotta			232	—				
			(10)					
Kódex töredék			2	—				
			(4)					
Atlasz			1	—				
Tábla, téska, fénykép- kasírozás							3824	2000
Dobozkészítés							340	250
Könyvborítékozás ...							18	—

Külső kötetés 41 190 Ft értékben történt.

Az Országos Széchényi Könyvtár létszámhelyzete 1959. dec. 31-i állapot szerint

01. rovat. Rendszerezésített állások:

Kulcs- szám	Megnevezés	Engedélyezett állások száma	Tényleg betöltött állások száma
701	Főigazgató	1	1
702	Főigazgató helyettes	1	1
703	Gazdasági vezető	1	1
705	Főosztályvezető	4	4
706	Tud. osztályvezető	11	9*
707	Tud. osztályvezető helyettes, tud. csoport- vezető	16	16
708	Tud. főmunkatárs	53	51*
710	Tud. munkatárs	68	68
713	Sgédkönyvtáros	21	21
714	Tud. techn. munkaerő II.	21	21
715	Közgyűjt. munkaerő	37	37
716	Adm. csoportvezető	4	4
718	Adm. ügyintéző II.	6	6
720	Műszaki I.	1	—*
721	Műszaki II.	1	1
722	Műszaki III.	13	13
723	Kisegítők I.	2	2
724	Kisegítők II.	17	17
	Összesen	278	273

* Jelzett 5 üres állás ideiglenesen betöltve alacsonyabb munkakörrel.

02. rovat. Részfoglalkozásúak

Alapbér Ft	500	600	700	725	800	1000
Fő	1	3	1	1	2	1

Összesen 9 fő 6325 Ft alapbérrel

Gyakornoki állásban — fő
01 rovatról fizetett idő-
szaki állásban 16 „
helyettesi állásban 4 „
ipari tanulók 6 „
konyhai dolgozók 3 „
ösztöndíjas gyakornok 5 „

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozóinak munkássága

(Nyomtatásban megjelent művek 1959-ben)*

ALBERT GÁBOR

Önállóan megjelent munka

— — D. Szemző Piroska—Vizkelety András: Schiller Magyarországon. Bp. 1959, OSZK. 277 l., 14 t. (Új bibliográfiai füzetek 3.)

Ismertetések a Magyar Könyvszemlében.

BÉLLEY PÁL

Önállóan megjelent munkák

Műszaki bibliográfia. 1900—1955. (Szerk. Jánszky Lajos, — —, Kondor Imre.) Bp. 1959, Műszaki Kiadó. 647 l.

A nyelvek világában. (Szerk. — —.) Bp. 1959, Gondolat. 112 l. (Hasznos mulatságok 7.)

Tanulmány

Heltai Jenő: A bölcsek köve. Mesék. (Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta) — —. Bp. 1959, Szépirod. Kiadó. 333 l.

Szerkeszti az Új Bibliográfiai Füzeteket.

BERCZELI KÁROLYNÉ

Cikk

A Népszínház könyvtára. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 369—378. l.*

BERECZKY LÁSZLÓ

Cikk

Über die Arbeit des ungarischen Bibliothekskollektors. = *Der Bibliothekar. 1959. 11. sz. 1183—1186. l.*

Ismertetés a Könyvtárosban.

BESENYEI ANDORNÉ BÁLINT ESZTER

Önállóan megjelent munka

Haszhacsih, F. I.: A világ megismerhetőségéről. (O poznavamoszti mira. Ford. — —.) Bp. 1950, Szikra. 142 l.

Keleti Károly műveinek bibliográfiája (1833—1892). [Összeáll. — —.] Bp. 1958, KSH Könyvtár, Sokszt. 23 l.

* A könyvtár új dolgozóinak teljes munkásságát adjuk.

Cikkek

- A közművelődési könyvtárvezetők továbbképzése. = *A Könyvtáros*. 1959. 11. sz. 810. l.
Afganisztán. = *Statisztikai Szemle*. 1956. 1. sz. 91–94. l.
Ismeretések a *Statisztikai Szemle*-ben és a *Történeti Statisztikai Közlemények*-ben.

BÓDAY PÁL

Cikk

- Új segédkönyv a folyóiratok feldolgozásához. = *A Könyvtáros*. 1959. 7. sz. 500–501 l.

BORSA GEDEON

Cikkek

- Régi művek — új kutatások forrása. = *Természettudományi Közlöny*. 1958. 563–564. l.
Új korvinát fedeztek fel Angliában. = *Élet és Tudomány*. 1959. 5. sz. 159. l.
Egy eddig ismeretlen XV. századbeli magyarországi nyomdáról. = *Élet és Tudomány*.
1959. 13. sz. 413. l.
Sztripszky Hiador. = *A Könyvtáros*. 1959. 4. sz. 263–266. l.
Szovjet könyvtárakban. = *A Könyvtáros*. 1959. 9. sz. 659. l.
A Breviarium Strigoniense újabban fellelt ősnymtatvány kiadása. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 229–237. l.
Ismertetés a *Magyar Környvszemlében*.

BUSA MARGIT

Cikk

- Az Öszödi kéziratos versemásolat-gyűjtemény ismertetés. = *Egyháztörténet*. 1959. 3–4. sz. 283–290. l.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Cikkek

- Stammbuch aus den Kreisen des Wiener Hofes um 1848. = *Das Antiquariat*. 1958. 4. sz. 305–306. l.
Wohl Janka emlékalbuma. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 247–257. l.

CSÉP ATTILA

Cikk

- Csernátony Lajos névtelen és álnevű levelezése a Magyar Hírlapban. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 340–348. l.

DEZSÉNYI BÉLA

Cikkek

- Nemzetközi értekezlet a könyvtári és dokumentációs szabványokról. = *A Könyvtáros*. 1959. 1. sz. 4–6. l.
Siebente Plenarsitzung des Ausschusses für Dokumentation der Internationalen Normungsorganisation. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1959. 1. sz. 31–32. l.
A nemzeti sajtóbibliográfiák ügye és a szlovák nemzeti sajtóbibliográfia. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. 230–231. l.

A szovjet sajtó és könyvkiadás a két kongresszus között. = *A Könyvtáros*. 1959. 7. sz. 515. l.

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 182—193. l.

Új Magyar Lexikon sajtóval kapcsolatos cikkei.

Ismertetések a Magyar Könyvszemlében.

Szerkeszti a Magyar Könyvszemlét, a Magyar Folyóiratok Repertóriumát és az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványait.

DEZSÉNYI BÉLÁNÉ SZEMZŐ PIROSKA

Önállóan megjelent munka

Albert Gábor — — Vizekelety András: Schiller Magyarországon. Bp. 1959, OSZK. 277 l., 14 t. (Új bibliográfiai füzetek 3.)

Cikkek

Aus der Geschichte der ungarischen Sensationspresse. = *Gazette*. Amsterdam, 1959. 5. köt. 1. sz. 183—184. l.

Vándorló képek illusztrációnk történetében. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 367—380. l.

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) Kainz emlékkiállítására. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. 232—233. l.

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Cikkek

A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 1. sz. 113—116. l.

Adatok Pest város XVIII. századi népességének fejlődéséhez. = *Történeti Statisztikai Közlemények*. 1958. 1—2. sz. 65—72. l.

Ambrus Zoltán: Giroflé és Girofla. Elbeszélések. Vál. és sajtó alá rend. —. Bp. 1959, Szépirod. Kiadó. 740 l.

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

FALVY ZOLTÁN

Önállóan megjelent munkák

Haydn, [Joseph] művei az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményében. — —, Kecskeméti István, Somfai László, Uherezky Klára közrem. szerk. Vécsey Jenő. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l.

Haydn [Joseph Haydn] Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest.

Hrsg. von Jenő Vécsey unter Mitw. von — —, István Kecskeméti, László Somfai, Klara Uherezky. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l. (Veröffentlichungen der Nationalbibliothek Széchényi 48.)

Cikkek

A magyar középkor zenei emlékei Szlovákiában és Ausztriában. = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. Bp. 1959. 13. köt. 205—214. l.

Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratái. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 1. sz. 122—125. l.

Latin nyelvű költészetünk korai emlékei a Gráci Antifonariumban. = *Filológiai Közöny*. 1959. 3—4. sz. 399—409. l.

A Haydn-évről. = *Valóság*. 1959. 6. sz. 71—76. l.

FAZAKAS JÓZSEF

Cikk

A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 287—309. l.*

FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA

Önállóan megjelent munka

Kínai—Magyar Bibliográfia. Összeáll. — —. Bp. 1959, OSZK. 334 l. (Új Bibliográfiai Füzetek 4.)

Ismertetések a Magyar Könyvszemlében.

FODOR ANDRÁS

Cikkek

A Könyvtárellátó új könyvajánlási rendszeréről. = *A Könyvtáros. 1959. 10. sz. 733—734. l.*

Jeszenyin magyarul. = *Irodalomtörténet. 1959. 3—4. sz. 508—517. l.*

Versek a Jelenkorban és Kortársban.

Műfordítások Zabolyocky: Éji kert, Biebel Konstantin válogatott versei, Jo-Fu: Zenepalota, Brjuszov válogatott versei, Betyárok tűzénél, és a Német Lira Kincsháza c. kötetekben.

D. GÁL ÁGOTA

Cikk

Magyar folyóiratmutatók 1945 után. = *Magyar Könyvszemle. 1959. 1. sz. 139—141. l.*

GERŐ ZSOLTNÉ

Cikkek

A textilszakszervezet könyvtári hálózata. = *A Könyvtáros. 1959. 3. sz. 170—173. l.*

Beszerezzük-e vagy sem? = *A Könyvtáros. 1959. 7. sz. 495—496. l.*

A borítólap mint propagandaeszköz. = *A Könyvtáros. 1959. 5. sz. 345—346 l.*

GOMBOCZ ISTVÁN

Cikkek

Az egyiptomi könyvtárügy. = *A Könyvtáros. 1959. 3. sz. 185—186. l.*

Japán könyvtárügyéről. = *A Könyvtáros. 1959. 6. sz. 414—416. l.*

Törökország könyvtárügye. = *A Könyvtáros. 1959. 7. sz. 511—512. l.*

Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikonban cikkek.

Központi csereszolgálatok. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 194—226. l.*

Hírek a Magyar Könyvszemlében.

J. HAJDU HELGA

Cikkek

A Szabó Ervin Kör elődje: a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. = *A Könyvtáros. 1959. 251—252. l.*

Das Wiener Symposium der Nationalbibliotheken Europas. = *Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1959. 112—117. l.*

Német könyvtárak különgyűjteményeiben. = *Külföldi tanulmányutak 1958(-ban)*. Bp. 1959, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 93–97. l.
Európa nemzeti könyvtárainak konferenciája. (Bécs, 1958. szept. 7–27.) = *Külföldi Tanulmányutak 1958(-ban)*. Bp. 1959, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 147–162. l.

HANKISS ELEMÉR

Cikkek

Recherches géneologiques en Hongrie. (1945–1958.) = *Zagadnienia Rodzajow Literackich. Ossolineum, Lodz, Tom. II. No. 2. 1959.*

Kép és szó. Három irodalomtörténeti képeskönyvről. = *Világirodalmi Figyelő*. 1959. 2. sz. 207–211. l.

A Hamlet-élmény elemzése. (Kísérlet az irodalom társadalmi hatásának méréséről.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 160–182. l.

Ismertetés a *Filológiai Közlönyben*.

HERNÁDY FERENC

Cikkek

Petrarca. = *Dunántúli Napló*. 1954. júl. 20.

Olasz iparosok és kereskedők Baranyában a VIII–XIX. században. = *Dunántúli Napló*. 1955. dec. 1.

Petőfi három ismeretlen verse és a Kuruttyó egy változata. = *Irodalomtörténet*. 1956. 2. sz. 133–143. l., 2 t.

Kuthy Lajos levele Balogh Károlyhoz, a Pécsi Aurora szerkesztőjéhez. = *Magyar Könyvszemle*. 1956. 1. sz. 64. l.

Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez. = *Magyar Könyvszemle*. 1956. 3. sz. 253–254. l.

Irodalmunk a nyugati lexikonok tükrében. = *Irodalmi Újság*. 1956. júl. 7.

Ortográfia vagy kakográfia? = *Dunántúl*. 1956. 16. sz. 74–75. l.

Mozart. = *Dunántúli Napló*. 1956. jan. 27.

Új dokumentumok az 1848-as Nagynyárádról. = *Dunántúli Napló*. 1956. szept. 1.

Kossuth első látogatása Pécsen. = *Dunántúli Napló*. 1956. szept. 23.

Régi pécsi fogadók. = *Dunántúli napló*. 1956. okt. 31.

Szeberényi két verse szentlőrinci kéziratában. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1957. 4. sz. 408–410. l.

Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból. = *Magyar Könyvszemle*. 1957. 2. sz. 172–175. l.

Iscrizione di origine italiana nella prima biblioteca pubblica d'Ungheria. = *La Bibliofilia*. 1957. 2–3. sz. 155–159. l. — Ua. klny.

A Pécsi Tárogatóról. = *Dunántúli Napló*. 1957. okt. 31.

Petőfi Mohácson. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1958. 1. sz. 44–45. l.

A Pécsi Tárogató két száma. = *Magyar Könyvszemle*. 1958. 1. sz. 67–73. l. — Ua. klny.

Pécs francia szemmel. = *Dunántúli Napló*. 1958. jan. 26.

Kossuth és a hírhedt pécsi exekúció. = *Dunántúli Napló*. 1958. márc. 30.

Pécs sajtója 1848-ban. = *Dunántúli Napló*. 1958. márc. 15.

Contributo fiorentino intorno alla pubblicità della biblioteca di Pécs in Ungheria. = *La Bibliofilia*. 1959. 1. sz. 55–60. l. — Ua. klny.

Balogh Károly, az elfeledett baranyai irodalombarát. = *Je'enkör*. 1959. 2. sz. 102–106. l. — Ua. klny.

A pécsi Klimó-könyvtár múltjából. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 1. sz. 86–90. l.

A Pressfreie Flugblätter első száma. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 364–366. l.

Balogh Károly — Balogh Károly György. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 366–367. l.

1848 tavasza Pécssett. = *Dunántúli Napló*. 1959. márc. 15.
Fordítások a Pécsi Játékszínben.
Ismeretesek a *Dunántúli Napló*ban, az *Irodalmi Figyelő*ben, *A Könyvtáros*ban, a *Könyvbarát*ban és a *Magyar Könyvszemlé*ben.

ISZLAI ZOLTÁN

Cikkek

Néhány tapasztalat a debreceni szakszervezeti könyvtárakról. = *A Könyvtáros*. 8. sz. 583–585. l.

A könyvtári funkciók fejlődése és a szocialista könyvtárügy. = *Élet és Művelődés*. 1959. 1. sz. 39–40. l.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Önállóan megjelent munkák

Haydn, [Joseph] művei az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményében. Falvy Zoltán, — —, Somfai László, Uherezky Klára közrem. szerk. Vécsey Jenő. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l.

Haydns [Joseph Haydn] Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest. Hrsg. von Jenő Vécsey unter Mitw. von Zoltán Falvy, — —, László Somfai, Klara Uherezky. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l. (Veröffentlichungen der Nationalbibliothek Széchényi 48.)

Cikk

Johann Joseph Fux ismeretlen zenei kézírata. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth ny. 238–246. l.

KERESZTURY DEZSŐ

Önállóan megjelent munka

A német líra kincsháza. Vál., szerk. és [az] utószó[írtta] — —. Bp. 1959, Európa. 6 db.

Cikkek

Pap Károly. = *Soproni Szemle*. 1959. 1. sz. 95–102. l.

Emberi sors. = *Filmvilág*. 1959. 21. sz. 1–4. l.

A tanító, nevelő kiállításokról. = *Népművelés*. 11. sz. 14–15. l.

Pap Károly: Nyolcadik stáció. (Bev. — —.) Bp. 1959, Magvető. 214. l.

Műfordítások a *Vigiliában* és *A német líra kincsesbázisában*.

KISS JENŐ

Cikkek

A belső raktár és az olvasószolgálat. = *A Könyvtáros*. 1959. 3. sz. 177–179. l.

„Könyvtári Hónapok” a szakszervezeti könyvtárakban. = *A Könyvtáros*. 1959. 4. sz. 246–250. l.

Agrárszocialista olvasóköri történetéből. (1867–1914.) = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. 180–193. l. — Ua. klny.

Az irodalmi ízlés fejlesztése és a könyvtárak. = *Népművelés*. 1959. 5. sz. 24. l.

A munkásszállások könyvtáiról. = *A Könyvtáros*. 1959. 12. sz. 906. l.

Összefogással a közös célokért. = *A Könyvtáros*. 1959. 12. sz. 807–808. l.

Ismeretetés *A Könyvtáros*ban.

KÓKAY GYÖRGY

Cikkek

- Hetvenöt éves az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. = *A Könyvtáros*. 1959. 7. sz. 488–490. l.
Az első magyar ismeretterjesztő folyóirat. = *Valóság*. 1959. 5. sz. 140–142. l.
Kazinczy és az első magyar újságok. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1959. 3–4. sz. 474–478. l.
A hazai újságolvasás történetéhez. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 357–360. l.
Kazinczy Ferenc és a korabeli magyar könyvtárak. = *A Könyvtáros*. 1959. 12. sz. 894–895. l.

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

KOZOCSA SÁNDOR

Önállóan megjelent munkák

- A magyar irodalom bibliográfiája 1955. Bp. 1959, Gondolat. 334 l.
Krúdy Gyula: Magyar tájak. [Tollrajzok] (Vál. és utószóval ell., és a jegyzeteket összeáll. — —.) Bp. 1959, Magyar Helikon. 184 l.
Krúdy Gyula: Az útitárs. — N. N. Két regény. (A könyvet — — látta el könyvészeti adatokat tartalmazó utószóval.) [Bp.] 1959, Szépirod. Kiadó. 213 l.
— — Radó György: Dosztojevszkij Magyarországon. — Jermilov: Dosztojevszkij. Bp. 1959, Gondolat. 263[–273.] l.
Halász Gábor irodalmi munkássága. — Halász Gábor válogatott írásai. Bp. 1959, Magvető. 781–798. l.
[Krúdy Gyula] Bibliográfia. — A fehérlábú Gálné. Krúdy Gyula válogatott elbeszélései. 1. köt. 1894–1904. Bp. Magvető. 637–698. l. 2. köt. 1905–1908. Bp. 1959, Magvető. 627–651. l.
Móricz Zsigmond-Bibliográfia 1899–1908. Móricz Miklós: Móricz Zsigmond indulása. Bp. 1959, Magvető. 495–511. l.

KRETZOI MIKLÓSNÉ VALKAY SÁRA

Tanulmányok

- Wilder, Thornton: Mennyei ügyekben utazom. [Bev.] — — 2. kiad. Bp. 1959, Magvető. 214 l.
(Világkönyvtár.)
Gertrude Stein: Zsákutca a modern amerikai irodalomban. *Világirodalmi Figyelő*. 1959. 2. sz. 229–231. l.

LAKATOS ÉVA

Cikkek

- A Magyar Tanácsköztársaság. Különgyűjtemény az Országgyűlési Könyvtárban. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. 235–236. l.
Plakátkiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 408. l.
India és magyar kutatói. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 409. l.

LÁZÁR PÉTER

Cikkek

- Épületek felfűtése. = *Technika*. 1944. 1. sz. 38–40. l.
A munkanélküliségről. = *Társadalmi Szemle*. 1946. 10. sz. 729–738. l.
Statisztika és tervezgazdaság. = *Gazdaság*. 1947. 24. sz. 1114–1121. l.
Az ipar államosítása Lengyelországban. = *Valóság*. 1947. 373–378. l.

- Lengyelország közlekedésének újjáépítése. = *Magyar Technika*. 1947. 3. sz., *Magyar Közlekedés*. 1947. 3. sz. 45–49. l.
- Közlekedési statisztika. = *Magyarország Közlekedésügye*. 1947. Bp. 1947. 44–46. l.
- A lengyel statisztikai szolgálat újjászervezése. = *Városi Szemle*. 1947. 272–275. l.
- A pénzügyi tervezés és a pénzügyi szervezet Lengyelországban. = *Gazdaság*. 1948. 4. sz. 216–225. l.
- A lengyel tervezőbizottság és a Központi Tervhivatal szervezete. = *Gazdaság*, 1948. 7. sz. 423–431. l.
- A munkásság és az árak. = *Az 50 éves Magyar Vegyipari Munkások Országos Szabad Szakszervezetének évkönyve 1897–1948*. Bp. 1948. 53–55. l.
- Ásványolajfinomító iparunk. = *Többtermelés*. 1947. 8. sz., *Magyar Technika*. 12. sz.
- A Nehézipari Központ. = *Magyar Technika*. 1957. 4. sz., *Többtermelés*. 1947. 2. sz. 31–35. l.
- [A foglalkoztatás és a munkabérek a gyárparban, különös tekintettel a műszaki értelmiségi dolgozókra.] = *A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabam Szakszervezetének kongresszusi jelentése*, 1948. Bp. (1948), –707 5. l.
- Az üzemgazdasági statisztika elvi kérdései. = *Gazdaság*. 1948. 23. sz. 1441–1443. l.
- A dokumentációról. = *Magyar Technika*. 1949. 5. sz. 19–26. l.
- A magyar dokumentáció szervezete. = *Magyar Technika*. 1949. 9. sz. 64–72. l.
- Szabványosítás a dokumentációban és a könyvtárügyben. = *Könyvtárügyi Szemle*. 1950. 3. sz. 27–54. l.
- A műszaki tájékoztatás általános kérdései. = *Magyar Technika*. 1953. 9. sz. 516–517. l.
- Műszaki könyvkiadásunk 10 éve. = *Műszaki Élet*. 1955. 10. sz. 18–19. l.
- — Barta Gábor: A könyvtári és dokumentációs szabványosítás Magyarországon. = *Szabványosítás*. 1956. 8. sz. 84–87. l.
- Az ipari energiagazdálkodás tervezése. = *Többtermelés*. 1956. 1. sz. 1–6. l., 4. sz. 23–25. l., 9. sz. 14–16. l., *Energia és Atomtechnika*. 1957. 1. sz. 60–61. l.
- A vaskohászat energiaszükségletének tervezése. = *Energia és Atomtechnika*. 1957. 8–10. sz. 571–579. l.
- Energia, mint az elmaradt országok fejlődésének tényezője. = *Energia és Atomtechnika*. 1957. 7. sz. 313–318. l.
- — Zentai Béla: Untersuchungen über den Zusammenhang von Energieverbrauch, Produktion und Produktivität in der Maschinenindustrie. Weltkraftkonferenz, XI. Teiltagung. A. 32. Beograd, 1957. 34 l.
- Beszámoló a belgrádi Energia Világkonferenciáról. = *Műszaki Élet*. 1957. június.
- — Zentai Béla: Vizsgálatok az energiafelhasználás, a termelés és a termelékenység összefüggéseiről a gépiparban. = *Energia Világkonferencia, Belgrád 1957. június* válogatott tanulmányok. Energiagazdálkodási Dokumentációs Közleménysorozat, 9. sz. Bp. 1958. 65–90. l.
- — Zentai Béla: Ispitivanja odnosa izmedja utroška energija, volumena produkcije i produktivnosti rada u mašinskoj industriji. = *Technika (Beograd)*, 1958. 7. sz. 1143–1152. l., *Mašinstvo*. 1958. 7. sz. 103–112. l.
- Irányelvek energiaigényünk gazdaságosabb fedezésére. A Budapesti Műszaki Egyetem Hőerőművek Tanszékén alakított Akadémiai Munkabizottság [záró] jelentése. Bp. 1958. 85 l., 4 t.
- Az ipari villamosenergia-szükséglet és a villamos teljesítmény-szükséglet meghatározása. = *Elektrotechnika*. 1959. 1–2. sz. 24–38 (41). l.
- Iparvállalatok energiagazdálkodásának tervezése. = *Energia és Atomtechnika*. 1959. 5–6. sz. 333–345. l.
- Iparvállalatok energiagazdálkodásának tervezése. = *Ipargazdaság*. 1959. 2. sz. 20–26. l.
- Az energiagazdálkodás szervezése. = *Üzemszervezési tanfolyam II/a rész*. KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézet kiadványa. Közgazd. Kiadó, Bp. 1959. 295–324. l.
- — Veredy Gyula: Nemzetközi konferencia az Egyetem T zedes Osztá yozástró Budapesten. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 387–391. l.

Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten. = *A Könyvtáros*. 1959. 9. sz. 641—643. l.

A könyvtártudományi kutatás helyzete és feladatai. = *A Könyvtáros*. 1959. 10. sz. 725—727. l.

— — Jánszky Lajos: A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 25. konferenciája. = *A Könyvtáros*. 1959. 12. sz. 887—888. l.

Szerkesztésében jelent meg a *Termelési Szemle* 1947—1948-ban, a *Magyar Technika és Többtermelés* állandó rovataként; az *Energiagazdálkodási Dokumentációs Közleménysorozat* 1957—1958-ban. Elnöklétével dolgozza ki 1950-től a Szabványügyi Hivatal könyvtári és dokumentációs szabványbizottsága az országos szabványokat.

MEZEY LÁSZLÓ

Cikkek

Két magyar vonatkozású dekretális értelmezéséhez. = *Századok*. 1959. 2—4. sz. 418—423 l.

Bélay Vilmos—Komjáthy Miklós — —: A történeti segédtudományok I. X. nemzetközi történész kongresszuson. = *Levéltári Közlemények*. 1958—1959.

Hajnal István: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. 2. éd. rev. corr. et augm. des manuscrits posthumes de l'auteur avec un album de fac-similés. (pref. [et] intr.) par — —. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 301 l., 1 mell.: 2 l., 50 mell. — Ugyane műben L'écriture et chancellerie c. fejezet és az Album des spécimens összeállítása és bevezetése.

MILHOFFER ALAJOS

Cikk

Egy Ludas Matyi-kiadás első ismert példánya. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. 202—203. l.

MUNKÁCSI PIROSKA

Önállóan megjelent munkák

Országos Széchényi Könyvtár. A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az — — -ban. Leíró katalógus. (Összeáll. — —.) Bp. 1959, Lakóterv soksz. 249 l., 37 t.

(Tiszai Andor — — Remete László:) A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentum gyűjtemény. Bp. 1959, Főv. Szabó Ervin Könyvtár — Országos Széchényi Könyvtár. 299 l., 60 t.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Cikkek

Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 150 évvel ezelőtt. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 1. sz. 94—98. l.

Karacs Ferenc rézmetsző-munkássága. (Halálának 120. évfordulójára.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1958. Bp. 1959, Kossuth Ny. 310—339. l.

Ismertetések a Könyvbarátban és A Könyvtárosban.

OROSZ GÁBOR

Cikk

Referátumok automatikus készítése gépi úton. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 391—398 l.

PAPP ISTVÁN

Cikkek

- Játékfilmek katalogizálása. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. 222–228. l.
A társadalmi munkás könyvtárosok továbbképző tanfolyamáról. = *A Könyvtáros*. 1959.
7. sz. 495–496. l.
A második gyermekkönyvtárosi tanfolyam. = *A könyvtáros*. 1959. 10. sz. 736. l.

PAPP IVÁNNÉ

Cikk

- Könyvtár Tiszaújlakon (1858–1869). = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 1. sz. 98–103. l.

PAPP SÁMUEL

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Fordítás

- Darwin, Charles: Állatok és növények változásai házasításuk során. Ford. — —.
1. köt. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 418 l. (Darwin, Charles válogatott művei 3.)

N. RÁCZ ARANKA

Cikk

- A katalogizálási szabályok nemzetközi egysége felé. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth Ny. 107–141. l.

RÁDULY MÁRTA

- Az iskola kapujában. (Elbeszélés) = *Kisdobos*. 1959. 5. sz. 6–7 l.
Kis kurucok. (Elbeszélés) = *Pajtás*. 1959. 24–25. sz. 24–25 l.
A legnagyobb mese. (Jelenet) *Kisdobos*. 1959. 9. sz. 14 l.

SAJÓ GÉZA

Cikkek

- Boèce de Dacie et les commentaires anonymes inédits de Munich sur la physique et sur la génération attribués à Siger de Brabant. = *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*. Tom. XXV. Paris 1959. 21–58. l.
Egy haladó szellemű középkori bölcselő elveszettnek tartott művei nyomában. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth Ny. 98–104. l.

SALLAI ISTVÁN

Cikkek

- Körültekintőbb állománygyarapítást! = *A könyvtáros*. 1959. 3. sz. 175–176. l.
Mozgókönyvtár a tanyavilágban. = *A Könyvtáros*. 1959. 1. sz. 24–25. l.
A könyvtárépítésről. = *A Könyvtáros*. 1959. 12. sz. 823–824 l.

SASVÁRI DEZSŐ

Cikkek

A Könyvkötő és Könyvrestauráló Műhely fejlesztése az Országos Széchényi Könyvtárban = *A Könyvtáros*. 1959. 1. sz. 22 l.

A Tanácsköztársaság kiadványainak restaurálása és köttetése az Országos Széchényi Könyvtárban. = *A Könyvtáros*, 1959. 4. sz. 269. l.

Egy üzemből termelő központi tárca könyvkötőüzem felállításának tervezete. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 404—407. l.

SCHNELLER KÁROLY

Ismertetés a *Magyar Könyvszemle*ben.

SEBESTYÉN GÉZA

Cikkek

Mit várhatnak a könyvtárak a Könyvtártudományi és Módszertani Központtól? = *A Könyvtáros*. 1959. 5. sz. 326—328. l.

Bulgária (könyvtárügye). = *Külföldi tanulmányutak 1958 (-ban)*. Bp. 1959, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 9—15. l.

Áttekintés a szovjet könyvtárügyről. = *Külföldi tanulmányutak 1958 (-ban)*. Bp. 1959, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 110—144. l.

Az új Nemzeti Könyvtár építésének programtervezete. Bp. 1959, Orsz. Széchényi Könyvtár. Házi soksz. 80 l., 16 mell.

SIMON MÁRIA ANNA

Cikkek

Öt éves a Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója. = *A Könyvtáros*. 1959. 5. sz. 333—334 l.

A szépirodalom hatásának vizsgálatáról. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959, Kossuth Ny. 142—159. l.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Cikkek

Seltene Wiegendrucke in der ungarischen Nationalbibliothek. = *Gutenberg-Jahrbuch*. 1959. 68—72. l.

Ismertetés *A Könyvtáros*ban.

SOMFAI LÁSZLÓ

Önállóan megjelent munkák

Haydn, Joseph: Symphonie Fis-Moll (No. 45) („Abschieds-Symphonie”). Faksimile-wiedergabe... [Einl. von] — —. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 32. l.

Haydn [Joseph Haydn] Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest. Hrsg. von Jenő Vécsey unter Mitw. von Zoltán Falvy, István Kecskeméti, — —, Klara Uherezky. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l. (Veröffentlichungen der Nationalbibliothek Széchényi 48.)

Haydn, [Joseph] művei az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményében. Falvy Zoltán, Kecskeméti István, — —, Uherezky Klára közrem. szerk. Vécsey Jenő. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l.

Cikk

Az operakarmester Haydn. = *Muzsika*. 1959. 12. sz. 13—15. l.

SZIGETHY JOLÁN

Cikkek

- Francia könyvtárak tanulmányi napjai. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 3. sz. 308. l.
A Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási Konferencia. = *Magyar Könyvszemle*. 1959.
4. sz. 407—408. l.

TAKÁCS MENYHÉRT

Cikkek

- A gyors olvasás problémája. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 3. sz. 299—306 l.
Könyvkonzerválási és restaurálási kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Könyv-
tárában. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 4. sz. 408—409. l.

TERBE LAJOS

Cikkek

- Szibériai magyar lapok 1915—1921. (Bibliográfia az omszki Forradalom és Vörös Újság
részletes ismertetésével.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1958. Bp. 1959,
Kossuth Ny. 80—97. l.
Mi is ott leszünk a végső nagy csatában. (Ligeti Károly). = *Néphadsereg*. 1959. jún. 2.

VARSÁNYI ENDRÉNÉ

Cikkek

- A következőzetes osztályozástól. = *A Könyvtáros*. 1959. 6. sz. 419. l.
A szakmaközi könyvtárak konferenciájáról. = *A Könyvtáros*. 1959. 7. sz. 503. l.
Falusi könyvtárosok és Hazafias Népfrent elnökök tanácskozása. = *A Könyvtáros*. 1959.
12. sz. 899. l.

UHERCZKY KLÁRA

Önállóan megjelent munkák

- Haydn, Joseph művei az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményében. Falvy
Zoltán, Kecskeméti István, Somfai László, — — közrem. szerk. Vécsey Jenő. Bp.
1959, Akad. Kiadó. 168 l.
Haydns [Joseph Haydn] Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi
in Budapest. Hrsg. von Jenő Vécsey unter Mitw. von Zoltán Falvy, István Kecskeméti,
László Somfai, — —. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l.

VÉCSEY JENŐ

Önállóan megjelent munkák

- Haydn, Michael: Concerto per il flauto traverso a 2 violini, viola, corni e basso 1766.
[Re maggiore.] Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti kézirat-példánya alapján köz-
read. — —. Ornamentikai jegyzetekkel. 2. kiad. Bp. 1959, Zeneműkiadó. XVII, 25 l.
(Kispartitúrák 47.)
Haydn, [Joseph] művei az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményében. Falvy
Zoltán, Kecskeméti István, Somfai László, Uherczky Klára közrem. szerk. — —.
Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l.
Haydns [Joseph Haydn] Werke in der Musiksammlung der Nationalbibliothek Széchényi
in Budapest. Hrsg. von — — unter Mitw. von Zoltán Falvy, István Kecskeméti, László
Somfai, Klara Uherczky. Bp. 1959, Akad. Kiadó. 168 l. (Veröffentlichungen der Na-
tionalbibliothek Széchényi 48.)

Haydn, Joseph: Operaáriák. (Arie della opere Le pescatrici, La canterina, L'infedelta delusa, Il mondo della luna.) Énekhangra és zongorára. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratok anyagából zongorakisérettel közread. — —. [1.:] Soprano-mezzosoprano. [2.:] Tenore. [3.:] Baritono e basso. Bp. 1959, Zeneműkiadó. 1—3. füz.

Cikkek

Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményének fejlődése az elmúlt tizenöt évben. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. Bp. 1959, Kossuth Ny. 80—97. l.*
Haydnt [Joseph Haydn] ünnepeljük. = *Muzsika. 1959. 10. sz. 3—6. l.*

VEREDY GYULA

Önállóan megjelent munka

A könyvtári osztályozás újabb kérdései különös tekintettel a tizedes rendszer fejlődésére. Bp. 1959, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 60 l. (Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 8.)

Cikkek

Lázár Péter, — —: Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten. = *Magyar Könyvszemle 1959. 4. sz. 387—391. l.*

Schriften zur Budapester D[e]zimal] K[l]assifikation] Konferenz. T. 1—2. [Zgst. von] — —. Bp. 1959, Ung. Landeskomm. f. Dokumentation. 12 lev. 13—31. l.

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

Szerkeszti a Magyar Nemzeti Bibliográfiát.

VIZKELETY ANDRÁS

Önállóan megjelent munka

Albert Gábor — D. Szemző Piroska — —: Schiller Magyarországon. Bp. 1959, OSZK. 277 l., 14 t. (Új Bibliográfiai füzetek 3.)

Cikkek

A Raabe-kérdés = *Világirodalmi Figyelő. 1958. 4. sz. 363—367. l.*

Folyóiratszemle. 1958. = *Magyar Könyvszemle. 1959. 2. sz. 240—241. l.*

Zur Orthographie und Lautlehre des „Budapester Oswald“ = *Acta Linguistica. 1959. 9. Tom. Fasc. 3—4. 375—383. l.*

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

V. WINDISCH ÉVA

Önállóan megjelent munka

Kemény János önéletírása és válogatott levelei. (Sajtó alá rend., bev. és jegyz. ell. — —.) Bp. 1959, Szépirod. Kiadó. 589 l. Kemény János. Klny.

Cikk

Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató és az Országos Széchényi Könyvtár. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1958. Bp. 1959, Kossuth Ny. 349—368. l.*

Szerkeszti a Magyarországon megjelent történeti munkák (könyvek, tanulmányok, cikkek) bibliográfiáját, a Századokban.

Ismertetés a Magyar Könyvszemlében.

WIX GYÖRGYNÉ

Cikk

A Művelődésügyi miniszter és a könnyűipari miniszter 4/1959./K.M. 3./M.M. számú együttes utasítása az értékes könyvek és folyóiratok kiselejtezésének megakadályozásáról. = *A Könyvtáros. 1959. 5. sz. 331—332. l.*

Az OSZK külföldi kapcsolatai 1958-ban és 1959-ben

GOMBOCZ ISTVÁN

Könyvtárunk külföldi kapcsolatai az utóbbi két évben is továbbfejlődtek. Jelentősen emelkedett a könyvtár nemzetközi könyvforgalma, nagyobb arányokat öltött, különösen a szocialista országok viszonylatában a tájékoztatócsere és a személyek mozgása, munkatársaink a könyvtárügyi és dokumentációs konferenciákon való részvétellel és a külföldi irodalomban közölt publikációk útján az eddiginél fokozottabban kapcsolódtak a nemzetközi könyvtári élet vérkeringésébe. A sok előnyös fejlemény mellett árnyoldalak is akadtak; a szocialista országok közötti együttműködés terén többet is elérhettünk volna, néhány konferencián nem vettünk részt. A fontosabb külföldi vonatkozású mozzanatokról a teljesség igénye nélkül — az alábbiakban adunk tájékoztatást.

Állománygyarapítás külföldi forrásokból

A gyűjtőkör szabályzati rögzítése, továbbá a gyarapítási munka elvi és gyakorlati megerősítése előtérbe állították az azelőtt elhanyagoltabb külföldi eredetű szerzeményezés ügyét. Különösen a külföldi hungarikumok és könyvtárügyi kiadványok beszerzése fokozódott és ha a hungarikumok fogalmi körének határterületein illetőleg fontosságuk mérlegelése tekintetében voltak és vannak még vitatott kérdések, ha a szomszéd országok alapvető irodalmának begyűjtése terén még nem jutottunk is messzire, nem kétséges, hogy egészséges irányzatok fejlődtek ki, melyek kibontakoztatása eddig is jelentős eredményekkel járt és nyilván még többet ígér a közeli jövőben.

Külföldről elsősorban *vétel* és *cseré* útján szereztük be a könyvtárt érdeklő irodalmat, az átvett ajándékok száma nem volt túl jelentős. A külföldi vásárlásokra rendelkezésre álló devizakeret 1958-ban magasabb volt mint 1957-ben és 1959-ben ismét emelkedett, anélkül azonban, hogy a kívánatos arányt elérte volna. A külföldi vásárlások lebonyolítása a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat útján történt. Nagyon lendített a külföldről történő beszerzés munkáján a Gyarapítási osztály külföldi csoportjának teljes újjászervezése, az új nyilvántartások felfektetése, a figyelőszolgálat kiépítése stb. A Hírlaptárban külön hungarika-állomás felállítására került sor, mely rendszeresen figyelte a külföldi magyarvonatkozású sajtótermékek megjelenését és lépéseket tett azok beszerzésére.

A nemzetközi kapcsolatok fogalmi körébe az állandó levelezést és sűrű érintkezést kívánó *csereforgalom* a vételnél szorosabban beletartozik, ezért ezzel bővebben foglalkozunk. Minthogy az OSZK rendeltetésénél fogva elsősorban hazai dokumentumokat gyűjt (1959-ben a könyvgyarapodás 82%-a, a periodikaszaporulat 66%-a származott belföldről) saját csereforgalma állományának nagyságához képest az elmúlt két esztendőben sem volt túl jelentős. Mégis a csere ugyanolyan arányban gyarapította a könyvállományt, mint a külföldi és belföldi vétel együttesen, azaz 9% erejéig. Ha azonban csak a külföldről történt szerzeményezés módjait hasonlítjuk össze, kiderül, hogy a könyveknek kb. 70%-a, a periodikáknak pedig 45%-a érkezett csere útján. (A Nemzetközi Csereszolgálat egyébként az összesen behozott anyagnak kb. $\frac{1}{3}$ -át juttatta az OSZK-nak.)

A csere igazi fontosságát abban látjuk, hogy 1959-ben a szocialista országokból származó könyvgyarapodás 90%-ban ezen az úton került könyvtárunkba. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a cserében érkező anyag összetétele sokszor nem volt teljesen megfelelő. A konkrétan megjelölt kiadványok beszerzését nehezítette, hogy egyrészt a Gyarapítási osztály több év hátralékát gyors ütemben kívánta behozni, másrészt a külföldi cseretársak a kérések kielégítése terén aránylag csekély eredményességgel dolgoznak.

Fontos munkát vállalt a csere további két területen; a nemzeti bibliográfiákban nem szereplő külföldi hungarikumok, továbbá a vétel útján ugyancsak nehezen hozzáférhető, de fontos könyvtártudományi kiadványok, működési jelentések stb. a csereforgalom keretében, illetőleg ajándékbekérések segítségével kerültek gyűjteményeinkbe.

Az OSZK cseretársainak száma a két év alatt tovább emelkedett, a kapcsolatok ma már 46 ország 280 intézményére terjednek ki. Erőteljesen fejlődtek a szocialista kapcsolatok és kiterjedtek a Távol-Keletre is. Különösen a Szovjetunióval, Lengyelországgal, Romániával, Finnországgal, Angliával, Belgiummal, az Egyesült Államokkal, Kanadával, Spanyolországgal és Dél-Amerikával bővültek a kapcsolatok. Legfontosabb csereanyagunk továbbra is a *Magyar Könyvszemle*, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, az OSZK *kiadványai* (köztük elsősorban a nagy külföldi visszhangot kiváltó 1957-es Évkönyv és az Új bibliográfiai füzetek Mozart és Schiller kötetei) valamint a Kötelese példánycsoporttól igényelt és a kultúregyezményes cserében fel nem használt kurrens magyar könyv- és folyóirattermés tételei voltak. Változatlanul hiányzott az OSZK kiadványainak méltó formájú összefoglaló jegyzéke.

A csereközpont munkája

1959 végén kihirdetés előtt állt a Művelődésügyi Miniszter utasítása, amely a nemzetközi kiadványcserét országosan szabályozza. Ennek értelmében a magyar csereközpont Nemzetközi Csereszolgálat néven az Országos Széchényi Könyvtár keretében kétirányú feladatkörrel működik: egyrészt nyilvántartja, egyezteti a Magyarország és a külföld közötti kiadványcserét és tájékoztatószolgálatot lát el, másrészt bizonyos cserefajtákat központilag gondoz.

A magyarországi cserélő intézmények *országos katasztere* 1958 végén (az MTA Központi Könyvtára adatainak hiányával) elkészült. Kiegészítésére egy nemzetközi kézikönyv 3. kiadásához nyújtott magyar fejezet összeállítása kapcsán került sor, teljes és pontos áttekintést azonban csak az új rendeletben foglalt adatszolgáltatási és bejelentési kötelezettség adatai nyomán lehet majd nyerni. A *tájékoztató és közvetítő* tevékenység, azaz a belföldi és a megfelelő külföldi intézmények közötti kapcsolatteremtés szerény keretek között működött, sok volt viszont az OSZK által abbahagyott és mások számára átengedett cserekapcsolat.

A szocialista országokkal bonyolított *kultúregyezményes csere* továbbra is a Csereszolgálat munkájának gerincét alkotta, ennek keretében mintegy 40 000 könyv és 5000 féle periodika cserélt gazdát. A beérkezett anyagot javított válogatási rendszer szerint elsősorban a hálózati központok kapták, de a szétosztásban részesülő könyvtárak teljes száma meghaladta a 120-at. A *nemzetközi duplumcsere* néhány negatív vonás ellenére erőteljesen fellendült, amennyiben 1708 belföldön már felesleges régi könyvünk ellenében 8875 külföldi periodikaszám érkezett, melyek 20 magyar könyvtár egyéb úton már nem beszerezhető hiányait pótolták.

A *hivatalos kiadványok* cseréje elvi és gyakorlati nehézségek folytán kevésbé fejlődött. A külföldi csereközpontoknak létjogosultságot adó *csomagközvetítés* nálunk továbbra is járulékos feladat maradt, bár a címzetten érkező közel 11 000 csomag postai továbbítása és az ezzel kapcsolatos adminisztráció sok munkát adott.

Könyvtárközi kölcsönzés

A magyar tudományos élet és közvetve a termelés szempontjából rendkívül fontos nemzetközi kölcsönzés helyzetében 1958-ban döntő változás következett be, amennyiben az új könyvtárvezetés felismerte e munka nagy jelentőségét és az azelőtt elhanyagolt csoport számára méltó szervezeti formát és munkakörülményeket teremtett. Az osztály levált az Olvasószolgálatról, elhagyta az eredményes munkára alkalmatlan folyosói elhelyezését és a Könyvforgalmi Főosztály önálló szervezeti egységként, személyzetileg megerősödve, egészséges és tágas helyiségekben folytathatta tevékenységét.

Az átszervezésre annál is inkább szükség volt, mert a nemzetközi átkölcsönzés iránt az elmúlt két évben mind belföldön, mind külföldön tovább nőtt az érdeklődés. Az osztálynak egyidejűleg kellett megbirkóznia a korábbi évekből származó hátralékokkal és az igények fokozódásából eredő megnagyobbodott forgalommal. Az osztály e nehézségeket több fontos intézkedéssel hidalta át, így pl. számos új külföldi könyvtárra terjesztette ki kapcsolathálózatát, új külföldi címkatalógust állított fel, megjavította a csomagolás munkáját, rövidítette az átfutási időt. A munka hatásfokát leginkább az 1959-ben végrehajtott két intézkedéssel növelte: egyrészt a hazai könyvtárakat az egymás közötti közvetlen kölcsönzés bevezetésére ösztönözte, és ezzel a közvetítések számát csökkentette, másrészt közel 90 magyar könyvtárral kötött megállapodást a kölcsönzésben való részvételük biztosítására.

A forgalmat jelző legfontosabb adatok: 1958-ban 9302 kérést intéztek az osztályhoz, ezekből 7683-at, azaz 83%-ot sikerült kielégíteni. 1959-ben 9147 kérésből már 8728, azaz 95% volt a tényleges megszerzések száma. Ez utóbbi arány még jelentősebbnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy 1956 óta a kölcsönzések száma 60%-kal növekedett!

A kölcsönzés kapcsolatai kitűnőek voltak a moszkvai Lenin- és a leningrádi Akadémiai Könyvtárral, nagy volt a forgalom Csehszlovákiával és Lengyelországgal, Angliával, Nyugat-Németországgal és a skandináv országokkal. Ez utóbbiak sok tengerentúli kiadványt is megszerztek.

Hangsúlyozandó még az is, hogy a kölcsönzések teljes volumenén belül növekedett a magyar kiadványok megszerzése iránti külföldi eredetű kérések aránya.

Elmaradt egyelőre a tervezett tájékoztató kiadása és akadtak még zökkenők a határidők és a devizaátutalások terén. Lényegileg azonban a könyvtárközi kölcsönzés az elmúlt két esztendőben igen sokat fejlődött, szolgálataival nagymértékben növelte az OSZK országos jellegű tevékenységének hatását.

Tájékoztatószolgálat

1958-ban és 1959-ben könyvtárunk a korábbi éveknél sokkal több tájékoztatást, bibliográfiai adat- és anyagszolgáltatást nyújtott a hozzá forduló külföldi könyvtárak, tudományos intézmények és kutatók számára. E nagy munkából mindegyik gyűjteményt őrző osztály kivette a részét. A tájékoztatások gyakran nem csupán az OSZK állományára vonatkoztak, hanem az adott kérdés országos helyzetét tükrözték, így tehát az OSZK mint központi magyar tájékoztatói szerv működött. A rendkívülien sokrétű és nagyszámú esetek sokaságából az alábbiakban a gyűjtemények sorrendjében csupán a fontosabbakat említjük meg; zárójelben feltüntetve a tájékoztatást kérő külföldi intézmény vagy személy nevét:

Bibliográfiai osztály: Az angolnyelvű irodalommal foglalkozó magyar művek bibliográfiája (Moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet); Az OSZK eszperantó anyaga (Nemzetközi Eszperantó Szövetség); D. H. Lawrence magyar fordításban megjelent önálló művei (A pisai egyetem angol intézete); Az osztály egyébként mindkét esztendőben erőteljesen folytatta a szocialista országokra vonatkozó könyv- és folyóiratirodalom céduláinak gyűjtését és azokat a Nemzetközi Csereszolgálaton keresztül az 1957-es varsói határozatok értelmében kiküldte. A beérkező hungarika-cédulák külön katalógusba kerültek. Sok ezer cédula cserélt ilyen módon gazdát.

Olvasószolgálati és tájékoztató osztály: N. K. Krupcskaja művei magyar nyelven (Usinszkij Áll. Közműv. Kvt. Moszkva); M. Gorkij és a burját-mongol irodalom magyar bibliográfiája (Burját-Mongol ASZSZR Gorkij Kvt.); Mongol-magyar bibliográfia (Mongol Tud. Akad. Kvt.); Burns Magyarországon (Sydneyi Kvt.); Casanova művei magyarul (Nizza: Kvt.); J. London és W. Prescott művei magyarul (Murray College Kentucky); Sölem *Aleicsem* művei magyarul (Szaltukov-Scedrin Kvt.); Kazah irodalom magyarul (Áll. Kazah Kvt.); Magyarországon megjelent francia vonatkozású művek, 1953–1958 (Albert C. Párizs); Cigánybibliográfia (I. V. Szanarov, Leningrád); *Mamin-Szibirják* magyar bibliográfiája (Szovjet Tud. Akad. Kvt.); Az I. Internacionálé és a magyar munkásmozgalom bibliográfiája (Unesco); Koreai-magyar bibliográfia (Áll. Közp. Kvt. Phenjan); *Dickens* magyar bibliográfiája (Egyet. Kvt. Belgrád); Pakisztán alapítójának magyar bibliográfiája (Bibl. Int. Karachi); Az ukrán irodalom magyar bibliográfiája (Áll. Kvt. Kiev); A magyar huszárság történetének bibliográfiája (Corvina cég, New York).

Hírlaptár: *Dnoják* magyar bibliográfiája (J. Burghauser, Prága); Cikkbibliográfia és mikrofilmmásolatok a II. világháború alatti bácskai eseményekről (M. Beljanski, Szombor, Jugoszlávia); Felvilágosítások és fotomásolatok 1919-es folyóiratcikkekről (Urr. Gy., Kassa); Tájékoztató a Bazilika építéscsor történeti eseményekéről (J. Pavlik, Rózsashegy, Csehszlovákia); Tájékoztató néhány külföldi folyóiratról (M. I. Vlahov, Szófia); Tájékoztató Olaszország részére néhány folyóiratunkról; Adatok *Jókai* berlini látogatásának magyarországi sajtóvisszhangjáról (Szentiványi B. Berlin).

A Zeneműtár anyagáról a következők kaptak terjedelmesebb írásbeli felvilágosítást: J. Haydn Intézet (Köln); A. Kominowsky (Drezda); W. Howard (Apeldoorn, Hollandia); R. R. Lacie (Washington); Fondazione G. Cini (Velence); Neuc Mozart Ausgabe (Auszburg); H. C. R. Landon, Österreichisches Staatsarchiv, Museen der Stadt Wien, F. W. Riedel (Bécs); K. Geiringer (Boston); O. Goldhammer (Lipscse); A. von Hoboken (Ascona); A. Buchner (Prága); British Museum (London); Nationale Forschungs- und Gedenkstätten der Klassischen Deutschen Literatur (Weimar); Magyar Kulturális Intézet (Varsó); Bayrische Staatsbibliothek (München); J. J. Fuld (New York).

Színház-történelmi osztály: A gyűjtemény munkatársai adatokat szolgáltattak, ill. alkalmi bibliográfiákat állítottak össze a következők számára: D. G. Turbet (Párizs); A. Nadejda (Szófia); S. Goren (Haifa); New York Public Library; Csapláros István (Varsó); K. V. Katiener (Hamburg); Nemzeti Könyvtár (Párizs); R. Watzulik (Cleveland, USA); T. Pollack (Bécs).
A Könyvtár-tudománytár hat alkalommal küldött mikrofilmeket a pozsonyi Egyetemi Könyvtár számára a XVIII. és XIX. századi szlovák vonatkozású aprónyomtatványokról, a római Risorgimento kiállításra pedig *Garibaldi*val kapcsolatos rólapok és plakátok fényképmásolatait küldte ki.

A Térkép-tár részletes felvilágosítást és bibliográfiát adott Dél-Erdély XVIII. századi települési viszonyairól F. Brammer (Philosophisches Institut, Pullach, Nyugat-Németország) részére.

Kézirat-tár: Tájékoztató *Odoricus de Pordenone: De mirabilis mundi* c. művéről (Mongol kutató); Johannes Fabri bécsi püspök Magyarországon található kéziratiról, könyveiről, bibliográfia és a bejegyzések ismertetése (dr. Kleinpaul, Bécs); Az *Anonymus*-kódexben Vladimir városra vonatkozó részletek (Kovalszki, Vladimir—Völünsz, Szovjetunió); Gianozzo Manetti: *De dignitate et excellentia hominis* c. XV. szd. műve (Mrs. Clifford S. Leonard Jr., Padova); *Reguly* Antalra vonatkozó irodalom és kéziratok hagyaték (J. K. Haltionen, Helsinki); *Leírások és rajz-másolatok középkori kőestáblákról* (G. Laurin, Graz); *Vespasiano da Bisticci*-ről (A. C. de la Mar Anglia); Magyar—lengyel levelezési anyag (Csapláros István, Varsó); *Jusib* Zsigmond hagyatékának C. W. Bunny ausztráliai festőre vonatkozó részai (L. J. Course, Ausztrália).

Régi és ritka nyomtatványok tára: A Deutsche Staatsbibliothek Ösnyomtatványosztálya részére a Tár átadta az OSZK ösnyomtatványállományának könyvnyomtatványok sokszorosított leltárát, valamint a magyarországi ösnyomtatványkatalogusok és bibliográfiák annotált jegyzékét. Fazakas József a mainzi „Forschungsstelle Papiergeschichte im Gutenberg-Museum” kérésére összeállította a magyar papírtörténelmi irodalom bibliográfiáját, mely egy nemzetközi papírtörténelmi bibliográfia részeként fog megjelenni.

Könyvelő-osztály: Az osztály részletes tájékoztatást nyújtott saját munkájáról két alkalommal a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár számára.

Műszertani osztály: Tájékoztató a Magyarországon használt könyvtári mutatószámokról a szófiai Vaszil Kolarov könyvtár számára.

Könyvtárosok nemzetközi tapasztalatcseréje

Az elmúlt esztendőknben növekedett a Könyvtár „idegenforgalma” is. A nálunk kutatásokat folytató, vagy hozzánk látogató külföldiek száma nem emelkedett lényegesen, viszont munkatársaink élénkebben kapcsolódtak bele a nemzetközi könyvtári élet vérkeringésébe, több volt a tanulmányút, a konferenciákön való részvétel. Sajnos a személyek mozgása még így sem érte el a kívánatos mértéket, bár kétségtelen, hogy különösen a szocialista országok viszonylatában sikerült a szorosabb együttműködést e személyes tapasztalatcseréken keresztül is előmozdítani.

Az *Igazgatóság* vendégeihez soroljuk azokat a külföldi személyeket, akiknek látogatása az egész könyvtárnak szóló és akik több osztály munkáját tanulmányozták rövidebb-hosszabb ideig: dr. Prof. H. Kunze és W. Dube (Deutsche Staatsbibliothek, Berlin); K. Hajdušek és L. Marták (Matica Slovenska, Martin); S. Lipovsky (Művelődésügyi Min. Prága) és R. Papirnik (Egyetemi Könyvtár, Brünn); T. Waligora és F. Reblin (Zentralinstitut für Bibliothekswesen, Berlin); W. Göber (Humboldt Egyetem, Berlin); S. Marx (Akad. Kvt. Berlin); E. Verona (Egyetemi Kvt. Zágráb); V. Jensen (Eijnar; Munksgaard cég, Kopenhagen); A. de la Mar (Brüsszel); J. Morsztynkiewiczowa (Varsó); F. Szobolevszkij (Lengyelország); Csapláros I. (Varsó); N. A. Lavrova (Állami Könyvkamara, Moszkva); P. Riethus (Bécs); I. Misianik (Pozsony); T. E. Walsh (Cambridge, USA).

A Bibliográfiai osztály munkáját tanulmányozta A. Ferencikova a Pozsonyi Egyetemi Könyvtárból. Az *Olaszország-látási és tájékoztatói osztály*on Chaman Lal indiai kutató a cigánykérdésre vonatkozó irodalommal foglalkozott. A. Tesla amerikai egyetemi tanár több héten át dolgozott az osztályon.

A Hírlaptár tevékenységével és a magyar sajtótudomány helyzetével A. Nixon a nemzetközi sajtótudományi intézet igazgatója behatóan foglalkozott. A *Haydn* ünnepekkel kapcsolatban dolgoztak: E. F. Schmid (Augsburg); J. P. Larsen (Kopenhagen); H. C. R. Landon, Ch. Landon, E. BaduraSkoda (Bécs); A. Neumann (Münster); G. Croll (Göttingen); H. Federhofer, R. Federhofer, (Graz); K. Geiringer (Boston); R. Engländer (Uppsala); M. Polak, J. Tarrajoja (Pozsony); N. Knepler (Berlin); H. Newstone (London); F. Robert, F. Lesure (Párizs); O. Goldhammer, E. Baumfelder (Lipce); F. Werner (Weimar); A. Buchner, J. Mateček (Prága); S. Martinov (Moszkva); L. Stainov (Szófia). A *Haydn* ünnepek egyik-másik külföldi vendége felkereste a *Színház-történelmi osztályt*, ahol egyébként megfordult N. Herskovics szovjet kutató, 2 német küldöttség, 1 csehszlovák, 1 lengyel, 2 német és 2 belga kutató is. *A Könyvtár-tudománytár* látogatták, ill. ott kutatásokat folytattak: M. E. Mita (Románia), dr. Sestakova (Prága), L. Constantini (Románia), A. Sieroszevski (Varsó), J. Caplovic (Pozsony), J. Till (Berlin). *A Térkép-tár* számos szovjet, csehszlovák, német és lengyel látogató kereste fel. A Lenin Könyvtár földrajzszakos könyvtárosa főleg a térkép-katalogizálást, M. Zalewska varsói professzor a XVIII. századi kéziratok térképeket tanulmányozta.

A Kézirat-tár 1958-ban és 1959-ben több mint 80 esetben keresték fel külföldi tudósok, kutatók, így többek között J. Tibensky professzor a szlovák anyagban kutatót, R. Husa és V. Kotrba prágai tudósok főleg középkori anyagot használtak. G. Litavrin szovjet bizantinológus filológiai tanulmányokat folytatott, F. Hauptmann jogász látogató a Balkánra vonatkozó, C. Ciuchindel román professzor pedig román vonatkozású kéziratokat foglalkoztak. J. Dabrowski lengyel tudós a *Sambucus* kódexeket tanulmányozta, J. Cuthbert amerikai tudós a XVIII. sz.-i történelmi forrásokkal foglalkozott. *A Régi és ritka nyomtatványok tárában* A. Gryczowa a varsói Nemzeti Könyvtár osztályvezetője XVI—XVII. sz.-i lengyelországi nyomtatványokat, N. Lascu kolozsvári egyetemi tanár *Onidius*-kiadásokat tanulmányozott.

A Kézírtéleji Helikon Könyvtár 1958-ban 420, 1959-ben 568 külföldi látogató. Legtöbbször a Német Demokratikus Köztársaságból, Lengyelországból, Csehszlovákiából és a Szovjetunióból jöttek, sok volt a bolgár, jugoszláv, francia, osztrák látogató is, sőt, akadtak amerikaiak, svédok, indusok, görögök, egyiptomiak is. *A Zirci Tudományos Könyvtár* 1958-ban 412, 1959-ben 246 külföldi tekintette meg, a látogatók zöme a Szovjetunióból és a többi baráti országból jött.

A *Könyvelőszó* munkáját két pozsonyi könyvtáros tanulmányozta. A *Nemzetközi Csereszorgálat* a következőknek nyújtott tájékoztatást saját munkájáról: O. Penavin, D. Joze, R. Popovic, M. Prodanovic, L. Jovanovic (Jugoszlávia); S. Koljada, F. Korzenko, A. Gerskovics (Szovjetunió); N. Chambers (Anglia); S. Hoppner (DK); R. Shunami (Izrael).
A *Könyvtártudományi és Módszertani Központ* munkája iránt érdeklődtek: E. Hatko (Kattowicz); L. Ccipkova (Prága) és M. Nadvornik (Olomouc), A. I. Sidorova (Moszkva).

Az OSZK munkatársainak külföldi tanulmányútjai részben a könyvtár további fejlődésének előmozdításával, részben az egyes dolgozók egyéni tudományos, vagy szakmai és politikai képzettségének növelésével függtek össze. Sebestyén Géza h. főigazgató és Juhászné Hajdu Helga főosztályvezető 1958 januárjában a Német Demokratikus Köztársaság több nagy könyvtárának munkamódszereit tanulmányozta és különösen a nemzeti bibliográfiák szerkesztése, valamint a germanica begyűjtés rendszere terén szerzett értékes tapasztalatokat. Sebestyén h. főigazgató 1958 tavaszán egy magyar könyvtárosdelegáció tagjaként gyümölcsöző és a korábbi hasonló utakkal szemben a részletekre is kiterjedő tanulmányutat tett a Szovjetunióban. Ugyancsak 1958-ban helyettes főigazgatónk képviselte a könyvtárat a Vaszil Kolarov Könyvtár jubileumi ünnepségén, Szófiában. Hámori Béla főosztályvezető és dr. Pajkossy György h. főosztályvezető 1959 decemberében a könyvtárnak a Várba való átköltözésével kapcsolatos könyvtárépítési, berendezési és felszerelési tanulmányokat folytatott Moszkva több nagy könyvtárában, Varsóban és Krakkóban. Sajó Géza osztályvezető a francia Centre National de la Recherche Scientifique ösztöndíjával 15 hónapon keresztül Párizsban végzett középkori filozófiatörténeti kutatásokat, Bruxellesben, Louvainben és Kölnben filozófiatörténeti kongresszusokon vett részt. Busa Margit a Párizsi Bibliothèque Nationale-ban dolgozott, Falvy Zoltán Ausztriában és Nyugat-Németországban folytatott zenetörténeti kutatásokat. Kozocsa Sándor Lengyelországban és Olaszországban járt.

Könyvtárunk illetve a magyar kulturális élet szempontjából fontos fentemlített utakon kívül sok OSZK dolgozó szakmai képzettségéhez, látókörének bővítéséhez és általános tájékozottságához járultak hozzá azok a csoportos tanulmányutak, melyek a Szovjetunióba, a Német Demokratikus Köztársaságba és Csehszlovákiába vezettek a magyar utazási irodák rendezésében, de programjuk középpontjában az említett országok könyvtárügyének tanulmányozásával. Összesen 40 dolgozónk járt ilyen módon az említett országokban.

Nemzetközi szervezetek és konferenciák

Könyvtárunk vagy közvetlenül, vagy a magyar könyvtári szervezet illetékes bizottságai útján tartotta fenn kapcsolatait a könyvtárügy és dokumentáció nemzetközi szervezeteivel.

Több szál kapcsolta az OSZK-t a *Unesco* munkájához. Jóboru Magda főigazgató elnöki minőségben irányította a Magyar Unesco Bizottság munkáját, a magyar delegáció vezetőjeként résztvett a szervezet 1958. évi párizsi közgyűlésén. A Könyvtári és Bibliográfiai Albizottság teendőit nagyrészt könyvtárunk látta el, melynek eredményeként az OSZK-ról, a magyar könyvtárügyi kiadványokról, a magyar könyvtári élet eseményeiről önálló feje-

zetek, adatok, hírek, ismertetések jelentek meg az Unesco könyvtári és bibliográfiai vonatkozású kiadványaiban, illetőleg az Unesco munkájáról a magyar könyvtári szakirodalomban. J. Hajdu Helga 1958 őszen résztvett a nemzeti könyvtáraknak az Unesco által Bécsben rendezett szimpoziumán. Törekvések történtek arra nézve, hogy a magyar könyvtárügy és azon belül az OSZK több figyelemben részesüljön a magyar tagdíjból is összetevődő Unesco-költségvetés elosztásánál. A sok előterjesztett javaslatból 1959 folyamán két szerződés is létrejött az OSZK ill. a Magyar Unesco Bizottság és a Világszervezet között; anyagi támogatást fog kapni a *Magyar Bibliográfiák Bibliográfiája* c. mű soronlevő kötete és a kiadványcsere tárgyában 1960 őszen Budapesten megrendezendő nemzetközi konferencia. Könyvtárunk résztvett a Kelet—Nyugat főtervben, a szervezet által kiadott nemzetközi bibliográfiák magyar vonatkozásainak tisztázására indított akcióban, továbbá a védelemben részesítendő kulturális javak összeírási munkájában. Mint letéti könyvtár, az OSZK folyamatosan átvette az Unesco kiadványait.

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Körének megbízásából könyvtárunk kapcsolatot tartott a *Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségével*. Az 1959. évi varsói tanácsülésen résztvevő magyar delegációnak tagja volt Lázár Péter osztályvezető. Felvettük az érintkezést az IFLA színházi szekciójával, előterjesztések készültek a nemzetközi katalogizálás londoni előkészítő konferenciájával, az ősnymtatványokra vonatkozó IFLA-határozattal kapcsolatban stb.

1958 óta a *Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID)* nemzeti tagságát az OSZK-tól az Országos Dokumentációs Bizottság vette át. Az ETO reformjával kapcsolatban 1959 nyarán a szocialista országok képviselői Budapesten gyűltek össze a 3-as szak megvitatására, Lázár Péter, Veredy Gyula és Papp Sámuel munkatársaink részvételével. Lázár Péter tagja volt a FID 1959-es varsói konferenciáján résztvevő magyar küldöttségnek és ugyanő képviselte Magyarországot a 3-as szak további megvitatásával kapcsolatban 1959 őszen Prágában, majd Wiesbadenben rendezett nemzetközi értekezleteken.

Dezsényi Béla főosztályvezető volt a *Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO)* TC 46-os bizottságának teljes ülésén résztvevő magyar delegáció vezetője. Az 1958 rendezett konferencián a magyar könyvtári szabványok fejlettsége igen nagy érdeklődést váltott ki.

A Zeneműtár régi kívánsága vált 1959-ben valóra azzal, hogy a könyvtár, követve a többi szocialista ország nemzeti könyvtárainak példáját, belépett a *Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületébe*.

Itt említjük meg az OSZK kiemelkedő szerepét az 1959 nyarán Lipcsében megrendezett *Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás* magyar nyomdászati- és könyvtörténeti anyagának összeállításában. A Kézirattár és a Régi-és Ritka Nyomtatványok Tára keresték össze a kiállítandó magyar dokumentumokat, elkészítették a tájékoztató szövegeket, feliratokat stb. Csapodi Csabáné vitte ki Lipcsébe az értékes anyagot, majd Borsa Gedeonnal együtt hozta vissza. Az OSZK, ill. a bemutatott anyag kitüntető díszoklevélben részesült.

A szocialista országok közötti fokozódó könyvtári együttműködés jegyében a berlini Német Állami Könyvtár 1959 nyarán a *Nemzetközi*

Ósnyomtatványkatalógus további szerkesztése tárgyában konferenciát hívott össze, melyen könyvtárunkat Soltész Zoltánné képviselte.

Ugyancsak a szocialista országok között egyre szorosabbá váló érintkezés jeleként került sor Berlinben „*A dialektikus materializmus alapelveinek érvényesülése szakkatalógusainkban*” elnevezésű nemzetközi konferenciára, melyen az OSZK-t Rác Aranka képviselte.

A zenetudomány kimagasló eseménye volt a *Haydn*-év alkalmából Budapesten 1959 őszén rendezett *Nemzetközi Zenetudományi Kongresszus*, mely a nagy osztrák komponista jegyében állt. A kongresszus előkészítése, lefolytatása, az ezzel kapcsolatos fertői kiállítás és díszhangverseny lebonyolítása és főleg az OSZK-ban őrzött magyar *Haydn*-dokumentumok nagy külföldi visszhangot kiváltó publikálása túlnyomórészt Zeneműtárunk dolgozóinak érdeme volt.

Folyóirataik kedvezményes megszerzése érdekében megtartottuk tag-ságunkat néhány *külföldi könyvtárosszegetben* (American Libraries Association, Association of Special Libraries and Information Bureaux, Library Association of Australia).

Az OSZK munkatársainak külföldi publikációi

A könyvtár munkatársai 1958-ban és 1959-ben a korábbi évekhez képest élénkebb irodalmi munkásságot fejtettek ki. A tanulmányok és cikkek részletes felsorolása szerepel az évi jelentések megfelelő részeiben, itt csak néhány példával jellemezzük a publikációs tevékenység főbb irányait.

Dezsényi Béla, Juhászné Hajdu Helga és Nagyné Rác Aranka mai könyvtárügyi problémákat tárgyaló cikkeket közöltek a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* c. NDK folyóiratban. Bereczky László a *Der Bibliothekar* c. keletnémet, Szekeres Margit pedig a *Revue de la documentation* c. nemzetközi folyóiratban publikált könyvtárügyi ill. dokumentációs tanulmányokat. Lázár Péter műszaki tárgyú cikkel szerepelt a *Technika* c. jugoszláv folyóiratban. Borsa Gedeon szlovák, angol és francia szakfolyóiratokban és a *Gutenberg Jahrbuch*ban számolt be ósnyomtatvány-kutatásainak újabb eredményeiről. Soltész Zoltánné ugyancsak a *Gutenberg Jahrbuch* két kötetében közölt hasonló területről tanulmányokat. Csapodi Csabáné irodalom- és könyvtártörténeti cikkei a Szovjetunióban, Ausztriában és az NDK-ban jelentek meg. Dezsényiné Szemző Piroska sajtótörténeti cikkét egy holland folyóirat közölte.

Kozocsa Sándor cikkei a magyar—lengyel, Hernády Ferenc cikkei a magyar—olasz irodalmi kapcsolatokról Lengyel- ill. Olaszországban jelentek meg. Hankiss Elemér Lengyelországban genealógiai, Nyugat-Németországban drámatörténeti tanulmányt tett közzé. Nyugat-Németországban és Ausztriában jelentek meg Falvy Zoltán zenetörténeti tanulmányai is. Sajtó Gézának Franciaországban fontos filozófiatörténeti tanulmánya is megjelent, *Boetiusszal* kapcsolatos munkásságát egyébként mintegy 20 szakfolyóirat ismertette.

Összefoglalás

Az OSZK külföldi kapcsolatairól az 1957. évi Évkönyvben számoltunk be először. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a Könyvtár 1958-ban és 1959-ben is megmaradt az 1954-ben megkezdett úton, amely megnyitotta előtte a nemzetközi könyvtári együttműködés széles perspektíváit. A kapcsolatok, események, utazások számában és tartalmában nyilvánvaló fejlődés következett be. Sok tekintetben azonban a külföldi kapcsolatok hálózatának egyébként tarka képe hiányosságokat is mutatott. Így pl. azt tapasztaltuk, hogy a többi szocialista ország közötti könyvtárügyi érintkezés és együttműködés mélyebb az őket Magyarországhoz fűző kapcsolatok erősségénél. Szervezeti téren zökkenőket, ügykezései zavarokat okozott a hatáskörök tisztázatlansága: mely külföldi kapcsolatok intézése tartozik a Nemzetközi Csereszolgálathoz és melyeké a szakosztályokhoz? Egyre nehezebbé vált a könyvtár fordítást igénylő külföldi levelezésének munkaerő-problémája. A mostoha helyviszonyok folytán nem javult a külföldieknek bemutatott régiségek és ritkaságok kiállítási technikája, nem készültek el az idegennyelvű tájékoztatók — kivéve a Helikon könyvtár németnyelvű tájékoztatóját. Ugyancsak elmaradt a könyvtár összes kiadványairól készített idegennyelvű jegyzék megjelentetése is.*

A negatívumok azonban kétségtelenül eltörpülnek a fejlődés határozott jelei mögött.

* Ez a kiadvány 1960 júniusában megjelent.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Oktatási Osztályának 1959. évi munkájáról

BESENYEI ANDORNÉ – PAPP ISTVÁN

Az Országos Könyvtárügyi Tanács Oktatási Szakbizottsága alakítja ki a könyvtáros szakképzés és továbbképzés országos tervét, és vitatja meg az egyes tanfolyamok programját. A terveket az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjának Oktatási Osztálya dolgozza ki és a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályának jóváhagyásával hajtja végre.

Az első országos képzési és továbbképzési terv 1956 nyarán készült el; a Könyvtárügyi Tanács 1957 tavaszán tárgyalta. (Erről bővebben V. *Wald-appfel* Eszter *A Könyvtáros* 1958. évi 5., 9. és 10. számában.) A tervezet a képzési formákat két csoportba osztja: a) képesítést nyújtó tanfolyamok, b) továbbképzés.

Ennek a tervezetnek az alapján indult meg felsőfokú szakképzésként az egyetemet nem könyvtárszakon végzett könyvtárosok kétéves kiegészítő (akkor „ráfejelőnek” nevezett) tanfolyama és az érettségizett könyvtárosok ugyancsak kétéves középfokú tanfolyama. A továbbképzés során pedig megindítottak egy tanfolyamot a raktárkezelők, egy másikat a gyermek- és ifjúsági könyvtárosok számára; ekkor szervezték meg a könyvhigiéniai tanfolyamot is.

Annak ellenére, hogy az Oktatási Szakbizottság feladata csak az elvi irányítás, 1956—1959-ig nagy és sikeres erőfeszítéseket tett, hogy a szervezés nehéz és külön apparátust kívánó teendőit ellássa. Ennek a könyvtárosképzés szempontjából nem éppen kedvező helyzetnek a megjavítására létesült az Oktatási Osztály.

Céljaink az első évben szükségképpen szerények voltak. Előbb meg kellett ismerkednünk szakterületünkkel, tanulmányoznunk kellett a más, hasonló területeken folyó oktatási munkát, fel akartuk mérni a könyvtárosképzés aktuális feladatait és folytatni akartuk a már megindult képzésformákat. Az év elején készített munkatervünk azonban állandóan bővült és a továbbképzés során új feladatokkal is meg kellett birkóznunk.

Egész munkánkat két alapelv hatotta és hatja át.

Első a *szakmai és politikai ismeretek egységének elve*. Abból indultunk ki, hogy a könyvtárosi munka sajátos kulturális és politikai nevelőmunka, amely mindenekelőtt világnézeti és politikai megalapozottságot igényel, továbbá abból, hogy sokoldalúan képzett, a tudomány, a szépirodalom és a művészet ismeretében jártas könyvtárosokra van szükség.

A másik alapelv az, hogy *a könyvtári munka elmélete és gyakorlata szorosan összefügg*. Ebből következik, hogy az oktatás keretében egyesíteni kell az elméleti és gyakorlati ismereteket, elkerülve az elvont elméletieskedést és a szűk praktícizmust egyaránt.

I.

FELSŐFOKÚ KÖNYVTÁROSKÉPZÉS

A *felsőfokú szakképzés* az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár-tudományi Intézetének a feladata. Ezt a feladatát több, mint tíz éve látja el. A felsőfokú szakképzés egyik formájával azonban egészen az 1959/60-as tanévig nem foglalkozott, ez pedig az *egyetemet nem könyvtárszakon végzett könyvtárosok képzése*. Ezt a feladatot először az Oktatási Szakbizottság, majd megalakulása után a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Oktatási Osztálya vállalta. Jelenleg is folyik egy kétéves kiegészítő levelező tanfolyam az egyetemet nem könyvtárszakon végzett közművelődési könyvtárosok számára.

1959 decemberében 18 közművelődési könyvtáros tette le sikeresen az első év záróvizsgáit, a tanfolyamra jelentkezeteknek kevesebb, mint 50%-a. A lemorzsolódás fő oka az, hogy nem tudtunk a hallgatóknak az egyetemhez hasonlóan munkaidőkedvezményt adni; amellet az első évben még a konferenciákra és a vizsgákra való utazás költségeit is a hallgatóknak kellett fedezni.

A tanfolyam anyaga lényegében megegyezik az egyetem kiegészítő könyvtáros szakának tananyagával. Az 1951 előtt egyetemet végzett könyvtárosok filozófiát és politikai gazdaságtant is tanulnak.

E tanfolyam befejezése után újat már nem indítunk, mivel az 1959/1960. tanévben az egyetemet más szakon végzett könyvtárosok számára már az egyetem gondoskodott a felsőfokú könyvtárosi szakképzettség kiegészítő szakként való megszerzésének lehetőségéről.

A főiskolát nem könyvtárszakon végzett könyvtárosok felsőfokú tanfolyama viszont az Oktatási Osztály feladata lesz.

II

A KÖZÉPFOKÚ KÖNYVTÁROSKÉPZÉS

A középfokú szakképzés szükségessége. — Előzmények.

A magyar könyvtárak középfokú kádereinek utánpótlása és kiképzése megoldatlan kérdés volt hosszú időn keresztül. A modern könyvtári üzembem pedig, a munkakörök differenciálódásával együtt megjelent az igény az iránt a személyzeti kategória iránt, amely alaposan ismeri a könyvtári technikát, de amelytől nem követelünk meg tudományos felkészültséget. A felszabadulás után a magyar könyvtárügy rohamos fejlődése a kérdést csak kiélezte. Tudományos könyvtárainkban túlságosan is felduzzadt a magasán kvalifikált, egyetemet végzett dolgozók száma. Néhány példa:

	alap- fokú rendelkező	közép- iskolai dolgozók	felső- végzettséggel száma
Országos Széchényi Könyvtár	82	35	142
Tudományegyetemi hálózat	69	44	135
Műszaki felsőoktatási hálózat	26	23	43

Gyorsan fejlődő közművelődési könyvtárhálózatunk személyzeti fejlesztéséhez viszont nem álltak rendelkezésünkre szakképzett könyvtárosok. Az utóbbi hiány pótlására már korán megtörténtek az intézkedések. Az újpesti öthónapos könyvtárosiskola, a Pedagógiai Főiskola könyvtáros szaka gondoskodott közép-, illetve felsőfokú káderekről, az egyetemi könyvtárosképzés mellett. (Egy éven keresztül könyvtáros-technikum is működött.) Mind a könyvtárosiskolában, mind a főiskolán folyó könyvtárosképzést azonban megszüntették. A felsőfokú könyvtárosok kiképzése ugyan továbbra is biztosított volt az egyetemen, de a középfokú munkakörök utánpótlása megszűnt. Az alapvető szakmai képzést szolgálta a technikai minimumvizsga, de ennek anyagát már megjelenése idejében sem lehetett középfokú követelménynek tekinteni.

Nem kifejezetten alapképzési céllal indult 1957-ben egy kétéves könyvtárosi tanfolyam, érettségizett könyvtárosok számára. Menetközben alakult ki tulajdonképpeni jellege és vált az első középfokú könyvtárosképző tanfolyammá. A tanfolyamon a vidéki közművelődési és a szakszervezeti könyvtárosok közül háromszázan vettek részt.

Az 1957—59-es tanfolyamnak érdeme, hogy megindította a középfokú könyvtárosképzést. A mostoha szervezési körülmények miatt azonban számos hibája volt. Az Oktatási Szakbizottság nem lévén adminisztratív szerv, nem tudta kellőképpen összefogni az egyes megyékben levő tanulócsoportokat. Így a színvonal nagyon változóan alakult. A központi irányítás hiánya tanulmányi lazaságban nyilvánult meg, néhány megyét kivéve, ahol nagyon lelkiismeretesen foglalkoztak az oktatással. A tanulmányi felelősök nem kaptak megfelelő segítséget. A tananyag végeredményben a könyvtár-tanra korlátozódott, az ideológiai és általános műveltségi előadások rendszertelenek voltak. Nem értek el kielégítő eredményt a címléírás és szakozás oktatása terén sem.

Az Oktatási Osztály a tanfolyamot 1959 tavaszán vette át. A vizsgáig rendelkezésre álló rövid idő alatt igyekezett a tanulócsoportokat közös nevezőre hozni és azonos vizsgakövetelményeket megszabni, ami többé-kevésbé sikerült is.

Ez első tanfolyam tapasztalatai alapján szerveztük meg a másodikat. A feladat bonyolultabbá vált, mert az Országos Könyvtárügyi Tanács debreceni ülésén hozott határozata alapján előtérbe került a már könyvtárban dolgozók utólagos kiképzése mellett a középkáderutánpótlás biztosításának a kérdése is. Továbbá a középfokú oktatás nem korlátozódhatott csupán a vidéki közművelődési és a szakszervezeti hálózatra, hanem minden könyvtári hálózatban megoldásra várt.

A képzés célja és tartalma

A középfokú könyvtárosképzés célja és feladata, hogy szocialista világnézetű, politikailag tájékozott, a szakmára elméletben és gyakorlatban felkészült, a könyveket jól ismerő, a középfokú munkakörök feladatait eredményesen ellátó könyvtárosokat képezzen ki a közművelődési, általános tudományos és szakkönyvtárak számára.

A tananyagot úgy kellett tehát összeállítani, hogy a tanfolyam egységes alapképzést biztosítson minden középfokú munkakörben dolgozó könyvtáros számára. Ezért nem lehettünk tekintettel az egyes könyvtártípusok speciális követelményeire, hanem a lehetőség szerint összehangoltuk ezeket az igényeket. Abból indultunk ki, hogy a speciális ismereteket a hallgatók gyakorlati munkájuk során fogják elsajátítani.

A következő tantárgyakat tartottuk szükségesnek.

1. A szocialista világnézet kialakítását és a politikai tájékozottságot szolgálta az „Ideológiai ismeretek” című tantárgy, amely tulajdonképpen három részből tevődött össze;

a) A marxizmus—leninizmus alapjai.

b) Művelődéspolitikai ismeretek.

c) A kül- és belpolitikai helyzetben való tájékoztatás.

A marxizmus—leninizmus alapjaiból dialektikus és történelmi materializmust egy évig, politikai gazdaságtant és tudományos szocializmust fél-fél évig tanítunk.

A művelődéspolitikai ismeretek tananyaga eddig a legfontosabb ilyen tárgyú párt dokumentumokra szorítkozott. Kívánatosnak látszik azonban, hogy ezt a kört valamennyire szélesítsük, akár bővebb irodalomjegyzék, akár összefoglaló jegyzet segítségével.

A kül- és belpolitikai ismereteket nem külön tárgyként, hanem a két előzőhöz kapcsolódva tárgyaltuk.

2. Az elméleti és gyakorlati szakmai felkészültséget az alábbi tantárgyak adják meg.

a) Könyvtár-tan.

A tantárgy felépítése; 1. A könyvre és a könyvtárra vonatkozó általános ismeretek; a könyvtáros személye; a magyar és a nemzetközi könyvtárügy. 2. A könyvtár épülete és berendezése. 3. Az állománygyarapítás. 4. A raktározás. 5. A feldolgozó munka. 6. Olvasószolgálat, tájékoztatószolgálat. 7. Különgyűjtemények. 8. Gazdasági, ügykezelési ismeretek.

Felmerült az a gondolat is, hogy a tanfolyam utolsó félévében bizonyos szakosítás történjék oly módon, hogy a könyvtár-tan keretében másfél éven át általános kiképzést kapnának a hallgatók, az utolsó félévben pedig érdeklődésük és a szükségletek szerint három irányban specializálódnának (hálózati-módszertani munka, gyermekkönyvtárosság, dokumentáció.) Az általános könyvtár-tan keretében természetesen mindhárom téma tárgyalást nyer, csak szűkebb keretek között.

b) — c) Címleírás. — Osztályozás.

Noha a könyvtár-tan részét képezik, gyakorlati jelentőségük miatt mégis külön tantárgyakként emeltük ki a címleírást és az osztályozást. Mindkettő tanítására egy-egy évet szántunk.

d) Könyv- és könyvtártörténet.

A könyv- és könyvtártörténetet egyetemes és magyar vonatkozásában tárgyaljuk. Vázlatos képet akarunk adni a könyv és a könyvtár fejlődés-történetéről.

3. Tágabb értelemben az előző tantárgycsoportokhoz sorolhatnánk a következőket is, de mivel a középfokú könyvtárossal szemben támasztott követelmények között külön kiemeltük a könyvismeretet, itt is külön választjuk. Két tantárgy tartozik ide:

a) Bibliográfia.

A középfokú könyvtárostól a magyar könyvtermésben való tájékozottságot kívánjuk meg. Ezért a tantárgy szerkezeti felépítése: 1. Bibliográfiai alapfogalmak, a bibliográfia fajtái. 2. A magyar nemzeti bibliográfia. 3. A magyar szakbibliográfiák. 4. Bibliográfiaszerkesztési alapismeretek.

b) Könyvismeret.

Könyvismeretre csak úgy tudjuk megtanítani a hallgatókat, ha legalább nagy vonalakban megismertetjük velük azt a területet, amelyre a könyvek vonatkoznak. Ezért az egyes könyvcsoportok ismertetése előtt a középiskolás ismeretekre alapozva összefoglalót adunk a tudományág vagy művészet egészéről, mibenlétéről, történetéről. A tanfolyam középfokú jellege miatt kizártuk a tudományos szintű és az idegennyelvű könyveket. Megtartottuk a következő csoportokat; szakbibliográfiák, szaklexikonok, közérthető színvonalú segédkönyvek, ismeretterjesztő művek, népszerűsítő folyóiratok.

E tantárgy kialakításában — hazai tapasztalatok nem lévén — külföldi példák nyomán indultunk el. Ha sikerül jól kidolgozni ezt a tárgyat, több szempontból is hasznos lesz. Feltárja az emberi ismeretanyag részei között levő helyes arányokat — ezzel igyekszünk változtatni könyvtáraink egyoldalú humán beállítottságán; megadja az ipari és mezőgazdasági termelés alapjaira vonatkozó elemi tudnivalókat; megalapozza a szakozói munkát, ha a tudományokat — az ETO-val ellentétben — egymással való szerves kapcsolódásban mutatja be; az olvasószolgálati munka színvonalát növeli; hozzászoktatja a könyvtárosokat a könyvekkel való önálló megismerkedéshez.

A tantárgyat négy részre osztottuk: 1. Történeti és elméleti bevezetés. — Filozófia. 2. Természettudományok, ipar, mezőgazdaság, orvostudomány. 3. Társadalomtudományok. 4. Művészetek és szépirodalom.

A bevezetés részben tudománytörténetet tartalmaz, részben pedig az anyagi világ különféle jelenségeinek egymással való összefüggését tárja fel és rámutat arra, hogy a jelenségek egyes csoportjainak milyen tudományágak felelnek meg. Végül tárgyalja a tudománynak és művészetnek a társadalommal való kölcsönhatásait. A bevezető rész függelékként tartalmazza a könyvelemzés módszertanát.

E két tantárgy oktatásában a legszorosabb kapcsolatot kell megteremteni, sőt egybeolvasztásuk is megfontolandó.

4. Az előbbieken felsorolt ismereteken kívül még a következőket tartottuk szükségesnek.

a) Nyelvismeret.

Az orosz nyelvet a középfokú nyelvvizsga szintjén és egy szabadon választottat a szótárral való olvasás fokán kell ismerni.

b) Gépírás.

A tízujjas vakírás elsajátítását tűztük ki célul, 150-es leütési sebességgel.

Az elméleti tanulást megalapozza a könyvtárban folytatott gyakorlat, a rendszeresen végzett könyvtári munka.

A képzés szervezeti keretei és módszerei.

A tanfolyam kettős feladattal indult:

1. kiképezni a már könyvtárban dolgozókat;
2. tervszerűen gondoskodni a középfokú könyvtáros utánpótlásról.

Ennek megfelelően két tagozatot alakítottunk ki: levelező és nappali tagozatot. Az oktatás módszerét tekintve alapvető különbség nincs a két tagozat között: mindkettő főleg az önálló tanulásra épít.

A levelező tagozatra elsősorban az állami és szakszervezeti közművelődési hálózatból jelentkeztek, de máshonnét is kerültek szép számmal, összesen mintegy kétszázharmincan. A nagylétszámú hallgatóságot 4 budapesti és 10 vidéki tanulócsoportba szerveztük. A vidéki tanulócsoportok létszáma 5 és 18 között mozog, a pestieké 12 és 38 között. Budapesten hálózatonként alakítottunk csoportokat (Országos Műszaki Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin könyvtár, szakszervezeti hálózat, Országos Széchényi Könyvtár), vidéken pedig a közlekedési lehetőségek figyelembevételével, lehetőleg a jobb megyei könyvtárak mellett. A vidéki hallgatók létszáma száz: közülük kb. 30 szakszervezeti könyvtáros.

A levelező tagozat hallgatói félévenként 3 egynapos konferencián vesznek részt, előre megszabott tematika szerint. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a háromszor egy nap kevés. Helyesebb lenne, ha az összejövetelek számát csökkentenénk, de időtartamukat megnyújtanánk. Ha már túl vagyunk a jelenlegi személyzet kiképzésén és már csak az utánpótlást kell biztosítanunk, akkor célszerűbb egy központi helyre gyűjteni a hallgatókat. A vidéki könyvtárosok kiképzéséhez feltétlenül szükséges egy központi könyvtáros iskola és kollégium. A budapesti hallgatók részére pedig az esti oktatás valamely formáját tartjuk kívánatosnak.

A nappali tagozatot az Országos Könyvtárügyi Tanács debreceni határozata szellemében szerveztük meg. A tanulók a tanulmányi idő alatt rendszeresen végeznek könyvtári munkát is. A nappali tagozat még csak rövid múltra tekinthet vissza, de a jelek szerint kisebb változtatásokkal beválík.

Az 1959/60. tanévben hat tankönyvtárban (Országos Széchényi Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Országos Műszaki Könyvtár, miskolci, kaposvári, veszprémi megyei könyvtár) 22 hallgató tanul a nappali tagozaton.

A könyvtárostanonulók napi öt órát dolgoznak, tervszerűen megismerkedve a könyvtár minden munkafolyamatával és napi három órát tanulnak. Az első félévben ez túlnyomórészt egyéni tanulást jelentett az oktatási felelősök irányításával. Budapesten, ahol kedvezőbbek a lehetőségek, a legfontosabb tárgyakból közös foglalkozásokat (előadás, szeminárium) is tartottunk. A jövőben ezeket szaporítani kívánjuk. A félévi vizsgák előtt a hallgatók egyhetes előkészítón vesznek részt.

Az oktatási felelősökkel tanulmányi értekezleteken beszéljük meg az aktuális problémákat. A jövőben ezeket rendszeresítjük és az oktatási felelősök továbbképzésének alapjává tesszük.

Az első félév mérlege

1960 márciusában lezárult a tanfolyam első féléve. Igen rövid idő alatt kellett előkészíteni a tanfolyamot és ez erősen érezte hatását mind tartalmi, mind szervezeti vonatkozásban.

A tananyag összeállításánál egyes tárgyaknál túl magas követelményeket szabtunk. Mivel gyorsan volt szükség a jegyzetekre, kellő ellenőrzés nélkül adtuk ki némelyiket. Az oktatási felelősökkel való foglalkozás nem volt elég tervszerű és gyakran csak szervezeti kérdésekre korlátozódott. A konferenciák ellenőrzését nem szerveztük meg. Az eredeti tananyagban nem szerepelt a pedagógia. A tanfolyam megindítása előtt nem mértük fel a hallgatók nyelvi ismereteit.

Az eredmények közé kell sorolnunk, hogy az előző tanfolyamokhoz képest igényesebb oktatómunka folyik. Sikerült megteremteni a tanfolyam tekintélyét: aki eredményesen akarja elvégezni, annak keményen kell tanulnia. A tananyag megfelel a követelményeknek. Kialakulóban vannak a tanfolyam szervezeti keretei, tapasztalataink alapján eredményesebb oktatási módszereket tudunk a jövőben alkalmazni és a középfokú könyvtárosképzés távlatai is kezdenek kibontakozni. Az első félévi vizsgák kielégítő felkészültségről adtak számot. Az egyes tanulócsoportok átlageredményei a hármas és a négyes között mozognak, noha a mércét elég magasra állítottuk.

A vizsgák három legfontosabb tapasztalata a következő;

1. Középfokú levelező tanfolyamon tankönyvek nélkül nagyon nehéz tanulni. Még lelkiismeretes felkészülés esetén is komoly zavarok voltak az anyag tudásában a tankönyvként használt kézikönyv és az újabb irodalom eltérése miatt.

2. A levelező formának igen súlyos hátránya az, hogy az oktató és a hallgatók között laza a kapcsolat, hiányzik az oktatási munka rendszeresége. A félévenkénti három egynapos konferencia alig több a semminél.

3. A nappali tagozat hallgatóinak felkészültsége jobb volt az átlagosnál. Mindenütt, ahol jelenleg könyvtárostanuló-képzés folyik, elégedettek ezzel a formával, helyesnek és szükségesnek tartják. Fiatalokat vesznek fel, akiket saját igényeiknek megfelelően nevelhetnek. A kiképzési idő alatt elválik, hogy melyik tanuló milyen munkakörben lesz használható. Az új képzési forma iránt már több könyvtárból érdeklődtek és kijelentették, hogy örömmel vennének fel ők is könyvtárostanulókat. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el ennek a formának fő nehézségét: ha nem rendszeresített állásra veszik fel a tanulókat, nincs biztosítva elhelyezésük a tanfolyam elvégzése után.

A fenti tapasztalatok alapján úgy kell átalakítanunk a középfokú könyvtárosképzés szervezését, hogy lehetőleg egyesítse mindkét tagozat előnyeit, a hátrányok nélkül.

A fejlődés következő lépései

Az MSZMP VII. kongresszusának határozatai alapján továbbra is irányelvnek tekintjük a helyes politikai és világnézeti állásfoglalás és a szakmai felkészültség egységét, továbbá az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatát.

Kialakítjuk a tanfolyam végleges tananyagát. A tantárgyak közé fel kell venni a pedagógiát. A könyvtártonon belül bizonyos szakosodást teszünk lehetővé három irányban: gyermekkönyvtárosság, hálózati-módszer-tani munka, dokumentáció.

Megíratjuk a szükséges tankönyveket, illetve jegyzeteket.

Szervezeti téren ki kell alakítani a középfokú könyvtárosképzés iskolai keretét.

Addig is azonban Budapesten ki kell alakítani az esti oktatás alapjait, vidéken pedig az egynapos konferenciákról át kell térni a félévenként kétszer két vagy háromnapos konferenciákra.

Végül kívánatos a felső- és középfokú könyvtárosképzés mind szervezeti, mind tartalmi összehangolása.

III

ALAPFOKÚ KÖNYVTÁROSKÉPZÉS

Az alapfokú képzés egységes szervezetéről még nem beszélhetünk. A közművelődési hálózatban a technikai minimumvizsga jelentette az alapfokú szintet, de ezt a vizsgát olyan könyvtárosok tették le eddig, akiknek középfokú képzettségre lett volna szükségük. Hasonló a helyzet a műszaki könyvtárosok esetében is. A nagykönyvtárak alapfokú kádereinek képzéséről csak ötletszerűen történt gondoskodás. Alapfokú szakmai képzésben kell részesíteni a társadalmi munkás, a tiszteletdíjas és a mellékfoglalkozású könyvtárosok igen nagylétszámú taborát is. Ebben az irányban bizonyos kezdeti lépést jelentettek az 1959-es nyári egyhetes tanfolyamok a falusi könyvtárosok részére, de ebben az oktatási formában még a továbbképzés elemei voltak túlnyomóak.

Az alapfokú munkakörben dolgozó könyvtárosok szakképzésének megszervezése még előttünk álló feladat.

IV

KÖNYVTÁROSTOVÁBBKÉPZÉS

A továbbképzés célja és megszervezése

A továbbképzésnek minden könyvtárosra ki kell terjednie.

A cél az, hogy a könyvtárosok mindenkor lépést tartsanak a művelődéspolitikai, a könyvtári elmélet és gyakorlat s az irodalom fejlődésével, hogy ismereteik ezeken a területeken állandóan bővüljenek és mélyebbé váljanak.

A továbbképzésnek feltétlenül folytonosnak, folyamatosnak, szabályos időközökben ismétlődőnek kell lennie. A könyvtáros hivatása hasonló a

pedagóguséhoz, továbbképzésének is a pedagógustovábbképzéshez kell hasonlóná válnia.

A továbbképzés szervezeti formáin és távlati tervein még dolgozunk, de a könyvtári munka az egyes területeken annyira szükségessé tette egyes továbbképzési formák megindítását, hogy a végleges tervek és szempontok kialakulását nem várhattuk meg.

A könyvtárostovábbképzés 1959-ben

1959-ben a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Oktatási Osztálya továbbképző tanfolyamokat indított mind a közművelődési, mind a tudományos könyvtárak dolgozói számára. A tanfolyamok tematikáinak összeállításán és az előadások megszervezésén kívül igen sok nehézségünk volt a vidéki hallgatók elszállásolásával és ellátásával. Mind a továbbképzés, mind a középokú, könyvtárosképzés helyzetét nagyon megkönnyítené egy állandó, esetleg a Népművelési Intézettel közös bentlakásos iskola létrehozása.

1. Közművelődési könyvtárosok továbbképzése

A legtöbb könyvtárosra a közművelődési könyvtárvezetők továbbképzése terjed ki. Ezt 1959 szeptemberében indítottuk meg Leányfalun. A tanfolyam hallgatói a járási könyvtárvezetők több mint 50 százalékából, a megyei könyvtárak módszertani és olvasószolgálati csoportvezetőiből álltak. A résztvevők száma összesen 100 volt.

A leányfalusi hatnapos tanfolyamon kategóriánkénti és közös előadásokat és szemináriumokat rendeztünk.

A szakmai előadások közül legjobban az olvasószolgálati csoportvezetők foglalkozásai sikerültek. A következő témákkal foglalkoztak: 1. a politikai feladatok támogatása a könyvtár eszközeivel, 2. a bibliográfiák hasznosítása, 3. a szabadpolc rendszer, 4. a könyvtári igénykutatás és végül 5. az ifjúsági munka.

A módszertani csoport hasznos foglalkozásai közül kiemelkedett „A módszertani munka területe, lényege” c. előadás és az azt követő szeminárium. Legnehezebb volt a járási könyvtárvezetők anyagának összeállítása, ugyanis a résztvevők összetétele nagyon vegyes volt. Voltak régi, tapasztalt könyvtárvezetők és voltak szép számban fiatalok, tapasztalatlanok is. A tanfolyam előadásai újat lényegében csak a fiatalabb könyvtárvezetők számára adtak. Mégis egyöntetűen hasznosnak ítélték a tanfolyamot főleg azért, mert a szemináriumi viták során értékes tapasztalatcserére nyílt alkalom. Jók és hasznosak voltak a délutáni közös foglalkozások. Itt a könyvtárosok előadásokat hallgattak a politikai, a mezőgazdasági, a műszaki irodalomról és a mai magyar szépirodalomról. Meghívtunk néhány író is, hogy a közös problémákat a könyvtárosokkal megbeszélhessék.

A hallgatók a tanfolyamra dolgozatokat hoztak magukkal. Ezek témáját a saját munkájuk köréből szabadon választották ki. Sok volt közöttük a gondos, értékes és hasznos gondolatokat felvető munka.

A tanfolyamon a hallgatók feladatul kapták, hogy a kiosztott szovjet módszertani anyagot dolgozzák fel saját körülményeikre alkalmazva és a legközelebbi konferencián számoljanak be munkájukról.

1960 folyamán külön rendezünk tanfolyamot a járási könyvtárvezetőknek és külön a megyei könyvtárak csoportvezetőinek.

Az 1958—1959-es tanévben indult meg a második *gyermekkönyvtárosi tanfolyam*. A tanfolyam tematikája az előzőére épült, amelyet a Gyermekkönyvtári Szakbizottság dolgozott ki. A három fő témacsoport a következő volt: 1. könyvtárтан, 2. lélektani és pedagógiai ismeretek, 3. ifjúsági irodalom. Helyesnek bizonyult, hogy a szorosán vett könyvtári szakismereteken kívül pedagógiai és lélektani ismereteket is kaptak a hallgatók, hiszen a gyermekkönyvtáros munkája javarészt pedagógiai munka. — A tanév során két központi konferencián adtak számot a résztvevők tanulmányaikról. A konferenciákon a legfontosabb kérdésekről előadások hangzottak el. A gyakorlati oktatás célját szolgálta a gyermekkönyvtárban tett látogatás, s az ifjúsági művek pedagógiai, lélektani és esztétikai szempontból való írásbeli elemzésének közös megbeszélése.

Ezen a tanfolyamon 63 hallgató kapott gyermekkönyvtárosi oklevelet. A tanfolyamot egészében véve hasznosnak mondhatjuk. Nagyszámú gyermekkönyvtáros kiképzéséről gondoskodhattunk ilyen módon. A tanfolyam során a következő tapasztalatokat nyertük: 1. Különös gondot kell fordítani a gyermekkönyvtárosok világnézeti képzésére, tekintettel nevelő feladataikra. 2. Tisztázni kell a gyermekkönyvtárak és más gyermekintézmények, valamint az iskolai könyvtárak együttműködési lehetőségeit és egymáshoz való viszonyát. 3. A gyermekkönyvtárosnak alapvető polittechnikai ismeretekkel is kell rendelkezniük az iskolai oktatás elősegítésére. 4. Az irodalmi ismereteknek ki kell terjedni az ismeretterjesztő irodalomra is. 5. Az oktatást jóval gyakorlatibbá kell tenni, ellenőrizni kell, hogy a tanultakat a saját gyakorlatukban felhasználják-e a könyvtárosok.

1959 decemberében nyolcnapos *osztályozó és címleíró tanfolyamot* rendeztünk 28 megyei és járási könyvtáros számára. Szándékunk az volt, hogy a feldolgozó munkában még járatlan könyvtárosokat megtanítsuk e munka alapjaira. A hallgatók összetétele vegyes volt. Legtöbben a feldolgozó csoportok gyakorlott vezetőiből vagy munkatársaiból kerültek ki, de néhány teljesen kezdő is elvégezte a tanfolyamot. A tanfolyam eredményesen végződött, a gyakorlott feldolgozók rendszerezték, gyarapították ismereteiket, a kezdők pedig jó alapot kaptak további munkájukhoz. A jövőben arra fogunk törekedni, hogy a hallgatók összetétele egyöntetű legyen.

Fontos területe a továbbképzésnek a *falusi közművelődési hálózat könyvtárosai részére* évente megyénként megtartott *4—6 napos továbbképző tanfolyam*. Ezek a falusi könyvtárosok közvetlen irányítást, útmutatást kapnak munkájukhoz — sokszor anélkül, hogy szakképzésben részesültek volna. Így ezeknek a tanfolyamoknak továbbképzési és előképzési jellege sajátosan, és egyelőre szükségszerűen keveredik.

Nyári tanfolyamokat már ezelőtt is több megyében tartottak tiszteletdíjas, vagy társadalmi munkás falusi könyvtárosok számára. A tiszteletdíjas falusi könyvtárosok legnagyobb része pedagógus, s ezek összehívására csak a nyári tanítási szünetben nyílik lehetőség, bár még ekkor is sok nehézséget

kell leküzdeni. A múlt évben először szerveztük meg ezeket a tanfolyamokat központilag. Útmutatót adtunk ki segítségül az előkészítéshez és a megszervezéshez; meghatároztuk nagy vonalakban, hogy mivel foglalkozzanak, mintatematikát dolgoztunk ki; a legfontosabb művelődéspolitikai és irodalomismereti témákról kész előadásokat küldtünk a megyei könyvtárakhoz, a tanfolyamvezetők számára pedig konferenciát tartottunk.

A tanfolyamot a 19 megyei könyvtár közül 17 rendezte meg, összesen kb. 800 tiszteletdíjas falusi könyvtáros végezte el. Hét megyében közösen szervezték meg a többi népművelők tanfolyamaival. A tapasztalat szerint helyes valamiféle koordinációt teremteni a népművelők nyári tanfolyamaival, mert ezáltal egyrészt hangsúlyozzuk a könyvtáraknak a népművelés más területeivel való szerves kapcsolatát, másrészt a közösen megtartott előadások anyagi megtakarítást is hoznak. Nem célszerű azonban ott erőszakolni az együttműködést, ahol a helyi körülmények indokoltá teszik az önálló szervezést.

A szakszervezeti tiszteletdíjas könyvtárosok képzését ez az oktatási forma nem oldotta meg. Az egész országban összesen csak 37 szakszervezeti tiszteletdíjas könyvtáros vett részt ezen a tanfolyamon. Részükre indokoltnak látszik egy külön őszi tanfolyam szervezése.

A tanfolyamok tematikájának összeállításában a megyék általában követték a központi útmutatót. A helyi szükségekhez mérten alapfokú, vagy továbbképző jellegű szakmai ismereteket is adtak.

Az effajta nyári tanfolyamok szervezése már gyakorlattá vált a megyei könyvtárakban. A legtöbb helyen jó munkamódszerek is alakultak ki. A tanfolyam a hallgatóknak tetszik, hatása könyvtárunk munkájában szemmel látható.

2. Tudományos és szakkönyvtárak dolgozóinak továbbképzése.

1959 januárjában *raktárkezelői tanfolyamot* indítottunk a nagy könyvtárak raktárkezelői számára. A cél az volt, hogy 30 óra alatt könyvtártani és általános műveltséget adó ismereteket tanítsuk meg a résztvevőket. A tananyag két részből állt: 1. A könyvtártan alapjai, 2. Irodalmi, történelmi, földrajzi és természettudományi ismeretek. Alapos ismereteket a raktárkezelők ezen a tanfolyamon nem kaphattak. A tematika összeállítói (ez még az Oktatási Osztály megalakulása előtt történt) kevés időt szántak ezeknek az igen szükséges és hasznos ismereteknek elsajátítására. A jövőben sokkal nagyobb órászámmal kell megterveznünk az ilyen tanfolyamokat és figyelmet kell fordítanunk arra, hogy több új, korszerű, a gyakorlatban is felhasználható ismeretet kapjanak a raktárkezelők. Helyes lenne a tananyagba művelődéspolitikai ismereteket is beiktatni.

Rövid fennállása alatt az Oktatási Osztály már három 40 órás *általános osztályozó tanfolyamot* szervezett. Ezeket olyan budapesti könyvtárosok látogatták, akiknek munkájuk jobb elvégzéséhez szükséges volt megismerkedniük az egyetemes tizedes osztályozás alapjaival. Az első tanfolyamnak olyan nagy volt a sikere, hogy másodsorra a jelentkezők nagy létszáma miatt két párhuzamos tanfolyamot kellett indítani. A népszerű továbbképzési

formának az Oktatási Osztály terveiben feltétlenül továbbra is szerepelnie kell.

A budapesti tudományos könyvtárak gyakorlott szakozói számára szerveztünk egy negyvenórás *társadalomtudományi osztályozó tanfolyamot*. Ezt a tanfolyamot úgy állítottuk össze, hogy az egyes részterületek szakozási problémáit mindig annak a területnek a legjobb ismerője adta elő. Így elértük, hogy a tudományos könyvtárak gyakorlott osztályozói is sok új ismerethez jutottak, sok kérdést megvitathattak és közösen új álláspontokat is kialakíthattak. A sikeres tanfolyam megismétlésére nem gondolunk; a szükségletet egy időre kielégítette. Más szakterületeken viszont inkább az illetékes hálózati központok feladata, hogy hasonló tanfolyamokat rendezzenek.

Az osztályozó tanfolyamok tematikáját mindkét esetben az Osztályozási Szakbizottság állította össze és megszervezésükben is igen sok segítséget nyújtott az Oktatási Osztálynak.

*

Az Oktatási Osztály kezdeti lépései, ha nem voltak is egészen eredménytelenek, még sok kívánnivalót hagytak maguk után. Ahhoz, hogy igazán jó munkát tudjunk végezni, nagyobb tervszerűsége van szükség. A tervszerű munkánknak két előfeltétele van: 1. felmérni a főhivatású könyvtárosok képzettségét, 2. a képzettségi rendelet. Az első előfeltétel már megvalósult. A főhivatású könyvtárosok képzettségét már felmértük, most folynak az adatok feldolgozásával kapcsolatos munkálatok, s minden reményünk megvan arra is, hogy a képzettségi rendelet hamarosan megjelenik és ezek alapján el tudjuk készíteni a könyvtárosképzés és továbbképzés távlati tervét.

II.

A KÖNYVTÁRI MUNKA MÓDSZERTANI
KÉRDÉSEIRŐL

A nemzeti és nemzetközi szabványosítás összbangjának problémája a könyvtárügy és a dokumentáció területén

LÁZÁR PÉTER—BARTA GÁBOR

1. A kérdés felvetése

A könyvtárügy és a dokumentáció sokrétű, szövevényes területén nagyon sok olyan tömegesen ismétlődő tevékenység, munkamozzanat, munkaeszköz vagy eljárás merül fel, amelynek szabványosítása többféle szempontból is hasznos. Nem kétséges, hogy a könyvtári és dokumentációs szabványosítás eszméjének és gyakorlatának egyre fokozódó terjedése a legszorosabban összefügg a könyvtárügy és dokumentáció méreteinek határtalan kiterjedésével, a könyvek, folyóiratok, az egyéb kiadványfajták és dokumentumok számának már csaknem ijesztő növekedésével. Hasonló merész ütemben fejlődik a könyvtárak állománya, olvasóik száma, a dokumentációs szolgáltatások iránti igény és a könyvtári és dokumentációs igényeket kielégíteni vágyó könyvtárak és dokumentációs intézmények szervezete. A kézműiparnak nagyiparrá válásához hasonló folyamat játszódik le előttünk, könyvtárainknak és dokumentációs intézményeinknek egyre inkább jól szervezett üzemekké kell válniuk, hogy megfelelhessenek a korszerű tudományos kutatás és a közművelődés követelményeinek.

A könyvtári és dokumentációs szabványosítás nemzeti keretekben indult meg és nemzetközi mozgalommá fejlődött.¹ Természetes azonban, hogy sem a nemzeti, sem a nemzetközi szabványosítás nem mehetett végbe nehézségek nélkül. A nehézségek egy része a nemzeti és a nemzetközi szabványosítás kölcsönös viszonyának és összefüggésének tisztázatlanságából és megoldatlanságából ered.

Élesen felvetődött ez a problémakör a Nemzetközi Dokumentációs Szövetségnek (FID) 1959. évben Varsóban tartott 25. konferenciáján. A FID-nek ugyanis egyik tradicionális tevékenységi területe a könyvtári és dokumentációs szabványosítás. A Szövetségnek nincsenek ugyan szabványosítással foglalkozó szervei vagy bizottságai, nem közvetlenül foglalkozik ezzel a kérdéssel. Közvetve azonban nagy szerepet játszik a szabványosításban. Szoros kapcsolatot tart fenn a Genfben székelő Nemzetközi Szabványosítási Szervezettel (ISO) és az ISO dokumentációs szakbizottságával (ISO TC 46): az utóbbi elnöke, *Voorhoeve* úr, egyben a FID ügyvezető főtítkára. Ezenkívül pedig a FID nemzeti bizottságai és azok tagjai a legtöbb országban aktívan közreműködnek a nemzeti és nemzetközi szabványosításban.

A FID varsói konferenciáján felvetett kérdés rendkívül időszerű és a magyar könyvtári életet is közelről érinti, hiszen a fejlett hazai könyvtár-

ügyi és dokumentációs szabványosításnak egyre szorosabbak a kapcsolatai az ISO-val, a szabványosítás általános jelentősége pedig egyre fokozódik a belföldi és nemzetközi könyvtári dokumentációs kapcsolatok kiszélesedésével.

2. A szabványosítás nehézségei

A szabványosítás közismerten az egyik leghathatósabb eszköz azonos területen hasonló célkitűzésekért hasonló módszerekkel működő intézmények és személyek tevékenységének összehangolására, munkájuk kicserélésének megkönnyítésére, kapcsolataik kiterjesztésére.

Minderre szükség van egyrészt egy-egy országon belül a belföldi könyvtári és dokumentációs szervek együttműködésének megalapozása és fejlesztése céljából, másrészt pedig különféle országok könyvtári és dokumentációs szervei nemzetközi együttműködésének megalapozása és fejlesztése céljából.

A szabványosítás *nem öncél, hanem eszköz*, amely ezt az együttműködést szolgálja. Ennek szem előtt tartásával kell a szabványosítási célokat kitűzni, a feladatokat kijelölni, a szabványosítási eljárást szabályozni, a szabványokat megalkotni és gyakorlati alkalmazásukat értékelni.

Nyilvánvaló az, hogy az együttműködés már egy országon belül is nagyon változatos formákat ölthet. Még változatosabb formákban nyilvánulhat meg az együttműködés nemzetközi vonatkozásban. Ebből természetesen következnek, hogy az egy országon belüli és a nemzetközi együttműködés formáinak és mértékének sokfélesége az együttműködést előmozdító eszközök változatosságát igényli.

Ez a jelenség minden szabványosítási tevékenység fenyegető kísérőjelensége, akár nemzeti, akár nemzetközi szabványosításról van szó.

Behatóbb elemzés alapján megállapítható, hogy — elvileg legalábbis — két csoportra oszthatók azok az eltérések, amelyek az együttműködés eszközeiben jelentkeznek az együttműködési formák változatossága következtében. Vannak olyan eltérések, amelyek nem szükségszerűek, nem szisztematikusak, hanem *esetlegesek*, amelyek tehát viszonylag egyszerűen kiküszöbölhetők. Vannak viszont olyanok, amelyek *szisztematikusak, szükségsszerűek*, amelyek az együttműködési terület belső sajátosságaiból fakadnak. Míg az első csoportba tartozó eltérések — elvileg legalábbis — felszámolhatók, kiküszöbölésük reális célként kitűzhető, addig a másik csoportot alkotó eltéréseket — akarva, nem akarva — figyelembe kell venni, tudatossá kell tenni és számolni kell velük a szabványosítás minden kérdésénél.

Nem szükséges talán különösen hangsúlyozni, hogy a két kategória nem határolható el élesen egymástól; a határok elmosódottak és viszonylagosak olyan értelemben, hogy időben és térben változnak.

3. *A szabványosítás és a gyakorlat egységének fő akadályai*

A szabványosítás legnagyobb akadályai a folyamatosságra, stabilitásra, változatlanosságra törekvés, a jó vagy rossz értelmezésű konzervativizmus, a rugalmatlan merevség. Nem véletlen, hanem a dolgok belső dialektikájában gyökerezik, hogy a szabványosításnak formai célja éppen az imént említett gátló jelenségek érvényre juttatása: a jó gyakorlat széleskörű elterjesztése, ezzel együtt bizonyos fokú megmerevítése, rögzítése, stabilizálása. A szabványosítás inherens tulajdonsága a mechanika tudományában használatos fogalomnak megfelelő tehetetlenség, az inercia, ami egyben a szabványosítás egyik legfőbb akadályát is képezi.

A könyvtári és dokumentációs szabványosítás és a gyakorlat egységének kialakítását a következő legfőbb okok akadályozzák nemzeti és nemzetközi vonatkozásban.

3.1 *A szabványok jogi tartalma és hatálya, kötelező vagy ajánlott jellege (a jogi inercia).*

Ez a kérdés csaknem kizárólag a nemzeti szabványosítás keretében merül fel, mivel az ISO nemzetközi ajánlásai nem kötelező erejűek.¹

A nemzeti szabványok a felvetett kérdés szempontjából nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert lehetnek kötelező előírások és ajánlások, hanem azért is, mert a kötelező szabványok sem terjeszkednek ki szükségszerűen a termelők, fogyasztók és termékek összességére, hanem — a szabvány szövegében pontosan meghatározott mértékben — esetleg csak egyes részterületekre érvényesek.

Hazai vonatkozásban például az MSZ 2155-55 R Könyvtári elnevezések és meghatározások c. szabvány ajánlott szabvány, míg a könyvtári címléírási szabályokat felölelő MSZ 3424-60 a könyvtári és dokumentációs szervek katalógusaira nézve kötelező, bibliográfiákra azonban csak annyiban kötelező, amennyiben különleges szempontok az eltérést nem indokolják.

Országonként változhat azonban az ajánlott és a kötelező erejű szabványok betartásának a szorgalmazása, illetve biztosítása, mások a következők a kötelező előírások be nem tartásának stb. Ezek az eltérések természetesen erősen éreztetik hatásukat a nemzetközi szabványosítás eredményességében.

Hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak azt a kérdést kell vizsgálnunk, hogy a nemzeti és nemzetközi szabványosítás milyen viszonyban áll, hanem azt kell — talán elsősorban — vizsgálnunk, hogy mi a viszony a nemzeti (illetve nemzetközi) szabványok és a tényleges gyakorlat között. Hiszen a szabványosítás még nem tekinthető befejezettnak, ha a szabványokat csupán megalkotjuk; szükséges, hogy a szabványokat a gyakorlatban alkalmazzák is.

A szabványok jogi hatályával kapcsolatos nehézségeket szisztematikus jellegűnek kell tekintenünk. A könyvtári és dokumentációs szabványosítást végző szervezeteknek, de sokszor még az általános központi szabványosító szervezeteknek sem áll módjukban az egy-egy ország jogrendszerében gyökerező

előírásokat — legalábbis belátható hosszabb időszak alatt — lényegesen megváltoztatni. Ezek olyan adottságok, amelyekkel általában számolni kell a szabványosítás során.

3.2 *Kapcsolat egyéb szabványosítási területekkel (az általános szabványosítási inercia)*

A könyvtári és dokumentációs szabványosítás és a gyakorlat egysége nyilvánvalóan szorosan kapcsolódik

a) a papír és egyéb anyagok méretbeli, minőségbeli, összetételbeli stb. szabványosításának egységéhez;

b) a berendezések, szerkezetek, bútorzat stb. szabványosításának egységéhez;

c) a szervezési, ügyviteli stb. szabványosítás egységéhez.^{2,3}

Ezek a nehézségek egyaránt erősen érvényesülnek a nemzeti és nemzetközi vonatkozásban. Nyilván lényegében szisztematikus akadályoknak tekintendők, hiszen a könyvtári és dokumentációs szabványosítás során lehetetlen nem alkalmazkodni a többi szabvány kialakult rendszeréhez, bár az alkalmazkodási kényszer természetesen — elvben legalábbis — kölcsönös.

3.3 *Tradíció, megszokás (szellemi inercia)*

A szabványosítás nemcsak technikai és szervezési folyamat, hanem egyben nagyon fontos nevelési és oktatási folyamat is. Ezért nagyon sok egyéni, szubjektív elemet is tartalmaz és eredményessége nemcsak objektív, hanem szubjektív tényezőktől is függ. Különösen erősen érvényesülnek ezek a szubjektív nehézségek a könyvtári és dokumentációs szabványosítás sok területén, amelyek kevésbé technikai jellegűek, és ahol a szubjektív nézetek egyöntetűvé máig nem válhattak különféle okok miatt.

Ilyen jellegű nehézségek merültek fel a hazai gyakorlatban pl. a címléírás számos szabályának megfogalmazásánál, nemzetközi vonatkozásban pedig pl. a bibliográfiai hivatkozások szabványosítása során.

A tradicionális szemléletről, a megszokotthoz objektív okok mellőzésével való ragaszkodásból, a szubjektív okokból fakadó nehézségek egyaránt jelentkeznek nemzeti és nemzetközi vonatkozásban, az utóbbi esetben azonban kevesebb a lehetőség kiküszöbölésükre, mint nemzeti keretek között. Leküzdésük mindazonáltal nem látszik kilátástalannak, feltételezve természetesen kellő erre szánt időt és türelmes fáradozást. Így valahol a szisztematikus és nem szisztematikus eltérések között kell ezeket felsorolni.

3.4 *A szabványok bevezetésének költségkibátásai (gazdasági inercia)*

Minden szabványosítási feladat megoldásánál mérlegelni kell a szabványosítás, pontosabban a szabványosítás összes alternatív megoldásainak gazdasági következményeit, előnyeit és hátrányait. Szembe kell állítani az egységesítésből várható előnyöket azokkal a tényleges hátrányokkal, amelyek egyes termelői vagy fogyasztói területeken ideiglenesen vagy hosszú időre felmerülhetnek.

Példa lehet erre annak mérlegelése, hogy a szabványosítás tárgyát képező egyes címleírási szabályok milyen gazdasági jellegű terhet rónak az egyes könyvtárakra, könyvtártípusokra, vagy könyvtárhálózatokra.

A gazdasági inercia talán valamivel kevesebb fejtörést okoz, mint a szellemi inercia és a feltárt és kielemezett nehézség megoldása is egyszerűbb: „csupán” gazdasági és nem nevelési kérdés. Jelentősége nyilván lényegesen nagyobb nemzeti keretben, mint nemzetközi szabványosításnál.

3.5 A könyvtári és dokumentációs szabványosítás tervszerűsége, ütemezése (a dokumentációs szabványosítási inercia)

A nem kellően ütemezett, nem elegendő tervszerűséggel végzett szabványosítás során ellentmondások kerülhetnek bele a szabványokba. A szabványok összefüggő rendszert alkotnak; a rendszeren belüli ellentmondások zavarják a szabványosítás és a gyakorlat amúgy sem teljesen sima kapcsolatát. Korábbi szabványosítási tapasztalatok alapján későbbi szabványok eltérő rendelkezéseket is tartalmazhatnak. Mindezek a kérdések legalábbis szabványmódosítást igényelnek megoldásként.

Hazai vonatkozásban például nem csekély nehézséget jelentett a bibliográfiai hivatkozásokról szóló szabvány (MSZ 3497-58), az időszak kiadványok jegyzékeiről, illetve bibliográfiai szabályairól szóló (MSZ 3963-57), a szakirodalmi tájékoztató kiadványokról szóló (MSZ 3398-55), a könyvtári elnevezéseket és meghatározásokat tartalmazó (MSZ 2155-55 R) és egyéb szabványok összegegyeztetése a címleírási szabályokról alkotott szabvánnyal (MSZ 3424-60).

A dokumentációs szabványosítási inercia a nemzeti szabványosítás során elvileg megoldható, gyakorlatilag azonban a szabványosítás általános inercia-ja persze nem kedvez a szabványmódosításoknak.

Nemzetközi szabványosításnál azonban sok nehézség forrása az ütemezés kidolgozatlansága. Sokat segíthetne ezen a nemzeti és a nemzetközi szabványosítás ütemezésének összehangolása, megfelelő nemzeti és nemzetközi szabványosítási munkatervek kidolgozása és betartása. Ezáltal elkerülhető volna sok államban az a jelenleg szükségszerű eljárás, hogy először készül nemzeti szabvány, ezt követően készül nemzetközi ajánlás, majd az utóbbi alapján esetleg célszerű lehet módosítani a nemzeti szabványt. Különösen hátrányosan érinti ez a körülmény a magyar könyvtári és dokumentációs szabványosítást, mert az ISO TC 46 által nemzetközi szabványosításra kitzűzött feladatok javarészét már többé-kevésbé megoldottuk hazai viszonylatban.

3.6 A kulturális színvonal, különösképpen a könyvtári és dokumentációs színvonal eltérő fejlettsége (fejlődési inercia)

A fejlődés szabványosítás nélkül is létrehozott bizonyos célszerű megoldásokat, szerkezeteket, méreteket. Ezek azonban nem alkothatnak egységes rendszert tudatos, rendszeres szabványosítás nélkül. A szabványosításnak viszont nem szabad a valóságtól, a tényleges színvonaltól, az átlagtól

elszakadnia, haladó jellegű fejlettségi színvonalat kell rögzítenie, ami egyaránt lehet előnyös és hátrányos mind a fejletlen, mind a fejlettebb területekre nézve.

Jellegzetes példa erre a mikrofényképezéssel kapcsolatos anyagok, eszközök, berendezések és eljárások szabványosítása, ahol a különféle fejlettségi szintű országok rendkívül változatos szükségletei és a fejlődésben levő, sok tekintetben kiforratlan technika nehezíti a szabványosítást, bár — elvileg éppen fordítva — a szabványosítás egyik célja volna a műszaki fejlődés elősegítése.

Jelentkezhetnek ugyan ezek a nehézségek egy-egy országon belül is, azonban elsősorban a nemzetközi szabványosítást akadályozzák. A szabványosítás szükségszerűen eltérő mélysége ellentmondásokat szülhet a nemzetközi szabványosításban.

Eredetüknél és jelentőségüknél fogva szisztematikusaknak kell ezeket az eltérési okokat tekintenünk.

3.7 Nyelvi eltérések (nyelvi inercia)

A többnyelvű országoktól eltekintve ezek az eltérések elsősorban a nemzetközi szabványosítás számára jelentenek nehézséget mindenekelőtt két vonatkozásban:

a) a fordításokkal kapcsolatosan általánosan ismert jelenség, hogy — néhány kivételtől eltekintve — a tudományos terminológia gyakorlatilag minden nyelven és minden tudományágban rendezetlen, kidolgozatlan;

b) speciális nehézségeket okoz, hogy a könyvtári és dokumentációs szabványosítás egyes területei a legszorosabban kapcsolódnak az egyes nyelvek szerkezetéhez, úgyhogy a nemzetközi egységesítés legalábbis kérdésesnek — ha nem egyáltalában megoldhatatlannak — látszik. Gondoljunk a nemzetközi transliterációs szabványok egységes alkalmazásának nehézségeire, a katalógizálás nemzetközi szabványosításának megoldatlan és részben megoldhatatlan problémáira stb.

Nem szorul különösebb bizonyításra, mennyire szisztematikusaknak tekintendők a nyelvi inerciából folyó eltérések.

4. A szabványosítás és egységesítés akadályainak elbáritása

Az. 1. ábrán megkíséreltük összefoglalni és grafikusán ábrázolni a 3. pontban felsorolt akadályozó jelenségeket. Az ábra természetesen csupán nyers, kvalitatív képet nyújthat, hiszen az ábrázolt tényezők aligha fejezhetők ki számszerűen, kvantitatív eszközökkel, legalábbis sokkal mélyebbre ható vizsgálatok nélkül nem.

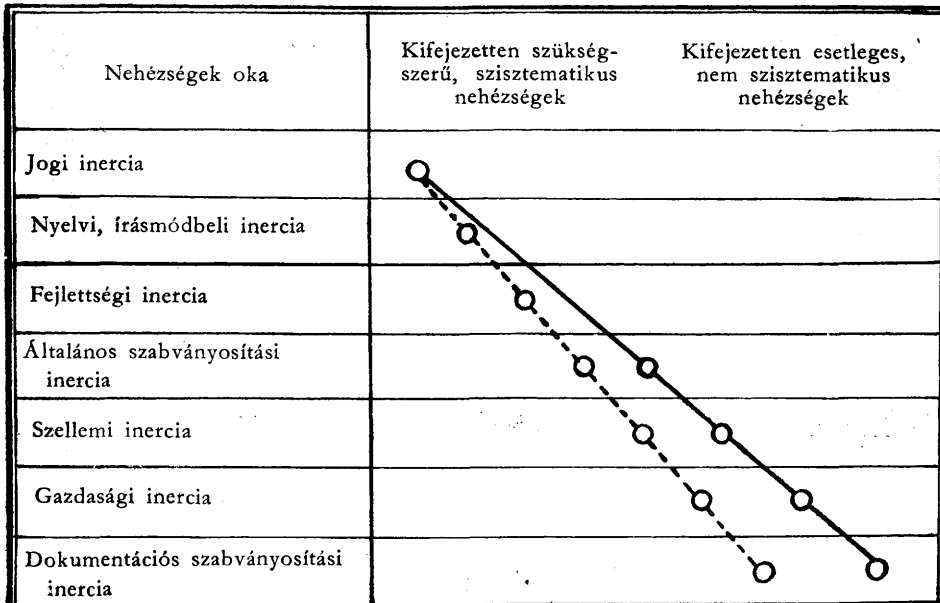
Az ábra azt a megállapítást kívánja képszerűen rögzíteni, hogy számos közös ok nehezíti a nemzeti és a nemzetközi szabványosítást (jogi, általános szabványosítási, szellemi, gazdasági és dokumentációs szabványosítási inercia), emellett pedig akadályként jelentkezik a nyelvi és a fejlettségi inercia is, amely lényegében teljesen a nemzetközi szabványosítást terheli. A hatóokok közül szisztematikus nehézségeket okoz mindenekelőtt a jogi, a nyelvi

és a fejlettségi inercia, a nem szisztematikus nehézségek csoportja felé mutat és a következő sorrendben egyre inkább abba a csoportba átnyúlik az általános szabványosítási inercia, a szellemi, a gazdasági és végül a dokumentációs szabványosítási inercia.

Ha a nemzeti és a nemzetközi szabványosítást ebből a szempontból összevetjük, látható, hogy a szisztematikus akadályok sokkal inkább dominálnak a nemzetközi, mint a nemzeti szabványosítás területén.

1. ábra.

A nemzeti és a nemzetközi szabványosítást akadályozó legfőbb okok és jellegük

Ez semmiképpen sem tekintendő új vagy újszerű megállapításnak, azt a jól ismert körülményt fejezi ki — meghatározott szempont szerint végzett elemzés nyomán —, hogy bármennyire nehéz probléma is a könyvtári és dokumentációs szabványosítás nemzeti viszonylatban, még sokkal nagyobb akadályokkal kell szembenéznünk a nemzetközi szabványosítás során.

Egy ilyen megállapítás önmagában még aligha szolgálja a szabványosítás fejlődését. Tovább kell lépniük következtetéseinkben. Gondolatmenetünknek sarkalatos pontja, hogy a szabványosítás elé tornyosuló akadályok nem egyenlő értékűek. Tudomásul kell venni — sok könyvtárosnak és dokumentalistának talán fájó szívvel és megtépázott idealista öntudattal —, hogy vannak olyan gátjai a szabványosításnak, elsősorban a nemzetközi szabványosításnak, amelyek lebontására aligha számíthatunk, legalábbis a szabványosítás *reális* jövőjét tekintve. Vannak viszont akadályok, amelyek elvileg

is, gyakorlatilag is leküzdhetők. Ezek felé kell fordulnia az ISO-nak és ezekre kell irányítani a FID, az IFLA, a nemzeti szabványosítási szervek, az összes érdekelt intézmény és szakember figyelmét.

Nem véletlenül helyeztük az ábrában a dokumentációs szabványosítási inerciát a sor végére. A mi kezünkben, a könyvtári és dokumentációs szabványosítással foglalkozó könyvtárosok és más szakemberek kezében van a lehetőség, hogy mindenekelőtt saját közvetlen szabványosítási munkaterületünkön kiküszöböljük a szervezetlenséget, a rendezetlenséget, fokozzuk a tervszerűséget, a céltudatosságot. Ezt nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi vonatkozásban is meg kell oldani.

Véleményünk szerint az ISO TC 46 nemzetközi könyvtári és dokumentációs szabványbizottságnak *hosszúlejáratú munkatervet kell összeállítania, figyelembevéve a nemzeti szabványosítás eddigi eredményeit a különféle országokban³ és a nemzeti szabványosítás megnyilvánuló és latens igényeit* (például a fejlődésben elmaradt országok szükségletei). Mind a program kidolgozásában, az eredmények és az igények felmérésében, mind pedig a program végrehajtásában az eddiginél nagyobb szerepet vállalhatna nemzeti tagjai és központi szervei révén a FID.

Ahogy közeledünk azonban ábránk baloldali része felé, annál messzebbre hatolunk be arra a területre, ahol — valljuk be őszintén — jórészt tehetetlenek vagyunk, tétlenségre vagyunk kárhóztatva. Itt a legnagyobbfokú óvatosságra van szükség. Helytelen volna eleve szkepticizmussal nézni a katalógizálás nemzetközi szabályozása, vagy pedig egy osztályozási rendszer nemzetközi szabványosítása elé. Ügyelni kell azonban arra, hogy ne tűzünk magunk elé irreális feladatokat, reális célokért mozgósítsuk a szabványosításban érdekelt nemzetközi és nemzeti szerveket.

Hasonló óvatosság ajánlatos annak a kérdésnek vizsgálatánál, hogy mennyiben felelnek meg a nemzeti szabványok az ISO által kiadott és nemzetközi viszonylatban összeegyeztetett nemzetközi szabványoknak, illetve ajánlásoknak. Eleve tisztában kell lenni azzal, hogy vannak nemzetközi ajánlások, amelyeket különféle okokból nem lehet egyik-másik, néha sok országban alkalmazni. De még az alkalmazható ajánlásoknál is felmerülhetnek egyrészt mélységbeli eltérések (pl. a nemzeti szabvány részletesebb, vagy kevésbé részletes, mint a vonatkozó ISO ajánlás), másrészt kisebb jelentőségű, elvi kérdéseket nem érintő fogalmazásbeli vagy technikai jellegű eltérések.

Az ISO ajánlásoknak nem lehet rendeltetése, hogy szó szerint nemzeti szabványokká váljanak. Irányelveket kell szolgáltatniuk sok ország, elsősorban a fejlődésben elmaradt országok nemzeti szabványosításához. Ez azt is jelenti, hogy elvileg a nemzetközi szabványosításnak meg kell előznie a nemzeti szabványok kidolgozását. Hiszen elvileg elképzelhetetlen, hogy — ad absurdum vive — mindegyik ország kidolgoz nemzeti szabványt egy meghatározott könyvtári vagy dokumentációs eljárásra, majd ezután következik a nemzetközi ajánlás kidolgozása a sokféle nemzeti megoldás alapján, majd — ha sikerült végre nagynehezen közös álláspontot kialakítani — a nemzeti szabványokat kell módosítani a nemzetközi ajánlás figyelembevételével. Amennyire csak lehetséges, el kellene a jövőben kerülni ezt az eljárást.

5. Az ISO ajánlások és a megfelelő magyar szabványok

A könyvtári és dokumentációs szabványosítás 1949-ben indult meg Magyarországon. A Magyar Szabványügyi Hivatal Könyvtári és Dokumentációs Szabványbizottsága néhány év alatt kidolgozta azokat a szabványokat, amelyek a könyvtárügy és a dokumentáció legfontosabb kérdéseit átfogják. Bekapcsolódtunk az ISO TC 46 munkájába is és tevékeny részt vettünk az ISO ajánlások kidolgozásában.

Nem szerencsés azonban számunkra, hogy a nemzetközi szabványosítás igen erősen le van maradva időben és programban a magyar nemzeti szabványosítás mögött. Jobb szabványokat alkothattunk volna kevesebb fáradtsággal, ha már korábban rendelkezésünkre álltak volna nemzetközi ajánlások, amelyeket alapul vehettünk volna a magyar szabványok kidolgozásánál. Ennek hiányában általában saját szellemi erőnkre, gyakorlati tapasztalatainkra és ismert külföldi gyakorlati megoldásokra kellett magunkat bízni.

Az 1. sz. táblázat tünteti fel az ISO ajánlásoknak és tervezeteknek megfelelő magyar szabványokat. Látható a nemzetközi szabványosítás jelentékeny késése a nemzeti szabványosításhoz képest.

A táblázatból is jól látszik egy eddig még nem érintett ellentmondás a nemzetközi és a nemzeti — legalábbis a magyar — szabványosítási gyakorlat között. Míg mi összefoglaló — egy-egy tárgykört lehetőleg teljesen felölelő — szabványok kidolgozására törekedtünk (a táblázatban felsoroltakon kívül pl. a címléírási, a betűrendbe sorolási, a könyvtári terminológiai, a könyvtári állományleltározási szabvány és a könyvtári ügyviteli nyomtatványok szabványa), addig az ISO TC 46 részletkérdések kiterjedelmű ajánlásainak kidolgozását helyezte előtérbe. Ennek az irányzatnak kifejezője például a bibliográfiai hivatkozásokra vonatkozó előírásoknak két külön ajánlásba foglalása.

Természetesen bizonyos szempontból érthető az ISO TC 46-nak ez az állásfoglalása. Nyilván nagyobb nehézségekbe ütköznék átfogóbb ajánlás szövegében megegyezni, mint rövid részletkérdésekében, hiszen az egyeztetési nehézségek valószínűleg nem lineárisan, hanem exponenciálisan növekednek a szöveg terjedelmével.

Feltünteteti a táblázat végül az ISO ajánlások és a magyar szabványok eltéréseinek jellegét is. Felhívjuk a figyelmet egyrészt a transliterációs előírások lényeges eltéréseire, ami a nyelvi különbségekre vezethető vissza, másrészt pedig az ISO előírások és a magyar szabványok egyébkénti lényegi egyeztetésére.

IRODALOM

1. Dezsényi, Béla: *International standardization in documentation*. UNESCO Bull., 1960 no. 2. 49—53. p.
2. Lloyd, G. A.: *A decade of standardizing in documentation*. J. Doc. 1959. no. 4. 208—225. p.
3. Schuchmann, M.: *Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation*. FID Publ. 303. FID, La Haye, 1958.

Színoptikus táblázat

a fontosabb nemzetközi könyvtári és dokumentációs ajánlások és a megfelelő magyar szabványok összehasonlításáról

Sor- szám	Az ISO ajánlás			A megfelelő vagy érintett magyar szabvány			Eltérés a magyar szabvány és az ISO aján- lás között
	c í m e	s z á m a	jóváhagyásá- nak idő- pontja	c í m e	s z á m a	jóváhagyásá- nak idő- pontja	
1.	International code for the abbreviation of titles of periodicals	ISO R 4	1954. júl.	Folyóiratcím-rövidítések	MSZ 3404-51	1951. aug.	Lényegtelen
2.	Layout of periodicals	ISO R 8	1954. szept.	Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése módosítás	MSZ 3405-51 3405-59	1951. jún. 1959. ápr.	Lényegtelen
3.	Transliteration of cyrillic characters	ISO R 9	1955. okt.	Cirillbetűs címek átrása könyvtári és dokumentációs célokra	MSZ 3394-51	1951. aug.	Lényeges
4.	Short contents list of periodicals or other documents	ISO R 18	1955. dec.	Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése módosítás Könyvek címlapja, belső elrendezése és kollofonja módosítás	MSZ 3405-51 3405-59 3402-52 3402-59	1951. jún. 1959. ápr. 1952. ápr. 1959. dec.	Nincs MSZ rész- letesebb
5.	Bibliographical strip	ISO R 30	1956. nov.	Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése módosítás	MSZ 3405-51 3405-59	1951. jún. 1959. ápr.	Nincs ISO rész- letesebb
6.	Bibliographical references. Essential elements	ISO R 77	1958. dec.	Bibliográfiai hivatkozás módosítás	MSZ 3497-52 3497-57	1952. júl. 1957. dec.	Lényegtelen
7.	Presentation of contributions to periodicals	ISO R 165 Draft	1959. ápr.	Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése módosítás	MSZ 3405-51 3405-59	1951. jún. 1959. ápr.	Lényegtelen

Fényszedési eljárások

TOMBOR TIBOR

A nyomdaipar fejlődése az elmúlt évtizedekben sokkal rohamosabb volt, mint a könyvnyomtatás európai alkalmazása óta eltelt több mint fél évezred alatt. A nyomdászatanban a XV. század közepétől kezdve nagyjából a századfordulóig a *magasnyomás* uralkodott, melynek eredeti alapanyaga az ólom, majd az ón és az antimon öntvény. Elve az, hogy öntvényből kimagasodó betűtest készül, amelynek festékezett felületéhez nyomják a papírt. Ötven évvel ezelőtt a magasnyomtatásnak számos versenytársa lett. Új elvek valósultak meg, köztük a fénynyomásé. Az ólombetűkkel hagyományos módon kézzel vagy géppel szedett szöveget átlátszó anyagra nyomták, amelyet fényképeszeti eljárással rézhengerre vittek át. A sokszáz kiló ólom tehát, amelyet nagyobb terjedelmű szöveg kiszedésére használtak, csak az átlátszó hártvány előállítására szolgált.

A szakemberekben felmerült a kérdés: hogyan lehetne egyszerűbb módon, a költséges ólom illetve öntvény használata nélkül megkapni az átlátszó hártványt a kívánt betűk képét. Így jutott el a fejlődés az *ólomnélküli szedésnyomat* megvalósításához.

Az ólomnélküli szedésnyomatok terén *fényszedési* rendszerek alakultak ki. A fényszedőgépek egyrészt tervezését a régi típusú szedőgépek sugalmazták, mások viszont teljesen új, sőt nyugodtan állíthatjuk: *forradalmi alapelvek* alapján készültek.

I. TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Az ólomnélküli fényszedéssel a múlt század utolsó évtizedeiben kezdtek el foglalkozni. Az első kísérletezők között találjuk a magyar *Porzolt* Jenőt, aki Budapesten, 1894-ben készítette első fényszedőgépét, amely elvi alapul szolgált a további kísérletezésekhez és kutatásokhoz.¹ Az első kísérletezők között találjuk az orosz technikust, V. A. *Gasszjev* nevét is, aki a kilencven-es évek vége felé fényszedőgépet készített.² Nagyjelentőségű ezen a téren az ugyancsak magyar *Uher* Ödön munkája is (1925—1927). Fényszedőgépe, az „*Uher*type” világhírűvé vált. „A mai feltalálók sikerét megelőző ötven év munkájából ő járult hozzá legtöbbször a fényszedés megvalósításához.”³ A felsoroltak után következtek az angol, amerikai, francia és holland kísérletezők és feltalálók. Ma már világszerte sokezren foglalkoznak a fényszedés kérdéseivel és száznál több bejelentett szabadalmi leírás védi a találmányokat.

II. FÉNYSZEDÉSI RENDSZEREK

Viszonylag nem túl nagy szakirodalom foglalkozik a szabadalmi leírásokon kívül a fényszedéssel.⁴ A tanulmányozott szakirodalom alapján a kérdéssel kapcsolatos találmányokat három csoportba sorolhatjuk.

- A) *Hagyományos szedőgép-rendszerek átalakítása (módosítása) fényszedésre.* Legjellemzőbb e csoporton belül az
 1. „Intertype Fotosetter” és a
 2. „Monophoto” fényszedőgép.
- B) *Új fényszedő rendszerek.* Legjellemzőbb két változata a
 1. „Lumitype — Photon” nevű egységes fényszedőgép és a
 2. „Linofilm” elnevezésű fényszedő- és vetítőgép.
- C) *Félautomatikus régi fényszedőgépek.* Legismertebb a
 1. „Hadelux” és a
 2. „Hohlux — Typofot” rendszerű.

A következő fejtegetésekben hangsúlyozottan a *könyvtárosok szakmai tájékoztatására* megkíséreltem megmagyarázni az egyes rendszereket, illetve a legjellegzetesebb típusok és eljárások *lényegét*.

A) Fényszedőgépek

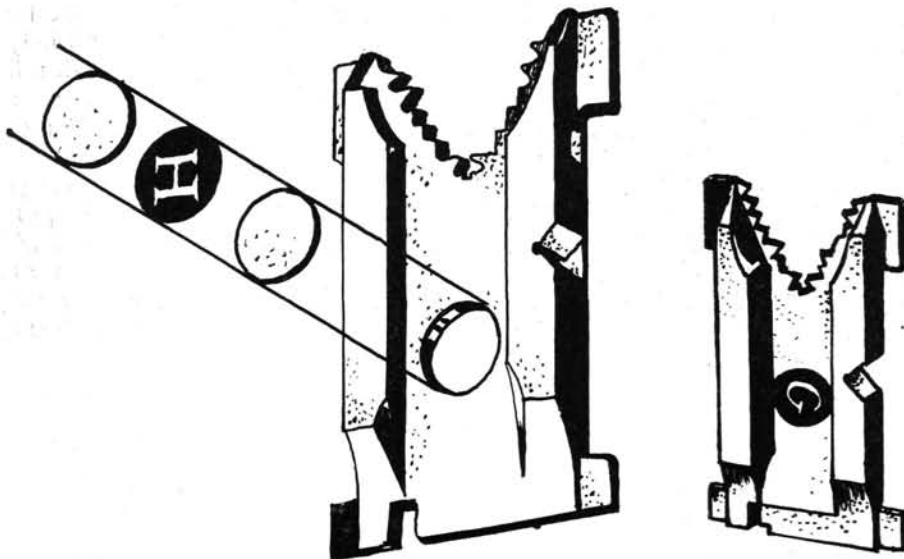
A rendszer alapja a fényképezhető anyabetű (matrica). A betűket a szedőgép kiszedi, átvilágításuk után a negatív vagy pozitív betűképek a filmen egymás mellé kerülnek. A nyomás e film alapján történik. Ólom vagy betűöntvény a nyomtatáskor tehát egyáltalában nem készül.

1. Az „Intertype Fotosetter”

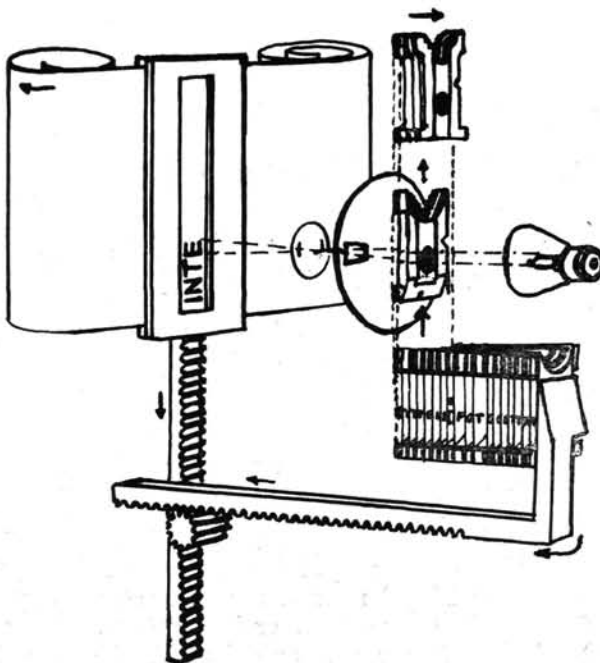
Az „Intertype Fotosetter” (röviden Fotosetter) a „Linotype”-rendszer alapján működő fényszedőgép, mely önműködő, fényképészeti úton, *sorokat* szed. Az új gép hasonlít tehát a közönséges sorszedőgéphez. Elsősorban folyamatos szövegek szedésére alkalmas. A gép matricatára, billentyűsora, szedésmechanizmusa, osztóműve ugyanolyan, mint a hagyományos ólombetűt készítő sorszedőgépé. Elmarad azonban a gép baloldalán működő öntőmű, helyére a fényképező gépi berendezés (szerekezet) kerül.

A fényszedő matricák tehát a közönséges sorszedő gépen alkalmazott matricákhoz hasonlítanak. A régi matricában a betű negatív vésete oldalt található. Az új fényszedő eljárás esetében a betűt először megrajzolják, majd lefényképezik s a szükséges méretre lekicsinyített betűkép film negatívját két átlátszó védőtárcsa közé téve a matrica köralakú kivágásába szilárdan, pontosan rögzítik. (1. ábra.) A védőtárcsák meggátolják, hogy idegen anyagok a negatív betűképhez érhessenek és azt esetleg megrongálhassák (karcolások stb.). E betűkép lehetővé teszi a betűrajz legtokéletesebb reprodukcióját. A fényképezéssel történő kicsinyítés során ugyanis a betű legfinomabb részletei tisztán láthatók.

A „Fotosetter” sora a betűnkénti elv alapján épül fel. A szedő a kopogtató szerekezet billentyűit egymás után üti meg. A betűk a matricatárból lehullanak. A sorkizárást önműködő szerekezet végzi. A kiszedett sor ellenőrzése és kizárása után a fényszedő matricákat egymás után vezetik végig

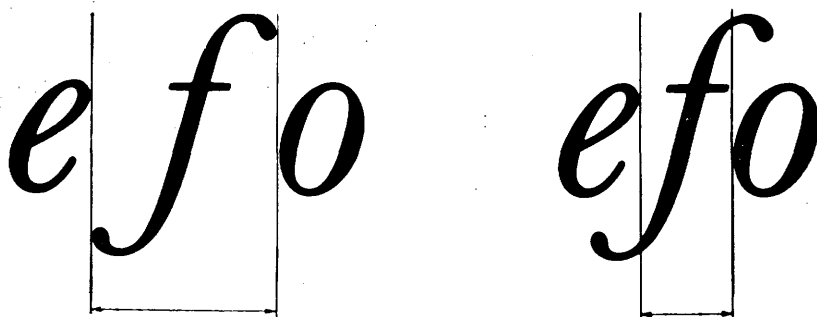
1. ábra. A fényzedő matrica. Védőtárcsák és a betű képét tartalmazó filmnegatív

2. ábra. Az „Intertype Fotosetter” működési elve. A matricák vetítésének sémája a filmtovábbító fogasszerkezettel

a fényképező berendezés előtt. Minden egyes matricát pontosan élesre beállítva helyeznek el. A matrica a felvétel alatt egy pillanatra nyugalmi helyzetbe kerül. A felvétel elkészítése után a matrica tovább halad és önműködően visszakerül a betűtárba. A filmtovábbítás is önműködően, fogasrudak segítségével történik. Az előretolás nagyságát az egyes fényszedő matricák szélessége határozza meg. (2. ábra.)

A gépen a betűtár cseréje nélkül lehet a betűket kisebbíteni vagy nagyítani. Nyolc „revolver rendszerű” objektív teszi lehetővé a betűnagyság pontos kiválasztását. A gépszedő a forgatógomb egyszerű elcsavarásával „áll rá” a kívánt nagyság-fokozatra és állítja be az objektív segítségével a szedni kívánt betűméretet. A gépben 6 méternyi filmszalag van. A filmre készült kizárt, teljes hasábú szedés pozitív. Ezt a pozitív képet különleges módszer

3. ábra. A fényszedés során a betűszélesség kiegyenlíthető. Baloldalon: az eddigi – hagyományos – szedési kép; jobboldalon: a „Fotosetter” összevonása.

segítségével negatív alakban is elő lehet hívni. Ezt a szedést offset, mélynyomó vagy magasnyomó lemezre lehet átmásolni, amely már a szokott gyártási eljárásokkal készül.

A betű- vagy sortörölő szerekezet segítségével a szöveg korrektúrája lehetséges. A hibás betűt vagy sort (szövegrészt) erre a célra készített gép segítségével ki lehet vágni s az új, helyes szöveget be lehet ragasztani. E munka nagy figyelmet igényel, főleg az egyes betű kicserélése jár nehézségekkel, ezért leghelyesebb a teljes sor átszedése és beiktatása a hibás helyre.

A gép szedésgyorsasága elméletileg óránként 12 000 betű-felvétel. A gyakorlatban azonban lassúbb a szedés üteme.

A „Fotosetter” gépet az amerikai Intertype Corporation gyártja H. Freund tervei alapján. Az első kísérletek 1946-ra nyúlnak vissza. A gépet az 1955. évi londoni nyomdai kiállításon hozták először forgalomba. A „Fotosetter” gép a nyomdaipar számára egyelőre kiváló segédeszköz, jelentősége akkor domborodik ki elsődlegesen, amikor fokozott mirótségű szedést kell gazdaságosan elkészíteni. Figyelemreméltó tulajdonsága, hogy lehetővé teszi szélesrajzú betűtestek tömör szedését, ami a soröntésnél nem valósítható meg. (3. ábra.) Alkalmazásával a nyomdaipar történetében kétségtelenül új korszak kezdődik, amely talán éppen olyan jelentős lesz, mint annak idején a sorszedő-gép bevezetése volt.⁵

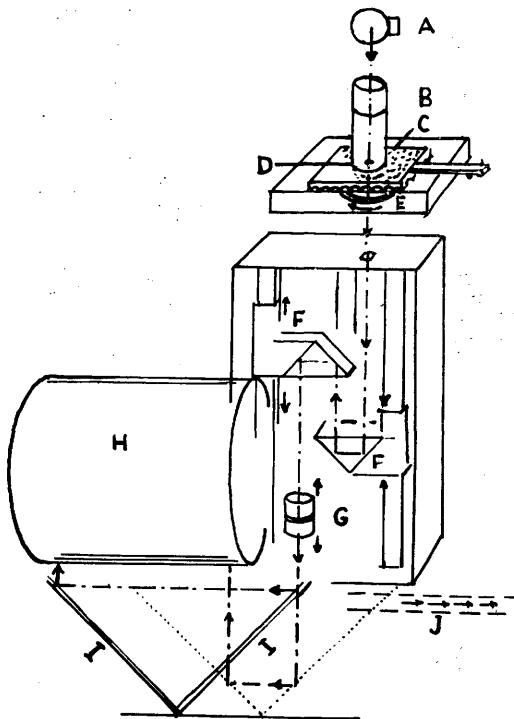
2. „Monophoto” fényszedőgép

A „Monophoto” lényegében olyan fényszedőgép, mely a „Monotype” betűszedő- és öntőgép fotomechanikai változata. Öntött fémből készült kolumnák gyártása helyett a szedőállványon fényérzékeny filmet, vagy papírt exponálnak. Működését olyan átluggatott papírszalag irányítja, mint amilyent a „Monotype” szedőgép állít elő. A „Monotype” betűtípusok teljes sorozata e fényszedőgépben is rendelkezésre áll. Fényszedésre való átálláskor a régi „Monotype” gépeket át lehet alakítani, tehát nem kell teljesen új berendezést vásárolni.

A szedés a kopogtató készülék billentyűjének leütésével történik. A gép beállítása után a kézirat betűanyagát a kopogtató készülék segítségével a lyukasztó mechanizmus papírszalagra rögzíti lyukasztások alakjában. Ennek megtörténte után a szalagot át kell tenni a „Monophoto” fényszedő részébe (fényképező automata), ahol megfelelő vezérléssel nyomtatásra kerülő méretben pozitív vagy negatív filmen a gép kialakítja a kívánalmaknak megfelelő szöveget. A matrica átlátszó negatív betűkép, ún. „optikai matrica”. Minden egyes betű illetve betűhely négyzet alakú, 55 mm-es oldallal. A betűtartóban 255 betű található. Egy-egy betűtest fényképezése úgy történik, hogy egy adott fényforrásból fény hatol át egy kondenzor lencsén, mely egyenletesen megvilágítja az egész matrikakészletet.

Ezután a fény optikai hídon halad át, amelyen be lehet állítani a szükséges betűnagyságot.

Elvben a fénysugár csak a vetítőlencsén megy keresztül, mely a megfelelő képnagyságot állítja be. Gyakorlatilag a fénysugár két reflexiók prizmán halad át, melyet úgy lehet beállítani, hogy ugyanarról a matricáról legkülönbözőbb betűméreteket lehessen előállítani. Külön tükörrendszer szolgál arra, hogy az egymásután fényképezett betűket egymásmellé lehessen sorakoztatni. Ezek a tükrök minden expozíció után elmozdulnak és ezzel megszabják a betűkép helyét. (4. ábra.)

4. ábra. A „Monophoto” fényszedőgép vetítési elve. Magyarázat: A = fényforrás; B = kondenzor (gyűjtő lencse); C = negatív optikai anyabetű készlet; D = maszk; E = fényrekesz; F = reflexiók prizmák; G = nagyító-kicsinyítő lencse; H = filmszalag tartó dob; I = tükör; J = a tükör vezérlése

A megvilágítási időt külön berendezés szabályozza. A ferde tükrök minden egyes megvilágítás után a szükséges mértékben eltolódnak, hogy kellő térközt biztosítsanak.

A filmtartó dobot sorkitöltési fogasrész működteti. Amikor a sor elkészül, a tükrőtartó tengely a tükröt visszaviszi kiindulási helyzetébe, hogy az új sor szedése megkezdődhessék.

A javításra (korrektúrára) váró sorokat újra kell szedni, filmre kell exponálni, ki kell dolgozni és megfelelő felszerelés segítségével a hibás sort az eredeti filmből ki kell vágni és a kijavított sort a kivágott helyébe kell ragasztani.

A „Monophoto” fényszedőgépet az angol Monotype Corporation Ltd. szedőgépgyár állította elő elsőként „Rotofoto” néven. A „Monophoto” bemutatására 1955-ben került sor, sorozatos gyártása 1957-ben megindult, ma már üzemszerűen alkalmas gépeket állítanak elő.

A gép a „Monotype” szedőgéppel szemben lényeges fejlődést mutat, annál pontosabb, egyszerűbb és gazdaságosabb. A „Monophoto” fényszedőgépen nagyobb termelés is elérhető, mint az olvasztott öntvényvel működő szedőgépeken. Beruházási költségei viszont magasabbak.

A „The British Printer” c. folyóirat⁶ közlése szerint ez a fényszedőgép nem fogja a jövőben sem teljesen kiszorítani az önthető fémeket a nyomdászatból, bár „a nyomdai kapacitásnak egyre növekvő részét fogják a közeli években fényszedőgépekre alapozni.”

B) Új fényszedő rendszerek

1. „Lumitype-Photon”

Két francia technikus: René *Higonnet* és Louis *Moyroud* találmánya (1949). A gép első elnevezése „Lithomat” volt. Kivitelezésére az Amerikai Egyesült Államokban került sor.

A „Lumitype” nem ismeri a régi értelemben vett matrica fogalmát. A gép kizárólag az elektromosság, az optika és a fényképezési eljárások alkalmazásával működik.

A szerkezet egyetlen gépből áll, billentyűsora ugyanaz, mint az elektromos „Standard Underwood” írógépé, azonban bármely villamos írógép felhasználható, megfelelő berendezések hozzászerezésével.

A fotonegatív anyabetűk egy 20 cm átmérőjű korong alakú üvegtárcsán helyezkednek el. Egyenként 88 betűből illetve jelből álló 16 teljes ábécésor, összesen tehát 1408 betű és jel áll rendelkezésre 12 betűfokozatban. Ez a korong a gép működése alkalmával másodpercenként nyolc fordulatot sebességgel forog egy objektív előtt.

A gép lényeges alkotórészei: a billentyűsor (elektromos írógép), a jelkulcsrendező, a szedésellenőrző, a jelkulcsmegfejtő, az átíráshoz használt berendezés. A különböző műveletek vezérlésére az automata tábvészélőkben használt távkapcsolók (relék) tömege szolgál.

A készülék igen bonyolult működése a következő:⁷

a) A szedő a szöveget villamos írógépen lekopogtatja, amely olvasható ellenőrző lapot is ad.

b) Minden egyes billentyű leütésekor két jelző működése indul meg, ezek közül az egyik a betű alakját, a másik a betű nagyságát szabja meg.

c) Amikor a sor elkészül, a távkapcsoló áramkörre önműködően kiszámítja, mennyi hézagot kell a szavak közé tenni, hogy a sorhosszak kiegyenlítődjenek. A sorkizárás tehát automatikusan, részben elektronikusan, bonyolult számológéppel történik. Ha a szedő hibázott, egy billentyű segítségével törölheti a téves betűt és a helyessel kicserélheti.

d) A két jelzőre rávitt utasítások ezután kerülnek átvitelre. Minden egyes betű részére egymilliomod másodpercre villamosáram sztroboszkopikus fényt kapcsol be abban a pillanatban, amikor a betű megjelenik az objektív előtt. A betű képe először a kiválasztott 12 gyújtólencse egyikén halad keresztül, amely meghatározza a betű nagyságát. A fény-nyaláb egy objektívre esik, mely a filmen létrehozza a betű képét.

A „Lumitype” lényeges előnye hogy az objektívek egyszerű váltása (egyetlen forgatható foglalatban több van belőlük) különböző nagyságú betűképet adhat. Tehát míg a hagyományos nyomtatás esetében minden betűnagysághoz a matricák kicserélése szükséges, itt ugyanaz a matrica 12 különböző nagyságú betűt ad optikai nagyítással vagy kicsinyítéssel. Az első könyv, amelyet ezzel a géppel szedtek, a „The Wonderful World of Insects”, 1953-ban jelent meg. Ennek az új fényszedési eljárásnak, amely az eddigieknél is merészebb, ez a könyv lesz majd évszázadok múlva legértékesebb incunábuluma...

2. „Linofilm”

A „Linofilm” gépet a „Linotype Company” szedőgépek gyára állította elő (1950—55) Louis Rosetto tervei alapján. Hasonló a szokásos soröntő géphez, ugyanis teljesen kizárt sorokat fényképez le.

A „Linofilm” esetében voltaképpen két gépről van szó:

1. *szedőgép*, mely a betűknek és a jeleknek megfelelő kilyuggatott papírszalagot állít elő, e szalagot kell behelyezni a

2. *vetítógépbe*, melyet a szalag önműködően vezérel, ennek során állítja elő a gép a nyomdai célra alkalmas szöveg diapozitív vagy negatív filmjét. A vetítógép anyabetűi 5 különböző ábécét tartalmazó forgatható korongon vannak. A fényforrás az egész anyabetű-negatívot egyszerre átvilágítja. Elektromágneses hatásra mozgó fényrekeszek segítségével azonban csak a lekopogtatott betű képe fényképeződik tükrök segítségével a filmre.

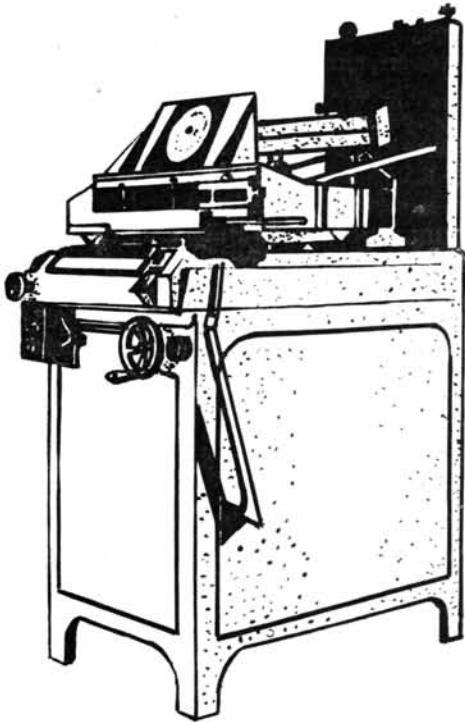
C) Félautomatikus kézi fényszedőgépek

1. „Hadego”

A „Hadego” fényszedőgép H. J. De Goey holland mérnök találmánya. (5. ábra.) A félautomatikus fényszedőgép 20×30 milliméter nagyságú, műanyagból készült anyabetűi fekete alapon igen pontos fehér-rajzú betűképet adnak. A betűképet a betűtörzsre fotokémiai úton rögzítik.

A szedő különleges szedővasba, kéziszedéssel helyezi el a műanyagmatricákat. A szedő a matricákat balról jobbra, tehát nem tükrírásban,

hanem a rendes folyóírásnak megfelelően helyezi el. Ez az eljárás nagy lépést jelent a sajtóhibák kiküszöbölése terén. A sort a szedő kizárja, majd a megszedett sort a szedővassal együtt a gép ún. szedővastartójába teszi. Megállapítja a nagyítás illetve a kicsinyítés mértékét, beállítja a nagyító-készüléket, majd exponál. A „Hadego” fényzedőgép higanygőzlámpás fényforrással működik. A matricákról a fényképezés felületi fényvisszaverődés útján (és nem átvilágítással) történik. A sor exponálása után a film a lefényképezett sormagasság fölé emelendő úgy, hogy a következő sor a megfelelő helyre kerüljön. A fényképezés tehát sorról sorra történik. Szükség esetén két szedő is dolgozhat a gépen, mialatt az egyik exponál, a másik folytatja a szedést.

5. ábra. A „Hadego” félautomatikus fényzedőgép

A gyár (Drukkerij de Spaarnestad, Haarlem, Hollandia) pozitív és negatív matricákat is készít. Egy garnitúra 250—350 darabból áll. Tíz garnitúra birtokában a legkülönbözőbb jellegű nyomtatványok is elkészíthetők. Legjobban az ún. „akcidens” munkák területén alkalmazható. Előnye, hogy sokkal gyorsabban lehet vele dolgozni mint a kézi szedéssel és kézi tördeléssel.

2. „Hohlux-Typofot”

Térképek készítése során gyakran és sokféle változatban olyan különleges rajzú betűket is használnak, amelyeket a nyomdai munkák más területein egyáltalában nem vagy csak ritkán alkalmaznak. E különleges igény kielégítésére igen alkalmas a „Hohlux-Typofot” fényzedőgép, amelynek egy példánya hazánkban a Kartográfiai Vállalat (Budapest) üzemében működik.

Az íróasztal alakú gép ferde asztallapjának közepén helyezik el a téglalap alakú üvegből készített, fémmel szegélyezett matrica lapot, amelynek alsó felén egy betűtípus pozitív („beállító”), felső felén pedig a negatív („fényképező”) abc-sorát találjuk (kis- és nagybetűk, írásjelek). A készülék 40 betűtípussal (matricalappal) rendelkezik, de tetszés szerint megrajzolt típusú betűsorból új matricalapot készíttethetünk. Minden egyes betűtípust nem kevesebb, mint 63 féle nagyságban fényképezhetünk le a gép egyszerű beállításával. (6. ábra.)

A matricalapot a beállító szerkezettel a lap szélességében illetve hosszúságában (tehát síkjában) könnyen mozgathatjuk. Átvilágító segítségével a

4

fényképezni kívánt pozitív betűt az ún. „beállító ablakra” állítjuk, ezzel egyidejűleg ugyanis a matricalap felső felén levő negatív betű az asztallap alatt elhelyezett, 13×18 cm nagyságú síkfilmmel működő kazettás fényképezőgép felfelé álló lencséje elé kerül. A betű nagyságát két korong segítségével (a fényképezőgép mozgásával) állítjuk be. Ennek megtörténte után a fényképező ablakon át a negatív matrica megvilágításával a kazettás síkfilmre ráfényképezzük a meghatározott betűt. Minden egyes betűt külön kell fényképezni. A lefényképezett betűkből álló film közvetve felhasználható offset nyomásra. Gyakoribb eset, hogy a filmről fotokópiát készítenek, a betűsört vagy az egyes betűket kivágják és a készülő térképre ráragasztják. A gép használata folyamatos szöveg szedése esetén nem gazdaságos, ui. szedésgyorsasága alatta marad a régitípusú kéziszedésnek. Nagy előnye viszont, hogy *különleges formájú* betűk kézirajzolását helyettesíti. Az egész gép, a 40 betűtípus matricalap-sorozatot tartalmazó betűszekrényvel együtt egy 3×3 méter alapterületű szobában is elfér. A készülék súlya a betűszekrényvel együtt jelentéktelen. Ólombetű használata esetében hasonló betűkészlet (vagyis 40 féle betűsor 63 féle nagyságban) kb. 15 tonnát nyomna.

5 (0,24)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA	Voronyezs	WASHINGTON	Sidney	BERN	Schweiz
6 (0,28)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA	Voronyezs	WASHINGTON	Sidney		
7 (0,33)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA	Voronyezs	WASHINGTON			
8 (0,38)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA	Voronyezs	WA			
9(0,43)	BERLIN	LEIPZIG	MOSZKVA	Voronyezs				
10 (0,47)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA					
11 (0,52)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA					
12 (0,57)	BERLIN	Leipzig	MOSZKVA					
14 (0,67)	BERLIN	LEIPZIG	MO					
16 (0,76)	BERLIN	Leipzig						
18 (0,86)	BERLIN	Leipz						
20 (0,96)	BERLIN	Le						
22 (1,05)	BERLIN	I						
24 (1,25)	BERLIN							
26 (1,25)	BERLI							
28 (1,35)	BERI							
30 (1,45)	BER							

6. ábra. A „Hohlux-Typofot” fényszedőgép egyik betűtípusának mintalapja, amely a 63 féle betűnagyságból néhányat mutat be

III. A FÉNYSZEDÉS JELENTŐSÉGE ÉS JÖVŐJE

A fényszedés tehát megvalósult. Ma már nem néhány messzetelekről feltaláló álma az ólom, az öntvény kiiktatása a nyomdászatból. A felsorolt gépek és eljárások leírásával természetesen *csak a legjellegzetesebbeket* kívántam az adott lehetőségek keretein belül *vázlatosan* ismertetni. Az egyes géptípusokat illetően a tájékozódás nehéz, az értékelő állásfoglalás pedig még a szakember számára sem könnyű feladat.

„Nem könnyű eldönteni, ha az új technika bevezetéséről van szó —

állapítja meg helyesen *Haiman György*⁸ —, hogy melyik eljárás vagy gép a maradandó és melyeket fogják idővel a be nem vált kísérletek sorában elkönyvelni. Merészség lenne azt állítani, hogy e kérdésekben valahol valaki is csalhatatlan véleményt tud mondani.”

Annyi azonban bizonyos, hogy a fényszedés már most legalkalmasabb az offszet és a mélynyomás terén a kiváló minőségű és gazdaságos, folyamatos szövegátvitelre. Magasnyomással végzik ma még világszerte a nyomdaipar feladatainak kb. 60%-át. Nem egy szakember úgy véli, hogy a fényszedőgép sohasem fogja tudni kiszorítani az ólommal illetve a fémöntvényel működő szedőgépeket.

Kétségtelen azonban az is, hogy a fényszedés forradalmasítani fogja a hagyományos nyomástechnikát. A fényszedés által készített film szöveganyagát egyre rövidebb idő alatt viszik át maratással fémlemezre. Amerikai mérnökök találmánya a „zomag” elnevezésű új kliséöntvény (96% magnézium, 3% alumínium, 1% cink). E magnéziumklisé olcsóbb, mint a hagyományos cinkklisé, maratási ideje pedig tízszer rövidebb. *Pernin* közlése szerint⁹ az első fényszedés — magnézium klisé eljárással készített könyvet az USA-ban 1954-ben állították elő.

Számolni kell azzal, hogy az *elektronika* egyre inkább behatol a nyomdaiparba is. A fényelektromos cellák a korszerű nyomdászathoz felette fontosakká válnak. Sok olyan készülék van, amely úgy készít nyomólemezeket vagy nyomóformákat az eredetiről, hogy fotocellával elemről elemre letapogatja az eredetit, s a lemezre a megfelelő relief-képet vágja vagy égeti. E készülékekkel a munka gyors és egyszerű. Az elektronika azonban a nyomdaiparban nemcsak önállóan, hanem a jelenlegi módszerek segítőtársaként is szerepelhet, amennyiben az emberi ügyességet az objektív méréssel egészíti ki, a rutinmunkát pedig az automatikus ellenőrzéssel helyettesíti.¹⁰

Egyes jelek arra mutatnak, hogy a fényszedési eljárások éppen az elektronika alkalmazása következtében az új, hatalmas fejlődésnek csak a kezdetét jelentik. A kutatólaboratóriumokban olyan nagysebességű elektronikus szedőeljárásokon dolgoznak, amelyek lehetővé teszik kis televíziós cső segítségével a másodpercenkénti 10 000 betű szedését is. A bemeneti jeladás irányítása történhet lyuggatott papírszalag vagy mágnesezett szalag segítségével, billentyűzet, illetve elektromos tárolóberendezés, rádió felvett jelzések vagy vezeték útján. A kiszedett betűk televíziós vetítőernyőn jelennek meg fényképezési úton való rögzítés végett.

A nyomtatás forradalmi útra lépett. A fényszedés forradalmasítja a szövegátvitel technikáját s az elektronika ezt a forradalmat minden bizonytalansággal továbbfejleszti.

1. Életére és működésére vonatkozólag I. Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp. 1958. 318. I. Novák L.: *A nyomdászat története*, XIII. k. Bp. 1929. 78. I. Papír- és Nyomdatechn. 1956. 6. *Szedéstechnikai hírek*. 12. 1.
2. Канцков, Н. Д.: В. А. Гассиев — создатель фотонаборной машины. Москва, 1953. 66 п. Нелировский, Э. — Теплов, Л.: *Фототип- наборная Машина В. А. Гассиева*. Полиграфическое Производство. 1950. 29—31. 1. п.
3. Haiman György: *A fényszedés — ma*. Papír- és Nyomdatechn. 1956. 7. 1—11. I. még: Vajda, I. m. 358. I. Novák, I. m. 79. I. Magy. Graf. 1930. 363—370. I. Kertész Á.: *A nyomtatott betű története és útja Magyarországon*. Bp. 1941. 241—250. I.
4. Breitag, V.: *Problemi fotomechanické sazby*. Typografia. 1958. I. 3—19. I. *Die Linofilm — Lichtsetzapparatur*. Polygraph. 1955. I. 1—2. mell. Fishenden, R. B.: *Near print*. Penrose Annual. 1951. 7—9. I. Fishenden, R. B.: *Photographic type composition — alternatives to photographic type setting*. Penrose Annual. 1949. 4—6. I. Freund, H. R.: *The Fotosetter photo composing machine*. Penrose Annual. 1949. 109—110. I. Gulyás Vilmos: *Mit várhat a nyomdaipar a fényszedéstől*. Papír- és Nyomdatechn. 1954. 9. 279—282. I. G. L.: *La Lumitype*. Science et Avenir. 1954. 88. Haiman György: *A fényszedés — ma*. Papír- és Nyomdatechn. 1956. 7. 1—11. I. Haiman György: *A nyomdai szedés új útjai*. Természet és Társad. 1955. 11. 664—666. I. Haiman György: *A nyomdatechnika fejlődésének távlatai egy nemzetközi konferencia tükrében*. Papír- és Nyomdatechn. 1956. 6. 165—167. I. *High speed composition method employs special design television tube*. The British Printer. 1956. 8. 53—54. I. Jaspert, W. P.: *How the Monophoto machine works*. Canadian Printer and Publisher. 1958. febr. 54., 94. I. Konecny, A.: *Fotosetter — fotograficky rádkový sazeci stroj*. Typografia. 1955. 3. 6—10. I. Kunze, R.: *Kleine Setzmaschinenkunde*. Leipzig. 1953. 178 I. *La machine a composer photographique Lumitype*. Génie Civil. 1955. febr. 15. 75. k. 3391. 70—72. I. „Monophoto” *Filmsetter — trials completed — enters production stage*. The British Printer. 1958. jan. 44—47. I. Pernin, A.: *Composition typographique et description générale de techniques graphiques*. Paris. 1957. 482 I. Schibli, E.: *La photocomposition et la typographie*. Typogr. Monatsbl. 1955. nov. 609—612. I. Sherman, F.: *The impact of photographic type composition on the graphic arts*. The American Pressman. 1954. 3. 24—37. I. Silcock, E.: *The „Monotype” photo-typographical composing machine*. Penrose Annual. 1949. 114. I. Strykowski, W.: *Linofilm — maszyna do skladania pracujace bez metalu*. Poligrafika. 1955. 2. 57—58. I. *Setzmaschinen*. Typogr. Monatsbl. 1955. 5. (Sondern.) Wall, R.: *Electronics in the printing industry*. Penrose Annual. 1955. 100—102. I. Warde, B.: *England's new monophoto composing machine*. Amer. Printer. 1952. nov. 32—33. I. Zürcher, G.: *Teletypesetter — Vari-Typer*. Typogr. Monatsbl. 1949. 3.
5. Konecny, i. h.
6. 1958. jan. 44—47. I. : „Monophoto” *Filmsetter — trials completed — enters production stage*.
7. Leírását a „Science et Avenir” c. folyóirat nyomán közlöm: *La Lumitype* (1954. 88.)
8. *A nyomdatechnika fejlődésének távlatai*, 165. I.
9. I. m. 232. I.
10. Ld. Wall R. i. h.

Kollacionálás elvén alapuló gépi adatvisszanyerés

OROSZ GÁBOR

Az irodalomfeltáró- és visszakereső eljárásoknak jól elhatárolható csoportját alkotják azok, amelyeknél az adattároló egységek (nevezzük ezeket lapoknak, bár nem mindig azok) a dokumentum jellemzőihez vannak hozzárendelve. A lapok megnevezését, felzetét a dokumentumot karakterizáló fogalmak, descriptorok adják, míg az egyedi adatok felvételére szolgáló rovatokba vagy jelmezőbe a felzetben szereplő fogalommal jellemezhető dokumentumok azonossági számai kerülnek. Az információszolgáltatás céljából végzett visszakeresés a megválaszolendő téma jellemzőinek megfelelő lapok felhasználásával történik. Ezeknek rovataiban, illetve jelmezejében szereplő dokumentumszámok közül azok fogják szolgáltatni a szelektálás kívánt eredményét, amelyek valamennyi kiválasztott fogalom lapjain szimultán fellelhetők. Az adatvisszakeresés lényeges mozzanatát tehát a dokumentumszámok kollacionálása teszi. A kollacionálás elvén működő rendszereknek a többivel szemben az a rendkívül nagy előnye, hogy információszolgáltatáskor elmarad a gyűjteménynek teljes egészében történő átválogatása.

E csoportba több eljárás, illetve az eljárásokhoz szerkesztett berendezés sorolható. A különböző berendezések mechanizáltsági foka egészen széles spektrumot ölel fel a manuális eljárásoktól az automatizáltság csúcspontján levő elektronikus szerkezetekig.

A legprimitívebb mechanizmussal az uniterm coordinate indexing dolgozik. Adatfelvevő lapjain tíz függőleges rovat van, melyek felzeteit a 0—9 számjegyek teszik. E rovatokba írandók a vonatkozó dokumentumok azonossági számai az utolsó számjegyük szerinti megoszlásban. A visszakeresés úgy történik, hogy a válasz összes karakterisztikumainak lapjait egymás mellé fektetve leolvassuk a valamennyi lapon egyöntetűen fellelhető dokumentumszámokat.

A vizuális lyukkártyák már magasabb fokú mechanizáltságot nyújtanak. Rovatok helyett jelmezőhálózattal bírnak, amelynek számjelzett metszéspontjai a dokumentumszámok egyértelmű leképezését teszik lehetővé. A dokumentumszámmal azonos hálózati pont lyukasztása rögzíti, hogy a lap felzetében szereplő fogalom a vonatkozó dokumentum descriptora. Az információszolgáltatás művelete egyszerű és gyorsabb, mint az előbbi eljárásnál. A kollacionálás automatikusan végezhető a válaszfogalmak lapjainak egymásra fektetése és átvilágítása által. Az árnyékolt környezetből fénylő pontok mutatják a keresett dokumentumok azonossági számait.

A vizuális lyukkártyáknak, mint adatfelvevő közegnek felhasználásával speciális dokumentációs gépeket is szerkesztettek (Alpha-Matrex gépek). Ezeknél a kártyák manipulálását mechanikus, illetve a fejlettebb megoldásban elektromos berendezéssel végzik. Az utóbbinál a megválaszolható téma descriptorainak elektromos írógépen való lebillentyűzésével automatikusan emelődnek ki a gyűjteményből a kollacionáláshoz szükséges lapok.

Vannak másféle adattároló közeggel működő kollacionáló dokumentációs szelektorok is. A Special Index Analyser adattároló gyűjteménye Hollerith-kártyákból áll, s a descriptoronként felfektetett kártyákba jelölik a dokumentumszámokat. A kártyákat descriptoronként elhatárolt kvantumokban, blokkokban tárolják. A válaszadás céljából végzett szelektálás úgy történik, hogy a gép a válasz descriptorainak megfelelő blokkokat külön-külön vizsgálja át. Az elsőből kiírja az összes dokumentumszámokat egy papír lyukszalagra. A második blokk dokumentumszámait kollacionálja a kiírtakkal, s az egyezőket a szalagnak egy további részére írja át. A harmadik blokk dokumentumszámait már ez utóbbiakkal kollacionálja, s az egyezőket ismét kiírja. Az utolsó kollacionálás eredményeként kiírt dokumentumszámok lesznek a keresettek, melyeket elektromos írógép olvasható jegyzékbe ír át.

A Minicard-berendezés szintén felhasználható kollacionálásos adatvisszakeresésre, bár eredetileg dokumentumonkénti válogatásra van szerkesztve. Kisméretű filmlapokra készített adatfelvételei dokumentumonként vannak felfektetve, s a szükséges kódjelzeteken kívül még a dokumentumnak vagy tartalmi kivonatának fotokopikus másolatát is tartalmazzák. A filmlapokat kétezres-kvantumokban tárolórekeszekbe tölti a gép s így kerülnek a szelektorba, mely rekeszenként dolgozza fel az anyagot. De a berendezés a filmlapokról automatikusan másolatokat tud készíteni. Így lehetővé válik, hogy minden descriptor számára külön másolat készüljön. Ha a rekeszekbe a filmlapokat a descriptorjelzetek szerinti csoportosításban rakatják be a géppel, a szelektorral kollacionálásos információkeresés végezhető. A Minicard-berendezés tehát a kollacionálásos eljárás előnyét egyesíteni tudja saját adatfelvételeinek amaz előnyével, hogy az adatlapokon a dokumentumnak vagy tartalmi kivonatának szövegét is tárolja. Ennek következtében az információt a dokumentumnak vagy referátumának fotokópiájában tudja nyújtani.

Az elektronikus adatfeldolgozógépek kategóriájába sorolható s a kollacionálás elvén működő első kísérleti berendezés az EDIAC (Electronic Data Investigating Automatic Computer). Memóriájában 250 descriptort és 100 dokumentumszámot tárol. Külön jellegetessége, hogy a referencékérdés megválaszolása során nemcsak a vonatkozó dokumentumszámokat adja meg, hanem a megválaszolt témához kapcsolódó descriptorokat is közli. Így válaszában útmutatást ad a szóbanforgó témával kapcsolatban föltehető további érdeklődő kérdésekre.

Az újabban elterjedő RAMAC-berendezés (Random Access Memory Automatic Computer) különleges memóriaszerkezeténél fogva kiválóan felhasználható kollacionálásos adatkeresésre. A gép memóriája függőleges tengelyen centrálisan elhelyezett fémkorongokból áll. A korongokon kon-

ctrikus körökben futnak mágneses jelzetek formájában az adatfelvételek. Minden kör mentén az egy-egy descriptorhoz tartozó dokumentumszámok vannak bejelölve. A beíró-leolvasó mágnesesfej a korongok tengelyével párhuzamosan mozgatható és a kívánt descriptorok korongjaira, illetve azokon belül jelzet-köreire közvetlenül ráállítható. Az adatok bejelölése és leolvasása a korongnak a fej alatti körbefordulása folyamán történik. A dokumentumok analízisének eredményeként a dokumentumonként felfektetett adatfelvételek eredeti formájukban kerülnek a gépbe, amely automatikusan csoportosítja át a „dokumentumszám/descriptorjelzetek” típusú adatfelvételeket „descriptorjelzet/dokumentumszámok” típusúvá, hogy a kollacionálásos adatvisszakeresés alapját megteremtse. A válogatás eredményeként kapott dokumentumszámok nyomán a memóriának egy másik részében tárolt bibliográfiai gyűjteményből elektromos írógéppel komplett címleírásokat tartalmazó bibliográfiai jegyzéket állít elő.

Még magasabb nivójú adatszolgáltatást nyújtanak a nagyméretű elektronikus adatfeldolgozó berendezések (data processing systems), amelyekkel szintén végezhető kollacionálásos adatvisszanyerés. Belső memóriájuk a válogatáshoz szükséges adathalmazt tartalmazza. Az innen eredményként kapott dokumentumszámok alapján külső memóriájukból a vonatkozó dokumentumok referátumainak vagy esetleg maguknak a dokumentumoknak szövegét gyorsnyomtatógéppel közvetlenül olvasható formában prezentálják.

A szokványos lyukkártyarendszerű adatfeldolgozógépeket is alkalmazták kollacionálással működő információkereséshez, de ez eddig csupán részműveletek kivitelezésére korlátozódott. Főleg a posting-művelet — a dokumentumszámoknak a szempontok szerinti lapokra való reávezetése — mechanizálását, illetve könnyítését és gyorsítását próbálták elérni ily módon.¹ De olyan megoldások is találhatóak, amelyekben magát a kollacionálást lehetővé tevő és előkészítő műveleteket végzik lyukkártyagépekkel.²

Indokoltnak látszott tehát vizsgálat alá vonni azt a problémát, hogy a szokványos Hollerith-gépeket minő eljárással lehet önálló és teljesérvényű kollacionálásos információkereséshez felhasználni.

A lyukkártyagépek a numerikus adatokat egyszerűbb műveletekkel, gyorsabban és könnyebben tudják feldolgozni, mint az alfabetikusokat vagy alfanumerikusokat. Ezért az irodalomfeltárás során előálló mindkét adatféleséget: a descriptor-t és a dokumentum azonosítási jelzetét tisztán numerikus formában kell a Hollerith-kártyán szerepeltetni. A legközvetlenebbül adódó mód a természetes számsor egymásután következő számainak igénybevétele. Kétféle jelzetet egymástól megkülönböztetni. Például úgy, hogy a dokumentumszámok öt-, a descriptorjelzetek négy-számjegyű számok legyenek.

A descriptoroknak számjelzettel való helyettesítése természetesen megkívánja kettős segédnyilvántartás vezetését. Az egyikben alfabetikus rendben a descriptorok sorakoznak, mellettük számjelzeteik. A másikban a számjelzetek következnek természetes rendjükben, feltüntetve descriptor-ekvivalensüket. Minden újonnan felmerülő descriptor-nak ki kell jelölni számjelzetét, s mindkét nyilvántartásba fel kell venni.

A szempont szerint felfektetett irodalomfeltárási adatlapok eredeti jellege azt kíváná, hogy a Hollerith-kártyákon is a szokásos elrendezés érvé-

A		B		C	
0	0	0	0	0	0
2	2	2	2	2	2
4	4	4	4	4	4
6	6	6	6	6	6
8	8	8	8	8	8
10	10	10	10	10	10
12	12	12	12	12	12
14	14	14	14	14	14
16	16	16	16	16	16
18	18	18	18	18	18
20	20	20	20	20	20
22	22	22	22	22	22
24	24	24	24	24	24
26	26	26	26	26	26
28	28	28	28	28	28
30	30	30	30	30	30
32	32	32	32	32	32
34	34	34	34	34	34
36	36	36	36	36	36
38	38	38	38	38	38
40	40	40	40	40	40
42	42	42	42	42	42
44	44	44	44	44	44
46	46	46	46	46	46
48	48	48	48	48	48
50	50	50	50	50	50
52	52	52	52	52	52
54	54	54	54	54	54
56	56	56	56	56	56
58	58	58	58	58	58
60	60	60	60	60	60
62	62	62	62	62	62
64	64	64	64	64	64
66	66	66	66	66	66
68	68	68	68	68	68
70	70	70	70	70	70
72	72	72	72	72	72
74	74	74	74	74	74
76	76	76	76	76	76
78	78	78	78	78	78
80	80	80	80	80	80
11	11	11	11	11	11
22	22	22	22	22	22
33	33	33	33	33	33
44	44	44	44	44	44
55	55	55	55	55	55
66	66	66	66	66	66
77	77	77	77	77	77
88	88	88	88	88	88
99	99	99	99	99	99

Hollerith-kártya jelmezőbeosztása

A = descriptorjelzet almezeje

B = dokumentumszám almezeje

C = bibliográfiai adatok felvételére használható almező

nyesüljön: az egyik almezőben a descriptor jelzete szerepeljen, a másikban a vonatkozó dokumentumszámok. Ez az elrendezés azonban itt nem alkalmazható. Ha ugyanis egy Hollerith-kártyán a dokumentumszámok almezőjében akár megnevezett, akár nevezetlen zónákban több dokumentumszámot szerepeltetünk, akkor a rendelkezésre álló lyukkártyagépekkel nem tudjuk végrehajtani a különböző kártyákon szereplő, előttünk ismeretlen dokumentumszámok egyeztetését. Ezért a szokásostól eltérő adatbejelölési módot kell választani, hogy a dokumentumszámok kollacionálásának kívánalmát a gépek képességeivel összhangba hozhassuk. Ez pedig abban áll, hogy a Hollerith-kártyán felvett két almező mindegyikébe csak egy-egy jelzet kerül a szokásos Hollerith-bejelöléssel, az egyikbe a descriptor jelzete, a másikba a descriptorral jellemzett dokumentum — de csak egyetlen dokumentum — azonossági száma. Ez az elrendezés képezi tulajdonképpen a probléma megoldásának kulcsát. (Ábra 131. lapon)

A dokumentumok analízise nyomán készített primér adatfelvétel természetesen dokumentumonként van felfektetve. Tartalmazza a dokumentum azonossági számát, valamint descriptorait. A descriptorok mellé odavezetendő numerikus jelzeteik a már említett segédnyilvántartásból. Az így elkészített primér adatfelvételi lapokról készülnek a lyukkártyák. Mégpedig minden dokumentumhoz annyi, ahány descriptor-tadtunk neki. A lyukkártyák elkészítése rendkívül egyszerű. Mindegyikükbe rendre egy másik descriptor-jelzete kerül, míg a dokumentumszám valamennyiöknél ugyanaz lesz. Mivel a kártyák jelmezejének csak kisebb hányada van így igénybevéve, a kártyafelület üresen maradó nagyobbik részébe, amely mintegy 70 oszlopot ölelhet fel, a dokumentum rövidített címléírása és fontosabb bibliográfiai adatai jelölhetők be. (Ld.: az ábrát.) Így annak a hátránynak kompenzálásaként, hogy minden descriptorjelzettel és minden dokumentumszámmal külön kártya készül, azt nyerjük, hogy az információszolgáltatás a dokumentumoknak nemcsak azonossági számait, hanem címadatait is nyújthatja. Ehhez természetesen az szükséges, hogy a kártyába belyukasztott adatok a kártya peremére betűkre átírtan legyenek felvezetve. Ez a lyukasztással egyidejűleg végezhető, ha a kártyákat az ún. írólyukasztógépen készítik. A közönséges lyukasztógépek bejelöléseit az interpreter géppel kell olvasható formára átírni.

A kész lyukkártyák gyűjteménnyé kumulálódnak, mely háromféle módon tárolható: teljesen rendezetten, részlegesen rendezetten vagy rendezetlenül. Teljesmértvű a gyűjtemény rendezettsége, ha a kártyák a descriptorjelzetek szerinti csoportokba vannak gyűjtve és ezeken belül a dokumentumszámok sorrendjében következnek. Részleges a rendezettség, ha a descriptorok szerinti csoportképzés megvan ugyan, de azokon belül a kártyák elhelyezése esetleges. Rendezetlen pedig a gyűjtemény akkor, ha a kártyák teljesen keverten, azaz mind a descriptorjelzetre, mind pedig a dokumentumszámmra való tekintet nélkül következnek egymásután.

A kártyagyűjtemény eme különböző rendezettségi állapotai egyaránt jelentenek előnyt és képeznek hátrányt. Minél alacsonyabb fokú a rendezettség, annál kevesebb a kártyáknak a gyűjteménybe való reponálásával járó munka. Az újonnan elkészült kártyákat a gyűjteménybe be kell helyezni, az információszolgáltatás céljából kisselektáltakat pedig vissza kell tenni.

Ez a két művelet, mivel nem tetemes mennyiségekről van szó, manualiter végezhető. Ennyi kártyának besorolása érdekében ugyanis nem érdemes a tekintetbe jöhető gépeket igénybe venni, illetve azokon egy jelentős kártya-kvantumot átfuttatni csak azért, hogy annak egymástól távol fekvő helyeire egy-egy vagy legfőljebb néhány kártya kerüljön.

A kártyák reponálása szempontjából a háromféle rendezettség a következőképpen nyilvánul. A rendezetlenül tárolt gyűjteményhez a kártyákat egyszerűen hozzátesszük, az egymásutániságra való tekintet nélkül. Ha részleges a rendezettség, akkor a besorolandó kártyamennyiség előbb a descriptorjelzetek szerint előrendezendő. Aztán meg kell keresni minden előforduló descriptorjelzet csoportját, amelyekhez a kártyák simán csatolhatók. Ha azonban a gyűjtemény teljesen rendezett, akkor az előrendezett kvantumból a kártyákat a descriptoraiknak megfelelő csoportokban a dokumentumszámuknak megfelelő helyre kell szabályszerűen besorolni.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy az „egy descriptorjelzet/egy dokumentumszám” típusú adattárolás éppen határesetet képez a descriptorok szerinti és a dokumentumok szerinti adattárolási módok között. Az ily kártyagyűjteményt éppúgy fel lehet használni a descriptorszerinti adattárolásból kiinduló kollacionálásos információkereséshez, mint a dokumentum-szerinti adattárolásból kiinduló ún. felkutatásos információvisszanyeréshez. A határeseti jellegből adódik, hogy gyűjteményünket a másik vezérellem — a dokumentumszám — szerinti rendezettség szempontjából is vizsgálhatnók. Ezt azonban mellőzzük, mivel az ez esetben alkalmazható adatkeresőeljárások már nem a kollacionálás elvén alapulnának.

A gyűjtemény rendezettségi foka az információszolgáltatás céljából végzett gépi műveletekkel viszont fordított arányban áll. Minél kevésbé rendezett a gyűjtemény, annál több rétvűbb gépi művelettel érhető el az eredményt szolgáltató kollacionálás. Ezért a rendezettség három fokának megfelelőleg háromféle gépi eljárás szerkeszthető.

1. A *rendezetlen gyűjtemény* tekinthető a legáltalánosabb esetnek, mivel ilyenkor a válogatásra kerülő gyűjteményt illetőleg semmiféle előfeltétel vagy megkötöttség nem állván fenn a gépi műveleteket a feladat teljességének megoldására kell szerkeszteni.

A megoldás megszerkesztésénél abból kell kiindulnunk, hogy két parallel adathalmazunk van: a descriptorjelzetek és a dokumentumszámok halmaza. Mindkét halmazban teljesen rendszertelenül következnek a tagok egymás után; s mindkettőben egyes tagok többszörösen is előfordulnak, amiben azonban szintén nem nyilvánul semmiféle szabályszerűség. Az egyedileg megkülönböztethető tagok száma ennél fogva mindkét halmazban kisebb a tagok összes számánál. Mindkét halmaznak egy-egy tagja a közös tároló közeg (kártya) folytán egymáshoz van kapcsolva, adatkárokat képeznek. A párok tagjai között azonban semmiféle olyan reláció nem áll fenn, hogy az egyikből a másikra bárminemű következtetést vagy utalást lehetne meríteni. Az első halmaz minden tagjának van tehát a másik halmazban egy hozzátartozója, mely vele közös kártyán szerepel. Ha azonban az első halmaz egy olyan egyedi tagját tekintjük, amely abban többször fellép, akkor ennek a másik halmazban annyi hozzátartozója lesz, ahányszoros az ismétlődés multipllicitása. Hogy ezek a hozzátartozók melyek és a másik halmazban hol

találhatók, azt csak az az első halmaz tagjainak és a pár-relációnak átvizsgálásával lehet megállapítani.

Problémánk ezek után így fogalmazható: melyek a második halmaznak ama tagjai, amelyeket az első halmaz bizonyos kiválasztott tagjainak szimultán előfordulása jellemez. A megoldás több lépésből tevődik össze. Az első lépésben az első halmaz ismeretlen egymásutánjából meghatározott tagokat kell kiemelnünk. A reátalálás a kiválasztott tagok jegyeinek és a halmaz egymást követő tagjai jegyeinek összevetése és az egyezés tényének megállapítása nyomán következik be. E művelet eredményeként az első halmazból egy olyan részhalmaz fog elhatárolódni, amely felöleli valamennyi kiválasztott tagot mégpedig teljes multiplicitásukkal. De ezáltal egyúttal a második halmazból is leválasztunk egy részhalmazt, amelyben viszont az előbbi részhalmaz összes tagjainak valamennyi hozzátartozója benne foglaltatik. Az így kapott két részhalmaz természetesen szintén rendezetlen. Nyilvánvaló, hogy következőleg azt kell megállapítani, hogy a második részhalmaznak melyek ama egyedileg megkülönböztethető tagjai, amelyeknek a saját részhalmazukban nyilvánuló előfordulási multiplicitása egyezik az első részhalmazhoz tartozó tagok számával. A második lépésnek tehát egy szétválogató műveletnek kell lennie, amelynek célja, hogy a második részhalmaz egymásutánjából kikeresse az abban fellelhető — előttünk ismeretlen — egyedileg megkülönböztethető tagokat, s azokat csoportokba gyűjtse. Ezt aztán egy kollacionáló műveletnek kell követnie, melynek során a csoportok állományait összevetve az határozandó meg, hogy melyek a második részhalmaznak ama tagjai, amelyek valamennyi csoportban egyaránt szerepelnek. Ezek fogják képezni a keresett eredményt.

A megoldás elvi részének tisztázása után lássuk a tényleges kivitelezést. A gépi műveleteket a descriptor jelzetek almezején végzett válogatással kezdjük. A gyűjtemény rendezetlen állapotára tekintettel a szorter géppel végeztetjük a szelektálást.³ Mégpedig a reference-kérdés alkatelemeit képező valamennyi descriptorjelzet tekintetbe vételével egyetlen rendezőválogató gépműveletben. Ennek befejezése után a kiszelektált kártyákat a válogatás alapjául szolgáló descriptorjelzetek szerint külön-külön csoportokban kapjuk, de az egyes csoportok rendezetlenek lesznek, azaz a csoportokon belül a kártyák nem fogják követni a dokumentumszámok sorrendjét. E művelettel a gyűjteményből kiemelődnek mindama kártyák, amelyeken a megválasztandó téma alkatelemeit képező descriptorok valamelyike jelzet formájában rajta van. A csoportok kvantumai természetesen nemcsak a keresett kártyákat fogják tartalmazni, hanem több-kevesebb más kártyát is. A következő részfeladat tehát a csoportok kártyaanyagának szétválasztása keresettekre és nemkeresettekre. Mivel azonban nem tudjuk azt, hogy melyek a keresett és nemkeresett kártyák, a szétválasztást úgy kell végrehajtanunk, hogy az egyúttal a keresettség jellegének rögzítését is nyújtsa. Először is a dokumentumszámok szerint sorbarendezzük a csoportok kártyamennyiségeit. Ezt a szorter géppel végeztetjük a dokumentumszámok almezején végrehajtott rendezéssel. Mivel a csoportok a teljes gyűjteménynek még együttesen is csak törtrészt tartalmazták, a művelet viszonylag rövid idő alatt végrehajtható, habár a szükséges gépfutamok száma egyenlő a csoportok számának és a dokumentumszám számjegyei számának

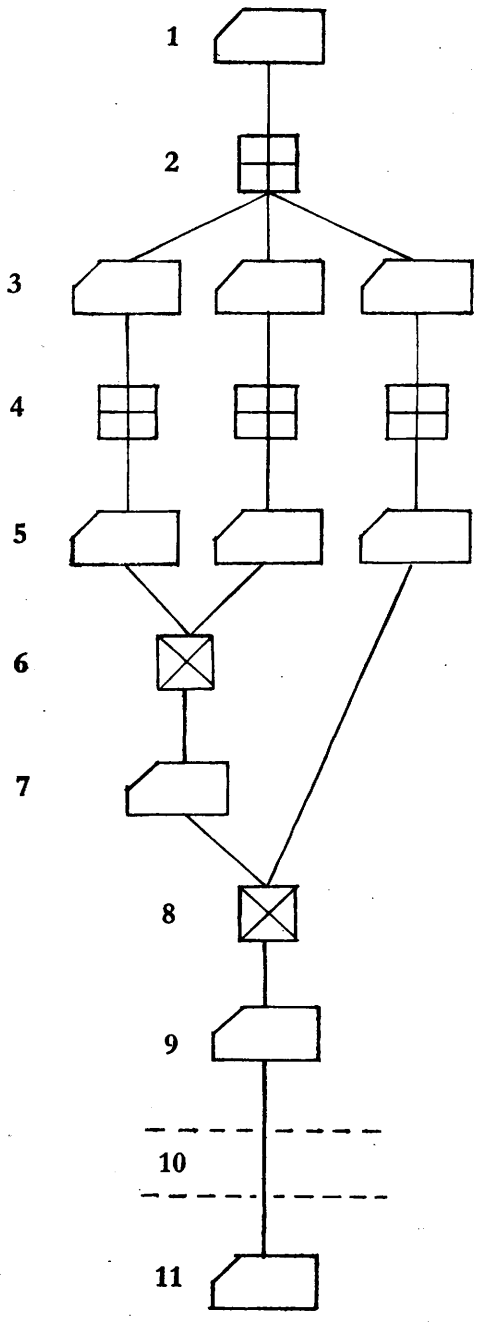
szorzatával, tehát aránylag elég magas. Arra kell vigyázni, hogy az egyes csoportok kártyakvantumai a rendezés után is elkülönítettek maradjanak. A sorrendberakás után következik a csoportok anyagának kollacionálása, amit a kollatorgéppel végeztetünk. Kiválasztjuk a legnagyobb és legkisebb csoportot. Az előbbi szelektálandó kártyamennyiségként, az utóbbit pedig keresőkártyákként alkalmazva a kollatorral többkártyás válogatást hajtunk végre. Ennek során a gép a keresőkártyákba lyukkasztott dokumentumszámok alapján vizsgálja át a szelektálandó mennyiséget, s abból kiemeli mindazokat a kártyákat, amelyeknek ekvivalensei a keresőkártyák között előfordultak. E művelettel tehát a nagyobbik csoportból leválasztjuk ama kártyákat, amelyeknek dokumentumszámai a két csoport mindegyikében megtalálhatók voltak. Mármost az így kapott kiszelektált mennyiséget keresőkártyákként alkalmazva hasonló műveletet hajtunk végre egy harmadik csoporton. A most kiválogatott kártyák már az eddig vizsgált mindhárom csoportnak közös kártyái. Az eljárást ugyanígy — azaz a mindenkori kiszelektált kártyákat keresőkártyaként és a soronkövetkező csoportot szelektálandó mennyiségként véve — folytatjuk az összes többi csoportokon. Nyilvánvaló, hogy a művelet befejeztére az utolsó csoportból kiszelektált kártyák fogják tartalmazni ama dokumentumszámokat, amelyek az összes csoportokban egyaránt fellelhetők. Ezek lesznek a választ tartalmazó dokumentumok.

Az eljárás menetét részletesen feltüntető folyamatdiagram (ld. 136. lapon) a következő:

1. kártyagyűjtemény (rendezetlen);
2. szorter szelektálást hajt végre 1-en a megválaszolendő téma descriptorjelzetei szerint;
3. kiszelektált kártyák descriptorjelzetenként elhatárolt csoportokban;
4. szorter a csoportok kártyáit dokumentumszámok szerint sorbarendezi;
5. rendezett állományú csoportok;
6. kollator többkártyás szelektálást hajt végre a dokumentumszámok almezején, az első két csoport igénybevételével;
7. első kollacionáló menetben kiszelektált kártyák;
8. kollator 7-et keresőkártyaként alkalmazva többkártyás válogatást végez az 5-nek harmadik csoportján;
9. második kollacionáló menetben kiszelektált kártyák;
10. kollator lefolytatja a további kollacionálásokat az 5-nek többi csoportjain, a 8 analógiájára;
11. utolsó kollacionáló menetben kapott kártyák. Végeredmény.

Ez a megoldás, melyet a rendezetlenség esetére, mint a legáltalánosabb jellegű állapotra adtunk, a problémának egyetemes megoldása. Amint a rendezetlen gyűjteményből egy bizonyos fokon végrehajtott rendezéssel részlegesen rendezett gyűjteményt kapunk, amelyből egy másik fokon megnyilvánuló rendezés teljesen rendezett gyűjteményt tud létesíteni, úgy az egyetemes megoldásból bizonyos bevezető lépések elhagyásával a részlegesen rendezett gyűjtemény információkereső eljárását állíthatjuk elő. Majd ebből további lépések elmaradása folytán a teljesen rendezett gyűjtemény számára kapjuk meg a megoldást.

2. *A részlegesen rendezett gyűjtemény a rendezetlentől abban különbözik,*

hogyan az állomány a descriptorjelzetek szerint csoportokban van tárolva. Ez az állapot hasonlít ahhoz a helyzethez, ami akkor áll elő, amikor a rendezetlen gyűjteményből a megválaszolendő téma descriptorainak megfelelő kártyákat szortergéppel kiválogatva csoportokba gyűjtve kapjuk azokat. Az eltérés abban nyilvánul, hogy a részlegesen rendezett gyűjtemény egészében ilyen csoportokból áll, míg az előbbi esetben csak néhány csoporttal volt dolgunk.

Információkeresés esetén most tehát azzal kezdődik az eljárás, hogy a gyűjteményből a referencékérdés descriptorainak megfelelő csoportokat manuálisan kiemeljük. Ezeket aztán végrehajtjuk mindama gépi műveleteket, amelyek a diagram 4-ik és következő lépéseiben vannak feltüntetve. E művelet sor fogja adni problémánk megoldását a részlegesen rendezettség esetére.

3. Ha a gyűjtemény teljesen rendezett az egyetemes megoldás műveleti lépéseiben még tovább mehetünk. A teljes rendezettség ugyanis, mint az egyetemes megoldás egy fázisa a diagram 5-ik lépésénél áll elő. Ott természetesen a teljes rendezés is csak ama néhány csoportra vonatkozik, amelyeket a rendezetlen gyűjteményből a referencia szolgáltatás céljaira kiemeltünk. A teljesen rendezett gyűjtemény azonban összességében ily állapotban van. Az információszolgáltató eljárás a teljesen rendezett gyűjteményeknél is azzal kezdődik, hogy a descriptorjelzetek szerinti egymásutánban álló csoportok közül kézzel kiemeljük az informálandó téma descriptorainak megfelelőket. Ezeknek gépi kimunkálása ugyanazon műveletekkel történik, mint amelyeket a diagram 6-ik és következő lépései tüntetnek fel.

A standard IBM-gépeknek kollacionálásos információvisszanyeréshez való igénybevételének problémáját mások is vizsgálták.⁴ Módszerük tulajdonképpen azonos azzal, melyet itt a teljes rendezettség esetére ismertettünk. A probléma megoldását ők tehát csak a gépi műveletek szempontjából legegyszerűbb esetre adták meg.

Tárgyalásunk teljessége érdekében még egy különleges esetre is ki kell térnünk. Ez akkor áll elő, ha a megválasztandó téma egyetlen descriptorral jellemezhető, tehát a szelektálást csak ezen egyetlen descriptor szerint kell végezni. A részlegesen vagy teljesen rendezett gyűjteményeknél ilyenkor egyszerűen a vonatkozó descriptorjelzetnek kártyacsoportja fogja a referenciaanyagot szolgáltatni, tehát ezt a csoportot kell kézzel kiemelni a gyűjteményből. A rendezetlen gyűjteményeknél azonban gépi eljárásra van szükség, mert a kiválasztott descriptor jelzetével bíró, s a gyűjteményben elszórt, összes kártyákat ki kell emelni. E munka kollatorral vagy szorterral végezhető.

A kollatorral végzendő szelektáláshoz egy keresőkártyát kell készíteni, melybe a válogatás alapjául szolgáló descriptorjelzet van bejelölve ugyanazon oszlopokból álló zónába, mint a gyűjtemény kártyáin. A gép e kártya alapján a gyűjtemény átfutó tömegéből kiválogatja a kívántakat. A művelethez a teljes kártyatömeg egyszeri átfuttatása szükséges.

Szortergéppel kétféleképpen hajtható végre a válogatás. Vagy egy rendező-válogató művelettel, amelyet a kiválasztott descriptorjelzet szerint folytatunk le. A gyűjtemény állományának egyszeri teljes, valamint a descriptorjelzet második és további számjegyeinek megfelelő rendező-menetekben ismételt, de rohamosan csökkenő kvantumú átfuttatását igényli.

Ha azonban rendelkezésre áll a szorterre felszerelhető többszlopos szelektor, akkor ezt a descriptorjelzet számjegyeinek oszlopaira állítva egyetlen menetben kiemelhetők a szóbanforgó jelzettel bíró összes kártyák.

Befejezésül még annyit, hogy az elmondottakban ismertetett eljárások úgy is tekinthetők, mint a közismert uniterm coordinate indexingnek lyuk-kártyagépekkel kivitelezett teljesérvényű mechanizált változatai.

Jegyzetek

1. Sanford, J. A. — Theriault, F. R.: *Problems in the application of uniterm coordinate indexing*. College and Res. Libr. 17 (1956). 1. 19—23. l. Gull, C. D.: *Posting for the uniterm system of coordinate indexing*. American Doc. 7. (1956.) 1. 9—21. l. Weinstein, S. H. — Drozda, R. J.: *Adaptation of coordinate indexing system to a general literature and patent file: machine posting*. American Doc. 10 (1959). 2, 122—129. l.
2. Peakes, G. L.: *The unit card system in the indexing of internal technical reports*. Progress report in chemical literature retrieval. New York. 1957. 149—164. l. Peakes, G. L.: *Experience with the unit card system for report indexing*. Information systems in documentation. New York. 1957. 306—327. l. Whaley, F. R.: *A deep index for internal technical reports*. Information systems in documentation. New York. 1957. 352—383. l.
3. Leírását l. *Magy. Könyvszle.* 76 (1960). 1. 16—17. l.
4. Lancaster, E. R.: *An information searching system based on the IBM Collator*. IBM Technical Newsletter 1956. jún. 12, 12. s. köv. l. Faden, B. R.: *Information retrieval: punched card techniques and special equipment*. Special Libr. 50 (1959). 6. 244—249. l.

A vakok és a könyv

LOUIS BRAILLE SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

A vakírás fejlődése

A tapintással való olvasást — nem tekintve a Franciaországban élő spanyol Francisco *Lucas* és követőinek fa, illetve fém dombormű-betű-kísérleteit — a francia Valentin *Haiytól*, a vakok oktatásügyének alapítójától származtatják. *Haiy* az általa 1784-ben alapított párizsi intézetben a vakokat kartonon kidomborított latin betűkön kezdte olvastatni. A fejlődés következő mozzanata Barbier *de la Serre* kapitány nevéhez fűződik, aki 1820-ban a titkos katonai közlések továbbítására „éjszakai írás” néven új titkos írást talált föl. Ennek lényege a papírba szúrt pont volt, amit sötétben ujjheggyel tapintva olvastak el. A növendék *Braille* mindkét rendszert mint vak ismerte meg.

Louis *Braille* 1809. január 4-én született¹ Couvrayben, ahol nyerges-mester édesapja mellett szerencsétlenség következtében vesztette el szemvilágát hároméves korában. 1819-ben a párizsi vakok intézetébe került és sok egyéb ismeret mellett a domborított latin betűket is olvasta, írta. Kiváló eredménnyel tanul; tizenöt éves korában mint segédtanár már tanít. Közben *Barbier* rendszerével ismerkedik és tökéletesíti azt, majd 1829-ben közzétett *Módszerében*² ismerteti a tökéletesített új írást, az egyes betűjeleket, és bemutat összefüggő rövidebb szövegeket.

A *Módszer* második kiadásában (1839-ben) tízéves gyakorlat végső eredményét s egyben a végleges braille-írást leljük. E rendszerben minden betűjel egy függőleges irányú téglalap síkjában áll. Ebben a síkban hat pontot lehet elhelyezni. *Braille* helyes gyakorlati érzéssel arra törekedett, hogy a betűképek lehetőleg kevés pontból álljanak és a sűrűn előforduló betűket jelöljék legkevesebb ponttal. Ő oldotta meg a zenei hangok pontokkal való jelölését is.

Rendszere lassan elterjedt Európában (Franciaország, Svájc, Németország). Magyarországon az 1870-es években ismerik meg. A múlt század utolsó éveiben már egész Európában hivatalosan használják a vakok iskoláiban; Amerikában 1917-ben vezetik be. A *Braille*-rendszer rendkívüli perspektívát nyitott meg a vakok előtt: feltárta számukra is az ismeretszerzésnek, önművelésnek eddig elzárt területeit és lehetőséget teremtett a tapintással olvasható könyvek elterjedésére.

A magyar pontírás kialakulása

A braille-írást a magyar nyelv sajátosságaihoz alkalmazták, megtartva eredeti alakjukban a központi jeleket, a számjegyeket és a hangjegyeket, mert ezek változtatása nemzetközi jellegüknél fogva sem lett volna indokolt.

A teljes braille-írás elsajátítása különleges nehézséget nem okoz, azonban az ezzel előállított könyvek terjedelme messze meghaladta a normális könyvekét. Hogy ezen a terjedelmességen némiképpen segítsenek, rövidített írást vezettek be. Ez ma már minden nyugat-európai államban elterjedt. Hazánkban 1922-ben készítették el a rövidített-írás tervezetét és az 1924/25. tanévtől kezdve tanítják a vakok iskoláiban. A most használatos (1951-ben szerkesztett) rövidítési rendszerben másfélszáz jelet használnak, így az írás terjedelme körülbelül 25%-kal csökken, lényegesen kevesebb papírt kíván, de ennél is fontosabb az, hogy gyorsítja az olvasást. A könyvek általában nem rövidített írással készülnek, hogy azok is elolvashassák, akik a rövidített írásban nem elég gyakorlottak.

A vakírás technikája

Kezdetben a világtalan egy speciális eszköz: a braille-tábla segítségével ír. Ez két egymáshoz illő, sarokpánttal nyitható és csukható bádoglemezből áll, melyek felső lapja soronként egymás mellett függőleges állású téglalap alakú nyílásokkal van ellátva; minden ilyen nyílásnál (fiókocskánál) a 6 ponthelynek megfelelő öblösítés könnyíti meg a pont kiszúrását. Az alsó lapon minden ponthelyen negatív öblöcske van. A papírt a két lap közé szorítják és az úgynevezett stylussal vagy pontozóval szúrják le a jeleket a fiókocskákban jobbról bal felé haladva, tehát a látók írásával ellenkező irányban. Az olvasás a lap túlsó oldalán, a kidomborodó jeleken történik. A táblával való írásnál a papír mindkét oldalát felhasználhatják, csak arra kell ügyelni, hogy ugyanarra a helyre két ellenkező irányú szúrás ne essék. Ez megfelelő írotábla alkalmazásával könnyen elérhető. Ilyenkor a lap hátoldalán az első oldal sorai közé írnak.

Modernebb íróeszköz a kizárólag vakok számára készített megfelelő billentyűs szerkezetű írógép, amellyel gyorsabban, kevesebb fizikai erővel, jól olvasható írással lehet dolgozni. A nálunk használatos pontírógépen csak a papír egyik oldalára írnak, ez az írás egyenletes és jól olvasható.

A többféle pontírógép közül hazánkban leginkább a bécsi eredetű *Picht*-félét használják. Ennek hét billentyűje van: minden ponthelynek van egy-egy billentyűje, a hetedik üres, a jelközöket adja. Egy teljes betűt — ami legfeljebb hat pontból állhat — a megfelelő pontot író billentyűk egyidejű lenyomásával lehet beütni a papírba. A gép alulról felfelé üti be a jeleket, így a leírt szöveget felülről ki lehet tapintani anélkül, hogy kiemelnék a gépből.

A billentyűk elrendezését tekintve van egykezes és kétkezes írógép. A gyakorlatban a kétkezes az elterjedtebb, bár ennek hátránya, hogy a vak előbb kénytelen a másolandó szöveget letapogatni és csak azután írhatja le,

vagy pedig diktálás után dolgozik. A vakok iskoláiban a gépírást rendszeres tárgyként tanítják, sőt sok helyen a rendszeres írógépen is megtanulnak írni. Természetesen az utóbbi írást nem képesek maguk visszaolvasni, és hibáikat látók javítják.

Sokszorosítás

Az utóbbi évtizedekben a sokszorosítást nyomdai gépekkel többször maguk a vakok végzik. A festék nélküli domború nyomtatásnál előbb írógéppel egy bádoglapba préselik a betűket, illetve a betűket alkotó pontokat, s erről a lemezről készül aztán a sokszorosított lap. Öntött betűkkel is nyomtatnak néhol. Ebben az esetben éppúgy szedik a braille-betűket, mint a rendszeres nyomtatásnál, a nyomásnál azonban nem festéket használnak, hanem belepréselik a papírba a domborított szöveget. — Készült már rotációs gép is, mely kétoldali „nyomást”, illetve préselést hoz létre és a korábbi nyomásteljesítményt háromszorosra növeli.³ Másik nagy előnye, hogy vékonyabb papírt használhatnak, ami 50%-os súlymegtakarítást eredményez.

A könyv formája, beosztása

A pontírással készült könyv nagyterjedelmű, jóval nagyobb a nyomtatottnál. Amíg egy 200—300 oldalra terjedő mű könnyen elfér a zsebünkben, addig ugyanez a könyv braille-írással 6—8 kötetet tesz ki, jóval nagyobb formátumban (negyedret). A kötet nem lehet túlságosan vastag — kényelmetlen lenne az olvasásnál és a szállításnál —, ezért arra törekednek, hogy 1—1 kötet ne legyen nagyobb 30—40 braille-ívnél, vagyis 120—160 oldalnál. Ezenkívül a kötetekre osztás lehetőleg egybeessék a fejezetek tagozódásával, hogy a kölcsönzésnél befejezett kötetet adhassanak ki. Sok esetben nem egyszerre kölcsönzik az egész művet, alkalmanként 2—3 kötetet adnak ki. Minden egyes kötet számát nemcsak a címlapon, hanem az utolsó lapon is feltüntetik így: folytatás a II. vagy III. stb. kötetben.

A pontírással készült kötet lapszámozása eltérő a nyomtatottétól. Nem számoznak minden oldalt, csak minden lap első oldalát, és minden kötetben a lapokat 1-től újra kezdve számozzák. Többkötetes munkánál egy elő-szám jelzi a kötet számát, ami feltétlenül szükséges a nagy kötetszám miatt.

Vigyázni kell (a szöveg olvashatósága érdekében), hogy az ívek feleslegesen ne sűrűlődjön, a szöveg nagyobb nyomást ne szenvedjen, a pontok élesek, jól tapinthatók maradjanak.

A könyvállomány gyarapítása

A sokszorosítás vagyis a könyvállomány gyarapítása íróablán való másolással történik, vagy pedig írógéppel dolgozik a másoló. Ma már ez utóbbi a gyakori. Nyomdailag csak jelentősebb példányszámot érdemes sokszorosítani. A braille-könyvek általában nem sok példányban készülnek. A másolásban látó emberek is segédkeznek, — különösen ez volt a helyzet abban az időben, amikor még jótékonyági úton készítették a könyveket.

A leírandó műveket rendszerint a Vakok Szövetségének (Bp., XIV. Május 1. út 47. sz.) vezetősége és kultúrbizottsága választja ki az olvasók érdeklődési körének figyelembevételével. A vakok általában kedvelik a képzeletüket foglalkoztató könyveket, szépirodalmat — így ezek adják könyvtáraik anyagának nagyobb részét —, de készülnek a műveltebbek számára történelmi, természettudományi, földrajzi, neveléstudományi, társadalomtudományi, politikai és filozófiai munkák is, továbbá nyelvi és zenei művek. Iskolai tankönyvcikket pedig a normális látású tanulók tanítási anyagának figyelembevételével állítják össze. Tekintettel kell lenni arra is, hogy a tudományos mű ne haladja meg a vak tárgy- és ismeretkörét, továbbá ne kívánjon látási ismereteket. Magyarázó ábra csak igen korlátozott lehet; díszítő rajz vagy nagyobb illusztráció egyáltalában nem élvezhető. Minden esetben azonban igen fontos követelmény a hibátlan helyesírás, mert a rövidítések és az olvasás technikája miatt a szöveg az optikai olvasáshoz képest fokozottabb jelentőségű.

Vakok könyvtárai Magyarországon

A braille-írás célszerűségének és hasznosságának behizonyosodása után az 1900-as évek legelején országunkban is megvetették alapjait a központi kölcsönkönyvtárnak a Vakok Intézete keretén belül — mely intézetet nem sokkal a napoleoni háborúk éveitől alapította József nádor (1825-ben), Földváry Gábornak, a Nemzeti Színház megteremtőjének bátor kezdeményezésére.

Postaegyezmények tették lehetővé, hogy a vakok számára készült könyvek és általában a vakok írásának postai szállítása egészen jelentéktelen összegbe kerül mind belföldi, mind külföldi viszonylatban.⁴

Ma a vakok könyvtára önálló hatáskörrel — az Országos Széchényi Könyvtár kikapcsolásával — intézi kölcsönzéseit. Az országon kívülieket a Nemzeti Bankon keresztül egymaga oldja meg. Kölcsönöz Csehszlovákiába, Németországba, Romániába és kap kölcsön elsősorban Lipcséből, de Hamburggal, Moszkvával, Párizssal és Londonnal is kapcsolatban van.

Hazánkban a vakok szociális helyzete a felszabadulás óta nagy változáson ment keresztül. A Vakok és Csökkentlátók Szövetsége mint társadalmi szervezet anyagi támogatást élvez az Egészségügyi Minisztériumtól és szociális ellátást végez. Kulturális fejlődésünkkel pedig egyre több fiatal vak jut magasabbfokú iskolába (jog, bölcsészettudományi egyetem, zeneművészeti főiskola stb.), aminek eredményeképpen a vak dolgozó teljesen egyenrangú, megbecsült tagja társadalmunknak.

Legrégibb és legnagyobb braille-kölcsönkönyvtárunk 1930-ban több mint 6000 kötettel, a felszabadulás előtt 8000 kötettel rendelkezett. Évente 10 művel gyarapodott. Ma a könyvtár két kétszintes helyiségből áll, anyaga 331 folyóméter. A fapalcokon levő nagyméretű könyvek elhelyezésénél a gerincen levő nyomás (szerző, cím vagy helyrajzi szám) letapintható.

Kölcsönzési díj nincs. Az érdeklődés élénk: 558 állandó olvasója van jelenleg. A havi forgalom pl. 1959. júliusban 637 személy, 1350 kötet volt. Összehasonlítva az 1954. júliusával az emelkedés igen kedvező (akkor volt 488 személy, 965 kötet). Egyébként mindig a nyári hónapok a legforgalma-

sabbak. Kölcsönzés hetenként három délután történik. Kölcsönzési határidő 3 hét, de ezt meg lehet hosszabbítani. Egyszerre 2—4 kötetet vihet el az olvasó — a terjedelem és súly miatt inkább gyakran cserélnek.

Katalógus, könyvállomány

Kétféle katalógussal rendelkeznek: egyik braille-írással készült és a szerzők betűrendjében sorolja be a birtokukban levő és a kikölcsönzött műveket, — a másik „leltárkatalógus”, a látók számára és szakcsoportok szerint tartja nyilván az állományt. Egyszerre többen is olvashatnak egy művet⁵ — a kötetek mennyisége ezt lehetővé teszi —, de egyes művek több példányban is megvannak.

A kölcsönkönyvtár jelenleg összesen 816 művel, 5460 kötettel rendelkezik,⁶ ezenfelül mintegy 2000 kötetet tart nyilván a helyi csoportoknál. (Az 5 vidéki központ a könyvállomány nagysága szerint: Szombathely, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc.) Túlnyomórészt teljes (nem rövidített) vakírással készült könyveket tart. Évi gyarapodása kb. 35 mű 450 kötetben. Ezek egyharmadát saját nyomdája állítja elő, kétharmada másolással készül. Nyomdájukban 8 állandó dolgozó látja el az átírást: 2 „szedő” alumíniumlemezre írja a látó munkatárs diktálását — ezenfelül a Szövetség számos olyan vaknak ad ki másolási munkát, akik látókkal diktáltatnak maguknak —, vagy pontírásból pontírásba történő másolást, amit segítség nélkül végezhetnek. Ezt a munkát díjazták. A másoltatás nem olcsó sokszorosítás, hiszen egy zsebben könnyen elférő könyvecske — 8-10 forintos árban — másolása 1000-1500 forintba kerül. Ezzel magyarázható, hogy a könyvtár állománya nem nőhet rohamosan. Másolásra 90 000 forint évi támogatást kap.

Igen fontosnak tartják a napi külföldi események megismertetését, erre jellemző, hogy pl. *Hruscsov* nagyjelentőségű beszédét, amit a XX. kongresszuson mondott, a Szövetség hamar kiadta 3 kötetben, 5 forintos árban (nyomtatott kiadása ugyanennyibe került), ezáltal is segítve a tagok politikai fejlődését.

Még egy jelentős braille-könyvtár van országunkban: a *Vakok Országos Nevelő- és Tanintézetében*. Ez az intern könyvtár kb. 3 és fél ezer kötetet számlál. Anyaga előregedett, most készítenek braille-katalógust és újrendezik anyagukat, sok művet kivonnak a kölcsönzésből, hogy a tanulóifjúságot a korszerű munkák olvasására irányítsák.

A vakok magyar folyóiratai

Meg kell említenünk, hogy már 1903-ban volt folyóiratuk, melyet a Vakokat Gyámolító Egyesület indított *Vakok Lapja* címmel. Valószínűleg a bécsi *Wochenschau für Blinde* mintájára,⁷ de havonta jelent meg a vakokat érdeklő közleményekkel, tárcákkal, versekkel. 1904—1943-ig pedig — sok szüneteléssel ugyan — a *Vakok Ügye* című ugyancsak havi lap foglalkozott a vakok problémáival és szórakoztatásukkal. Az első *Braille*-féle betűkkel készült lapot pedig *Vakok Közlönye* címmel indították 1907-ben.⁸

Már a huszadik évfolyamát ünnepelheti jelenlegi — havonta kétszer megjelenő — folyóiratuk: a *Vakok Világa*, mely a politikai hírektől kezdve az irodalomig, atomfizikától a divattanácsadóig braille-írással mindent ad —, de ezen az általános tájékoztatón kívül van külön irodalmi, zenei, sakk és rádióújságjuk. A *Vakok Világa* kb. 700 pontírásos és 200 síknyomásos (rotaprint) példányban jelenik meg, ugyanekkor kb. 100 példányban adják ki havonta a *Zenei Értesítő*-jüket. A *Sakkiskola* szintén havonta, a *Rádióműsor* hetenként jelenik meg. 1959-től külön *Irodalmi Értesítő*t is szerkesztenek, ebben a vakok saját írásait — verseit, elbeszéléseit — közlik negyedévenként kb. hetven pontírásos oldalon.

Külföldi könyvtárak

A Deutsche Zentralbücherei für Blinde (DZB) a legnagyobb ilyen intézmény Németországban, Lipcsében, amely célul tűzte ki azt, hogy a szocialista irodalmat a vakok számára is hozzáférhetővé teszi. A DZB régi könyvtára 1943-ban és 1945-ben rombadőlt; 1946-ban újjáépülve 1802 kötettel nyílt meg. Tíz év múlva 2000 címet és 8600 kötetet foglalt magában, amelyhez hozzávehetjük még a zenei osztály ekkori anyagát: 4600 címet, 7000 kötetet.

1954-ben új, nagyszabású otthont avatott Lipcsében a vakok könyvtára. Most már egy háztömbben van a könyvtár mellett a nyomda a betűszedővel, könyvkötéssel, itt történik az ügyvezetett kézírásos előállítás, a kottakészítés és itt van a korrektúra osztály, sőt még a kiadó is. Minden munkát egy helyben és maguk állítanak elő.⁹

A lipcsei könyvtár külső kölcsönzőforgalma nagy, az összes kölcsönzésnek 90%-a. A Német Demokratikus Köztársaságon kívül élő olvasók többnyire társadalomtudományi és haladó szépirodalmi műveket kérnek, melyek az ő országuk vak-könyvtáraiban nincsenek meg.

Angliában 1958-ban nyílt meg a Vakok Nemzeti Könyvtárának új épülete Manchesterben. — Az első angol vak-könyvtárat 1882-ben alapították Londonban, de idővel a manchesteri testvérkönyvtár lett a modernebb és nagyobb. 80 000 kötetes gazdag anyaggal és korszerű könyvtári adminisztrációval rendelkezik.¹⁰

A párizsi Haüy Társaság Braille Könyvtára 1886-ban alakult néhány száz kötetből az alapító lakásán (Maurice de la *Sizéranne*). Négyszer költözött, míg végre mai helyére, a Társaság hatemeletes székházába került, most is ott van, s annak hét nagy termét foglalja el. Könyvállománya 26 000 mű, közel 180 000 kötettel. Az évi gyarapodás 5000 kötet. Igen gazdag anyaga van a zenei osztálynak: 17 000 mű (Franciaországban 800 vak zenész van), és viszonylag elég sok a folyóirata: 14 cím. 8000 olvasóból 2000 bejár a könyvtárba, a többi posta útján szolgálják ki. Külföldre, gyarmatokra is kölcsönöznek; a külföldi kölcsönzők száma 400. Rendszeresen adnak ki braille-katalógust, továbbá készítenek tárgykörök szerinti könyvtárjegyzékeket. Az új szerzeményekről folyóiratuk — *Le Louis Braille* — tájékoztat rendszeresen. Kétféle nyilvántartásuk van: a kölcsönző neve és a mű, illetve kötet alapján.¹¹

A Haüy-könyvtár mintájára építették ki a lengyel, argentin, brazil és indiai könyvtárakat.

A braille-könyvtárak jelentőségének méltánylását mutatja az, hogy 1929-ben nemzetközi konferencia ült össze a braille-könyvtárak együttműködéséhez szükséges egységesítő elvek megállapítására. 1949-ben pedig az UNESCO adott érdemes segítséget a különböző braille-ábécék egybehangolására és az egyetemes jelrendszer alapelveinek végleges megállapítására. Ezeket az elveket 1950 márciusában egy szélesebbkörű konferencia fogadta el.

Említést érdemel a braille-könyvtárak fejlődése terén a most készülő enciklopédia, mely a világ első reference-könyve lesz braille-írással. A *World Book Encyclopedia*-t dolgozzák át erre a célra. A tervezett sorozat egyenként 160 kötet lesz, angol nyelven.¹²

Kiállítások

Az 1959-es *Braille-év* ünnepléseképpen a lipcsei Deutsche Bücherei kiállítást rendezett vakok számára készült könyvekből.

Nem érdektelen, hogyan rendezik a kiállítást egy vak-könyvtárban az irodalom propagálására. Az ilyen kiállítást néhány különleges sajátosság jellemzi, tekintettel a világtalanokra, akik kézzel „nézik” a könyveket. Ha egy témához van elég braille-írásos könyv, akkor teljesen ezekből rendezik meg — pl. a *Puskin és Glinka* címűt —, ha nincs elég — és ez a gyakoribb — akkor mindkét fajta könyvet kell használni. Ezek a kombinált kiállítások, amilyen volt pl. a Szovjetunióknak *Dosztojevszkijtől, Korolenkóról, Egyiptomról és Dániáról* rendezett kiállítása 1957-ben,¹³ melyekhez az ajánló bibliográfiákat és a tárlókban kiállított könyvek leírását adták vakírással. Ilyen alkalmakkor könyvismertetéseket is tartanak.¹⁴

A vak olvasó számára rendezett kiállításhoz braille-írással forgatókönyv készül, s ezenkívül kartotékok, hirdetések, ajánlóbibliográfiák (pl. *Mit olvassunk Puskinról és Glinkáról* című könyvjegyzék), a síknyomásos könyvekhez pedig braille-írásos címléírást mellékelnek, hogy a látogató teljesen önállóan, könyvtárosi segítség nélkül is „végignézhesse” a kiállítást.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusával nagy szemléltető könyv- és folyóiratkiállítás foglalkozott. Ez a Központi Könyvtár olvasótermében rendezett kiállítás könyvanyagát tekintve kombinált kiállítás volt és nagyalakú jegyzetomb formájában készült bibliográfiai anyagot mutatott be. A nagy érdeklődés eredménye lett a következő évben a kiállítás anyagából történő nagyarányú kölcsönzés. Külön figyelmet érdemelnek a látogatók hasznosítható észrevételei, például az, hogy a jegyzetomb formájában készült könyvjegyzék nem alkalmas a kezelésre.

Távolabbi tervek

Bármennyire nagyfontosságú is a pontírás — és bár egyesek bámulatos bravúrral egészen kiváló eredményt érnek el a pontírás olvasása terén —, mégis jóval lassúbb az optikai olvasáshoz viszonyítva. Általános iskolásokon végzett kísérletek alapján mondhatjuk,¹⁵ hogy látással több, mint kétszeres eredmény érhető el, mint tapintással. Egy braille-oldal (28 sor, soronként

28 betűvel) elolvasására kb. másfél-három percnyi időre van szüksége a gyakorlott-olvasó világtalannak. Ezenfelül a további fejlődésre sokkal kevesebb lehetőség nyílik, mert a szóképeknek egyre fokozott gyorsaságú észlelése sokkal kevésbé lehetséges tapintással, mint látás útján.

„Beszélő könyvtár”

Indokolt tehát az állandó kísérletezés olyan eszközök megtalálására, amelyek kiszabadítják a vakot a braille-írás kötöttségéből és lépést engednek neki a fejlődés hatalmas iramához. Ezek a törekvések a gépes megoldások felé vezetnek. Egyik ilyen elképzelés az úgynevezett „beszélő könyvtár” felállítása, amilyen Franciaországban már 1934-ben létesült és a párizsi Valentin Haüy Társaság Braille-Könyvtárának egyik osztálya lett. A háborús események miatt azonban csak 1953-ban folytathatták a hanglemezek és magnetofonszalagok készítését. A lemezekre és szalagokra képzett előadók (általában színészek) teljes művet olvasnak. A felvételeket aztán a vakok kikölcsönözhetik, és saját otthonukban élvezhetik az irodalom remekait. Az érdeklődés igen nagy: 1958 elején 1200 volt a „beszélő könyvek” olvasóinak száma és azóta is lényegesen emelkedett. De nemcsak a vaknak jelent könnyebbséget a „beszélő-könyv”, hanem a kisebb terjedelem miatt a könyvtárnak is; pl. egy 40 kötetes pontírasos regény 58 lemezre fér el, — még jobb az arány a modern magnetofon-felvételeknél.

„Beszélő könyvtárt” ismerünk még Angliából, Amerikából és Ausztriából. Az amerikai Kongresszusi Könyvtárban 1959. április 4-én ünnepelték a „beszélő könyvtár” megindulásának 25. évfordulóját. Ez idő szerint 3 és félezer mű áll ilyen feldolgozásban rendelkezésre. — Az első lemezek 15 perces lejátszási idővel készültek, a maiak már 1 órák és kísérletek folynak a 4 órán játszó könyvlemez gyártására.¹⁶

Az utóbbi öt évben indultak meg a Szovjetunióban, Svédországban, Hollandiában, a Német Demokratikus Köztársaságban, a Német Szövetségi Köztársaságban stb. a szalag-könyvtárak. Hazánkban még nincs, de folynak kísérletek ez irányban.¹⁷

Modern kísérletek

Más irányú kísérletet végzett *Romagnoli* olaszországi tanár, aki külön könyveket nyomtatott olyan csökkentlátású tanulók részére, akik már nyomtatott szöveget nem tudtak elolvasni.¹⁸

További kísérletek arra irányulnak, hogy a vak teljesen egyedül tudjon minden nyomtatott írást elolvasni; ilyen irányban is vannak eredmények.

Az ohioi egyik kutatóintézet (Batelle Memorial Institute) az amerikai Vakok Intézetével együttműködve elkészítette az „*optophon*” nevű elektronikus olvasó berendezést, egy táskarádió nagyságú hordozható — kb. 4,5 kg súlyú, 17×24×20 cm nagyságú — faszekrénybe beépített készüléket, amely állítólag normál betűket „olvas”.¹⁹ A készülék legfontosabb része a „szeme”: egy szonda, amelyet a vak kézzel végighúz a nyomtatott sorokon. A szondában vagyis az olvasószerkezetben két apró fényforrás és egy lencse van,

amely a betűk képét a szonda belsejében levő fotocellákra vetíti. Minden fotocella, amely „feketét” lát, úgy reagál, mint egy elektronikus orgona billentyűje. Ezek az árampulzusok továbbjutnak egy erősítő berendezésre, ahol átalakulnak különböző hangokká, melyek nem emberi beszédhez, hanem az orgonán előállított akkordokhoz hasonlítanak. Ezek a hangok fülhallgató segítségével jutnak a vakhoz. Minden egyes betű más akkordot ad, de állítólag némi gyakorlattal minden éphallású ember hamar megtanulhatja, hogy melyik akkord melyik betűnek felel meg.

Az ohioi állami Vakok Intézetében több diákot megtanítottak az optophon használatára. 18 órás tanulás után különösebb nehézség nélkül olvastak. Gyakorlott vak olvasók percenként 15—30 szót jól olvasnak a készülékkel, de magasabb eredményt remélnek. — Az első öt kísérleti példány után tervezik az olvasókészülék tömeggyártását.

A kutatóintézet további célja azonban az igazi olvasógép előállítása: egy elektronikus robotgép és az optophon kombinációja lenne. Ebben a kombinációban az optophon nem zenei hangokká alakítaná át a lerögzített betűsorokat, hanem közvetlenül emberi hanggá, — így mindenki számára közvetlenül érthetővé válna.²⁰

Az odesszai Elektrotechnikai Intézetben nemrégiben hasonló gépet szerkesztettek. Az elektromos berendezés félvezető anyagokkal működik. A gép falai közé nyomtatott szöveget helyeznek és átvilágítják a lapot. Különböző berendezések segítségével a szöveg minden egyes számát vagy betűjét több úgynevezett zónára osztják. Különleges számológépek ugyanakkor pillanatok alatt megállapítják, hány fekete folt található egy-egy zónában, hány függőleges és vízszintes vonást tartalmaz a betű, milyen távolság van az egyes betűk között stb. Ezen az úton a gép megkülönbözteti az egyik betűt a másiktól és megfelelő áram impulzusokat ad, amelyek automatikusan működésbe hozzák a relé-sorozatokat. A reléhez viszont olyan berendezéseket kapcsolnak, amelyek az impulzusokat távirójelekké változtatják át.

Az új gép nemcsak táviratok adás-vételére szolgál, hanem a szöveg automatikus átírására is. Használhatnák jól a vakok is, ha a morse-betűket megtanulják és begyakorolják.

Lengyelországból is hírt kaptunk egy érdekes kezdeményezésről,²¹ amely a látást próbálja helyettesíteni. *Kuliszewski* professzor, a wroclawi műszaki egyetem híradástechnikai tanszékének vezetője két készüléket tervezett. Az egyik — melyet *elektroftalmusznak* keresztelt el — a térbeli tájékozódást könnyíti meg. — A másik, az előző továbbfejlesztése a nyomtatott szöveg olvasásához vezet el. Egy tárgylencsével felnagyítják az olvasandó szöveg betűit. A fénysugarakat egy nyolcasával három sorban elrendezett fotocellacsoporra vetítik, mely a fényt megfelelő áramimpulzusokra alakítja át. A parányi áramokat tranzisztoros erősítő felerősíti és minden fotocella egy kis tapogatót hoz rezgésbe. A vak az ujjával tapogatja le a rezgéseket, amelyek minden betűnél megfelelnek a betű alakjának. A készülék állítólag folyamatos olvasást tesz lehetővé feltéve, hogy a szöveg betűi elég nagyok és tisztán olvashatók.

Egy másik kísérlet²² két amerikai tudósé. Ez arra irányul, hogy a fényingereket közvetlenül a vak agy-látóközpontjának sejtjeihez vezessék. E cél-

ból a koponyacsont megfúrása után az agy látóideg-állományába hajszálvékony rozsdamentes acélból készült szigetelt drótokat vezettek, amelyekkel — megfelelő erősítés után — az agyba juttatták a fotocella által keletkezett áramot. (Teljes fényfelismerést értek el a kísérletezővel: égő gyertyákat a szobában megtalált és egyenként eloltott.)

A legfrissebb eredmény az az elektronikus számológép, amelyet New Yorkban mutattak be egy sajtóértekezleten, s amelyik braille-írásra alakít át angol nyomtatott szöveget. Az új eljárásnál a szöveget előbb lyukkártyákra viszik, a lyukkártyákat egy számológép programozza és e program szerint dolgozó nyomdagép a braille-jeleket az angol szöveg fölé nyomja. Megfelelő korrigálás után a rotációs géphez felhasználható fémlemezekbe nyomják a braille-szöveget. Az elektronikus számológép a braille-átíró nyomdász munkáját pótolná.²³

A fent leírt törekvések ha nem is hozzák még meg a kívánt eredményt: ti. hogy a vakokat kivezessék elszigetelt, fénytelen világukból és megnyissák számukra a látó ember könyvtár-kincseit, — de a tovább folytatott munkálatok, az eddigi eszközök tökéletesítése, majd anyagilag elérhetősége megoldja a vakok olvasási problémáját. A cél nem kis jelentőségű, hiszen a földön legalább 9 és fél millió vak él.²⁴

A Braille-évforduló alkalmával a Vakok Szövetsége a most alapított Braille-emlékérmet adományozta azoknak a látó és vak személyeknek, akik a „vakügy politikai, gazdasági és kulturális fejlesztése, a vakság megelőzése, a látáscsökkenés gyógyítása terén tudományos, irodalmi vagy gyakorlati munkájukkal eredményes tevékenységet fejtettek ki.” Ezzel a magyar kormány is leróta kegyeletét a „Világosság atyja” iránt — ahogyan egyik életrajzírója elnevezte *Braillet*. Egyben kifejezte azt a szándékát, hogy a vakok könyvtárügyét hazánkban is fokozott gonddal és áldozatkészséggel kívánja tovább fejleszteni.

Jegyzetek

1. A magyar lexikonok tévesen 1806. évet jelölnek.
2. *Procédés pour écrire les Paroles, la Musique et le Plain-Chant, au moyen de points, à l'usage des aveugles et disposés pour eux par Louis Braille, Répétiteur à l'Institution Royale des Jeunes Aveugles.* 1829. Paris.
3. *Magy. Grafika.* 1958. 1—2. sz. 38. l.
4. Madridi postaegyezmény, keresk. min. 13.722/16.—1920. sz. rendelete; — 1930-ban a londoni egyezmény még kedvezőbb feltételeket állapított meg a szállításra nézve.
5. Hogy fogalmunk legyen a méretekről, íme néhány adat: *Victor Hugo: Nyomorultak* c. regénye (normál nyomással 2 kötet, kb. 900 oldal) pontírásban 38 kötet, *Tolsztoj: Háború és béke* (2 kötet, kb 1200 oldal) 39 kötet, *Reymont: Parasztok* (2 kötet, kb. 900 oldal) 40 kötet. (Aki egy ilyen terjedelmes művet végigolvas, az 20—30 kilométert tapogat végig.) Általában 6—8-szoros a vakok köteteinek oldalterjedelme a normális könyvek terjedelméhez képest.
6. A könyvtárra vonatkozó adatokat a könyvtárostól kaptam a vezetőség engedélyével. Az itt hiányzó adatokat *A Könyvtáros* 1960. 4. számában megjelent rövid cikkemben ismertettem. — Az állományban mutatkozó csökkent kötettség a háborús veszteségek és indokolt selejtezések következtében állt elő.

7. *Magy. Grafikus.* 1903. 7. sz. 4. l.
8. *Magy. Grafikus.* 1907. 5. sz. 2. l. — *Graphica.* 1907. 6. sz. 5. l.
9. *Bibliotekar.* 1955. 8. no. 488—489. p.
10. *Library Ass. Record.* 1958. 8. no. 249—251. p.
11. *Vakok Világa.* 1959. május.
12. *ALA Bulletin.* 1959. 6. no. 528. p.
13. A Moszkvában felállított Vakok Köztársasági Központi Könyvtára egyre jobban szervezi és fejleszti a vakok könyvtári hálózatát. Az erre vonatkozó irodalom: *Reszpublikanszkaja Central'naja Biblioteka dlja szlepüb.* Biblioteki Moszkvü. 1947. 22. p., *Szevrjugina, E.: Zaocsnij abonement dlja szlepüb.* Bibliotekar'. 1952. 8. no. 43—44. l., *Szolomin, N.: Ulucsni? bibliotecsnuju rabotu szredi szlepüb.* Bibliotekar'. 1953. 9. no. 45. l. és *Bibliotekar'.* — A Könyvtáros 1953. 9. sz. 43—44. l., *Belokrinickaja, Sz.: Zaocsnij abonement dlja szlepüb.* Bibliotekar'. 1955. 12. no. 36 l., *Bilak, B.: Knizsnue vüsztavki dlja szlepüb.* Bibliotekar' 1957. 12. no. 50—51. l. (Lázár Péter közlése.)
14. *ALA Bulletin.* 1959. 6. no. 528. p.
15. Méhes József: *Összehasonlító vizsgálatok az olvasás fiziológiájának tárgyköréből normal, vak, süket és értelmi fogyatékos gyermekeken.* Gyógypedagógia. 1956. 1—2. sz. 18—28. l.
16. *Library of Congress. Information Bulletin.* 1959. 15. no. 206—207. p. és 17. no. 233. p. — Érdekes, hogy a 25. évfordulóval kapcsolatos kiállításon szerepelt többek közt Edison első közzétett beszámolója is fonográfjáról. Ebben megjósolta, hogy találmánya pótolni fogja a könyvtárt a vakok számára.
17. Körner György szíves közlése.
18. *Vakok Világa.* 1959. 4. sz. 21. l.
19. *Magy. Grafika.* 1958. 3. sz. 219. l.
20. *Weltwoche,* Zürich. 1958. nov.
21. *Élet és Tud.* 1958. 33. sz. 1051. l. a *Radio Electronics* c. lap nyomán.
22. *Élet és Tud.* 1959. 24. sz. 763 l.
23. *Library of Congr. Inform. Bull.* 1959. 17. no. 240. p.
24. A Brit Nemzetközösség Területén élő Vakok Társasága igazgatójának megállapítása. Szerinte a vakok kétharmad része Ázsiában, ezek közül is legalább kétmillió Indiában és 300 000-nél több Pakisztánban él.

A magyar könyv tizenöt éve

KERESZTURY DEZSŐ

A magyar könyv ünnepi kiállítását az idén is a Nemzeti Múzeum dísztermében rendezték meg. A rendezőknek most is reménytelen feladat megoldására kellett vállalkozniuk. A díszterem fővárosunk egyik legszebb, klasszikus mértéktartásával is igen erőteljesen érvényesülő, finom hangsúlyaival is uralkodó stílusú építménye. Nem kiállítások céljára készült, főként nem olyan kiállítások otthonául, amelyek a dolog természete szerint modern, a színek és formák beszédes tarkaságával és lengeségével ható tálalást kívánnak — olyasmit tehát, ami szöges ellentétben van a klasszicizmus zárkózott, szigorú szimmetriára alapozott s tartózkodó pompával érvényesülő stílusával. A feladat megoldását mégis meg kellett kísérelni. Azért is, mert alkalmasabb kiállítási helyiséggel nem igen rendelkezünk, de még inkább azért, mert a bemutatásra kerülő tárgy jelentősége megkívánja, hogy méltó helyen és megfelelő külsőségek között jelenjék meg. Az anyag tudniillik, amelyről szó van, nem méltatlan a csarnokhoz, amelyben történelmünknek olyan eseményei játszódtak le, mint 1848 alkotmányozó országgyűlése. Vitathatatlan, hogy annak a forradalmi erejű változásnak, amely az elmúlt másfél évtizedben alapjait átformálta egész műveltségünket is, igen jelentős és mindenki figyelmére méltán számot tartó eredményei közé tartoznak azok, amelyek a magyar könyv világában jöttek létre. A magyar könyv ügyét szolgáló országos kiállítások legnagyobb részét az elmúlt másfél évtized folyamán ezért is Nemzeti Múzeumunkban — nemzeti könyvtárunknak, az Országos Széchényi Könyvtárnak is otthonában — rendezték meg.

Az eddigi megoldásokat két közös vonás jellemezte. Először: a magyar könyv világának mindegyik csupán egy-egy részletét emelte ki. Az Országos Széchényi Könyvtár százötven éves fennállása alkalmából 1952-ben rendezett *Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig* című kiállítás főként könyvtörténeti és könyvtárügyi áttekintést adott; a *Rákóczi*-kor irodalmának, a *Jókai*, *Balassi*, *Csokonai* emlékének szentelt kiállítások egy-egy tárgyilag zárt körre határolták anyagukat, a könyvkiállítások pedig könyvtermelésünk eredményeit kívánták bemutatni. Másodsor: mindezeknek a kiállításoknak rendezői valamiféle — monumentálisabb, vagy tartózkodóbb, de a terem építészeti elemeit mindenképpen eltakaró, háttérbe szorító, semlegesítő — beépítéssel éltek: vendégfalakat alkalmaztak, neoncsöveket szereltek be, hatalmas dekorációkkal igyekeztek új miliőt teremteni a klasszicizáló, szigorú

stílusú s a sok mesterséges fényt kívánó könyvanyag számára nem is eléggé világos csarnokban.

Az effajta beépítések nem voltak túlságosan szerencsések. Vagy nagyonis kiforgatták a dísztermet a maga szép egyensúlyából s az árumintavásárok szükségképpen vásári hangulatával töltötték meg a Múzeum épületét, vagy túlságosan kicsinyre szorították össze a rendelkezésre álló teret s olyan benyomást keltettek, mintha valaki sátrat verne ebédlője közepére. A szükségmegoldásoknak effajta visszásságaihoz járult az a körülmény is, hogy kiállítási gyakorlatunk csak fokozatosan tudta kialakítani a tartalmi összefüggéseket hangsúlyozó új kiállítási formának megfelelő szövegezési gyakorlatot. Kiállításainkat általában túlmagyaráztuk; a látvány egysége és tartalmassága helyett inkább a részletek alapos írásbeli kifejtésére törekedtünk. Nem tudtuk még, hogy a kiállítások látogatóit akkor nyerjük meg igazán, ha a lényegre szorító tömör emlékképeket adunk nekik táblákra írt értekezés-töredékek helyett.

Az idei ünnepi alkalomra a kiállítás kerete erősen kibővült: nem könyvkiadásunk vagy könyvtáraink fejlődését és eredményeit kellett külön-külön bemutatni, hanem a magyar könyv életének egészét a felszabadulás óta eltelt tizenöt év alatt. *A magyar könyv tizenöt éve* összefoglaló címhez kiegészítéssel hozzáfűződött a „könyvkiadás, könyvtárügy, könyvterjesztés” alcíme is. Ez magábanvéve is roppantul terjedelmes és sokrétű anyag, hát még ha távolabbi összefüggéseire is rá akarunk mutatni s ha az eleven élet közelségét érzékeltető, a látnivalók változatosságát növelő mozzanatokkal is élénkíteni szeretnők! A feladat tehát, amivel a rendezőknek meg kellett birkóznuk, egyáltalában nem volt könnyű. Igyekeztek azonban az eddigi kiállítások tapasztalatainak eredményeit hasznosítani s a szükségből, amennyire lehetett, erényt kovácsolni.

A jó kiállítás első feltétele, hogy a kiállítandó anyag kívánságai és a rendelkezésre álló hely lehetőségei találkozzanak, vagy legalábbis összehangolódjanak. Ez utóbbira most megvolt a lehetőség. A Múzeum díszterem hármastagolású csarnok: tágas, levegős, tetővilágítással is kiemelt közép-teréhez jobbról és balról egy-egy, oszlopokkal s mellvéddel határolt emelvény csatlakozik, amelyekre magából a tereméből vezet fel két-két lépcsősor. A kiállításra kerülő anyag szintén három, egymással szorosan összefüggő csoportra tagolódott: döntő többsége a könyvkiadásunk eredményeit bemutató könyvekből került ki, ehhez csatlakozott az az anyag, amellyel a könyvek felhasználásának, a tudományban, közművelődésben, nevelésben, a közlélek alakításában játszott szerepének útjait-módjait kellett bemutatni: tehát könyvtárügyünk és könyvterjesztésünk fejlődésének mozzanatai. Ez a szerencsés találkozás is azt sugalmazta, hogy a kiállítást a terem szellemével a lehető legnagyobb összhangban kell kialakítani. A helyszűke szükségzavú tömörségre intett: a kiállítás egyik főerénye így lett az epigrammatikus szűkszávúság. Az anyagból a legfontosabbat ragadta ki s ezt, nagyon kevés magyarázó szöveggel kísérve, magát engedte beszélni. Vendégfal s egyéb beépítés jóformán nem is volt a teremben; amire mégis szükség volt, feltűnés nélkül igyekezett belesimulni az uralkodó architektúra egységébe. A kiállítás elrendezésének alapelve is az arány és a szimmetria tisztelete volt. A terem tágas, nagyarányú középrészében az anyag legfontosabb mozzanatait emelte ki

látványos főhangsúlyokkal; a két oldalrészben a kiegészítő részlet-mozzاناتok találtak helyet.

A kiállítás főhangsúlyos helyén, a belépővel szembenálló főfalon, a könyvvel élő, olvasásba merült dolgozó, tanuló emberek néhány típusát felidéző nagyméretű fénykép-montázs előtt, a nemzeti könyvtárrá fejlesztett Országos Széchényi Könyvtár jövő otthonának: a budai várpalota nyugati szárnyának modellje állt. Beszédes jelkép: a magyar Akropoliszá alakuló Várhegy kimagasló helyére kerül nemzeti műveltségünk egyik legfontosabb erőssége. A képmontáztól jobbra és balra a következő adatok: 1938-ban 2650 könyvtár 1 650 000 kötetet, 1959-ben 19 000 könyvtár 34 000 000 kötetet adott kölcsön; az ország egy lakosa ma átlag 3,4 kötet könyvtári könyvet kölcsönöz. 1938-ban 8156 kiadvány jelent meg 17 272 000 példányban, 1959-ben 19 812 kiadvány 52 872 600 példányban; egy lakos ma átlag 50 Ft értékű könyvet vásárol. Az ilyenmódon kiemelt összefoglaló statisztikai adatokból egész sornyt lehetne jogos büszkeséggel említeni. A kiállítás rendezőit azonban ezen a téren is a meggondolt mértéktartás vezette: ha valahol, ezen a területen igaz a tétel: a kevés több lehet a soknál. Könyvkiadói, könyvterjesztési és könyvtári statisztikánk szépen fejlődik és nélkülözhetetlen segítőtje e területek irányítóinak; számengetegével azonban még a tájékozottabbakat is inkább zavarba ejti, mint vezeti. Az olyan kiállításokon, mint amilyen a szóbanforgó is, csak a fejlődés szép, eredményes menetét, a jelen feladatait s a jövő lehetőségeit van hivatva a legkiemelkedőbb adatokkal érzékelteni. Az egyes szakterületek munkásai túlzottnak érezhetik a kiállítás statisztikai szűkszavúságát az érdeklődők azonban minden részletadatot megtalálhatnak azokban a jelentésekben, statisztikai kimutatásokban, amelyekből — főként könyvtáraink kiadványai közt — számos darabra felhívta a figyelmet a kiállítás.

A mennyiség nem minden. A kiállítás rendezői igyekeztek mindenki számára láthatóvá tenni, hogy a magyar könyv világában a mindenképpen figyelemre, helyenként feltétlen nagy elismerésre méltó mennyiségi növekedéssel együttjárt a minőségi, a tartalmi és formai fejlődés. A terem közepén felállított tárló és polc-sorokon könyvkiadásunk jogos büszkeségei foglalnak helyet: a legszebb magyar könyvek, idegennyelvű könyvkiadásunk értékes darabjai, a magyar és magyarra fordított szépirodalom művei, tudományos, ismeretterjesztő és ifjúsági irodalmunk izléses és tartalmas kiadványai. Nagy dolog, hogy az Olcsó Könyvtár heteként 60 000 példányban jelenik meg s hogy egyes kötetei túllépi a 150 000-es példányszámot. De még nagyobb dolog, hogy a sorozat főfeladata: harcolni a ponyva ellen, közkinccsé tenni a remekműveket, új híveket szerezni az értékes irodalomnak — hogy eddigi kötetei, amelyekhez olyan sikerült, jó kiállítású és olcsó sorozatok csatlakoznak, mint a Kincses Könyvek, a Diákkönyvtár, az Arany-könyvtár, lehetővé tették, hogy a magyar és a világirodalom főművei valóban ott lehessenek mindenki állandó kezeügyében. Nagy dolog volt az, hogy a kezdeti nehézségek után könyvkiadásunkban újra feltűntek a szép könyvek, hogy új életre támadt a bibliográfia, sőt külön kiadó foglalkozik az effajta igény kielégítésével. De még nagyobb dolog, hogy a legszebb könyvek évenként megrendezett versenyében nem csupán néhány száz példányban, inyencek számára készült könyvritkaságok indulnak, hanem — példány-

számuk és céljuk szerint — tömegkönyvek is. A kiállításra került igen változatos tárgyú és formájú könyvanyag azt bizonyítja, hogy a szép könyv ma már nem magános, fehér holló Magyarországon s hogy a világ nagy könyvszépségversenyein elnyert díjakat és kitüntetések egész könyvkiadásunk joggal érezheti a magáénak. A könyvkiadásunk kiemelkedő adatait összefoglaló táblák egyike bemutatja 1959. évi könyvtermelésünk megoszlását kiadványfajták és témakör szerint. Az adatok azt bizonyítják, hogy a megjelent munkák számát nem a brosrák és aprónyomtatványok emelik magasra, hanem a terjedelemben is komoly könyvek s hogy könyvkiadásunk irányító szervei tartalmi vonatkozásban is jó arányérzékkel használják fel a lehetőségeket. Szépirodalom, szakirodalom, tudományos, ismeretterjesztő, ifjúsági és tankönyvek a maguk helyére kerülnek e számok tükrében is.

A kiállítás — említettem — könyvkiadásunk termékeit, a könyveket állítja a közepre. Fontos és sikerült újítása azonban, hogy megmutatja a könyv útját is azokhoz, akiknek készült. Könyvkiadásunkkal ugyanis együtt fejlődött könyvtárszervezetünk és könyvterjesztésünk. A terem baloldali fele könyvtárügyünknek van szentelve. Az elmúlt másfél évtizedben az első évek tétovázásai, visszaesései után robbanásszerű gyorsasággal növekedett könyvtáraink száma, egyre határozottabbá vált szervezeti felépítésük s elevenebbé a bennük folyó élet. Az 1952-ben rendezett nagy kiállításnak nagyobbik részét méltán töltötték be a könyvtáraink munkáját, megszilárduló és lendületesen fejlődő hálózatait bemutató tárlók és táblázatok. Az elmúlt évek fejlődésének három fontos mozzanatát emeli ki a mostani kiállítás. Elsőül a szervezet mind számszerű, mind szerkezeti megerősödését, a munkaterületek világos elhatárolását, ami lehetővé tette az egyes területek munkájának elmélyülését, differenciálódását. Másodikul: a könyvtári munka szakmai színvonalának emelkedését, aminek egyik legfontosabb előfeltétele volt a könyvtártudomány és a könyvtári szervezet kérdéseit módszeresen megvizsgáló testületek és intézmények felállítása, könyvtárosképzésünk egységes, tervszerű felépítése és kifejlesztése. Harmadikul: könyvtáraink munkájának modernizálását, könyvanyagának, feldolgozó módszereinek, közönségszolgálatának, használati eszközeinek, lehetőségeinek fejlődését. A bemutatott anyag persze megközelítően sem lehetett olyan teljes, mint az 1952-i kiállításé. A bennfentesebb szakember ezen a területen érezheti legfájdalmasabban a helyszűke következményét, az epigrammai tömörséget. A kiállítás rendezői igyekeztek mégis minden főmozzanatra legalább utalni. Nagy tudományos és szakkönyvtárainknak egy-egy jellegzetes vonását úgy emelték ki, hogy végül az egész terület képe kikerekedjék s legalább fő-típusokban megmutatkozzék a hozzájuk tartozó hálózatok élete is. Utaltak könyvtártudományunk és könyvtárosképzésünk fejlődésének főmozzanataira és feladataira. Külön területen mutatták be közművelődési könyvtárhálózatunk jellegzetes hordozóit, szerkezetét, eredményeit és nehézségeit. A látogatók mindenütt találnak egy-egy adatot, mozzanatot, amely a múltat idézve, utal a fejlődés kontrasztjaira s olyanokat is, melyek a jövő irányába mutatnak. A baloldali emelvénynek a terem főtere felé eső oldalán például három fülkét alakítottak ki. Az elsőben világhírű régi és ritka könyveink válogatott darabjait helyezték el: a könyvtárak muzeális feladataira utaltak ezek. A középső nagyobb fülkében egy modern, szabadpolcos kis mintakönyvtárt

állítottak fel, amelynek villám-felvilágosító szolgálatát felváltva látták el nagykönyvtáraink; mellette a raktározás legmodernebb formáját, a tömör raktározást bemutató guruló-vaspolcokat helyezték el. A harmadik fülkében a jövő könyvtárainak egész sor problémájára lehetett figyelmes a látogató: a könyvek megőrzésének, helyreállításának, konzerválásának modern módszereire, a modern technikai eljárásokkal készülő szöveg, hang, képrögzítések oly formáira, mint a film, hanglemez, magnetofon, mikrofilm, mikrokártya stb. A fülke körül voltak elhelyezve az ezek meghallgatásához, elolvasásához szükséges felszerelések; az emelvényen berendezett kis könyvtár-szalonban pedig a magnetofon-szalag meghallgatásához szükséges asztalok s telefon-készülékek mellé ülhetnek le a látogatók, hogy meghallgassák *Lenin, Gorkij, Móricz* Zsigmond, *Thomas Mann* hangját s *Vörösmarty, Petőfi*, meg *József Attila* műveinek kiváló művészi interpretációit, olyan színészek hangján, mint *Odry Árpád, Somlai Artur, Timár József*.

A kiállítás legkevésbé sikerült része volt könyvterjesztésünk fejlődésének bemutatása. Nyilván azért is, mert ezen a területen folyt le a legmélyrehatóbb átalakulás: a könyvkereskedések államosítása után szinte a semmiből kellett megteremtteni a mai, nehézségei és zökkenői ellenére is sikeresen működő szervezetet. Csak ennek a háttérnek felidézésével értékelhető helyesen az a tábla, amely kigyulladó színes lámpácskák növekvő csoportjaival tette látványossá azt a tényt, hogy 1950-ben 58 állami könyvesboltunk volt, 1960-ban pedig már 288. Ezek a számok önmagukban inkább elszomorítók, mint felemelők; sok minden hiányzik mellőlük, ami érthetővé, a be nem avatott néző számára is láthatóvá tenné azt a tényt, hogy Magyarországot ma az egy főre eső könyvvásárlás világviszonylatban is az első könyvfogyasztók közé emeli s azt a másikat, hogy a könyvvásárlók arányszámában egyre feljebb emelkedik a vidéki, a falusi lakosság. Könyvterjesztő vállalataink néhány tárlóban tetszetős és változatos propaganda-kiadvány-anyagot állítottak ki. Ez azt bizonyítja, hogy munkájuk e téren sokat fejlődött: kiadványaik ügyesek, hatásosak, sokkal színesebbek, mint régen. Nem adnak azonban semmiféle összbenyomást könyvterjesztésünk szerkezetéről: mozgásáról, életéről és eredményeiről. A könyvforgalom 1951-ben 143 millió kötetet tett ki; ez a szám 1952-ben 452 millióra növekedett. Oriási növekedés! Jó lett volna azonban látni, hogyan értük el ezt a páratlan eredményt, hogyan hatolt el könyvterjesztésünk az üzemekig, falvakig a dolgozó emberek otthonáig. Egy másik táblán látható ugyan könyvterjesztésünk szervezetének vázlatos képe s ez felhívja a figyelmet arra, hogy a könyvterjesztésnek nem egyetlen ütőere az állami könyvesbolt, vannak olyanok is, melyek az üzemi szervezetek, könyveskocsik, propagandisták stb. hálózatait táplálják. Ezeknek működéséről, hatásáról, eredményeiről azonban sajnos, alig mondott valamit a kiállítás.

Megéreztetett azonban valamit abból az új szellemből, amely könyvterjesztésünket valóban közelebb hozhatja a tömegekhez. A szabadpolcos mintakönyvtárral szemben, a jobboldali emelvénynek a terem főtere felé eső részén kis mintabolt nyert elhelyezést: ebben a legfrissebb kiadványokból válogathattak a vásárlók. Az utcai könyveskocsik kicsiben már megvalósítják az önkiszolgáló könyvkereskedések fő feladatát, azt, hogy a vásárló kezébe vehesse a könyvet, megbarátkozhassék velük. A jövő útja erre

vezet; azt hiszem, már csak néhány lépés, főként a vásárlók nevelésében elért némi eredmény választ el bennünket ettől. Az effajta kiállítás is figyelemre méltó szolgáltatokat tehet ennek az ügynek. Könyvkiadásunk sok szép, érdekes, vonzó darabja okosan összeválogatva s világosan tagolt rendben sorakozott fel a kiállítás nyílt polcain: mindenki könnyen megtalálhatta a tárgykört, amely iránt érdeklődik s nyugodtan kézbevehette a könyveket, amelyeket közelebből is szeretne szemügyre venni. Van ennek a kedves szabadságnak valami jó nevelőhatása is: a látogatók otthonosabban érzik magukat s jobban megbecsülik a közös kincset. Egyes darabokkal még személyesebb viszonyba is kerülhettek. A kiállítás egyik kedves ajándéka volt látogatóinak, hogy a kis könyvesboltban állandóan ott tartózkodott egy-egy író; aláírást adott könyveibe s szívesen elbeszélgetett az érdeklődőkkel.

A magyar könyv tizenöt éve figyelemre méltó kiállítás volt. Nem egy értékes tanulsággal szolgált a rendezőknek is. Újra bebizonyította, hogy ilyen alkalmakkor magát az anyagot kell szóra bírni: a rendező feladata, hogy elrendezze s nem az, hogy agyonmagyarázza a kiállításra kerülő tárgyakat. Főképpen, ha azok magukban is olyan változatosak és értékesek, mint ebben az esetben. Igen termékeny és helyes gondolat volt a magyar könyv ügyét a maga egészében áttekinteni: így még jobban megvilágosodott döntő jelentősége művelődésünk forradalmi átformálódásában. Sok tanulsággal szolgálhatott a kiállítás mind könyvkiadásunk, mind könyvtárügyünk, mind könyvterjesztésünk felelős irányítóinak és munkatársainak. Az ilyenféle ünnepi kiállításoknak nem a bíráló feladatuk, de azzal, hogy híven igyekeznek megmutatni a valóságot, felhívják a figyelmet egyes félhomályban, vagy kellő gondozás híján maradt területekre s azokra a feladatokra, amelyeknek megoldását megkívánja jövő fejlődésünk.

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEINEK ANYAGÁBÓL

Mátyás király könyvtárának scriptorai

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

A firenzei humanistáról, Petrus *Cenninius*ról, *Mátyás* király eddig kevésbé ismert és méltatott kódexmásolójáról és másoltatójáról szóló tanulmányunkban¹ egyetlen scriptor személyén keresztül próbáltuk érzékelteni, hogy milyen eredményeket várhatunk a Corvina-kutatás területén, ha összehasonlító írástörténeti vizsgálatnak vetjük alá a budai könyvtár egyes fennmaradt kódexeit. Jelen tanulmányunkban egy lépéssel tovább szeretnénk haladni a megkezdett úton: a kódexekből magukból, vagy az irodalomból ismert összes, *Mátyás* király könyvtárával kapcsolatba hozható kódexmásolók neveit, életrajzi adatait és munkásságát kívánjuk rövid összefoglalásban ismertetni. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez csupán kezdeti, de szükséges lépés az ezen a téren folytatandó további tanulmányokhoz. A kérdés teljes felszámolása szükségszerűen még hosszú évek munkáját és a Corvina-kutatás különböző területeinek együttműködését, egybehangolását kívánja meg.

A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy az egyes Corvinák a világ különböző könyvtáraiban szétszóródva maradtak fenn és így a kódexeknek egymással eredetiben való összehasonlítása elháríthatatlan akadályokba ütközik. Nem ad teljes megoldást ezen a téren az egyébként is nehezen beszerezhető reprodukciók, fényképek felhasználása sem, mert sem ezeknek egymással, sem reprodukciónak eredetivel való összevetése nem ad és nem adhat teljes és kielégítő eredményt, akár írástörténet, akár miniatúra, akár kötés szempontjából vizsgáljuk is az egyes darabokat.

Mint hogy hazánkban a Corvina fennmaradt darabjainak eredetiben eddig csupán hozzávetőlegesen a negyedrésze hozzáférhető (ezeknek zöme az Országos Széchényi Könyvtárban), eleve eltekintettünk attól, hogy a kódexek írástípusának általános megjelölésén kívül további vizsgálatokat folytassunk az ívjelzés, a sorméret, az írástükör stb. tekintetében; mindez még a további kutatások feladata lesz.

Jelenlegi összeállításunkból, amely elsősorban a scriptor személyét és a Corvina számára végzett munkásságát tartja szem előtt, természetesen kimaradnak azok a Corvin-kódexek, amelyek egyik, általunk ismert scriptor nevéhez, írástípusához sem kapcsolhatók. Sőt az is bizonyos, hogy egy-egy kódexet azért nem tudunk valamelyik scriptor nevéhez kapcsolni, mert egyáltalában nem volt róla reprodukció, vagy a reprodukció nem nyújtott elég biztos alapot az írás azonosításához.

Jelen dolgozatunknak még egy önként adódó hiányosságára kell rámutatnunk: a legutóbbi években felbukkant három eddig ismeretlen Corvin-

kódex² élénken bizonyítja, hogy a világ könyvtáraiban fennmaradt XV. századi anyag még sok felfedezés lehetőségét őrzi. Ebben viszont nagy segítséget nyújthat éppen a scriptor kérdésnek a jelenleg ismert anyag alapján való tisztázása, illetve ennek megkísérlése.

Külön kérdéscsoport a magyarországi, illetve magyar eredetű scriptorok működésének felderítése a budai könyvtárban éppen úgy, mint a magyar írástörténet szempontjából általában. Erre szándékosan nem tértünk most ki, minthogy ez olyan kérdéseket is érint, amelyekkel túlmennénk a Corvina-kutatás területén.³

Mielőtt rátérnénk tanulmányunk tulajdonképpeni tárgyának ismertetésére, szólni kell még a XV. századi kézírások nomenclatúrájának kérdéséről. Nem lehet feladatunk ennek a kérdésnek a megoldása most. Itt csupán olyan főbb írástípusokat jelölünk meg, amelyek alapján a legkülönbélebb kézírások és variánsaik körében nagyjából tájékozódhatunk. Az egyes írástípusok elnevezését Joachim *Kirchner* műve⁴ nyomán a következőkben jelöljük meg: 1. humanista antiqua rotunda (vö. pl. Leonardus *Job*, Petrus de *Middelburgh*); 2. humanista gotico-antiqua (vö. pl. Antonio *Sinibaldi*, Gian Marco *Cynico*, Sigismundus de *Sigismundis*, Johannes Franciscus de *San Geminiano*); 3. humanista cursiv könyvírás (vö. pl. Petrus *Ceminus*, Sebastianus Salvinus *Amitinus*). Ezekon kívül előfordulnak még a gótikus textúra különféle változatai, különösen az egyházi szertartások céljaira készült daraboknál (pl. a brüsszeli *Missale*, a római *Breviarium* és a budapesti *Antiphonale* írástípusa). Ismételjük, hogy ezek csupán a főbb előforduló írástípusok a Corvin-kódexekben, de nemcsak ezekkel, hanem ezeknek igen eltérő variánsaival is gyakran akad dolgunk.

Most rátérünk dolgozatunk tulajdonképpeni tárgyára: felsoroljuk a scriptorok nevét, azok természetesen adódó betűrendjében, szükség esetén a különféle névalakokra való utalásokkal. Az egyes scriptoroknál ismertetjük az irodalomból a legszükségesebb életrajzi adatokat, majd megjelöljük az illető scriptornak a Corvina-könyvtárral kapcsolatos eddig felkutatott tevékenységét és megadjuk az illető által másolt, eredetiben, reprodukcióban, vagy az irodalomból ismert vagy vele kapcsolatba hozható kódex könyvészeti adatait: rövid címét, keletkezési évét (a keletkezési évet, ha nem kódexből vettük, rendszerint *Hoffmann* Edit *Régi magyar bibliofilek* c. munkájából merítjük és zárójelbe tesszük), jelenlegi lelőhelyét, könyvtári jelzetét, *Főgel*-számát (amely egyúttal *Hoffmann* E. említett munkájában is szerepel), és *Zolnai—Fitz*⁵ lapszámát, ami megadja a legfontosabb tájékozódást, úgyszintén megjegyezzük azt, ha egy-egy kódexet az irodalom vagy saját kutatásaink alapján tulajdonítunk egy-egy scriptornak. A jegyzetekben utalunk az egyes másolók által készített nem-Corvin kódexek irodalmára is. Az írástípus az egyes scriptoroknál általában saját megállapításunk.

Alexander Veraxanus (Verazus, Verrazzanus, Verrakanus)⁶

Egyike azoknak a scriptoroknak, akik Lorenzo Medici és Corvin Mátyás számára is másoltak. Életéről egyébként közelebbi adataink nincsenek. Írástípusa humanista antiqua rotunda. Az irodalomból összesen hét, kétségtelenül általa másolt kódexről van tudomásunk. Ezek közül egy szignált hiteles Corvina:

Martianus *Capella*: *De nuptiis Philologiae et Mercurii libri II etc.*; 1495—1490.

Lh: Velence, Bibl. Marciana, Cod. Lat. XIV. 35.

(Fögel, Hoffmann 137, Zolnai—Fitz 102. 1.)

Amitinus ld. *Sebastianus* Salvinus *Amitinus*

Amstelredammis ld. *Henricus* Amstelredammis

Angelus

Sem életrajzi adatait, sem nevének közelebbi meghatározását nem ismerjük. Az *Angelus* névvel gyakran találkozunk. Taddeo Ugoletto testvérét is *Angelo*-nak hívták,⁷ neki azonban csupán nyomdászti tevékenységéről van tudomásunk; a XV. sz. második felében gyakori volt, hogy scriptorok nyomdászokká lettek. A mi *Angelus*-unktól két kódex maradt fenn, amelyek mindegyikét ugyanazon megrendelő, Marinus Tomacellus számára készítette. E két kódex közül az egyik egy a British-Múzeumban őrzött *Ovidius*-kódex.⁸ *Angelus* írástípusa humanista antiqua rotunda, amely rendkívül tiszta, szép és olvasható. Az általa másolt másik szignált kódex Corvina:⁹

Caesar: *De bello Gallico*. (1460—70.)

Lh: Budapest, Egyetemi könyvtár, Cod. Lat. 11.

(Fögel, Hoffmann 57, Zolnai—Fitz 77. 1.)

Antonio Sinibaldi

Firenzei születésű, korának egyik legügyesebb másolója és miniátora.¹⁰ Egy ideig Ferdinánd szicíliai király szolgálatában állt, talán innen ered Mátyással való összeköttetése. Marsilius Ficinus írja egyik Taddeo Ugoletto-hoz intézett levelében, hogy harmadnapja odaadott Antonius librarius-nak leírásra egy kódexet (a platonista Jamblichus-t) — talán Sinibaldi-t értette alatta.¹¹ A művet Mátyásnak szánta, de végül is nem küldte el Budára. Sinibaldinak nagyszámú szignált és jól felismerhető szignálatlan kódexe maradt fenn különböző könyvtárakban, ezek között több Corvina. Írástípusa humanista gotico-antiqua. Ilyen szép, kalligrafikus kézírású másolók után formálták a XV. század második felének nyomdászai betűtípusaikat. Eddigi megállapításaink szerint a Corvinákkal együtt több mint 20 Sinibaldi által másolt kódexet ismerünk. A Corvinák közül az alábbiak hozhatók kapcsolatba Sinibaldi-val:

1. *Augustinus*: *Questiones super Genesisim*. 1489.

Lh: Firenze, Laurenziana, Plut. 12. Cod. 10.

(Fögel, Hoffmann 77; Zolnai—Fitz 96. 1.) Szignált.

2. *Hieronymus: Breviarium in psalmos David.* 1488.
Lh: Paris, Bibliothèque Nationale, Cod. Lat. 16.839.
(Fógel, Hoffmann 122; Zolnai—Fitz 83. l.)
Sinibaldi nevével szignálva, mint *Mátyás* számára készített mű.
3. *Petrarca: Trionfi etc. — Dante: Rime.* 1475—1476.
Lh: Paris, Bibliothèque Nationale, Cod. Ital. 584. Szignált.
Kétes Corvina, XII. *Lajos* francia király címerével.
4. *Lactantius Firmianus: Divinae institutiones.* Datálatlan.
Lh: Besançon, Bibliothèque publique, Ms. 170.
(Fógel nem veszi fel, Hevesy 2. sz.; Zolnai—Fitz 96. l.) Szignálatlan.
5. *Biblia.* Pars III. (1490.)
Lh: Firenze, Laurenziana, Plut. 15. Cod. 17.
(Fógel—Hoffmann 81, Zolnai—Fitz 96. l.) Szignált.
6. *Psalterium Davidis.* (1476—1490.)
Lh: Wolfenbüttel, Landesbibliothek, 39. Aug.
(Fógel, Hoffmann 144, Zolnai—Fitz 95. l.)¹² Szignálatlan.
7. *Marsilii Ficini ... epistolarum ad amicos libri VIII.* (1488—1490.)
Lh: Wolfenbüttel, Landesbibliothek, 73. Aug.
(Fógel, Hoffmann 147, Zolnai—Fitz 95. l.) Szignálatlan.
Véleményem szerint nem *Sinibaldi* írása.¹³
8. *Theophrasti de historia plantarum libri X.* (1460—1470.)
Lh: Budapest, Egyetemi könyvtár, Cod. Lat. 1.
(Fógel, Hoffmann 47, Zolnai—Fitz 78. l.)
Szignálatlan. Írásösszehasonlítás alapján saját feltevésem, hogy a kódexet *Sinibaldi* másolta.
9. *Eusebii Pamphili chronica cum interpretatione S. Hieronymi.* (1460—1470)
Lh: Budapest, Egyetemi könyvtár, Cod. Lat. 5.
(Fógel, Hoffmann 51, Zolnai—Fitz 77. l.) Szignálatlan.
10. *Crisostomi adversus vituperatores vitae monasticae.* 1461.
Lh: Fiesole, Kanonoki könyvtár.
Szignált. Feltehetően azonos azzal a kódexszel, amelyet *Rómer Flóris* említ, mint *Sinibaldi* által *Mátyás* megrendelésére készítettet.¹⁴
11. *Suetonius Tranquillus de XII. Caesaribus.* 1470.
Lh: Berlin (közelebbi őrzőhelye és könyvtári jelzete jelenleg ismeretlen).
Szignált? Feltehetően azonos azzal a *Suetonius*-kódexszel, amelyet *Sinibaldi* 1470-ben Nápolyban fejezett be, s amelynek tulajdonosa *Arragoniai János* volt. Talán *Mátyás* ajándékozta neki, minthogy az ő birtokában már megvolt ez a mű (vö. Bpest, Egyet. Kvt. Cod. Lat. 13.).¹⁵

Antonio da Bibienna

Nem tudunk róla semmi közelebbit, csupán egy feljegyzés tanúsítja, hogy *Mátyás* jelentős összeggel tartozott neki, a firenzei kancellária funkcionáriusának, könyvmásolásért.¹⁶

Baptista de civitate Narnie

Életéről csupán annyit tudunk, amennyit az egyetlen nevével szignált munkában magáról elárul: hogy Narni városában ágostonrendi szerzetes volt, az általa másolt és később a Corvinába került kódex megrendelője pedig Johannes de *Fleschoballus*, akit *Hoffmann* Edit tévesen scriptornak tekint.¹⁷ Írástípusa gotico-antiqua. A budai könyvtárba került kódex adatai:

Boccacius de casibus illustrium virorum. 1422.

Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. Clmae 425.

(*Fógel, Hoffmann* 20, *Zolnai—Fitz* 73. 1.)

Bartholomaeus Fontius

Kiváló olasz humanista,¹⁸ akinek fő hivatása nem a kódexmásolás volt. 1489-ben több hónapot töltött a budai könyvtárban. Első ízben már 1470 körül foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Budára jön. Ezt a törekvését főként *Garázda Péter* támogatta. Valószínűleg ennek emlékeként maradt fenn egy jelenleg Münchenben őrzött *Macrobius*-kódex, amely *Fontius* nevével van szignálva ugyan, írása azonban félreismerhetetlenül *Petrus Cenniniusé*, akit meleg barátság fűzött *Fontniushoz*, és akinek főfoglalkozása a kódexmásolás volt. *Fontius* nyilván le akarta kötelezni *Garázdát* és barátja, *Cenninius* segítette ki önzetlenül, saját írását *Fontius-énak* tüntetve föl. Ezt a feltevésünket nem csupán a *Macrobius*-kódex írásának *Cenniniuséval* kétségtelenül azonos volta,¹⁹ hanem az is bizonyítja, hogy a két, *Fógel* által *Fontiusnak* tulajdonított szignálatlan Corvina írása a *Macrobius*-kódexétől teljesen eltérő jellegű. *Cenninius* álló cursiv írással írt (l. ott), míg *Fontius* írása, aki szintén a cursiv írást használta, kissé jobbra dőlt és nem olyan kalligrafikus, mint *Cenniniusé*.

Bartholomaeus Fontiusnak a Corvinával kapcsolatba hozható kódexei:

1. *Calderinus Domitius: Commentarium in Juvenalem.* (1485—1490.)

Lh: Firenze, Laurenziana, Aquisti e doni 233.

(*Fógel, Hoffmann* 85, *Zolnai—Fitz* 96. 1.)

2. *Bartholomaei Fontii Opera exquisitissima.* 1487.

Lh: Wolfenbüttel, Landesbibliothek, 43. Aug.

(*Fógel, Hoffmann* 145, *Zolnai—Fitz* 95. 1.)

3. *Thomae Senecae historia Bononiensis* c. kódex első táblájának belsején egy beragasztott egykorú papírlapon *Bartholomaeus Fontius* 33 soros versben leírja a kézirat tartalmát, sajátkezűleg. (1460—1470.)

Lh: München, Állami könyvtár, Cod. Lat. 341.

(*Fógel, Hoffmann* 114, *Zolnai—Fitz* 88. 1.)

4. *Suetonius—Plinius—Eutropius—Plautus*-kódex szövegében, a 96—97. lapon *Fontius* bejegyzése olvasható.

Lh: Velence, Szent Márk könyvtár, Cod. Lat. X. 31.

(*Fógel, Hoffmann* 135, *Zolnai—Fitz* 102. 1.)

Bibienna l. *Antonio da Bibienna*

Bonagius de Cantinis

Életéről, munkásságáról az egyetlen általa szignált hiteles Corvinán kívül semmit nem tudunk. Írástípusa reprodukció alapján humanista antiqua rotunda.

Ambrosius: Sermo ad exhortandam plebem. 1489.

Lh: Paris, Bibliothèque Nationale, Cod. Lat. 1767.

(Fögel, Hoffmann 119, Zolnai—Fitz 83. l.)

Burdegalensis l. *Petrus de Abbatis Burdegalensis*

Carolus Hilarius de Fatariis

S. Gimignano-ban született, firenzei nótárius volt.²⁰ Írásáról reprodukció nincs. Két ismeretes kódexe közül egy *Hieronymus*-kommentárt Lorenzo *Medici*, az alábbi pedig *Mátyás* király számára írta le:

Appianus Alexandrinus: Historia trad. P. Candidus. 1489—90.

Lh: Firenze, Laurenziana, Plut. 68. Cod. 19.

(Fögel, Hoffmann 83, Zolnai—Fitz 96. l.) Szignált.

Carpensis l. *Johannes Carpentis Ferrarensis*

Cenninius l. *Petrus Cenninius*

Ciriagi l. *Gherardus Johannes Ciriagi*

Clemens Salernitanus

Életéről keveset tudunk,²¹ a nápolyi udvarnak tett szolgálatai 1487-ből okiratilag vannak hitelesítve. Hoffmann Edit állapította meg²², hogy *Agathias: De bello Gothorum*, Christoforo *Persona* által fordított munkája öt, majdnem teljesen azonos példányban maradt fenn, s ezek egyikét, a Lorenzo *Medici* számára készült darabot *Clemens Salernitanus* másolta. A budai könyvtárban ezek közül a darabok közül kettő is megvolt, *Mátyás*nak, a másik *Beatrix*nak szóló ajánlással, a két kódexnek csupán miniatúra-díszje eltérő. Véleményünk szerint nem kétséges sem az, hogy mindkét példány — *Mátyásé* és *Beatrixé* is — egyazon kéz írása, valamint az sem, hogy ez a kéz *Clemens Salernitanusé*. Hoffmann Edit negatív megállapítása szinte bizonyítéknak tekinthető — ellenkező értelemben, amennyiben így hangzik: „valószínűleg nem az ő keze munkája (ti. a Corvinába került két kódex), de megtevesztően hasonló ahhoz.” Írástípusa humanista antiqua rotunda.

Véleményünk szerint *Clemens Salernitanus* által másolt Corvinák:

1. *Agathias: De bello Gothorum* (1483—1484).

Lh: München, Staatsbibliothek, Cod. Lat. 294.

(Fögel, Hoffmann 112, Zolnai—Fitz 87. l.)

2. *Agathias: De bello Gothorum.* (1483—1484.)

Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae. 82.

(Fögel, Hoffmann 5, Zolnai—Fitz 71. l.)

*Beatrix*nak ajánlva.

Collensis l. *Franciscus* Collensis Presbyter
Crucennacensis l. *Jacobus* Johannes Alamanus Crucennacensis
Cynicus l. *Johannes* Marcus Cynicus
De Brugis l. *Henricus* de Brugis
De Cantinis l. *Bonagius* de Cantinis
De Sancto Geminiano l. *Johannes* Franciscus de S. Geminiano

D.G.V.Q.M.G.H.S.J.

E több nagybetűvel kifejezett szignálás értelmét még eddig nem fejtették meg, de minthogy a másoló a kódex végén, a befejezésnél tünteti fel ezeket, valószínűnek látszik, hogy a másoló nevének kezdőbetűt is magában rejti. A betűk feloldásának a néven kívül nyilván még más értelme, ill. jelentése is lehet. Írásáról reprodukció nincs. Az alábbi Corvinában fordul elő:

Aristeas: Ad philocratem fratrem de interpretatione LXX interpretum.
(1481.)

Lh: München, Staatsbibliothek, Cod. Lat. 627.

(Fógel, Hoffmann 115, Zolnai—Fitz 87. l.)

Fabiani de Ficinis l. *Lucas* Fabiani de Ficinis

Ferrarai ismeretlen]

A jénai egyetemi könyvtárban őrzött Corvina kolofonja magát meg nem nevező ferrarai scriptorra utal. Egykorú ferrarai kódexekkel való összehasonlítás alapján talán a másoló személye megállapítható lenne. Írástípusa humanista antiqua rotunda (reprodukció alapján megállapítva). A kódex könyvészeti adatai:

Guarinus Baptista: De ordine docendi ac studendi. 1459.

Lh: Jena, Universitätsbibliothek, Bos. 8°.

(Fógel, Hoffmann 90, Zolnai—Fitz 86. l.)

Fontius l. *Bartholomaeus* Fontius

Franciscus Collensis Presbyter

Életéről csak annyit tudunk, amennyit az általa másolt két kódex elárul. Firenzében élt és nyilván az egyház kötelékébe tartozott, foglalkozása kódexmásolás volt. Írástípusa humanista gotico-antiqua. A két általa másolt és szignált Corvina:

1. *Leon Battista Alberti: De re aedificatoria.* (1485—1490.)

Lh: Olmütz, Főszékesegyházi káptalani levéltár, Cod. Lat. C. o. 330. l.

(Fógel, Hoffmann 118, Zolnai—Fitz 82. l.)

2. *Dionysius Areopagita: De coelesti hierarchia* etc. 1457.

Lh: Besançon, Bibliothèque publique, Ms 166.

(Fógel, Hoffmann 44, Zolnai—Fitz 82. l.)

Marsilius Ficinus írja Franciscus Bandinushoz intézett levelében (1482. máj. 9.), hogy leveleinek két könyvét Mátyás királynak ajánlotta s ezeket már másolja is Franciscus Junius.²³ Ugyanezen év szeptemberében a levelek két könyve már elindult Magyarországra. Franciscus Junius által szignált kódex nem maradt ránk, a Corvinák közül Ficinus fent idézett levele alapján a wolfenbütteli *Synesius Platonicus* kódexre kell gondolnunk, amelynek második, vagy később hozzákötött része Ficinus leveleinek két kötete Mátyásnak ajánlva. Ennek lehetett a scriptora Franciscus Junius, azonban ezt a kódexet és az ugyancsak wolfenbütteli *Lydus Priscianus-Ficinus* kódexet Hoffmann Edit firenzei kódexek alapján egy a Corvinában egyébként ismeretlen másolónak, Lucas Fabiani de *Ficinis*-nek tulajdonítja,²⁴ amit összehasonlítás lehetőségének hiányában ellenőrizni nem állt módomban. Reprodukció alapján kétségtelennek látszik, hogy a két kódex, a *Synesius-Platonicus* — *Marsilius Ficinus* kódex és a *Lydus Priscianus-Ficinus* kódex egy kéz írása; csupán azt nem tudjuk eldönteni, hogy Franciscus Juniusé-e, amit Ficinus levele bizonyítani látszik, vagy Lucas Fabiani de *Ficinis*-é, amit Hoffmann Edit állapított meg. Az mindenesetre kétségtelen, hogy akármelyik scriptor írta is e két kódexet, az Marsilius Ficinus platonista köréhez tartozó másoló volt.

Mindkét szóbanforgó kódex datálatlan, Hoffmann Edit mindkettőt az 1484—1490. évekre datálja, Ficinus levele szerint pedig ennek a kódexnek, ha valóban az, amelyről Ficinus 1482. évi levelében szól, előbb kellett elkészülnie, mint 1484. Ha az írást sikerülne azonosítani és bebizonyosodnék, hogy a *Synesius Platonicus* — *Marsilius* kódexet Franciscus Junius másolta és hogy ez az a kódex, amelyről Ficinus 1482. évi levelében szól, abban az esetben Hoffmann Edit datálását is helyesbítenni kellene. Az írástípus humanista cursiv könyvírás. A szóbanforgó két Corvina könyvészeti adatai:

1. *Synesius Platonicus: De vaticinio somniorum* — *Marsilius Ficinus Epistolarum libri duo.* (1484—1490.)
Lh: Wolfenbüttel, Landesbibliothek, 2. Aug.
(Fögel, Hoffmann 141, Zolnai—Fitz 95. l.)
2. *Priscianus Lydus: In Theophrastum ... Trad. M. Ficinus.* (1484—1490.)
Lh: Wolfenbüttel, Landesbibliothek, 10. Aug.
(Fögel, Hoffmann 142, Zolnai—Fitz 95. l.)

Georgius Kathedralis et Institoris

Egyetlen, a Corvinából fennmaradt kódexen kívül semmi adatunk nincs róla. A kolofon szerint a kódexet 1469-ben, Bécsben másolta. Írástípusa gótikus textura.

A kódex adatai:

Missale. 1469.

Lh: Róma, Rossiana könyvtár, Cod. Lat. 1164.

(Fögel 129, Zolnai—Fitz 100—101. l.) Szignált.

Gherardus Johannes Ciriagi

A Göttingenben őrzött *Aristoteles-Argyropulos* Corvinával kapcsolatban merült fel az irodalomban *Ciriagi*-nak, mint másolónak a neve. Ugyanis *Gebhardt*-nak, a göttingeni Corvina-kódex felfedezőjének tanulmányát közölte a *Magyar Könyvszemle*²⁵ és ebben idézve van *Heyne* Chr. G. véleménye 1782-ből, aki szerint a kódex másolója *Ciriagi* lett volna. *Gebhardt* e véleményéhez azt a megjegyzést fűzi, hogy *Ciriagi* bizonyosan nem volt a kódex másolója.

Ciriagi egyébként ismert kódexmásoló volt, több mint 15 általa másolt kódexről van tudomásunk.²⁶ Írástípusát egyelőre nem ismerjük. A nevével kapcsolatba hozott kódex adatai:

Aristoteles: Physica. Trad. Ioh. *Argyropylus.* (1460?)

Lh: Göttingen, Universitätsbibliothek, Cod. Lat. philol. 36.

(*Fógel, Hoffmann* 86, *Zolnai—Fitz* 86. 1.)

Henricus Amstelredammis alias Senca paura

Két szignált kódexén kívül, amelyek közül az egyiket egy *Belondi di S. Bixio* nevű tulajdonos számára írt, a másik hiteles Corvina,³⁷ semmi közelebbit nem tudunk róla, csupán annyit, amennyit a neve elárul, hogy holland származású volt. Írástípusát reprodukció hiányában egyelőre nem ismerjük. A Corvina könyvészeti adatai:

Thomas de Aquino: Catena aurea. 1468.

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 1391.

(*Fógel—Hoffmann* 31, *Zolnai—Fitz* 94. 1.)

Henricus de Brugis

Neve az általam hozzáférhető irodalomban nem szerepel. Származási helye a flamand város: Brügge, a XIV. század egyik legnagyobb nyugat-európai kikötővárosa, „észak Velencéje”, amely a XV. század második felében a tenger visszahúzódása következtében hanyatlásnak indult. Ez a körülmény esetleg befolyással lehetett *Henricus* pályaválasztására is. Írása olaszos iskolázottságú ugyan, de egyenlőtlenebb, kevésbé kalligrafikus, mint általában az olasz könyvírás. Írástípusa átmenetet képvisel a humanista cursiva és könyvírás között. Egyetlen szignált kódexét ismerjük, amely Corvina:

Aeneas Gazeus Theophrastus. Trad. A. *Traversarius.* (1451?)

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 259.

(*Fógel, Hoffmann* 18, *Zolnai—Fitz* 90. 1.)

Hilarius l. Carolus Hilarius de Fatariis

Jacobus Johannes Alamanus Crucennacensis

Életéről semmi közelebbi adatunk nincs; neve után ítélve német származású karmelita szerzetes volt. Írástípusát reprodukció hiányában egyelőre nem ismerjük. Nevével szignált Corvina:

Magister sententiarum. — Isidorus *Hispalensis.* (1490.)
Lh: Firenze, Laurenziana, Plut. 21. Cod. 18.
(Fögel, Hoffmann 82, Zolnai—Fitz 96. 1.)

Job, Leonardus l. *Leonardus* Job

Johannes Carpensis Ferrarensis

Ferrarai származású scriptor,²⁸ akinek egy wolfenbütteli kódexben költeményei is találhatóak.²⁹ *Mátyás* király számára másolt kódexei mind elvesztek, vagy legalábbis jelenleg nem tudunk meglétükről. Fennmaradt azonban Taddeo *Ugoletto*-nak, *Mátyás* olaszországi megbízottjának egy levele,³⁰ amelyben arról ír, hogy elkészültek azok a kódexek, amelyeket a király megrendelt, Johannes *Carpensis Ferrarensis* készítette el őket, igen szép munka a *Somnium Scipionis*. Fögel az *Ugoletto* levelében felsorolt kódexeket az elveszett vagy lappangó Corvinák jegyzékében tünteti fel, de csak a *Dio Cassius* kódexnél említi a másoló nevét, noha Taddeo levelének mondatszerkezetéből kétségtelennek látszik, hogy mind a négy felsorolt kódexet ugyanazon scriptor másolta. E négy, a Corvina számára készített kódexén kívül az irodalomból még öt kódexét ismerjük. A Corvina számára készült és jelenleg nem ismeretes kódexet csupán hiányosan tudjuk leírni, közelebbi adatok hiányában:

1. *Ciceronis Questionum Tusculanarum lib. V.*

(Fögel: Elveszett v. lappangó Corvinák jegyzéke 35.; Zolnai—Fitz nem említi.)

2. *Ciceronis Somnium Scipionis.*

(Fögel: Elveszett vagy lappangó Corvinák jegyzéke 36.; Zolnai—Fitz nem említi.)

3. *Claudiani de raptu Proserpinae.*

(Fögel: Elveszett vagy lappangó Corvinák jegyzéke 38.; Zolnai—Fitz nem említi.)

4. *Dionis Cassii scripta.*

(Fögel: Elveszett vagy lappangó Corvinák jegyzéke 32.; Zolnai—Fitz nem említi.)

Johannes Franciscus (Martius) de Sancto Geminiano

Életéről nincsenek közelebbi adataink, de az irodalom több általa másolt kódexet sorol fel.³¹ Lorenzo *Medici* és *Mátyás* király számára is másolt, a Corvinában három szignált kódexe maradt fenn. Írástípusa humanista gotico-antiqua. A Corvinából fennmaradt három nevével szignált kódexe (amelyek érdekes módon mind *Vogel*, mind *Bradley* id. m.-ből kimaradtak) a következő:

1. *Livius: Historiarum decas prima.* (1460—1470.)

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 22.

(Fögel, Hoffmann 1, Zolnai—Fitz 92. 1.)

2. *Livius: De bello Macedonico.* (1460—1470.)

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 10.489.

(Fögel, Hoffmann 42, Zolnai—Fitz 92. 1.)

3. *Livius: De secundo bello punico.*

Lh: New York, Public Library (Spencer Collection).

(Fögel nem említi, *Zolnai—Fitz* 106. l.)

Johannes Marcus Cynicus

Pármai eredetű könyvmásoló és illuminátor, 1470—1492-ig a nápolyi udvar szolgálatában állt.³² *Arragóniai Ferdinánd, Beatrix* magyar királyné atyja, könyvtárosává nevezte ki. 1472-ben 20 aranyat kapott két *Cicero*-műért, amelyeket *Beatrix* számára másolt le. Nápolyban *Mátyás* is foglalkoztatta mint könyvmásolót. Más nápolyi, sőt magyar megrendelők (*Debrenthei* Tamás) számára is dolgozott. Számunkra legérdekesebb az a kódex, amelyben *Diomede Carafa* tanításait írta le *Beatrix*, a jövőendő magyar királyné számára. Öreg korában nyomdász lett és társult *Matthias Moravus*-szal.³³ Utóbbi az 1489-ben megjelent, *Diomede Carafa Trattato dell'ottimo cortigiano* c. munka kiadását *Beatrix*-nak ajánlotta.

Írástípusa reprodukció alapján *Antonio Simibaldi* írására emlékeztető humanista könyvírás. A budai könyvtárból egy hiteles darabja maradt fenn:

Diomede Carafa: De institutione vivendi. (1476.)

Lh: Parma, Biblioteca Palatina, G. G. III. 170, 1654.

(*Fögel, Hoffmann* 123, *Zolnai—Fitz* 99. l.)

Nevével még egy *Corvina* hozható kapcsolatba, amelyet ugyan nem ő másolt, de ő rendelte meg; ennek adatai a következők:

Valturius: De re militaria. (1476—1490.)

Lh: Drezda, Landesbibliothek, Ms R 28^m.

(*Fögel, Hoffmann* 75, *Zolnai—Fitz* 85. l.)

Johannes Scutariota

Görög származású scriptor, V. *Miklós* pápa megbízásából működött, részben mint másoló, részben mint könyvek felkutatásával megbízott. A *Scutariota* név valószínűleg születési helyére utal, neve egyébként *Johannes Thessalus*.³⁴ Úgy látszik, többnyire Firenzében tartózkodott. 1442—1494. években működött mint másoló, az irodalomban több általa másolt kódex ismeretes. Az Egyetemi Könyvtár 116. sz. kódexének végén látható szignatúrája. Ez a kódex egy görög—latin vocabularium és kétségtelenül a XV. sz. második feléből származik, nem a XVII-ből, mint ahogy *Kubinyi* Mária a magyarországi görög kódexek katalógusában jelzi. Így az is feltételezhető — bár erre semmi külső jel nem mutat, hogy ez a szótár is a budai könyvtárhoz tartozhatott. *Johannes Scutariota* neve egyébként egyetlen hiteles *Corvinában* maradt fenn, amely görög nyelvű és amelyet sem eredetiben, sem reprodukcióban eddig nem volt alkalmunk látni; a kódex könyvészeti adatai:

Diodorus Siculus: Historiae. 1442.

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Suppl. gr. 30.

(*Fögel* 4, *Zolnai—Fitz* 91. l.)

Kathedralis et Institoris l. *Georgius* *Kathedralis et Institoris*

Leonardus Job

Életéről nincs más adatunk, mint a kézírásában fennmaradt kódexek. Ezek közül az egyik általa szignált hiteles Corvina, a másik általa szignált feltehetően Corvina, a harmadik szignálatlan Corvina, de feltehetően az ő írása vagy legalábbis azzal közel rokon. Írástípusa humanista antiqua rotunda. Az említett kódexek könyvészeti adatai:

1. *Bessarion: De eo parte Evangelii...* (1450—1470.)
Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 438.
(Fögel, Hoffmann 87, Zolnai—Fitz 72. l.)
2. *Aeneas Sylvius Piccolomini* összegyűjtött levelei. (1464—1465.)
Lh: egyelőre ismeretlen, egy New York-i árverési katalógusban szerepel.³⁵
Sem Fögel, sem Zolnai—Fitz nem említik.
3. *Vergilius: Bucolica* etc. (1450—1490.)
Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 92.
(Fögel, Hoffmann 6; Zolnai—Fitz 94. l.)
(Reprodukcióval való összehasonlítás alapján írása azonosnak látszik a *Bessarion*-Corvina írásával.)

Junius I. Franciscus Junius

Lucas Fabiani de Ficinis

Nevét Hoffmann Edit hozta kapcsolatba a Corvinával.³⁶ Kutatásai közben ugyanis feltűnt neki, hogy néhány firenzei (nem Corvin) kódex írása feltűnő hasonlatosságot mutat a két Corvina (l. leírva ezeket Franciscus Junius-nál) írásával. A két kódexet — reprodukció alapján ítélve — írhatta egy kéz, azonban Lucas Fabiani de *Ficinis* írását nem ismerjük, így nem tudjuk eldönteni, hogy a két scriptor közül melyik másolta a fentemlített két kódexet. Az azonban kétségtelen — ami egyúttal megmagyarázhatja a két másoló — Franciscus Junius és Lucas Fabiani de *Ficinis* — kézírásának hasonlóságát, hogy mindketten Marsilius *Ficinus* platonista körének könyvmásolói közé tartoztak. Mint ismeretes, Careggi-ben, Firenzétől néhány kilométerre, működött *Ficinus* platói akadémiaja és több jel mutat arra, hogy ugyanitt könyvmásolóműhely is lehetett. Megjegyezzük itt még, hogy *Ficinus* egyik levelét,³⁷ Lucas Fabiani de *Ficinis* egyik kódexét „in agro Caregio” datálta és van még egy szignálatlan Corvina, ugyancsak „in agro Caregio” datálva (*Marsilii Ficini de triplici vita*, Fögel 84) 1488-ból. Ezt a kérdést csupán a szóbanforgó kódexek eredetiben vagy hasonmásban való összehasonlítása dönthetné el.

M. J. [*Macarius Jacobus*?]

Egy Modenában őrzött Corvina scriptorának szigljáját Hoffmann Edit e két betűben jelölte meg. Pusztán csak a név kezdőbetűinek hasonlóságát véve alapul, megemlítjük, hogy az irodalom ismer egy ebben a korban működött scriptort *Macarius Jacobus* néven. Bradley említ egy e scriptor által

írt kódexet,³⁸ amelyet ő látott is a British Múzeumban. Írásáról megjegyzi, hogy szép olasz minuscula, hasonló ahhoz, amilyennel a nápolyi királyok másolói írtak. A Bradley által leírt kódexben a scriptor *Jacobus Macarius Venetus*-nak nevezi magát, a másolás helye Siena, éve 1463. Korban elég nagy a távolság a Corvina M. J. szíglás, Hoffmann Edit által 1488-ra datált kódexétől, de ez önmagában még nem teszi lehetetlenné a személy azonosságát.

A vonatkozó Corvina adatai:

Lh.: Modena, Este könyvtár, cod. Lat. 448-z U. 4, 9.

1. *Gregorius papa: Dialogi.* (1488.)

(Fógel, Hoffmann 106, Zolnai—Fitz 98. l.)

M.L.P.

A scriptor nevének kezdőbetűit megfejteni eddig még nem sikerült. Írástípusa humanista antiqua rotunda. Egyetlen e kezdőbetűkkel szignált Corvina maradt ránk:

Hieronymus: Commentarii in epistolas S. Pauli ad Galatas. 1488.

Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae. 347.

(Fógel, Hoffmann 69, Zolnai—Fitz 74. l.)

Martinus Antonius Presbyter

XV. századi könyvmásoló szerzetes Firenzében.³⁹ Két nevével szignált kódex maradt fenn Mátyás király könyvtárából és egy harmadik, amely nem Corvina. Csontosyi nyilván tévedésből írja, hogy a római Breviariumot Martinus Faventinus presbyter másolta, a scriptor neve helyesen Martinus Antonius presbyter. Talán összetévesztette Nicolaus Faventinus firenzei scriptorral (l. ott), aki a Bécsben őrzött gyönyörű *Hieronymus*-Corvinát másolta. Scriptorunk írástípusa: a római Breviárium gótikus szövegírás, a másik kettőről reprodukciót nem láttam. Átala szignált Corvin-Kódexek:

1. *Ambrosius: De virginibus* etc. 1489.

Lh: Firenze, Laurenziana, Plut. 14, Cod. 22.

(Fógel, Hoffmann 78, Zolnai—Fitz 96. l.)

2. *Breviarium Romanum.* 1487(—1492).

Lh: Róma, Vatikán, Cod. Lat. Urb. 112.

(Fógel, Hoffmann 127, Zolnai—Fitz 99—101. l.)

Middelburgh l. *Petrus* de Middelburgh

Egy milánói másoló

Taddeo Ugoletto írja Mátyásnak: „Királyi parancsodra elkészítettük Nonius: proprietate sermonum-át, egy képzett milánói férfi keze írta le;”⁴⁰ semmi más közelebbi adatunk e másolóról nincs.

Narnie l. *Baptista* de civitate Narnie

Nicolaus Faventinus Presbyter

Jónevű firenzei könyvmásoló, mint nevéből kitűnik, az egyház kötelékébe tartozott⁴¹ *Brassicanus* említi őt azok között a „librariusok” között, akik *Mátyás* számára dolgoztak.⁴² Írástípusa humanista antiqua rotunda. Egyetlen általa szignált Corvina maradt ránk: *Hieronymus: Commentaria in Ezechielem prophetam.* (1485—1490.)

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 654.

(*Fógel, Hoffmann* 22, *Zolnai—Fitz* 91—92. l.)

Nicolaus Pupiensis

Egyetlen szignált kódexén kívül más adatunk nincs róla. *Hoffmann* Edit szerint a Budapesten őrzött *Asconius Pedianus*-kódex (*Fógel, Hoffmann* 12) is az ő szignálatlan kézírása. A két kódex (eredeti és reprodukció) összehasonlításánál azonban kitűnt, hogy bár mindkét kódex írása humanista cursiva és látszatra elég hasonlóak, de lényeges eltérés a két írásnál az, hogy míg az *Asconius Pedianus* kódex másolójánál az összes alapvonal alá menő betűk (s, p, f stb.) egyszerű egyenes szárban végződnek, addig *Nicolaus Pupiensis* írásánál ugyanezen betűk szára kis, merőleges vonalkával van lezárva.

Az *Asconius Pedianus* kódex írása egyébként kétségtelenül *Petrus Cenninius* (l. ott) szignálatlan kézírása.

A *Nicolaus Pupiensis* nevével szignált egyetlen ránk maradt Corvina: *Georgius Trapezuntius: Isagoge dialectica.* (1460—1490.)

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 2485.

(*Fógel, Hoffmann* 41, *Zolnai—Fitz* 91. l.)

Petrus Burdegalensis

A bordeaux-i származású könyvmásolót *Cencetti* is említi a nápolyi királyi udvar másolói között,⁴³ egyébként tudjuk róla, hogy 1484 óta tartózkodott Budán. Egyetlen általa szignált, ismert kódexünk a *Cassianus*-Corvina, amelyet *Felix Petancius Ragusinus* és több más budai miniátor illusztrált. Írástípusa szinte teljesen gótikus szövegírás. Az általa másolt Corvina adatai:

Cassianus: De institutio cenobiorum. (1490.)

Lh: Párizs, Bibliothèque Nationale, Cod. Lat. 2129.

(*Fógel, Hoffmann* 120, *Zolnai—Fitz* 83. l.)

Petrus Cenninius

Firenzei könyvmásoló és humanista. A kézírásában fennmaradt kódexek nagy száma (több, mint 25-ről van tudomásunk) bizonyítja, hogy foglalkozása elsősorban kódexmásolás volt. Feltehetően az általa másolt kódexek miniatúráit is maga készítette. A szemnek kellemes hatású humanista cursiv írással írt és az általa készített datált kódexek elkészültének gyors egymásutánja bizonyítja, hogy nagy kezűgyességgel, gyorsan dolgozott. Valószínű,

hogy *Mátyás* királlyal *Janus Pannonius*-on keresztül került kapcsolatba, de ismerhetett más, Olaszországban járt magyar humanistákat is.⁴⁴ Erre mutat az is, hogy a *Bartholomaeus Fontius* által *Garázda Péter*nek ajándékozott *Macrobius*-kódexet — bár *Fontius* nevével szignálta — de kétségtelenül ő készítette.⁴⁵ 1470 után nem találjuk munkáinak nyomát a budai könyvtárban.

Általa szignált, vagy az írás alapján kétségtelenül neki tulajdonítható Corvinák:⁴⁶

1. *Curtius Rufus: De Alexandro Magno.* 1467.
Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 160.
(*Fógel, Hoffmann* 59, *Zolnai—Fitz* 73. l.)
2. *Frontinus: Stratagemata.* 1467.
Lh: Krakó, Czartoryski könyvtár.
(*Fógel, Hoffmann* 152, *Zolnai—Fitz* 84. l.)
3. *Blondus Flavius: Roma instaurata.* 1467.
Lh: Győr, Püspöki Papnövelde Könyvtára.
(*Fógel, Hoffmann* 88, *Zolnai—Fitz* 79. l.)
4. *Basilius-Trapezuntius.* (1472 előtt.)
Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 412
(*Fógel, Hoffmann* 29, *Zolnai—Fitz* 72 l.)
5. *Asonius Pedianus Cicero-kommentárja,* (1460—1490.)
Lh: Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 427.
(*Fógel, Hoffmann* 12, *Zolnai—Fitz* 75. l.)
6. *Appianus Alexandrinus: De civilibus romanorum bellis,* Trad. P. *Candidus.*
(1460—1470.)
Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 133.
(*Fógel, Hoffmann* 9, *Zolnai—Fitz* 90. l.)
Reprodukció alapján saját megállapításom.
7. *Suetonius Tranquillus: De duodecim Caesaribus.* (1470 körül.)
Lh: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 13.
Mínthogy az irodalomban kétes Corvinaként szerepel, sem *Fógel*, sem *Zolnai—Fitz* nem említik; véleményem szerint hitelességét *Cenninius* kézírása is világosan bizonyítja.

Petrus de Middelburgh vagy Zeelandia

Petrus de Middelburgh-nak összesen egy szignált kézírata van a hiteles Corvinák között. Ezenkívül az irodalomból több munkája ismeretes, életéről azonban jóformán semmit nem tudunk.⁴⁷ *Hoffmann* Edit említi, hogy az *Augustinus*-kódex néhány lapja feltűnő egyezéseket mutat három virágdíszes *Agathias*-kódexszel és ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy *Petrus Middelburgh de Zeelandia*-t más nápolyi kéziratokban nem találta ugyan, de — mint ismeretes — Nápolyban igen sok külföldi dolgozott.⁴⁸

Írása humanista antiqua rotunda, olaszos iskolázottságú, de az írás összképe nem olyan tömör és erőteljes, amit talán az okoz, hogy kissé halvány színű tintával ír és a betűk kapcsolása egy-egy szón belül nem elég szoros. Az általa szignált *Augustinus*-kódexen kívül csupán egy van még,

amellyel írása elég nagy hasonlóságot mutat: a *Carbo*-kódex, amely hiteles Corvina. A két kódex adatai:

1. *Augustinus: De civitate Dei.* (1476—1485.)
Lh: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 121.
(Fögel, Hoffmann 58, Zolnai—Fitz 71. l.)
2. *Carbo Ludovico: Dialogus de Matthiae regis laudibus.* (1476 körül.)
Lh: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
(Fögel, Hoffmann 46, Zolnai—Fitz 78. l.)
Esetleg ide sorolható még egy Corvina:
3. *Polybius: Historiae,* (1450—1470.)
Lh: Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 234.
(Fögel, Hoffmann 60, Zolnai—Fitz 75. l.)
Az írás hasonlósága alapján saját feltevésem.

Pilibppus Valor

Talán nem is sorolható a könyvmásolók közé, minthogy jómódú lévén, aligha pénzért, hanem inkább kedvtelésből másolt néhány kódexet. Így tudjuk róla, hogy *Mátyás* számára másolt egy *Plotinos*-kódexet,⁴⁹ ez azonban lappang, vagy nem maradt fenn. A *Synesius-Platonius-Ficinus* (Fögel, Hoffmann 141) kódex első lapján olvasható sajátkezű ajánlása *Mátyás* királyhoz. Írása humanista kurrens írás, egészen közeli rokonságban Angelo *Poliziano* írásával. Szó volt róla, hogy ellátogat Budára *Mátyás* udvarába, de arról, hogy megérkezett volna, nincs adatunk. A *Marsilius Ficinus* köréhez tartozott.

Pupiensis l. *Nicolaus Pupiensis*

·R·

A budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 2. jelzetű Corvinája (*Cicero: Orationes in Verrem*) 166^b lapján „Finis Deo Gratias” szöveg után áll ez a monogram, amely nyilván a scriptor nevének kezdőbetűje.^{49/a}

Salernitanus l. *Clemens Salernitanus*

Scutariota l. *Johannes Scutariota*

Sebastianus Salvinus Amitinus

Marsilius Ficinus platonista adakémiájának körébe tartozó scriptor és humanista.⁵⁰ Teológiai professzor volt, aki a teológiát platonista alapon művelte. Leveleinek kiadatlan gyűjteménye megvan Rómában, amely több magyar vonatkozást is tartalmaz.⁵¹ Szó volt arról, hogy *Ficinus* helyett ő jön Budára (1482-ben), hogy végül is miért nem jött, nem tudjuk. Egyik művét *Báthori* Miklósnak ajánlotta, aki Budára jövetelét elsősorban szorgalmazta. *Marsilius*nak *Bandinus*-hoz írt, 1482-ben kelt levelében szó volt arról, hogy küld *Mátyás* király részére dolgokat, amelyek elkészültek és kéri *Bandinus*-t, hogy azokat adja át a királynak; azt is írja, hogy a küldött dolgok közül az

egyik munka sajátja, és hogy azt Sebastianus Salvinus Amitinus másolta.⁵² Valószínűnek tartjuk, hogy az alábbi Corvináról lehet szó — amelyet Sebastianus Salvinus *Amitinus* szignált és humanista cursiv könyvrással írt:

Marsilius *Ficinus*: *Epistolarum libri III. et IV.* (1479—1490.)

Lh: Wolfenbüttel, Landesbibliothek, 2. Aug.

(Fógel, Hoffmann 143; Zolnai—Fitz 95. l.)

Sinibaldi l. *Antonio Sinibaldi*

Sigismundus de Sigismundis

Ferrarai születésű könyvmásoló, egyike volt kora legjobb nevű másolóinak. Fennmaradt egy levele 1510-ből a ferrarai herceghez, amelyben többek közt Mátyás király másolójának nevezi magát.⁵³ Az irodalom több általa másolt kódexet ismer, írása humanista gothico-antiqua típusú.

A Corvina számára készített munkái közül ez idő szerint csupán kettőt ismerünk:

1. *Hieronymus*: *Expositio evangelii.* 1488.

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 930.

(Fógel, Hoffmann 26, Zolnai—Fitz 92. l.)

2. *Didymus—Athanasius—Cyrillus* etc. (1487.)

Lh: New York, Pierpont Morgan Library, Ms. 496.

(Fógel, Hoffmann 116, Zolnai—Fitz 105. l.)

Theodericus

Csupán feltevés, de nem lehetetlen, hogy ugyanaz a Theodoro *Ghaza* rejtőzik e név mögött, aki azonos *Theodorus Thessalonicensis*-szel.⁵⁴ A bécsi *Trapezuntius*-kódex emendátora ezek szerint maga másolta volna az általa gondozott szövegű kódexet. Írása majdnem teljesen cursiv, kerekded írás. *Theodericus* által szignált Corvina:

G. Trapezuntius: *In perversionem problematum Aristotelis a Theodoro Ghaza editum.* (1460—1470.)

Lh: Bécs, Nationalbibliothek, Cod. Lat. 218.

(Fógel, Hoffmann 15, Zolnai—Fitz 91. l.)

Valor l. *Philippus Valor*

Verazanus l. *Alexander Verazanus*

Jegyzetek

1. *Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius.* Magy. Könyvszle. 1958. 4. sz. 327—344. l.
2. A római *Arrianus*, a manchesteri *Aulus Gellius* és a párizsi *Petrarca-Dante*-kódex (az utóbbi kétes corvina). Az említettek közül a második és harmadik kódexre a magyar kutatók közül elsőnek *Borsa Gedeon* hívta fel a figyelmet.
3. E kérdésekről sajtó alatt áll *Mezey* László munkája.

4. Kirchner J.: *Scriptura latina libraria*. Monachii 1955.
5. Főgel J.: *A Corvina könyvtár katalógusa*. Bpest 1927. *Zolnai—Fitz: Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942.
6. Vogel E. G.: *Nachweisungen von Kalligraphen, Illuminatoren und Miniaturen von Handschriften*. Serapeum, 1850. 363. l. Bradley J. W.: *Dictionary of Miniaturists*. London 1887. I. k. 43. l.
7. Fitz J.: *Hess András*. Bp. 1932. 157. l.
8. Bradley, *i. m.* I. k. 43. l.
9. Véleményünk szerint az Egyetemi Könyvtár hiteles Corvinái közül csupán ezt az egy kódexet másolta *Angelus*, a többi más kezek írása.
10. Vogel *i. m.* 357—358. l. — Bradley, *i. m.* III. k. 244—248. l.
11. Marsilius Ficinus levelét Tideo procuratorhoz (= Taddeo Ugoletto) kelet nélkül ld. *Abel—Hegedüs: Analecta nova*. Bp. 1903. 288. l. — Antonius-nak Sinibaldi-val való azonossága Huszti J. feltevése, ld. *Platonista törekvések Mátyás király udvarában c.*, Pécs 1925-ben megjelent műve 85—86. lapjait.
12. E kódexnek az irodalom szerint szakasztott mása *Albrecht* bajor herceg Münchenben őrzött imakönyve. Vö. Gessert: *Die Cimelien der Münchener Bibliothek*. Serapeum. 1844. 84. l.
13. A 4—5, 7. sz. alatt felsorolt kódexeknek Sinibaldi kezétől származására Marie-Therèse d'Alverny, a párisi Bibliothèque Nationale kéziratárának vezetője hívta fel levélben figyelmemet.
14. A kódexet említi Bradley *i. m.*, hivatkozik rá Csontos J.: *XV. századi könyvtári viszonyok*. Magy. Könyvszle. 1878. 66. l.
15. A kódexet említi Bradley *id. m.*, hivatkozik rá Csontos *i. h.* 68. l.
16. Gerhardt A.: *Uno scriptore di codici per Mattia Corvino*. *Miscellanea Fiorentina c.*, általam nem látott művet idézi Hevesy: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris 1923. 38. l.
17. Hoffmann E.: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 98. l.
18. Vö.: *Marchesi C.: Bartolomeo della Fonte*. Catania 1900. *Bartolomeus Fontius: Epistolarum libri III*. Edidit L. Jubász, Bp. 1931.
19. Cím lapjának reprodukcióját l.: Hoffmann E. *id. m.* XVII. T.
20. Vogel, *i. m.* 295. l. Bradley, *i. m.* I. k. 323. l.
21. Vogel, *i. m.* 281. l. Bradley, *i. m.* I. k. 232. l.
22. Hoffmann E.: *Christophoro Persona Agathias fordításának néhány példányáról*. Magy. Könyvszle. 1924. 9—12. l.
23. Idézi: Huszti J.: *Platonista törekvések c.* munkája 55, 77—78. l. Közli: *Abel—Hegedüs i. m.* 275—276. l.
24. Hoffmann E. *i. m.* 103. l.
25. Gebhardt O.: *Corvin-kódex a göttingeni egyetemi könyvtárban*. Magy. Könyvszle. 1884. (A Centralblatt-ban 1884-ben megjelent cikk magyar fordítása.)
26. Vogel, *i. m.* 305—306. l.
27. Bradley, *i. m.* III. k. 222—223. l.
28. Vogel, *i. m.* 279—280; Bradley, *i. m.* I. k. 194. l.
29. Heinemann: *Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. I. k. 276—277. l., 373. sz. kódex, ff. 119—127.
30. Közli *Abel—Hegedüs, i. m.* 478—479. l.
31. Vogel, *i. m.* 340—341 l., Bradley, *i. m.* II. k. 267. l.
32. Bradley, *i. m.* I. k. 327—328. és III. k. 35. l.
33. Fitz J.: *Hess A.* 158—159. l.
34. Vö.: Vogel E. G.: *Verzeichniss griechischer Abschreiber aus dem IX—XVI. Jh.* Serapeum, 1844. 347. l. Scriptorium. 1958. I. k. 150. l. K. A. de Meyier állapítja meg Kubinyi M. *Libri manuscripti graeci c.* 1956-ban megjelent munkájáról szóló ismertetésében a scriptor nevét.
35. *American Book Prices Current* 1952—1953. II. rész 585. l.

36. Idézi Fögel J. A Corvina könyvtár katalógusában a 141. és 142. kódex leírásánál, valamint Hoffmann E., *i. m.* 103. l.
37. Abel—Hegedüs, *i. m.* 276. l.
38. Bradley *i. m.* II. k. 242. l. C. Plinii *Epistolae*, 1463.
39. Vogel, *i. m.* 262—263. l. Bradley I. k. 54—55. l.
40. Abel—Hegedüs, *i. m.* 479. l.
41. Bradley, *i. m.* I. k. 318—319. l.
42. *Praefatio ad Salvianum*. Basileae 1530.
43. Cencetti G.: *Lineamenti di storia della scrittura latina*. Bologna, 1954. Cap. VIII.
44. Vö.: e tanulmány szerzőjének az 1. jegyzetben id. munkáját.
45. L. még Bartholomaeus Fontiusnál is.
46. J. Ruyschaert Cenninius-ról szóló tanulmányában 18 kódexet sorol fel (La Bibliofilia, 1957.), ezek között azonban nem szerepel az általunk feltüntetett 4—7. sz. kódex.
47. Vogel, *i. m.* 347—348. l. Bradley *i. m.* II. k. 318. l.
48. Hoffmann E.: *Christophoro Persona Agathias fordításának néhány példányáról*. Magy. Könyvszle. 1924. 11. l.
49. L. Marsilius Ficinus levelét, Abel—Hegedüs, *i. m.* 277. l.
- 49a Berkovits Ilona közlése.
50. Vogel, *i. m.* 354. l. Bradley, *i. m.* III. k. 192—193. l.
51. Róma, Vat. Lat. 2140. Vö.: Huszti J.: *Platonista törekvések c. i. m.* 93—97. l.
52. Abel—Hegedüs, *i. m.* 283. l.
53. Közli Bertoni: *La biblioteca Estense*. Torino, 1903. 264. l.
54. Hasonló nevű scriptort említ Vogel: *Verzeichniss... c. i. m.* 335. lapján.

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I-III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR BIBLIOGRÁFIAILAG MÉG LE NEM ÍRT
RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYAI

(Első közlemény)

FAZAKAS JÓZSEF

Szabó Károly klasszikussá vált bibliográfiái művének első kötete több mint nyolcvan évvel ezelőtt, 1879-ben látott napvilágot. Már akkor látszott — s ezt maga a szerző is kifejezte munkája előszavában —, hogy a felkutatott bibliográfiai adatok, illetőleg az ismert régi magyar könyvek száma az elkövetkezendő évek során nagy mértékben gyarapodni fog. A Magyar Könyvszemle 1878. évi folyamának utolsó számában már megjelentek az első pótlások, Fraknoi Vilmostól és magától Szabó Károlytól is, aki felhívással fordult a magyar irodalom barátaihoz, hogy közöljék újabb felfedezéseiket és megállapításaikat akár közvetlenül vele, akár a Magyar Könyvszemlében, hogy a régi magyar könyvekről minél több adat válhassék a magyar tudományos élet közkincsévé. Az említett két közlemény sorszámmal ellátva kezdte el az új adalékok ismertetését. Ettől kezdve a Magyar Könyvszemle rendszeresen közölt régi magyar nyomtatványokra vonatkozó adalékokat, folytatólagosan jelezve azok tételszámát. Ezek a közlemények az 1892/93. évi kötettől kezdve *Magyar Könyvesház (Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához)* címmel, önálló rovattá válva jelentek meg a folyóirat hasábjain, egészen 1931-ig bezárólag. A Magyar Könyvszemle a jelzett félszázad folyamán összesen 1053 sorszámmal ellátott adalékkal gyarapította Szabó Károly háromkötetes művét, amely számból az RMK I-re 580, az RMK II-re 315 és az RMK III-ra 158 tételenyi gyarapodás jutott. 1931 után már csak egyes cikkek keretében kaptunk híradást újabb adalékokról.

A Magyar Könyvszemlén kívül más folyóiratok is hozzájárultak az anyag gyűjtéséhez, illetőleg közléséhez, számos adalék jelent meg ezenkívül nyomtatott katalógusokban, különböző bibliográfiai kiadványokban és egyéb könyvekben is. Ezeknek az adalékoknak az összegyűjtésére Sztripszky Hiador tett kísérletet 1912-ben, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez* c. művével. Az azóta eltelt félszázad alatt napvilágra került számos régi magyar nyomtatvány azonban újabb összesítést, sőt ennél már jóval többet, egy új, kiegészített és helyesbített régi magyar bibliográfia kiadását várja. Az Országos Széchényi Könyvtár kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémia meg is tette már az előkészítő lépéseket ebben az irányban, és reméljük, hogy a tervezett bibliográfia kiadása mielőbb meg is fog indulni.

Az Országos Széchényi Könyvtár a Magyar Könyvszemle említett rovatának megszűnése óta eltelt három évtized alatt számos régi magyar könyvvel gyarapodott és régebbi szerzeményei között is még több olyan

nyomtatványa van, amelyekről annak idején nem jelent meg bibliográfiai leírás, vagy azért, mert kolligátumokban lappangtak, vagy azért, mert nem voltak könnyen meghatározhatók. Ezeknek az újonnan felbukkant, illetőleg újabban meghatározott nyomtatványoknak a leírása immár elodázhatatlan feladattá vált, s ezért az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve fogja folyamatosan közzétenni azokat. Ezzel az új bibliográfia számára is előkészítő munkát végzünk, hiszen a tervezett új kiadványnak — az anyag erősen megnövekedett terjedelmére való tekintettel — valószínűleg nem lesz módjában minden egyes nyomtatványról részletes betűhív leírást adni, hanem csak utalni fog a másutt már megjelent részletesebb leírásokra, ebben az esetben pedig szükség lesz arra, hogy lehetőleg minden régi magyar nyomtatványról legyen már valahol részletező és a bibliográfiai követelményeknek mindenben megfelelő leírás, amelyekre ott — mint ellenőrizhető forrásokra — utalni lehessen.

Közleményeink itt következő első sorozatában 22 mű leírását, illetve meghatározását adjuk, szükség esetén részletes indokolással. Adalékaink közé olyanokat is felveszünk, amelyekben korábbi téves meghatározásokat helyesbítünk, jelen sorozatunkban pedig egy olyan kiadvány is ismertetésre kerül, amelyről eddig csak külföldön jelent meg híradás.

*

1.

[N É M E T Ú J V Á R] [1 5 8 4].

[Ó és új kalendárium az 1585. esztendőre.] 8°.

Könyvtáblából kiáztatott, címlap nélküli, nyolc levélnyi töredék (C-iv). Fraknói Vilmos 1878-ban ismertette már, mint hely nélküli nyomtatványt, de tévesen 1591-re datálta. Az ismertetés — két lap hasonmásával együtt — a Magyar Könyvszemlében jelent meg, az 1878. évi folyam 265—266. lapjain. Töredékünk így Sztripszkynél is az 1591. évnél szerepel, I. 1830/37. szám alatt. Naptárunk új naptári részének vasárnapi betűje (F), valamint a régi naptár vasárnapi betűje (C) egyeznek ugyan az 1591. évi hiteles naptárak vasárnapi betűivel, de a húsvét idejétől függő vasárnapi sorszámaik már nem esnek egybe az 1591. év vasárnapi sorszámaival. A régi naptárakban a pünkösd után következő vasárnapokat a Szentháromság vasárnapjától kezdve megszámozták. Ez a sorszám a mi töredékünkben is megvan, és — bár példányunk csak augusztussal kezdődik — ebből a sorszámozásból következtethetünk a húsvét pontos idejére, a naptárak meghatározásához szükséges legfontosabb adatok egyikére. Ezt a sorszámozást a Missale Romanum behozatala után, vagyis a XV. század második fele óta általában Szentháromság vasárnapjával kezdték. Töredékünkben azonban nem így van. Itt szeptember 1. példái 11. vasárnapnak van jelölve, holott olyan naptár egyáltalában nincs, amelyikben ilyen számítással szept. 1-re esnék a 11. vasárnap. Ez csak úgy lehetséges, hogy a Szentháromság vasárnapját követő vasárnapot vették elsőnek és úgy folytatták a számozást, amint ezt a középkorban szokták volt. Ugyanilyen számozást találunk egyébként Farkas Imre 1609., 1611. és 1614. évi keresztúri naptáraiban is, amelyek — amint látni fogjuk — a mi naptártöredékünk által itt képviselt naptársorozatnak későbbi tagjai. Ezzel a középkori számításmóddal megállapítható, hogy naptárunk a húsvét ideje szempontjából

csak az 1585. évre szólhat, mert a nyomdai kiállítás a naptárilag lehetséges egyéb, jóval későbbi évek számításba vételét már nem engedi meg.

Töredékünk nyomtatója Manlius János, amit a betűk és a keretdíszítés egyaránt bizonyítanak. Majdnem egyező keretdíszítés látható Manlius utódjának, Farkas Imrének 1609-re és 1611-re kiadott naptáraiban is. Az egyik keretdíszilem Manlius saját nyomtatványában is megtalálható (Beythe István: Az evangéliomok magyarázati. Németújvár, 1584. RMK I. 211., 311a lap). Ugyanebben a nyomtatványban megtalálhatók töredékünk antikva és kurzív betűtípusai és számjegytípusai is. Minthogy Manlius e naptár nyomtatásakor Németújvárott működött, ez a naptár is németújvári nyomtatványnak tekinthető.

Manliusnak eddig — külföldi naptárait nem számítva — három hazai naptára ismeretes, egy 1584-re és egy 1593-ra szóló magyar nyelvű és egy 1584-re szóló német nyelvű kalendárium. Az első kettő a körmendi Batthyány-könyvtár tulajdonában volt, de a második világháború után nyomuk veszett, a harmadikat Borsa Gedeon fedezte fel 1955-ben, a soproni Állami Levéltárban. (Ld. Magyar Könyvszemle. 1892/93. 221—222. l., ill. 1955. 114—118. l.) Bizonyára igaza van Sennowitz Adolfnak, aki Manlius János c. monográfiájában (Bp. 1902.) azt a véleményét fejezi ki, hogy Manlius folyamatosan adott ki naptárakat (89. l.). Ez a most ismertetett töredék így jelenleg egyetlen hozzáférhető tagja ennek a régi magyar kalendáriumsorozatnak, amelyet Manlius halála után utódja, Farkas Imre tovább folytatott. Farkas Imre Sopronkeresztúron és Csepregen megjelent naptáraiból több darab is maradt reánk, amelyekből néhány az Országos Széchényi Könyvtárban is megvan.

Nyomtatványunk kalendárium-része — amelyen túl töredékünk nem terjed — és valószínűleg a címlap is az 1584-re szóló német nyelvű naptárhoz és Farkas Imre naptáraihoz hasonlóan fekete-vörös nyomással készült.

(Jelzete: RMK I. 217a)

2.

[WIEN] [1606?]

Balassi Bálint: [Campianus Edmondnak ... Tíz magyarul írott okai.]

8°,)^s A^s — G^s H^s = 8 sztl. lev., 107 (helyesen 110) sztt. lap és 5 sztl. lev., amelyből 2 üres. Példányunk címlapja hiányzik.

Edmund Campion, angol jezsuita mártír munkájának a fordítása. A fordítást a költő — váratlanul közbejött halála miatt — nem tudta befejezni, s így az utolsó három *okot* a könyvecske kiadója, Dobokay Sándor jezsuita lelkész ültette át magyar nyelvre, aki egyébként Balassi gyóntatója volt. A Forgách Zsigmondhoz intézett ajánlás Bécsből van keltezve, 1606. augusztus 15-én. Ez az ajánlás egyébként azonos a már ismert és 1607-ben megjelent második kiadásban levővel. A Szabó Károly által leírt 2. kiadás (RMK I. 405.) különben a most felbukkant 1. kiadásnak javított változata, ami abból is látszik, hogy az első kiadás végéhez függesztett, két és fél lapra terjedő Errata-ban felsorolt 35 sajtóhiba majdnem mind ki van javítva a 2. kiadásban. Példányunk egyébként megtévesztően hasonlít a 2. kiadáshoz, úgyhogy semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy ez is Margaretha Formica, vagyis Leonhard Formica özvegyének a nyomdájában készült, mégpedig valószínűleg még 1606-ban.

Megjegyzendő, hogy az eddig is ismert 2. kiadás egyetlen magyarországi példánya ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár birtokában van.

(Jelzete: RMK I. 402a)

3.

[KERESZTÚR] [1613].

[Kalendárium magyar nyelven az 1614. esztendőre.]

8°, 13 levélnyi töredék. A naptár címlapja is hiányzik, de a Prognosticon meglevő töredékeiben chronogrammként és kiírva is szerepel az 1614. év. A naptári rész töredékeinek a Prognosticon töredékeihez való tartozását különben igazolja az, hogy a naptári rész valóban egyezik az 1614. évi hiteles naptárral mind a vasárnapi betű, mind a húsvét idejét meghatározó vasárnapi sorszámozás szempontjából. Töredékünk — nyomdai kiállítását tekintve — megegyezést mutat a Farkas Imre által Keresztúron nyomtatott, 1611. évre szóló kalendáriummal, mind a hónapábrázolások, mind a körzetekből összeállított keretdíszítés, mind a betűtípusok szempontjából, és ahhoz hasonlóan ez is fekete-vörös nyomású. Kalendáriumunk tehát Keresztúron készült, Farkas Imre nyomdájában, 1613-ban.

(Jelzete: RMK I. 448a)

4.

BÉCS 1615.

Lépes Bálint: AZ MI V- | RVNK IESVS | CHRISTVSNAK, | kegies
meg valtonknak, | tellyes eleteről valo rőuid | imadlagokban foglalta- | tot
aitatos elmelke- | defek. | KIKET AZ ZENT | EVANGELIOMNAK BI- |
zonyos helybeol egyben | szedet. | LEEPES BALINT, | Nittraj Púfpók. |
Beczbe nyomtattatot Formika | Mathe altal, | ANNO M.DC.XV.

12°. Könyvtáblából kiáztatott töredék, csupán az első ív (24 l.) van meg, az is erősen sérült. Ajánlja a szerző Bosnyák Tamás és felesége, Kenderesy Mária gyermekeinek, Tamásnak, Istvánnak, Zsófiának, Juditnak és Katalinnak, Bécsben, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján, az 1615. esztendőben.

Más kiadása: Prága 1615. (Ebből csak egyetlen példány ismeretes, a budapesti egyetemi könyvtaré, amelyben a címlap és az ajánlás utolsó levelei hiányoznak. Töredékünk a prágai kiadás valószínű címének és az ajánlás szövegének a rekonstrukciójára, illetőleg kiegészítésére is alkalmas.)

(Jelzete: RMK I. 453b)

5.

LÖCSE 1632.

Szép | *IMADSA-* | GOS KÖNY- | vecske, | *Embernek minden-*—
nemű lzúkfegeben valo szép | hasznos és aitatos Könyörgések- | kel és
Isteni Dicsiretekkel, mo- | ftan uyjonnan fel ekelsitet- | tet és őrgöbitet- |
tet. | *NYOMTATTA-* | tot *Löcsen, Brewer* Lő- | rintz által. | 1632.

18°, A¹² B⁸ C⁸ D¹⁰ E⁸ F¹⁰ G⁸ H¹⁰ I⁸ K¹⁰ L⁸ M¹⁰ N⁸ O¹⁰ P⁸ Q¹⁰ R⁸ S¹⁰ T⁸ V⁸ =
1 sztl. lev. + 347 l. + 3 sztl. lev.

A *-gal jelzett részek vörös nyomásúak.

(Jelzete: RMK I. 624a)

Erdőbényei Deák János: JANUA | LINGVARVM | Bilinguis, | Latina & Hungarica. | *Sive* | MODVS AD INTE- | GRITATEM LINGVA- | RUM COMPENDIO COGNOS- | cendam maximè accomodatus: | ubi sententiarum selectiorum | Centurijs duodenis omnia fun- | damentalia, necessaria, & frequentiora | vocabula femel, fineque repetitio- | ne comprehenduntur. | *Praecedente* | Dictionario. | ALBAE-JULIAE, | M.DC.XXXV.

8°, A⁸—T⁸V² = 10 + 297 l. + 1 sztl. üres lap. Elül: címlap, körzetekből álló keretdíszszel, ajánlás I. Rákóczi György két fiától, Györgytől és Zsigmondtól, akik a munka összeállításában a szerkesztő segítőtársai voltak, Prooemium és Ad lectorem a szerkesztőtől: 10 sztt. l. A Rákóczi-fiúk ajánlása „ALBAE-JULIAE. Anno aerae | Christianae. 1634, die 3. | Mensis Maij.” kelt. Mivel Szabó Károly két későbbi kiadásból már ismerte ezt az ajánlást, az első kiadást az ajánlás kelte alapján 1634-re tette. (Ld. Magyar Könyv-Szemle. 1882. 84. l.) A jelen kiadás felbukkanásával kérdésessé válik, hogy vajon megjelent-e az ajánlás keltének évében az első kiadás, vagy pedig késlekedett a nyomda és csak a következő évben került ki sajtó alól a tankönyv. Ha mégis megjelent már 1634-ben, akkor példányunk bizonyára az első kiadásnak új évszámmal ellátott címlapvariánsa.

Későbbi kiadások: Bártfa 1641. (Magyar Könyvszemle. 1924. 95. l. és 1929. 217. l.); Lócse 1641. (Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. II. 579.); Nagyvárad 1654. (Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. I. 899. és II. 819.).

(*Jelzete*: RMK I. 644a)

AZ | *MDCXXXII* | Elztendõre való | *CALENDA* | RIUM. | Az mely Biffextilis utan masodik | *SZEREZTETET AZ* | Kefmårhon lakozo DAVID | FROLICHIUS Mathemati | cus Doctor által, és Ez Magyar Or | fzagh és Erdeli Egbez [!] fzorgalma- | toffan alkotmazztatot. [!] | *CSEPREGBEN.* | Nyomtattatot Farkas Imre | által.

8°, 2 sztl. lev. + A⁸B⁸C⁸D² /// lev. = 28 /// sztl. lev. — Megvan a címlap, az ezt követő levél, továbbá a B₁, B₄₋₈, B₈ és D₁₋₂ lev. A címlap szélesebb, a nap-tári rész levelei keskeny szalagdíszszel vannak keretelve.

A *-gal jelzett részek vörös nyomástak.

(*Jelzete*: RMK I. 725a)

Comenius, Johannes Amos: JOH. AMOS. COMENII | IANVA | LINGVAE LATINAE | referata aurea. | *Sive*, | SEMINARIUM | Linguae Latinae & Scientiarum | omnium. | HOC EST, | Compendiosa LATINAM

& aliam | quamlibet Linguam, unà cum Scientiarum & | Artium funda-
 mentis, perdiscendi Metho- | dus, sub Titulis centum, Periodis mille |
 comprehensa. | Et in usum Scholae Varadiensis, juxta Belga- | rum editionem
 postremam, accuratam & au- | ctam, in Hungaricam Linguam | translata,
 Per | STEPHANUM BENJAMIN SZILAGYI, | ejusdem Scholae Rectorem. |
 AEltimat ut sapiens precio, non pondere gemmas: | Utilitate probat lic
 quoque mentis opus. | LEUTSCHÖVLAE, | typis Laurentij Breveri, 1643.

Hozzányomatva :

J. A. COMENII | JANUAE | Linguae Latinae | VESTIBVLVM, |
 Primum | In usum Illuftris Paedagogei | ALBENSIS | Hungaricè redditum. |
 Deinde | Orthodoxarum in Hungaria | Scholarum | Ufui | accomodatam. |
 LEUTSCHOVIAE, | Typis Laurentii [!] Breveri, | M.DC.XLIII.

8°, A^s—S^s = 6 sztl. lev. + 220 l. + 8 sztl. lev.; 3 és fél sztl. lev. + 32 (helye-
 sen 33) l. Elül: címlap, körzetekből és lécekből összeállított keretdíszítéssel, latin
 nyelvű üdvözlővers, „G. V. S. S. Th. D.” aláírással, a szerzőhöz, Institutio didac-
 tica: 6 sztl. lev., a főmű végén indexek: 8 sztl. lev.; a függelék a Q₅ levéllel kez-
 dődik, elül: címlap, más körzetekből és lécekből álló kerettel, Candido lectori
 Piscatortól, „Albae Ju- | liae Calendis Maji Anno M.DC.XLI.” keletkezve és
 Informatio ad informatores puerorum: 3 és fél sztl. lev. — Példányunkból az S₁
 levél hiányzik.

A Janua első magyar kiadásának az ugyancsak 1643. évi nagyváradi kiadást
 tartjuk, mert amint a címlapon is olvasható, Comenius e munkáját Szilágyi Ben-
 jámin István a váradi iskola számára adta ki magyar fordítással ellátva, mint ennek
 az iskolának a rectora. Bizonyára annak nyomán készült ez a lőcsei és a szintén
 1643-beli bártfai kiadás is. A Janua ezt követőleg még több kiadásban is meg-
 jelent. A Vestibulum először minden bizonnyal Gyulaféhevárt jelent meg, Pis-
 cator 1641. május 1-én kelt előszavából következtetve valószínűleg még 1641-
 ben. A magyarországi református iskolák számára készült első kiadás viszont
 a váradi 1643. évi lehetett, amelyet azután számos más kiadás is követett.

(Jelzete: RMK I. 742a—742b)

9.

KASSA [1657].

Neubarth, Christoph: Uj és O | *KALENDA- | RIOM,* | Christus
 Urunk Izületéle után. | *1658.* | Magyar-Országgra, Erdelyre, és | szomszéd
 helyekre alkal- | maztattot | *NEUBARTH CHRISTOPH* | Theol. és Astron
 által. | *CASSAN.* | Nyomtattatot SEVERINI MARCUS által.

16°, 40 sztl. lev. és 35 közbekötött üres levél egykorú bejegyzésekkel.

A *gal jelzett részek vörös nyomásúak.

(Jelzete: RMK I. 930c)

Neubarth, Christoph: Uj és O | *KALENDA- | RIOM,* | Christus Urunk Izüle- | téle után való | *1660.* | avagy, Szökő Elztendő. | *Mellyet mostan Magyar és Er-* | dely Országgra, és egyéb szom- | széd helyekre alkalmaz- | tatott | *Neubarth Christoph,* | Theologus és Astrologus. | Lőtsén, Brevér Lőrintz által.

16°, 40 sztl. lev. és 12 közbekötött üres levél egykorú feljegyzésekkel.

A *-gal jelzett részek vörös nyomásúak.

(Jelzete: RMK I. 957a)

Szily András: ISTENSEGBEN | ÖLTÖZÖTT EMBER. | Rom. 13. v. 14. | AZ AZ, | A' DÜCSÖSSEGES | PÁDVAI SZENT | ANTALROL | VALO | PRÉDIKÁCZIÓ: | MELLYET | Elme faratsága után, élő-nyel-vel-is el-mondott, | TEKENTETES, ES NAGYSAGOS | SZILI ANDRÁS, | Scopiai Püspök, Föld-vári Apátur, Elztergami | Kánonok, Császár, és Koronás Király Urunk | ő Felsege Tanátsa: | Ugyan azon | SZENTNEK A' NAPJAN, | A' | Nagy-Szombati Szent Ferencz Szerzetinek Klaftromi | Templomában, Sz. Iván havának 13-dik napján. | NAGY-SZOMBATBAN, | Nyomatattatott az Academiai Betűkkel. M.DC.LXXVIII.

4°, A⁴—C⁴D³ = 15 sztl. lev. A szerző ajánlja Szelepcsényi György esztergomi érseknek.

(Jelzete: RMK I. 1226b)

[*Szily András* prédikációja Loyolai Szent Ignác ünnepére.]

4°, A⁴—D⁴E¹ = 3 sztl. lev. + 28. l. Példányunk címlapja hiányzik. A nyomtatvány egy Loyolai Szent Ignác ünnepére írt prédikációt tartalmaz. A szerző Pálffy Tamás nyitrai püspöknek ajánlja munkáját. Minthogy Pálffy 1671-ben lett nyitrai püspök és 1679-ben meghalt, a prédikáció e két év közti időben jelent meg. A megjelenés ideje azonban egészen pontosan megállapítható az ajánlásból, ahol (az A₂ levél versoján) azt írja a szerző, hogy „minapiban a túllemki-hirefitetett Pádvai dücsösleges Szent Antalnak Iftenes Embersége után, annak az Angyali Híres, Nagy fzolgának [t. i. Loyolai Szent Ignácnak] fogtam dicséretihez”. A Szent Antalról szóló prédikáció 1678. június 13-án hangzott el, amint ez a nyomtatásban megjelent beszéd címlapján olvasható (*Szily András: Istenségben öltözött ember ... , azaz ... Pádulai Szent Antalról való prédikáció. Nagyszombat 1678.*). A Szent

Ignácról szóló prédikáció szövegéből (2—3. lap) viszont megállapítható, hogy ezt az újabb beszédet Szent Ignác ünnepén mondta el Szily András, amely július 31-ére esik. Ezt az időpontot az is megerősíti, hogy a szónok a „nyári Canicularífi üdönek ... hevítő ... mivóltát” is szóvá teszi beszédében (2. lap). Így tehát a prédikáció elmondásának napja 1678. július 31. volt, és bizonyára nem sokkal azután adták ki nyomtatásban. A betűtípusok, az iniciálék és a nyomdadíszek alapján megállapítható, hogy a nyomtatvány a nagyszombati egyetemi nyomda terméke. (A nyomdameghatározás helyességének ellenőrzése végett ld. a következő nyomtatványokat: Szily András: Az keresztény bírának ... tüköre. Nagyszombat 1681., [Csete István]: Duodecim Stephani heroës Ungariæ. Tyrnaviæ [1681.], Coelius Pannonius, Gregorius: Collectanea in sacram Apocalypsin D. Joannis apostoli et evangelistæ. Tyrnaviæ 1682.)

(Jelzete: RMK I. 1226c, az RMK I. 1513. jelz. kolligátumban)

13.

NAGYSZOMBAT 1679.

Szily András: TITULUS: | Magyar-Orfzág Nagy | PATRONAJA |
 BOLDOGSAGOS | SZÜZ SZENT NAGY | ASZSZONYUNK | Mennyei
 Triumphuffa, | AZ AZ | PRAEDIKATIO, | MELLYET | Nagy Boldog
 Alfzöny | Napján Szombati Szent Miklos | Püfpök Templomában praedi-
 kállot. | SZILI ANDRAS, | Scopiai Püfpök Földvári Apátur, és Császár, |
 s' Koronás Király Urunk ð Felsege TANACSA. | NÁGY-SZOMBAT-
 BAN, | Nyomtattatot az ACADEMIAI Betűkkel. | Anno MDC.LXXIX.

4°, A⁴—D¹ = 4 sztl. lev. + 22 l. + 1 sztl. (üres) lev. A szerzőnek Széchenyi György kalocsai érsekhez intézett latin nyelvű ajánlásával.

(Jelzete: RMK I. 1241a)

14.

[K O L O Z S V Á R] [1 6 8 2].

[Kalendárium magyar nyelven az 1683. esztendőre.]

16°, A⁸—E⁸(?) = 40 sztl. lev. és 10 közbekötött üres levél, egykorú feljegyzésekkel. Példányunk csonka, hiányzik a címlap, az A₈ és az E₈ lev., amely utóbbi valószínűleg a nyomtatvány utolsó levele volt. A naptár éve az asztrológiai rész címlapján megtalálható, de maga a kalendárium különben is megegyezik az 1683-ra szóló hiteles naptárral, s így példányunk két részének összetartozása a széteső levelek dacára is bizonyos. A nyomtatás helyét illetőleg megállapítható, hogy kalendáriumunk a kolozsvári Veresegyházi Szentyel Mihály nyomdájának terméke, amit ennek a nyomdának 1682-re szóló fennmaradt naptára kétségbevonhatatlanul bizonyít. Nemcsak a betűk és a különleges naptári jelek egyeznek, hanem egyes részek — mint például a nyomtatvány végén található „MÁGYAR CRONIKA” c. fejezet hét első levele — teljesen azonos szedés alapján készültek. A kalendárium-rész, az asztrológiai rész címlapja és minden bizonnyal a nyomtatvány főcímlapja is — az 1682. évre szóló kolozsvári naptárhoz hasonlóan — fekete-vörös nyomású.

(Jelzete: RMK I. 1299a)

Heyden, Sebald: FORMULAE | PUERILIUM | COLLOQUI- | ORUM,
LATINO- | GERMANICO-UN- | GARICAE, | Pro primis Tyronibus | Icri-
ptae, | *Per* | SEBALDUM HEIDEN. | *Ad Nasutum Lectorem*. | Consultum
pueris volumus, Nasute valetō: | Quaeritur hic fructus, gloria nulla mihi. |
CIBINII. | Impenlis, Agnethae Jüngling: | Imprimebat Johann. Barth.
1693.

8°, A⁸B⁸C⁸ /// = 24/// sztl. lev. A végéről kb. 3—4 levél hiányzik, közben az A₃ és az A₆ lev. sincsen meg. A beszélgetések latin nyelvű szövegei antikva, a német nyelvűek fraktur és a magyar nyelvűek kurzív betűkkel vannak szedve. A címlapon Nagyszében címerét ábrázoló fametszet látható.

(*Jelzete*: RMK I. 1448a)

KERESZTYEN | CATECHIS- | MUS, | Az az: | A' Keresztyéni hit-
nek ágazati- | ra való rövid tanítás, Kérdések | és Feleletek által. | Melly
moftan a' Kérdéseknek 's Fe- | leleteknek summás értelmekkel, és | azok-
ban foglaltatott dolgokat fel-fejte- | gető kérdezkevélekkel, 's némelly |
fzükséges magyarázatokkal; a' Izent | Irásbéli bizonyságoknak egészlzen |
való le-írásával, végre a' Catechi- | záláfra való út mutatással ujjobban |
meg-jobbbitva s' öregbitve ki- | botsáttatott. | *E' kis formában ki-botsát-
tatott* Ca- | techesis: *mindenekben edgyez az előbbi | öregebb formában ki-bocsát-
tatott* | Catechefiffel. | DEBRECZENBEN, | *Nyomat*: VINCZE GYÖRGY
által. | Anno 1701.

12°, A¹²—L¹² M⁶ = 6 sztl., 227 sztt. és 43 sztl. l. A Heidelbergi Káté Szárászi Ferenc által készített fordításának átdolgozott kiadása.

(*Jelzete*: RMK I. 1622a)

A' | SZ. DAVID PRO- | FÉTÁNAK ékes Rythmusú | SOLTARI- |
VAL | ÉS A' SOLTÁROKBOL | Izereztetett | DITSERETEKKEK, | Íf-
tenes ÉNEKEKKEK, | és HYMNUSOKKAL | tellyes KÖNYV. | Ezek
után vannak egy néhány | áhítatos IMADSAGOK. | *Melly most újjobban jó |
rendben vétettetett, és az | előbbeni fogyatkozásoknak meg- | jobbittatásával
ki-botsát- | tatott.* | LŐTSÉN, | *Nyomat*. 1701. *Eszten.*

12°, A¹²—Ff¹² = 2 sztl. + 674 sztt. + 20 sztl. l. Az utolsó levél, amely példányunkból hiányzik, bizonyára üres volt. Példányunk a címlapon jelzett zsolnári részt és az imádságokat nem tartalmazza. A mű elé kötött 8 levélen egykorú kézírással egyházi énekek szövegei találhatóak.

(Jelzete: RMK I. 1636a)

18.

DEBRECEN 1703.

A' | SZ. DAVID PROPHE- | TANAK ékes Rythmufú | SOLTARI- | VAL. | Es a' SOLTAROKBÓL | Izeretett | DITSIRETEKKEL, | 's egyéb | Istenes ENEKEKKEL, | és HYMNUSOKKAL | telles Könyv. | Ezek után vannak egy-né- | hány áhitatos IMADSÁGOK, | *Melly most ujobban fok hibás* | *Verfeknek jó rendbe való vétet-* | *tetésekkel meg-jobbitván ki-* | *botsátattott.* | DEBRECZENBEN, | VINCZE GYÖRGY által. | 1703. *Efzt.*

Az első rész a himnuszokat és a dicséreteket tartalmazza. Ezután következnek a hangjegyekkel kísért zsolnárok, külön címlappal:

A' SZENT | DAVID | KIRALYNAK | ES | PROFETANAK | Száz ötven | SOLTARI; | A' FRANCIAI nóták | Izerint MAGYAR ver- | lekre forditattak | MOLNAR ALBERT | által. | *Mellyek most ujonnan ki-* | *nyomtatattak* | DEBRECZENBEN. | VINTZE GYÖRGY | által. M.DCCIII. | 2: Sam. 13. l. | *Dávid az Isai fia, a' Jákób Istenének felkent Ki-* | *rállya, gyönyörűséges ének Izerző volt Izraelben.*

E címlap szövege az évszámig bezárólag képes keretdíszbe van foglalva. A zsolnárok mutatótáblája után következnek a „BUZGO IMADSÁGOK”, majd a „Kisedeknek való | CATECHISMUS. | ... (*Mellyet SIDERIUS JANOS néhai | Tarizali Prédikátor írt.*)”.

12°, A¹²—C¹², A¹²—T¹²; A¹²—R¹² S⁶; (a)¹² = [2] 69 [3] 443 [11]; [4] 376 [6] 34; [24] l.

(Jelzete: RMK I. 1667a)

19.

BRASSÓ [1557].

[Ocoih mic slavonesc.] Ó-egyházi szláv nyelvű, román görög keletiek számára készült, cirillbetűs énekeskönyv, ún. kis oktoékhosz.

A nyomtatvány román nyelvű leírását Ioan Bianu közölte az Analele Academiei Române 1909—1910. évi folyamában, a 2. sorozat 32. kötete Desbaterile c. részének 17—18. lapján. Erősen csonka, kolofon nélküli példányunkat a Román Akadémia példányáról készítettett mikrofilm alapján azonosítottuk. Amint a kolofonból is megállapítható, ez a kiadvány Brassóban készült, Benkner János főbíró idejében, a bizánci időszámítás szerint 7065-ben, vagyis i. sz. 1557-ben, Oprea Logofătul és Coresi diakonus műhelyében. Nyomtatványunk az 1903-ban megjelent Bianu—Hodoş-féle Bibliografia románescă veche-ben természetesen még nem szerepel.

2°, az említett román leírás szerint 164 sztl. lev., 21, cirillbetűkkel számozott füzetben. A füzetek — az első kettőt és az utolsót kivéve, amelyeknek a terjedelme a csonka példányról készült film alapján nem volt tisztázható — nyolclevelesek. Fekete-vörös nyomású, ízléses kiadvány, szép fonatos kezdőbetűkkel és kisebb-nagyobb fametszetes díszítvényekkel, amelyekben itt-ott Havasalföld címere is szerepel.

(Jelzete: RMK II. 72a)

20.

KOLOZSVÁR 1558.

[*Dávid Ferenc*]: APOLOGIA | ADVERSVS MALEDI- | CENTIAM, ET CALVM- | NIAS FRANCISCI STANCARI, | iusu & voluntate omnium | Docentium coelestem do- | ctrinam incorruptè in Ec- | clefijs Tran- | fyluani- | cis conscripta. | PER MINISTROS EC- | clefiae Claudiopolitanae in ea- | dem Tranfyluania. | REGVLA IVDICII. | j. Iohan. 4. | Omnis Spiritus, qui Iefum | foluit, ex Deo non est. | CLAVDIOPOLI | Anno Domini, M.D.LVIII.—Kolophon: CLAVDIOPOLI | In Officina Georgij Hoffgreuij. | Anno, D. M.D.LVIII.

4°, A⁴—F⁴ G² = 26 sztl. lev. — János Zsigmondhoz, Magyarország választott királyához szóló verses ajánlással. Az anonim munka szerzőségét illetőleg ld. Zoványi Jenő: Cikkei a „Theologiai lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 94. l. A példány beszerzésének körülményeit illetőleg ld. Magyar Könyvszemle 1912. U. F. 20. köt. 263. l. és 1913. U. F. 21. köt. 198. l.

(Jelzete: RMK II. 76a)

21.

NÉMETÚJVÁR 1584.

Frischlin, Nikodemus: DE RATIONE | INSTITVEN- | DI PVERVM, AB | ANNO AETATIS SEXTO | & septimo, ad annum vñq[ue] deci- | mum quartum: ita vt praeter duas, | aut tres maternas linguas, etiam | Latinam discat rectè loqui, & scri- | bere: Graecam verò mediocriter | intelligere: infuperq[ue] rudimen- | ta Dialecticae & Rhetoricae ad | vñm scribendi con- | ferre. | *Nicodemus Frischlinus*. | GYSSINGAE, | Excudebat Ioannes Manlius, | M.D.LXXXIII.

8°, A⁸—B⁸ = 16 sztl. lev. — Batthyány Boldizsár fiához, Ferenchez intézett verses ajánlással (a címlap versoján), továbbá az olvasóhoz, Kiselius Jánoshoz, Györgyhöz és Vitushoz, valamint Scheyer Ferenchez intézett versekkel (a nyomtatvány végén).

(Jelzete: RMK II. 184a)

Cebanius Ábrám: CYGNEA | CANTIO | DOMINO DEO NOSTRO |
 Jezu Chrifto: unico Regni Sanctorum Haeredi: Perenni | Vitae fonti:
 tryumphanti mortis Victori; aeterno beatarum | animarum hospiti: | SACRA
 & | Illultriffimae Dominorum Magnatum & Nobilium | Incltyti Comi-
 tatús Scepuſiensis Univerſitati | *Nec non* | *Liberae ac Regiae Civitatis Leucho-*
vienj: *Reipub*: *ob puritatem* | *verbi DEI, Florentiffimae.* | *Simul atq[ue]* *Lib*: &
Reg: *Civitati Breznobanya vetuſtiſſimae.* | PER | ABRAHAMUM CEBANI
 JURATUM | ejuſdem Comitatus ab Annis jam XXVIII. in- | ter Varias
 rerum, temporum & morum viciffitudi- | nes conſtantem, & fideliffimum
 ufq; adhuc, | NOTARIUM. | Jam verò, hujus amaritudinis Vitae & exanth-
 latorum labo- | rum pertefum, in beatam illam Regionem viventium |
 emigrare & eſſe cum Chrifto deſide- | rantem. | *Dominis Dn*: *Patronis &*
fautoribus ſuis | Memoriae ſui & ſuorum ergò, humilime [|] occenta, |
 dicata & reſicta. — A nyomtatvány végén: *LEUTSCHOVIAE.*

4°, A—C ív, 12 sztl. lev. Üdvözlő verseket írtak hozzá: Michael Okolicznay ab Okoliczná, M. Johannes Windisch, Leutsch. Scholae patr. Rector, Josephus Alauda, Leutsch. Scholae patriae Conrector, Georgius Fabricius, Petrus Dingisch, Scholae Leutsch. Colleg. 3. Classis, Adamus Nicorus, Philos. Baccalaureus. Az üdvözlő versek is latin nyelvűek.

Amint a címlapról kitűnik, Cebanius ekkor már 28 éve volt Szepes vármegye jegyzője. Jegyzői működésének kezdete nem ismeretes ugyan, annyit azonban tudunk, hogy 1612-ben már jegyző volt. Ebben az évben jelent meg ugyanis egy üdvözlő verse, Mihályko János Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről c., Bártfán kiadott munkájához, ahol „Juratus Notarius Comitatus Scepuſien[ſis]”-nek nevezi magát. Így ez a munkája legkésőbb 1640-ben jelenhetett meg. Az őt üdvözlő verssel köszöntő Windisch Jánosról tudjuk, hogy 1633-tól vagy 1634-től 1643-ig volt a lőcsei iskola rektora. (Ld. Klein, Johann Samuel: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn. Leipzig — Ofen 1789. 1. köt., 451—453. l.) Így megállapíthatjuk, hogy Cebanius e munkája 1633—1640 között jelent meg. A lőcsei nyomda vezetője ebben az időben Brewer Lőrinc volt, úgyhogy ez a könyvecske az ő kiadványának tekinthető.

A leírt munka a Todoroszku—Horváth Könyvtár példányaként került könyvtárunk állományába.

(Jelzete: RMK II. 2036a)

*Hans Sebald Beham metszeteinek útmutatása egy
XVI. századi csonka perikópás könyv
meghatározásánál*

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Az Országos Széchényi Könyvtár egyik, bibliográfiailag még le nem írt XVI. századi nyomtatványának (RMK. I. 361a) meghatározásához a szöveget szemléltető fametszetek adták a kiindulópontot. A nyomtatvány eleje és vége hiányzik, a meglevő szövegrészlet alapján azonban a munka műfaja pontosan megállapítható. A kis kötet a perikópákat, azaz a Bibliának azon szakaszait foglalja magában, melyeket a katolikus egyház a vasárnapokra és ünnepekre a mise evangéliumának és leckéjének kijelölt. Műfaja szerint tehát kötetünk az Evangéliumok és epistolák címen ismert kiadvány-csoportba tartozik, amint ezt a levelek fejcíme — *EVANGELIA ÉS LEVÉL* — is mutatja. A csonka mű a vízkereszt utáni második vasárnap evangéliumával (*János 2.*) kezdődik. A legtöbb XVI. századi azonos tárgyú kiadvánnyal ellentétben a nagyhét ünnepeire és a Szentháromság napját követő 26. vasárnapra előírt evangélium és epistola szövegét nem tartalmazza. A 25. vasárnapi evangélium után (*d₈* levél) közvetlenül a szentek ünnepére rendelt perikópák következnek. Minthogy XVI. századi azonos tárgyú nyomtatványainkban éppen ennél a résznél szerkezeti eltérések mutatkoznak, fontos tudnunk, hogy csonka kötetünk a következő sorrendben közli a szentek ünnepeinek perikópáit: Szent András, Szent Tamás, Szent István napja, Vízkereszt, Szent Pál fordulásának napja, Mária megtisztulásának napja, Szent Mátyás napja, Szent Fülöp és Jakab napja, Szent János napja, Szent Péter és Pál napja. A szöveg a Kisboldogasszony napjának evangéliumával szakad meg. A tizenkettedrétű könyvnek az *E₂* levéltől az *i₃* levélig terjedő 175 levele maradt fenn.¹ Az ívek váltakozva 8 és 4 levélből állanak. Az I és K ívnél minden levélnek csak az egyik lapjára van nyomtatva: a két szembeforduló lap üres. Ez a XVI. századi nyomtatványainkban elég szokatlan nyomási hiba valószínűleg két ív összetapadásából adódott. A szöveg az üres lapok után hiány nélkül folytatódik, de a kérdéses két ív 8, illetőleg 4 levél helyett 16, illetve 8 levélből áll.

A csonka kötetben egy arabeszkszerű, háromszög alakú záródísz és 48 illusztráció maradt fenn. Az illusztrációk a bibliai szöveget szemléltetve Jézus életét és csodatételeit ábrázolják. A kisméretű fametszeteken (c. 26 × 27 mm) az ügyes kompozíció, a helyes térábrázolás, a figurák életteljes beállítása és változatos jellemzése egyaránt tehetséges művészre vall. Néhány jellegzetesebb kompozíció alapján az is megállapítható, hogy az illusztrációk annak a kisméretű (c. 27 × 27 mm) metszetekből álló, újszövetségi illusztr-

ráció-sorozatnak kópiái, melyet Hans Sebald *Beham* metszett *Luther Új Testamentum*-fordításának 1526. évi nürnbergi *Herrgott*-féle kiadásához.²

Hans Sebald *Beham* (1500—1550) a nürnbergi kismesterek körének legnépszerűbb művésze volt. A reformáció szociális eszméinek helyesléseért 1525-ben öccsével, Barthel *Behammal* és művésztársukkal, Georg *Pencz*-cel együtt száműzték Nürnbergből.³ Száműzetését nyugtalan vándorlás, majd Nürnbergbe való visszatérése és 1528-ban újabb száműzetés követte. Az 1530-as évek elején került összeköttetésbe Christian *Egenolph* frankfurti könyvkiadóval s ez a *Beham* számára szinte korlátlan lehetőségeket biztosító kapcsolatot a művész élete végéig fennállott.

Hans Sebald *Beham* nürnbergi tartózkodása alatt *Dürer* művészetének hatása alatt állott; e döntő befolyás alól száműzetésének éveiben szabadult fel.⁴ Az 1520-as évek közepén fordult érdeklődése a népies témák felé: ebből az időszakból származnak híres falusi jelenetei, jellegzetes parasztfigurái. Ugyanezekben az években kezdte meg változatos és rendkívül termékeny illusztrátori tevékenységét. A nürnbergi *Luther*-kiadások s a reformáció más fontos irodalmi alkotásainak illusztrációival művészete szűkebb hazájától távolabbi vidékeken is ismertté vált. Hans Sebald *Beham* grafikái Magyarországon is visszhangra találtak. Ma ismert XVI. századi kalendáriumainknak a gazdálkodó ember életét szemléltető illusztrációi kivétel nélkül H. S. *Beham* két változatban elkészített hónapbrázolásait, vagy azok különböző művészekről származó változatait követik.⁵ Újszövetségi illusztráció-sorozatának is két másolata maradt fenn a XVI. század második felében megjelent magyarországi nyomtatványokban. Az egyik sorozatot valószínűleg id. *Heltai* Gáspár készítette *Evangeliumok és epistolák* című munkájának — ma már csak töredékben ismert — második kiadásához.⁶ A sorozat egyes metszeteit a kolozsvári nyomda élelmes vezetői később más kiadványaik díszítéséhez is felhasználták. Az egyik kis illusztráció ifj. *Heltai* Gáspár *Magyar Arithmeticiájának* (1591) címlapjára került, több újszövetségi jelenettel pedig ifj. *Heltai* Gáspár *Cisiojának* 1592. évi, második kiadását díszítette a nyomda. A kolozsvári újszövetségi illusztrációk nem azonosak azokkal a metszetekkel, melyek a Széchényi Könyvtár meghatározatlan *Evangeliumok és epistolák* című nyomtatványában fennmaradtak. Ezek az illusztrációk a magyarországi *Hoffhalter*-nyomda, ugyancsak Hans Sebald *Beham* metszeteit követő, fametszet-sorozatából valók.

A csonka *Evangeliumok és Epistolák* című nyomtatvány 48 illusztrációja közül 37 pontosan megegyezik *Hoffhalter* Rudolf 1574-ben Alsólendván kiadott egyik kiadványának, *Kultsár* György *Postillájának* (*Szabó* I. 114.) azonos tárgyú fametszeteivel. A *Kultsár-Postillában* a tetszetős sorozat további 13 metszete is megtalálható.⁷ Továbbkutatva e sorozat eredetét azt is megállapíthatjuk, hogy az illusztrációk nem Magyarországon készültek. *Hoffhalter* Rafael — Rudolf atyja — még bécsi nyomdásztevékenysége idejében ugyanezzel az újszövetségi fametszet-sorozattal díszítette nagy gondal kiállított *Breviarium Strigoniense* című kiadványát (1558, *Szabó* III. 447.). *Hoffhalter* Rafael Bécsből való menekülésekor nyomdájának több fametszetét magával hozta Magyarországra. A bécsi műhely szép figurális díszű iniciáléival együtt így került Magyarországra a Hans Sebald *Beham* kompozícióit követő újszövetségi illusztráció-sorozat is.

Illusztrációk a Hoffhalter nyomda újtestamentumi fametszet-sorozatából

Hans S. Beham: Biblia illusztrációk

Az illusztrációk tanúsága szerint tehát csonka nyomtatványunk valószínűleg a magyarországi *Hoffhalter*-nyomdában jelent meg. A metszetek útbaigazítását megerősíti a betűtípusok vizsgálata. A nyomtatványban használt négy betűtípus mind megtalálható a *Hoffhalterek* magyarországi kiadványaiban. A fejezetkezdő antikva verzálisokat (méretük kb. 9,8 mm) számos *Hoffhalter*-nyomtatványban, így *Basilius* István *Az apostoli credonak rövid magyarázatja* című munkájának 1568. évi gyulafehérvári kiadásában felhasználta a nyomda. A fejcímek elegáns kurzív típusa ritkábban fordul elő. Ugyanezzel a típussal készült azonban *Kultsár* György *A halálra való készületekről rövid tanúság* című munkájában (Alsólendva, 1573, *Szabó* I. 96.) a cím szövegének 4. sora. A csonka perikópás könyv két szövegtípusa közül a nagyobbik típussal az evangéliumi szöveget, a kisebbikkel az epistolák szövegét szedték. Ugyanezzel a két típussal készült 1568-ban *Melius* Péter *A Szent Jánosnak tett jelenésnek... magyarázása* című munkája (*Szabó* I. 69.).⁸

Az illusztrációk és a betűtípusok egyértelmű tanúsága szerint tehát csonka perikópás könyvünk a magyarországi *Hoffhalter*-nyomdában készülhetett. Bonyolultabb feladat nyomtatványunk megjelenési helyének meghatározása, mert a *Hoffhalter*-nyomda gyakran változtatta helyét. *Hoffhalter* Rafael Debrecenben, Gyulafehérvárott és Váradon nyomtatott, Rudolf fia pedig Erdélyből Alsólendvára, majd Drávavásárhelyre költöztette a nyomdát. A gyakori helyváltoztatás mellett a nyomda felszerelése lényegében azonos maradt. *Hoffhalter* Rudolf Alsólendván és Drávavásárhelyt ugyanazokat a betűtípusokat és iniciálékat használta, melyekkel korábban *Hoffhalter* Rafael nyomtatott Debrecenben, Gyulafehérvárott és Váradon. Tipográfiai összehasonlítással tehát aligha juthatunk közelebb perikópás könyvünk nyomtatási helyének meghatározásához. Nem ad további útbaigazítást a nyomtatvány papirosának vizsgálata sem, mert a tizenkettedrétű kötetben tisztán kivethető vízjegy nincsen.

Az impressum nélkül közreadott nyomtatványok, vagy csonka kötetek meghatározásának vizsgálati módszerei közül ily módon a továbbiak során a nyelvi-helyesírási sajátosságokból, valamint a tartalmi összetetésből adódó következtetésekre támaszkodhatunk. Régi magyar nyomtatványaink nyelvi és helyesírási vizsgálatával s a megállapítható sajátosságok rendszerezésével, értékelésével napjainkig legtöbbet *Trócsányi* Zoltán foglalkozott.⁹ Megállapítása szerint a nyelvi és helyesírási sajátosságokból adódó következtetések levonásánál óvatossággal és körültekintéssel helyes eljárni, mert e sajátosságok éppúgy tükrözhetik a szerző, vagy a másolatot készítő íródeák, mint a nyomdász, vagy a korrektor nyelvi és helyesírási elveit.¹⁰ XVI. századi nyomdáink közül leginkább a kolozsvári *Heltai*-nyomda tűnt ki kialakult és következetesen keresztülvitt helyesírási elveivel. Id. *Heltai* Gáspárral ellentétben a legtöbb nem magyar származású nyomdász nem változtatott a nyomdájába került kéziratok szövegén. *Hoffhalter* Rudolf alsólendvai nyomtatványait például egészen más helyesírási sajátosságok jellemzik, mint váradi kiadványait, mert a szövegeket rendszerint úgy szedette ki, ahogy azok műhelyébe kerültek.¹¹ Az elmondottakból nyilvánvalóan következik, hogy a *Hoffhalter*-nyomtatványok nyelvi és helyesírási sajátosságai nem igen adhatnak biztos útbaigazítást a mű megjelenési helyének meghatározásához, mert elsősorban nem a nyomdász, hanem a szerző, vagy a nyomtatásnál felhasznált

korábbi kiadás nyelvi és helyesírási elveit, sajátosságait tükrözik. A mű szerzőjét, vagy a nyomtatásnál felhasznált kiadást viszont a szöveg vizsgálataival, összehasonlításával könnyebben meghatározhatjuk.

Csonka perikópás könyvünkkel kapcsolatban elsősorban a *Hoffhalter*-nyomda megszűnése előtt készült azonos szövegeket tartalmazó nyomtatványokat, biblia-fordításokat, perikópás könyveket kell számbavennünk. Annyit azonnal megállapíthatunk, hogy a legelső magyar nyelvű *Új Testamentum*-kiadásoktól, *Pesti* Gábor 1536-ban Bécsben kinyomtatott fordításától, valamint *Sylvester* János 1541-ben Sárvár-Újszigeten megjelent *Új Testamentum*-fordításától szövegében, nyelvi és helyesírási sajátosságaiban is merőben eltér nyomtatványunk.

Az időrendben következő, szövegösszevetésre alkalmas mű *Heltai* Gáspár *Evangeliumok és epistolák* című munkájának első kiadása, mely a kolofon szerint *Heltai* és *Hoffgreff* György közös kiadványaként, azaz 1550—1552 között jelent meg. *Szabó* Károly bibliográfiája ennek a kis kötetnek egyetlen csonka példányát említi a kolozsvári r. kath. lyceum könyvtárában.¹² Mint-hogy erről a kiadásról a magyarországi könyvtárakban mikrofilm sincsen, *Heltai Evangeliumok és epistolák* című munkájának első kiadásával nem vehettük össze vizsgált kötetünket. Közvetett úton azonban mégis megállapítható volt, hogy nyomtatványunk nem az első kolozsvári Evangelia- és epistola-kiadás után készült. Ismeretes, hogy *Mantskovit* Bálint 1581 táján *Farinola* Bálint néven kiadott perikópás könyvecskéjét a *Heltai*-féle kolozsvári kiadás alapján nyomtatta.¹³ *Mantskovit* perikópás könyve ajánlásában a következőket írta *Pálffy* Katalinnak: „...énis egy kiczinből fzolgalni akarec Nagyfagodnac, Ezből: Hogy az eztendő által valo Euangeliomokat az Epifitolackal és Imádfagockal egyetembe, Kit régen Colofuarat nyötattac volt, ifmet wyionnan az Beczi Könywaroloc kértere kinyomtatnam, Nagyfagodnac aianlanam.” *Mantskovit* nem mondja meg, hogy műve melyik kolozsvári kiadás után készült, bibliográfiáink pedig három XVI. századi kolozsvári perikópás könyvet tartanak nyilván.¹⁴ A három kiadás közül azonban az utolsó 1593-ban jelent meg¹⁵ s így nem lehetett *Mantskovit* 1581 táján kinyomtatott kötetének mintaképe; a második kolozsvári kiadás¹⁶ szövege pedig eltér *Mantskovit* perikópás könyvétől. Nyilvánvaló ezek után, hogy *Mantskovit Evangeliumok és epistolák* című kis kötete *Heltai* azonos tárgyú művének 1550—1552 között megjelent első kiadása után készült. Ily módon a *Mantskovit*-féle perikópás könyv szövegéből és szerkezetéből következtetéseket vonhatunk le az első kolozsvári kiadásra, sőt arra vonatkozólag is: készülhetett-e a *Hoffhalter*-nyomda vizsgált perikópás könyve a *Heltai*-féle első kolozsvári kiadás után.

Mantskovit Evangeliumok és epistolák című kiadványa szövegében és szerkezetében eltér a *Hoffhalter*-nyomda azonos tárgyú nyomtatványától. Egyik szembetűnő szerkezeti különbsége, hogy az egyes ünnepekre nemcsak a megfelelő evangéliumi és epistola-szövegeket adja meg, hanem valamennyi ünnepre imádságot is közöl. Ez önmagában még nem volna lényeges eltérés, hiszen a *Hoffhalter*-nyomda valamilyen oknál fogva elhagyhatta az imádságokat. Csakhogy a két mű szerkezetében egyéb lényeges eltérések is mutatkoznak. *Mantskovit* kötete a virágvasárnap szövegek után közli a nagycsütörtöki, nagypénteki és nagyszombati evangéliumokat és epistolákat.

A *Hoffhalter*-kiadásban ezzel szemben a virágvasárnapi szövegeket a húsvét ünnepére rendelt perikópák követik. További eltérés, hogy *Mantskovit*-kötete közli a Szentháromság napját követő 26. vasárnap perikópáit is; ugyanezek a szövegek a *Hoffhalter*-kiadásban nincsenek megadva. A leglényegesebb különbség a két könyv utolsó részében, a szentek ünnepeinek sorrendjében mutatkozik.¹⁷ A szerkezeti eltérések mellett szövegében is lényegesen különbözik egymástól a két kiadás. Ennek szemléltetésére csupán egy szövegrészletet idézünk:

Szent András napjára való epistola: Rom: X.

Hoffhalter-kiadás

ATyamfai, Szüuel hißünc à meg igazu-
láfra, de Báial téßünc valláft az üduðfégre...

Mantskovit-kiadás

Ez à Hit felől valo Ige, melyet predikallunc:
Hogy ha vallandod az te ízaiaddal...iduð-
zúlfz. Mert ha (Mert ha) aliás: Sziwel hißnec
igaffagra: De Bayial teßnec vallast az
iduðffegre...

A szerkezeti és szövegeltérésekből egyértelműen következik, hogy a *Hoffhalter*-nyomdában megjelent perikópás könyv nem arról a szövegről készült, mint *Mantskovit* Bálint kiadványa s mivel ez utóbbi *Heltai Evangeliumok és epistolák* című munkájának első kiadását követi, a *Hoffhalter*-kötet nem készülhetett *Heltai* perikópás könyvének ugyanazon kiadása alapján.

Egy másik XVI. századi perikópás könyv *Szabó* Károly bibliográfiája (I. 329.) szerint „kétségtelenül debreczeni nyomtatvány”. Jelen dolgozat keretében nem foglalkozhatunk ennek a kiadásnak közelebbi meghatározásával; ez alkalommal csupán azt kell megállapítanunk, hogy a *Hoffhalter*-nyomda perikópás könyve készülhetett-e a *Szabó* által debreceni nyomtatványnak meghatározott kiadás után. E debreceni kiadás ma ismert egyetlen példánya nagyon csonka:¹⁸ az O₂ jelzetű levéllel kezdődik. A meglévő rész tanúsága szerint ez a kiadás szerkezetében és szövegében a *Mantskovit*-féle perikópás könyvvel egyezik meg.¹⁹ Az egyetlen eltérés abban mutatkozik, hogy a debreceni kiadás az egyes ünnepekre rendelt evangéliumok és epistolák után imádságot nem közöl. Úgy tűnik, hogy a közös forrás: *Heltai* Gáspár 1550—1552 között kiadott *Evangeliumok és epistolák* című munkájának rövidített utánnomata.

Mantskovit perikópás könyvéhez, illetőleg az első kolozsvári kiadáshoz kapcsolódik az 1589-ben Monyorókeréken, *Manlius* János nyomdájában megjelent *Evangeliumok és epistolák* című nyomtatvány (*Szabó* I. 228.) is. Ebben a kiadásban ugyanúgy bennfoglaltatnak a nagyhét ünnepeire s a Szentháromság napját követő 26. vasárnapra előírt perikópák, mint a *Mantskovit*-kiadásban. Azonos a szentek ünnepeinek sorrendje. A két kötetben a perikópák, sőt az imádságok szövege is megegyezik.

Továbbfolytatva ma ismert XVI. századi perikópás könyveink egymáshoz való kapcsolatának vizsgálatát, meg kell emlékeznünk arról a három csonka ívnyi töredékről is, melyet az Országos Széchényi Könyvtár régi magyar gyűjteménye őriz.²⁰ A csonka íveken fennmaradt szedéstükrök elhelyezéséből és formájából megállapítható, hogy a három ív egy tizenkettedrétű kötetből való; a papíros megbarnult, gyűrött állapota pedig azt is elárulja, hogy az ívek hosszabb ideig kötéstáblákban lappangtak s onnan

áztatták ki őket. A három íven egy perikópás könyv A—C íveinek szövegrészletei maradtak fenn. Ez a kiadás valamennyi említett perikópás könyvtől eltér, amennyiben az egyes ünnepekre rendelt evangéliumok és epistolák után „Rövid értelme” című magyarázatot és imádságot közöl. A perikópák és imádságok szövege a *Mantskovit*-féle kiadás megfelelő szövegeivel megegyezik. Ily módon ez a 3 csonka ívnyi töredék is XVI. századi perikópás könyveinknek ahhoz a csoportjához tartozik, mely *Heltai* 1550—1552 között megjelent *Evangéliumok és epistolák* című munkájával egyezik meg. Régebbi feltevés szerint talán éppen ebből a kiadásból való. Ennek megállapításához a kolozsvári példánnyal való összehasonlításra volna szükség, mert a *Heltai*-féle perikópás könyv első kiadását *Szabó* Károly nem tizenketted-rétű, hanem nyolcadrétű nyomtatványnak említi.²¹

Az elmondottakban azokat a XVI. századi perikópás könyveket vettük számba, melyek szerkezeti és szövegegyezéseik alapján azonos típushoz tartoznak, s végső fokon *Heltai Evangéliumok és epistolák* című munkájának első kiadására vezethetők vissza. Ezekkel a kiadásokkal a *Hoffhalter*-nyomda perikópás könyve nem hozható kapcsolatba. Az *Evangéliumok és epistolák* című munkának további három XVI. századi kiadásáról van tudomásunk. Az 1593-ban Kolozsvárott megjelent kiadás egyetlen ismert példányaként *Szabó* Károly bibliográfiája (I. 270.) a brassói ev. gimnázium könyvtárának kötetét említi. Ezt a kiadást nem állt módunkban megvizsgálni. A másik — állítólagos nagyszebeni — kiadásból már *Szabó* Károly (I. 296.) sem látott példányt. E két késői kiadás nem lehetett a *Hoffhalter*-nyomda perikópás könyvének mintája.

Ismeretes végül *Heltai Evangéliumok és epistolák* című munkájának *Szabó* Károly által is említett második kiadása (I. 346.). Ez a kiadás vizsgált nyomtatványunk meghatározásához fontos útbaigazítást ad. A tizenketted-rétű kis könyv egyetlen ismert példánya *Szabó* Károly szerint az Erdélyi Múzeum könyvtárában maradt fenn. Ez a példány a műnek L—R íveit, azaz a feltételezhetően több, mint 200 levélből álló munkának csak töredékét őrizte meg. A szöveg a Szentháromság napja utáni 10. vasárnap perikópaival kezdődik. A *Hoffhalter*-nyomda perikópás könyvéhez hasonlóan ez a kiadás sem közli a Szentháromság utáni 26. vasárnap perikópaít; a 25. vasárnapi evangélium (*Máté* 24.) szövegével végződik a kötet első része. Pontosan megegyezik a két kiadásban a szentek ünnepeinek sorrendje. Ez azért figyelemreméltó, mert összes ismert XVI. századi perikópás könyvünk e két kiadástól eltérő sorrendben közli a szentek ünnepeinek perikópaít. Mindkét kiadás csupán a perikópákat tartalmazza, sem „Rövid értelme” című magyarázatot, sem imádságot nem közöl. A két kiadás szövege pedig — néhány jelentéktelen eltéréstől eltekintve — csaknem szó szerint megegyezik. Egyetlen példát idézünk:

A Szentháromság utáni 25. vasárnap evangéliuma (*Máté* 24.)

Hoffhalter-kiadás

Miðn a zokaért látadgyátoc az romlánc vtálatoflágát, mellyet meg mondot Daniel Propheta, hogy ál à bent helyyen, a ki aluafa meg ercze...

2. kolozsvári kiadás

Miðn azokaért látandgyátoc az romlánc vtálatoflágát, mellyet meg mondot Daniel Propheta, hogy ál à bent helyyen, à ki oluafa meg ercze...

Ugyanez a szöveg a Mantskovit kiadásból:

Mikor lattandgyatoc az puztafagnac vlatatoffagat, mellyröl
Izolt Daniel Propheta, hogy a Izent helyen ál: A ki ezt
oluaffa, meg ertse...

A második kolozsvári *Evangeliumok és epistolák* című kiadvány és a *Hoffhalter*-nyomda perikópás könyve között megállapítható szerkezeti és szövegegyezések ismeretében felettébb érdekes annak a kérdésnek tisztázása, vajjon melyik kiadás készült a másik után. A kolozsvári kiadás egyetlen csonka példányában a nyomtatvány megjelenési adatait feltüntető kolofon nem maradt fenn. *Szabó* Károly szerint kinyomtatásának időpontja „a vele egybekötött Isteni dicséretnek előbeszédéből következtetve, 1570—1574-re tehető.”²² *Szabó* Károly e nyomtatványok datálásánál két körülményt vett figyelembe: *Heltai* Gáspárnak az unitarizmushoz való csatlakozását — mely 1568-ban következett be²³ —, s az *Isteni dicséretnek* előszavának *Heltai* vénségére utaló megjegyzését. Ez utóbbi azonban nem tekinthető megnyugató bizonyítéknak, mert *Heltai* már *A Bibliának második részében* (*Szabó* I. 57.) a következőket írta: „Kéried a mi kegyes attyánkat, legyen kegyelmes hozzám ... és immár vénségomben ne hadgyon...” *Heltainak* ez a megjegyzése legkésőbb 1565-ből származhatik, mert *A Bibliának második része* 1565-ben jelent meg. *Szabó* feltevésével szemben tehát valószínűbbnek látszik *Zoványi* Jenő megállapítása, mely szerint *Heltai Isteni dicséretnek és könyörgések* című munkája 1568 táján, második perikópás könyve viszont 1560 táján jelent meg.²⁴ Ismeretes, hogy a *Hoffhalter*-nyomda első magyarországi kiadványa 1565-ben látott napvilágot. *Hoffhalter* Rafael valószínűleg már 1563-ban Debrecenben tartózkodott, de az bizonyosra vehető, hogy a lengyel származású, Bécsből menekült nyomdász nem magyar perikópás könyv összeállításával kezdte működését. Másrészről az sem valószínű, hogy a bibliafordító id. *Heltai* Gáspár második perikópás könyve kinyomtatásakor idegen szöveget használt volna mintaképpül. Nyilvánvalóan a kolozsvári kiadás jelent meg korábban — 1560 táján. Ez az időpont tehát a *Hoffhalter*-nyomda perikópás könyve megjelenésének terminus post quem-je.

Hoffhalter Rafael Debrecenben, Gyulafehérvárott és Váradon nyomtatott. A kitűnő nyomdász 1568 derekáig állt a vállalkozás élén.²⁵ Halála után a nyomda továbbdolgozott, de 1570-ből már nem maradt fenn *Hoffhalter*-nyomtatvány. A sajtó felszerelése később *Hoffhalter* Rudolf tulajdonába került, aki azt a Dunántúlra szállította. 1573-ban jelent meg *Hoffhalter* Rudolf első dunántúli nyomtatványa. *Gulyás* Pál XVI. századi nyomdászattörténetében úgy véli, hogy *Hoffhalter* Rudolf *Kultsár* György alsólendvai prédikátor meghívására költözött a Dunántúlra.²⁶ Annyi bizonyos, hogy alsólendvai működése alatt *Kultsár* Györgynek három munkáját nyomtatta ki;²⁷ más alsólendvai kiadványáról nincs is tudomásunk. E három mű között van *Kultsár* *Postillája* (1574, *Szabó* I. 114.), mely díszes kiállításban adta közre az egyházi év ünnepeire rendelt evangéliumi szövegeket s azoknak „prédikáció szerint való magyarázatai”-t. Bizonyosra vehető, hogy e munkával egyidőben, 1573-ban vagy az 1574. év elején a *Kultsár* támogatását élvező *Hoffhalter*-nyomda nem adhatta ki *Heltai* Gáspár csaknem azonos célt

szolgáló perikópás könyvét. Minden más szemponttól eltekintve, e rövid időre a három *Kultsár*-kötet kinyomtatása is elég munkát adhatott a nyomdának.

Hoffhalter alsólendvai tevékenységének *Miksa* főherceg 1574. február 7-én kelt leirata vetett véget, mely felszólította *Bánfi* László lendvai földbirtokost, hogy távolítsa el az uradalmában működő eretnek könyvnyomtatót.²⁸ A parancs foganatosítása néhány hónapba tellett; *Hoffhalter* befejezte a *Postilla*-kötetet, majd Drávavásárhelyre menekült. Itt *Zrínyi* György támogatásával *Werbőczyi Decretum*ának horvát fordítását, és *Buchich* Mihály belicei protestáns lelkész három horvát nyelvű munkáját nyomtatta ki.²⁹ A később eretnek könyvekként elégetett *Buchich*-művek közreadása miatt *Hoffhalter*-nek Drávavásárhelyről is menekülnie kellett. Nyomdáját azonban ez alkalommal már nem tudta magával vinni. 1577-ben Debrecenben a helyi nyomda felszerelésével folytatta tovább könyvnyomtató tevékenységét.

Visszatérve a *Hoffhalter*-nyomdában készült *Evangeliumok és epistolák* című nyomtatvány megjelenési körülményeinek kutatására, elképzelhető volna az a lehetőség, hogy *Hoffhalter* Rudolf távozása után ismeretlen nyomdász próbált szerencsét a *Zrínyi*-birtokon kallódó nyomdai felszereléssel, kinyomtatván az egyetlen példányban fennmaradt kis perikópás könyvet. Drávavásárhelyt azonban aligha volt szükség magyar nyomtatvány közreadására, még kevésbé perikópás könyvre, hiszen a környékbeli magyar prédikátorok munkáját *Kultsár* György bőséges magyarázatokat tartalmazó *Postillája* jobban megkönnyítette, mint a kizárólag bibliai szövegeket közreadó perikópás könyv. Valószínűbbnek tűnik, hogy a *Heltai*-féle második perikópás könyv után készült kis nyomtatvány még Erdélyben jelent meg, de nem *Hoffhalter* Rafael idejében, hanem a gyulafehérvári nyomdának abban a hanyatló időszakában, mely a kitűnő nyomdavezető halálát követte. A kis kötet hibásan nyomtatott I és K íve *Hoffhalter* Rafaelnél, vagy Rudolfnál gyakorlatlanabb, gondatlanabb nyomdászra vall. Pontosan alátámasztja ezt a datálást a fametszetek dúcain megfigyelhető romlási folyamat. Az illusztrációk többségéről az 1558-ban Bécsben kiadott *Breviarium Strigoniense*ben még kifogástalan lenyomat készült, a perikópás könyv illusztrációin már a dúcok kisebb sérüléseinek nyomai láthatók, végül az 1574-ben megjelent *Kultsár Postillában* egészen szembetűnő az azonos metszetek dúcainak romlása.

*

Az elmondottak alapján az Országos Széchényi Könyvtár *Evangeliumok és epistolák* című, XVI. századi csonka nyomtatványa 1569 táján a gyulafehérvári *Hoffhalter*-nyomdában jelenhetett meg. Szövegében *Heltai* Gáspár második kolozsvári perikópás könyvét követi; kisméretű tetszetős illusztrációit valószínűleg bécsi fametsző készítette, Hans Sebald *Beham* nürnbergi művész népszerű újszövetségi illusztrációi után.

E néhány adat, egyetlen nyomtatvány megjelenési körülményeinek tisztázása, hosszadalmas és sokoldalú vizsgálódást igényelt, de ugyanakkor a kérdéses nyomtatvány meghatározásán túlmenően egyéb érdekes eredményekre is vezetett. A könyv metszeteinek vizsgálata — Hans Sebald *Beham*

Magyarországig kisugárzó hatásának újabb bizonyítékaként — H. S. Beham újszövetségi illusztráció-sorozatának Magyarországon használt XVI. századi változataira derített fényt. A kis könyv kinyomtatásánál használt kiadás kutatása során pedig a XVI. századból fennmaradt perikópás könyveink egymáshoz való kapcsolata — két kiadásra visszavezethető családfája — alakult ki előttünk.

Jegyzetek.

1. A nyomtatvány meglévő részéből hiányzik az E₈, g₄ és i₁ levél.
2. H. S. Beham metszeteinek képét közli: Geisberg, Max: *Die deutsche Buchillustration in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts*. München. II. Folge, Heft 9. S. 16., Abb. 907—1171. A sorozat egyes metszeteit leírja: Pauli, Gustav: *Hans Sebald Beham. Ein kritisches Verzeichnis seiner Kupferstiche, Radierungen und Holzschnitte*. Strassburg, 1901. 305—319, Nr. 528—674. Röttinger, Heinrich: *Ergänzungen und Berichtigungen des Sebald Beham-Kataloges Gustav Paulis*. Strassburg, 1927. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 246) 11—13.
3. H. S. Beham életrajzi adatait l. Pauli i. m. 1—18. — Thieme, Ulrich — Becker, Felix: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. III. Leipzig, 1909. 193—195.
4. Pauli i. m. 8.
5. Gerszi Teréz: *Egy hónapbrázolásokból álló XVI. századi német rajzszorozat*. Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts. Budapest, 1957. No. 11. 121. 11. jegyzet. Borzsák István: *A hónapbrázolások ikonográfiájának kérdéséhez*. Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. V. 1958. 254—255. Soltész Zoltánné: *A könyvdíszítés Magyarországon a XVI. században*. Budapest, 1961. 69, 104, 123.
6. Soltészné i. m. 60—61.
7. Különös, hogy a farizeus imádságáról szóló példabeszédet a perikópás könyvben a Bécsben is alkalmazott illusztráció, az alsólendvai *Kultsár-Postillában* pedig egy méretben kissé eltérő fametszet mutatja be.
8. A perikópás könyvben a nagyobb szövegtípus g betűje helyett a kisebb típus azonos betűjét használta a nyomda. A kisebb típusnál viszont az β jel tér el: kisebb és torzultabb, mint a típus más nyomtatványokban használt betűje.
9. Csupán néhány — XVI. századi nyomtatványokkal foglalkozó — munkáját idézzük: *A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelölései*. Nyelvtud. Közl. XXXVIII. 1908. 1—62. 1. — *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 1935. 1—42. *XVI. századbeli magyar nyomtatványok meghatározása*. Magy. Könyvszle. 1940. 70—72. 1. (E munkájában Vértés O. András: *Az U és V hangok jelöléstörténetéhez* (Budapest, 1939.) című értekezésének a régi magyar nyomtatványok meghatározásánál hasznosítható megállapításait sommázza). *A kisbetűk a régi magyar nyomdászatban*. Magy. Könyvszle. 1955. 212—221. 1.
10. Trócsányi Zoltán: *Impressum nélküli nyomtatványok és töredékek meghatározása*. Klny. a Filol. Közl. 1959. 1—2. sz.-ból. Budapest, 1959. 27—28. 1.
11. Trócsányi Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*, i. m. 10. 1.
12. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. I. Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Budapest, 1879. 345. sz.
13. Sztripszky Hádor: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Budapest, 1912. I. 1816/23. Schulek Tibor: *Régi magyar imádságok*. Győr, 1941. 3. 1.
14. Szabó I. 270., Szabó I. 345. és 346.
15. Szabó I. 270.
16. Szabó I. 346.

17. *Mantskovit* perikópás könyve a szentek ünnepeinek perikópáit a következő sorrendben közli: Szent András, Miklós, Tamás, István, János napja, Aprószentek napja, Pál fordulása napja, Mária megtisztulása napja, Mátyás napja, Jézus fogantatása napja, Szent György napja, Szent Márk napja, Szent Fülöp és Jakab napja, Szent János napja, Szent Péter és Pál napja, Mária és Erzsébet találkozásának napja, Mária Magdolna napja, Jakab napja, Úr színváltozásának napja, Szent Lőrinc napja, Mária halála napja, Szent Bertalan, Máté, Mihály, Lukács napja, Szent Simon és Judás napja, Mindszentek napja, Szent Márton napja és Szent Katalin napja.
18. A kis könyv egyetlen példányát a debreceni ref. kollégium könyvtára őrzi. A példány mikrofilmje megvan az Országos Széchényi Könyvtárban.
19. A csonka kötet alapján ma már nem állapítható meg, hogy a nagyheti ünnepekre előírt perikópák közölve voltak-e ebben a kiadásban, mert a műnek ez a része elpusztult. A Szent-háromság napját követő 26. vasárnap perikópái ugyanúgy megvannak ebben a kötetben is, mint a *Mantskovit*-kiadásban. Teljesen megegyezik a szentek ünnepeinek sorrendje is.
20. Jelzete: RMK. I. 345.
21. *Szabó* I. 345.
22. *Szabó* I. 346.
23. *Ágoston* József: *Heltai Gáspár élete és munkássága*. Budapest, 1935. 20.
24. *Zoványi* Jenő: *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére a magyarországi protestantizmus történetéből*. Budapest, 1940. (Kézirat gyanánt.) 183. Itt említjük meg, hogy az 1562-ben megjelent kolozsvári Új Testamentum-kiadás és a második kolozsvári perikópás könyv megfelelő szövegrészei megegyeznek.
25. *Gulyás* Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Budapest, 1931. 139.
26. *Uo.* 141.
27. *Szabó* I. 96, 97, 114.
28. *Gulyás, i. m.* 143.
29. *Szabó* II. 136, *Szabó* II. 133, 134, 135.

Istvánffy Miklós könyvtáráról

BERLÁSZ JENŐ

I. A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÁROM ISTVÁNFFY-KÓDEXE

Az Országos Széchényi Könyvtárban évek óta folyik a kéziratok rekatalógizálása. E munkálat célja, hogy a több tízezer kötere, kötegre menő gyűjteményben megbúvó rengeteg ismeretlen irodalom- és tudománytörténeti anyag apró részletekig feltáruljon a kutatás számára. Az analekták sokasága mellett olykor nagyobb, jelentősebb kéziratok emlékei is felbukkannak: kódexek¹, amelyek idáig a katalógusok hiányossága folytán elkerülték a kutatók figelmét.

Nemrégiben a Fol. Lat. 3606. jelzet alól három, csaknem azonos külsejű, a XVI—XVII. század fordulójáról származó kéziratok kerültek katalógizálásra.

Mindhárom kötetnél legelőször a művészi kivitelű egykorú kötés vonja magára a figyelmet.

1. A kódexek formai leírása

A 3606/1. számú, 313×205 mm nagyságú kötetet papírlemezre vont, eredetileg fehér pergamenborítás fedi. Mind a felső, mind az alsó tábla vaknyomású vonalakkal kétszeresen keretelt. A belső keret négy sarkában kívül egy-egy arany nyomású stilizált liliomszerű virágdísz van. A felső tábla közepén vaknyomású vonalakkal határolt rombusz-keretben helyezkedik el a kötés fődíszje: egy reneszánsz díszítő elemektől körülvelt arany nyomású köriratos családi címer. A művészi rajzú, 125—80 mm méretű *supralibros* két sorban elhelyezett körirata ez: NICOLAVS ISTHVANFI DE KISAZZONFALWA S.C.R.M. CONSIL. AC REGNI HVNGARIAE PROPALATINVS &C. A hátsó tábla közepén a címer helyét a már említett liliomszerű bélyeg foglalja el. — A kötés háta három bordával négy mezőre tagolt; a felső mezőben nem könyvkötői kéztől származó, de egykorú, barnult tintaírással felirat olvasható: *Historia. Manuscripta selectissima... Joannis de Cazabáza*.² Az alsó bordán ugyancsak tintával írt egykorú könyvtári szám: 182. — A kötet körülvágott lapszélei fakult vörös színnel vannak tarkázva; a fűzést alul-felül sárga-fehér oromszegés zárja le.

A 3606/2. számú, ugyancsak fehér pergamennel borított kötet (nagysága: 312×214 mm) arculatra nézve megegyező az 1. kötettel, de arany nyomással sokkal gazdagabban díszített amannál. A vaknyomású keretelés háromszoros; két belső keret között növényi elemekből alkotott keskeny

arany-nyomásos szegélydísz vonul végig. Az aranyszegély négy sarkában kívül egy-egy lilionalakú sarokbélyeg van. A reneszánsz keretelésű címeres *supralibro*st pontosan ugyanabban a lenyomatban, mint az 1. kötetben, mind a felső, mind az alsó táblán megtaláljuk. Teljesen azonos a körirat is. — A kötés hátát ugyancsak három borda tagolja; a bordákra és az oromszegést takaró hátrészekre a tábla szegélydíszének elemei vannak arannyal rányomva; a bordák között négy mezőt a sarokbélyeg liliomábrája díszíti fekvő helyzetben. Könyvkötői címirat ezen a kötetben sem található, csupán néhány szónyi egykorú tintairat, úgy mint az 1. kötetnél, a hátón. *Az első mező* felirata: *Manuscripta selectissima. Memorabilia.* A második mezőé: *Pontificalia*... A harmadik mezőben könyvtári szám van: 186. — Oromszegés és metszés olyan, mint az 1. kötetnél.

A 3606/3. számú, szintén pergamenkötésű kötet (mérete 314×218 mm) megint egyszerűbb, dísztelenebb kivitelű, s inkább az 1. kötethez hasonlít, mint a 2-hoz. Itt is a művészi rajzú címeres *supralibros* uralkodik, teljesen azonos arany-nyomásban és felirattal, mint az előző kötetekben. A hátulsó tábla közepén egy, 40×30 mm nagyságú elliptikus arany-nyomású embléma van, amely díszes talárba öltözött, arcát jobbra fordító, balkezében nagy stilizált koronát tartó, jobbjaival a ruháját emelő, fedetlen fejű, álló férfialakot ábrázol, baloldalán a földön szárnyas oroszlánnal, jobbra dombon álló tornyos várépülettel.³ — A keretelés mind a felső, mind az alsó táblán kettős, egyszerű vaknyomású vonalakból áll; a felső keret sarkaiban belül lilionszerű bélyegek vannak. A három bordával osztott könyvhát dísztelen. Könyvkötői felirat itt sincsen, csupán két szónyi egykorú tintajelzés: a felső mezőben *Manuscripta*, a harmadikban N° 197. — Oromszegés és metszés tekintetében nincs eltérés az előző kötetektől.

A kötésvizsgálat tehát meglepő felfedezéssel járt: kezünkbe került három eredeti kéziratot könyv, amely mintegy negyedfélszáz évvel ezelőtt a nagy magyar humanista történetírónak és neves államférfinak, *Istvánffy Miklósnak* (1538—1615) birtokában volt.

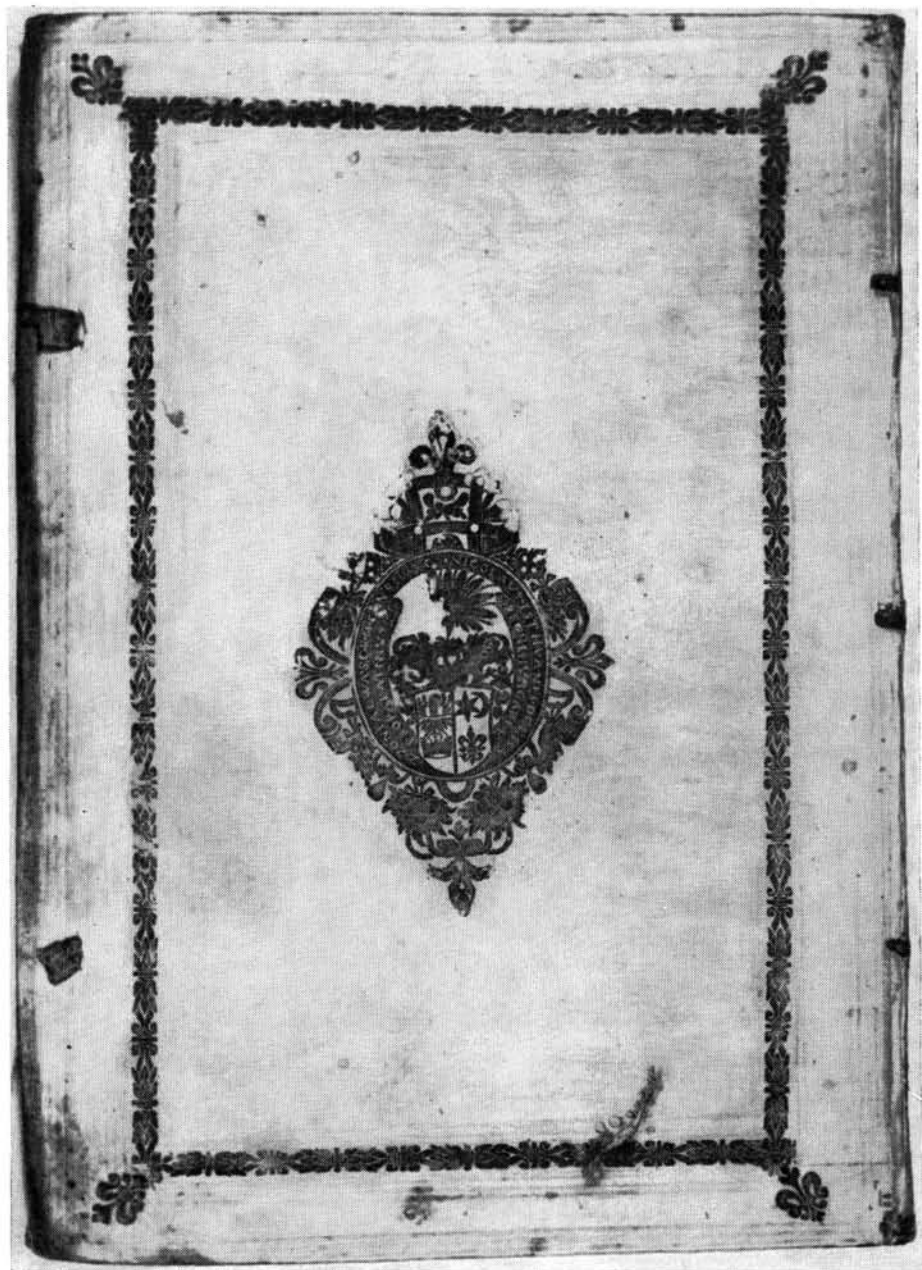
E felismerés után természetesen különös kíváncsisággal fordulunk a könyvek tartalma felé. Mivel a kötéshátakon levő egykorú tintairásos feliratok önmagukban nem sokat mondanak, kötetről kötetre át kell lapoznunk a három könyvet.

2. A kódexek tartalmi leírása

Az első bepillantás nyomán kiderül, hogy mindhárom kötet kolligátum: kisebb-nagyobb analekták foglalata. Fajtájukra nézve ezek az analekták igen különbözők. Vannak köztük eredeti kéziratot művek, magának *Istvánffy*nek is egy-egy történeti eseményt vagy eseménysort leíró tanulmánya, különféle részlet-feljegyzések, jegyzetek stb.; vannak továbbá hivatalos írások, különböző régi és egykorú okmányok, pápai bullák, királyi oklevelek, diplomáciai és országgyűlési iratok, beszédszövegek, nemzetközi szerződések, hivatalos és magánlevelek, jobbra másolatban, de olykor eredetiben is, legnagyobb részben a XVI. század végi és XVII. század eleji magyar—török eseményeket és erdélyi—lengyel politikai kapcsolatokat illetők; vannak végül

A Fol. Lat. 3606/I. jelzetű kódex hátulsó kötéstáblájának díszei

Istvánffy Miklós *suplaribrosa* a Fol. Lat. 3606/II. jelzetű kódexen

költői írások, különböző alkalmakra írt, történelmi személyeket dicsőítő elégiák. — Az iratok és kéziratok túlnyomórészt latin nyelvűek, de adódik, magyar, olasz és görög nyelvű írás is.

Az egyes kötetek tartalmát részletesen az alábbiakban ismertetjük.

A 3606/1. számú kötet 84 fólióra terjed, és hat tanulmány jellegű, történelmi tárgyú kéziratot tartalmaz; ezek közül három *Istvánffy*-nak sajátkezű írása. Mindegyik kézirat XVI. századvégi dolgokról szól: a magyarországi ún. tizenötéves háború eseményeiről. Ezek sorban a következők:

- ff. 1—9. De obsidione arcis Comarom. Annis 1594—1595. *Istvánffy* autogr. Az elején csonka.
- ff. 11—17. „Expugnatio arcis Nograd, anno ... 1594. mense Martio facta.” *Istvánffy* autogr.
- ff. 19—44. „Historia earum rerum, quae in oppugnatione Strigoniensi et expugnatione Jauriensi anno ... 1594. actae sunt.” Három kéz írása. *Istvánffy* glosszáival.
- ff. 45—56^v „Rerum anni millesimi quingentesimi nonagesimi quinti brevis narratio.” Idegen kéz írása.
- ff. 57—71. „Descriptio eorum, quae anno 1596. actae sunt.” *Istvánffy* autogr.
- ff. 73—84^v „Res gestae anni millesimi quingentesimi nonagesimi septimi.” Két kéz írása. A vége csonka.

A 3606/2. számú kötet sokkal változatosabb és gazdagabb tartalmú: 138 fólión 38 analektát ölel fel. Az első lapokon oklevélmásolatokkal találkozunk; utóbb egy *Vurffel* György⁴ nevű zágrábi kanonok két történelmi tárgyú magasztaló költeménye — közülük egyik görög nyelvű — hívja magára a figyelmet; azután pedig csaknem megszakítatlan sorban a *Bocskai*-felkelésre és az egyidejű török eseményekre, a bécsi és zsitvatoroki béketárgyalásokra vonatkozó iratok és misszilisek következnek, közöttük néhány autográf *Istvánffy*-levéllel és -feljegyzéssel és egy, *Bocaius* (*Bock*) Jánostól⁵ (1549—1621) származó nagyobb politikai írásművel. Közben itt-ott különböző külső országok történetét érintő iratok is felbukkannak. Sorrendben a kötet anyaga így következik:

- ff. 1—2. Bulla papae Innocentii III. de iure coronandi reges Hungariae archiepiscoporum Strigoniensium. Anno 1209. Másolat a XVII. sz.-ból.
- f. 3. Litterae donationales Sigismundi regis Hungariae et imperatoris Romanorum pro Joanne et Thoma de Gerse. Anno 1404. Másolat. *Istvánffy* autogr.
- ff. 5—15. Pactio Ferdinandi I. regis Hungariae, imperatoris Romanorum et Sigismundi II. regis Poloniae. Anno 1549. Egykorú másolat.
- ff. 17—19. Litterae Ferdinandi I. regis Hungariae, quibus castrum et civitatem Varasdiensem Johanni Ungnad donat. Anno 1543. Egykorú másolat.
- ff. 21—27. „Relatione di quello, ch'e passato nel negotio dell' assolutione dei Signori Venetiani, concessa loro dalla Santita ... per mano dell'... cardinale di Gioiosa.” Anno 1607. Egykorú másolat.
- ff. 30—31^v *Vurffel* Georgius: „Elegia ad caesarem.” Zágráb, XVII. sz. eleje.
- ff. 31^v—32. *Vurffel* Georgius: „Elegia in victoriam, quam Georgius Drascouith episcopus Zagradiensis habuit de Turcis apud Glynam fluuium.” Görög nyelvű költemény.
- ff. 33—41. „Querelae, excusationes cum protestatione regni Hungariae, praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano.” Anno 1605. [A szerencsi országgyűlés proklamációja a külföldhöz.]

- ff. 43–44. „Ex literis Ferrariae datis de ingressu et sponsalibus reginae Hispaniae [Margaretae Austriacae] ibidem celebratis.”
- f. 45. Litterae tres Rudolphi regis Hungariae, imperatoris II. Pragae, 21. Martij 1606.
- f. 47. Litterae missiles Stephani Bocskai ad principem anonymum exaratae. Cassoviae, 7. Octobris 1606. Egykorú másolat.
- f. 49. „Exemplar [litterarum] regis Bigubae in Guiena [Guinea] Africana ad dominum Philippum magnum regem alborum, sic enim Europeos vocant, translata ex Lusitana in Latinam linguam.”
- ff. 51–53. Pontanus decanus Pragensis: Oratio „in funus . . . Petri Obernburgeri in Train, secretarii et consilarii imperialis.”
- ff. 55–56. Molard Joannes et commissarii regii ad Rudolphum regem Hungariae, imperatorem Romanorum. Comaromij, 9. Novembris 1606. Egykorú másolat.
- ff. 57–58. „Exemplum litterarum principis Turcarum ad regem Poloniae” [Sigismundum III.] Anno 1590. Másolat a XVII. sz.-ból.
- f. 59. Litterae Nicolai Istvánffy ad Matthiam archiducem Austriae de motibus Bocskayanis. In castris ad Drauum positus infra Varasdinum, 7. Julij 1605. Istvánffy autogr.
- f. 61. Eiusdem litterae ad eundem. In arce Vinice, 9. Julij 1605. Istvánffy autogr.
- ff. 62–63. Litterae principis Stephani Bocskay ad Nicolaum Istvánffy datae. Cassoviae, 11. Iunij 1605. Egykorú másolat.
- ff. 65–66. „Relatio legati suae maiestatis . . . Sigismundi Forgaciz de petitionibus . . . statum regni, quas in proxima diaeta Corponae habita proposuerunt et concluderunt.” Anno 1605. Egykorú másolat.
- ff. 67–68. „1601. Cose dell’ assedio di Canisa.”
- ff. 69–72. „Relatio comitis Barbiani de rebellionem Bochkaiana. 1605.” Istvánffy autogr.
- ff. 73–74. Tractatio inter imperatorem Rudolphum II. et legatos regis Persarum. Pragae, 2. Decembris 1600. Másolat.
- ff. 75–81. „Anno 1606. in Januario. Tractatio pacificationis Viennae.” Egykorú másolat.
- ff. 83–88. Narratio rerum in Hungaria gestarum anno 1605.
- ff. 89–90. „Extractus egy erdelij irasbol. 23. Februarij anno 1601.”
- ff. 91–92. „Exemplar litterarum caesaris maiestatis, quibus se a juramento ad regimen obstrinxerat, et per Hungaros sibi praestito se et illos ab eo exonerat, coronam regni cum omnibus clenodijis et libris regijs regnicolis restituit, . . . archiducem Matthiam praeficit in gubernatorem regni, et ut eum Vngari in regem suum acceptent, permittit.” Pragae, 1608.
- ff. 92^v–93^v. „Expeditoria ad proximas literas caesareas, . . . archiducis Matthiae ac statuum et ordinum regni Hungariae.” Anno 1608.
- ff. 95–101^v. „Bochkay Istwan kiuansaginak az massa.”
- ff. 103–106^v. „Ad exostulationes vicinarum prouinciarum superioris Vngariae reliquarumque partium legatorum responsio. Exhibita . . . Matthiae archiduci Austriae 20. Septembris 1606. Egykorú másolat.
- ff. 107–109. Compositio pacis inter Rudolphum II. Romanorum imperatorem, Hungariae regem et imperatorem Turcarum. In castris ad Sithuam flumen positus, 11. Novembris 1606. Istvánffy autogr.
- ff. 111–112. Tractatus inter archiducem Matthiam et statuum Hungariae. Viennae, 12. Februarii 1605. Istvánffy fogalmazványa.
- ff. 113–118. Foedus pacis Viennensis. 23. Junii 1606.
- ff. 119–130. Bocatius Joannes: „Relatio vel epistola commemoratio conuentus inter . . . Hungariae Transyluaniaeque principem [Stephanum Bocskai] et inter Mahumetem vezerium habiti in campo Rakos . . . 11. Novembris . . . 1605.”
- f. 131. „Ex literis Patris Joannis Korczenii datis Cracouiae 4. Februarij 1606. ad Patrem Alexandrum Dobokay.”

Embléma a Fol. Lat. 3606/III. jelzetű kódex hátulsó tábláján

- f. 132. „Articuli in proxima diaeta futuro nouo regi ante coronationis proponendi per ... [Stephanum] Illieshazium... facti.”
- ff. 134–137^v Legati Rudolphi regis Hungariae et imperatoris ad archiducem Matthiam de tractatu cum Sigismundo Báthory, principe Transylvaniae de accipienda Transylvaniae. Tyrnaviac, 14. Decembris 1598.
- ff. 137^v–138^v Idem ad eudem, de eadem re.
- f. 138^v Rumpff W. ad praelatum quendam de eadem re. Poidebradij, 20. Decembris 1598.

A 64 fólióból álló 3606/3. számú kötetben ismét nagyrészt hivatalos iratok találhatóak; csak elvétve fordul elő közöttük egy-egy tudós-kézirat, mint *Verancsics Faustusé*.⁶ Közlekedő ezek az iratok 1600–1602. évi erdélyi események és erdélyi–lengyel kapcsolatok körébe vágnak. A kötet 12 analektájának jegyzékét a következőkben adhatjuk:

- ff. 1–42. „Pauli tertij pontificis maximi ad Carolum V. imperatorem epistola hortatoria ad pacem. Ipsi Caroli ad eam, tum alias eiusdem concilij conuocatorias responsio. Francisci... Francorum regis aduersus ipsius Caroli calumnias, epistola apologetica ad Paulum tertium pontificem maximum scripta. — Parisii, ex officina Roberti Stephani typographi regij. 1543.” Istvánffy autogr. másolata. A végén csonka.
- ff. 43–44. Inscriptiones in sepulcris Bononiae et Neapoli incisae. Istvánffy autogr.
- ff. 45–46^v. Litterae Rudolphi regis Hungariae, imperatoris II. ad dietam regni Hungariae. Pragae, 1602. Másolat.
- ff. 47–48. Epistola Caroli a Lichtenstein ad Nicolaum Istvánffy. Pragae, 8. Martij 1602. Eredeti.
- f. 49. Litterae Joannis Zamoisky, regni Poloniae cellarii ad status regni Transylvaniae exaratae. Rukobyl, 23. Octobris 1600. Másolat.
- f. 50. Litterae reversales Stephani Csáky. Illyefalva, 1600. Másolat.
- f. 51. Litterae missiles Joannis Zamoisky ad Georgium Basta. Rukobyl, 23. Octobris 1600. Egykorú másolat.
- ff. 51^v–53. „Ad ordines Transylvaniae. Instructio legati Polonici.” Anno 1600. Egykorú másolat.
- ff. 55–56. „Paria literarum assecuratoriarum... [Georgii Basta] super arcibus Saaros et Zadwar.” Anno 1600. Egykorú másolat.
- ff. 57–59. Litterae missiles Demetrii Naprady et Stephani Bochkay ad Sigismundum principem Báthory. Pragae, 1601. Egykorú másolat.
- ff. 61–62. Faustus Verantius: „De origine Slavorum”. Egykorú másolat.
- ff. 63–64. „Francisci Tabarini Veneti, apud Maximilianum II. imperatorem, olim factissimi scurrae dicteria de uarijs hominum generibus.”

Tartalmi áttekintésünk eredményeként további jelentős felismeréshez jutottunk. Nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó három kéziratos könyv *Istvánffy Miklós Historiarum De Rebus Vngaricis Libri XXXIV.* című, négy külföldi kiadást megért monumentális művének forrásanyagából való részlet.

3. A kódexek könyvtártörténeti jelentősége

Leletünk két tekintetben is igen jelentős.

Mindenekelőtt *historiográfiai tekintetben*. Fontossága itt abban van, hogy konkrét bizonyságokat szolgáltat *Istvánffy* történetírói műhelyének idáig ismételtlen vizsgált, de csak kevésbé feltárt titkaihoz. Három testes fóliás

tanúskodik most már arról, hogy szerzőnk a közkeletű nyomtatott forrás-munkákon kívül, miféle kutatásokra, illetőleg gyűjtésekre támaszkodott lenyűgöző adatbőséggel megrajzolt történeti előadásában. Tulajdonképpen megvilágosodik ennek az apparátusnak alapján *Istvánffy* tudományos kutatói és feldolgozó metodikája, s próbát áll némely tekintetben hitelessége is.

Adatgyűjtő szemhatára már így, anyagának pusztá megtekintése által is impozánsan bontakozik ki: kiderül, hogy még a korát megelőző, régebbi magyar történetre nézve sem érte be az előtte járt historikusok közléseivel, hanem ahol szükségét látta, eredeti oklevelekhez nyúlt; de kiderül az is, hogy a maga korának rajzánál is mennyire sokoldalú és alapos tájékozódásra törekedett: az államiratok jelentőségén túl, felismerte a magánlevelekben és magánfeljegyzésekben, sőt a humanista panegyrisekben rejlő történeti értéket is. Mindezzel azonban e helyen nem kívánunk foglalkozni. Leletünk történettudományi jelentőségének felmérése, vagyis annak a kérdésnek megvizsgálása, hogy mi módon ment végbe az előttünk fekvő forrásoknak a nagy szintézisbe való beépítése, külön összehasonlító munka feladata lesz.

Jelen tanulmányunk keretében a bemutatott kézirat-köteteket csakis könyvtártörténeti szempontból kívánjuk tekintetbe venni: belőlük, mint alapvető fontosságú darabokból kiindulva teszünk kísérletet arra, hogy megállapítsuk: volt-e *Istvánffy* Miklósnak könyvtára, s ha volt, milyen jellegű, miféle tartalmú és hozzávetőlegesen mekkora számú volt — hol volt felállítva s mi lett a sorsa *Istvánffy* halála után. Ebben van kézirataink megtalálásának másik különös jelentősége.

Mielőtt azonban nyomozásunkat ebben az irányban megkezdénénk, rá kell mutatnunk, mi indít bennünket egy *Istvánffy*-könyvtár feltételezésére.

Elsősorban nyilván azok a szempontok, amelyeket a kezünkben levő kéziratok könyvek formái és tartalmi vizsgálatából nyertünk. Ez a három kötet a maga külső egyöntetűségével, bibliofil jellegével s különösképpen *supralibros*-ával és hátirataival valósággal felhívja a szakkutatót, hogy mögöttük egy hajdani nagyobb könyvgyűjteményt, könyvtárt keressen, sejtetve hogy a könyvek mai magánossága egy könyvtár-tragédia szomorú következménye lehet.

Emberek, akiknek életében a könyv különösebb szerepet nem játszik, többnyire nem részesítik könyveiket nagyobb megbecsülésben. Viszont, ha valahol kiváló gondosságot, áldozatosságot tapasztalunk a könyvek irányában — ott szinte tévedhetetlenül feltételezhetünk mélyült könyvkultúrát, könyvgyűjtést, könyvtárat.

De tartalmi alapon is van okunk egy *Istvánffy*-könyvtár gondolatával foglalkozni. A három kötetben foglalt anyag ti. nemigen hagyhat kétséget az iránt, hogy itt bizonyára csak egy töredékével van dolgunk annak a forrásanyagának, amelyből *Istvánffy* hatalmas művét megalkotta.

Ismeretes, hogy a *Historiae* a magyar történetnek több, mint egy évszázadra (1490—1606) terjedő széles szakaszát öleli fel. Ebben a keretben egészen jelentéktelen kis idő az, amelyre a fellelt apparátus vonatkozik. Mindössze hét esztendő: 1593—1597-ig, illetőleg 1600—1602-ig. De még ennek a pár évnek története is igen csekély részben talál alapot forrásainkban. Csak ha felütjük a *Historiae* kötetét s átfutjuk a vonatkozó fejezeteket, alkot-

hatunk fogalmat arról, mekkora forrásgyűjteményre volt szükség az idevágó előadás megírásához.

Meggyőződésünk tovább erősödik, ha *Istvánffy* korának egészét tekintjük, azt a félszázadnyi időszakot (1556—1606), amelyben szerzőnk szerepelt, s amelynek rajzához (XVII—XXXIV. könyv) szintén kizárólag a maga által gyűjtött irat- és kéziratanyagra volt utalva. S végül, hogyha a *Historiae* teljességét tartjuk szem előtt, a bibliotékát *Istvánffy* dolgozószobájában nyilvánvalónak kell tartanunk. Bizonyosra vehető, hogy könyvespolcain nemcsak néhány tucat kéziratot könyv sorakozott, hanem olyan gazdag gyűjtemény, amely feltétlenül méltó a könyvtár névre.

Sőt biztosnak érezhetjük magunkat affelől is, hogy ez a könyvtár semmiképpen sem korlátozódott történetírói jegyzetanyagra, azaz aligha volt kizárólagosan kézirat-könyvtár; bátran sejtethünk benne nyomtatvány-gyűjteményt is. Erre az a tény jogosít fel bennünket, amit a nagy mű szövegvizsgálata már kétségbevonhatatlanul bebizonyított, hogy ti. szerzőnk a saját korát megelőző hosszú időszak hazai és külső eseményeinek előadását elsősorban külföldön megjelent nyomtatott művek anyagára építette. Feltehető tehát, hogy a használt kiadványok *Istvánffynak* birtokában voltak. Ez utóbbi körülménynek egyébként nagyobb jelentősége nincsen, hiszen a XVI. században, amikor Magyarország még javában a kéziratot irodalom korát élte, könyvtáraink is jórészen kézirat-könyvtárak voltak; bennük nyomtatott munkák általában gyéren fordultak elő és sokáig kisebbségben maradtak a kéziratokkal szemben.

Az *Istvánffy*-kódexek vizsgálatából merített szempontok tehát elég nyomós érveket szolgáltatnak egy *Istvánffy*-könyvtár utáni kutatásra. Ezek az érvek azonban nem állnak önmagukban. Feltételezésünk realitását *Istvánffy* Miklós humanista mivoltából eredő tények is hathatósan támogatják.

4. Az *Istvánffy*-könyvtár feltételezése *Istvánffy* humanista életformája alapján

Istvánffy a magyarországi kései humanizmusnak egyik jellegzetes típusát képviseli: a világi humanista nagyurat. Irodalom- és társadalomtörténetírásunk sajnos nagy hiányokat mutat a hazai humanizmus 1526 utáni időszakának korszerű analitikus vizsgálata tekintetében.⁸ Pedig a XVI. század bizonyos tekintetben fontosabb a magyar humanizmus történetében, mint a *Mátyás*- és *Jagello*-kor. Ez az az idő ti., amikor az új világnézet, az új műveltségi forma megszűnik „udvari díszvirág”, „importált luxus” lenni, s otthonossá válik a magyar társadalomban: a főpapságon kívül gyökeret ver a főúri rétegben is. Attól fogva, hogy *Verbőczy* személyében először jelent meg az országhoz tartozás fórumán latin műveltségű, tudományos képzettségű világi államférfi, rohamos gyorsasággal indult meg az ország báróinak a XV. század végén általában még írástudatlan körében az intellektualizálódás, illetőleg humanizálódás folyamata. A XVI. század közepétől fogva az állam érdeke (*felicitas reipublicae*) az egyre inkább szekularizálódó kormányzás mellett elengedhetelenné tette a világi rendű országos főméltóságok számára is a *studia humanitatis* tökéletes elsajátítását és fölényes gyakorlatát. Ez alól a követelmény alól senki sem vonhatta ki magát, aki társadalmi tekintélyét, amelyre származásánál és vagyoni helyzeténél fogva egyébként

igénye lehetett, elveszíteni nem akarta. Szinte észrevétlenül nyomult fel a szellemi erő, a tudás, a műveltség társadalmi kiválasztó elvévé, az elit érték-mérőjévé. A földbirtok és a születési előjogok önmagukban többé nem biztosították senki számára sem az államkormányzatban való részvételt. Szükségképpen alakultak tehát át a régi nagybirtokos vezető családok írástudó, humanista műveltségű családokká.⁹

A *Kisasszonyfalvi Istvánffy-család* — úgy látszik — egyike volt a legkorábban humanizálódott familiáknak. Bár a család egyes tagjainak pályafutása s a családi birtoktörténet még eléggé feltáratlan, több mint valószínű, hogy az *Istvánffyak* szűkebb pátriájukban, Baranya megyében a XV—XVI. század fordulóján már a vezető családok közé számítottak, a nagybirtokosságuknak legalább alsó szintjén állottak.¹⁰

a) *Istvánffy* István (†1517), történetírónk nagyapja lehetett az első, aki a családban iskolázódott, sőt humanista műveltséget szerzett. Karrierje, amelyet a baranyai alispáni széktől a királyi adószedői és sókamara-ispáni tiszten át *II. Ulászló* király fiának, *Lajos* trónörökösnek udvarmesterségéig befutott, nehezen képzelhető el másként. Műveletlen, egyszerű nemesember a *Jagello*-udvarban nem viselhetett volna ilyen magas méltóságot, s egyáltalán udvarképes sem lehetett volna.¹¹ Humanista műveltsége s nyilván e révén szerzett előkelősége mellett tanúskodik nősülése is. Felesége, *Dombay* Margit ti. szintén egy humanizálódott s magasra emelkedett déldunántúli család sarja volt. Az asszony fivérei közül egyik — *Dombay* Pál királyi főlovászmester — *Verbőczy Tripartitumának* revizora volt, vagyis nyilván jogvézett ember, a másik — *Dombay* Miklós — horvát—szlavón bán.¹² Ezek szerint tehát *Istvánffy* István mind saját udvari méltósága alapján, mind rokonsága révén családját országos viszonylatban is a művelt előkelők közé emelte.

b) Történetírónk apjának, *Istvánffy* Pálnak (†1553) humanista mivolta már közismert tény. Rőla kétségtelenül tudjuk, hogy Páduában és Bolognában járt egyetemre s elvégezte a hét szabad művészet tanfolyamát, majd a jogi studiumokat is; tudjuk továbbá, hogy egyike volt a magyar szépirodalom úttörőinek: ő az első magyarnyelvű verses novella szerzője. Általa a család súlya, tekintélye még inkább megszilárdult. Hivatali pályáján jogi műveltsége révén egészen a királyi tanácsosságig emelkedett s ezáltal is megerősítette a *magnificus*-ok rendjéhez való tartozásukat. Birtokait is — újabb királyi donációkkal — sikeresen gyarapította, bár csaknem egyidejűleg (1543-tól) baranyai uradalma török hódoltság alá került.¹³

Főrangú jogállását és humanista kapcsolatait építette *Istvánffy* Pál házasságkötéseivel is. Először az ország egyik leghatalmasabb oligarchacsaládjából, a *Garay*-családból nőtt, *Garay* Lőrincnek Petronella nevű lányát véve feleségül.¹⁴ Ezáltal rokonságba került a *Batthyányakkal*,¹⁵ a híres *Zay* Ferenc familiájával¹⁶ és a *Maczédoniaiakkal*;¹⁷ az utóbbiak egyike ekkoriban váradi püspök, másika a királyi kúria bírása volt. Ugyanebben az irányban hatott *Gyulay* Hedviggel kötött második házassága is. A *Gyulayak* — *Corvin János* jóvoltából — Szlavóniában nagy váruradalmak (Vínica és Trakostyán) birtokosai voltak s a legkorábban humanizálódott délvidéki arisztokrácia tagjai.¹⁸ Rokonságukból csak a *Gersei Pethők*re (egyikük a neves krónikairó)¹⁹ és a *Ludbergi Thuróczyakra* (egyikük horvát bán)²⁰ utalunk.

c) A történetíró *Istvánffy* Miklós tehát semmiképpen sem volt új ember a humanizálódott magyar főúri társadalomban. Pályája nem véletlenül ívelt a nagytekintélyű historikus s a legelső államférfi díszes állásának magasságáig; életútját az előtte járt két nemzedék valósággal kitaposta. Róla túlzás nélkül el lehet mondani, hogy az anyatejjel szívta magába a humanitást.

Az írás-olvasás mesterségébe nyilván apja irányítása mellett tanult bele s tőle nyerhette a komolyabb tanulmányokra való első előkészítést is. A kisasszonyfalvai kastélyban s később a szigetvári kúriában²¹ nyilván kultúr-környezetben élt, amelynek fontos elemeit alkották a hazai és külföldi könyvek. Bizonyítékaink vannak arra, hogy az apa birtokában értékes humanista kódexek és nyomtatványok voltak.²² A családi kör művelő hatását azonban *Istvánffy* Pál nem sokáig tartotta elégségesnek fia számára. Kilenc éves korában (1547) a fiú már *Várady* Pál esztergomi érsek (1483—1549) nagyszombati udvarában ismerkedett a humanista életformával, *Várady* halála után pedig a még nevesebb humanista egri püspök, később esztergomi érsek, *Oláh* Miklós (1491—1568) aulájában folytatta tanulmányait.²³

Ez a hat év Magyarország legműveltebb főpapjainak közvetlen környezetében, a humanum tudományos és irodalmi alkotásaitól körülveve, döntő jelentőségű lehetett *Istvánffy* fejlődésére nézve. Nem kétséges, hogy az egyetemes ember, az *uomo universale* életeszmenyével ekkor jegyezte el magát, s ekkor tette a sokirányú hivatás virtuóz gyakorlásának első próbáit: bizonyosan itt ismerkedett meg mind a kardforgatás és verselés, mind a politika és retorika művészetével. Készségeit azonban olyan hatalmas arányúakká, amilyeneknek azok később megmutatkoztak, csak 1552—1556-ig fejlesztette ki a páduai és bolognai egyetemen, ahol *Oláh* Miklós költségén, egyideig *Sambucus* (*Zsámboky*) János (1531—1584) vezetése mellett sajátította el a tudományt (*humaniores aequae sublimiores scientias*).²⁴

Ám az olaszországi évek nemcsak a bölcséleti és jogi készültség s az *ars notariatus* megszerzése szempontjából lehetnek jelentősek *Istvánffy*ra nézve, hanem a magasrendű kulturális élet igényeinek meggyökereztetése tekintetében is, elsősorban a *könyvnek*, az emberi gondolat hordozójának és közvetítőjének nélkülözhetetlen szellemi szükségletként — s a *könyvtárnak*, mint elengedhetetlen humanista apparátusnak felfogása tekintetében. Az olvasás, a gyűjtés, a kutatás s az irodalmi-tudományos alkotás szenvedélye, a forma kultusza nyilván itt szövődött bele *Istvánffy* lelkületébe, meghatározva egész további életvitelét, életstílusát.

A humánus eszméjének megvalósításához *Istvánffy* Miklós életfolyása valóban ragyogó illusztrációt nyújt. Pályája kezdetén úgy látszik inkább a vitézi életben forgolódott és katonai dicsőségre vágyott anélkül, hogy intellektuális hivatása gyakorlásáról lemondott volna. Hiszen ugyanerre az életszakára esik titkároskodása is nagy pártfogója, *Oláh* érsek mellett.²⁵ Később, férfikorában működésének súlypontja mindinkább jogi-politikai-diplomáciai irányba tolódtott el, de életének azért továbbra is integráns része maradt mind a *virtus heroica*, mind a műzsák szolgálata: a történelmi kutatás és vers-szerzés.

Politikai pályája jellegzetesen humanista karrier volt. Szerencséjét ott találta meg, ahol a klasszikus műveltség emberei előtte is keresték: a királyi

kancelláriában.²⁶ Szolgálatát alsó fokozatokban — jegyzőként, titkárként — kezdte, de képességei és tudása révén aránylag gyorsan felemelkedett. Két évtizedes kancelláriai működés után 1578-ban királyi tanácsos lett, 1581-ben elérte az ország elérhető legmagasabb közjogi állását, a nádori helytartóságot;²⁷ csaknem egyidejűleg (1582) ünnepélyes királyi diplomát nyert a bárói rendhez való tartozásáról,²⁸ végül mindezen felül (1598) országzászlósi méltóságra emelkedett.²⁹

Másfelől anyai nagybátyja vinicai uradalmának s több más szlavóniai és horvátországi birtoknak megszerzésével sikerült helyreállítania családjának nagybirtokos vagyoni állapotát is.³⁰ Mint apja, ő is horvátországi humanista mágnáscsaládból nősült, *Bajnai Both* Erzsébetet véve feleségül, akinek a XV—XVI. század fordulóján két öse is horvát bán volt.³¹

Nádori helytartói hivatalában *Istvánffy* közel egy emberöltőn át működött s ez alatt az idő alatt igazi udvari ember, *cortegiano* vált belőle. *Miksa* császár uralkodása alatt többnyire Bécsben élt. *Rudolf* korában hol Prágában, hol Bécsben tartózkodott, sokat tevékenykedve közben Magyarországon és Horvátországban is. Olykor diplomáciai küldetésben a Monarchián kívül is megfordult, így 1588/89-ben Lengyelországban, 1598-ban és 1601-ben Erdélyben.³²

Nagyszerű életforma volt ez egy vérbeli humanista számára. Közvetlen közletről látni a fejedelmi udvarok politikai sakkjátszmáit, bepillantani a diplomáciai cselszövényekbe, ismerni az államügyek teljhatalmú intézőit, belefolyni a dolgok kialakításába, élményszerűen átélni a történéseket — mindez valósággal sarkallta a humanistát feljegyzésre, megörökítésre, emlékirásra. Másfelől kitűnő alkalmak nyíltak arra is, hogy kiváló férfiakkal, így *Miksa* császár udvarának híres tudósaival, ismeretséget, barátságot lehessen kötni, levelező viszonyt teremteni; hogy utazás közben római-kori emlékeket lehessen regisztrálni, vagy hazai történeti dokumentumokat (okleveleket, kéziratokat) felkutatni, könyveket vásárolni és gyűjteni.

A jelek szerint *Istvánffy* nem is hagyta kihasználatlanul az elébe kerülő lehetőségeket. Elsősorban éppen az általunk bemutatott kódexek tesznek tanúságot arról, hogy az eseményeket, amelyekben résztvett, feljegyzésekben rögzítette, a vonatkozó államiratokat lemásoltatta, és saját hivatalos ügyintézésének fogalmazványait megőrizte. Megállapítható az is, hogy személyes szubjektív élményeit széles rokoni és baráti körével humanista ismerőseivel levelezésének nagyszerű terjedelmét inkább csak sejtjük, mint ismerjük; történetkutatásunk mindmáig igen szerény eredményeket tud felmutatni e tekintetben.³³ Tudjuk továbbá, hogy nem hagyta figyelmen kívül a *gyűjtési* lehetőségeket sem. Közéleti férfiaktól és humanista író emberektől igyekezett feljegyzéseket, illetőleg kisebb-nagyobb opusokat szerezni, vagy kézírataikról másolatot venni. Bizonyos végül — levelezéséből ez is kitűnik —, hogy a *könyvszerzés* alkalmait is megragadta. Külföldi téjékoztatások alapján Bécsben s más nagyvárosokban igyekezett megszerezni mindazt a nyomtatott könyvanyagot, amely történelmi, irodalmi, retorikai érdeklődésének körébe esett.

Az annotáló, gyűjtő és megőrző szenvedélyből szükségképpen *kézirat- és nyomtatványgyűjtemény*nek, könyvtárnak kellett keletkeznie. Hiszen ekkori-

ban az *Istvánffy*nál kevésbé jelentős világi főurak — inkább tudománypárto-
lók, mint tudományművelők — is igyekeztek mennél sokoldalúbb, mennél
gazdagabb s szebb könyvtárt gyűjteni. Nemcsak tekintélyüket, jóhíruket
kivánták ezzel növelni, hanem minden bizannyal a szellemi értékmentés
és továbbszármaztatás célját is szolgálni óhajtották. A nagy könyvgyűjtő
főpapok — *Várday Pál*, *Oláh Miklós*, *Abstemi*us *Bornemisza Pál*, *Radeti*us
(*Radéczy*) *István*, *Heresinec* (*Heresincius*) *Péter*, *Telegdi Miklós*, *Mossóczi Zaka-*
riás, *Kutassy János*, *Hetesi Pethe János*, *Fejérvöly István* és mások³⁴ — példája
nyomán a XVI. század közepén már a világi nagyurak váraiban is híres
bibliotékák gyűltek össze. *Nádasdy Tamás* csepregi, *Batthyány Boldizsár*
németújvári (?), a *Fuggerek* vöröskői³⁵ könyvtára az oly sokáig sivár, műzsát-
lan Magyarországon jellemző tünete volt a humanista műveltség terjedésé-
nek és szekularizálódásának.

Ennyiben lehet felvázolni a gyér életrajzi adatokból *Istvánffy Miklós*
humanista arcélét és humanizmusában gyökerező könyvkultúráját, gyűjtő
hajlamát; s e révén tudjuk megerősíteni azt a feltevésünket, hogy a fellelt
három kódex minden valószínűség szerint egy nagyobb humanista jellegű
könyvgyűjtemény része volt.

II. AZ ISTVÁNFFY-KÖNYVTÁR NYOMAINAK FELTÁRÁSA

1. Történeti irodalmunk és az *Istvánffy*-könyvtár

Első kérdésünk: egyáltalában tud-e a könyvtártörténeti, illetőleg a histo-
riográfiai irodalom *Istvánffy*-könyvtárról?

Könyv- és könyvtártörténetünknek 1876-ban megnyílt gazdag tárát,
a *Magyar Könyvszemlé*t tekintjük át először *Galambos Ferenc* kéziratot mutatója
alapján.³⁶ A keresés végig negatív eredménnyel jár: sem tanulmány, sem
egyéb közlemény nem tesz említést *Istvánffy Miklós* könyvtáráról. A régebbi
könyvtártörténészek, úgy látszik, éppenúgy nem találkoztak idevágó adatok-
kal, amiként az újabbak sem.

Leginkább azt tartjuk különösnek, hogy *Iványi Bélának Könyvek, könyv-*
tárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600 című, a *Szemlé*ben 1929—
1934-ig folytatásokban közzétett,³⁷ később önálló kötetként is megjelent
gazdag adattárában sem fordul elő semmiféle nyom. Pedig ez a munka nyil-
ván több évtizedes, szétágazó levéltári kutatások eredményeit adja.

Könyvtártörténeti vonalon ezen túl a Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárának kéziratárában készülő könyvtártörténeti bibliográfia nyújt
módot tájékozódásra, főleg az érintkező területek folyóirat-irodalmára nézve.
Istvánffy-könyvtárról azonban itt sem történik említés.³⁸

Rátérhetünk tehát a történet- és irodalomtudomány *Istvánffy*-irodal-
mának számbavételére. Kérdés, hogy az *Istvánffy* magán- és közéletének
tényeit regisztráló, valamint tudományos és irodalmi munkásságát vizsgáló
publikációkban találunk-e valami utalást a jeles humanista könyveire,
könyvtárára.

Átfogó jellegű *Istvánffy*-monográfiát sem a történészek, sem az irodalom-
történészek mindmáig nem írtak, holott *Istvánffy*nál jóval kisebb jelentőségű

személyekről a múlt század vége óta terjedelmes életrajzok készültek. Még különösebb, hogy egész *Istvánffy*-irodalmunk együttvéve sem tesz ki egy komolyabb kötetre valót. Néhány rövid tanulmány, három doktori értekezés s pár szerény adatközlés mindössze az, amit az utolsó félszázad *Istvánffy*val kapcsolatban új eredményként felmutathat.

Mit derített ki a történeti kutatás *Istvánffy* könyvtáráról 1850 előtt?

Istvánffy Miklós, bármennyire híres szereplője volt is korának, az utána következő nemzedékek éppenúgy elfeledték, mint ahogy a jeles emberek legtöbbjét elfelejtik a közeli utódok. Neki annyiban jutott kedvezőbb sors osztályrészü, hogy hatalmas műve, a *Historiae* már a XVII. században kétszer (1622, 1685), a XVIII. században ismét kétszer (1724, 1758), sajtó alá került³⁹ s így a közleményekben legalább a neve s a mű ajánlásában megemlített egy-két személyi adata fennmaradt.

Amikor 1711-ben, mintegy száz évvel a halála után, *Czvittinger* Dávid az első magyar tudós-lexikonban⁴⁰ először akarta az utókort tájékoztatni *Istvánffy*ről, semmivel sem tudott róla többet mondani, mint amennyit az 1622. évi kiadás első lapjain Antonius *Hieratus* ajánlásából olvasott. Ebben pedig az *Istvánffy*-könyvtárról egy szó sem esett.

Félévszázad múlva, 1766-ban *Bod* Péter életrajzi lexikona, a *Magyar Athenas*⁴¹ még mindig csak a *Hieratus*-féle adatokat tárta a közönség elé, noha van jel, amiből arra lehet következtetni, hogy újabb, a könyvtárat érintő értesülései is voltak.⁴²

Ugyanebben az esztendőben látott napvilágot *Istvánffy*nak egy bővebb hiteles életrajza is, egy curriculum vitae, amelyet egyik kortársa, a szintén humanista *Balásffy* Tamás pécsi püspök (1580—1625) írt, s a tudós *Kollár* Ádám (1718—1783), *Mária Terézia* udvari könyvtárosa fedezett fel és tett közzé a bécsi császári könyvtár analektáinak corpusában.⁴³ Ebből már sok újat meg lehetett tudni *Istvánffy* pályafutásáról s tudós mivoltáról, de könyveiről még mindig semmit sem.

Ettől az időtől kezdve azonban már várni lehetett a történeti ismeretek rohamos gyarapodását. Tudvalevőleg a XVIII. század közepére bontakozott ki s öltött hatalmas méreteket Magyarországon a tudományos jellegű rendszeres történetkutatás.

Biztos tudomásunk van arról, hogy *Pray* György (1723—1801) levéltári kutatások alapján *Istvánffy*ra nézve is számos új adatnak jutott birtokába, így többek között értesülést szerzett *Istvánffy* könyvgyűjteményéről is,⁴⁴ anélkül azonban, hogy publikációiban ezeket közkinccsé tette volna. Nyomtatott műveinek sorában *Istvánffy*ről az *Annales regni Hungariae* IV. részében (1767) emlékezett meg, de különös módon, nem saját eredményeinek ismeretetésével, hanem a *Balásffy*-féle életrajz újbóli lenyomatásával.⁴⁵

Egy évtized múlva (1776) hasonlóképpen járt el *Horányi* Elek (1736—1809) is, a lexikográfus — *Memoria Hungarorum*ában harmadszor s sajtó alá adva a *Balásffy*-féle analektát.⁴⁶

Ugyanebben az időben Horvátországban is megkezdődött a levéltárak széleskörű feltárása. Itt *Kercselich* Boldizsár Ádám (1715—1778) zágráb kanonok végzett úttörő munkát. *Istvánffy*ről sajnos csak egy szerény igényű kisebb munkájában, a horvátok első tudós-lexikonában emlékezett meg

1774). Egy rövid cikk keretében hozott ugyan néhány fontos új adatot, de a könyvtárkérdésre — bár nyilván tudott róla — ő sem tért ki.⁴⁷

A következő évtizedben a lelkes pozsonyi polihisztor, *Windisch* Karl Gottlieb (1725—1793) vitte előbbre egy lépéssel az *Istvánffy*-kutatást. Folyóiratában, az *Ungarisches Magazin*-ban előbb (1781) ő maga írt egy új anyaggal kiegészített életrajzot, utóbb (1782) pedig egy *Bartsch* C. D. nevű pécsi műkedvelő tollából közölt hiteles új értesülésekről szóló kétféle tudósítást. A könyvtár azonban egyik helyen sem került szóba.⁴⁸

A XVIII. század folyamán tehát a tudományos élet nyilvánossága úgylátszik, *Istvánffy* Miklós könyvtáráról semmit sem tudott meg; legfeljebb egy-két tudós szerzett róla tudomást, értesülésüknek azonban alighanem ezek sem tulajdonítottak fontosságot.

Fordulatot csak a XIX. század hozott. 1808-ban megjelent az első magyar tudománytörténeti kézikönyv, *Wallaszky* Pál (1742—1824) híres *Conspectus*-a. Ez a sok tekintetben jeles szintézis azonban új felfedezéseket tenni nem kívánt, csupán az eddig összegyűjtött anyag rendszerezésére, szerves összefüggésbe állítására törekedett. Ehhez képest *Istvánffy*-ra nézve beírta a *Kollárnál*, *Praynál*, *Horányinál* kiadott *Balásffy*-féle életrajzra való utalással.⁴⁹

Az *Istvánffy*-könyvtárról szóló első nyilvános közlemény csak néhány évvel később, 1815-ben látott napvilágot *Kölesy* Károly Vince († 1851) életrajz-gyűjteményében, az *Ungarischer Plutarch*-ban. Itt van egy mondat, amely a korábbi biográfiákban — *Hieratustól Windischig* — sehol sem fordult elő. Ez így hangzik: „Da *Istvánffy*... kindlos blieb, vermachte er seine zu *Paukovecz* befindliche Güter den *Agramer Jesuiten*, auch schenkte er ihnen einen grossen Teil seiner *Handbibliothek*...” Úgy látszik tehát, hogy a történeti érdeklődés első alkalommal ebből a szerény, inkább népszerű, mint tudományos munkáscsából szerzett tudomást arról a tényről, hogy *Istvánffy* Miklósnak könyvtára volt s ennek nagy részét a zágrábi jezsuitáknak ajándékozta.⁵⁰

A következő *Istvánffy*-közlemény 1822-ben jelent meg a *Hormayr—Mednyánszky*-féle *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*-ben; ez lényegében megismételte a *Kölesy*-féle előadást.⁵¹

Ezután a század közepéig még három kiadványban (*Felső-Magyarországi Minerva* 1828,⁵² *Tudományos Gyűjtemény* 1831,⁵³ és *Közhasznú esmeretek tára* VI.⁵⁴) foglalkoztak *Istvánffy* Miklóssal; az imitt-amott gyéren felbukkanó új adatok sorában azonban a könyvtárra nézve a fentebbieken túl más értesülések nem fordulnak elő.

Ennyi az egész, amit tudományos kutatásunk 1850-ig *Istvánffy* könyvtáráról felderített és feljegyzett. Kérdés: mit hozott a század második fele s az ehhez szorosan kapcsolódó legutóbbi félévszázad?

Ismeretes, hogy az abszolutizmus korában indult meg hazánkban a modern értelemben vett történetírás alapvetése. Terjedelmes kiadványsorozatokban (*Monumenta Hungariae Historica*, *Magyar Történelmi Tár*, *Történelmi Tár*, *Századok*) kerültek napvilágra a magyar politikai és művelődéstörténelemnek szinte összes elsőrangú kútfői, s általuk óriási távlatokban és finom részletekben tárult fel a magyar történelem.

Istvánffy Miklós életének és működésének vizsgálata azonban kiszorult a historizmus korának ebből a tudományos áramából. A mellőzés oka

nyilván abban rejlett, hogy nagy alkotása, a *Historiae* négyyszeresen is ki volt adva s így a vele való foglalkozás nem tűnt fel elsőrangú feladatnak. Így történt, hogy amíg *Istvánffy* történetíró kortársainak (*Forgách* Ferencnek, *Szamosközy* Istvánnak, *Baranyai Decsi* Jánosnak)⁵⁵ művei szinte kivétel nélkül helyet kaptak a *Monumenta*-sorozatban, s ennek kapcsán, vagy ebből kiindulva életük és munkásságuk körülményei is messzemenően feltárultak, *Istvánffy* a századvégig a tervszerűtlen tallóztatások mezejére szorult.

A szóban forgó új korszakban *Istvánffy*nak elsől (1851—1853) *Toldy* Ferenc szentelt figyelmet úttörő magyar irodalomtörténetében. Előadásában nem átfogóan, nem is összefüggően beszélt tárgyunkról, közlései mégis igen fontosak, mivel nemcsak megemlítette *Istvánffy* könyvtárát — amely szerinte Pozsonyban volt —, hanem több adattal szolgált a könyvtár anyagára nézve is, felsorolva néhány régebbi történetírónak állítólag *Istvánffy* bibliotékájába került kéziratait.

Történész oldalról ugyanebben az időszakban (1859) *Nagy* Iván, genealógus, gyarapította *Istvánffy*ra vonatkozó tudásunkat *Magyarország családai*-nak V. kötetében. A családi leszármazás fővonalainak tisztázása mellett szóba hozta a könyvtárát is, és a *Hormayr—Mednyánszky*-féle adatot megtoldotta a maga kutatásainak egy megállapításával. „Könyvgyűjteményét [*Istvánffy*] — írja — a zágrábi jezsuitáknak hagyta. Innen a pesti Egyetemi Könyvtárba került, hol *Istvánffy* könyvei közül több darab található szépen bekötve, a borítékon címerrel. Pl. Missae Graecae Aegypticae.”⁵⁶

Két évtized múlva (1882) *Nagy* Iván a *Turul* című folyóiratban újból megtárgyalta az *Istvánffy*akat. Ez alkalommal a könyvtárról a következőképpen nyilatkozott: „Miklósnak gazdag becses könyvtára volt, melyet a jezsuiták zágrábi residentijának hagyományozott.” Ehhez jegyzetben még hozzáfűzte: „Ilyenek ott a többi közt, amint jegyzeteim közt találok: 1. Missae Graecae Aegypticae 4-r. stb. 2. Cardanus Hier. De Somnis. Basileae, 1584. 4-r. stb. És egy szorgalmas bibliographus ott még sokat találhatna *Istvánffy* Miklós könyvtára catalógusának rekonstruálására.”⁵⁷

A század utolsó tizedében ketten is foglalkoztak *Istvánffy*val: *Keréky* Árpád az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben⁵⁸ (1893) és *Starck* Andor történész szemmel a debreceni kegyesrendi gimnázium értesítőjében⁵⁹ (1895). Ezek a tanulmányok először tették korszerű kritikai vizsgálat tárgyává a *Historiae*-t, találó megjegyzéseket fűzve többek között forrásaihoz is. A könyvtár-kérdésről azonban semmi újat nem hoztak.⁶⁰

Károlyi Árpád nagyhírű publikációja (*Illésbázy* *István* *hütlenségi pöre*) mélyen belevág *Istvánffy* Miklós életébe, de szűkebb tárgyunk szempontjából fontossága nincsen.⁶¹

A XIX. század folyamán ezen túl többnyire csak családtörténeti adalékok (kisebb-nagyobb források, forrásrészletek) kerültek nyilvánosságra a történet-tudományi periodikákban (főleg a *Századokban*⁶² és a *Történelmi Tárbán*);⁶³ ezeknek tárgyunkra nézve csak közvetett jelentőségük van.

A XX. század irodalmának áttekintésénél elsősorban *Holub* József munkásságáról kell megemlékeznünk. Holubot ismételten foglalkoztatta *Istvánffy* származása, élete és életműve. Mindaz az eredmény, amit jelenleg újként tartunk számon, túlnyomórészt az ő kutatásainak köszönhető. Munkássága ebben a körben egy nagyobb tanulmányt, egy szövegkiadást és négy kisebb

cikket ölel fel. Témánkat azonban nem mindegyik érinti. 1909-ben készült első munkájának (*Istvánffy Miklós Historiája hadtörténelmi szempontból*) jelentőségét részünkre főleg bevezető fejezete, a 30 lapra terjedő Istvánffy-életrajz adja meg.⁶⁴ Mindmáig ez a legbővebb és leghitelesebb biográfia; a benne feljegyzett tények — újak és régiek — jórészt ellenőrizve vannak s gyakran levéltári forrásokra támaszkodnak, így a könyvtárra vonatkozó adata is.⁶⁵

Ugyancsak 1909-ben jelent meg Holubnak egy genealogiai cikke az *Istvánffy*-családról. Ebben a könyvtárról semmi újat sem mondott.⁶⁶

Egy másik, 1912. évi *Holub*-cikk (*Pannonia és Dacia Istvánffy Historiájában*) keretében sem került szóba a könyvtár, de a *Historiae* antik vonatkozásait alátámasztó források ismertetésével segítséget nyertünk benne a könyvtár anyagának rekonstruálásához.⁶⁷

További fontos támpontokhoz juttat bennünket Holub *Istvánffy Pál*-ról szóló rövidebb tanulmányában, rámutatva az *Istvánffy*-könyvtár alakulásának kezdeteire.⁶⁸

Holub munkásságának függelékeként tekinthető az a doktori értekezés, amelyet egy emberöltővel később (1940) *Fodor* Henrik készített a pécsi egyetemen, nyilván *Holub* professzor irányítása mellett. A *Historiae* forrásainak nyomozásával egyben-másban ez az értekezés is hozzájárulhat az *Istvánffy*-könyvtár állományának tisztázásához.⁶⁹

Történész oldalon még két kisebb *Istvánffy*-cikket kell megemlítenünk: *Biró* Vencelét (*Istvánffy Miklós, mint világtörténelmi író*)⁷⁰ és *Makoldy* Sándorét (*Istvánffy Miklós történelmi szemlélete*).⁷¹ Kérdésünk tisztázásához egyiktől sem kaphatunk segítséget.

Irodalomtörténetírásunk a századforduló után *Istvánffy* Miklóst nem tekintette többé saját tárgykörébe tartozónak. Az újabb kézikönyvek legfeljebb pár sort szentelnek a „történetírónak”, s nem igen fordult elő róla szóló közlemény a szakfolyóiratokban sem. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* századunkban csak egyetlenegy cikket szentelt *Istvánffynak* 1922-ben (*Holók* Flóris: *Istvánffy Miklós, mint költő*).⁷² Azt a kiadványt is, amely irodalomtörténeti esemény számba ment (*Carmina Nicolai Istvánffy*), a történész *Holub* József és a klasszikus filologus *Jubász* László rendezte sajtó alá.⁷³ Nem csodálható tehát, ha az *Istvánffy*-könyvtárra nézve erről a részről semmiféle tájékoztatást nem kaphatunk.

Szándékosan hagytuk utoljára azt az írást, amely az újabb időknek kétségtelenül legjelentősebb *Istvánffy*-tanulmánya, *Bóta* Károlynak 1938-ban megjelent *Istvánffy Miklós* című értekezését.⁷⁴ Ebben a szerző 43 lapon teljes képet rajzol *Istvánffyról*, az egész embert mutatja be: nem csak az államférfit, vagy a tudóst, vagy a költőt, hanem valamennyit együttesen. Nyilván a hiányzó monográfia pótlására törekedett. *Bóta* munkája százötven év óta az első, amely az *Istvánffy*-könyvtárról is többet tud mondani annál a már szinte stereotíppá vált mondatnál, hogy gazdag könyvtárának egy részét *Istvánffy* paukoveci birtokával együtt a zágrábi jezsuitákra hagyta. Ez főképpen annak köszönhető, hogy a szerző figyelemmel kutatott mind az Országos Széchényi Könyvtár, mind az Egyetemi Könyvtár kéziratárában, s itt kezébe kerültek *Istvánffynak* nemcsak általunk ismertett kódexei, hanem egyéb emlékek is, *Istvánffy* könyvtárára vonatkozók. Így születhetett

meg tollából az első bővebb — huszonhat soros — tájékoztató az *Istvánffy*-bibliotékáról. Jelentősége abban van, hogy a könyvtár hajdani létezését — amely eddig valósággal legendaként szállt szájról-szájra — kétségbevonhatatlanul bebizonyította.⁷⁵

Szakirodalmi szemlénkből meggyőződhattünk arról, hogy *Istvánffy* könyvtáráról átfogó jellegű ismertető leírást sem a történet-, sem az irodalomtudomány nem tud rendelkezésünkre bocsátani. Meg kell tehát kísérelnünk kideríteni, vajon a már bemutatott három kódexen kívül nem maradtak-e fenn az *Istvánffy*-könyvtárnak egyéb darabjai is, illetőleg nincsenek-e feljegyzések arról, hogy ilyen darabok a múlt században a történelmi Magyarországon még előfordultak.

2. Az *Istvánffy*-könyvtár kéziratok emlékei

Kutatásunkat természetesen az *Országos Széchényi Könyvtár*ban kezdtük meg. Mivel ilyenfajta régi értékes anyag legnagyobb valószínűséggel *Széchényi* Ferenc egykori kéziratgyűjteményében — kéziratárunk törzsanyagában — fordulhat elő, tájékoztatásért a Széchényi-kéziratokról 1814/15-ben közzétett három kötetes katalógushoz folyamodunk.⁷⁶ A katalógus, mint ismeretes, hatalmas anyagát a szerzők, illetve — névtelen munkák esetében — a tárgyi címszók betűrendjében tárja fel. Kutatásunkban tehát ehhez az adottsághoz kell alkalmazkodnunk. Ez az út azonban, tekintve, hogy *Istvánffyt* elsősorban nem mint szerzőt, hanem mint possessort keressük, csekély eredménnyel kecsegtet. A régi possessorokat is magábanfoglaló index ugyanis természetesen nem készült a katalógushoz. Ennélfogva úgy kell segíteni magunkon, hogy *Istvánffyn* kívül névszerint sorban utána nézünk mindazoknak a humanistáknak, akiknek műveit, tudomásunk szerint, *Istvánffy* használta, illetőleg akikről tudjuk, hogy baráti köréhez tartoztak, s azoknak is, akik csupán kortársai voltak. Ezenkívül néhány általános jellegű tárgyi címszó (pl. acta, codex, collectanea, manuscriptum stb.) alatt is kutatunk. Ám humanista kéziratok a Széchényi Könyvtárban is fehér holló számba mennek, s ami akad, arról is kiderül, hogy *Istvánffy* Miklósnak nem volt köze hozzá.

a) Fáradozásunk mégsem vész kárba. Ott érünk el sikert, ahol legkevésbé vártuk: különös módon ismét egy *Istvánffy*-kódex került a kezünkbe, az előzőkhöz hasonló történeti forrásgyűjtemény, túlnyomórészt *Istvánffy* autographumaival.⁷⁷

Külsejére nézve azonban ez a kódex (jelzete Fol. Lat. 2275.) merőben más, mint a már ismert három kötet. Sem nagyságban, sem formában nem hasonlít amazokra. Mérete jóval nagyobb — 355 × 250 mm — kötése pedig fehér disznóbőrrel borított fatáblás, fémcsatos kötés; hiányzik róla a címeres *supralibros*, sőt minden más, az előző köteteknél annyira jellemzőnek talált ismertető is. A táblákat arany-nyomás helyett vaknyomású minták díszítik, a XVI—XVII. századi kiadói kötéseken igen gyakran előforduló típusos reneszánsz keretminták és egy-egy ugyancsak szokványos rombusz alakú arabeszk-szerű középdísz. Bizonyosnak látszik, hogy a kódexet nem *Istvánffy* köttette be, hanem nyilván másvalaki, de mindenesetre még a XVII. században. Nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy a kötés feltűnően hasonlít

a *Historiae* 1622. évi kölni kiadásának ugyancsak fatáblás fehér disznóbőr borítású kötéséhez. Egykorú felirat nem fordul elő rajta, csak jóval későbbi, valószínűleg XVIII. századvégi. A hátra ragasztott felső, sárgás színű címkén ez áll: CODEX ISTVANFIANUS RERUM HUNGARICARUM. Az alsó, zöldes színű címkén pedig ez: M.SS. SAEC. XVI.

Jellegét tekintve a kötet nem kolligátum, hanem *másolati könyv*, vagyis nem különböző helyekről származó és egybekötött iratok gyűjteménye, hanem folytatólagosan végzett másolással megtöltött kötet.

Tartalmilag ez a kódex sem homogén. A másolatok időrend és belső összefüggés nélkül, szeszélyes összevisszaságban sorakoznak egymás mellé. Túlnyomó többségük oklevél-, illetőleg levélmásolat, de előfordulnak kéziratok opusokról, vagy emlékmű-feliratokról készült másolatok is. Többségükben XVI. századi történésekre vonatkoznak (ezek közül a legkorábbi 1527-ben, a legkésőbbi 1576-ban kelt), de adódnak *Arpád- és Anjou-kori* tárgyak is. Összesen 22 másolat található a könyvben; közülük egy olasz, a többi latinnyelvű. A humanista opusok közül *Gregoriáncz* Pál (†1565) püspöknek két, *Szentgyörgyi* Gábornak egy munkácskája érdemel figyelmet.

A másolatok pontos címét és rendjét egyébként az alábbiakban adhatjuk:

- ff. 2–13. „Origo gentis Vngaricae. Auctore Paulo de Gregoriancz ep[iscop]o Jaurien[sis].”
- ff. 14–27^v. „Fundatio episcopatus Quinque Ecclesiensis.” Istvánffy autogr.
- ff. 28–29^v. „Tributum Nitrien[sc].” Istvánffy autogr.
- f. 30. „Priuilegij Andree regis Varasdien[si] ciuitati datae, in qua est memoria captiuitatis suae, quae in historijs non est.” Istvánffy autogr.
- ff. 32–35^v. „Proscriptio Feliciani.” Anno 1330. Istvánffy autogr.
- ff. 36–55. Litterae regum Hungariae Andree II., Belae IV., Elisabethae consortis Ladislai IV., Caroli I. et Ludovici I. Istvánffy autogr.
- ff. 56–82. Litterae regis Sigismundi et Matthiae. Istvánffy autogr.
- ff. 83–131. Epistolae regis Matthiae, nec non ad regem Matthiam exaratae. ff. 130–131. Istvánffy autogr.
- ff. 132–158. Litterae Christophori de Frangepanibus, Joannis regis Ungariae capitanei generalis. Anno 1527. Istvánffy autogr.
- ff. 140–132^v. Litterae Wladislai II. et Ludovici II. f. 145-ig és ff. 148–149^v. Istvánffy autogr.
- ff. 154–159. Gregoriáncz Pál opus: Series episcoporum et magnatum regni Hungariae anno 1558.
- ff. 160–161^v. „Proscriptio Werbewczy prima.” Anno 1525–1526. Istvánffy autogr.
- ff. 161–161^v. „Restitutio... Stephani de Bathor in magistratum suum palatiale...” Istvánffy autogr.
- ff. 162–173. „Desciptio coronationis... regis Maximiliani per Joannem Listhium.” Istvánffy autogr.
- ff. 174–176^v. „Juramentum Maximiliani archiducis Austriae regno Poloniae...” Anno 1576.
- ff. 178–179. Epitaphia... de Lisbona. Istvánffy autogr.
- ff. 180–181^v. „Priuilegium Andree regis II. Vng[ariae] capitaneo Zagrabiensi datum.”
- ff. 182–189^v. „Vna litera dell' Arsiccio intronato senese, alla signora Persia... 1557.” Istvánffy autogr.
- ff. 190–193^v. „Vita domini Palatini [Thomae Nádasdy] Auctore Gabrieli Zengiurgij.”
- f. 194. „Inscriptio monumenti eiusdem palatini.”

- ff. 194^v–195. „Mors Joannis Cociani. Vera nimirum narratio cur fuerit occisus. N. [Istvánffy].”
ff. 196–217. Epistolae, litterae privilegiales et donationales regum Matthiae, Caroli I. et eius consortis reginae Elisabethae, Stephani V., Andreae II. Istvánffy autogr.

Voltaképpen tehát ez a kötet is a *Historiae* kútfő-anyagának egy részét őrzi. A kötet valószínűleg előbb keletkezett, mint a másik három; nyilván akkor, amikor Istvánffy még nem határozta el, hogy művében 1490-nél régiebb időkre nem fog visszatekinteni.

Több kódexnek Széchényi Ferenc gyűjteményében sajnos nem sikerült nyomára akadnunk.

b) Van azonban a későbbi szerzeményű kéziratok között még egy nevezetes darab, magának a *Historiae*-nak Istvánffy által 1600-ban sajátkezűleg letisztázott kötete, helyesebben a műnek első felét (I–XX. könyvét) tartalmazó kéziratot kötet.⁷⁸ Ez a nagybecsű emlék nemcsak része volt az Istvánffy-könyvtárnak, hanem eredménye is annak a hatalmas szellemi kincstárnak, amelyet a könyvtár felölelt.

Külső megjelenésében ez a kódex nem hasonlít sem az első három, *supralibrossal* díszített kötethez, sem a most bemutatott dísznőbőr-kötéses könyvhöz. A testes, 613 fólióra terjedő kézirat valószínűleg a XIX. század elején kapta meggyipiros színű, klasszicizáló stílusú félbőr-kötését nyilván akkori tulajdonosától, a gróf Apponyi-család egyik tagjától.

Hátán, amelyet arany-nyomású növényág-szerű vonaldíszek és váza-, illetőleg lant-bélyegek díszítenek, felül ez a címrát olvasható: ISTVÁNFFY HIST. PANN. — alul pedig ez: MS. SEC. XVII. Belül az előzéklapon a Széchényi Könyvtár számára 1892-ben történt ajándékozás bejegyzése áll, majd egy választólap után Istvánffy Miklósnak 1575-ben Martinus Rota⁷⁹ által metszett eredeti arcképe következik; ezután pedig az autográf írású címlap a következő címrattal: NICOLAI ISTHVANFI PANNON. HISTORIARUM DE REBUS HUNGARICIS LIBRI XXXVIII. — a lap alján: 1614.

A kézirat elejétől végig Istvánffy Miklós kézírása. Minthogy a példány tisztázott, nem sok javítás van benne; ami van, az is nagyrészt autográf. A lapszéleken idegen kezeztől származó szélcímelek, részcímelek kísérik a szöveget.⁸⁰

c) Országos Széchényi Könyvtári kutatásunkat bevégezve, a budapesti Egyetemi Könyvtárban látunk munkához. Nagy Iván 1859. és 1822. évi említett megjegyzései⁸¹ szerint a XVIII. század vége felé ide került volna a felosztott jezsuita rend zágrábi könyvtára s vele együtt Istvánffy könyvanyaga.

Kézirattári kutatásunk itt a múlt század végén, még Szilágyi Sándor által közrebocsátott nyomtatott katalógusokra támaszkodhatik. A regiszterek gondos átnézése után itt is kedvező eredményre jutunk. A katalógus II. kötetének I. részében, a *Bölcsészeti* szakcsoportban F. 28. tételszám alatt rábukkanunk egy Istvánffy-kódexre,⁸² ismét egy fehér pergamenkötésű, Istvánffy-címeres darabra, amely újabb meggyőző bizonyossága a keresett könyvtárnak.

A kötés felső és alsó (330×240 mm méretű) tábláját azonos minták díszítik, azonos elrendezésben. Keretelésük kettős: mind a külső, mind a

belső keret három vaknyomású vonalból áll. A belső keret négy sarkán csúcsával kifelé forduló arany-nyomású stilizált virág helyezkedik el. A *supralibro*st mindkét tábla közepén ugyanolyan ábrázolásban és nagyságban találjuk, mint a Széchényi Könyvtári kódexeket. A kötés hátán négy borda öt mezőre osztja; az egyes mezők közepét arany-nyomású rozetta díszíti, a felső két mezőben ezenkívül tintairásos felirat olvasható: „*Eunapius, Athenagor, Peditasimus, Hippolitus, Dorotheus &c.*”

Maga a kézirat 124 számozatlan levélből áll és az időszámításunk szerinti első századok öt keresztény filozófusának — névszerint a kötet hátán felsoroltaknak⁸³ — többnyire *apologetikai iratait* tartalmazza görög nyelven. A hat opusculum ezek szerint a következő:

ff. (1—41.)	Ευναπίου βίαι σοφιστών. κα σοφιστών.
ff. (44—57.)	ἸΑθηναγόρου ἸΑθηναίου φιλοσόφου χριστιανῶ
πρεσβεία πρὸς Χριστιανῶν αὐτοκράτορας Μάρκου Αὐρηλίου
καὶ Αὐρηλίου Κομμόδου, Ἀρμενιακοῖς, Σαρματικοῖς το
δὲ μεγίστον, φιλοσόφοις.
ff. (59—73.)	Τοῦ σοφωτάτου Χαρτοφύλακος Βουλγαρίας κυροῦ
Ἰωάννου τοῦ παιδιαστίμου σύνοψις περὶ μετρήσεως καὶ
μειώσεως γῆς ἧτις καλεῖται κληρουχική
ff. (76—89.)	Τοῦ μακαρίου ἁγίου Ἰππολύτου, ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος,
λόγος περὶ τῆς συντελείας τοῦ κτισμοῦ. καὶ περὶ τοῦ
Ἀρχιεπίσκοπου καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
ff. (90—94.)	Δωροθέου ἐπισκόπου Τύρου ἀνδρὸς ἀρχαίου καὶ
πνευματοφόρου, καὶ μάρτυρος γενομένου ἐν τοῖς καιροῖς
Λαοτίου καὶ Κωνσταντίνου βασιλέως ὁμιλία περὶ τῶν
ὁ μαθητῶν τοῦ Κυρίου.
ff. (96—123.)	Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισβυτέρου
τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ Μανιχαίων.

Tulajdonképpen ez a kézirat is kolligátum. Az egyes darabok kiállításá egyformán gondos, egyik-másik (*Eunapios* és *Athenagoras*) díszítve is van, főképpen rubrumokkal: vörös növénydíszes fejléccel, vörös címirattal, vörös iniciáléval, vörös kereteléssel, vörös szélcímekkel és glosszákkal, vörös marginális díszekkel és kolofonnal.

Fontos bizonyíték ez a kódex arra, hogy az *Istvánffy*-könyvtár nem csupán történeti kútfőkből tevődött össze, helyük volt abban az antik tudományos irodalom emlékeinek is.

d) További kutatásunk során a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában* is találunk *M. Irod. Irok 4-r. 241.* jelzet alatt egy *Istvánffy*-kódexet. Negyedréte alakú, 227×176 mm nagyságú kötet ez, XVIII. századvégi málnaszínű bőrkötésben mind a felső, mind az alsó tábláján azonos arany-nyomású finom barokk ornamensekkel. *Supralibros*, címirat nincsen rajta.

A kötet 1860-ban Horvátországból *Kukuljević* Iván (1816—1889) történettudós ajándékként került Akadémiánk birtokába⁸⁴ és legnagyobb részében *Istvánffy* Miklósnak 1564—1602-ig, sajátkezőleg írt költeményeit tartalmazza. Terjedelme 86 fólió, tartalma részletesen a következő:

- ff. 1—74. Carmina Nicolai Istvánffy pro-palatini Hungariae. Istvánffy autogr.
 ff. 75—85. „Nomina veterum Romanorum...” XVII. sz. Idegen kéz írása. — Ugyanitt az üres laprészeket vezetett be egy későbbi possessor. jellelű feljegyzéseket vezetett be egy későbbi possessor.
 ff. 82—82^v. Tabulaturás dal-lejegyzések: „Kinchbe nagjób kinch ninch...”
 f. 85^v. Ebeczky Mátyás négy soros verse Istvánffy Miklóshoz. — Ugyanitt Kisvárday Miklós bejegyzése e könyvnek Krechmer János részére történt ajándékozásáról. XVII. sz.
 f. 86. Tollpróbák.

Itt az Istvánffy-könyvtárnak egy további szakcsoportja mutatkozik meg előttünk: a *poemata*-szak.

A budapesti műemlék-könyvtárak után azokban a vidéki könyvtárakban nyomozunk, ahová az irodalom adatai elvezetnek.

e) Az *egri Főegyházmegyei Könyvtár* kéziratái között Y. IV. 55. jelzet alatt szintén előfordul egy Istvánffy-kódex, amelyet általában *Istvánffy-stylyonarium* néven emlegetnek. Ezt a 295 mm magas, összesen 165 fólióra terjedő kötetet XVIII. századi díszítés nélküli félbörkötés borítja, hátán párszavas címíráttal: „*Diplomata Regni Hungariae. Istvanffi.*” Belül ugyancsak a XVIII. századból eredő bővebb cím is olvasható: *Diplomatarium Regni Hungariae, una cum stylo Cancellariae Regiae Hungaricae, qui sub Divis Hungariae Regibus Matthia Corvino, Ulasdislao II., Ludovico II., Joanne Zápolya, et Ferdinando I. in usu erat; per Nicolaum Istvanffi de Kisaszonysalva... manu propria conscriptum...*⁸⁵

Tehát itt is minden bizonnyal az *Istvánffy*-könyvtárnak egy eredeti darabjával van dolgunk. *Istvánffy* ezt nyilván a királyi kancelláriában használata, majd a kancelláriából való távozása után könyvtárában helyezhette el egyéb, a joggyakorlatra vonatkozó könyvei közé.

f) A kismartoni herceg Esterházy-könyvtárban is nyilvántartott az irodalomtudomány egy Istvánffy-kódexet. Sajnos, a hercegi könyvtár antiqua anyaga a második világháború alatt szétszóródott. Egyelőre nem állapítható meg, hogy az általunk keresett kódex megvan-e vagy nincsen. Így be kell érniünk azzal a leírással, amelyet — *Koller* Ferenc korábbi feljegyzése alapján — 1866-ban Toldy Ferenc adott róla.⁸⁶

Istvánffy kortársának, az ugyancsak humanista *Forgách* Ferencnek (1530 k.—1577) nem kevésbé híres történeti munkájáról, a *Rerum Hungaricarum svi temporis commentarii*-ről van szó, helyesebben ennek egyik eredeti kézirati példányáról, amelynek alapján a *Monumenta*-sorozatbeli kiadás készült.⁸⁷

A XIX. század elején a kódexet még az eredeti *Istvánffy*-féle pergamenkötés borította, mindkét tábláján az ismert címeres, felírtos *supralibros*-szal. A kötet hátán akkor a következő felírás volt: *Francisci Forgách de Ghymes Eppi Varadiensis Historia sui temporis.*, ezenkívül No. 187 könyvtári jelzet.⁸⁸

A *Commentarii*-nak három kéz által írt szövege 296 levélre terjedt; utána következtek további 27 levélen a szerző testvérének, *Forgách* Simonnak s kis részben *Istvánffy*-nak magyar nyelvű annotációi. A munkát *Istvánffy*

Miklós *Forgách*-életrajza (*Vita auctoris*) egészítette ki és latin nyelvű szeljegyzetei kísérték.⁸⁹

A múlt század közepe táján a kódexet az *Esterházy*-család átköttette; *Toldy* idejében már vörös félbőrkötése volt a hercegi címerrel díszítve.⁹⁰

A *Forgách*-kézirat az egykori *Istvánffy*-könyvtárnak ismét újabb gyűjteménycsoportját mutatja meg: azt a sorozatot, amely a humanista kortársak műveiből alakulhatott.

Beszámolóink következő részében — sajnos — sem valóságosan meglévő, sem lappangó további kódexeket nem tudunk bemutatni. A hajdani *Istvánffy*-könyvtár kincseinek feltárásában ezután csupán elszórt irodalmi adatokra hivatkozhatunk, mint olyan bizonyosságokra, amelyeket előtünk járt kutatók szereztek s hagytak ránk *Istvánffy* Miklós könyveiről.

g) *Toldy* Ferenc gondos kutatásai alapján fel kell tételezni, hogy *Brutus* Gioanni Michele-nek (1517—1592), *Báthory* István király, majd *Rudolf* császár udvari történetírójának *Magyar Historiájából* egy eredeti példány 1598 után egyideig *Istvánffy* Miklós könyvtárában volt. Egyik gyulafehérvári példány lehetett ez, amely valószínűleg akkor került *Istvánffy* kezébe, amikor *Pecz* Bertalannal diplomáciai küldetésben járt *Báthory* Zsigmond fejedelemnél. Később — úgy lehet — *Istvánffy* átadta ezt a példányt a bécsi udvari könyvtárnak, ahol talán még ma is megvan.⁹¹ Ha csakugyan így történt, bizonyosra vehető, hogy *Istvánffy* a kódexről annak átadása előtt másolatot készített vagy készíttetett. Tanúságszámba vehető erre nézve az a körülmény is, hogy *Brutus* művének részletes használata a *Historiae* szövegéből kétségbevonhatatlanul kitűnik.

b) Egy másik humanista történetíró kortársnak, *Baranyai Decsi* (*Decius*) Jánosnak (†1601) *Magyar Historiája* — *Bod* Péter értesülése szerint — 1603-ban ugyancsak megvolt *Istvánffy* Miklós kézirat-könyvtárában.⁹¹

j) Ismeretes, hogy a *Historiae* első könyveinek egyik főforrása *Bonfini* Antonio (1439 k.—1503) nagy műve, a *Rerum Ungaricarum Decades* volt. Ebből *Istvánffynak* már három nyomtatott kiadás (az 1543. és 1568. évi baseli, valamint az 1581. évi frankfurti) is rendelkezésére állhatott,⁹³ de nincsen kizárva, hogy ezeken kívül volt a könyvtárában még egy régi kézirat példány is. Az első két kiadás előszavából tudjuk ugyanis, hogy *Brenner* Márton, a mű első sajtó alá rendezője *Istvánffy* atyjától, *Istvánffy* Páltól kapta azt a kéziratot, amely a kiadás alapjául szolgált.⁹⁴ Feltehető tehát, hogy ez a példány, vagy ennek egy mása még *Istvánffy* könyvei között is megtalálható volt.

A történettudományi szövegvizsgálat eredményei még további következtetésekre is alapot adnak. Több mint valószínűnek kell tartanunk, hogy mindazok a kéziratok források, amelyeknek használata a *Historiae* előadásában kimutatható — eredetiben, vagy másolatban megvoltak *Istvánffy* könyvtárában. Így meg kellett lennie többek között *Szerémi* (*Syrmiensis*) György, *Tinódi* Sebestyén, *Verancsics* (*Verantius*) Antal, *Zermegh* János, *Szamosközy* (*Samosius*) István, *Tabero* Lodovico, *Sanudo* Marino és *Seed* Eddin munkáinak.⁹⁵ De meg lehettek olyan kéziratok kútfők is, amelyek még *Istvánffy* korában nyomtatásban megjelentek, pl. *Ransano* Pietro, *Brodarics* István, *Budina* Sámuel munkája.⁹⁶

Mіндеzen kívül *Istvánffy*nak személyi kapcsolatai alapján fel lehet még tenni, hogy könyvtárában *Oláh Miklósnak*, *Sambucus (Zsámbóky) Jánosnak*, *Dudithius (Dudith Sbardélet) Andrásnak*, *Radetius Istvánnak*, *Listhius Jánosnak*, *Heresinec (Heresincius) Péternek*, *Pázmány Péternek*, *Szuhay Istvánnak*, *Balásffy Tamásnak* is lehettek kisebb-nagyobb kéziratai, följegyzései.⁹⁷ Sőt több jel vall arra, hogy *a magyar, horvát és erdélyi katolikus és protestáns humanizmus* jelentősebb személyiségeinek írásai, ha csak másolatban is, képviselve voltak az *Istvánffy*-könyvtárban. Elég talán, ha a fentebb már ismertetett kódexekben előforduló analekták szerzőire: *Verancsis* Faustusra, *Vurffel* Györgyre, *Bocattius* Jánosra, *Gregoriáncz* Pálra, *Szentgyörgyi* Gáborra utalunk.

De talán nem esünk túlzásba akkor sem, ha gyanítani merjük, hogy *Miksa* császár udvarának nagyírú humanistáitól (*Cuspinianustól*, *Pergertől*, *Gracchus Pieriustól* és *Fuchsmagentől*),⁹⁸ akikkel több, mint két évtizedes kancelláriai működése idején bizonyára alkalma volt megismerkedni — is szerzett magának kéziratokat *Istvánffy*. *Clusius* Carolus udvari botanikussal való szoros barátságáról hiteles bizonyásaink vannak.⁹⁹

Mindenesetre azonban feltehetünk *Istvánffy* könyvtárában számos testes leveleskönyvet, amelyek a humanista műveltségű magyar—horvát főurak és főpapok leveleit éppen úgy felöllelhették, mint a hazai és külföldi humanista tudósok epistoláit.

A kézirat-könyvtár köteteinek számát pontosan nem tudjuk meghatározni, de semmi esetre sem tévedünk, ha legalább 200-ra tesszük. Erre a kezünkben levő *Istvánffy*-kötésű kódexekre írt jelzetek, helyszámok okvetlenül feljogosítanak bennünket. A *supralibros*-szal ellátott négy kötetben szereplő helyszámok (182, 186, 187, 197) közvetlenül megközelítik a kétszázas számot.

Az *Istvánffy*-könyvtár állományának feltárására irányuló kutatásainkat ezek után a nyomtatványanyagra is ki kellene terjesztenünk. Ez azonban még budapesti viszonylatban is külön nagyszabású programot jelentene, amelyre egyelőre nincsen lehetőségünk. Ezen a vonalon csupán az irányvonalak kijelölésére szorítkozunk.

3. Feltevések az *Istvánffy*-könyvtár nyomtatvány-anyagáról

Nyilvánvaló, hogy *Istvánffy* könyvtárának nyomtatvány-gyűjteményében is elsőrangú szerepük volt a *Historiae* megírásánál felhasznált kiadványoknak. A tudományos szövegvizsgálat a források kielemzése tekintetében — sajnos — mindmáig nem jutott kielégítő eredményekre. Részletesebben csak a *Fodor*-féle disszertáció foglalkozott a témával, de az is szűk keretben, az I—V. könyvre vonatkozólag.¹⁰⁰ A többi idevágó cikk megállapításai szinte inkább csak ötletek, mint bebizonyított tények, úgyhogy tájékozottságunk ebben a körben meglehetősen szerény. Azokra a kiadványokra, amelyeknek *Istvánffy* nagy műve létrejöttében okvetlenül részük volt, s amelyek minden valószínűség szerint megvoltak könyvtárában, az alábbiakban utalhatunk.

a) A magyar történet krónikás, illetőleg humanista feldolgozásai közül *Turóczi* János *Chronica Hungarorum*a (az 1488. évi augsburgi vagy brünni kiadás) — *Kercselich* Boldizsár Ádám (1715—1778) tanúsága szerint — *Istvánffy*

autográf széljegyzeteivel a XVIII. század második felében még megvolt Horvátországban.¹⁰¹

Meg kellett lennie még *Bonfini Rerum Hungaricarum*-ának is, még pedig mind a *Brenner*-féle 1543. évi baseli kiadásnak (hiszen említettük, ehhez éppen Istvánffy Pál szolgáltatta a hiteles kéziratot), mind a *Sambucus*-féle 1568-i baseli, esetleg az 1581. évi frankfurti kiadásnak.¹⁰²

Ransano Epitome rerum Ungaricarum-a (a *Sambucus*-féle 1558. évi bécsi kiadásban s valószínűleg a *Pécsi* Lukács-féle 1579. évi nagyszombati kiadásban), *Taurinus Stauromachia*-ja (valamelyik 1519. évi kiadásban), ugyancsak *Tubero Commentariorum de rebus . . . in Pannonia gestis libri XI.*-je (Frankfurt, 1603) sem hiányozhatott Istvánffy könyvespolcáról.¹⁰³

b) A környező és a távolabbi európai országok történetére vonatkozó értesüléseit Istvánffy főképpen *Dubravius Joannes Historia Boiémica*-jából (Basel 1575, Hanau 1602), *Cureus Joachim* és *Müller Laurentius Schlesische General Chronica*-jából (Wittenberg 1585), *Cromerus Martinus De origine et rebus gestis Polonorum*-ából (Basel 1555, 1556, 1558, 1568), *Jovius Paulus Historiarum sui temporis libri*-jéből (Basel 1567, Firenze 1550–1552, Paris 1558, 1560)¹⁰⁴ és *Ortelius Abraham Theatrum orbis terrarum*-ából (Antwerpen 1579) merítette. Az utóbbi megszerzésére és birtoklására vonatkozólag konkrét adataink is vannak.¹⁰⁵

c) A török világ eseményeiről Istvánffy — saját közvetlen értesülésein túlmenően — is tájékozódni kívánt, s felhasználta a nyugati tudományos irodalom eredményeit. Így elsősorban *Cuspinianus Joannes De Turcorum origine* (Antwerpen, 1541), *Reusner Nicolaus Selectissimarum orationum . . . de bello Turcico . . . volumen* (Leipzig, 1596), vagy *Epistolarum Turcicorum variorum . . . auctorum libri V.* (Frankfurt, 1598) című, esetleg más idevágó művét — továbbá *Jovius Paulus Turcicorum rerum commentarius*-át (Wittenberg, 1537, Antwerpen, 1538), vagy más munkáját, úgyszintén *Schar dius Simon Historicum opus in quatuor tomos divisum* (Basel, 1574) című forrásgyűjteményét *Brodarics, Sambucus, Soiter, Stella, Budina, Herold* és *Lazius* egykorú leírásaival a magyarországi török harcokról, végül *Leunclavius Joannes Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae* (Frankfurt, 1591), vagy *Annales Sultanorum Othmanidorum* (Frankfurt, 1598) című, esetleg más munkáját. Az utóbbi szerző valamelyik művének megrendelése és meghozatala Istvánffy levelezéséből kitűnik.¹⁰⁶

d) Ismeretes az is, hogy Istvánffy nem érte be a magyar történelemnek az egykorú, európai történelem keretei között való megtárgyalásával, hanem mint igazi humanista figyelmet fordított a magyarországi római emlékekre is. Idevágó forrásai egyrészt a klasszikus auctorok (id. *Plinius, Herodianus, Zosimus, Dio Cassius*), másrészt a humanista kutatók, többek között *Lazius Wolfgangus (Reipublicae Romanae in exteris provinciis bello aquisitis constitutae commentariorum libri XII.* Francofurti, 1598., I. kiad. 1543) és *Szamosközy Stephanus (Analecta Lapidum Vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum.* Padua, 1593., Frankfurt, 1598.)¹⁰⁷

Ennyi és nem több az, amit ez idő szerint az Istvánffy-könyvtár nyomtatványanyagáról megsejthetünk. Arra nézve, hogy a történelem mellett a többi humaniorákat, elsősorban a görög és latin klasszikus költőket, szónokokat és filozófusokat, a iurisprudentiát, a mathesist és a különböző természet-

tudományi tárgyakat mely művek képviselték a könyvtárban, jóformán semmiféle támpontunk nincsen. Pedig alig férhet kétség hozzá, hogy *Istvánffy* Miklós nemcsak Itáliából hazatértekor hozott magával számos olyan jeles munkát, amellyel egyetemi tanulmányai során megismerkedett, hanem nyilván későbbi bécsi és prágai tartózkodása alatt is vásárolt, s külföldről megrendelt érdeklődési körébe eső régi és új könyveket. Némi bizonyosságot tesznek erről *Istvánffynak* 1591. május 1-én és 1592. október 31-én kelt, *Clusius* Carolushoz intézett levelei. Ezekben egy tudományos munkán kívül két klasszikus regénynek, *Heliodorus Aetiopica*-jának és *Achilleus Tatios De Amoribus Leucippes et Clitophantis*-ának megszerzését és megküldését kéri.¹⁰⁸ A könyvtár állományának ezeket a részeit azonban voltaképpen teljes homály borítja — ide betekintést nyernünk talán majd csak egy rendszeres levéltári kutatás véghezvitele után lehet.

Arról az előadottak alapján mindenesetre meggyőződhattünk, hogy a hír, amely *Istvánffy* Miklós könyvtáráról a XVIII. század második fele óta tudós körökben szárnyra kelt, nem volt mende-monda, legenda. Az *Istvánffy*-könyvtár élő valóság volt; a kezünkben levő kódexek s más hiteles adatok elvitatathatlan tanúságot tesznek róla.

Megállapításunkat még két kérdés tisztázásával szeretnénk megtoldani, ti.: hol volt eredetileg, illetőleg milyen sorsra jutott az *Istvánffy*-könyvtár?

4. Az *Istvánffy*-könyvtár eredeti helyének kérdése

A vázlatos életrajzok nem sok bepillantást engednek *Istvánffy* Miklós magánéletébe. Így többek között semmi sem szólunk arról, hol volt a családi otthona. Megemlítik, hogy gyermekkorában Baranyából szüleivel együtt elmenekült s egy időre Szigetvárt telepedett meg; ezentúl életének további során úgy tűnik fel, mintha nem is lett volna Magyarországon állandó jellegű lakása. A nagyszombati főpapi udvarokból Itáliába került, hazajövele után pedig mintha mindig Bécsben és Prágában lakott volna — mintha gyakori utazásairól mindig a császárvárosokba tért volna vissza.¹⁰⁹ Említés történik ugyan arról, hogy sokfelé (Baranya, Somogy, Zala, Pozsony és Győr megyében) voltak az országban birtokai, de otthonáról nem derül ki semmi.¹¹⁰ Kétségtelen, hogy 1566 után Szigetvárott nem lakhatott s másutt sem igen a Dunántúl déli, keleti és középső megyéiben. Számbajöhetnek a nyugati és a kisalföldi megyék; apja tudvalevőleg a Zala megyei Nemptiben (Lentiben) halt meg (1553),¹¹¹ kisleányát a Pozsony megyei Felbáron temették el (1581),¹¹² ő maga 1585-ben Sopron város kapitánya lett,¹¹³ emellett az országgyűlések miatt sokat kellett Pozsonyban tartózkodnia. Ám tartós lakása — úgy látszik — e helyeken nem volt. Ez arra indít bennünket, hogy otthonát a Dráván túl, szlavóniai, illetőleg horvátországi birtokain keressük, elsősorban eltemetése helyén, a Varasd megyei Vinicán.¹¹⁴ Leveleinek keltezéséből és tartalmából kiderül, hogy valóban a vinicai vár volt az a hely, amely 1568 után családi fészkekül, gazdasági központjául szolgált, ahol háztartását berendezte. Édesanyja családjának, a *Gyulay*-familiának egyik uradalmi székhelye volt ez; valamikor a XV. század végén *Corvin János* hercegsége idején szerezték az őssal a trakostyáni várbirtokkal együtt.¹¹⁵ *Istvánffy* nagybátyjával, *Gyulay Jánossal* azonban 1566-ban kihalt a család, s birtokainak a koronára kellett

háramlaniok. Csak a királyi udvar kegyéből — ne feledjük, hogy *Istvánffy* ekkor már érdemeket szerzett a kancelláriában — sikerült *Istvánffy* anyjának, *Gyulay* Hedvignek a vinicai uradalmat megmenteni maga és fia, illetőleg nővérei gyermekei (a *Gersei Petbők* és a *Ludbregi Thuróczyak*) számára. Úgy látszik, hogy a két mezővárosból (Vinica, Peterianec) és 23 faluból álló hatalmas uradalmat új donációként ettől kezdve *Istvánffy* Miklós és unokatestvérei közösen birtokolták.¹¹⁵ Fel van jegyezve, hogy itt a családi otthonban élt és hunyt el *Istvánffy* édesanyja,¹¹⁷ s valószínű, hogy 1568-ban *Istvánffy* mint új házas, ide hozta fiatal feleségét, *Bajnai Both* Erzsébetet. Később a nyolcvanas-kilencvenes években is gyakran szerzünk tudomást *Istvánffynak* itt tartózkodásáról; itt zajlott le leányainak eljegyzése és lakodalma,¹¹⁸ 1602-ben itt halt meg felesége,¹¹⁹ s 1615-ben ő maga is.¹²⁰

Több mint valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy *Istvánffy* tudós műhelye és könyvtára a vinicai várban volt. Májig ismert szlavóniai levelei szinte mind innen keltek; innen a nagy műnek, a *Historiae*-nak ajánlása is 1608-ban, illetőleg 1610-ben.¹²¹

Számos egyéb horvát- és szlavónországi birtokai közül még csak egyet említenek a források, mint olyant, ahol *Istvánffy* lakást tartott s ahol írogatni szokott: a Zágráb megyei Paukovec-et, ugyanazt, amelyet végrendeletében a zágrábi jezsuita kollégiumnak hagyományozott. *Kercselich* Boldizsár Ádám, a horvát történelem XVIII. századi jeles kutatója is úgy tudta, hogy a *Historiae* Vinicán és Paukovecben íródott.¹²² Nem zárható ki tehát az a lehetőség sem, hogy a könyvtár, vagy annak egy része esetleg a paukoveci kúriában volt felállítva.

Vinica mellett az szól, hogy itt kellett lennie *Istvánffy* főúri udvartartásának, „familiájának”, servitorai népes csapatának, annak a jellegzetes magyar életiskolának, amelyről *Takáts* Sándor olyan eleven képet festett.¹²³ Ismeretes, hogy nem messze innét húzódott a szlavón végvidék, amelyen szinte szünet nélkül folyt a harc a törökökkel. Ezen a tájon a nép évről évre csak fegyveres kézzel szánthatott, vethetett, arathatott.¹²⁴ Vinica tehát nagyszerű vitézi iskolája lehetett a környék nemesi ifjúságának, de egyszersmind szellemi iskolája is, csakúgy mint a *Batthyányak* és *Nádasdyak* dunántúli¹²⁵ s a *Thurzók*, *Illésbázyak*, *Révayak* s más főrendű családok felvidéki udvarai. Ha valaki, akkor *Istvánffy*, a kor legműveltebb humanista főura nyilván messzemenően gondoskodott közeli és távolabbi atyafiságának s pártfogoltjainak, igényes szellemi kiképzéséről is. Ez különben — a kor felfogása szerint — gazdagságából, előkelő állásából folyó kötelessége is volt. Ebben a nevelésben pedig, ha csak szemléltető eszközként is, nyilván szerepe volt a könyvtárnak.

A paukoveci kúria, mint könyvtárőrző hely mellett viszont az a körülmény szól, hogy kissé távolabb esett a végvár-vonaltól; csendesebb, biztonságosabb hely volt, ahová a harcok hullámai kevésbé csaphattak el, ahol zavartalanabban lehetett dolgozni, tudományosan búvárkodni. Ha valóban itt írta *Istvánffy* a *Historiae*-t, vagy annak egy részét, akkor szükségképpen itt kellett tárolnia apparátusát, könyvtárát is, vagy annak legalább történelmi anyagát.

Az a feltevés, amelyet Toldy Ferenc kockáztatott meg, hogy ti. *Istvánffy* Pozsonyban tartotta volna könyvtárát,¹²⁶ ezek szerint aligha áll meg. Leg-

feljebb arról lehet szó, hogy pozsonyi szállásán is tartott több-kevesebb nélkülözhetetlen kézikönyvet, s esetleg néhány jog- és törvénytudományi segédletet, hogy országgyűlések idején kezeügyében legyenek.

5. Az Istvánffy-könyvtár szétszóródása

Tudjuk, hogy *Istvánffy* 1615. április 1-én hunyt el. Mivel férfi örököse nem volt (egyetlen fia még gyermekkorában meghalt, s utódok nélkül haltak el fivérei is) az ő családi birtokait is, mint nemrég a *Gyulayakét* a koronára való háramlás fenyegette. Erre azonban nem került sor. Az uralkodóház szolgálatában szerzett nagy érdemeire tekintettel *Rudolf* király 1599-ben felruházta *Istvánffy*t a birtokai felett való szabad rendelkezési joggal,¹²⁷ s ezáltal lehetőség nyílt rá, hogy a fiágon magvaszakadó család javait a leányág örökölje. *Istvánffy* Miklós végrendeletét a történetirodalom mindmáig nem ismeri, s így nem lehet tudni, miként oszlott meg az örökség a három *Istvánffy*-lány között.

Nincsen pontos értesülésünk természetesen a könyvtárra nézve sem. Egyetlen okmányszerű hiteles forrásunk idevágólag a zágrábi jezsuita kollégiumnak eredeti *historia domus*-a, amelyet a legutóbbi időkig a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzött.¹²⁸ Sajnos, ebből sem tudunk meg többet, mint amennyit a XIX. század eleje óta az irodalomból már úgys ismeretes volt. A háztörténet vonatkozó szakasza úi. a következőket mondja: „Moriens [Istvánffy] magna[m] nobis Bibliothecae sue parte[m] Zagrabiam transcripsit, uti videre est in ys libris quos ad tanti viri memoria[m] ejus liberalitate nos accepisse fatemur in Bibliotheca.” Vagyis innen is csak az derül ki, hogy *Istvánffy* könyvtárának *nagyrésze* ment át a jezsuiták tulajdonába. Így arra nézve, hogy miből állt ez a nagy rész ismét csak feltevészerűen lehet következtetni.

Véleményünk — a rendelkezésre álló adatok alapján — a következő.

Úgy látszik, mintha a jezsuiták a könyvtár nyomtatvány-gyűjteményét egészen, de kézirat-gyűjteményét csak részben nyerték volna el, ti. a *Historiae*-val össze nem függő anyagot — míg a *Historiae* kéziratos forrásai mintha továbbra is a család kezében, a leányági örökösöknél maradtak volna. Emellett látszanak tanúskodni azok a kódexek, amelyek a múlt század folyamán az ismeretlenség homályából előbukkantak, s amelyeket közvetlenül, vagy közvetve a fentebbiekben bemutattunk.

Vegyük szemügyre a már ismert kódexeket egymásután s próbáljuk meghatározni hol, milyen jellegű gyűjteményből kerültek elő.

a) Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 3606. jelzetű három kódexe, a kéziratári növedéknapló tanúsága szerint, 1895-ben Alsószopori Nagy Imre (1822—1894) történetíró hagyatékából vétel útján került gyűjteményünkbe.¹²⁹ A korábbi possesorokra magukból a kódexekből kapunk részleges eligazítást. A II. és III. kötet belsejében (az előzéklap verzóján) egy-egy tintairásos névbejegyzést, mindhárom kötet felső táblájának belső oldalán egy-egy nyomtatott ex-librist találunk.

A kézírásos bejegyzés szövege ez: *Comitis Joannis Draskovith Anno 1664.* Az ex-libris irata: *Ex libris J. C. Draskovich. In Bib. Zagr. Anno 1826.* Az *Istvánffy*-genealógiát ismerve,¹³⁰ azonnal rájöhetünk, hogy itt az alnádor

középső leányának, *Draskovics* II. János horvát bánhoz (†1613) nőül ment *Istvánffy* Évának leszármazottairól van szó. Kiderült az is, hogy az 1664. évi bejegyző, *Draskovics* III. János nem más, mint *Istvánffy* Éva fia, Magyarország nádora; az 1826. évi possesor pedig bizonyára *Draskovich* Janko (1770—1856) az ismert illyr politikus,¹³¹ *Istvánffy* Éva ükunokája. Nyilvánvaló lehet tehát, hogy a szóbanforgó kódexek *Istvánffy* Miklós halála után nem lettek átadva a zágrábi jezsuitáknak, hanem családi tulajdonban maradtak. Magyarországra minden bizonnyal maguknak a *Draskovics*oknak révén kerültek, akik magyar földön is birtokosok voltak s tőlük juthattak esetleg több kézen át *Nagy* Imréhez.

Ugyancsak magántulajdonból, nagyrészt előkelő gyűjteményekből kerültek elő a többi *Istvánffy*-kódexek is.

b) Említettük, hogy *Forgách* Ferenc *Commentarii*-ja az *Esterházy* hercegek kismartoni könyvtárában volt a legújabb időkgig.¹³²

c) A *Historiae* első húsz könyvének autográf kézírata az *Apponyi* grófok nagyapponyi könyvtárából ajándékként került az Országos Széchényi Könyvtárba.¹³³

d) Az *Istvánffy-stylionarium* a *Ruttkay*-, illetőleg a *Szirmay*-családon keresztül jutott az egri érseki levéltár gyűjteményébe.¹³⁴

e) A fehér disznóbőr kötésű *Codex Istvanffianus*, tudjuk, *Széchényi* Ferencé volt, ő meg — *Kovachich* Márton György jegyzete szerint — Bécsben vásárolta.¹³⁵

Magyar történelmi tárgyú *Istvánffy*-kódex tehát jezsuita birtokból, vagy a jezsuiták után öröklő egyházi és állami intézményektől mostanáig nem került elő.

Ellenben az általunk ismert egyetlen hittudományi tárgyú *Istvánffy*-kódex, ma is a budapesti Egyetemi Könyvtárban van,¹³⁶ annál az intézménynél, amely a XVIII. század végén királyi rendelkezés alapján részben átvette a feloszlatott jezsuita kollégiumok könyveit. A kézirat vándorútjára egyrészt az egyetem egykori tudós tanárának, *Schedius* Lajosnak (1786—1847) a kötetbe (a felső kötéstábla belső oldalára ragasztott negyedret alakú cédulára) írt sajátkezű tájékoztató sorai, másrészt az előzéklapon és az első fólió *recto*ján olvasható *possessor*-bejegyzések vetnek fényt. *Schedius* megállapítása szerint a kódex „olim ad Nicolaum Istvánfy ac prius haud dubie ad Joannem Sambucum” tartozott, ami — ismerve *Sambucus* és *Istvánffy* tanári-tanítványi, majd baráti viszonyát — teljesen elfogadhatónak látszik. Az előzéklapon levő bejegyzés XVII. századi írású, s így szól: „Collegij Soc(ieta)tis Jesu Catalogo Inscriptus.” Minden valószínűség szerint ez a zágrábi kollégium jegyzete az 1615. évi birtokbavételt követő időkből. A másik possesor-bejegyzés az 1. fólió versoján már XVIII. századi írású: „Coll[egium] Sopr[oniense] S[ocietatis] J[esu] [1]756.” Eszerint tehát a kódex még a Jézus Társaság feloszlatása előtt átkerült a rend zágrábi kollégiumából soproni kollégiumába. Itt azonban nem sokáig maradhatott. Az Egyetemi Könyvtár nyomtatott katalógusa szerint ui. a kéziratot a budai, majd pesti Universitas a jezsuiták főkollégiumából, Nagyszombatból kapta a rend feloszlatása után.

Mindezek a jelek tehát megerősíteni látszanak fentebbi véleményünket, amely szerint *Istvánffy* Miklós kézirat-könyvtárából a zágrábi jezsuiták a

magyar történelmi vonatkozású kódexeket valószínűleg nem kapták meg, átvették ellenben a teológiai s nyilván a filozófiai tárgyú kéziratokat. A *Historiae* kútfő-anyagául szolgáló gazdag kéziratgyűjteményen minden bizonnyal a három *Istvánffy*-lány, Orsolya *Lipcsey* Jánosné, Éva *Draskovics* Jánosné és Katalin *Keglevich* Györgyné, illetőleg általuk a három említett család osztozott.¹³⁷ Ez ugyanis olyan anyag volt, amelyre történeti és politikai vonatkozásainál fogva sokkal inkább szüksége lehetett a családnak, mint a zágrábi kollégiumnak. Az örökösök birtokából azonban — úgy látszik — a gyűjtemény évszázadok folyamán többé-kevésbé szétszóródott.

Ami az *Istvánffy*-könyvtár nyomtatvány-gyűjteményét illeti, ennek szétszóródása is nyilvánvalónak látszik. Sorsát a következőkben vázolhatjuk.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában fennmaradt a Jézus Társaság zágrábi házának nyilván a rend feloszlata és javainak lefoglalása alkalmából készült könyvtárjegyzéke.¹³⁸ Ebben azonban sajnos a könyvállomány különböző eredetű rétegei általában nincsenek megjelölve, s így nem tudható meg, mely műveket tekinthetünk *Istvánffy* hagyatékából valóknak. Csupán sejtéseket lehet a XVI. századi történelmi anyaggal kapcsolatban megkockáztatni azokban az esetekben, amikor a *Historiae*-nak már ismert forrásaival találkozunk. Ezen túl esetleg kiindulási alapot s szempontokat is kaphatunk a további kutatásokhoz.

A jegyzék (*Catalogus librorum bibl[iothecae] Soc[ietatis] Jesu Zagrabien[sis]*) összesen 3126 művet foglal magában 22 tudományszakból. Minden mű sorszám, cím, forma, példányszám, kiadási év és hely megjelölésével van feltüntetve. A sorszám-rovatban ezenkívül a legtöbb könyvnél bizonyos jel (K., vagy S.C., vagy +) is szerepel. Ezeknek jelentésére nézve a lajstrom elején találunk magyarázatot. Kiderül, hogy a jelek a könyvtár állományának II. József császár rendelete alapján 1786-ban történt szétosztását mutatják. K-val jelölték azokat a könyveket, amelyeket *Kercselich* Boldizsár Ádám 1777-ben kelt adománylevelével a zágrábi jogakadémiának ajándékozott,¹³⁹ annak a tanintézetnek, amely 1773 óta a jezsuiták könyvtárát is birtokolta. Ez a hagyaték „*publico patriae usui*” szolgált s mint ilyen nem kerülhetett felosztás alá. Az S.C. jellel megjelölt könyveket József császár a pesti papnevelő szemináriumnak (*Seminario Cleri Pestiensis*) szánta. Ezek tehát Pestre voltak irányítandók. Kereszt (+) jelet a zágrábi akadémia számára fenntartandó anyag kapott. Megjelöletlenek maradtak azok a művek, amelyeket a pesti egyetem használatára kívánt bocsátani a császár.

Ez a szétosztás számunkra annyiban érdekes, hogy útmutatással szolgálhat azoknak a műveknek felkutatására, amelyeknek *Istvánffy*hoz tartozását feltételezni lehet. Áttekintve a jegyzéket, megállapíthatjuk, hogy a bennünket elsősorban érdeklő szakcsoportok, így a *Historia*-szak is, túlnyomórészt Zágrábban maradtak. A pesti egyetemnek a magyar vonatkozású művekből meglehetősen csekély rész jutott, a pesti szeminárium pedig kizárólag hit-tudományi munkákat kapott. Az is megállapítható, hogy az elosztásnál a jegyzékben foglalt összes anyag túlnyomó többsége Zágrábban maradt. A legkecsegtetőbb kutatási területet számunkra mindenesetre a jezsuita törzanyag nyújthatja, de biztató lehet ennek kiegészítő részében, a *Kercselich*-hagyatékban való kutatás is, hiszen említettük, hogy *Istvánffy* Miklós szél-

jegyzetes *Turóczi-krónikája* is *Kercselich*nél bukkant fel a XVIII. század második felében.¹⁴⁰

Azok a munkák, amelyek már a jegyzék alapján is figyelmet érdemelnek a következők.

1. *Az egykori zágrábi akadémiai anyagban*: *Paulus Jovius*-nak két műve *Historia sui temporis Germaniae* (Basileae, 1560.) és *Historiarum sui temporis libri* (Lugduni, 1561.), továbbá *Dionysos Halicarnassensis*-nek *Antiquitatum seu originum Romanorum libri LX* (Lugduni, 1561.), *Maniacus Leonardus*-nak *Historiae sui temporis* (Bergami, 1597.), *Eppendorfius Henricus*-nak *Annales regum et imperatorum Romanorum et Othomanicorum* (Strasburgi, 1565.), *T. Livius*-nak *Historiarum decades* (Venetiis, 1518.) és *Schraderus Laurentius*-nak *Monumentorum Italiae... libri* (Helmstadii, 1609.) című műve.

2. *A Kercselich-hagyatékban*: *T. Livius*-nak *Historiae Romanae* (Venetiis, 1572.), *Dubravius Joannes*-nek *Historia Boemica* (Basileae, 1575.), *C. Tacitus*-nak *Annales* (Venetiis, 1582.), *Bonfini Antonio*-nak *Rerum Hungaricarum decades IV* (Basileae, 1968.) és *Ortelius Abraham*-nak *Theatrum orbis terrarum* (Antverpia, 1603.) című munkája.

3. *A pesti egyetemnek szánt anyagban*: *Chronicorum Turcicorum tomus II. et III.* (Francofurti, 1588.), *Piccolomini Aeneas Sylvius*-nak *Opera geographica et historica* (Helmstadii, 1600.), *Locati Humbertus*-nak *Italia afflicta* (Venetiis, 1576.), *Guagnini Alexander*-nek *Rerum Polonicarum libri III.* (Francofurti, 1584.), *Lonicerus Philippus*-nak *Chronicorum Turcicorum tomus I. et II.* (Francofurti, 1584.), *Osorio Hieronymus*-nak *De rebus Emanuelis Lusitaniae regis* (Coloniae, 1573.) című műve, végül a *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici et geographici* (Francofurti, 1600.) c. forráskiadvány.

Eldönteni, hogy egy-egy munka *Istvánffy* Miklós könyvtárából ered-e, még a példányok megtekintése alapján is problematikus feladat lesz. Mint-hogy *Istvánffy* — eddigi tapasztalásunk szerint — nevét nem szokta könyveibe bejegyezni — támpontul csak *supralibros*-szal ellátott kötése, illetőleg autográf *margináliái* szolgálhatnak.¹⁴¹

Mindehhez hozzá kell még fűzni azt is, hogy — feltevésünk szerint a zágrábi jezsuita-kollégium minden valószínűség szerint már a rend feloszlásakor sem lehetett az *Istvánffy*-hagyatékban maradéktalanul birtokában. A soproni, majd a nagyszombati házba került *Sambucus*-féle hittudományi kódex analógiája alapján számolni kell azzal, hogy nyomtatott művek hasonlóképpen elvándorolhattak egyik rendházból a másikba. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a *Historiae* közismert nyomtatott forrásai közül oly feltűnően kevés szerepel a szóbanforgó lajstromban.

Az *Istvánffy*-könyvtár után való nyomozásunkat itt egyelőre lezárhatjuk. Ennél többet majd csak rendszeres levéltári kutatások alapján fogunk megtudni.

Egy rendkívül művelt embernek rendkívüli körültekintéssel és szorgalommal összegyűjtött, nagy anyagi áldozattal és igazi bibliofil érzékkel gondozott nagyértékű gyűjteményéből negyedfélszáz évvel a halála után, íme még mutatóban is alig maradt valami. A jezsuiták csupán hasznos tudományos segédletet láttak *Istvánffy* könyveiben, nem többet, s ehhez képest kezelték azokat: lozták-vitték, kölcsönözték, a kölcsönzőnél felejtették, új könyveik közé elegyítették stb., követve a nálunk oly sokáig érvényesülő patriarkális könyvtárhasználat szokásait. A lassan felmorzsolódó hagyatékot végül az 1770—1780-as években a felvilágosult abszolutista uralkodók ahisztórikus beállítottságú intézkedései szórták szét teljesen. A leszármazók

pedig — amint *Istvánffy* jelentősége mindinkább elmosódott emlékezetükben — maguk is egyre kevesebb ügyet vetettek a régi kézirat-gyűjteményre. Amíg a tárgyi érdeklődés a hagyaték iránt két-három nemzedéken át, kb. a XVII. század végéig elevenebben élt az örökös családokban — valószínűleg nagyban folyt a terebélyesedő rokonság körében való kölcsönözgetés, elajándékozás. Bizonyosság erre a *kismartoni* és a *nagyapponyi kódex*. Később a XVIII. század közepétől kezdve pedig, amikor a családi érdeklődést mindinkább a tudományos kutatói érdeklődés váltotta fel, megkezdődött az *Istvánffy*-kéziratoknak a családi levéltárakból és könyvtárakból tudós-könyvtárakba való átvándorlása. E folyamat a XIX. század második felében érthette el tetőpontját. Egyes állomásait *Kercselich*, *Kukuljević* és *Nagy Imre* neve jelzi. Az *Istvánffy* iránti családi kegyelet fokozatos elenyészését másfelől a régi megrongálódott *Istvánffy*-kötéseknek „szebb”, divatos új kötésekkel való kicserélése fejezi ki.

*

Az *Istvánffy*-könyvtár felbomlását — a jelek szerint — teljesnek kell tekintenünk, akárcsak a többi nagy humanista-könyvtárét. Helyreállítási kísérletről — úgy véljük — szó sem lehet többé. A könyvtártudománynak be kell érnie azzal, hogy szerény indításunk nyomán a jövőben megkísérli összeállítani a bibliotéka hajdani állományának mennél teljesebb jegyzékét, illetőleg feltárni igyekszik a gyűjteménynek mindazokat a darabjait, amelyek Magyarország, Jugoszlávia, vagy más szomszédos ország gyűjteményeiben még lappanganak.

A magyar történettudomány munkásai mellett döntő szerep vár e feladat során a délszláv tudósokra. Amit sokszázados együttelésünk idején ebben, és sok más közös érdekű történeti kérdésben sajnos elmulasztottunk, azt talán baráti egymás mellett élésünk helyzetében megvalósíthatjuk. Reményt erre éppen *Istvánffy* Miklós emléke nyújthat. Ezt a kiváló humanistát a XVIII. század óta magyar és horvát történészek egyaránt saját népük jelesei közé sorolták. A közös tisztelet és nagybecsülés a jövőben legigazabban talán abban juthat kifejezésre, ha a magyar és délszláv kutatás egymást támogatva, kétoldalú munkával rója le *Istvánffy* iránti régi adósságát: feltárja egész életét, életének minden fontos vonatkozását, így könyvtárának történetét is.

Jegyzetek

1. A *kódex* kifejezést itt tágabb értelemben használjuk, az értékes kéziratok (liber manuscriptus) fogalmának jelölésére.
2. *Kazabázi Joó* János a XVI. század második felében előbb a királyi kancellária titkára, utóbb királyi tanácsos, majd királyi személynök volt. L. *Nagy Iván*: *Magyarország családai*. [A következőkben: Magy. csal.] V. 349. — Országos Széchényi Könyvtár, kéziratár, Fol. Lat. 4006. IV. csomó, 27 f. A név előtt levő írás a kötet hátán teljesen elmosódott, s így nem lehet tudni, hogy *Kazabázi* milyen összefüggésben volt a kézirattal.

- A *supralibros Istvánffy-címere* az eddig ismert kétféle címerábrázolás mellett egy harmadik változaton mutat. a) Nagy Iván: *Magy. csal.* V. 257. és Holub József: *A Kisasszonyfalvi Istvánffy-család.* [A következőkben: *Istvánffy-csal.*] Turul XXVII (1909) 122. című munkájában az egyesített *Istvánffy-Gyulay*-címet úgy ábrázolják, hogy a *Gyulay*-pajzs baloldalon van, az *Istvánffy*-pajzs jobboldalon; ami a részleteket illeti, a sas az *Istvánffy*-részben balra néz, a fogyó hold a *Gyulay*-részben baloldalon van. b) *Hatos Gusztáv: Az Istvánffyak czímere.* Századok. IX (1875) 323–327. 1. Bojničić, Ivan von: *Der Adel von Kroatien und Slavonien.* Nürnberg 1899. (J. Siebmachers Wappenbuch.) 52. tábla, úgyszintén *Csergeő Géza: Wappenbuch des Adels von Ungarn.* Nürnberg 1887–1888. (J. Siebmachers Wappenbuch.) 199. tábla az egyesített címet úgy mutatják be, hogy az *Istvánffy*-pajzs kerül balra és a *Gyulay*-pajzs jobbra; a sas és a fogyó hold helyzete egyébként ugyanolyan, mint a Nagy Iván–Holub-féle ábrázoláson. c) Kódexünk *supralibrosán* szintén baloldalon van a sasos *Istvánffy*-pajzs s jobb oldalon a *Gyulay*-pajzs, — de a sas jobbra néz, a hold jobb oldalon van és nem fogyó, hanem növekvő.
3. Az embléma jelentését nem tudtam tisztázni.
 4. *Vurffel* Györgyre vonatkozó életrajzi adatokat nem sikerült felkutatnom.
 5. *Bocaius* Jánosra vonatkozó régebbi irodalmat l. *Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái.*
 6. *Verancsics* Faustusra nézve l. *Szinnyi, i. m.*
 7. A művészi kivitelű kötések, a pergamenborítás alatt rejlő, táblakul szolgáló összeragasztott német nyelvű nyomtatványok tanúsága szerint, Bécsben, Prágában, vagy más monarchiabeli városban készülhettek.
 8. *Kardos* Tibor: *A magyarországi humanizmus kora.* Bp. 1955. című nagy műve is lezárul a XV. század végével, hasonlóképpen *Horváth* János: *Az irodalmi műveltség megoszlása.* Bp. 1935. c. műve is a *Jagellók* korával. [A következőkben: *Horváth* János, *Irod. műv. megoszl.*] *Horváth* János: *A reformáció jegyében.* Bp. 1953. c. műve csaknem a XVI. század végéig terjed, de vizsgálati területe a történetirodalmat nem öleli fel. — A legújabb irodalomtörténeti összefoglalás, *A Magyar irodalom története 1849-ig.* Szerk. *Bóka* László és *Pándi* Pál. Bp. 1957., már nem mellőzi vizsgálatában a humanista történetírókat, de idevágó, sok értékes megállapítást tartalmazó fejezete (86–89. l.) csak általános tájékoztatóul szolgál.
 9. *Frankel* Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bp. 1873. — *Frankel* Vilmos: *Révai Ferencz nádori helytartó fiainak... iskoláztatása 1538–1555.* Pest 1873. (Értekezések a történeti tudományok köréből. II. 6.) — *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai.* (1264–1864). Gyűjtötte és közrebocsájtja: *Veress* Endre. Bp. 1915. (Fontes Rerum Hungaricarum. Tom. I.) *Horváth* János, *Irod. műv. megoszl.* 164–165., 182–183., 185–187. l.
 11. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 257–258. l. Nagy Iván: *A kisasszonyfalvi Istvánffyak.* [A következőkben: *Istvánffyak.*] Turul I (1883) 112–113. l. Holub, *Istvánffy-csal.* 114–115. l.
 12. A *Dombói Dombay*-családra nézve l. Nagy Iván, *Magy. csal.* III. 347–348. l.
 13. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 259. l. Nagy Iván, *Istvánffyak* 113. l. *Régi Magyar Költők Tára* II. XVI. századbeli magyar költők művei I. Közzéteszi *Szilády* Áron. Bp. 1880. 25–52., s főleg 383–386. l. Holub, *Istvánffy csal.* 118–119. l. Holub József: *Istvánffy Pál. Dolgozatosok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére.* Bp. 1912. [A következőkben: *Holub, Istvánffy Pál.*] 222–237. l.
 14. *A Garayakra* l. Nagy Iván, *Magy. csal.* III. 327–331. l.
 15. *A Batthyány*-rokonságra: Holub, *Istvánffy csal.* 120. l. *Régi Magyar Költők Tára* IV. 288. l.
 16. *Zay* Ferencze és családjára l. Nagy Iván, *Magy. csal.* XI. 334–335. l.
 17. *A Maczédóniai*-családra l. Nagy Iván, *Magy. csal.* VII. 223–224. l.
 18. *A Gyulai Gyulay*-családra: *Margalits* Ede: *Horvát történelmi repertórium.* II. Bp. 1902. 583., 608., 725., 728., 730. l. Bojničić, *i. m.* 58. l. *Schönherr* Gyula: *Hunyadi Corvin János.* Bp. 1894. 219., 236., 243–244., 306. l.
 19. Bojničić, *i. m.* 145. l. Nagy Iván, *Magy. csal.* IX. 257–266. l. A krónikáról l. *Morvai* István: *Gersei Pethő Gergely élete és krónikája.* Bp. 1912.

20. Bojničić, i. m. 190. l. Thuróczy Benedek horvát bánról: *Rattkay Georgius: Memoria regvm et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae & Slavoniae... ad ... annum MDCLII.* Viennae, 1652. 186. [Kéri Valentinus]: *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae... Tyrnaviae* 1737. 153–154. l.
21. Németh Béla: *Szigetvár története.* Pécs 1903. 95. l.
22. Holub, Istvánffy Pál 226., 236. l.
23. Holub József: *Istvánffy Miklós Históriaja badtörténelmi szempontból.* Szekszárd 1909. (Művelődéstört. Érték. 35.) 14–15. l. [A következőkben: *Holub, Istvánffy Hist.*]
24. Uo. 15–17. l. Veress, i. m. 51. l.
25. Holub, Istvánffy Hist. 18. l. Vitézi szolgálatra vonatkozó terveiről l. még *Várday Miklós kapitányhoz Bécsből*, 1567. jan. 1-én írt levelét. Irod. tört. Közl. XXXIX (1929) 360–361. l.
26. A humanisták kancelláriai működésére l. Horváth János, *Irod. műv. megoszl.* 180–233. l.
27. Holub, Istvánffy Hist. 18–23. l.
28. A *diploma baronatus-t* l. A M. Nemzeti Múzeum Könyvtárának czimeres levelei 1200–1868. [I.] Leírta: Áldásy Antal. Bp. 1904. (*A M. N. Múzeum Könyvtárának czímjegyzéke. II. Czimereslevelek.*) 67–68. l.
29. Holub, Istvánffy Hist. 33. l.
30. Hatos Gusztáv: *Mátyás király gyűrűs pecsétje.* Századok X (1876) 168–169. l.
31. A *Bajnai Both*-családra és birtokaira l. Bojničić, i. m. 20. l. Both János és András bánokra: *Margalits, i. m.* II. 478., 486., 488–492., 494–495., 497., 505–509., 629., 648., 660., 724., 728–729. l., továbbá: *Rattkay, i. m.* 107., 111., 117. l. és *Kéri, i. m.* 87., 97–98. l.
32. Holub, Istvánffy Hist. 21–25., 29–32. l.
33. Istvánffy Miklós levelezéséből csupán a *Századok* VIII (1874) 58–59., a *Történelmi Tár.* (1893). 342–360., 440–458., 631–647. l. és az *Irodalomtörténeti Közlemények.* XXXIX (1929). 360–361., 363. l. közölt néhány darabot; továbbá: *Pázmány Péter levelezése.* Közzéteszi Frankl Vilmos. I. Bp. 1873. (*Monumenta Hungariae Historica* I. oszt. 19. k.)
34. Iványi Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600.* Bp. 1937. 31., 54., 69., 76., 89–91., 93., 101., 127–129. l.
35. Toldy Ferenc: *Az újkori magyar nemzeti irodalom története.* I. füz. Pest 1853. 31. l. Takáts Sándor: *Rajzok a török világból.* I. Bp. 1915. 32. l. Istvánffy Gyula: *A Clusius-codex mycologiai méltatása...* Bp. 1900. 172. l.
36. A mutatót az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára őrzi.
37. 1929. évf. 33–48., 193–208.; 1930. évf. 113–118., 296–302.; 1931. évf. 60–63.; 1932/1934 évf. 13–88. l. Önálló munkaként l. a 34. jegyzetben.
38. A szíves információért köszönettel tartozom *Csapodi Csabának.*
39. Az első két kiadás bibliográfiai adatait l. Szabó Károly — Hellebrant Árpád: *Régi magyar könyvtár.* III. Bp. 1896–1898. 285–286., illetőleg 390. l. (1350., illetőleg 3351. tételszám alatt.) A harmadik kiadás rövidített címe: *Istvánfi Nicolaus: Regni Hungarici historia... usque ad annum 1718... Coloniae Agrippinae 1724.* A negyedik kiadásé: *Istvánfi Nicolaus: Historia Regni Hungariae... libris XXXIV.* Viennae 1758.
40. Czvittinger David: *Specimen Hungariae literatae...* Francofurti et Lipsiae, 1711. 188–193. l.
41. Bod Péter: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudos embereknek... históriajok...* [H. n.] 1766. 124–125. l.
42. Munkája 68–69. lapján *Dezsi Tzizmor* Jánosról szólva, megemlíti, hogy ennek *Historiája* „1603-dik eszt. meg volt az Istvánfi Miklos Vitze Palatinus Bibliotékájában...”
43. *Petri Lambecii... commentariorum de... Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber primus...* Editio altera opera et studio Adami Francisci Kollarii... Vindobonae, 1766. A 714–719. hasábokon: Thomas Balasffi: „*Vita Nicolai Istvánffii.*”, Kollár kommentárja a 719–720. hasábokon. — Balasffyra l. Szabó Ignác: *Balászfi Tamás püspök és egyházi író élete és művei.* Magyar Sion. Új sorozat XI(1897). 122–133., 184–209. l.
44. Budapesti Egyetemi Könyvtár, kézírattár, *Collectio Prayana.* Tom. XXV. pp. 107–113. *Biographia Nicolai Istvánffii.* A Pray által sajátkezűleg írt életrajz végén toldalékként a következő szavak olvashatók: „Bibliothecae suae Tom. II. Cap. 2. Num. 38. pag.

- 136." Pontos utalás ez valamely kéziraatra, de nem tudható, miféle kéziraatra. Pray kézirat gyűjteményének II. kötetében hiába kerestünk idevágó anyagot.
45. Pray Georgius: *Annales regvm Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV.* Pars IV. Vindobonae 1767. 5–7. l.
 46. Horányi Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium...* Pars II. Viennae 1776. 247–267. l.
 47. *Scriptorum ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio... ex praelectionibus...* Adalberti Barits... in academia regia Zabrabensi... anno 1774. Varasdini [é. n.] C–C2. — A munka Kercselich műve, de bizonyos okokból Barits professzor neve alatt jelent meg. L. Margalits Ede: *Kercselich Ádám Boldizsár (1715–1778).* Századok XLI (1907) 36–48. l.
 48. Ungarisches Magazin I (1781) 21–32. l. W[indisch, Karl Gottlieb]: *Beytrag zur Lebensgeschichte des Nicolaus Ischwánfi*; továbbá 464–466. l. *Nachtrag zu Istvánfi's Biographie*; végül II (1782) 110–115. l. C. D. Baritsch levele Kisasszonyfalvára és Viniára tett kirándulásáról.
 49. Wallaszky Paulus: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria.* Editio altera. Bvdae 1808. 2., 213. l.
 50. Kölesy Carl Vinzenz: *Ungarischer Plutarch oder Nachrichten von den Leben merkwürdiger Personen des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Provinzen*: I. Pest 1815. 180–185. l.
 51. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.* Hrsg. durch die Freyherrn [Josef] von Hormayr und [Alois] von Mednyansky. III (1822) 337–348. l.
 52. *Felső Magyar-Országi Minerva. Nemzeti folyó-írás.* IV (1828) 1891–1896. l. Kovacsóczy [Mihály]: *Istvánffy Miklós al-nádor és magyar történet-író.*
 53. Tud. Gyűjt. XV (1831) III. k. 41–43. l. Vitéz János, Sambucus János és Istvánffy Miklós *Biográfiájához járuló Töredékek.*
 54. Közhasznu esmeretek tára. A'Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva. VI. Pest 1833. 480–481. l. Az Istvánffy Miklós cikket Fábri Pál írta.
 55. Ghymes Forgách Ferencz... *Magyar Historiája 1540–1572.* A herceg Esterházy-féle kéziratból közli Majer Fidél. Pest 1866. *Baronyai Decsi János Magyar Historiája 1592–1598.* A szerző életével közli Toldy Ferencz. Pest 1866. *Szamosközy István történeti maradványai. 1566–1603.* Kiadta Szilágyi Sándor. I–III. Bp. 1876–1877. Mindhárom forráskiadvány a *Monumenta Hungariae Historica*-sorozatban jelent meg: II. oszt. 16., 17. és 21. k.
 56. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 260. l. 2. jegyzet.
 57. Nagy Iván, *Istvánffyak.* 115. l.
 58. *Kerekgyártó Árpád: Istvánffy Miklós Historiája ismertetése és bírálatáról.* Irodalomtörténeti Közlemények II (1893) 324–340. l.
 59. Starck Andor: *Istvánffy Miklós és Historia Regni Hungarici-ja.* Értesítő a Kegyes Tanítórendiek debreceni algymnasiumáról 1894–1895. iskolai évben. Debrecen 1895. 7–64. l. Uo. 20 l.
 61. Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pere.* Bp. 1883. és *Illésházy István hűtlenségi pörére vonatkozó okiratok.* Közli Károlyi Árpád. Történelmi Tár (1882) 670–696. és (1883) 306–330. l.
 62. *Századok* VIII (1874) 58–59. l., IX (1875), 39., 323–327. l., X (1876), 168–169. l.
 63. *Történelmi Tár* (1867) 238–249. l. (1890). 370–377. l., (1893). 342–360., 440–458., 631–647. l.
 64. Holub, *Istvánffy Hist.* 13–34. l.
 65. Uo. 43. l.
 66. Holub, *Istvánffy-csal.* 123. l.
 67. *Archaeol. Ért.* Új folyam. XXXII (1912). 39–43. l.
 68. Holub, *Istvánffy Pál* 222–237., különösen 236. l.
 69. Fodor Henrik: *Istvánffy Miklós Historiájának forrásai.* (II. Ulászló kora.) Pécs 1940. (Specimina dissertationum facultatis philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinquecentiensis. 177.)

70. *Kalazantinum* XIII (1907) 4. sz. 7–10. l.
71. *A budapesti VI. ker. . . állami br. Kemény Zsigmond reáliskola értesítője az 1932–1933. iskolai évről.* Bp. 1933. 3–15. l.
72. *Irod. tört. Közl.* XXXII (1922) 140–146. l.
73. Nicolaus Istvánffy: *Carmina.* Ediderunt Josephus Holub et Ladislaus Jubász. Lipsiae 1935. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.)
74. Bóta Károly: *Istvánffy Miklós.* Bp. 1938. Valószínűnek tartjuk, hogy a tanulmány doktori értekezésnek készült a budapesti egyetemen néhai Huszti József professzor intézetében.
75. Uo. 11–12., 39–40. l.
76. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris.* Vol. I–III. Sopronii 1814–1815.
77. Uo. I. 424–432. l. *Codex diplomaticus Istvánfianus Rerum Hungaricarum saeculi XVI. notationibus marginalibus propria manu Nicolai Istvanfy interspersus.* — Egyes részletei kiadva: *Scriptores rerum Hungaricarum minores.* . . . Edidit Martinus Georgius Kovachich. . . Tom. I. Budae 1798. 45–48., 98–111., 128–137., 155–157. l.
78. Jelzete: Quart. Lat. 2316.
79. *Rota Martino-ra* l. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler.* Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. XXIX. Leipzig 1935. 82. l.
80. Értesülésünk szerint, Holub József professzor erről a kéziratról adja sajtó alá a *Historia* kritikai kiadását *Jubász László Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum-sorozatában.*
81. Nagy Iván, *Magy. csal.* V. 260. l. 2. jegyzet. Turul. I (1883). 115. l.
82. *Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestiensis.* Tom. II. Pars I. Budapestini 1889. 140–141. l. Újabb szabatos leírását l.: Kubinyi Maria: *Libri manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestiensibus asservati.* Budapestini, 1956. 71–73. l.
83. *Athenagoras-ra, Dorotheus-ra, Eunapius-ra és Hippolytus-ra* l. *Lexikon für Theologie und Kirche.* Hrsg. Michael Buchberger. I–X. Freiburg im Breisgau 1930–1938. — A szövegkiadásokra l.: Kubinyi, *i. m.* 71–73. l.
84. A kódexet ugyanolyan kötésű más két kódexszel együtt magában foglaló múlt század tékán rányomott horvát szöveg olvasható. Magyar fordítása ez: a M. T. Akadémiának emlékezésül gróf Károlyi Sándor, gr. Festetics Béla és b. Podmaniczky Frigyes zágrábi látogatására. 1860. ápr. 13. — L. mégb Holub Jubász, Nic. Istvánffy *Carmina.* V. l. 8. jegyzet.
85. Információmát Iványi Sándortól, a főegyházmegyei könyvtár vezetőjétől kaptam.
86. Toldy Ferenc: *Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek.* I. Pest 1868. (Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. I.) 3–58., különösen 53–54. . .
87. L. az 55. jegyzetet.
88. Toldy, *Magyar államférfiak* 53. . .
89. Uo.
90. Uo.
92. *Magyar Athenas.* 68–69. l.
93. Bartoniek Emma: *Magyar történeti forráskiadványok.* Bp. 1929.
94. Holub, Istvánffy Pál 236. l.
95. *Starck i. b.* 63–64. l. *Kerékgyártó, i. b.* 330. l. *Bóta, i. m.* 30. l. *Fodor, i. m.* 48. l.
96. Kiadásait l. Bartoniek, *i. m.*
97. Holub, Istvánffy Hist. 13–44. l.
98. Kovács Sándor: *A Dózsa-háború humanista eposza.* Irodalomtörténeti Közlemények (1959) 453. l.
99. Istvánffy Gyula, *i. m.* 172., 210–214. l. és *Történelmi Tár* (1893) 348–349. l.
100. Pontos címét l. a 69. jegyzetben.
101. *Barits, i. m.* C–C2.
102. Holub, Istvánffy Pál 236. l.
103. *Fodor, i. m.* 46–47. l.
104. Uo. 47–48. l.

105. Az idevágó *Istvánffy-Clusius*-levelezést l. *Istvánffy Gyula, i. m.* 211–213. l. és *Történelmi Tár.* 1893. 348. l.
106. *Fodor, i. m.* 47–48. l. *Bóta, i. m.* 30. l. *Starck, i. b.* 63–64. l.
107. *Holub, Pannonia és Dacia* 39–43. l.
108. *Istvánffy Gyula, i. m.* 213–214. l.
109. *Holub, Istvánffy Hist.* 13–44. l.
110. *Starck, i. b.* 15. l. *Holub, Istvánffy Hist.* 42–43. l.
111. *Történelmi Tár* (1890) 370. l. *Holub, Istvánffy Pál* 235. l.
112. *Holub, Istvánffy Hist.* 22. l.
113. Uo.
114. Uo. 43–44. l. Orsz. Széchényi Könyvtár, kéziratár, Fol. Hung. 744.
115. L. a 18. jegyzetet.
116. *Századok.* X (1876). 168–169. l.
117. *Történelmi Tár.* 1890. 370. l.
118. Uo. 371–375. l.
119. Uo. 376. l.
120. *Holub, Istvánffy Hist.* 43. l.
121. Orsz. Széchényi Könyvtár, kéziratár, Quart. Lat. 2316.
122. *Barits, i. m.* C–C2.
123. *Rajzok a török világból.* l. 2–42. l.
124. *Bojničić, Ivan: Horvát-, Szlavón- és Dalmátországek története az Anjouktól az új-korig.* (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. VIII.) Bp. 1901. 68. l. Vinicáról és vidékéről: *Kercselich, Balthasar Adam: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavonicae notitiae praeliminares. Zagrabiae* [1770.]
125. *Takáts, i. m.* 8–20. l.
126. *Az újkori magyar nemzeti irodalom története.* I. füz. Pest 1853. 31. l.
127. *Holub, Istvánffy Hist.* 33. l.
128. A jezsuiták megtelepülése Zábráiban 1606-ban történt. L. *Kercselich, i. m.* 426. l. A historia domus a budapesti Egyetemi Könyvtárból 1960-ban, a békeszerződés értelmében, Jugoszláviába került; a könyvtár ma már csak film-másolatát őrzi. Címe: *Historia Collegii Societatis Jesu, in monte Greco Zagrabiae siti... in posteriorum instructionem... accuratissime coepta est in hinc librum referrri anno... 1628. 18. Februarü.* A historia domus is 1606-tal kezdődik. Jelzete: Ab. 130/I.
129. A növedéknapló tételszáma: 1895/5. A szerzeményezés tényét egyébként a *Magy. Könyvszle.* is közli: (1895) 167., 1896. 117. l.
130. *Nagy Iván, Magy. csal.* V. 258., 260. l.
131. *Margalits, i. m.* II. 82., 594., 636., 733. l.
132. L. a 86. jegyzetet.
133. A Magyar Történelmi Társulat látogatásáról a nagyapponyi könyvtárban l. *Deák Farkas* beszámolóját: *Századok.* IX (1875). 708. l. Gróf *Apponyi Lajos* ajándékozásáról: *Magy. Könyvszle.* (1892/93) 321. l. és (1896) 104. l.
134. *L. Iványi Béla: Középkori címeres levelek.* Turul. XLVIII (1934). 23. l. A cikkben foglaltakat *Iványi Sándor* ez idő szerinti könyvtárvezető szíves levélbeli közlése is megerősíti.
135. A Kiscenken, 1796. jún. 1-én kelt autográf bejegyzést l. a kódex l. folióján: „Pro memoria posterorum.”
136. Kéziratár, F. 28.
137. A *Nagylucei Lipcsey*-családra, illetőleg a *Nagylucei Dóczy*-családra l. *Nagy Iván, Magy. csal.* III. 334–338. és VII. 121–123. l.; a *Draskovicsok*ra uo. III. 389–395. l.; a *Keglevich*ekre uo. V. 151–160. l. — továbbá: a *Draskovicsok*ra *Bojničić, Der Adel von Kroatien* 40., a *Keglevich*ekre uo. 86. l.
138. Jelzete: J. 10/20.

139. *Margalits Ede: Kercselich Adám Boldizsár. Századok* XLI (1907) 36., 47—48. l.
140. L. a 101. jegyzetet.
141. A jezsuita rend feloszlatása után a budapesti Egyetemi Könyvtárba bekerült könyvanyag legértékesebb részéről, a rariora-ról a könyvtár akkori őre, Pray György által készített hatalmas jegyzék, *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Bvdensis. Pars I. et II. Bvdae 1780—1781.* önmagában nem nyújt elegendő alapot problémánk tisztázásához.

A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917-1921

Bibliográfia és sajtótörténeti vázlat

TERBE LAJOS

I.

Az Országos Széchényi Könyvtár megelőző (1958.) évi évkönyvében (258—284. l.) megjelent *Szibériai magyar lapok 1918—1921* című bibliográfiai munkánkban lerögzített és alkalmazott címléirési elveket és jelölésmódokat alkalmazzuk jelen bibliográfiában is. A szibériai magyar lapok bibliográfiája kéziratának lezárása óta a szibériai eredetű anyag jelentősen növekedett a budapesti gyűjteményekben, de a moszkvai magyar lapok átnézése közben is több érdekes adatot találtunk a szibériai és turkesztáni magyar lapokra vonatkozóan. A szükséges kiigazításokat és kiegészítéseket, amelyek teljesebbé teszik korábbi bibliográfiánkat, a *Magyar Könyvszemlé*ben fogjuk közzétenni.

A lapok sorában számba kívántuk venni a Szovjetunió európai részében megjelent polgári szellemű hadifogolylapokat is, azonban ezek példányai elkallódtak! Magyar forradalmi lap is jóval kevesebb jelent meg itt, mint az ázsiai részben: ott 26 (illetve az általunk azóta számbavett további 4 lappal együtt 30), itt csak 14. Az európai rész egyes lapjai azonban nagyobb példányszámban jelentek meg, mint a szibériai és turkesztáni lapok. A moszkvai *Vörös Újság*ból 1920-ban 44 szám összesen 468 000 példányban jelent meg (az 1921. jan. 15-i szám Pártélet rovata szerint). Ezt a lapot még 1920 júliusában is 12 000 példányban nyomták. A penzai *Világ-szabadság* 1918. április 7-i száma 20 000 példányban jutott el az olvasókhoz. Az ázsiai magyar lapokat azonban 6000-nél nagyobb példányszámban — az eddig ismert adatok szerint — nem adták ki. A fennmaradt lapszámok többsége 1918-ban és 1919-ben jelent meg.

A magyar forradalmi lapok közül legkorábban indult a pétervári *Nemzetközi Szocialista* (1917. dec. elején). Legtovább a moszkvai *Vörös Újság* élt (1921. okt. 8-ig). Ezt a lapot azonban folyamatosan csak 1921. máj. 21-ig adták ki, tehát folyamatos megjelenés tekintetében tovább élt nála az omszki *Vörös Újság*, amely egészen 1921. aug. 27-ig szabályos időközökben, hetenként jelent meg.

A Szovjetunió mai területén megjelent magyar lapok közül figyelmen kívül hagyjuk azokat, amelyek a forradalom idején még Magyarországhoz tartozó városokban (pl. Ungváron) jelentek meg. A Szibéria szélén az Uralon túl, de politikai szempontból még Európához tartozó Jekaterinburgban megjelent egyes magyar lapok felvételét azért mellőzzük, mert ezeket a szibériai magyar lapok sorában ismertettük. A forradalmi években az újsá-

gokon kívül magyar röplapok, brosrák és könyvek is jelentős számban jelentek meg a Szovjetunió területén. Ezeket — kiindulva a lapokban talált adatokból — külön bibliográfia keretében fogjuk számbavenni.

A Szovjetunió városaiban megjelent német nyelvű forradalmi lapok szorosban együttműködtek az ugyanazon városban megjelenő magyar lapokkal. Magyar forradalmi vezetők és újságírók egyes cikkeit is közreadták. A német, csehszlovák, román és jugoszláv foglyok forradalmi mozgalma párhuzamosan haladt a magyarokéval. A magyar forradalmi lapok alaposabb megismerése végett kívánatos volna átnézni a német, úgyszintén a csehszlovák forradalmi lapokat is. Mivel ilyen vizsgálódásra a budapesti hírlapgyűjtemények nem nyújtanak elegendő anyagot, ez alkalommal beérjük azzal, hogy röviden közöljük az általunk ismert szovjetunióbeli német nyelvű forradalmi lapok néhány adatát:

Die III. Internationale. Jekaterinburg. 1918—1920. 1920. máj. 1. előtt magyar nyelvű szövegrésze is volt. Testvérlapja: az *Urali Forradalmár.*

Fackel. Pétervár. 1917—1918. 1918 elején — a távollevő szerkesztőt helyettesítve — Kun Béla írta a „lap nagyobb részét” (Szamuely Tibor: Riadó. 1957. 17. l.) Ez a lap elődje volt a *Völkerfriede* c. lapnak és testvérlapja a magyar *Nemzetközi Szocialistának.*

Moskau. Organ des 3-en Kongresses der Kommunistischen Internationale. Moszkva. 1921. máj. 25-től júl. 24-ig élt (1—50. sz.) Szerk. T. L. Axelrod. Az 1. sz. 2000 példányban jelent meg.

Nachrichten. Uralvidéki lap. 1919. Magyar nyelvű mellékcíme, illetve melléklapja: Hírek. *Der Proletarier.* Tomszk. 1918. A tomszki Népszava testvérlapja.

Rosta. *Neueste Nachrichten.* Perm. 1920. Párhuzamos magyar szöveggel. Magyar nyelvű mellékcíme: *Rosztja. Legújabb Híradó.*

Sturm. Krasznnojarszk. 1920. Német—magyar nyelvű.

Völkerfriede. Pétervár. 1918. A *Nemzetközi Szocialista* testvérlapja, a *Fackel* utóda.

Die Wahrheit. Omszk. 1918. Az omszki *Forradalom* testvérlapja. Más városokba ehhez csatolva küldték szét. A *Forradalom* 1918. május 19-i számában találunk egy közleményt: „Troicki elvtársak levele... Értésitem továbbá arról, hogy úgy a *Forradalom*, mint a *Die Wahrheit* című lapokat pontosan megkapjuk minden héten.”

Weltrevolution. Irkutszk, Berezovka. 1918. Eleinte magyar nyelvű része is volt. Az ugyanitt megjelenő *Világforradalom* c. magyar lap testvérlapja.

Ismeretlen című német lap. Penza. 1918. A penzai magyar *Világszabadság* testvérlapja. (L. ott.)

A felsorolt 11 német lap közül bibliográfiánkba is felvettünk néhányat: azokat, amelyek magyar nyelvű szöveget is közöltek. Irkutszkban 1919—1920-ban *Heimat* címmel jelent meg egy olyan német nyelvű lap is, amit nem a forradalom, de nem is az ellenforradalom tábora adott ki: ez ugyanis Csehszlovákia hazautazásra váró német nyelvű hadifoglyai számára készült, a hazaszállítást intéző csehszlovák hatóságok kiadásában (*OSZK*).

Mellőznünk kellett az egykorú orosz lapok vizsgálatát, bár ezekben bizonyára bőven található anyagot a magyar forradalmi lapok cikkeinek eredetére és a magyar lapok szerkesztőinek tevékenységére nézve, hiszen pl. tudunk arról, hogy az omszki *Forradalom* szerkesztőjéről, *Ligeti Károlyról* írt a *Pravda* (No 11, 1919. jan. 17.) és a *Szovetszkaja Szipir'* (No 45, 1919. nov. 30.). Az irkucki *Világforradalom* 1918. jún 14-i számában közöl egy Nyilatkozatot „viszonyunkról a cseh-tótokhoz”. Itt a jegyzet megemlíti: „Ez a nyilatkozat (orosz nyelven) megjelenik a »Vlaszt Truda«-ban is.”

Az orosz és magyar lapok kölcsönösen vettek át egymástól cikkeket, nyilatkozatokat, felhívásokat.

A német nyelvű forradalmi hadifogolylapokra vonatkozóan is figyelemreméltó adatokat találunk a magyar hadifogolylapokban. Így például a csak német nyelven megjelenő *Fackel* című lap megindulásáról nyilvánvalóan orosz nyelvből fordított hírt közöl a *Háborús Hírek* c. kézírásos szibériai magyar lap 242. száma (1917. XII. 24—1918. I. 6.): „Petrograd, XII. 7. — A hadifoglyok számára kiadott újság neve: Fáklya.”

Az ellenforradalom táborá által kiadott nyomtatott lap a Szovjetunió területén magyar nyelven egyetlen egy sem jelent meg. Cseh nyelvű ellenforradalmi lap maradt ránk, ilyen például a *Československý Denník*, amely 1919-ben Omszkban jelent meg, a Sibirská armáda (Západni fronta) kiadásában (Roc. II. Cis. 63. [330.] v neděli 16 brezna 1919. LT).

II

Nem tűztük célul magunk elé, hogy megírjuk a forradalom éveiben Oroszország területén kibontakozó magyar újságírás történetét. Ebben a bevezető részben nem törekszünk sem rendszerességre, sem teljességre, csupán a tárgykörbe tartozó néhány kevésbé ismert és érdekes adat, összefüggés ismertetése, néhány új szempont fölvetése a célunk.

Az oroszországi magyar forradalmi lapok létrejöttének körülményeit, az általuk vállalt politikai feladatokat és betöltött szerepet, nem tartottuk szükségesnek részletesebben ismertetni itt, mert ezekre nézve bővebb tájékoztatást ad Milei György 1956-ban megjelent kitűnő értekezése, amely az 1917—1918. évek történetével foglalkozik.² Mondanunk sem kell, hogy Milei tanulmánya, sem sajtótörténeti, sem párttörténeti szempontból nem meríti ki a választott tárgyat, hiszen nagyon gazdag az a forrásanyag, amit az oroszországi magyar lapok a magyar munkásmozgalom történetének kutatói számára nyújtanak. Elvégzendő feladat: akár csak statisztikai jellegű, regisztráló módszerrel is számbavenni, egybegyűjteni a lapokban található adatokat, külön-külön sorra véve a különböző jellegű közleményeket, mint amilyenek például: közlések az akkor ott megjelenő magyar könyvekről, röpiratokról, beszámolók a rendezett ideológiai tanfolyamok időpontjáról, helyéről, témáiról, előadóiról és résztvevőiről, közlemények rendezett gyűjtésekről (milyen célra, honnan, mekkora összeg érkezett be?), hírek a városból távozott magyarokról (hová, mi célból hányan mentek el?), hírek hadifoglyok részvételéről tömeggyűléseken, utcai felvonulásokon, tudósítások a szervezetek értekezleteiről, vezetőségválasztásáról, határozatairól, a tagok és tagjelöltek létszámának alakulásáról, jelentések a különféle pártfeladatok végrehajtására kiküldött párttagok számáról, magyar internacionalistáknak fegyveres harcokra való mozgósításáról és a harcokban való részvételéről, valamint a szocialista gazdasági élet megindításában végzett munkájáról. Aki majd, a Milei által kezdett munkát folytatva, számbaveszi, hogy az oroszországi magyar lapok híreikkel, vezércikkeikkel, még szépirodalmi jellegű írásaikkal is, milyen magatartásra, milyen feladatok vállalására mozgósították a volt hadifoglyokat, az szilárd alapot nyer ahhoz, hogy az oroszországi

magyar munkásmozgalom történetét és a magyar internacionalistáknak a Nagy Forradalomban játszott szerepét föltárhassa.

Az első magyar kommunista pártszervezetek Oroszországban alakultak 1918-ban, de a szervezkedés már 1917-ben megindult. A Szovjetunió területén a magyar kommunista mozgalom 4 évig élt, 1921 őszen szűnt meg, amikor a volt magyar foglyok túlnyomó része már elhagyta Oroszországot. Ennek a jelentős mozgalomnak keretében bontakozott ki a magyar kommunista sajtó. Bibliográfiánk adatai szerint Oroszországban 1917. december — 1921. október között összesen 44 magyar kommunista lap jelent meg. Hazánkban az első kommunista lap 1918 decemberében indult. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején több száz kommunista lap tűnt fel Magyarországon különböző városaiban és községeiben, ezek azonban a Tanácsköztársaság bukásával mind megszűntek, úgyhogy több évig, még csak illegálisan sokszorosított kommunista lap sem jelent meg hazánkban.

A magyar Tanácsköztársaság bukása (1919. aug. eleje) és az oroszországi magyar kommunista sajtó megszűnése (1921) azonban nem jelentette együtt a magyar kommunista sajtó megszűnését is. A magyarországi kommunizmus emigránsai és az Oroszországból szülőföldjükre hazatérő, vagy külföldre vándorló magyar hadifoglyok számos országban teremtettek kommunista mozgalmat, és ami ezzel együtt jár, kommunista sajtót. Magyar kommunista lapok indultak Csehszlovákiában, Ruszinszkóban, Romániában, Jugoszláviában, Ausztriában és Amerikában is: mindenütt, ahol magyar munkások nagyobb számban éltek együtt. 1921 tavaszán 18 magyar kommunista lap élt, ezek közül egy sem jelent meg Magyarországon, a Szovjetunióban is csak kettő. Ennek a sok országban kibontakozó magyar mozgalmi sajtónak végső gyökereit a Szovjetunióban született magyar kommunista sajtóban találjuk meg. Csak a kommunista sajtó egészének áttekintése, széleskörű vizsgálata ad majd módot arra, hogy a szétszóródó hatás áramlásának útjait földeríthessük. A moszkvai *Vörös Újság* 1921. május 21-i számának „*Magyar kommunista kiadványok*” című közleménye felsorolja az akkor megjelenő összes magyar kommunista lap címét.^{2a} Ezek közül 6 napilap: *Fáklya* (Kolozsvár), *Világosság* (Brassó), *Kassai Munkás* (Kassa), *Munkásárság* (Uzsgorod), *Munkás* (Pécs — Jugoszlávia), *Előre* (New York). „Hetilap és hetenként 2-szer megjelenő pártlap 8 van”: *Proletár* (Bécs), *Úttörő* (Rózsahegy), *Népakarat* (Lučeneč), *Munkáslap* (Komárom), *Népszava* (Pozsony), *Vasutas* (Kassa), *Vörös Újság* (Moszkva), *Vörös Újság* (Omszk). Az ifjúság számára kiadott kommunista lap 3 jelent meg ekkor: *Értesítő* (Bécs), *Ifjú Gárda* (Szlovákia), *Ifjú Proletár* (Szlovákia). A felsorolás megemlíti még „a kommunista Ifjúmunkás Internacionále magyar nyelvű kiadását” (Bécs).

A kommunista világsajtó történetében mindenestre jelentős hely illeti meg a mozgalom első időszakában megjelent nagyszámú magyar lapot.

III

Az első magyar forradalmi lapnak, az 1917. dec. elején Pétervárott megindult *Nemzetközi Szocialistának*³ első fennmaradt száma (1917. dec. 31. körül) falragasz-szerű, a megjelenés időpontja a lapfejen nincs feltüntetve.

A lap következő száma azonban már feltüntetett dátummal jelent meg 1918. jan. 3-án.⁴ Az 1918. febr. 10-én megjelent omszki *Forradalom* volt az első forradalmi magyar lap, amit elsősorban a hadifoglyok számára írtak. A korábban indult *Nemzetközi Szocialista* célja: az ellenség táborában való agitáció volt, „a hadifoglyok között való agitáció”-val csak mellékesen foglalkozott. Kun Béla világosan ír erről: „Ezt a lapot elsősorban az osztrák-magyar fronton való terjesztés céljára írtuk.” (*Riadó*. 17. l.)

A munkás- és katonaküldöttek tanácsa nemzetközi osztályának magyar lapja, a *Nemzetközi Szocialista*, 1918. febr. 23-án szűnt meg. Megszűnése után néhány héttel, 1918. ápr. 3-án indult meg Moszkvában az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának lapja, a *Szociális Forradalom*. A megjelenési hely és a kiadó különbözőése ellenére az utóbbi lap az előbbi utódjának tekinthető.

A *Szociális Forradalom* abban az idő tájban szűnt meg, amikor Magyarországon a Tanácsköztársaság megalakult és a korábban megindult budapesti *Vörös Újság* átvette a magyar kommunisták mozgalma szolgálatában azt a központi szerepet, amit korábban a *Szociális Forradalom* töltött be.

A moszkvai és a budapesti központi magyar kommunista lap közti szoros kapcsolatot, leszármazási viszonyt, határozott szavakkal állapítja meg a *Vörös Újság* egyik utolsó (1921. aug. 31.) számának *A Vörös Újság olvasóihoz!* c. cikke: „Szociális Forradalom címmel indult el meggyőző forradalmasító és harcoss újtára az első magyar nyelven megjelenő kommunista újság. A Szociális Forradalom Magyarországon a Vörös Újság címet vette fel, mint a K. M. P. hivatalos lapja... A Szociális Forradalom magvetése hívta életre a Vörös Újságot Magyarországon, a Vörös Újságnak elhintett magvai-ból újból szociális forradalom fog fakadni Horthy-Magyarország területén.”

A moszkvai és budapesti központi magyar pártlap közti kapcsolatot, folyamatosságot különösen világos szavakkal fejezi ki a *Szociális Forradalom* 1919. febr. 19-én megjelent számának *Olvasóinkhoz!* c. cikke: „A Szociális Forradalom abban az alakban, azzal a tartalommal, ahogy eddig volt, mai számával megszűnik. Olvasóink tömege már ott van, a még megmaradtak mielőbb kövessék őket budapesti pártlapunk, a Vörös Újság táborába.” A két lap kapcsolatát a szerkesztők személye is mutatja: mindkét lap szerkesztőbizottságában ott volt Kun Béla és Szamuely Tibor. 1918 tavaszán a Szovjetunió igen sok nagyvárosában, ahol volt magyar foglyok nagy számmal éltek, indult magyar nyelvű forradalmi újság. A hazafelé törekvő foglyok mozgását, ide-oda hullámozását, illetve az ellenforradalmi front vonulásának irányát követve, később is hol ebben, hol abban a városban jött létre új magyar forradalmi lap. Néhány hónap vagy legfeljebb egy-két év elteltével a magyar lapok, a foglyok létszáma fogyásának, a hadifogoly-hazaszállítási művelet előhaladásának arányában, megszűntek. A lapok megszűnésének menete pontosan tükrözi a kiűritési folyamat előhaladását. *A Központi Bűró július-havi jelentése* című közleményben (*Vörös Újság*. Moszkva. 1920. aug. 8.) azt olvassuk, hogy 1920. július hónapban „Tanácsoroszország területén a következő helyeken jelentek meg újságok: Omszsk, Taskent: Vörös Újság, Novonikolajevszk: Kommunizmus, Krasznnojarszk: Roham, Ekaterinburg: Világforradalom.” (4. l. a Pártélet rovatban.)

Az itt felsorolt 6 lapon kívül még Barnaulban, Szemipalatinszkban és

Tomszokban is jelent meg magyar hetilap 1920 októberéig. Kitűnik ez a *Kivonatos jelentés a Központi Iroda 1920. évi működéséről* c. közleményből, amely a moszkvai *Vörös Újság* 1921. jan. 15-i számában jelent meg. Ez a közlemény felsorolja az akkor megjelenő, úgyszintén a kevéssel előbb megszűnt magyar lapok címét: „Omszokban Vörös Újság, Taskentban Vörös Újság, Irkutszokban Roham (ezelőtt Forradalom) c. újság jelentek meg. A szeptemberi értekezlet határozata következtében beszüntetettek a barnauli, jekaterinburgi, novonikolajevszki, tomszki, szemipalatinszki osztályok által kiadott hetilapok.” Azt a határozatot, amelyről itt szó van, a moszkvai *Vörös Újság* 1920. okt. 17-i száma így ismertette: „Az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Agitációs és Propaganda Osztályainak 1920. szeptember 27-én tartott első rendkívüli, sorrendben második értekezlete ... elhatározza, hogy 1. Tanácsoroszország területén 3 újság kiadását tartja szükségesnek és pedig egyet Moszkvában, a Központi Iroda kiadásában, egyet Omszokban, a szibériai területi iroda kiadásában, és egyet Turkesztánban, a turkesztáni területi iroda kiadásában. A három lap központi irányítás alatt áll. . . 5. Az összes, vidéken eddig megjelent és az első pontban nem említett újságok az értekezlettől számított egy hónapon belül megszűnnek.” Ez a határozat persze nem vonatkozott a Vörös Hadsereg által kiadott magyar lapokra, ezek azonban — a hadműveletek fokozatos megszűnése következtében — ez idő tájt szintén megszűntek.

A moszkvai magyar lapokban jelentek meg a párt legkiválóbb magyar harcosainak, vezetőinek cikkei. Nevezetesebb cikkírók a *Vörös Újságban* (1919—1921): *Hamburger Jenő* (a bécsi *Proletár*ból átvett cikkel), *Kun Béla*, *Landler Jenő*, *Dr. Münnich Ferenc*, *Pogány József*, *Varga Jenő*. Igen sok cikkel szerepel *Rudnyánszky Endre*, aki később renegát lett. A *Szociális Forradalom* munkatársai sorában ma már alig ismert neveket is találunk, mint pl. *Pusztai János* (költő), *Zsiga Mihály*. A *Szociális Forradalom* legtöbb cikke névtelenül, vagy álneven (*Odesszai*, *Viator* stb.) jelent meg. A moszkvai *Vörös Újság* legtöbb cikke alatt ott áll az író neve. A lap 1920. nov. 21-i száma közölt egy olyan hivatalos jelentést is, a krími (Wrangel) hadszíntérről, amelynek aláírói: „A déli front parancsnoka: Frunze. A Forradalmi Katonai Tanács tagja: Kun Béla.”

A Szovjetunióban 1917—1921 között megjelent magyar lapok sok érdekes írásművet, sok igazán magas művészi színvonalú mozgalmi írást közöltek. Ezeket a lapokat már csak ezért is különleges hely illeti meg a magyar mozgalmi sajtó történetében. A vezető magyar forradalmárok újságcikkek által élesztették a lelkekben az igazi forradalmi meggyőződést, amelynek segítségével győzelemre lehetett vinni a forradalom ügyét. „A meggyőződés az a fegyver — olvassuk az egyik újságban —, amely ellen hiába minden elő szerzám: azért ha meg vagytok győződve a forradalom szükség- és elkerülhetetlen voltáról, akkor legyőzhetetlenek vagytok!”⁵

Hogy bemutassuk a robbanásszerű forradalmi hévvel kibontakozó mozgalmi sajtó, a lapokban megjelenő lírai fogantatású mozgósító cikkek, felhívások, szózatok stílusát, szemléltetés végett közlünk egy terjedelmesebb részt a moszkvai *Vörös Újság* 1921. jan. 15-i számában névtelenül megjelent *Vörös hősök!* c. cikkből: „Vörös hősök, vörös magyarok, szibériai partizánok, Kolcsák legyőzői, kiskunsági földművesek ti is pihenni tértek...

Végigharcoltatok orosz testvéreitekkel az Amurtól a Fekete-tengerig a világ dolgozóinak felszabadításáért vívott első nagy harcot győzelmesen, az ellenforradalom gyáva hordái eszeveszetten menekültek puszta híretek hallatára. Az orosz munkásság elvtársi kézszorítással búcsúzik tőletek, nemzetközi vörös katonák, s ebben a kézszorításban ígéretet tesz, hogy akkor ha a Tisza vonalán ismét megdördülnek a felszabadító fegyverek, otthagyja a gyárat, az ekeszerszámot s elmegy segíteni a ti soraitokba éppen úgy, ahogy ti tettétek azt az Uralban meg a Dónon. Száz halállal szembenéztetek, mindig csak előre vittétek, győzelemre a vörös lobogót Judenics ellen, lent délen Denikin szétverésénél, messze Keleten Szemenowval szemben s a turkesztáni homoksivatagok rajvonaláiban mindig az elsők elsői voltatok. Szibériai vörös magyarok! A forradalom útja nyugatra vezet... s legyetek ti szibériai vörös magyarok első őrszemei a világforradalomnak.”

A Szovjetunió területén 1918—1921 közt kibontakozó magyar forradalmi sajtó élete erősen össze van szövődve a magyarországi sajtó életével: egyetlen egységet alkot vele, alig lehet tőle különválasztani. Egyes itteni és ottani lapok kölcsönösen folytatják egymást. A budapesti *Vörös Újság* több előde és utóda a Szovjetunióban jelent meg. Az újabb magyar sajtónak, különösen az 1919. év magyarországi sajtójának gyökereit és hatását nem látjuk világosan, ha nem fordítunk figyelmet a Szovjetunió területén kivirágzó magyar újságírás termékeinek felkutatására és megismerésére.

IV

A *Szibériai magyar lapok* tárgyalása során részletesen foglalkoztunk a legelső szibériai magyar lap szerkesztőjének, *Ligeti Károlynak* (1890—1919) újságírói működésével. Mivel éppen jelen cikkünk megjelenése időpontjában, 1960 decemberében emlékezünk meg az ő születése 70-ik évfordulójáról, hasznosnak láttuk, hogy a Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapokban talált adatokkal is kiegészítsük azt, amit korábban elmondtunk az omszki lapszerkesztőről.

Ligeti Károly tevékenységének híre, tetteinek, mártírhalálának fénye átsugárzott az Ural hegyláncán is, eljutott Moszkváig: tükröződését a moszkvai lapok hasábjain is megfigyelhetjük. A moszkvai *Szociális Forradalom*⁶ már 1918. dec. 18-i számában említi a lapszerkesztő *Ligeti* Károlyt, a „szibériai nemzetközi kommunista mozgalom sebesült vezérét”. Közli, hogy a harcok során *Ligeti* az ellenforradalmárok fogságába esett és a fehérek, mint súlyos sebesültet, a tobolszki kórházban gyógyították. A moszkvai *Vörös Újság* 1921. febr. 19-i számának Pártélet rovatában rövid közleményt olvasunk a párt szibériai Területi irodájának (Terir) tevékenységéről. Ez a beszámoló megemlíti, hogy a „*Ligeti*-emlékmű felállítására a Terir több mint 400 ezer rubelt gyűjtött”. *Ligeti* életművének értékelése szempontjából nagyjelentőségű hír ez, hiszen meghalt lapszerkesztők emlékének ilyen megörökítésére másutt nem gondoltak ezekben a súlyos években. Ily szempontból ugyancsak érdekes az a másik közlés is, amit a lap 1921. febr. 12-i számában, szintén a Pártélet rovatban találunk: „az irkutszki osztályon a pártélet élénkítésében

POLITIKAI HETILAP.

Megjelenik minden hétfőn.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Lewá Tolstowa és Szadowaja utczá-
sarak (Smolewa ház).

Kéziratokat nem adunk vissza.

Előfizetési árak:

1 hónapra 1 rubel
2 hónapra 2 rubel
3 hónapra 3 rubel

ÉBREDÉS

A szamari nemzetközi
szocializmusok hadifoglyak
magyar osztályának hivatalos
kiadványa.Hirdetveket március 1-én
május 1-éig lehetnek a
kiadóhivatalban.A szerkesztővel minden nap
lehet a déli és délutáni
órákban beszélni a hivatalos
helyiségekben.

ПРОБУЖДЕНИЕ

Самарский орган Соц. Демокр. Парт. Интернационалистов военно-авиационных Венгерского отряда.

Редакция и издательство Улица Толстого и Садовая в Самарке.

Világ proletárjai egyesüljétek!

Szerkesztő és felelős szerkesztő:
a SZERVEZET.

Egyes szám ára 25 kop.

Lenni vagy nem lenni?

II.

Ez a kérdés sokáig volt időszerűbb, mint
most. A proletárok, aki mindenképpen nyu-
merásban, gondok közepette tengette az-
mora életét s az emberek a háború megázso-
rasta minden kezévet, most adja a kezébe a
készségesség a legyvert az elnyomó osztályÉltek, mint a gyöcsök sokaság érdekében,
jelentkezett a germán imperializmus szaksos
hordaja, kezesüléi általak létegetett városok
fűtőlóg romjain, lenni kélt a nyomokban,
elcsúsztak pedig tenger vízre és földalomban. — de
a nép utalmat nem tételt megdőlteni.

A szabad Gueszt, a Gueszt mára is a szabad

Még mindig nem érzétek a harci istentető
komoly voltát, még mindig nem érzétek,
hogy a kérdés a létezés vagy sem létezés
kérdés? Nem látjuk be, hogy bizonyos
kell állítsunk millárd és millárd még elhanyagol-
ható tenger szenvedésért, tenger könyvért,
hogy miwe tartozunk evetredésen át szenved-
ést szenvedésen elődtek emlékezés a jövőre
elődünk kínálkóni rémes helyzetét magunkra
vállaljuk a felelőséget, akkor, amikor azt
elkísértünk rétek olyan könyvi szava!

A szamari Ébredés 1918. április 8-i számának címlapja

jelentős szereppel bírt az osztály Ligeti Károly nevét viselő klubja is.” Hasonló magyar klub tudunkkal még csak egy alakult a Szovjetunió területén: „a Szamuely nevet viselő klub”, amely a moszkvai *Vörös Újság* 1921. ápr. 9-i számának *Pártélet* rovatában megjelent tudósítás szerint „Moszkvában e hó 3-án szép ünnepség keretében nyitott meg”. Az ugyanev év május 21-i számban a *Viszontlátás* című cikkben *Márkus Pál* megállapítja, hogy a Szovjetunióba akkor visszatérő *Rabinovics Józsefnek* és „a szibériai mozgalomban dicső halált halt Ligeti József (nyilvánvalóan elírás: *Károly* helyett) elvtársunk”-nak „örökemlékű érdemei vannak”. Az ugyancsak Moszkvában, de később megjelenő *Sarló és Kalapács* 3 cikket közölt *Ligeti Károlyról*. (R[abinovits] J[ózsef]: *Ligeti Károly Sándor*. 1930. 6. sz. 37. l.; *Tuzs L.*: *Ligeti Károly elvtárs emlékére*. 1932. 5. sz. 51—52. l.; *Böjtös Sándor*: *Megőrizzük a meggyilkolt forradalmár, Ligeti Károly elvtárs emléket*. 1933. 2. sz. 77—78. l.).

A sajtótörténeti kutatás sok érdekes adatot tud szolgáltatni *Ligeti Károly* életrajzának megírásához. A *Sarló és Kalapács* szerkesztősége már az 1932. év májusában (5. szám 52. l.) felszólította az események tanúit, „gyűjtsenek össze minden adatot” „hogy Ligeti elvtárs emléket méltóan megőrökíthessük és tovább adhassuk a magyar és nemzetközi forradalmi proletáriátusnak”, mert „Ligeti elvtárs forradalmi életének ismertetésével nagy szolgálatot teszünk az új nemzedék forradalmi nevelésének”.

V.

BIBLIOGRÁFIA

Ébredés

Probuvszenie. Szamarszkij organ Szoc. Demokr. Part. Internacionalisztov voenno-plennüh Vengerszkago otdelenija, 1918. jún. 3: Vengerszkij organ inosztanüh szoc. dem. intern. revoljucionerov rabocsih i kreszt'jan Kazanszkij okrug. A szamarai nemzetközi szociáldemokrata hadifoglyok magyar osztályának hivatalos közlönye. 1918. jún. 3: A Kazáni katonai körletben élő külföldi munkások és földművesek nemzetközi forradalmi szociális szervezete magyar osztályának hivatalos közlönye. *Szamarai. 1918. márc. [19.]* — [1918. ápr. 22.] Megj. hetenként. *Szerk.* Bajor Béla, 1918. ápr. 8: a Szervezet. Ny. Tipografija Gubernszkago Zemsztva. I. évf. 2. sz. (1918. márc. 25.), 4. sz. (ápr. 8.), 6. sz. (ápr. 22.) OSZK
I. évf. 11. sz. (jún. 3.) HI (Mikrofilm)
I. évf. 4. sz. LT (kölcsonben a moszkvai Forradalmi Múzeumtól).
Az omszki Forradalom 1918. márc. 31-i számának híre szerint a lap 1918. márc. 19-én indult.

Forradalmár

[*Perm. 1918. okt. 5. előtt — ?*]

Ír róla a Szociális Forradalom 1918. okt. 16-i számában: „A bolsevikiek permi szervezete magyar csoportjának pártlapja, a Forradalmár október 5-i száma...”
Valószínűleg azonos az Urali Forradalmár c. permi lappal. Lásd ott.

Internacionalist

Caricin. 1918. [jún.] — [1918. szept.]

A lap 1918. jun. 30.-i száma címdoldalának fényképét (a Szovjet Hadsereg Múzeumából) közli a Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban c. mű (129. l. előtt). Mint „magyar újság”-ot említi a Szociális Forradalom 1918. szept. 28-i száma „A hadifoglyokról” c. rovatban.

Nemzetközi Szociálista

Szocialiszt' — internacionaliszt'. Vengerszkij organ mezsduarodnago otdela Vszerosz. C.I.K.Sz.R., Sz. i K. deputatov'. Ingyen kiadvány a magyar katonatestvérek számára. *Pétvárv. Petrograd'. [1917. dec. eleje] — 1918. [febr. 23.]* Megj. rendszertelenül, 1918. febr. 14: hetenként kétszer. *Kiadó:* A munkás és katonaküldöttek tanácsának nemzetközi osztálya. n 2 r.

Sorszám nélkül [1917. dec. 31. körül] PK (fénykép)

I. évf. 7. sz. (1918. febr. 14.) HI (fénykép) LT

I. évf. 8. sz. (1918. febr. 19.) LT, PK HI

I. évf. 9. sz. (1918. febr. 23.) LT (Fénykép, eredetije a moszkvai Forradalmi Múzeumban).

A lap egy több nyelven megjelenő lap magyar változata. A sajtóhibák elárulják, hogy a lap olyan nyomdában készült, ahol nem volt magyarul tudó szedő és korrektor. A lap

utolsó (pl. 1918. febr. 19-i) számaiban már voltak olyan közlemények is, amelyek kizárólag magyarok számára íródtak. A többnyelvű lap német nyelvű változatának címe: Der Völkerfriede. — Mir' narodov'. A magyar és német lap alcíme (oroszul is) nagyjából azonos. A német lap alcíme oroszul: Organ mezsdunarodnogo Vszerosszjizskago C. I. N. Szoveta Rabocsih', Szoldatszkih' i Kresztjanszkih' deputatov'. Izdaetszja dlja bezplatnago raszprosztranenija szredi nemeckih' bratev'-szoldat; Fenti alcímet a német nyelvű lap 1918. febr. 20-án, ugyancsak Pétervárott (St. Petersburg) megjelent 36. számának címlapján olvassuk. A német lap naponta jelent meg, ezért van az, hogy 1918. febr. 20-i száma már a 36., míg a magyar lap 1918. febr. 19-i száma még csak a 8. szám. A lapot — bár a szerkesztő neve nincs rajta feltüntetve — Pétervárra érkezésétől, 1918. dec. végétől kezdve Kun Béla szerkesztette. Egyidőben — 1918 elején — a német nyelvű testvérnap szerkesztőjét helyettesítve, Kun Béla írta a német nyelvű lap cikkeinek „nagy részét” is (L. Riadó. 17. l.) A lapnak Dr. Münnich Ferenc közlése szerint nemcsak magyar és német, de még cseh nyelvű változata is volt.⁷

Az a keltezés nélküli, plakátszerű, egyoldalas lapszám, amelynek fényképét a Párttörténeti Intézet könyvtárában őrzik, beszámol a Pétervárott 1917. dec. 29-én tartott „hadifogolymiting”-ről és a németek által Brest-Litovskban 1917. dec. 27-én beterveztett fegyverszüneti tervezetről. Nyilvánvaló, hogy e két eseménnyel kapcsolatban propagatív célból adták ki ezt a számot, tehát közvetlenül ezen események után, 1917. dec. 31. körül kellett megjelennie. A lapnak ennél korábbi számáról tesz említést a Szociális Forradalom 1919. jan. 1-i száma: „épen egy év előtt, december elején a múlt évben Pétervárott kikerült a nyomdából az első magyar nyelven frott bolszeviki újság a „Nemzetközi Szocialista.” (Mit ír a Vörös Újság c. cikkben). Eszerint a lap 1. száma 1917. dec. elején jelent meg. Kun Béla Szamuely Tiborról írt Emlékezésében elmondja, hogy a lap „a német és osztrák-magyar kormány beavatkozása folytán, a breszti béke után megszűnt” (Riadó. 18. l.). Mivel Kun Béla a breszti béke megkötése (márc. 3.) előtti heteket a német fronton töltötte (Ui. 8. l.) aligha volt ideje és módja febr. 23 után a pétervári lap szerkesztésével foglalkozni, ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy az 1918. febr. 23-án megjelent, előttünk ismeretes 9. számmal meg is szűnt a lap. A szovjet kormánnyal egyidejűleg Moszkvába költözött a magyar lap szerkesztősege is, amely — Kun Béla szava szerint — itt „egy-két hétig” készülődött „új lap kiadására”. (18. l.) A szóbanforgó új lap: a Szociális Forradalom, amely azonban csak 1918. ápr. 3-án indult meg.

A lap valamelyik szovjet könyvtárban föllelt, 1918. jan. 3-i számának tartalmát röviden ismerteti Milei György. (Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Bp. 1956. Művelt Nép. 345. és 403. l.)

A *Nemzetközi Szocialista* 1918. febr. 23-i száma címloldalán a lap méretéhez képest óriási betűkkel írt jelszót olvassuk: „Minden hadifogoly munkás, minden hadifogoly paraszt a vörös hadseregbe!” Ez a szám közli „A szociáldemokrata magyar hadifoglyok forradalmi központja” felhívását ily címmel: „Fegyverre!!! Veszélyben a szocialisták közös hazája!” Ezt a felhívást átvette, a sajtóhibák kijavításával és egész jelentéktelen szövegváltoztatással újra leközölte az omszki *Forradalom* 1918. márc.-10-i száma. (*Szibériai magyar lapok* c. közleményünkben a 265. lapon téves az 1918. febr. 10-i lapszám megjelölés). *Ligeti Károly Válogatott Írásai* (Bp. 1957. a 95—97. lapon) és a *A szabadság vértanú* (Bp. 1960. 14. lapon) ezt a kiáltványt *Ligeti Károly* műve gyanánt közlik. A felhívást több más gyűjteményes munka is közölte, de mindegyik az omszki *Forradalomra* való hivatkozással: *A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban*. Bp. 1957. (71—72. l.), *Boevoe szodruzsesztvo trudjascsihszja...* Moszkva 1957. (53—54. l.), *Vengerszkie internacionalisztü...* Moszkva, 1959. (106—107. l.). Most, hogy megismerhettük a *Nemzetközi Szocialista* 1918. febr. 23-i, 9. számát, amelynek fényképe a moszkvai Forradalmi Múzeumból kölcsönözve érkezett hozzánk, a nevezetessé vált felhívás megjelenésének időpontját több, mint félhónappal előbbre, 1918. febr. 23-ra tehetjük és a felhívás fogalmazójának személyére nézve is más álláspontra helyezkedhetünk.

A fogalmazó nem *Ligeti Károly*, hanem valószínűleg *Kun Béla*. *Milei György* a *Magyar – orosz történelmi kapcsolatok* c. gyűjteményben (Bp. 1956.) a felhívás kezdő sorát már az első lelőhelyről, a *Nemzetközi Szocialistából* idézte (350. illetve 403. l.).

Rosta. Neueste Nachrichten. — Roszta. Legújabb Híradó.

Izdanie nemecko-vengerszkiego bjuro dlja agit. i propagandü pri G. K. R. K. P. 7^a
Tagesausgabe der russischen Telegraphen Agentur. Abteilung Perm. — Napikiadása
az orosz távirati ügynökségnek. Permszki csoport.

NEMZETKÖZI

Világ Proletárijai Egyesüljétek!
Хроламајин бѣдѣо сѣпарѣ сѣдѣанѣмѣо!

Каждого для бесплатнаго распространения орган
Волжскихъ братьевъ солдатъ

Kiadja a munkás és katonakibédők-tudósának
nemzetközi osztálya.

Ingyen kizárva a magyar katonatisztek
számára.

SZOCZIÁLISTA

СОЦІАЛИСТЪ-ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТЪ,

Всѣгъ руск. органъ международнаго отдела Всерос. Ц. И. К. С. Р., С. и К. депутатовъ.

Петрозав. Издательск. Домъ № 6.

1 év. 8 sz. 1918 febr. 23.

Минскъ казначействъ Петрозав. Дворцоваго б. нѣб. лѣдѣрѣо

MINDEN HADIFOGOLY-MUNKÁS, MINDEN HADIFOGOLY-PARASZT A YÖRÖS HADSEREGBE!

FEGYVERRE!!!

Ki állíthat meg minket ezen az úton a béke, a föld, az
éle, a szabadság felé? Vörös a lobogónk, a nemzetközi munkás
és parasztforráslomó, Dósa György a vezérünk a magyar el-
nyomottak vértanu hősei!

A pétervári Nemzetközi Szocialista (1918. február 23-i) 8. számának címlapja a „Fegyverre!”
című kiáltvánnyal (A fénykép a Legújabbkori Történelmi Múzeumban őrzött felvételtől
készült)

Perm. 1920. [aug.] – [okt. 7.]. Megj. naponként. Szerk. Deutsche Gruppe der R. K. P. – az O. K. P. magyar csoportja. 4 r.
54. sz. 1920. okt. 7. OSZK
Kétnyelvű lap. Az oldal két hasábján párhuzamosan fut a német és a magyar szöveg. Harctéri és külföldi politikai híreket közöl. Egyoldalas, a hátlap üres.

Szociális Forradalom

„Szocial'naja revolucija”. Izdanija Vengerszkoj Gruppü Roszsijszkoj Kommuniszticeszkoj Partij (bol'sevikov). Moszkva. 1918. ápr. 3 – 1919. márc. 28.

Megj. hetenként kétszer, 1918. nov. 6: hetenként egyszer. Szerk. [Szamuely Tibor, 1918. aug. közepe: Vántus Károly.]⁸ Kiadó: Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportja. 2 r.

I. évf. 1. sz. (1918. ápr. 3.) (fénykép), 8. sz. (ápr. 27.). PK 47–48. sz. (szept. 18–21.), 50–51. sz. (szept. 28–okt. 2.), 53–55. sz. (okt. 9–16.), 57. sz. (okt. 23.), 59. sz. (okt. 30.), 61–64. sz. (nov. 6–27.), 66–68. sz. (dec. 11–25.), II. évf. 1–8. sz. (1919. jan. 1–febr. 19.), 9. sz. (2 oldalas „Rendkívüli kiadás!” 1919. márc. 28.) PK HI (fénykép)

I. évf. 5. sz. (1919. ápr. 17.) (Csonka példány. Csak 1–2. lap van meg, ez is sérült) LT. Az 1919. márc. 28-i szám lapfejében felírás: „Rendkívüli kiadás.” – A lap folyamatosan csak 1919. febr. 19-ig jelent meg.

Táviratok

Kommuniszticeszkaja (Szoc. Dem.) Partija inosztr. Rabocsih' i Kresztjan Urala. Perm. 1918 [aug.]–1918. [szept. 4.]. Kiadó: Urali Forradalmár.

6. sz. (1918. szept. 4.) HI (fénykép).
Egyoldalas, falragasz-szerű lap.

Urali Forradalmár

Ural'szkij Revoljucioner. Ezsenedel'nik Kommuniszticeszk. (Szoc. Dem.) Partii Inosztr. Rabocsih' i Kreszt'jan Urala. Az urali Külföldi Munkások és Parasztok Kommun. (S.-D.) Pártjának heti lapja. Ekaterinburg 1918. szept. 4: Perm. 1918. jún. 6 – [1918. okt. 5.] Megj. hetenként. Ny. Ekaterinburg'. Tip. Uralszkaja Zsizin'. 1. sz. (1918. jún. 6.) HI (Fénykép és mikrofilm.)

Testvérlapja: Die Dritte Internationale. Az 1918. jún. 6-i szám közli, hogy a Nemzetközi szoc. dem. hadifoglyok egyesülete által összehívott 2. Ural-területi konferencián, 1918. május 18-án „el lett határozva, hogy magyar és német nyelven lap szerkesztessék. A magyar lap címe: Urali Forradalmár, a német lap címe: Die Dritte Internationale”.

Perm. 1918. szept. 4. dátummal jelent meg a „Táviratok. Kiadja az Urali Forradalmár” c. egyoldalas lap 6. száma. Ha az Urali Forradalmár 1918. szeptemberében ily címmel külön lapot adott ki, maga is bizonyára fennállott még ebben az időpontban. A lap minden bizonnyal azonos azzal a Forradalmár c. permi lappal, amelynek okt. 5-i számáról a Szociális Forradalom 1918. okt. 16-i száma ír.

Világszabadság

Oszvobozsdenie mira. Gazeta organizacii voennoplennüh szocialdemokratov internacionalisztov. 1918. máj. 12: Gazeta mezsdunar. revol. organiz. szoc. innozstr. rab. kreszt., Penza. Ingyen kiadvány a magyar katonatestvérek számára. Penza. [1918. márc.

31.] — [1918. júl. 7.]. Megj. hetenként, *Kiadó*: A penzai nemzetközi szociáldemokrata hadifoglyok szervezetének magyar csoportja. 1918. máj. 12: „Külföldi nemzetközi szocialista munkások és parasztok forradalmi szervezete.” Ny. Egyetértés könyvnyomdája. Kontora Typo-Lit. „Edinienic”. 2 r.

I. évf. 2. sz. (1918. ápr. 7.), 5—11. sz. (1918. máj. 12—jún. 16.), 14. sz. (1918. júl. 7.) PF (nagyítóval olvasható negatív lemez)

I. évf. 5—11., 14. sz. HI

A lapnak német nyelvű változata is volt.

Az 1918. ápr. 7-i számban a 4. lapon „A Világ szabadság népszerűsége” című közleményben a szerkesztő azt írja, hogy a lapot „német és magyar nyelven” küldték szét. „A Világ szabadság 2. száma 20 000 példányban jelent meg s ebből távirati rendelésre Harkowba 10 000 példányt küldtünk. Ma lapunkat az ukrainai fronton a fedezékben levő német és magyar katonák testvéreink is olvassák.”

Az ápr. 7-i szám 3—4. lapján bizonyára tévedésből az „1. Szám” felírás olvasható. A 2. sz. 2. lapján közlemény: „Figyelem! A birtokunkban levő magyar szedőszekrényből az á, é, ü, ö és z hiányzanak s azért az elvtársak szíves elnézését kérjük.” Az 5. és 6. szám csak két oldalas.

Vörös Csillag

Politikai lap. *Szamara. 1919.* [máj.]—[1919. jún. 28.]. Megj. hetenként kétszer. *Kiadó*: Kommunisták külföldi irodája. Ny. Tipografija Politodarma Juzsgruppü Vosztfronta. 2 r.

5—7. sz. (1919. máj. 31.—jún. 13.), 9—10. sz. (1919. jún. 21.—jún. 28.) PF (mikrofilm).

Vörös Lap

Krasznüj Lisztok. [*Szamara. 1919. szept. eleje—1919. szept. 25. után.*] [Szerk. Kerekes.] Ny. Szamara. Tipografija Politodarma Turkfronta. 4 r.

2. sz. [1919] szept. 25. OSZK.

A birtokunkban levő lapszámon a megjelenés évszáma nincs feltüntetve. A lapot elsősorban a turkesztáni fronton harcoló magyar internacionalisták számára írták. A lap hírt közöl arról, hogy Kolcsak csapataitól Tomszkot már visszafoglalták és Omszk felszabadítása küszöbön áll. Eszerint a lapnak 1919-ben, szept. 25-én kellett megjelennie. A lapszámon a megjelenés hónapja és napja fel van tüntetve. A lapszám két főcikkének írója: Kerekes.

Vörös Újság

Krasznaja Gazeta. A külföldi kommunisták keievi magyar csoportjának hivatalos lapja. *Kiev. 1919. máj. 15.* — [1919. aug. 16.]. Megj. hetenként. 2 r.

1—13. sz. (1919. máj. 15—aug. 16.) PF (mikrofilm). Az 1919. máj. 31-én megjelent 3. sz. és az 1919. jún. 14-én megjelent 4. szám közötti időben, jún. 7-én jelent meg egy másik 3. szám is. Ez az első 3. szám legfőbb közleményeit megismétli (kis szövegváltozással), tehát nyilvánvalóan a magyar hadifoglyok egy olyan köre számára készült, amelyhez a rendes 3. szám nem jutott el.

Az 1919. máj. 31-én megjelent első 3. szám „Parancs. Nemzetközi vörös katonák!” címmel egy felhívást közöl „Kiev, 1919. május 23-án” kelettel. Aláírója: „Szamuely Tibor népbiztos, a Magyarországi Tanácsköztársaság teljhatalmú katonái megbízottja Oroszországban és Ukrajnában.” A másik 3. szám a magyar népbiztosnak ezt a „Paran-

Világ proletarjai egyetemesek!

VÖRÖS LAP

(РАБОЧИЕ ЛИСТЫ)

2. Szám

Szeptember 25. Csütörtök.

2. Szám.

Kommunisták, anarchisták!

Az anarchisták meg bele is egyeznek abba, hogy a kapitalistáktól eladják a földet, gyárakat, házakat, műhelyeket és a gépeket, de már nem egyeznek bele abba, hogy a burzsoáziát és kényszerítik a munkára. El elbűnülnek ország, hatalom. Ok pedig mindenféle hatalom ellen vannak, így tehát ez alien is.

Az anarchisták emiatt nem akarják a földművesek és munkások hatalmát, a burzsoázia feletti ugyancsak önményi nyúlásnak a burzsoázia és hatalomra való szeszélyt. Az anarchisták nem akarják a hatalmat, de annak minden eszközét, a kényszerítést és hogy a hatalom ne a későbbi korfűtésben és nem csupán a jelenben (előzőekben) ezt a hatalmat megmutatja nekünk Kozsák és Dörnyei.

Mi munkások és földművesek nagyok tudjuk, hogy a burzsoázia mennyire fél, hogy őket ne akarjuk kényszeríteni a munkára, de azt is tudjuk, hogy ok ebbe a kérdésbe bele nem engednek és hogy mindenféle intézkedést vesznek azért, hogy újra hatalomra kerüljenek a hatalomra.

Miért akarnak ok a hatalomra a munkások? Azért, mert a hatalom megadja nekik azt, az amit ők megérdemlnek a munkájukért.

Ittséget és megint henyélhetnek és unalmasodhatnak a munkásság verőjében. Az szuharcsot milliókban!

A munkásoknak és a földműveseknek minden szükségük van egy hatalomra, hogy ha a már kivívott szabadságot magukarjuk tartani. Ezt a hatalmat pedig amit látnak már megismerettség a munkásság. Ezt a hatalmat más szóval proletárdiktatúrának is hívjuk.

Csak után most már bátran tehetőjük a kérdést az anarchistáknak, hogy vajon engedőek leszünk e mi mind a burzsoázia?

Mi munkások, kommunisták úgy gondoljuk, hogy nekünk is olyan kegyetlennek kell a burzsoáziaival szemben lennünk, mint amilyen a velünk szemben. Akkor emiatt a burzsoázia belesínik a már egyszer ledobott bűntudatába újra meg újra, azaz a munkásoknak a szabadállásunk minden a nekünk járt. A munkásoknak kell a burzsoázia megveszítése, mert csak így tehetőjük meg az új, igazán megérdemelt szabadságot.

Kozsák

Szombatosok

Hát az még mar mielő a vállad, vagy a lábam? Kérdi az, aki meg arról nem hallott.

Van vannak olyan emberek is, akik hallottak már egy keveset a szombatosokról, de a valóban nem tudják kik ezek, vagy mit akarnak.

A szombatosok kb. 2 héttel ezelőtt, hogy megkezdtek munkájukat a kommunista közpénzügyezésre, ezért is hívják őket meg a munkások. Kommunista szombatosoknak is hívják. Szombatosok hivatás, onnan vették, hogy szombat az a nap, amelyen a munkások végezték meg a munkájukat. A más a munkások szombatos munkások között.

Mindannyian tudjuk, hogy a mi Tanácsköztársaságunk sok mindenben szenved hiányokat, így például kevés szállító eszközök vannak, főképpen a fűtő tüzelőanyagok csak volna valamennyi, de itt meg az a belátnoson elég munkások, hogy ezt az üzemanyagot oda szállíthattuk, ahol éppen szükség van rá; ezeken kívül amit tudjuk meg nagyon sok minden máshoz is nagy hiányokat szenved, a mi Tanácsköztársaságunk.

A Tanácsköztársaságunk területén megmaradt ellenforradalmiok minden elkövetek arra nézve, hogy a szombatosok különböző hiányok miatt, úgy hogy az öntudatos munkásoknak mit magában véve

csát" újra közli, de „1919. június 2-án” kelettel.⁹ A lap elsősorban magyarországi hírforrásokból veszi közleményeit és a magyar tanácskormány rendelkezéseit, kívánságait közvetíti a Kievvél élő volt magyar hadifoglyok felé. A lap legelső (1919. máj. 15.) számának első közleménye így kezdődik: „Budapest (rádió). Az orosz és ukrajnai szabad Tanácsköztársaságok területén élő volt hadi- és polgári foglyok mozgósítandók 45 évig az egységes támadás céljából a Magyar Tanácsköztársaság megvédésére.” A lap több számában is, lap alján, ezt a jelszót olvassuk: „Éljen a világtanácsköztársaság!”

Vörös Újság

Kommunista lap. Budapest, 1918. dec. 7–21. I. évf. 1–5. szám. (Oroszországi kiadásban.) Szemelvények az eddig hozzánk eljutott számokból. [*Moszkva. 1919. jan. 22.* Megj. egyetlen szám. *Kiadó:* „Szociális Forradalom”, Moszkva]. 2 r. PF (Mikrofilm, eredetije a moszkvai Forradalmi Múzeumban.)

A Szociális Forradalom 1919. jan. 15-i számában a Pártügyek rovatban kis közleményt találunk: „Hogy ... elvtársaink... itt is láthassák, milyen az első budapesti kommunista lap, a »Szociális Forradalom« hű másolatban kiadja a »Vörös Újság«-ot. A »Vörös Újság« oroszországi kiadása... amely nyomdai előállításban, külső alakban is hű mása a pesti »Vörös Újság«-nak, a jövő hét elején jelenik meg...” Az 1919. jan. 22-i lapszámában a hirdetések között: „Megjelent! Vörös Újság Oroszországi kiadásban. Ára 40 kopek.”

Vörös Újság

Krasznaja Gazeta. Izdanie Vengerszkoj Gruppü Roszsz. Kommun. Partii (bol's). *Moszkva. 1919. aug. 31–1921. okt. 8.* Megj. hetenként. *Kiadó:* Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportja. Ny. 15-ja Goszudarsztvennaja Tipografija, 1920. ápr. 18: Tipografija 3. Kommuniszticeszkogo internacionala. 2 r.

I. évf. 1–7. sz. (1919. aug. 31–okt. 11.), 9–13. sz. (1919. okt. 25–nov. 27.), II. évf. 14–15. sz. (1920. jan. 28–febr. 8.), 17–24. sz. (1920. febr. 29–máj. 2.), 26–56. sz. (1920. máj. 16–dec. 31.), III. évf. 3. (59.)–11. (67.) sz. (1921. jan. 23–márc. 19.), 13–14., 16–19. sz. PF

II. évf. 37. sz. (1920. aug. 1.) 45. sz. (okt. 10.) 48. sz., (okt. 31.), 50. sz. (nov. 14.), 56. sz. (dec. 31.), III. évf. 1. sz. (1921. jan. 9.), 2. sz. („Különlenyomat”) (1921. jan. 15.), 5. (61.) sz., (1921. febr. 5.) 8–20. (64–76 sz.). 1921. febr. 26–okt. 8.) PK

II. évf. 19. sz. (1920. márc. 21.), 22–25. sz. (1920. ápr. 18–máj. 9.), 27–34. sz. (1920. máj. 23–júl. 10.), 37–39. sz. (1920. aug. 1–aug. 15.), 41–44. sz. (1920. szept. 5–szept. 26.), 46–53. sz. (1920. okt. 17–dec. 5.), 55–56. sz. (1920. dec. 19–31.) (a II. évf. 37. és 41. sz. csonka). III. évf. 1–3. (59.) sz. (1921. jan. 9–23.), 2. sz. „Különlenyomat” (1921. jan. 15.), 5–11. (61–67.) sz. (1921. febr. 5–márc. 19.), 13. (69.) sz. (1921. ápr. 9.), 18. (74.) sz. (1921. máj. 21.), 19. (75.) sz. (1921. aug. 31.), 20. (76.) sz. (1921. okt. 8.), (A 3. évf.-ből a 10. (66.) sz. csonka. — Csak nagyítóval olvasható fényképmásolatban megvan a II. évf. 54. és a III. évf. 4. (60.) száma is) OSzK I. évf. 1–7., 9–13. sz. II. évf. 14–15., 17–42., 44–45. sz., III. évf. 1–11., 16–19. sz. HI (fényképmásolatban).

Eszerint a moszkvai Vörös Újság három évfolyamából, összesen 77 szám közül csak a következő 2 szám nincs meg Budapesten: I. évf. 8. szám (1919. okt. 18.), II. évf. 16. sz. (1920. febr. közpe). A II. évf. 25. (1920. máj. 9.) számán tévesen I. évfolyam felírás szerepel.

A moszkvai Vörös Újság 1921. jan. 15-i (III. évf. 2.) számából, illetve ennek fejlécével megjelent egy „Külön lenyomat” is (ez a felírás a lapfejen olvasható), amely új szedéssel

VÖRÖS ÚJSÁG

KIADJA AZ OROSZORSZÁGI KOMMUNISTA PÁRT MAGYAR CSOPORTJA.

II. évfolyam.

Moszkva, 1920. november 7.

49. szám.

A proletáriátus ünnepe.

A világ proletáriátusának nagy ünnepe, a globalitás orosz proletáriátusának 5 éves születésnapja, a világméretű sztrájkok, a proletáriátus 5 éves ünnepnapja.

A marxizmus alapelvei, hogy a történelmi anyagot, vagyis a társadalmi viszonyokat meg kell vizsgálni az emberiség és a világ fejlődése, az ideológiát és magyarázatot az állam szerkezetére, a jog, a tudomány, a művészet, a tudományok fejlődésének szemlélésére egyidejűleg kell nézni. A marxizmusnak no-eljárás az, hogy az állam, a jog, a tudomány, a művészet, a tudományok fejlődését meg kell vizsgálni az emberiség és a világ fejlődése, az ideológiát és magyarázatot az állam szerkezetére, a jog, a tudomány, a művészet, a tudományok fejlődésének szemlélésére egyidejűleg kell nézni. A marxizmusnak no-eljárás az, hogy az állam, a jog, a tudomány, a művészet, a tudományok fejlődését meg kell vizsgálni az emberiség és a világ fejlődése, az ideológiát és magyarázatot az állam szerkezetére, a jog, a tudomány, a művészet, a tudományok fejlődésének szemlélésére egyidejűleg kell nézni.

A világ proletáriátusának nagy ünnepe, a globalitás orosz proletáriátusának 5 éves születésnapja, a világméretű sztrájkok, a proletáriátus 5 éves ünnepnapja. Mindezt az egész világon, ahol csak körülmények, elnyomott proletáriátusok, elszakított, választott, mindenütt oroszországi felbontott a proletáriátusnak tekintendő. Az orosz proletáriátusnak kezdődött a világ proletáriátusának hivatalos részvételével a szabad proletáriátusok felbontott a proletáriátusnak tekintendő. Az orosz proletáriátusnak kezdődött a világ proletáriátusának hivatalos részvételével a szabad proletáriátusok felbontott a proletáriátusnak tekintendő.

1917-1920.

A moszkvai Vörös Újság 1920. november 7-i számának címlapja ünnepi cíikkel

megismétli a rendes 2. szám *Halaszthatatlan feladatok* c. cikkét és közli Kun Béla ehhez kapcsolódó, a felvetett kérdésekre válaszoló értekezését *A pártszervezés kérdései* címen (ez tölti ki a „külön lenyomat” túlnyomó részét). Kun Bélának ez a cikke, amely 2 fejezetre tagolódik, nem jelent meg a lap rendes 1921. január 15-i (III. évf. 2.) számában, hanem csak a következő két számban: az I. fejezete a 3. (jan. 23.), a II. fejezete a 4. (jan. 29-i) számban. Különös eset: egy lapszám különlenyomata oly cikket is közöl, amely az eredeti lapban csak később (a következő számokban) jelent meg. A „Külön lenyomat” másik különössége az, hogy nem Moszkvában, hanem Berlinben jelent meg — ez fel is van tüntetve rajta: Druck und Verlag: Die Rote Fahne, Berlin. A különlenyomat nyilvánvalóan Kun Béla cikkének közreadása céljából jelent meg. Kun Béla ebben a cikkben fejt ki először az illegális magyarországi pártmunka megindításának szükségességét és legfőbb elveit. A különszámot bizonyára az ő cikkének soron kívül való közreadása és a világon szétszórtan élő magyar kommunistákhoz való eljuttatása céljából adták ki. Kun Béla cikkében ilyen elvi megállapításokat olvassunk: „A tömegeket pedig akcióra felhívni csak közvetlen közelükben, magukban a tömegekben elhelyezkedve, lehetséges. Ezért elengedhetetlen, akció vezetésére alkalmas, önállóan rendelkezni tudó központnak mielőbbi megteremtése Magyarországon. ...A föld alatt van a helyük az irányító szervezeteknek, de a mozgalomnak át kell fognia a legszélesebb tömegeket.”

A lap folyamatosan csak 1921. május 21-ig (18. szám) jelent meg. E szám megjelenése után több mint 3 hónapos szünet következett: a 19. szám csak 1921. augusztus 31-én

VÖRÖS UJSÁG

KIADJA AZ OROSZORSZÁGI KOMMUNISTA PÁRT MAGYAR CSOPORTJA.

III. évfolyam.

Moszkva, 1921. augusztus 31.

(75.) 19. szám

A „Vörös Újság” olvasóihoz!

A Kommunista Internacionálé kongresszusa folytán teljesen le volt foglalva az a nyomda kongresszusi munkások számára, amelyben a „Vörös Újság” készült. Ennek folytán a „Vörös Újság” 2 hónap óta nem jelenhetett meg.

Ez idő alatt Szovjetországban szabad földjét a még itt maradt magyarnyelven beszélő kommunisták nagyrésze elhagyta. Nem maradt innét Szovjetországban földjén csak egy kis töredéke a magyarnyelven beszélő kommunistáknak.

„**Szociális Forradalom**” címmel indult el meggyűző, forradalmosító és harcos útjára az első magyarnyelven megjelenő kommunista újság. Azok alakították, akik először tömörültek az imperialista háború folytán a cári Oroszországba hajszolt hadifoglyok közül a még akkor szocializmusokoztatásnak nevezett börtöni jártba. Azok indították utunk, akik a sztrávasos hadifoglyóműködésnek humányos céljaitalan tömegrebe előléptet vittek bele a kommunista hatalmat útmutató világosságát.

Két irányú volt a munka: két területen folytatta a harcot a „Vörös Újság” elődje, a „**Szociális Forradalom**” Többség, öntudatosító, hivatkozó és kitérhető erőitő kommunista munkája az oroszországi munkásság és földművelészetegységbe szocialista tanácsköztársaságának védelmére, harcos támogatására illőttá harcos szerkebe a magyarnyelven beszélő dolgozókat.

A hatalmi tanácsköztársaság elteleme azonban mindenkör a nemzetközi proletárforradalom volt. A nemzetközi proletárforradalom terjedése és győzelme a Tanácsköztársaság alapjainak kihasználását jelentette. Új és új forradalmi osztásokat köldött tehát Nyugatra lívi köztel a „**Szociális Forradalom**”. Ezeknek magvető, alaptereké munkája járult hozzá előszörben a K. M. P. építéséhez.

A „**Szociális Forradalom**” Magyarországon a „**Vörös Újság**” címet vette fel, mint a K. M. P. hivatalos lapja.

Ennek a „**Vörös Újság**”-nak első moszkvai kiadása váltotta fel a „**Szociális Forradalmat**”, követve a régi képről kommunista újság harcos szemléletét.

Együtt haladtunk, együtt dolgoztunk, együtt harcoltunk mindehért ebben az újságban is, pártunkkal az O. K. P.-vel. Követtük híven annak szemléletét, sohasem feledkezve meg arról, hogy a szociális forradalom nemzetközi folyamat a harcosokat neveltetés a Kommunista Internacionálé magyarországi és ama szerkebi számára, amelyek a volt Magyarország területén a hatalmi utódállamokban működnek.

Most, hogy a magyarnyelven beszélő kommunisták száma annyira megerőskent Oroszországban, hogy a „Vörös Újság” hosszabb ideig való fenntartása csak az Oroszországban oly drága és kevés papírnak okánkülül poeokozhatást jelentené, pályájunk végéig jár a „Vörös Újság”. Két szám fog meg belőle megjelenni, hogy informálja az evakuláltak az oroszországi, magyarországi, a nemzetközi forradalom legfontosabb eseményeiről.

Ez a szám előszörben a **Kommunista Internacionálé III. világkongresszusának eredményeit foglalta össze.**

A másik megjelenő szám a **magyarországi munkásmozgalom s elsősorban a Kommunista Párt időközben történt fontos eseményeiről számol be.**

Ezzel a két számmal befejezi pályafutását a „Vörös Újság”.

A „**Szociális Forradalom**” magvetés utolsó száma a **Vörös Újság Magyarországon, s „Vörös Újságunk” elvételét magvetőitől újból szociális forradalom fog fakadni Horvát-Magyarország területén.**

Az Oroszországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságnak újból szövetséges támad az új Magyarországi Tanácsköztársaságban.

Moszkva, 1921. augusztus 16.

A „Vörös Újság” szerkesztősége.

A moszkvai Vörös Újság 1921. augusztus 31-i számának címdoldal szerkesztőségi cikkel

jelent meg. Ennek megjelenése után ismét nagy szünet következett, és az utolsó (a 20.) szám csak 1921. okt. 8-án látott napvilágot.

A moszkvai Vörös Újság már 18. (1921. máj. 21-i) számában bejelentette, hogy következő száma nagyobb szünet után „mintegy 4–5 hét múlva” fog megjelenni. A 19. (1921. aug. 31-i) szám azt közli, hogy a lapból már csak egy szám jelenik meg. Ez az utolsó előtti (19.) szám, amint ezt az olvasókhöz írt szerkesztőségi cikk megállapítja: elsősorban a Kommunista Internacionálé III. világkongresszusának eredményeit foglalja össze, az utána következő szám pedig „a magyarországi munkásmozgalom s elsősorban a Kommunista Párt időközben történt fontos eseményeiről számol be. Ezzel a két számmal befejezi pályafutását a Vörös Újság.” A 19. szám a következő jelentősebb cikkeket tartalmazza: Kun Béla: A III. Internacionálé 3 kongresszusa. (1–2. l.), Lékai János: A Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé II. Világkongresszusa (2. l.), Csircs Kriszta: Mit határozott a II. Nemzetközi Kommunista nőkonferencia? (2–3. l.), A Vörös Szakszervezeti Internacionálé első kongresszusa (3. l.).¹⁰

A Szovjetunió területén megjelent magyar lapokat ismertető művek:

- Hadifogoly magyarok története.* 2. köt. Az oroszországi hadifogság és a magyarok hazaszállításának története. Szerk. *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilaby Lajos.* Bp. (1931) Athenaeum. A 378—379. lapokon ismerteti az omszki *Forradalmat*, a moszkvai *Szociális Forradalmat* és a moszkvai *Vörös Újságot*. A mű főrészét *Baja Benedek* írta, aki mint rajzoló maga is munkatársa volt az egyik krasznnojarszki forradalmi lapnak. A mű látszat szerint a tények tárgyilagos ismertetésére törekszik, de alapjában véve kommunistaellenes beállítottságú.
- Kun Béla: Emlékezés Szamuely Tiborra.* — *Szamuely Tibor: Riadó.* Válogatott cikkek és beszédek. Budapest. 1957. c. mű előszava. — Megjelent már a mű első, moszkvai kiadásában is (1933). Az oroszországi első magyar lapokra vonatkozó érdekes adatokat közül (17—25. l.).
- Lukács József: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferentől napjainkig. (1705—1941.)* Bp. 1949. Ez az egyébként teljességre törekvő bibliográfia az oroszországi magyar hadifogolylapok közül csupán a polgári szelleműeket veszi számba, a forradalmi lapokat nem is említi.
- Máté György: Szikrától lobban a láng. (A magyar kommunista sajtó munkásainak barca.)* Bp. 1956. Művelt Nép. Számbavesz 10 oroszországi magyar forradalmi lapot, ezek közül azonban részletesen csak a *Szociális Forradalmat* ismerteti. (21—23. l.)
- Milei György: A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszországban. 1917—1918. (Magyar—orosz történelmi kapcsolatok.* Bp. 1956. Művelt Nép gyűjtemény 315—406. lapján.) Ez a gazdag tartalmú történeti tanulmány már az oroszországi magyar lapokban adva levő forrásanyag felhasználásával készült.
- Milei György: A szovjetoroszországi magyar kommunista hadifogoly-mozgalom eszmei arculatának néhány kérdése.* (1918) = *Párttörténeti Közlemények.* 1956. 3. sz. október 35—69. l. A szerző megállapítása szerint „kb. kétmillióra tehető az 1918 folyamán terjesztett (magyar) forradalmi, kommunista újságok példányszáma”. (39. l.) Vizsgálódásaink azt mutatják, hogy ez a hozzávetőlegesen felvett szám egyáltalán nem túlzott.

Jegyzetek

1. A *Hadifogoly magyarok története* (II. kötet 217—218. l.) ír ugyan egy Asztrahánban 1916 táján megjelent *Atel* c. magyar sportlapról (címe valószínűleg az *Atlétikai Klub Elnöksége* szavakból van rövidítve), amelynek *Táborbírek* c. rovata is volt, de erről a lapról az itt elmondottaknál többet nem is tudunk.
2. *Milei György: A magyar hadifoglyok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjetoroszországban 1917—1918. Magyar—orosz történelmi kapcsolatok.* Szerk. *Kovács Endre.* Bp. 1956. Művelt Nép. 315—406. l. Sajtótörténeti vonatkozású részek: a *Nemzetközi Szocialistáról* 341, 344—345, 350, 353—355. l. Az omszki *Forradalomról* 351—352, 356, 364. l., a szamarai *Ébredésről* 356. l., a *Szociális Forradalomról* 360, 362—363, 391—393. l., egyéb 1918-ban megjelent magyar lapokról 382—384. l.
- 2a A lap ebben a felsorolásban lehető teljességre törekszik. Nemcsak a kommunista párt-szervezet által kiadott lapokat veszi számba, hanem a Szociáldemokrata Párt által kiadott lapok egyikét-másikát is: azokat, amelyek akkor megfigyelése szerint erősen baloldaliak, kommunista szelleműek voltak. A moszkvai *Vörös Újság* már 1920. nov. 14-i számában leszögezi, hogy a pozsonyi *Népszava* „kommunista szellemben” működik. Bizonyára hasonló mérlegelés alapján minősítette kommunista lapnak a komáromi *Munkáslapot* is.
3. A lap legelső száma egy egykorú adat szerint (*Szociális Forradalom* 1919. jan. 1.) 1917 „december elején” jelent meg. *Milei György* főntebb idézett alapvető tanulmányában a

- lap első számaként azt a ránk maradt dátumnélküli számot regisztrálja, amely szerinte „december utolsó, vagy jan. első napján jelenhetett meg” (341. l.).
4. Erről a lapszámról csak *Milei György* tanulmányából tudunk (i. m. 345. és 403. l.).
 5. *Világforradalom Hírkiadása*. 1918. júl. 20.
 6. Itt jegyezzük meg, hogy a moszkvai *Szociális Forradalom* különös figyelemmel emlékezett meg a szocializmus több más kiváló harcosának haláláról is. Gyászkeretbe foglalt címmel közölt cikket szentelt 1918. okt. 16-i számában *Szabó* Ervinnek, az akkor meghalt nagy magyar szocialista könyvtárosnak is.
 7. Dr. *Münnich* Ferenc: *Kun Béla* [*Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban*. Bp. 1957. 145. l.] A lap cseh nyelvű változatára nézve más adat nem fordul elő a számunkra hozzáférhető irodalomban.
 - 7a Nem a lapfejen, hanem a lap alján.
 8. A *Szociális Forradalmat Szamuely* Tibor, az ő Svájcba utazása után pedig *Vántus* Károly szerkesztette. L. erre nézve a lap tördelőjének, *Gisztl* Pálnak visszaemlékezését: *Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja megalakulásának 40. évfordulójára*. Párt-történeti Közlemények 1958. május (2. sz.) 182. és 188. l. A lap szerkesztőbizottságának tagja volt *Kun Béla* is. L. erre nézve: *Szamuely* Tibor: *Riadó*. Bp. 1957. 19. l.
 9. *Szamuely* Tibor, mikor repülőgépen Moszkvában *Leninnél* járt, jövet is, menet is leszállt Kiebben és itt mindkét alkalommal érintkezésbe lépett a *Vörös Újság* szerkesztőivel és a magyar internacionalistákkal, határozott utasításokat adva nekik.
 10. Az általunk vizsgált évkörön kívül esik, de azért mellékesen megemlítenének tartjuk itt a tifliszi *Új Tanácsmagyarország* c. lapot. Ennek adatai:
Tiflisz (Georgia). 1924. dec. 28. Megj.: (egyetlen szám?). Kiadó: Nyugati Nemz. Kisebbs. Klubjának Magyar Csoportja. Ny. kézírás, soksz. 4 r. PF (mikrofilm).
 Illusztrált, kézírásos kommunista lap. A lap homlokán a „Világ proletárjai egyesüljete!” jelszó nemcsak magyar és orosz, hanem grúz nyelven (betűkkel) is olvasható. A lapfejen: *Mártírszám* felírás. Jelentősebb közleménye: *Berzeviczy G[iza]*: A magyar proletárdiktatúra jelentősége.

A Nemzeti Könyvtár remotái nyomán...

MARKOVITS GYÖRGYI

Aki az Országos Széchényi Könyvtár 1945 előtti növedéknaplóit átnézi, egy-egy címleírás mellett szerényen meghúzódo „R.”, „Rem.” és „Remota” megjegyzéseket talál. E nyomon elindulva, a raktárakban „Zárt anyag” felírású sárga cédulával ellátott könyvekre bukkan. Ezeket a könyveket — és mint kiderül, sok ilyen könyv van — a *Horthy*-rendszer elzárta az olvasóközönség elől. A „Zárt anyag”, „Remota” a tiltást jelentette. A kutatómunka folyamán megdöbbenő kép tárul fel, mennyi értékes kiadványt tiltottak be, semmisítettek meg, zártak el az olvasók elől *Horthy*-Magyarországon.

1919 és 1945 között mintegy ezer magyar nyelvű könyvet és broszúrát, többszáz idegennyelvű könyvet, újságot, folyóiratot és aprónyomtatványt tiltottak be. Hogyan is tűrhették volna el a szabad, emberhez egyedül méltó gondolat létezését? Maguk alatt vágták volna a fát! S valóban: egy mindenre elszánt osztályuralom nyílt és burkolt eszközeivel üldözték a gondolkodás, a haladás képviselőit, körmönfontan és irgalmatlanul.

A huszonöt éves ellenforradalmi korszakban egymást követve jelentek meg a különböző sajtórendeletek, melyek igyekeztek minden oldalról megkötni az irodalom, a sajtó kezét. Az állami és társadalmi rend védelméről szóló 1921. évi hírhedt III. t.-c. biztos alapul szolgált a következő években a tudomány, az irodalom üldözéséhez.

Megszervezték az előzetes sajtóellenőrzést, illetve a cenzúrát. Nagy körültekintéssel és precizitással biztosították, hogy minden „veszedelmes” kiadványra gyorsan lecsaphassanak. A különböző hivatalos lapok — *Belügyi Közlöny*, *Értesítő Vámhivatalok részére*, *Bűnügyi Körözések Lapja* — közöltek időnként lefoglalásokat, kitiltásokat. A *Nyomozókulcs a Magyar Királyi Csendőrség számára*, 1930 és 1944 között átlagosan félevenként közölt összesített jegyzéket a kitiltott kiadványokról. A *Posta- és Távirtda Rendeletek Tára* a legmegbízhatóbb forrás: 1919 és 1944 között rendszeresen és viszonylag pontosan közölte a lefoglalt, illetve kitiltott kiadványok címeit. A *Corvina* hírovtáiban is találunk ilyen adatokat. A Posta Vezérigazgatóság bizonyos időközönként összesített jegyzékeket adott ki a postai szállításból kitiltott vagy bíróilag lefoglalt sajtótermékekről. (Sajnos, az Országos Széchényi

Könyvtár állományában ezek közül ma már csak egy található: „A postai szállításból kitiltott vagy bíróilag lefoglalt sajtótermékek jegyzéke.” [Lezárva a Postai Rendeletek Tára 1938. évi 42-ik számával.] Bp. 1938, M. Kir. Postavezérgazgatóság, 33 p. — Az 1933. évi ilyen jegyzék szerepel ugyan az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában, de a raktárban nem. Nincs meg a Párttörténeti Intézet és az Országgyűlési Könyvtár anyagában sem.)

A különböző indexek „hozzaértésről” is tanúskodnak bizonyos szempontból: a rendszer kultúrpolitikusai és a szolgálatukban álló hivatalnokok egy dologhoz kétségtelenül értettek: tudták, hogy az igazi irodalom, az igazi tudomány veszedelmes számukra, a hatalom számára.

A kultúra területén a *Horthy*-korszak a fehér terror könyvmáglyáival kezdődött, és 1944-ben a hírhedt *Kolozsváry-Borcsa*-féle papírzúzómalommal zárult le véglegesen.

A Tanácsköztársaság leverése után gyors egymásutánban léptek életbe a sajtót bilincsek közé szorító intézkedések. A koronát „*A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról és megsemmisítéséről*”¹ szóló rendelettel tették fel, melyet két kiegészítő rendelet és az inkriminált sajtótermékek két jegyzéke követett. A rendelet s a nyomában foganatosított intézkedések joggal váltották ki a korabeli ellenzéki sajtó felháborodását. A *Pesti Élet* (*Roboz* Imre lapja) — röpiratként adták ki, mert így megjelenéséhez nem volt szükség külön engedélyre — éles iróniával tör palcát a fehér barbárok felett. A *Népszava* 1919. október 15-i, *Index* című cikkében megírja, hogy ez a rendelet Magyarországot halálosan megszégyeníti a civilizált Európa előtt, „... a történelem folyamán az index és a máglya egyszer sem mentették még meg a reakció életét. Ezeknek is el kell tűnniök rövidesen. És az ő rövid kis patkányéletük már régen csak kellemetlen emlék lesz itten, amikor a halálraítélt eszmék még mindig élni, és teremteni fognak és irányutatóink lesznek a szép és jó emberi élet felé”.

A Tanácsköztársaság minden kiadványát halálra ítélték. A „Sajtótermék-gyűjtőtelepeken” rendőrök gyűjtötták fel *Marx*, *Engels*, *Szabó* Ervin, *Kun* Béla, *Lenin*, *Hevesi* Gyula, *Fogarasi* Béla, *Dénes* Zsófia, *Lukács* György, *Vandervelde*, *Molnár* Géza, *Varga* Jenő, *Alpári* Gyula és mások műveit. Az első jegyzék 179 kiadványt sorol fel, de a kiegészítő rendelet közöli, hogy minden, a listában felsoroltakon kívül megtalálható „kommunista, bolsevista és anarchista” irányú sajtóterméket meg kell semmisíteni. A rendőrség jogot nyert ahhoz, hogy a beszolgáltatás ellenőrzésének jogcímén személyi motozást és házkutatást tartson.

Az ellenzéki sajtó éles hangja miatt 1919. november 13-án újabb szigorítás lép életbe. Többhetes hallgatás után ugyan ismét engedélyezték a lapok megjelenését, de ezzel együtt visszaállították az 1914. évi XIV. törvénycikket. Az 1919. nov. 13-i sajtórendelet² a legsúlyosabb helyzetben hozott, terrorjellegű, háborús sajtótörvények alapján született. Kimondja, hogy az 1912: LXIII. t.-c. 11. §-a, az 1916: IV. t.-c. 6. §-a alapján, az 1914: XIV. t.-c.-nek megfelelően minden sajtótermék csak előzetes hatósági jóváhagyás után jelenhet meg. Találón írja erről a rendeletről *Supka* Géza *A nagy dráma*

ZÁRT ANYAG

HARC

SPICLIKKEL

RENDŐRKÉMEKKEL

PROVOKÁTOROKKAL

Kun Béla előszavában elmondja, a füzet célja, hogy a KMP Központi Bizottság harci eszközt nyújtson a párttagságnak, a párttal együttérző munkásoknak a rendőri besúgók és provokátorok ellen

című, betiltott könyvében (Miskolc, 1924, Reggeli Hírlap kiadása, 489. p.), hogy „1914. június 26-án, az első bizalmassal meghalt a sajtószabadság, amelyről hiszen már a béke idején is tisztán tudtuk, hogy messzi áll a demokratikus népek sajtószabadságától. . . Sajtó szempontjából már a háború előtt se voltak nálunk abszolút ideális állapotok: arról azonban, ami az első sajtórendelet dátuma, 1914. június 26-ika után következett, még a legkeményebb koponyák sem mertek volna legtitkosabb álmaikban sem fantáziálni. . . A sajtószabadság lett a világháború első súlyos sebesültje a középponti hatalmak frontján és semmi kilátása arra, hogy nagyfokú rokkantságából hamarosan felépüljön.”

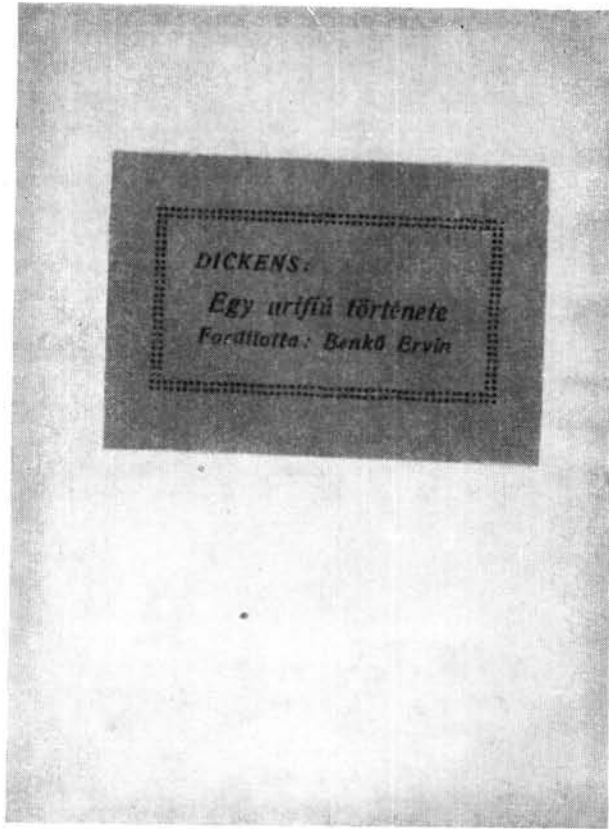
Az első időkben barbár katonai cenzúra működött. A *Népszava* 1919. október 10-i száma *Sajtószabadság* című cikkében felsorolja azokat az újságokat, melyeknek árusítását a Magyar Nemzeti Hadsereg fővezérlete megtiltotta. Nem tréfáltak: *Horthy* fővezérének egy „szigorúan bizalmas” parancsa alapján *Somogyi* Béla és *Bacsó* Béla szociáldemokrata újságírókat meggyilkolták és a Dunába dobták a tiszti-különítményes gyilkosok. De nemcsak az ellenzéki lapok munkatársai forogtak veszélyben: mindennapos volt a szerkesztőségek, nyomdák, kiadóhivatalok megtámadása; a munkatársak, árusítók bántalmazása; az újságok elégetése, a polgári lapok betiltása. A *Népszava* 1919. október 9-i számának *Tűzre vetik a Népszavát* című cikkében ezt olvashatjuk: „Nagykanizsára semmiféle ellenzéki lapot nem engednek be. . . Pápán a *Népszava* elleni gyűlölet tombol, a Budapestről érkező utasokat az állomáson megmotozzák és akinél budapesti ellenzéki lapokat találnak, attól azt elkobozzák és akinél *Népszavát* találnak, azt megverik. Simontornyán az előfizetőknek nem kézbesítik a lapot, a lapokat a postán összeszedik és elégetik. . . Siófokon, Tapolcán nincs veszedelmesebb bűn, mint a *Népszava* olvasása, de szorgalmasan elégetik az összes polgári lapokat, a keresztény sajtó kivételével. . .”

A fehér terror hivatalos és „nem-hivatalos” tombolása közben a magyar nép legjobbjai csöndben és szívósan megkezdték a harcot a holnapért. Itthon: üldözött vadként, meghúzódva a munkásság és parasztság, a rettegő, megfélemlített értelmiség soraiban; Bécsben, a magyar emigráns írók első központjában; a második világháború idején főleg Moszkvában, továbbá Párizsban, Prágában és mindenütt a világon, ahol csak megvethették lábukat.

Az első kiadványok, melyeket a nagy égetések után *Horthyék* betiltottak, a fehér terrorral foglalkoznak. *Gábor* Andor, *Hidas* Antal, *Hajnal* Jenő, *Magyar* Lajos és mások megrázóan igaz műveket írtak erről a korszakról. Prózában, versben s a képzőművészet nyelvén tárták a világ elé a magyarországi fasizmus első korszakának bűneit.

Az ellenforradalmi rendszer „konszolidálódott”. 1921-ben hatályon kívül helyezték a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést. Új korszak következett, melyben új módszerekre volt szükség. Valamelyest lazították a megkötöttséget. Lapok, folyóiratok, kiadók indultak.

Bethlen István 1921-ben tartott kormányprogram-beszédében³ azonban már ismét hosszasan foglalkozik a sajtócenzúra kérdésével. A kormánynak

Illegális, álcázott kiadás, a Tanácsköztársaságot követő fehér terror egyik epizódjáról

az a kötelessége — állapítja meg —, „hogy a törvényt az élethez idomítsa, és kitalálja, kifürkéssze azt a módot, amelynek segítségével a visszaéléseket megszüntetheti...” A t. Nemzetgyűlést meggyőzendő, konkrét adatokat sorol fel a „vörös aknamunka” megnyilvánulásairól. Egyik érdekes adat: „A kommunista propaganda ismét újabb veszedelmes agitációs füzetet csempészett Magyarországra, címe: Egy úri fiú története. Írójául Dickens van feltüntetve, Benkő Ervin a fordítója. Megállapítható, hogy ennek Dickenshez semmi köze. A könyv a mai magyarországi és pesti viszonyokat igyekszik meghamisított formában regénnyé feldolgozni.” (Az Országos Széchényi Könyvtárban egészen 1959-ig *Dickens* neve alatt lehetett megtalálni a könyvet a betűrendes katalógusban, a szakkatalógusban pedig ennek megfelelően az angol irodalomnál szerepelt...)

A továbbiakban arról panaszkodik *Bethlen*, hogy „a wieni emigránsok megint hoznak igen nagymennyiségű propagandafüzetet és röpiratot és egészen friss kommunista világforradalmi hírtudósítást... és ha én azt látom,

hogy a forradalom mind merészebben üti fel a fejét... ha látom a sajtó bizonyos részének perfid taktikáját, amelynek segítségével azt a gyalázatos propagandát, amelyet Bécsben ellenünk irányítanak, most idebenn az országban akarják csinálni... és azt látom, hogy öntudatlanul is visszhangja kél néha ezeknek itt benn a Házban... ha azt látom, hogy künn a nép tömegeiben is a zsarátnok nem aludt el, de izzik még a parázs... , akkor kérem kell a mélyen tisztelt Nemzetgyűléstől, hogy ne tagadja meg a kormánytól azokat az erősebb fegyvereket, amelyek egyedül alkalmasak ma még arra, hogy ezekkel szembeszállhassunk...”

A t. Nemzetgyűlés nem is tagadta meg az erősebb fegyvereket.

Bethlennek nem ok nélkül fött a feje: álljon itt illusztrációként egy körirat a *Posta és Távirtda Rendeletek Tárából*: „Kommunista propaganda-levelezőlap lefoglalása.

Bécsből újabban oly levelezőlapok érkeznek, amelyek egyik oldalukon valamely bécsi nevezetesebb épületet vagy városrészletet ábrázolnak, a másik oldalon írásra használhatók; ha e levelezőlapok alsó és felső szélét két ujj közé vesszük, a kép leválik és a kép alatt halványkék szovjetszavak látszanak, továbbá kék betűkkel »vizontlításra«, vörös betűkkel »hazánkban«, vagyis »vizontlításra vörös hazánkban« látható.

E propaganda-levelezőlapoknak oly válfaja is van, amelyen valamelyik bécsi gyárnak hirdetése van; a hirdetést le lehet venni és az alatt vörös betűkkel van nyomtatva: »vizontlításra hazánkban.«

Utalással a Postai Tarifák és Postaüzleti Szabályzat I. része I. szakasza 6. par.-ának 10. pontjára, illetőleg III. rész I. szakasza 8. par.-ának 5. pontjára, felhívom a postahivatalokat, hogy ezeket a levelezőlapokat ne szállítsák és ne kézbesítsék, hanem mint szállításból kizártakat, kézbesíthetetlen tértüküldemények módjára kezeljék, azonban ne a többi tértüküldeménnyel együtt, hanem esetről esetre azonnal külön terjesszék fel az előttes posta- és távirtdaigazgatóságához.

Budapest, 1921. március hó 19-én.”

Nézzük meg ezt a „humoros” rendeletet: „A postai szállításból kitiltott hírlapok és egyéb sajtótermékek kézbesítése.

Felhívom a postahivatalokat, hogy a postai szállításból kitiltott hírlapoknak és egyéb sajtótermékeknek azokat a példányait, amelyek

1. a kormányzó úr Ó Főméltóságára és magas családjának tagjaira;
2. a királyi hercegekre és magas családjaik tagjaira;
3. a magyar királyi ministeriumokra;
4. a Magyarországon székelő pápai nunciaturára;
5. a Magyarországon székelő külföldi követségekre;
6. a Magyarországon székelő külföldi főmegbízottságokra;
7. a Magyarországon székelő külföldi megbízottságokra;
8. a Magyarországon székelő külföldi kiküldöttségekre

(delegációkra) vannak címezve, akadálytalanul továbbítsák, illetőleg kézbesítsék.

Külön felhívom a postahivatalok figyelmét arra, hogy azokat a postai szállításból kitiltott hírlapokat és egyéb sajtótermékeket, amelyeket a fenti 4—8. pont alatt felsorolt címzetteknek szóló nyomtatványküldeményekbe nyilvánvalóan a címzett óhaja ellenére csempésztek be, a küldeményből annak

kézbocsátása előtt emeljék ki, s azután kezeljék azokat a többi kitiltott sajtótermék módjára.

E rendelettel a Posta- Távirtda- és Távbeszélő Szabályrendeletek Gyűjtemény III. része 934. folyószáma alatt közzétett 25.272/1882. számú rendelet hatályát veszti.

Budapest, 1921. szeptember hó 22-én.” (Posta- és Távirtda Rendeletek Tára 1921. szeptember 27. 77. sz.)

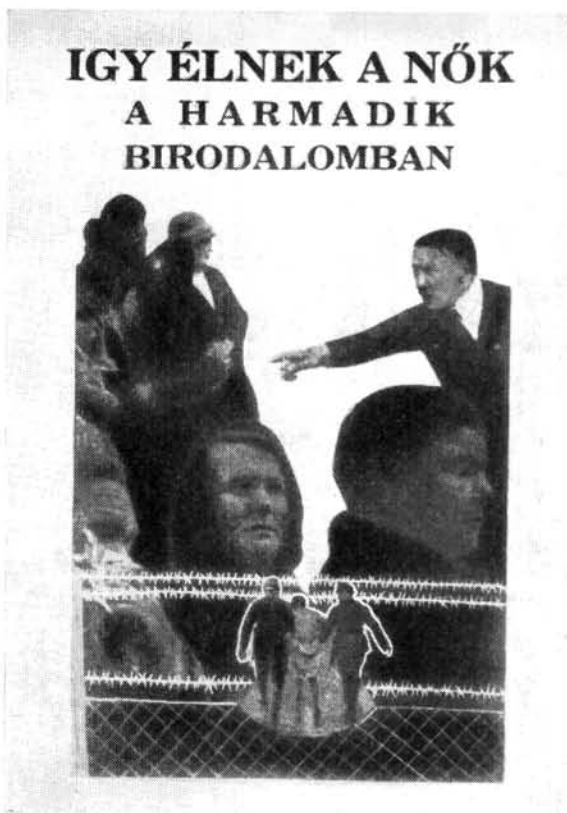
Elsősorban tehát a kommunista szellemet üldözték. „A nemzeti önvédelem legegyszerűbb parancsa azt követelte tőlünk, hogy a vörös rémuralom szörnyű tanúságaiból okuljunk és egyszer s mindenkorra kiirtsuk az országból a marxizmus minden formájának még a csíráját is.” (Bosnyák Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*. Stádium. 257. p.)

Nehéz, nagyon nehéz feladatra vállalkoztak...

Megvonták a postai szállítást az emigrációban megjelent baloldali művektől. Barta Lajos, Barta Sándor, Hidas Antal, Gábor Andor, Farkeas Antal, Karikás Frigyes, Kassák Lajos, Lengyel József,

Komját Aladár, Madarász Emil, Zalka Máté, Szamuely Tibor, Illés Béla, Kiss Lajos művei nem jöhettek be az országba. Az emigráció általában oly gyanúsnak tűnt, hogy például megvonták a postai szállítást jogát az egész bécsi Új Modern Könyvtár sorozattól, melyben többek között Heinrich Mann, Hatvany Lajos és Karinthy Frigyes egy-egy műve is szerepelt.

A hazai kommunista irodalom sorsa következetesen az elkobzás volt. Gergely Sándor *Valami készül* című regényét 1931-ben bírói úton lefoglalták. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányon látható, milyen részeket jelölt meg a zöld cenzori ceruza a könyvben. Hasonló módon kobozták el 1934-ben Kaszás Géza *Mész az utcán* című kis kötetét (elbeszélések a pro-

„Kitiltott” könyv címlapja

letárok életéből), valamint *Palotás Imre Állványok alatt* című, kőművesekről szóló elbeszélés-kötetét. Az ügyesség lefoglalta és az Országos Széchényi Könyvtárnak küldte be 1939. június 15-én *Hollós Korvin Lajos Harc* című verseskötetét (1939-es növédéknapló, 5447. naplósorszám). A kötet fedőlapján ott írít az ügyességi jel: „IV. 5/722/1930”, majdnem minden oldalát megjelölte a cenzor. Betiltották *Kazimir Károly Új tüzek*, *Krizsó Kálmán Proletárversek*, *Nádass József Te és ti* című verseskötetét.

Lecsaptak erdélyi kommunista írók — *Kabána Mózes*, *Szilágyi András* — szépirodalmi műveire is. Elkobozták a nemzetközi munkásmozgalom egyik kiemelkedő szépirodalmi termékét, *Ignazio Silone Bor és kenyér* című regényét. Listára kerültek a világirodalom legkiválóbb képviselői: *Gorkij (A kispolgár, Vörös Lámpa)*, *Hasek (Svejk)*, *Becher (Levisit: Das einzig gerechte Krieg)*, *Zweig*, *Barbusse*, a *Munkásgyermekek meséskönyve*, melyben *Nexö* és *Hermynia zur Müblen* is szerepel egy-egy mesével. Listára került 1944-ben *Diderot Természet és társadalom* című munkája.

Veszélyesek voltak számukra az orosz polgárháborúról szóló írások, így *Dorobov Golgotája*, *Nyeverov Taskentje* és *Szerafimovics Vasáradata*.

A marxista irodalmat meg akarták semmisíteni. Megtaláljuk az indexeken *Lassalle* és *Rosa Luxemburg* írásait; *Rudas László*, *Szántó Béla*, *Molnár Erik* műveit; a Csehszlovák Kommunista Párt kiadványait (*Kopecky*, *Siroky*, *Gottwald* egy-egy munkáját); üldözték s szinte egyházi átokkal sújtották a felvidéki *Sarlót*; megtaláljuk az amerikai munkásmozgalom néhány kiadványát: a *Bérmunkás naptárt*, az *Új Előre naptárt*, *Foster Az amerikai munkásmozgalom csődje* című művét és sok más hasonló szellemű kiadványt.

Talán legeszeveszettebben a Szovjetunió új életéről szóló kiadványokat üldözték. E témakörben ilyen címeket találunk: *Balogh János—Révész Imre:*

„Kitiltott” könyv címlapja

Kolozsváry Balázs Kun Béla álneve

növedéknapló, június 12., 5375. naplósám). Ez a kis könyv 1932-ben jelent meg, és a náci uralom küszöbén álló Németországról tudósít, józan és reális előrelátással. Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című munkáját bírói úton foglalták le 1939-ben. A maga nyersségében megrázó az *Így élnek a nők a harmadik birodalomban*, melyet szintén betiltottak (*Posta- és Távirati Rendeletek Tára* 1944. április 25., a füzet 1934-ben jelent meg), vagy a *Mentetek meg egy anyát* című antifasiszta brosúra (a losonci Rendőrkapitányság küldte be az Országos Széchényi Könyvtárnak, 1939-i növedéknapló, november 13., 10943. naplósám), melynek elején Romain Rolland fasisztaellenes felhívása olvasható.

Tilalmazták természetesen a faji gyűlölet, az antiszemitizmus ellenes

Az épülő szocializmus, Egon Ervin Kisch: Az Asia újjászületett, Manuilski D. S.: Harc az osztály nélküli társadalomért.

Az antifasiszta irodalom is vörös posztó volt. A *Barnakönyv* (*Barnakönyv Hitler Németországról és a lipcsei perről.* Fábry Zoltán előszavával. [A szerkesztési munkát Balogh Edgár végezte.] Bratislava [1934], Schwarz. 143 p., 8 t.) minden kiadását elkobozták. Hasonlóképpen Dimitrov *A munkásosztály a fasiszmus ellen* című művét. Fenyő Miksa *Hitlerről* szóló munkájának betiltása a *Csendőrségi Nyomozókönyv*ben 1934 és 1943 között több ízben szerepel. Fenyő ebben a könyvében megjósolja a nácik bukását és óva int a *Hitlerrel* való szövetségtől. Az ügyesség 1939-ben foglalta le és küldte be az Országos Széchényi Könyvtárnak Gereblyés László *A döntés felé* című kötetét (1939-es

A Magyar Futár 1944. április 26-i számából

kiadványokat (például *Kaczér* Illés: *Ikongó nem hal meg*, vagy *Román* János: *Csak egy négerrel kevesebb* című regényét. Ide sorolható *Biró* Lajos: *A zsidók útja*, *Keller* Imre: *A hideg szemmel nézett antiszemitizmus*, *Pogány* József: *Úsd a zsidót?* stb.).

Az antimilitarista irodalom üldözése érthető egy olyan országban, melynek uralkodó körei szuronyokra támaszkodnak, és sovinizta, nacionalista eszmékkel akarják megfertőzni az egész népet. 1930-ban betiltották *Max Beer* *Háború és internacionálé* című munkáját, de betiltanak több szépirodalmi formában megjelent háborúellenes könyvet is, mint *Fehér* Ferenc: *Éljen a háború*. [Regény.] 2. kiad. Bratislava 1932., Munkásakadémia. 275 p. — *A Csendőrségi Nyomozókulcs* közli, hogy a *Csendőrségi Nyomozati Értesítő*ben 1942-ben megjelent *Harmat* Imre *Szegény húszevesek* című pacifista versének betiltása. Ide tartoznak a spanyol polgárháborúval foglalkozó kiadványok, például *Pitcairn: Vihar Spanyolország felett*. Ford. *Tamás* Aladár. [Moravska Ostrava 1938], Magyar Nap, 59 p.

New Yorkban a Proletár Könyvkereskedés kiadásában megjelent riportsorozat a fehér terrorról

A magyar- és a világirodalom legjobbjaival találkozhatunk a huszonöt év során kiadott indexeken. 1931-ben *bírói* úton lefoglalták *József* Attila *Dönts a tőkét, ne síránkozz* című kötetét. Ez a könyv ma a nemzeti könyvtárban mint becses érték a Régi és Ritka Nyomtatványok Tárában található. Ugyancsak 1931-ben foglalták le *Radnóti* Miklós *Újmódi pásztorok éneke* című verseskötetét. A könyvön még most is látható a „Zárt anyag” felírású sárga cédula. *Illyés* Gyula *Rend a romokban* című verseskötetét 1937-ben kobozták el, a könyvet

1939. június 12-én az ügyészség küldte be a könyvtárnak (naplósám: 5377).

A korszak legnagyobb magyar írója, *Móricz Zsigmond* is gyanús volt az államhatalom előtt. A *Rendőr* című lap 1928. október 13-i számában dr. *Krisztinkovich Antal Magyar író a magyar rendőrségről* című cikkében élesen támadja a *Forró mezőket*, durva írói botlásnak bélyegezi. S *Móricz* arra kényszerül, hogy ugyanebben a lapban válaszolva, mentegesse magát a rendőrtisztviselő előtt.

A harmincas években — a munkásmozgalom fellendülésének éveiben — nagy sajtóperek kavarták fel a magyar közéletet. *József Attilát* négy ízben állították verseiért bíróság elé. Már 1924-ben a vádlottak padjára került *László Krisztusa* miatt, 1932-ben bíróság elé állították a *Sallai Imre és Fűrst Sándor* kivégzése ellen írt tiltakozó *röpirat* miatt — *Illyés Gyulával* és másokkal együtt —, 1933-ban lefoglalták a már említett *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetét, majd 1933-ban és 1934-ben a *Lebukott* című költeményéért állott ismételten a bíróság előtt.⁴

Kovács Imre Néma forradalma — mely az 1937-es könyvnapon jelent meg két kiadásban is — napok alatt elfogyott. A harmadik kiadást az ügyészség nemzetgyalázás és osztályellenes izgatás címén lefoglalta, a szerzőt perbe fogták és három hónapra ítélték.

Hosszú hónapokon át húzódott 1938-ban a Viharsarok pere. Az ügyészség sajtó útján elkövetett osztályelleni izgatás és nemzetragalmazás vétsége címén indított eljárást *Féja Géza* ellen. Először a könyv első és második kiadásáért ítélték el többhónapi fogházra, majd a harmadik kiadásért kapott kéthónapi fegyházat. 1938 szeptemberében, három per lezajlása után végül is kénytelen-kelletlen, országos meghurcolás után felmentették *Féját*.

1938 tavaszán perbe fogták a *Márciusi Front* íróit, *Illyés Gyulát*, *Féja Gézát*, *Kovács Imrét*, *Erdei Ferencet* és *Sárközi Györgyöt*.

A kommunista párt igazi népfront-politikáját tükröző *Gondolat* 1937. évi 2. számában a *Magyar írók sorsa* című szerkesztőségi cikkben a következőket olvashatjuk: „Veres Pétert két napig faggatta a balmazújvárosi csendőr-őrs. Kezét, lábát merőlegesen kinyújtva, arcát a mennyezet felé fordítva, órákig tartó görcsös mozdulatlanságban kellett a nyomozók kérdéseire válaszolnia. Súlyos vádpontokat kellett tisztáznia: miért érintkezett *Móricz Zsigmonddal* és *Illyés Gyulával*?... Magyar írónak lenni úgy látszik megint annyi lesz, mint »veszedelmesen élni«. De nem akadhat magyar író, aki ne vállalná boldogan ezt a veszélyt. Minden írónak éreznie kell, hogy ügye mindjobban összeforr a dolgozó magyar nép ügyével. Ha elnémítják, maga körül érezheti a néma tömegeket.”

A szabadkai *Híd* 1938 áprilisi számának *Magyarországi sajtóperek* című cikkében ezt olvassuk: „Szaporodnak a sajtóperek, a sajtóvétségek és fogház-büntetések Magyarországon... Fáj ez és szégyelljük, ha még nem fáradtunk el szégyenletében magyarságunknak és emberségünknek ebben a nagyon magyartalan és embertelen világban...”

Veres Péter Sajtószabadság és nacionalizmus című cikkében (*Népszava* 1938. május 1.) így ír: „A mi alkotmányos kormányunk, sajnos, úgy látszik, úgy akarja értelmezni az alkotmányosságot, hogy ne törvénytelenül, hanem törvényesen tömjék be a száját a kellemetlen sajtóembereknek... az új népies

Pitcairn, Franc: Vihar Spanyolország felett. Fordította: Tamás Aladár. A címlapot Pór Bertalan rajzolta.

kellett.” (Egyed István: *A mi alkotmányunk*. Bp. 1943. Magyar Szemle 175—183. p. Sajtószabadság.) Ezért léptették életbe „az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről” szóló 1938. évi XVIII. törvénycikket. Az 1938: XV. t.-c. pedig a sajtókamara felállítását rendelte el. Az 1938-as sajtótörvény életbelépése előtt történtek kísérletek a magyar írók egységes tiltakozásának megszervezésére, ezek azonban kudarcot vallottak. A következő évben még egy lépéssel tovább megy a kormány, az 1939: II. t.-c. 151. paragrafusában háború és háborús veszély idejére a sajtóügyekben újra és kibővített mértékben kivételes hatalmat ad a kormánynak. Ez a törvénycikk a sajtószabadság teljes felfüggesztésére is módot adott.

A *Független Magyarország* 1940. február 12-i számában Bajcsy-Zsilinszky Endre *Sajtószabadságot!* című cikkében támadja az új sajtótörvényjavaslatot, tökéletesen fölöslegesnek és időszerűtlennek ítéli, kijelentve, hogy „az egész alkotmányosság és a parlamentarizmus: szó, szó, szó és semmi más”. A Nép-

irodalomról, a falukutatókról van itt szó... A kormány tehát nem elégszik meg azzal, hogy a bíróság őrt áll és elkobozza az új népies irodalom egyes termékeit és megbünteti az íróit, hanem tovább megy a hideg faszizálásban, a gleichschaltolásban és azt akarja, hogy ne is tudjon a nép és ne is tudjon a világ róla, hogy van ilyen irodalom s hogy büntetni kell őket, vagyis ne szülessenek meg a könyvek és ne fejlődjenek ki az ilyen írók...”

A bíróság sorozatos zaklatásokkal, peres eljárásokkal akarta megfélemlíteni, megtörni az írókat. A könyvtárban pedig szaporodtak a „Zárt anyag” címkés könyvek...

„... A sajtószabadságot a közrend érdekében állandó érvénnyel is korlátozni

szava 1940. augusztus 29-i *Ismét életbelép a teljes cenzúra* című cikkében kommentálja a rendeletet, majd a szeptember 27-i *Levegőt!* című cikkben, elismerve ugyan, hogy „nehéz helyzetben, rendkívüli körülmények között mindenkinek áldozatokat kell hoznia a közösség érdekeiért...” erőtlen szavakkal, de tiltakozik a cenzúra ellen.

1940. augusztus 28-án életbe lépett a *teljes cenzúra*⁵. 1940 és 1944 között betiltás betiltást követ. Sok könyvet, rengeteg röpiratot koboztak el, sok lapot tiltottak be véglegesen.

Éberem vigyáztak, nehogy olyan írás a tömegek kezébe kerülhessen, amely a „háborús lelkesedést” csökkenthetné. A *Sajtó* című folyóirat 1939. évi 10. számában dr. *Miskolcxy Ágost* koronaügyész helyettes *A sajtó szabadsága és a sajtó ellenőrzése* című cikkében megállapítja, hogy „a sajtó korlátlan szabadsága a legnagyobb politikai és erkölcsi veszedelmet jelentené az állam és a társadalom rendjére”. Elrettentő példaként hosszasan idézi *Fodor József Jelenések évei* című költeményét. „Ez a vers a pacifizmus agyrémének tipikus kivetítése — írja — ... romboló célzatával maró savval önt le minden hitet és bizalmat, amely egy ország szellemi rendjére vonatkozik a szent határok megvédésében.”

Ebben a szellemben jártak el a sajtó terén és az irodalompolitikában.

A betiltott kiadványok nagy része — különösen, ami a hungaricumokat illeti — bekerült az Országos Széchényi Könyvtárba. A postai szállításból kitiltott anyagot úgynevezett postaszákokban kapta meg a könyvtár a Belügyminisztériumtól, illetve a Posta Vezérigazgatóságtól. A bíróilag lefoglalt kiadványokat is legtöbb esetben megkapta a könyvtár. A híresebb esetek alkalmával hivatalosan értesítették a könyvtárt az elkobzásról, de nem küldtek be minden egyes elkobzott kiadványt. A könyvtár vezetői — ha tudomást szereztek ilyesmiről — arra törekedtek, hogy a kérdéses kiadvány bekerüljön az állományba. A Hírlaptár — mely 1929 és 1934 között önálló volt — kiválogatta a periodikumokat, a könyvanyagot pedig átadta a könyvosztálynak. Nem mindent dolgoztak fel, csak ami a könyvtár gyűjtőkörébe tartozott, s nem minden elkobzott anyagot kezeltek remotaként, ugyanis a postaszákokat nem tekintették hivatalos elkobzásnak, hanem értelemszerűen kezelték az anyagot (*Goriupp Aliz* közlése).

A második világháború időszakában a könyvtár ilyen úton sok értékes kiadványhoz, unikumhoz jutott hozzá. Így került a könyvtárba *Barta Sándor*-nak a postai szállításból 1929-ben kitiltott *Csodálatos története* (1959-ben újra kiadták), a Belügyminisztérium küldte be 1931. május 2-án (a könyv Kassán, 1925-ben jelent meg). A *Sarló és Kalapács Kiskönyvtára* és a *Sarló és Kalapács Könyvtára*, Moszkvában kiadott sorozatokat a postán lefoglalták és 1933-ban beküldték az Országos Széchényi Könyvtárnak. A Felvidék visszacsatolása után sok elkobzott anyaghoz jutott hozzá a könyvtár. Ilyen például *Csikarkov: A közös szoba*, mely két szovjet színdarabot és két szavalókórust tartalmaz; az egyik *Ady Csák Máté földjén* című verse, a másik a *Munkanélküliek kórusa*. Ezt a losonci rendőrkapitányság küldte be 1939. november 13-án. Az ügyészség kassai kirendeltsége 1943. október 30-án beküldte a Prágában 1931-ben megjelent *A dolgozók napi követeléseikért folytatott harcait a döntő győzelemig* című brosrát, mely a fasizmus elleni egységfront kérdésével foglalkozik.

Több külföldi antifasiszta könyv került ebben az időszakban a gyűjteménybe. Így például Lorant *Stefan I was Hitler's prisoner* vagy *Pritt Light on Moscow* című könyve — mindkettő Hóman Bálint ajándéka a növedéknapló tanúsága szerint.

Feldolgozás esetén ezekre a könyvekre rákerült a sárga cédula, és a könyveket a nagyraktárban helyezték el. Különösebb „veszélyt” nem jelentettek, hiszen az Országos Széchényi Könyvtárt nagyon kevesen látogatták. Sajnos, sok ilyenmódon beküldött kiadvány kézen-közön elkallódott (pl. Kun Béla: *Májusi üzenet*. Moszkva 1923 tavaszán [egy lapos] — így szerepel a naplóban, de sem a raktárban, sem az Aprónyomtatványtárban nem található. Az ügyészség küldte be a Széchényi Könyvtárnak 1924. január 18-án).

A gondolatot megölni nem lehet. El lehet némitani egy időre, föld alá lehet szorítani, de megsemmisíteni soha. A *Horthy*-fasizmus huszonöt éve alatt több baloldali, kommunista újság, folyóirat született. Ha betiltották egyiket-másikat, rövid idő múlva újra megjelent más címen, más formában, de mindig volt sajtó, melyben a haladás képviselői hallatták hangjukat. 1944 tavaszán azonban — az ország hitleri megszállása után — a lapok legnagyobb részét betiltották. A *Magyar Futár* 1944. április 26-i számában *Képes riport a betiltott baloldali lapokról* címmel közli, hogyan harcolnak *Kölozsváry-Borcsa* irányításával „a baloldali destrukció és lélekmérgezés” ellen. A kormány mégis tehetetlen az újjáéledt párt és a haladó erők áldozatkészségével, bátorságával, találeményességével szemben.

Az egész huszonöt év során végig fontos fegyverük volt a kommunistáknak a röplap. A második világháború alatt szerepük óriási mértékben megnő. Már a háború első éveiben megjelennek a „lázító” röplapok, melyeket „azonnal el kell kobozni”: „Azonnali békét Magyarországnak”, „Békét! Kenyeret! Tüzelőt” szövegű, sarló-kalapácsot ábrázoló röplap, „Egy magyar katonát se Hitlernek!”, „Elég volt a Hitler kosztból” (1943 nyarán osztogatták titkos kezek a csepeli gyárak környékén — írta rá valaki kézírással az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárában őrzött példányra), „Ki a katonai parancsnoksággal a gyárból” (1942).

1944-ben a *Posta Rendeletek Tára* csaknem minden számában közli az elkobzott röplapok címét. Sok érdekes található ezek között. Például: „Gáncsoljátok el a labancot!” „Magyar rendőr, magyar csendőr” (felhívás, hogy ne gátolják, hanem segítsék a nép szabadságharcát a náci betolakodók ellen — részletes útmutatással), „Bizalmasan add tovább!...” „Közeleg a Vörös Hadsereg...” Megjelentek a Békepárt röplapjai, melyek a társadalom minden rétegéhez szóltak, minden fontos eseményre frissen reagáltak. Megjelentek az első baloldali lapok — röplap formájában —, így a *Béke és Szabadság* 1944 nyarán (Békepárt), *Az ellenállás* 1944 októberében (A magyar ellenállási mozgalmak lapja), a *Szabad Szó* I. évfolyamának első száma 1944 szeptemberében, mottója a következő idézet volt: „Habár felül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr!”. Ennek elkobzását a *Posta- és Távirida Rendeletek Tára* 1944. október 13-i száma kö-

zölte. Megjelentek a Magyar Front röplapjai, melyek mindegyike összefogásra, ellenállásra hívta fel a népet. S hiába volt minden fenyegetés, hiába a legszélsőségesebb, legvéresebb terror, a népet, a nép legjobbrait nem tudták elnémítani.

Az *Egyedül vagyunk* 1943. augusztus 13-i számában *Bosnyák* Zoltán tollából felhívás jelenik meg, hogy a Zsidókutató Intézetnek szolgáltassák be a zsidó szépírók magyar nyelven megjelent munkáit. Ugyancsak 1943-ban jelenik meg *Kolozsváry-Borcsa* Mihálynak, a sajtóügyek kormánybiztosának hírhedt könyve: *A zsidókérdés magyarországi irodalma*.

1944. április 30-án megjelenik a m. kir. minisztérium 10800/1944. M. E. számú rendelete a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveitől megóvása tárgyában (sic!). Ezt követi a *Budapesti Közlöny* 1944. július 25-i 142. számában megjelent 11 300/1944. M. E. számú rendelet „a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása tárgyában”. Ez a rendelet újabb nevekkkel egészíti ki az előzőleg már közzétett névsort.

Marschalkó Lajos *Mi kerül bele a nagy papírzúzó malomba?* című, az *Egyedül Vagyunk* 1944. június 2-i számában megjelent cikkében magasztalja *Kolozsváry-Borcsa* munkáját, írván, hogy „június 30-ig félmillió zsidókönyv kerül a nagy papírzúzó malomba és huszonöt vagon papír fog rendelkezésére állni azoknak a hivatott magyar íróknak akiket — ha felszabadultak az idegen igából — a magyar faj, magyar célok szolgálatára vár és kér egész Magyarország”. (A cikkíró most Münchenben harcol a „magyar célokért”...)

Az *Egyedül Vagyunk* 1944. június 30-i számnak *Elfújta a szél...* című cikkében olvashatunk korhű tudósítást arról, hogyan őrlődtek porrá a begyűjtött könyvek az állam papírmalmában. Láthatjuk vitéz *Kolozsváry-Borcsa* fényképét is, amint az első könyvet, *Kiss* József verseskötetét „sajátkezűleg dobja a malomkerekek közé, megindítva haladéktalanul a tisztulás nagy folyamát...”. A cikk közli, hogy az addig beszolgáltatott kötetek száma 447 627 darab, amit 22 vagon szállított.

A náci fasizták is könyvégetéssel kezdték. Ahogy a már említett, betiltott *Barnakönyv* írja „1933. május 10-én a berlini Opera előtti téren, az egyetemmel szemben hatalmas könyvmáglya lángjai csaptak fel az égre. Teherautók egymás után hordták a sok tonna könyvet. Zenekarok játszottak, jelszavak harsogtak. Göbbels propagandaminiszter autón száguldott az »ünnepélyre«. A Horst-Wessel dal hangjai kísérték a könyv égetésének ezt az egyedülálló színjátékát...”

A náci azonban nemcsak példát, hanem gyakorlati segítséget is nyújtottak a magyarországi könyvégetőknek. Érdekes adatokat közöl erről *Trócsányi* Zoltán *A budapesti német könyvbarácsolás* c. cikkében (Magyar Könyvszemle 1945. 1—21. p.) Az április 30-i rendelet megjelenése után hamarosan a megszálló német katonai parancsnokság is „foglalkozott” a könyvrekvirálással, s az összeharácsolt könyveket a Naphegy utca 31. szám alatti raktárába szállította. A német katonai bizottság huszonkét könyvkereskedést és antikváriumot „fésült át”. A m. kir. sajtókormánybiztossághoz intézett zárójelentés szerint „teljesen megsemmisült a német katonai parancsnokság által kiválasztott s az I. Naphegy u. 31. számú házban hagyott 5398 darab... könyv...”

1944. május elsejei adásában a moszkvai Kossuth Rádió élesen megbélyegzi a könyvpusztításokat, „A könyvpusztítás örülete méltón illeszkedik be ezeknek a barbároknak egész rendszerébe...”

A haladó gondolat üldözésének, a szabad szó elfojtásának korszaka 1945-ben hazánkban végetért. A huszonöt éves *Horthy*-korszak sajtó- és irodalompolitikája azonban nagyon bonyolult. Sok a nyitott kérdés: a kommunista pártot, a szociáldemokrata pártot, a Márciusi Frontot, a polgári baloldalt minden módon üzték, elnyomták, a baloldali gondolat mégis élt, tért hódított. Sajtóterror volt, mégis indultak és éltek baloldali lapok. Az ellenforradalmi diktatúra olyan légkört teremtett, mely magára a gondolkozásra bénítólag hatott, mégis nagy irodalmi művek születtek. Perekkal, börtönökkel zaklatták az írókat — elítélni azonban sok esetben nem merték őket. A magyarázat részint az, hogy a súlyos bel- és külpolitikai helyzetben *Horthy*éknek szükségük volt az úgynevezett „demokratikus fügefalevéltre”, részint viszont az ország dolgozó tömegei ki is kényszerítették maguknak a polgári szabadságjogok minimumát.

Források

Posta- és Távirida Rendeleték Tára
Belügyi Közlöny
Bűnügyi Közözetek Lapja
Nyomozókulcs a magyar királyi csendőrség számára
Országos Széchényi Könyvtár. Növedéknaplók 1919–1944.

Jegyzetek

1. A magyar kormánynak 4,680/1910. M. E. sz. rendelete. Bp. 1919. szept. 10. *Friedrich István* s. k. (Bel. Közl. 1919. II. köt.)
2. A magyar kormánynak 5499/1919. M. E. sz. rendelete. Bp. 1919. nov. 3. *Friedrich István* s. k. (Bel. Közl. 1919. II. köt.)
3. *Bethlen István: Nemzetvédelem és államépítés. Hiteles adatok a kommunisták aknamunkájáról.* — — nemzetgyűlési [kormányprogram] beszéde. Bp. 1921. Magyar Nemzeti Munkás-könyvtár III. évf. 5–6. füz. 32 p.
4. *Rejtő István: József Attila pere.* Irodalomtörténet 1952. 3–4. sz.
5. A m. kir. minisztériumnak 5555/1940. M. E. számú rendelete. A sajtóellenőrzés. Budapest, 1940. augusztus 28. Gróf *Teleki Pál* s. k. m. kir. miniszterelnök (B. K. 1940. 40. sz.)

IV

KÖNYVTÁR- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

Két Perandi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban

BORSA GEDEON

Az Országos Levéltár (= O. L.) középkori (antemohácsiana) gyűjteménye, az ún. D. L., több mint százezer dokumentumot tartalmaz. Ezek között mindössze másfél tucatnyi nyomtatványt találunk. Ennek magyarázata elsősorban az, hogy a XV. század közepe előtt nyomtatványokkal természetesen nem számolhatunk. A kis szám magyarázatául szolgál továbbá az, hogy a nyomdatermékek — akárcsak ma is — elsősorban könyvtári gyűjtés tárgyai, hiszen céljuk a széles körben történő terjesztés volt. Levéltáraink ezzel szemben mindenek előtt a természetes és jogi személyek tevékenysége során keletkezett egyedi iratokat őrzik. Ennek megfelelően az O. L.-ban található korai nyomtatványok olyan iratok, amelyeket vagy azért nyomtatnak ki, mert széles körben kívánták közzétenni (pl. császári pátens), vagy sokszor ismétlődő, azonos szövegű okmányok, ahol már korán bevezették a gyakorlatban hamar bevált úrlap formát (pl. búcsúlevél).

A reánk maradt korai nyomtatványok közül általában igen kevés az egyleveles: a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* berlini szerkesztősege által nyilvánított mintegy 40 000 ősnymtatvány között alig szerepel kétezer.¹ Ha az egyleveles, alkalmi nyomtatványok felhasználási köre akkoriban még talán nem is volt olyan széleskörű, mint ma, kétségtelen, hogy sokkal-sokkal több készült belőlük, mint amennyiről ma tudomásunk van. Azonban az ilyen nyomtatványok általában rövid lejáratú, gyakorlati célt szolgáltak (naptár, búcsúlevél, hirdetés stb.), amelynek teljesítése után csaknem kivétel nélkül megsemmisültek. Hiszen ki őrzi meg — akárcsak néhány évig is — az elmúlt évek falinaptárát, elmúlt események meghívóit stb.? Hogyan számíthatnánk tehát ilyenekre félezer év után?

Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy a könyvtárainkban őrzött mintegy hétezer ősnymtatvány között² még tíz egyleveles sem akad. Ezeket részben a szakirodalom egy másik, külföldön őrzött példány alapján már számontartotta,³ részben azonban eddig még ismeretlen kiadások.⁴ Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy egy-egy ilyen korai egyleveles nyomtatvány külön-külön ritkaságszámba megy. Szinte a véletlennek köszönheti fennmaradását az a kevés ilyen nyomtatvány, amely reánk maradt. Ezekből is zömükben csupán egy-két példányt ismerünk az egész világon. Leginkább a könyvek kötetstáblája volt az, amelybe mint makulaturapapírt ilyen aprónymtatványt beragasztottak. Erre általában kétféle esetben került sor: vagy összeragasztottak mintegy tucatnyi papírt és ebből készítették a könyvtábla kemény

fedelét, vagy — főleg a XV. századi fatáblás kötéseknél — ezekkel ragasztották le a könyvkötések belső lapjait. Viszonylag sok korai aprónyomtatványt mentettek meg számunkra a levéltárak iratkötegei. Előfordul azonban olyan érdekes eset is, mint például egy Magyarország számára készült 1496. évi falinaptár,⁵ ahol mint ottfelajtott könyvjelző maradt reánk közel félezer év után egy fóliánsban.

Pedig az ilyen, zömükben igénytelen külsejű egyleveles nyomtatványok gyakran igen nagy kultúrtörténeti értékkel és fontos bizonyítóerővel bírnak. Erre legjobb példa az az 1480-ból származó pozsonyi búcsúlevél-nyomtatvány, amely meggyőző módon tanúskodik arról, hogy *Hess* András budai műhelyén kívül a XV. században még egy másik nyomda is működött hazánkban.⁶

Miután az ilyen korai egyleveles nyomtatványok mind nyomdásztörténeti érdekességük, mind magyar vonatkozásaik miatt különleges figyelmet érdemelnek, az alábbiakban kísérletet teszünk az Országos Levéltárban levők, elsőnek két *Peraudi*-féle nyomtatott búcsúlevél, ismertetésére. Ahol ez helyesnek és szükségesnek látszik, a nyomtatványok megjelenésének, terjesztésének stb. körülményeit is behatóbb vizsgálat alá vesszük.

I.

Mint már annyi elődje, *VIII. Ince* pápa (1484—1492) is több alkalommal hirdetett kereszteshadjáratot az egyre fenyegetőbb török veszedelemmel szemben. Ehhez tartozott abban az időben a harcban résztvevőknek, ill. az azt támogatóknak hirdetett búcsú is. Ennek lebonyolítására esetenként és meghatározott országokra szóló búcsúbiztosokat nevezett ki a pápa.

Ilyen minőségben tevékenykedett Németországban már 1486 decemberétől 1488 őszéig⁷ a francia származású *Raimundus Peraudi*.⁸ A búcsúhirdetésre kitézött határidő lejártával, 1488 őszén *Peraudi* visszatért Rómába, ahol hamarosan az előbbivel azonos jellegű megbízatást kapott. *VIII. Ince* ugyanis 1488. XII. 11-én újabb, 1489. II. 2-től 1490. július végéig tartó⁹ búcsút hirdetett a törökök ellen, és terjesztésével Németországban, a skandináv és balti államokban ismét *Peraudit* bízta meg, aki tehát az előző alkalommal nyilván beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

Peraudi kezdettől fogva rendkívüli érzéket tanúsított a nyomdászat által teremtett lehetőségek iránt. Már az 1476 óta végzett franciaországi búcsúbiztosi tevékenysége során, mint a *saintes-i* dóm kanonoka, nyomtatásban adta közre az általa hirdetett búcsú feltételeit,¹⁰ ill. annak részletes magyarázatát.¹¹ A fentemlített első németországi tevékenysége során (1486—8) is számos alkalommal igénybevette a gyors és nagypéldányszámban történő sokszorosítás lehetőségét. Így nyomtatásban közreadta az új búcsút meghirdető pápai bullát,¹² az előző búcsúbiztosok visszahívásával kapcsolatos iratokat,¹³ a neki szóló pápai breveket,¹⁴ beosztottainak készült utasításait¹⁵ és végül magukat a búcsúleveleket.¹⁶

Ilyen előzmények után szinte természetes, hogy újabb németországi megbízatása teljesítéséhez *Peraudi* még a korábbiaknál fokozottabb módon igénybevette a nyomdákat. Ismét megjelentette a búcsút meghirdető bullát,¹⁷

ill. saját különleges felhatalmazásáról szóló két további pápai iratot.¹⁸ Most sem maradt el a búcsú magyarázata, amit ez alkalommal egy bővebb¹⁹ és egy rövidebb²⁰ fogalmazásban bocsátott közre. Magából a bullából is készült nyomtatott formában rövidített kivonat latin,²¹ német,²² sőt svéd²³ nyelven. Nyilván korábbi tapasztalatai alapján jónak látta, hogy a búcsúval kapcsolatos tudnivalókról külön tájékoztatót adjon a gyóntatóknak mind bővebb,²⁴ mind összevont fogalmazásban.²⁵ Rövid tájékoztatás is jelent meg nyomtatásban ezen kívül a búcsú elnyerésének lehetőségeiről,²⁶ *Ince* pápának a törökök ellen hirdetett búcsújáról általában,²⁷ valamint külön utasítás a tisztítótűzben szenvedők javára nyerhető búcsúkról latinul²⁸ és németül.²⁹ Legnagyobb számban azonban természetesen a búcsúlevél-úrlapok bizonyítják *Peraudi* ekkori élénk tevékenységét, amelyekből máig is több mint negyven különféle kiadású nyomtatvány³⁰ maradt fenn.

Ezek közül egy az Országos Levéltár gyűjteményében³¹ található, ahová az 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeum ún. törzsanyagából került.³² A 270×205 mm nagyságú búcsúlevél haránt-fólió alakú, és mint nyomtatvány a szakirodalomban már ismeretes volt ugyan,³³ de ezt a példányt nem tartották nyilván. Az eddigi unikumot, amelyet ugyancsak hártýára nyomtak, Hannoverben őrizték.³⁴ A betűtípusok, ill. a kezdő lombard tanúsága szerint e búcsúlevél Georg *Stuchs* nürnbergi műhelyében készült. Az úrlapot eredetileg az 1489-es évszámmal nyomtatták,³⁵ de példányunkban a római számmal leírt évszám kilenceséből kikaparva az „i” betűt, azt tízesre javították. Így a dátum: 1490. február 20.

A *Stuchs* műhelyében készült búcsúleveleket először nyilván Nürnbergben használták fel, ahol e búcsú 1489. IX. 29. és XI. 11. között zajlott le.³⁶ Ennek részleteiről — hála a krónikásnak — meglehetősen pontosan vagyunk tájékozottak.³⁷ Így tudjuk, hogy ez alkalommal hétezer „Beichtbrief”-et bocsátottak ki, egyenként 70 pfenniges áron, ami önmagában 1960 forintot jelentett. A gyűjtőládákba összesen 4380 forint került, amelyből ötszázat az új kórház, százat pedig a lelencek segélyezésére fordították.³⁸

Az említett búcsúlevélen kívül a következő évből további négy, azonos tartalmú *Peraudi*-féle nyomtatványt ismerünk, amelyek ugyancsak *Stuchs* sajtója alól kerültek ki.³⁹ Sőt maradt reánk még az ő későbbi búcsúbiztosi tevékenysége során kiadott nyomtatványok közül is egy,⁴⁰ amely ugyanennek a nürnbergi műhelynek a terméke.

Az ismertetett búcsúlevelet — hely megjelölése nélkül — „Reverendissimus dominus dominus Johannes Sybenhiertt magister generalis ordinis sancti Georgii Pataviensis dioecesis progenitus” számára töltötték ki, amint az alábbiakból kiderül, feltehetően Wiener-Neustadtban, amely város abban az időben *Mátyás* király birodalmához tartozott. Érdekes véletlen folytán mód van egy ősnymtatvánnyal kapcsolatos adalékot közölni a fentemlített nagymesterről. A *Gutenberg Jabrbuch* 1960. évi kötetében került ugyanis publikálásra e sorok szerzőjétől⁴¹ az Österreichische Nationalbibliothek-ban őrzött és 1495-ből származó, eddig ismeretlen egyleveles nyomtatvány, amelynek kiadója: „Johannes dei gratia ordinis militie sancti Georgii generalis magister.”

Johann *Siebenhirter*ről, akinek a részére tehát az ismertetett búcsúlevelet

kiállították, ismereteinket — a magyar vonatkozások kiemelésével — a következőkben foglalhatjuk össze.

Régi nemesi családból, amely eredetét az alsó-ausztriai Siebenhirten an der Zaya faluból veszi, született 1420-ban⁴². Már 1456-ban mint császári asztalnokmester („Küchenmeister”) III. Frigyes környezetében találjuk.⁴³ 1460-ban Kismarton és Fraknó várak parancsnoka lett.⁴⁴ 1462 őszén a császárt a Burg-ban ostrom alá vették az ellene felkelt bécsiek. *Siebenhirter* ekkor is kitartott *Frigyes* mellett és a kétszáz főből álló védőcsapat között volt.⁴⁵ A császár e szorongatott helyzetében tett fogadalma szerint alapította a törökök elleni harc céljából — a johannitákhoz és a templomosokhoz hasonló szervezettel — az osztrák Szt. György lovagrendet,⁴⁶ amelyet 1469. I. 1-én II. Pál pápa III. Frigyes jelenlétében hagyott jóvá ünnepélyes keretek között a Lateránban.⁴⁷ Ez alkalommal történt *Siebenhirter* ünnepélyes beöltöztetése és fogadalma is; a hálás uralkodó ugyanekkor lovaggá ütötte, a pápa pedig a zászló átadásával a lovagrend nagymesterévé avatta őt.⁴⁸

E tiszte ellátása mellett továbbra is parancsnoka volt Kismarton és Fraknó várának.⁴⁹ Hamarosan ingatlanokat is szerzett a környéken.⁵⁰ Itteni működéséről több írásos emlék is maradt reánk.⁵¹ *Siebenhirter* jövedelmeinek fokozására a tizedet is igénybe vette, ami azután a győri püspökkel nézeteltérést okozott.⁵² Ezt hosszas tárgyalások útján sikerült rendezni: a felek egyességre léptek.⁵³

Siebenhirter kismartoni tartózkodásának és működésének sok emlékét őrizi az ottani plébániatemplom, amelynek építésénél a nagymester jelentős szerepet játszott. Már az említett római útja alkalmával a templom építését segítő búcsút eszközölt ki II. Pál pápától.⁵⁴ A lovagrend és első sorban *Siebenhirter* szerepét az építkezésnél a nagymester kőbe vésett címere,⁵⁵ továbbá a lovagrend jelvénye⁵⁶ bizonyítja. Ugyanebben a templomban található *Siebenhirter* egyik szolgájának sírköve is, aki 1467. XII. 17-én halt meg.^{56a}

Kismartoni működése során a nagymester — ha csak rövid időre is — meghonosította ott a Szt. György lovagrendet. A filiálé tagjai közül némelyiknek a nevét és működését is ismerjük.⁵⁷ A lovagrend azonban Kismartonban csak rövid ideig tudott gyökeret verni.

A környék *Mátyás* király állandó katonai és politikai nyomásának volt kitéve. E révén *Siebenhirter* a magyarokkal való csatározások és tárgyalások gazdag, közel két évtizedes tapasztalatával rendelkezett. Így, amikor 1477. VI. 12-én ismételten háborúra került sor *Mátyás* és *Frigyes* között, a nagymester megbízást kapott a császártól kedvenc városa, a fekete sereg által veszélyeztetett Wiener-Neustadt parancsnoksága átvételére, ahová a lovagrend központja is átkerült időközben a karintiai Millstadtból.⁵⁸

Sem a háború, de a béke sem tartott sokáig. Az újabb harcokra történő felkészülés során a következő év májusában a nagymester Wiener-Neustadt megerősítésére igénybe vette Kismarton és Fraknó zselléireinek robotmunkáját is. 1478. V. 6-án *Siebenhirter*, aki ekkor a lovagrend kismartoni házában tartózkodott, utasítást kapott, hogy térjen vissza Wiener-Neustadtba. A nagymester eleget is tett a császári felszólításnak, de nemsokára visszament Kismartonba, hogy a magyarokkal ismét fenyegető háború elől a lovagrend tagjait visszavezényelje. Ezt az intézkedését utólag a császár is jóváhagyta.⁵⁹

Hieronymus miserat de diuina Tituli sancte Marie noue sancte Romane ecclesie presbyter. Cardinalis Surcensis adu-
 uersam Germaniam: Daciam: Sueciam: Noruegiam: Frisiam: Prussiam: et alias singulas illarum punctas: ciuitates: terras: et loca etiam sa-
 cro Romano imperio in ipsa Germania subiecta: et eis adiacentia: apostolice sedis de latere legatus: Uniuersis et singulis presentibus et
 inspecturis salutem in dno. Nos facimus quod sanctissimus in xpo pater et dno noster dno Alexander diuina pudentia papa sextus et
 modernus: concessit omnibus et singulis utriusque sexus christifidelibus: pro tunc orthodoxe fidei contra Turcos eiusdem fidei inimi-
 cos iuxta ordinacionem nostram manus adiutricis porrigendus proter Iubilicium et alias indulgentias gratias et facultates: quas ipse de-
 leo ipsi obtinere possunt visitando ecclesias pro non aut commissarios nostros deputandas: ac si visitassent basilicas vrbis tpe Iubilicij: pro
 ut in litteris apostolicis desuper confectis plenius continetur: quod possint eligere confessorem idoneum secularem vel regularem: qui eis semel
 in vita ab omnibus et singulis peccatis: excessibus: criminibus et delictis: etiam sedi aplice generaliter vel specialiter reseruatis: exceptio
 contentio in his que in die Lene dni legi consueuerunt absolutionem plenissimam impedere. Ab alio vero eadem sedi non reseruatis: vita eis
 comite totiens quotiens eos absoluerit. Et in mortis articulo ac etiam totiens quotiens de eorum morte dubitaf: etiam si tunc eos decedere
 non contingat: plenissimam omnium peccatorum suorum remissionem eis impartiri valeat. Indulgit etiam sanctissimus dno noster: motu suo
 proprio omnes et singulos christifideles huiusmodi: ac eorum parentes et benefactores defunctos: qui cum charitate decesserunt. In omni-
 bus peccatis: suffragiis: missis: elemosinis: ieiunijs: orationibus: disciplinis et ceteris omnibus spiritualibus bonis: que sunt et fieri po-
 terunt in tota vniuersali sacrosancta christi ecclesia militante et omnibus membris eiusdem impetratum participes fieri. Et ne super pre-
 missis a quoquam verti possit in dubium: voluit ipse Sanctissimus dno noster quod presentibus nostris litteris tanta adhibeat fides quan-
 ta adhiberet. si sub Bulla sua plumbea crepente forent. Necnon easdem sub quibuscunque generalibus vel specialibus de similibus gra-
 tijs et facultatibus forsan emanandis reuocacionibus et suspensionibus nullatenus comprehendi debere. Et quia deuotus in christo
 ad ipsius fidei piam subuentionem et defensionem iuxta summi pontificis inten-
 tionem et nostram ordinacionem: per presentes litteras sibi in huiusmodi testimonium a nobis traditas approbamus: de suo bono contulit.
 Ideo auctoritate apostolica nobis commissa: ipsi ut dictis gratis et indulgentijs vti et gaudere possint et valeat concedimus pariter et indul-
 gemus pro presentibus. Datum sub sigillo nostro ad hoc ordinato die mensis Anno dni. M. cccc. . .

Forma absolutionis in vita totiens quotiens.

Misereatur tui etc. Dominus noster Iesus christus per meritum sue passionis te absoluat auctoritate cuius et apostolica mihi in hac parte commissa et tibi concessa: ego te absoluo ab omnibus peccatis tuis. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Forma absolutionis et plenissime remissionis semel in vita et in mortis articulo.

Misereatur tui etc. Dominus noster Iesus christus per meritum sue passionis te absoluat. Et ego auctoritate ipsius et apostolica mihi in hac parte commissa et tibi concessa te absoluo. Idcirco ab omni sententia excommunicationis maioris vel minoris si quam incurrisse. Deinde ab omnibus peccatis tuis contritis: confessis et oblitis: conferendo tibi plenissimam omnium peccatorum tuorum remissionem: remitendo tibi penas purgatorij in quantum clauis sancte matris ecclesie se credunt. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Bécs bevétele után *Mátyás* fokozta nyomását Wiener-Neustadtra is. *Siebenhirter* tehát közvetlen tárgyalásokba bocsátkozott a magyarokkal, amelyek eredményeképpen fegyverszünetben állapodtak meg.⁶⁰ Ennek értelmében a rend birtokait mintegy semlegesítették a császár és a magyarok közötti háborúban. Jóllehet nem esett szó az egyezményben arról, hogy a nagymester egyben Wiener-Neustadt parancsnoka is, a hadifoglyok kölcsönös szabadonbocsátása ezt kétségtelenné tette. *Siebenhirter* kötelezettséget vállalt, hogy a wartensteini uradalom emberei nem fognak a király ellenségeinek semmit sem szállítani. A nagymester háborítatlanul szerezheti be szükségleteit a *Mátyás* fennhatósága alá eső területekről, de semmit sem továbbíthat a császárnak. A fegyverszünet felmondására hat hetes határidőt jelöltek meg.⁶¹

*Siebenhirter*nek sikerült elérnie, hogy *Mátyás* királlyal Wiener-Neustadt bevétele után is (1487. VIII. 17.) jóviszonyt tudott fenntartani. Sőt a király bizonyos kedvezményekben is részesítette a lovagrendet. Így egy 1488. III. 28-án kelt rendeletében utasította hivatalnokait és vámszedőit, hogy a rend borszükségletét Wiener-Neustadtba adó- és dézsmamentesen hozhassa be. Így szerepel: „amplificatoribus, confirmatoribus patronis praecipuis ordinis huius loci... Huniadi Rex Mathias”⁶².

Mátyás király időközben elfoglalta mind Fraknó, mind Kismarton várakat, és azokat — pl. Fraknót az erődítést önként átadó várnagynak — el is ajándékozta. *Frigyes* császár erre, hogy a helyzet változását jogilag el ne ismerje, mind két várat a Szt. György lovagrendnek adományozta⁶³. *Siebenhirter*, hogy kényes helyzetét tisztázza, 1488. II. 13-án egyességre lépett *Mátyással*.⁶⁴ Ennek értelmében a nagymester lemondott Kismartonnal és Fraknóval kapcsolatos minden jogáról, aminek fejében a király neki adta Trautmannsdorfot és Wartensteint. *Siebenhirter* természetesen egyidejűleg a császár kegyeit is igyekezett megtartani. Valóban el is érte, hogy *Frigyes* 1489. IV. 30-án a rendnek adományozta az említett Trautmannsdorfot és ezzel a maga részéről is elismerte a nagymester megállapodását *Mátyással*.⁶⁵

A fentiek után nem csodálkozhatunk, hogy 1491-ben, *Mátyás* halála után, amikor *Frigyes* hercegi rangra emelte *Siebenhirter*t, kikötötte, hogy a nagymester a jövőben nem léphet semmiféle, a császárral ellenséges szövetségre. Erre neki hűségesküt is kellett tennie⁶⁶. *Siebenhirter* 1494-től, ahogy ezt a fentebb idézett, ősnymtatványban reánkmaradt dokumentum is tanúsítja, élénken támogatta *Miksa* császár törekvéseit, amelyekkel az a lovagrend fellendítését szorgalmazta a törökök elleni harc érdekében⁶⁷. 1503-ban kelt felhívásával ugyancsak készséggel segítségére volt a császárnak, hogy lehetővé tegye *Miksa* számára a *Peraudi* által hirdetett jubileumi búcsú bevételeinek felhasználását⁶⁸.

Johann *Siebenhirter* 1508-ban hunyt el 88 éves korában Millstattban, ahol sírköve halála pontos dátumát is megőrizte: „X tag herbstmond”, azaz szeptember 10⁶⁹.

Visszatérve *Peraudi* németországi búcsúbiztosi tevékenységére megállapíthatjuk, hogy emellé kényes és sokrétű diplomáciai feladatokat is kapott a pápától. A török elleni eredményes harc kibontakoztatásának egyik legfőbb akadálya ugyanis az egyes keresztény uralkodók egymás elleni állandó háborúskodása volt. Ezek megszüntetése érdekében fáradozott

Peraudi és nem minden eredmény nélkül. Sikerült neki 1489 során békét létrehoznia VIII. *Károly* és *Miksa* között⁷⁰. Ez év végén és a következő elején a legátus jelentős erőfeszítéseket tett a császár és *Mátyás* király kibékítésére, ahogy erről ő maga számolt be a lengyel királyhoz Linzből 1490. I. 20-án kelt levelében⁷¹. A magyar udvarnál tevékenykedő nuncius, *Angelus de Orte* közreműködésével *Peraudi* végül is elérte, hogy 1490. II. 19-én olyan megállapodás született a szembenálló felek között, amely szerint az év szeptember 8-ig feltétlenül fegyverszünetet kötnek⁷².

II.

VI. *Sándor* pápa (1492—1503) a törökök elleni harc megszervezésében követte elődjének módszerét. Így — többek között a német birodalmi gyűlés ismételt kérésének engedve⁷³ — 1500. X. 5-én kelt bullájával az az évi jubileumi búcsút a törökök elleni harc javára kiterjesztette. A szentévi búcsú előkészületeként már 1498. IV. 12-én pápai bulla felfüggesztett minden egyéb teljes búcsú lehetőséget a jubileumi búcsú befejeztéig⁷⁴. Az új búcsú németországi, dániai, norvégiai svédországi és poroszországi meghirdetésével a pápa ismét *Peraudit* bízta meg, aki időközben gurki püspök (1491), majd bíboros lett (1493).

E búcsúnak két olyan vonása volt, amely jelentősen kihatott annak egész lefolyására: egyrészt a pápa eleve lemondott a kereszteshadjáratok céljaira befolyó pénzekből történő részesedésről, másrészt az akció váratlanul érte mind a császárt, mind a birodalmi kormányzatot⁷⁵. Ezért *Peraudinak* magának kellett tisztáznia a búcsú hirdetésének lehetőségét, különös tekintettel a várható összeg megosztására közte és a császár között⁷⁶. E célból a legátus 1501. május utolsó napjaiban Innsbruckba érkezett, hogy tárgyaljon a császárral. Július 30-án levelet írt Ulmból a birodalmi ülésnek ez ügyben, amelyet azután nyomtatott formában is többször megjelentettek⁷⁷. A végső tárgyalások Nürnbergben zajlottak le, ahová a bíboros augusztus 16-án érkezett. A több hetes megbeszélés a szeptember közepén aláírt megállapodáshoz vezetett, amelynek értelmében a befolyt összeg egyharmada — a búcsúhirdetés költségeinek címén — a legátust illette, míg a további kétharmad a törökök ellen tervezett hadjárat költségeinek fedezésére szolgált⁷⁸. A birodalmi hatósággal (Reichsregiment) történt megegyezés a jubileumi búcsúhirdetés számos részletkérdését tisztázta⁷⁹. Ezek közül a mi szempontunkból a legérdekesebbek azok a pontok, amelyek pontosan limitálták a búcsúhirdetés során igényelhető összeget. Ez nagyban és egészben az érintett személy, ill. család egy heti ellátására fordított összeg volt.

A jubileumi búcsú meghirdetése tehát gyakorlatilag csak 1501. szeptember közepe után kezdődhetett meg. Ezt támasztja alá az a számos adat is, amely ez ügyről Dél-Németországban reánk maradt⁸⁰. Sőt egy érdekes feljegyzés arról tanúskodik, hogy *Peraudi* még 1501 utolsó napjaiban a Nürnbergben levő két gyűjtőládából, amelyekbe a befolyt összegeket helyezték, már fel is vette az őt illető harmadot⁸¹. Erre nyilván már sürgős szüksége volt, hiszen több mint egy éve úton volt anélkül, hogy búcsúbiztosi költségeinek fedezésére pénzhez juthatott volna.

A bíboros a nyomdákat ez alkalommal is számtalan esetben foglalkoztatta, amint ezt már korábbi működése során is láttuk. Érdekes ezzel kapcsolatban a birodalmi kormányzatnak 1501. XII. 29-én kelt rendelkezése, amely a búcsúlevelek nyomását a legátus engedélye nélkül megtiltotta. Az utánnomás veszélye elsősorban az állandó pénzhányban szenvedő *Miksa* részéről állott fenn⁸².

Peraudi 1501—1504. években megjelentetett nyomtatványairól azonban távolról sem rendelkezünk olyan jó áttekintéssel, mint a korábbiakról. Ennek az a magyarázata, hogy az ősnymtatványokat 1500. XII. 31-vel bezárólag tartják nyilván nemzetközileg, míg a következő évek ilyen jellegű nyomtatványairól csak igen keveset és akkor is csak szétszórta, ill. kevésbé áttekinthető módon publikáltak. A rendelkezésünkre álló adatok egy része onnan származik, hogy több datálatlan nyomtatványt tévesen XV. századnak minősítettek és így ősnymtatványként ismertették.

A búcsút meghirdető bullát egy 1502-ből származó speyeri kiadásban ismertették⁸³, az ebből készült rövidített összeállítás pedig mind latin⁸⁴, mind német nyelven⁸⁵ megjelent. Ez utóbbi magyarázatából egyedül a müncheni Bayerische Staatsbibliothek három különböző kiadással rendelkezik⁸⁶. Több felhívást ismerünk a búcsú kisebb beosztású terjesztőinek toborzásáról⁸⁷, sőt maradt reánk az ezeknek szóló utasításból⁸⁸ is. Nyomatásban jelent meg az az érdekes *Peraudi* nyilatkozat is, amely szerint a szegények pénzadomány nélkül, imádsággal juthatnak a búcsúhoz⁸⁹. A nyomtatásban megjelent és publikált búcsúlevélformulák száma — a fentemlített oknál fogva — lényegesen kevesebb⁹⁰, mint amennyit a bíboros korábbi németországi tevékenysége nyomán ismerünk.

Nymtatásban jelentette meg a legátus részletes beszámolóját is, amelyet 1502. XI. 20-án küldött meg a pápának⁹¹. Kölnben 1503-ban Hermann *Bungart* műhelyében készült a bíboros *Legende decem milium martyrum* c. munkája⁹². Ugyanekkor és ugyanott örökítette meg nyomtatott formában az egyházi tized körül szerzett érdemeit is⁹³. A méretekre, ahogyan a legátus egyes nyomdákat foglalkoztatott, igen jellemző az a húsz tételből álló megrendelés, amelyet 1503 decemberében Speyerben Peter *Drach der Mittlere*-nek adott⁹⁴.

Az említett búcsú alkalmával készült és az Országos Levéltárban levő⁹⁵ búcsúlevél tudomásom szerint még publikálatlan. A harántfólió alakú egylevelű hártanyomtatvány mérete átlagosan 245×180 mm. Mint az egylevelű nyomtatványok zöme általában, ez sem közli az impresszumadatokat. A betűtípusok vizsgálatának segítségével azonban itt is meg lehet állapítani a műhelyt, ahol nyomták. A nagyobb méretű betűk ugyanis a nürnbergi Hieronymus *Hoeltzel*-nek a *Haebler*-féle típusrepertóriumban nyilvántartott 2. típusával⁹⁶, míg a kisebb betűk ugyanennek a műhelynek 1. típusával egyeznek⁹⁷.

Nürnberg mint a nyomtatás helye igen reálisnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy *Peraudi* — amint erről fentebb szó volt — a birodalmi kormányzattal folytatott tárgyalásait, ill. alkudozásait éppen Nürnbergben folytatta és ugyanott az év végén — ahogy ezt már láttuk — a begyűlt pénzből is részesedett. Hieronymus *Höltzel* tevékenységébe is jól beleillik ez a nyomtatvány, hiszen csak a kisszámú XV. századi termékei közül

is több egyleveles produktumát ismerjük⁹⁸, sőt kettő közülük nyilván ugyan- csak *Peraudi* rendelésére készült⁹⁹. Egyleveles, hivatalos nyomtatványok elő- állításával a későbbi években is foglalkozott¹⁰⁰.

Magának az ismertetett nyomtatványnak bibliográfiailag pontosabb leírása — a Gesamtkatalog der Wiegendrucke által alkalmazott módszer szerint — a következő:

Peraudi, Raimundus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. 1501. [Nürnberg: Hieronymus Höltzel] 2°

1 Bl. einseitig bedruckt. 127×202 mm 30 Z. Typen: 1:80 G, 2:130 G.
Init: e (?)

Z. 1: (R)aymundus miferatõe diuina Tituli sancte Marie noue. sancte Romane ecclesie presbyter. Cardinalis Gurcenlis aduini // uersam... Z. 4: ... Notum facimus q̄ sanctissimus in x̄po pater ꝛ dñs nolter dñs Alexander diuina -pudentia papa sextus et // modernus ... Z. 22: ... Datum sub sigillo nostro ad hoc ordinato die mensis Anno dñi. M.cccc.j. // Forma absolutionis in vita totiens quotiens. // ... Endet Z. 30... remittēdo tibi penas purgatorij in q̄ tum clauis sancte matris ecclesie se extēdunt. In noīe patris et filij et spiritus sancti. Amen.//

Budapest, Staatsarchiv (D. L. 46.527)

A búcsúlevelet, amelyen sem pecsétet, sem aláírást nem találunk, „Kungund Dyemyn et Jeronimus sax nepos” részére állították ki. A nyomtatástól szabadon hagyott hátlapon pedig a következő írást találjuk: „Kungunde Dionim Hansz glockengiesserr Schwiger 1500”, majd egy másik kéztől: „et Jeronimus Sax nepos, 1501”. Feltehető, hogy ezt a nürnbergi nyomtatványt ugyanott is használták fel. Megegyezően látszik ezt az a körülmény, hogy az említett személyek, ill. családok Nürnbergben e korban ismeretesek voltak: Hans *Glockengiesser* neves harangöntőmester volt¹⁰¹, a *Sax* család pedig talán azonos a költő Hans *Sachs*-éval.

Érdekes problémát vet fel a búcsúlevél datálása. A szedett szövegben eredetileg — római számmal — 1501 állt, amelyet azonban utolsó betűje kivakarásával 1500-ra alakítottak át. A hátlapon is a nevek után először az 1500-as évszámot írták, de egy későbbi kéz ez alá az 1501-et jegyezte oda. Felmerülhetne ezzel kapcsolatban az a feltevés, hogy az 1501-i dátummal ellátott és akkor kibocsátani szándékozott búcsúlevélformulákat már az előző esztendőben kinyomtatták, és a vártnál nagyobb érdeklődés miatt ezek felhasználására már korábban — jelen esetben 1500. X. 26-án — az évszám korrigálásával sor került. Ekkor azzal az érdekes jelenséggel lenne dolgunk, hogy egy 1501-es évszámmal ellátott nyomtatványt mégis ősnomtatványnak lehetne minősítenünk, mert bizonyíthatóan már a XV. században kinyomták. Sajnos ezt a tetszetős feltételezést — a már fent körvonalazott történelmi előzmények miatt — el kell vetnünk, hiszen *Peraudi* csak 1500. X. 26-án utazott el Rómából Németországba¹⁰². Tehát pontosan azon a napon, amelyre az ismertetett búcsúlevelet kiállították. Ez az egyezés felveti további olyan feltételezések lehetőségét, amelyet azonban — adatok híján — sem bizonyítani, sem cáfolni nem áll módunkban. Talán a bíboros még Rómában tett ígéretet a búcsúlevél kiadására, amelyben azután majd egy évig akadályoztatva volt. Vagy talán a búcsú hatékonyságát kívánták — akár a kiállító, akár a búcsúban részesültek részéről elődatá-

lással fokozni: pl. valaki a kedvezményezettek közül éppen a közbenső esztendőben halt meg és így kívánták elérni, hogy a búcsú reá is vonatkozzék. Ki tudná ezt ma már megmondani?

Jegyzetek

1. *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts.* Halle a. S. 1914, kiadvány 1574 tételt sorol fel, függelékében pedig további 58 egyleveles nyomtatványt.
2. *Borsa Gedeon: A magyarországi ősnymtatványgyűjtemények.* Oszk Évkönyve 1957. 147–163. l.
3. Így pl. az Országos Széchényi Könyvtárban (Inc. 166.) = Mead 2954, vagy a kalocsai érseki könyvtárban (ad 12 174/1). = Einbl. 1558. X. — Ez utóbbi különösen érdekes: könyvkereskedői hirdetés 1474 tájáról.
4. A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ilyen unikumáról *Borsa Gedeon: Two unrecorded incunabula.* (The Book Collector. 1957. 259–262. l.)
5. *Knížnica.* 1957. 232. és 1958. 131. l.
6. *Soltész Zoltánné: Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek.* Gutenberg-Jahrbuch 1958. 58–68. l. u. a. *A második magyarországi ősnymda nyomai.* Magy. Könyvszle. 1958. 144–157. l.
7. *Pieper, Anton: Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen.* Freiburg i. B. 1894. 33. l.
8. Eredeti nevén: Raymond *Péroult* (1435. V. 28. — 1505. IX. 5.). *Chevalier, Ulysse: Répertoire des sources historiques du moyen âge.* Bio-bibliographie. Paris 1907. II. köt. 3573–4. hasáb.
9. *Paulus, Nikolaus: Raimund Peraudi als Ablasskommissar.* Historisches Jahrbuch. 1900. 663. l.
10. *Einbl.* 62a, 557, 736, 1077, 1093–1101, 1331, 1392; CA 1565; BMC. I. 196. (*Ca* = *Campbell, M. F. A. G.: Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle.* La Haye 1874. *BMC* = *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum.* London 1908–1949. I–VIII köt.)
11. *BMC.* I. 231; CA 1566; *Einbl.* 558–560.
12. *Einbl.* 739–740.
13. *Einbl.* 745, 746, 752.
14. *Einbl.* 742, 743, 747, 748, 751.
15. *Einbl.* 1084.
16. *Einbl.* 1102–1129.
17. *Einbl.* 753–756.
18. *H* 9205, 9210. (*H* = *Hain, L.: Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi.* Stuttgart–Paris 1826–1838. I–IV kötet.)
19. *H* 9203, 9207, 9208.
20. *Einbl.* 510.
21. *GW* 2688–2694, 2701, 2702. (*GW* = *Gesamtkatalog der Wiegendrucke.* Leipzig 1925–1940. I–VIII/1 kötet.)
22. *GW* 2695–2699, 2703.
23. *GW* 2700.
24. *H* 2225, *R* 413. (*R* = *Reichling, Dietrich: Appendices ad Hainii–Copingeri Repertorium bibliographicum...* München 1905–1911. I–VII kötet.)
25. *Einbl.* 391–397, 1085–1090.
26. *Einbl.* 1007–1015.
27. *Einbl.* 360–363.

28. *Einbl.* 760.
29. *Einbl.* 1310–1312.
30. *Einbl.* 1130–1170.
31. D. L. 46 135.
32. Naplósám: 75/1903.
33. *Einbl.* 1143.
34. Ernst, Konrad: *Die Wiegendrucke des Kestner-Museums zu Hannover*. Leipzig 1909. Nr. 34.
35. A hannoveri példány 1489. XII. 24-re is van kitöltve.
36. Paulus, Nikolaus: *Die sittlichen Früchte des Ablasses im Mittelalter*. Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland. 1911. 333. l.
37. *Die Chroniken der deutschen Städte*. XI. köt. 553. és 723. l.
38. Reicke, Emil: *Geschichte der Reichsstadt Nürnberg*. Nürnberg 1896. 692. l.
39. *Einbl.* 1163, 1164, 1164a, 1165.
40. *Einbl.* 1172.
41. *Drei weitere, unbekannte Einblattdrucke aus dem XV. Jahrhundert in der Österreichischen Nationalbibliothek*. Gutenberg-Jahrbuch 1960. 55-61. l.
42. Winkelbauer, Walter Franz: *Der St. Georgs-Ritterorden Kaiser Friedrichs III.* Dissertation. Wien 1949. 7. l. Kroyer (Kroyer, Rudolf: *Geschichte der Herrschaft Eisenstadt bis zum Jahre 1647*. Dissertation. Wien 1954. 29. l.) felveti a Bécs melletti Siebenhirten lehetőségét is. Latzke (*Gesamtinventar des Haus-, Hof- und Staatsarchivs*. Bd. III. Wien 1938. Latzke, Walter: *Die Klosterarchive*. 586. l.) a rend levéltáráról szóló kitűnő összeállításában meggyőző adatok alapján a Zaya melletti Siebenhirten mellett foglal állást.
43. Franzensbald, Ernst: *Beiträge zur Geschichte der Siebenhirten*. (Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1869. CXIX. l.)
44. Kroyer i. m. 29. l. Ez a disszertáció adja különben a legjobb összefoglalást Siebenhirten kismartoni kapcsolatairól.
45. Michael Beheim's *Buch von den Wienern*. 1462–1465. Hrg. von Th. Karajan. Wien 1867. 60. l. Fugger, Johann Jakob: *Spiegel der Ehren des... Erzhauses Österreich*. Nürnberg 1668. 694–5. l.
46. Winkelbauer, Walter: *Kaiser Maximilian I. und St. Georg*. (Mittheilungen des österreichischen Staatsarchivs. VII. köt. Wien 1954. 526. l.)
47. Raynaldus, Odoricus: *Annales ecclesiastici*. X. köt. Lucae 1753. 468. l. Pex, Hieronymus: *Scriptores rerum Austriacarum*. Viennae 1743. II. köt. 609–622. has.
48. Winkelbauer: *Kaiser Max...* 527. l.
49. Kroyer i. m. 31. l.
50. Latzke i. m. 603. l. a 35. és 37. sz. — Kroyer i. m. 30. l.
51. Többek között Latzke i. m. 603. l. a 41. és 42. sz.
52. Löger, Ernst: *Heimatkunde des Bezirkes Matterburg im Burgenland*. Wien–Leipzig (1931), 67. l.
53. Virágh Elek: *A fraknői grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig*. Sopron [1900] 16–17. l. a per részletes ismertetésével.
54. Aull, Otto: *Eisenstadt*. Eisenstadt 1931, 18. l. — 1468. I. 9. Helyesen 1469: vö. Kroyer i. m. 32. l.
55. Legjobb leírása és fényképe: Zimmerl, Rudolf: *Die Inschriften des Burgenlandes*. Stuttgart 1953, 26. sz. (Die Deutschen Inschriften. 3. Band, Wiener Reihe 1.)
56. Aull i. m. 19. l. — Meisels, Theodor F.: *Die Wiener Landpartie*. Wien 1932, 225. l.
- 56a Ivanovic, Viktor: *Mittelalterliche Grabsteine in der Eisenstädter Pfarrkirche*. Die Stadtpfarrkirche in Eisenstadt. Eisenstadt 1930, 20. l. — Zimmerl i. m. 27. sz.
57. Kroyer i. m. 32. l. — Mohl, Adolf: *Die Seelsorger von Eisenstadt*. Die Stadtpfarrkirche in Eisenstadt. Eisenstadt 1930, 4. l.
58. Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 22. l.
59. Mayer, Josef: *Geschichte von Wiener Neustadt*. I/2. Wiener Neustadt 1926, 48. l.
60. Kismarton, 1485. XI. 10. — Mátyás ratifikálása: Bécs, 1485. XI. 29.

61. Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 29. l.
62. Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 30. l.
63. Kranawetter, Hermann: *Burgen, Schlösser und Ruinen. Burgenland.* Festschrift. Hrg. von E. Stephan. Wien 1920, 141. l.
64. Stessel József: *Fraknó múltja.* Századok XXIII (1889), 307–308. l.
65. Grubmüller, Josef: *Heimatbuch des Bezirkes Bruck a. d. Leitha.* 1951, Teil II. 183. l.
66. Mayer *i. m.* 314. l.
67. Heinrich, Ferdinand: *Die Türkenzugsbestrebungen Kaiser Maximilians I. in den Jahren 1517 und 1518.* Dissertation. Graz 1958. 16–18. l.
68. Bővebben esik majd szó erről a következő egyleveles nyomtatvány ismertetésénél.
69. Bergmann, Joseph: *Der St. Georgs-Ritterorden vom Jahre 1469–1579.* (Mittheilungen der k. k. Central-Commission... 1868. 172. l. — I. tábla.) Winkelbauer: *Der St. Georgs...* 85. l. szerint, tévesen október 10.
70. Pastor, Ludwig: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance.* 8. kiad. Freiburg i. B. 1926. III. köt. 263. l.
71. Goitlob, Adolf: *Der Legat Raimund Peraudi.* (Historisches Jahrbuch 1885. 453. l.)
72. Pastor *i. m.* III. köt. 264. l.
73. *Neue und vollständige Sammlung der Reichsabschiede.* Frankfurt 1747. II. köt. 51. és 83. l. = az 1498. freiburgi és 1500. augsburgi ülések határozatai. Hain 9209.
74. Paulus, Nikolaus: *Zur Geschichte des Jubiläums vom Jahre 1500.* (Zeitschrift für katholische Theologie 1900. 177. l.)
75. Mebring, G.: *Kardinal R. Peraudi als Ablasskommissar in Deutschland 1500–1504 und sein Verhältnis zu Maximilian I.* (Festschrift D. Schäfer dargeboten. Jena 1915. 335. l.)
76. Walter von Stadion és Georg von Neudeck levele Miksa császárhoz ez ügyben 1501. I. 9-ről. (Kraus, Victor von: *Das Nürnberger Reichsregiment.* Innsbruck 1883. 212–3. l. és 9. melléklet.)
77. Lübeck: Steffen Arndes, 1503. — Leipzig: Melchior Lotter, s. a. Proctor 11318. Modern szövegkiadása: Kraus *i. m.* 226–235. l. és 19. melléklet.
78. Einbl. 478. *Neue und vollständige... i. m.* II. köt. 97–100. l.
79. Kraus *i. m.* 149–151. l.
80. Paulus: *Raimund Peraudi... i. m.* 674. l.
81. Mebring *i. m.* 348. l.
82. Mebring *i. m.* 341. l.
83. Gass, J.: *Der Kardinallegat und die Johanniter in Strassburg.* (Strassburger Diözesenblatt 1899. 271. l. 5. sz.)
84. Einbl. 1426–1427.
85. Einbl. 1410–1411.
86. Ezek közül az egyik C 233, a másik C 3616.
(C = Copinger, W. A.: *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum...* London 1895–1902. Két rész három kötetben.)
87. Einbl. 379–382.
88. R 282
89. Latinul: Einbl. 1092, németül: Einbl. 1091.
90. Einbl. 1171–1173; Proctor, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum.* Part. 2. 1501–1520. London 1903. Nr. 10350, 12000.
91. Lübeck: Steffen Arndes, 1503. — Mebring *i. m.* 339–340. l.
92. Proctor 10 473.
93. Köln: Hermann Bungart, 1503. — Mebring *i. m.* 345. l. és GW 908. Anm.
94. Mebring *i. m.* 408–409. l.
95. D. L. 46 527. — Múzeumi törzsanyagból.
96. Haebler, Konrad: *Typenrepertorium.* Halle a. S. 1905. I. köt. 276–277. l. 4. sz., ill. 146–147. l. 13. sz.
97. *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde* Taf. 940. és 941.

98. *Einbl.* 808, 1044, 1427, 1478, valamint *Pennink*, Renatta: *Catalogus der nietnederlandse drukken: 1500—1540, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek s'Gravenhage*. s'Gravenhage 1955. Nr. 1757.
99. *Einbl.* 1427. *Summarium facultatum bullae jubilaei et cruciatae Legati*. — *Pennink* 1757. *Modus promerendi Ind.*
100. *Proctor* 10972, 10974 a—b, 10975, 10977.
101. *Reicke i. m.* 655. 1.
102. *Paulus: Raimund Peraudi i. m.* 673. 1.

Javaslatok a könyvolvasás népszerűsítésére 1789/1790-ből

KÓKAY GYÖRGY

1.

A magyar felvilágosodás korának egyik gyakran felvetett kérdése volt a közművelődésnek, a nemzet „pallérozottság”-ának az ügye. Íróinkat *Bessenyeitől* kezdve nyugtalanította az a sivár kép, amely a magyar társadalom kulturális helyzetéről szemé elé tárult mindazoknak, akiknek alkalmá nyílt összehasonlítást végezni hazánk és a nyugati országok viszonyai között. Elmaradottságunk első felismerői és tudatosítói közülük kerültek ki. De nemcsak az összehasonlítás révén kellett íróinknak a magyar társadalom szellemi fejletlenségére és igénytelenségére rádöbbsenni, hanem a műveikkel szemben tanúsított közöny által is, hiszen ez alapjaiban veszélyeztette és kétségessé tette annak a nyelvi és irodalmi megújulásnak a sikerét, amely hazánkban a XVIII. század utolsó évtizedeiben megindult. Nem csak arról volt szó, hogy az irodalmi élethez alapvetően hozzátartozó olvasóközönség hiányzott (és az írók, mint *Kazinczy* megjegyezte, csak egymásnak írták könyveiket), hanem arról is, hogy e részvétlenség következtében maguknak a műveknek a kiadása és anyagi előállításuk is komoly nehézségekbe ütközött. Mecénások a magyar főrendek számához képest csak elvétve akadtak; és nem sok sikerrel járt azoknak az igyekezete sem, akik a kilencvenes évek elején, a nemzeti-nemesi mozgalmak idején, a főnemesek ilyen irányú megnyerésére törekedtek. De ismeretes azoknak a meddő fáradozásai is, akik a prenumeráció révén igyekeztek kiadványaikat megjelentetni.¹ *Csokonai*, *Kazinczy* és mások keserű, csalódott megjegyzései bizonyítják: a XVIII. század végén még nem volt hazánkban olyan társadalmi osztály amelyre bizton számíthattak volna az írók. „A magyar főrendek nagy része, mint hazájokból száműzötteknél történni szokott, nemzeti nyelvét elfeledte. A közép és alsó nemesség nem szeretett könyvekkel foglalkozni; s a tudományos karban azok, kikre a francia vagy német nyelv szeretete nem ragadott, a deákot kedvelték. A magyar író néhány oskolai ifjakat kivéve, alig talált olvasó közönséget” — írta ezekről az időkről visszaemlékezéseiben Kis János.²

Történtek ugyan kísérletek a nemesség e magatartásának a megváltoztatására és a nemzeti irodalom ügye iránti fogékonyságának a kifejlesztésére. A magyar felvilágosodás írói: *Bessenyei*, *Kazinczy*, *Csokonai* és mások a főrendektől elsősorban anyagi támogatást, a köznemességtől pedig azt szerették volna elnyerni, hogy műveltségük fejlesztése által fogékonnyá váljanak nemzeti kultúránk alapvető kérdései, a magyar nyelv és a magyar

irodalom művelése iránt.³ Tisztában voltak azzal, hogy ez utóbbihoz elsősorban nevelő munkára van szükség, ezért sok író foglalkoztatott az a kérdés, hogy a parlagi életformák között élő köznemességet milyen eszközökkel lehetne műveltebbé tenni. Egyesek a meggyőzés, mások a szatíra fegyveréhez folyamodtak. Kivette részét e harcból időszaki sajtónk is, amely ebben a korban indult gyors fejlődésnek. Az első magyar újság, a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, és követői: a *Magyar Kurir*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* s a *Bécsi Magyar Hírmondó* csakúgy, mint az első magyar folyóiratok sokat tettek e cél érdekében. Volt azonban egy folyóirat, amelyet szerkesztője egyenesen abból a célból hozott létre, hogy „az asszonyokat és a még eddig olvasásban kevésbé gyönyörködő nemeseinket” olvasásra és művelődésre serkentse. E lap — *Péczeli* József Komáromban megjelenő folyóirata, a *Mindenes Gyűjtemény* — valóban elsősorban tudománypopularizációval foglalkozott, és azok igényeit tartotta szem előtt, akik még nem kóstoltak bele a tudományokba. A köréje tömörült Komáromi Tudós Társaság tagjai és a lap cikkírói részéről több érdekes javaslat hangzott el, melyek a nemesség művelődését kívánták szolgálni.

Találkozunk azonban a *Mindenes Gyűjtemény*ben olyan cikkekkel is, amelyek már nem a nemesség kulturális nevelésével foglalkoznak, hanem — továbbmenve a lapnak indulásakor kifejtett programján —, a nép művelésének a kérdéseit vetik fel. Ez azért is figyelemre méltó, mert mindazok, akik e korban a népművelésre, és a népből való olvasóközönség kialakítására gondoltak, többnyire csak a jövőben bíztak. A jobbágyszármazású Kis János pl. így ír ezzel kapcsolatban: „Ha az alsó néposztályok virágzásra jutnak, s gazdag családok támadnak köztük, ezek olly gyermekeket nevelnek, kik atyáik vesződéses mesterségét elhagyván, gondolkodni, tudományos dolgokról beszélgetni, könyveket olvasni szeretnek.”⁴ Tehát csak a népből — szerencsés esetben — kiemelkedők számára látja biztosíthatónak a művelődési lehetőségeket, s azok számára is csak a jövőben, „ha gazdag családok támadnak köztük.” Ismeretes, hogy Csokonai hasonlóképpen, csak a jövőben látott megoldást.⁵

2.

Másként látja e kérdést az a cikk, amely a *Mindenes Gyűjtemény* 1789. december 19-i számában jelent meg. Szerzője már a jelenben kívánja a népet műveltebbé tenni, és a parasztságból széles körben olvasóközönséget nevelni. A cikk írója *Kovács* Ferenc pápai mérnök volt.

Neve nem ismeretlen ugyan, de eddig csak fordítói tevékenységéről tudtunk.⁶ Pápán, majd Dégen működött, mint megyei főmérnök. Műszaki tevékenysége mellett azonban az irodalommal is foglalkozott. Külföldi tanulmányútjáról hazatérve mérnöki diplomája mellett egy sereg könyvet is hozott magával, melyek között *Voltaire* több műve is megvolt. 1788-tól kezdve drámák egész sorát fordította magyarra — köztük *Voltaire* drámáit is — de sem mecénást, sem kiadót nem talált rájuk. Pedig a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* c. újság több ízben is megemlékezett munkás-

ságáról kifejezetten abból a célból, hogy művei kiadásához ezáltal segítsen hozzá.⁷ De e közleményeknek sem lett eredménye: nem csak mecénás, de még kiadó sem akadt a drámafordításokhoz. Még *Voltaire Brutusa* sem jelent meg, pedig az említett bécsi újságban „egy Hazáját s a Tudományokat szerető Mélt. Báró Úr” — *Bayer József* szerint valószínűleg *Prónay László* — ígéretet tett arra nézve, hogy aki lefordítja e művet, annak hajlandó költségeit fedezni, sőt jutalmul az összes példányokat is neki ajándékozza. *Kovács Ferenc* fordítása azonban mégsem látott napvilágot, pedig e felhívásra készült el. Saját példáján is tapasztalnia kellett tehát azokat a kedvezőtlen állapotokat, amelyekkel a magyar írók szembetalálták magukat. Az összehasonlításra is alkalma nyílhatott; hiszen tanulmányútja során megismerkedhetett a fejlettebb külföldi viszonyokkal, és a felvilágosodás eszméivel. Ha ezekhez még hozzávesszük azt, hogy a nemesi társadalom irodalompartoló szerepében csalódott író jól ismerhette és közeli kapcsolatban élhetett a néppel (legalább is cikkeiből ez tűnik ki), nagy vonalakban talán magyarázatát tudjuk adni annak, hogy miként fordulhatott figyelme a nép kulturális kiművelése felé. Mert a *Mindenes Gyűjtemény* 1789. december 19-i számában megjelent javaslatában, és még néhány ezt követő cikkében első sorban a szegény nép: a jobbagyság művelődési viszonyaival foglalkozik.

Első cikke határozott javaslatokat tartalmaz „Nyelvünk és Nemzetünk pallérozására”, melyet főleg az olvasás népszerűsítése által kíván elérni. Bevezetőül hivatkozik arra, hogy már mások is, így pl. a *Hadi Történetek* és a *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztői is foglalkoztak a könyvolvasás népszerűsítésével. Elismeri kezdeményezésük jelentőségét, de rámutat arra, hogy ezek által csak azokra a kevesekre igyekeztek hatni, akik „a szerencsének javaival bővön megáldattak”, és nem a nagy többséget kitevő egyszerű, „mezei emberek”-re, pedig az ő számukra lenne a legfontosabb a művelődés. A megjelenő magyar könyvek nagy része ugyanis nem a nép számára készült; amelyik pedig megfelelő lenne, drágasága és terjedelme miatt nem kerülhet az egyszerű emberek kezébe. Így nem marad más hátra, mint az, hogy aki a szegény emberek közül olvasni akar, azokhoz a kétes értékű ún. „népkönyv”-ekhez folyamodik, amelyeket „két s három Krajtzárokon, kaphatják”. Ilyenek pl. „Argirus, Stilfrid, Bruntzvik, Markalf, és Mária Magdolna históriái, és a sok apró Három s négy szép Világiénekek”.⁸

A nemzet kiművelését szerinte alulról, „a legelső lépcsőfokon” kell elkezdeni: a népen. Ha az egész nemzet „egy szívvel egy akarattal” hozzálátna e munkához, nem tartja elérhetetlennek azt sem, hogy a jobbagyok vásárnaponként kisebb csoportokban könyveket olvasnának, „elfelejtkezvén ez által tsap-házakról, vendégfogadókról”; és hogy a pásztorlegények és gyermekek veszekedés, verekedés és káromkodás helyett szintén könyv-olvasással töltenék idejüket.

E cél eléréséhez a legsürgősebb feladatnak „a falusi és Városi apróbb oskoláknak más, és jobb rendbe hozását” tartja, „mert ezek a pallérozott Társaságoknak nevelőházaik.” Ismeretes, hogy a XVIII. század végén hazánkban a népiskolák voltak — valamennyi iskolafajta között — a legelhanyagoltabb állapotban. Míg a közép- és főiskolák területén *Mária Terézia* és *II. József* alatt mutatkozott bizonyos fejlődés, a népoktatás alacsony szín-

vonala változatlan maradt. Ez részben abban nyilvánult, hogy a tanítók képzetlenek voltak, de még inkább abban, hogy a tanterv és a tananyag korszerűtlen volt és nem tartott kapcsolatot a való élettel. *Kovács* Ferenc ezért írja javaslata első pontjában: „Tudni való dolog az, hogy kevés falusi és Városi apróbb iskoláinkat kivéven, azokban még ma is a Deák nyelvnek tanulásával gyötrettetnek a szegény tanuló gyermekek; még pedig sok helyeken tsak holmi jött ment óltsó Mesterek által...” Ezért javasolja: válogassák meg jól azokat a személyeket, akikre az ifjúság nevelését bízzák; minden falusi gyermek járjon iskolába, a szegényeket tanítsák ingyen; a tananyagból a falusi iskolákban teljesen iktassák ki a latint, és vegyenek be olyan gyakorlati tárgyakat, mint pl. a helyes magyar írás, olvasás, történelem, földrajz, fizika, gazdaságtan stb.

A népiszkolai reformon kívül *Kovács* mérnök a könyvek elterjesztésében látja a legfontosabb eszközt a népművelés fejlesztésére. Ezért fontosnak tartja „a jó, magokat kedveltető és hasznos könyveknek a szaporítását” is, de úgy, hogy azok ne legyenek túlságosan terjedelmesek és drágák, és „se nagyságok’ se árokkal ne igen haladják fellyül az eddig a köz-nép előtt kedves, de kevés hasznú könyvtskéket.” Ilyen hasznos műveknek tartja *Marmontel* „erkölcsi írásait”, amelyek *Könyi* János, de főleg *Báráczy* Sándor fordításában magyarul is olvashatók, és „igen kedvesek mind a köznép, mind a főbb rendűek előtt; mert még most a nagyobbak, minéműek *Richardson* munkái, pénzesebb kezekbe valók; és így kevesebb kezekben is foroghatnak.”

Marmontel művei mellett *Gellert*, *Schlegel* és mások erkölcsi meséit javasolja kiadásra, „mellyek mint olvastassák magokat, azt T. Pézteli Ur a maga ki adott Meséjivel világosan meg-mutatta.” Majd kora költőinek verseit említi meg, mint olyan „mulattató és gyönyörködtető írásokat”, melyek a közművelődést hatékonyan szolgálhatnák. Érdekes, és az átmeneti korszak ízlésére jellemző, hogy az élő költők mellett megemlíti *Gyöngyösit* is (a XVIII. század legnépszerűbb költőjét), de hozzáteszi, hogy „egy jó Hazafinak” meg kellene tisztítania *Gyöngyösi* műveit a hibáktól, és a mitológiai alakokat meg kellene magyarázni. A kiadandó munkák közé sorolja még a vígjátékokat, szomorújátékokat, valamint az anekdotákat is.

Kovács Ferenc cikkének hátralevő részében még három érdekes gyakorlati javaslatot tesz. Mivel a legfontosabb feladatnak a köznép bekapcsolását látja a művelődésbe, többször is hangoztatja: ennek egyik legfőbb feltétele az, „hogy a könyvek olcsók, a szegények számára is megfizethetők legyenek”. A könyvek árát főleg a nyomdák és a kiadók túlzott nyereszkesedési vágya drágítja meg; ezért azt kívánja: rendelet korlátozza a könyvek árát. És hogy mindenféle nyereszkesedésnek elejét vehessék, azt javasolja, hogy az árat nyomtassák rá a könyvek első lapjára. Érdekes — és csak korunkban megvalósult — javaslatában ezt mondja: „Nagyot segítene a pallérozásnak ezen módján az is, ha a Könyv-nyomtatók nem hagyattatnának tsupán tsak a magok kényekre árújoznak eladásában. Sokszor 4 s öt árkusból álló kis könyvtskének 10 s 15 Krajtzár nálunk az árra a Nyomtató-műhelyben; mellynek árkusának árra 1 Krajtzárnál többre nem menne, ha minden költséget fel-tudunk is, és ha 12 x-ron vettük is hozzá kontzát a papirosnak. De ezt eggy Felséges rendelés könnyen meg-határozná; és bár tsak az oskolai

Budán kijövő könyvek szerint, mindenütt minden könyvekbe parantsolatnák az igaz limitált árra bé-nyomtattni az első levélre!” De — mint a továbbiakban folytatja — ha olcsóbbak is lesznek a könyvek, „akkor sem szerezhethet meg a szegény köznép mindent; nintsen is mindenre szükségére.” Azok számára, akik igényt tartanának más könyvek elolvasására is „a nyelveket, Nemzetségeket s azoknak boldogulásokat igazán szerető és előmozdítani kívánó Pap, Káplány és Prédikátor Urak, a nevezetesebb Magyar könyveket magoknak bé-szereznék és azokat a hallgatóikkal közlenék, ha mindjárt valami tsekély jutalomért is; mellyet a köznép öröme tselekedne, tsak jutalom kívánás az ő tehetségekhez légyen mérsékelve.”⁹

A könyvolvasásnak a nép körében való elterjedése előtt álló utolsó akadályt abban látja, hogy a vendéglők elcsalogatják a falusi embereket szabadidejükben, éppen akkor, amikor idejük és alkalmuk lenne könyvet olvasni és művelődni: „Az Innepe- és Vasárnapokon vólna a falusi köz-népnek leg-több ideje az olvasáshoz, és a téli hosszú éjtszakákon. Innepeken pedig bort kell a tsap-házaknál, a vendég-fogadóknak inni, mert már úgy a szokás.” Felteszi a kérdést: „Vajha nálunk is bé-hozattatnék az a szent szokás, mellyet némelly idegen Nemzetek gyakorolnak, hogy ezen részeskedésnek műhelyei Innepe- és Vasárnapokon bé-zárattatnának. Miért nem lehetne kinek kinek a ház-népével, saját házánál hasznosabban költeni azt el, amit ott elveszteget?”

Kovács Ferenc cikke nem maradt visszhang nélkül. A *Mindenes Gyűjtemény* 1790. március 20-i számában, a szerző megjelölése nélkül, cikk jelent meg, amely szintén azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miként lehetne a könyvolvasást a nép körében elterjeszteni. Nem említi ugyan *Kovács* cikkét, de az összefüggés nyilvánvaló: részben az ő javaslatait ismétli, részben pedig újakkal egészíti ki azokat. „Mínthogy hála légyen Istennek — így kezdődik a közlemény — mind inkább derülni s ragyogni kezd Anyai nyelvünknek fényes csillaga: semmi sem volna most szükségesebb, mint ha az olvasásnak a szeretete, mellytől még Nemzetünk nagy részént idegen, még a szegénység közt is elhatalmazna.” Vannak már, akiket példaképpül lehet állítani: „Dítsérettel említhetnénk mi is némelly érdemes Urakat s T. Prédikátorokat, akik a Magyar könyveket nemcsak magok meg-szerzik, hanem hallgatóikkal is meg-szeresztetik. — Vagynak olyanok, akik mikor a Gyűjteményt, Hadi Történetet vagy Magyar Kurirt veszik, s ollyat látnak benne, melly a szegénységnek is hasznára vagyon, tizet tizenkettőt magokhoz hivatnak, s elolvassák előttök. — Tegyük fel, hogy minden T. T. Plébánus és Prédikátor Urak ezt tselekednék, mennyire mehetnénk csak hat esztendeig!!”¹⁰ A lelkeseken kívül — a cikk írója a tanárok és a tanítók fontos szerepét is felismeri az olvasás szeretetének elterjesztésében: „Az oskolába járó gyermekeket kellene arra édesgetni, hogy a Magyar könyveket szeressék, s azokat estvéneként szülei előtt olvasgassák, hogy azok is azoknak szépségeiket megizélthessék.” Majd — akár csak *Kovács* Ferenc — az olcsó könyvek fontosságát hangsúlyozza és a francia, valamint az angol példákra hivatkozik: „Sok szegény ember harminc-negyven x-rt nem öröme ad ki illy drága időben egy könyvért, bár ha szeretné is olvasni: de két három xrt egy sem sajnál érte. Az illyen rövid munkátskákkal kellene tehát őket még most tsalogatni, mellyeket két három x-ron megvehetnénk. Így cselekedtek a Franciák s

Anglusok ez előtt száz s másfél száz esztendővel, s az ilyenek által annyira megkedveltették még a közönséges lakosokkal is az olvasást, hogy már nints olyan drága könyv, mellyet meg ne szereznének. —”

A felvetett kérdések tovább is foglalkoztatták a *Mindenes Gyűjtemény* olvasóit. A lap 1790. június 9-i számában ismét egy névtelen szerző hozzászólását olvashatjuk. A cikk írója utal arra, hogy véleményét *Kovács Ferenc* cikke váltotta ki. Különösen javaslatának azzal a részével ért egyet, ahol a könyvár feltüntetésének a fontosságát hangoztatta. Szerinte is az a helyzet, hogy sok szülő azért nem taníttatja gyermekét, mert a könyvek nagyon drágák. Ő is úgy véli: „Méltó volna, ha ebbe az Ország bé-tekintene, mert addig soha sem lesz virágzó a Literátura.” A lelkészek és plébánosok szerepével kapcsolatban pedig azt írja, hogy ahol eddig közreműködtek a könyvek terjesztésében, ott szembetalálkoztak a compactorok gáncsokodásával, akik ezt rossz szemmel nézték, és saját anyagi érdekeikben érezték magukat veszélyeztetve. Példaképpen megemlíti *Szerentsi Nagy István* győri prédikátort, aki foglalkozott könyvek terjesztésével és ezért „egy Compactor ennek a jó Hazafinak még hideg tetemeit is úton félén átkozza.”

*Bertits Ferenc*¹¹ is hozzászólott *Kovácsnak* — tulajdonképpen egy későbbi — cikkéhez, de megjegyzései szintén a fent ismertetett javaslataival kapcsolatosak. Rámutat ugyanis arra, hogy a művelődésben való elmaradottságunk okai között fontos szerepet játszott az a körülmény, hogy hazánkban a tudomány nyelve a latin volt, tehát csak szűk réteghez juthatott el, a néphez nem. Ennek következménye lett azután az, hogy íróink, tudósaink támasz nélkül maradtak, de: „senkire se vessenek, hanem saját magukra: ők amit tettek, és szereztek, azt tsak egynehány magános Személyeknek, nem pedig a köz-jónak hasznára tették és szerezték; nem oktatták és boldogították a Községet, hanem a Tudósokat, és még panaszkodnak, hogy nincs jól-tévőjük!...” „Mindég több jóltévők származtak a köz-népből, hogy sem a Fő-rendekből; ha tehát azt az olvasásra, a tanulásra szoktattuk volna, ha hasznos és gyönyörködtető könyveket dugtunk volna kezébe; úgynevezett volna félni, hogy ne légyenek jól-tévők; hova kell egy Frantziának, vagy Anglusnak érdekesebb jól-tévő, mint mikor két, három sőt kilentz, tíz ezer elő-fizetői vagynak?”¹²

Bertits e megjegyzéseit *Kovács Ferencnek* az a későbbi cikk-sorozata váltotta ki, amely a kor egyik divatos témájával, elmaradottságunk, „pallérozatlanóságunk” okaival foglalkozott. E folytatásokban megjelent cikke is azt bizonyítja, hogy reálisan és tisztán látta a történeti okokat éppen úgy, mint a társadalmiakat. Figyelemre méltó különösen ez utóbbiaknak a kifejtése, mert arra vall: *Kovács* mérnök felismerte, hogy hazánkban a főrendek és a nemesség nem alkalmas arra, hogy a nemzet irodalmi támaszai legyenek: erre egyedül a nép lehet hivatott. Tudja azt is, hogy ehhez az szükséges előbb, hogy a szegény nép támogatást kapjon anyagi és szellemi elesettségében. De a valamivel később írott, és az alábbiakban ismertetendő cikkében ennél is tovább megy, és már rámutat a nép kiművelésének politikai feltételeire is: ez pedig nem más, mint a jobbágyság teljes, „valóságos” felszabadítása. Cikke elején pedig arra is rámutat, hogy kulturális fejlődésünk fontos alapja és feltétele még nemzeti függetlenségünk is.

Kovács Ferenc cikksorozata ¹³ elején azzal foglalkozik, hogy a magyar-

ságot katonai életformája is visszavetette a műveltségben, mert őseink „fegyver viselő és hadakozó emberek lévén, igen keveset gondoltak s gondolhattak a tudományokkal, mivel a fegyver zörgések között nem igen énekelgetnek a másák.” Majd a hosszú török uralom káros következményeiről ír.

De a történelmi okok mellett rámutat elmaradottságunk belső, társadalmi okaira is. Mindenek előtt azt hangsúlyozza, hogy „Hazánk Nagyjai”, a nemesek és a tehetősebbek nem viselték gondját a mesterségek, tudományok és a művészetek művelőinek. *Misztófalusi Kis* Miklós példájára hivatkozik, aki még sokkal többre vihette volna, „ha olly hatalmas jól-tévkre, segédekre, pártfogókra találhatott volna közöttünk, mint az idegen Nemzetek között; akik tsak azt is szerentséjeknek tartották, hogy közöttök valami ideig múlatott; ide haza pedig vérei és polgártársai között az irigység, az idegenség, és a hidegségnek leve áldozatjává, Hazájának gyalázatjára.” Kemény hangon felelősségre vonja azokat a tehetőseket, akik mellett „sok meg-élemedett szerentsétlen szegények, ügye fogyott özvegyek az éhel halással küszködnek, és minden segedelem nélkül maradt számtalan neveletlen árvák koldulásra szorúlnak falújukban, akik ki tudja minémü díszek nem lettek volna mesterségek vagy tudományok által a Hazának, minémü ditsőségek a jóltevőknek, ha tsak század részét fordították volna is azoknak taníttatásokra annak, ami a felesleg való lovakra és ebekre elkölt?” Mindenek következménye volt az is, hogy egész sor ipari és kereskedelmi foglalkozásban „idegenekre — elsősorban németekre — kéntelenítettünk szorúlni.”

Különösen érdekessé teszi *Kovács* cikkének következő részét az a körülmény, hogy azt teljes egészében törölte a cenzúra. A törlésnek a folyóiratban nincs ugyan nyoma, de a Széchényi Könyvtár egyik példányának utolsó lapja után egy kézzel írt lap van beragasztva, amelyen a felső szélére ezt írta valaki: „Add hozzá a 407. levélen ezeket.” Ezután következik a kihagyott szöveg kézírata, majd a lap alján ez a megjegyzés olvasható: „Ezen cikkely is még ide tartozott; de a Censor által ki rostáltatott volt.” A cenzúra által törölt szöveg azzal foglalkozott, hogy a vallási fanatizmus és türelmetlenség is milyen sok kárt okozott hazánkban a tudományok és a mesterségek fejlődésének:

„Akadályoztattak és hátráltattak, sőt tsak nem egészszzen meg folytattak a mesterségek a vallásbeli szüntelen való villongások és gyűlölködések által. Bár akár mint igyekezett légyen is valaki fel emelkedni ez vagy amaz mesterség által, de ha ellenkező érzelmű hazafiak közzé vetette vala őtet a szerentsétlenség, igen ritkán történt, hogy vagy alattomba — vagy nyilván való szakadatlan üldözés által le nem alázta és el nem nyomta őtet az irigység, és a vak buzgóságnak heve. És még ma is, midőn már a bölts Jósef alatt el oszlottaknak gondolnók és állitanók az efféle ködöket, miket nem gondol ki, miképpen meg nem veti minden mesterségét a hit düh (fanatizmus), sok városainkban, a különböző vallásu ujj Mestereinknek, fejedelmektől engedett, sőt parantsolt, a hazafiságnak pedig jussa szerént birt szabadságaikból való ki rekesztések, ki forgatások végett? Mennyi időket nem töltenek vele hijában, hogy így a sok egytől másához való lótás futás által vagy szegényítsék, vagy mesterségjeket vélek meg unassák; amint gyakran Sokakon meg is történik. Mintha ugyan a mesterségek is részre sza-

kadtak, v. bizonyos Szerzethez ragadtak volna. Vallyon mondja-é azt egy mesterség is: Én Jánosé, én Péteré, én Mártoné vagyok? Mitsoda siralmas károk nem okozott Frantzia Országban a Hugenottáknak ki üzetetése?”¹⁴

Kovács Ferenc cikke befejező részében a nemességhez fordul, és a felsorolt hibákat és mulasztásokat azzal kívánja jóvátéetni, hogy nem kevesebbet kér tőlük, mint a jobbágyság felszabadítását. „... Oh Nagyok! és Til valakiket az Isteni bölts Gondviselés vagy nemzetek, vagy méltóságokra, vagy hivatalokra vagy gazdagságtokra, s más világi boldogságtokra nézve mások felibe emelni méltóztatott! Nosza tehát! szálljatok egy kevéssé magatokba, és felejtkeztek-el arról a képzelt különbségről, mellyet tsak egyedül az emberiségnek jussaival való vissza élés állított fel közöttetek. Életeteknek első eredetére, s utolsó végetekre nézve nem egyenlők vagytok é?... Mitsoda boldogtalan és vallyon nem alább való volna é tehát sorsa az emberi Nemzetnek, ennek a természet Urától szabaddá és Urrá teremtett Teremténynek, az oktalan állatokénál, ha a kitsinyek, az erőtelenek, az alatt valók, tsak a Nagyok és gazdagok szabad kényü kegyetlen játékjainak vólnának szomorú eszközeik, tárgyaik? akik méltóságok és hatalmaktól meg-részegítettvén, útalattal néznék azokat; és erejekkel, tehetségekkel tsak egyedül azoknak boldogtalanításokra és elnyomásokra élnének vissza embertelenül.” „Ha tehát Hazátok boldogságának és ditsőségének örültök; ha Nemzetetek ki-miveltetését és palléroztatását szeretitek; ha hazátok fiai, és polgár társaitok szemeitek előtt és szivetekben, még emberi betsekben állanak: adjátok vissza nékik emberi jussaikat, szaggassátok tépjétek széllyel lántzaikat, öldözzátok-fel bilintseiket; töröljétek-el nem tsak névvel, hanem valósággal és tselekedettel is, ama szivet rémitő és leverő boldogtalan rabi és örökös jobbágyi nevezeteket; és állítsátok vissza mind azokat, mind magatokat emberi jussaitokba.”¹⁵

3

Kovács Ferenc javaslatai, és a cikkeihez kapcsolódó hozzászólások elsősorban azért figyelemreméltók, mert sok szempontból túlmentek a kor hasonló jellegű, a közművelődés kifejlesztését szorgalmazó elképzelésein. Mindenek előtt azért, hogy határozottan a nép művelődési kérdéseivel foglalkoztak. Népen — a korabeli nemesi értelmezéstől eltérően — *Kovács* nem a nemességet, hanem a jobbágyokat, az „együgyű, mezei emberek”-et értette és benne látta azt az osztályt, amely — magyar polgárság hiányában — a nemzeti irodalom támasza lehet majd idővel. Jól látták azonban azt is — ő és azok, akik hozzászóltak cikkeihez — hogy a népet előbb művelté kell tenni; ennek pedig elsősorban anyagi feltételei vannak. Ezért javasolták a könyv-árak korlátozását és a szegények számára az ingyenes oktatást. De *Kovács* Ferenc többet is meglátott. Második cikkében rámutatott arra, hogy e tényezőkön kívül — mint amilyen az olcsó és megfelelő könyvek kiadása, a könyvkölcsönzés megvalósítása, a vasárnapi olvasómozgalom kifejlesztése a parasztság körében, az italmérések bezárása, valamint a lelkészek és tanítók közreműködésének a megszervezése — van egy még fontosabb feltétele a népművelés kifejlesztésének, mégpedig a nép

politikai felszabadítása. Kovács mérnök úgy jutott el a jobbágyság felszabadításának a követeléséhez, hogy ezt az egész nemzet műveltségének, „pallérozott”-ságának a feltételeként ismerte fel.

Reális látásmódjával bizonyos fokig talán ellentétesnek tűnik, hogy ezt a szabadságot a jobbágyság részére a nemességtől kívánja kieszközölni. De ennek — bármennyire is illuzórikus elképzelés volt — azokban az években volt bizonyos reális alapja. Ismeretes ugyanis, hogy a nemességnek a II. József gyarmatosító uralma elleni elégedetlenségéből fakadó nemzeti mozgalma, míg le nem szűkült saját osztályérdekeinek kizárólagos védelmére, tartalmazott az egész nemzet — s így a parasztság — érdekeit is figyelembevevő vonásokat, sőt talált biztató szavakat a jobbágyok irányában is.¹⁵ A jozefinista, patrióta magyar értelmiség — amelyhez Kovács Ferencet is sorozhatjuk — optimizmussal figyelte az eseményeket, és új aranykor hajnalát vélte felismerni, amelyben a nemesség majd önként lemond a kiváltságairól. Ez az illúzió az 1790—91-es országgyűlés után, amikor a rendi mozgalom egyre inkább csak a nemesség osztályérdekeinek a védelmére szűkült le, már széteszlóban volt. A fenti javaslatok azonban még a mozgalom első, reményekre és optimizmusra alkalmat adó korszakában keletkeztek.

Kovács Ferenc javaslatai nem maradtak visszhang nélkül, a *Mindenes Gyűjtemény*ben többen is hozzászóltak. Ennél több azonban nem történt; a javaslatok megvalósításáról szó sem lehetett. Az első magyar köztársasági mozgalom véres elfojtása nem csak a haladó politikai törekvéseket, hanem nemzeti kultúránk kifejlesztésének a mozgalmát is súlyosan megbénította; a könyvolvasók száma ismét egészen kicsire zsugorodott. *Csokonai* így ír erről: „Az olvasás nemzetünkben újra hűlni kezd; az új könyvek száma is minden esztendőben kevesebbedik; oda amaz elevenség, amely csak 1790 táján is úgy lelkesített bennünket: eltűnt, elrepült, s egész nemzetünk haldokló zsidbadásba vesztegel. . .”¹⁷ De *Ferenc* rendőrállamának a légkörében már szó sem lehetett arról, hogy valaki olvasómozgalomról, különösen a nép körében szervezendő, olvasómozgalomról beszéljen. A XIX. század elején, amikor a benukt magyar szellemi élet ismét éledezni kezdett, újra napirendre került a magyar olvasóközönség kinevelésének a kérdése.¹⁸ Kovács Ferencnek a magyar nép kulturális felemelésével kapcsolatban tett javaslatai azonban, bár haladó íróink és mozgalmaink sokszor hangoztatnak hasonló követeléseket, tulajdonképpen mégis — miként *Csokonai* jövendölte — csak a XX. században valósulhattak meg.

Jegyzetek

1. L. Bisztray Gyula: *Prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből.* Magyar Századok. Bp. 1948. 177—192. 1.
2. Kis János emlékezései életéből. 2. kiad. Bp. 1890. 313. 1. Idézi: Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján c. munkájában.* (Bp. 1943. 73—74. 1.)
3. Száuder József: *Bessenyei.* Bp. 1953. 101. 1.

4. Kis János: *i. m.* 340. l.
5. Vö. *Jövendölés az első iskoláról Somogyban c. versét.*
6. Szinyei: *Magyar írók* VI. 1213. h., Bayer József: *A magyar drámairodalom története.* Bp. 1897. I. 146—147. l.
7. Hadi és Más Nevezetes Tört. 1790. II. 408, 576. l., 1791. V. 272—273. l.
8. *Bessenyei* is elmarasztalón nyilatkozott a „népkönyvek” értékéről. (Magyar Néző 1799.) — Említi: *Kulcsár: i. m.* 36. l. — Egyébként e felsorolás újabb bizonyíték arra nézve, hogy a jobbságynak a XVIII. században — amennyiben egyáltalán eljutott hozzá könyv — népkönyvek voltak az egyedüli olvasmányai. Vö.: *Kónyi János* ezzel kapcsolatos megnyilatkozását. Id.: *Alszegehy Zsolt: A könyv és olvasója.* Magyar Művelődéstörténet IV. 506. l.
9. Ismeretes, hogy a konzervatív papság elutasítóan, sőt ellenségesen lépett fel a felvilágosodással, különösen pedig a könyvolvasás elterjedésével szemben. Vö. pl.: *Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról...* Pest, 1792. c. művét, valamint azokat a megnyilatkozásokat, amelyek azt mutatják, milyen ellenszenvvel figyelték egyes papok az első magyar kölcsönkönyvtárak működését. (L. *Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* M. Kszle. 1957. 271—275. l.) — Ugyanakkor azonban az alsópapság és a szerzetesek között számosan voltak olyanok is, akikre hatottak a felvilágosodás eszméi és akik lelkes támogatói voltak nemzeti mozgalmainknak. Őrájuk gondolhatott *Kovács Ferenc*, amikor arról írt, hogy a lelkészek és a papok támogatását kell megszerezni a népnek könyvekkel való ellátása érdekében. — Egyébként — *Kazinczy* levelezéséből tudjuk — Erdélyben is az volt a helyzet, hogy „még a tehetősebb urak is”, amennyiben egyáltalán könyveket vettek a kezükbe, azokat is „a szegény papoktól kéregették”. (*Kaz. Lev.* I. 485. l.) — Érdekes megemlíteni még azt, hogy *Kovács* javaslatai között nem szól az olvasókabinetekről, pedig — éppen a *Mindenes Gyűjteményben* — ezek jelentőségéről többször is volt szó ezekben az években, külön kiemelve azt, hogy általuk olcsón lehet könyvekhez jutni.
10. Vö.: *Kókay: A hazai újságolvasás történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1959. 357—360. l.
11. Pécs-egyházmezei pap volt; irodalommal is foglalkozott, versei a *Magyar Hírmondóban* jelentek meg.
12. *Mindenes Gyűjt.* 1790. máj. 8, 12.
13. *Mindenes Gyűjt.* 1790. márc. 27, 31, ápr. 3.
14. *Mindenes Gyűjt.* 1790. III. negyed. — Az OSZK 1299-es jelzetű példányának az utolsó (394.) lapjához van hozzáragasztva e szöveg. Talán *Kovács* maga küldte meg egyeseknek; ez a példány ugyanis a keszthelyi *Festetics*-könyvtárból került az OSZK tulajdonába 1950-ben.
15. Ez utóbbi sorokat már többen idézték, de — tévesen — *Péczelinek* tulajdonították, és az ő jobbságyszemléletére és radikalizmusára nézve vontak le belőlük következtetéseket. A cikk alatt pedig félreérthetetlenül alá van írva szerzőjének, *Kovács* Ferencnek a neve. *Péczeli* szerepe csak annyi volt, hogy a cikk az általa szerkesztett *Mindenes Gyűjteményben* jelent meg. (Vö.: *Takáts Sándor: Péczeli élete és munkái.* Nemzeti Könyvtár 39. köt. 277. l.; *Gulyás Pál: id. Péczeli József élete és jellemzése.* Bp. 1902. 12. l. és: *Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora.* Bp. 1915. 334—335. l.)
16. L. *Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom története.* Bp. 1957.
17. Idézi: *Kulcsár: i. m.* 81. l.
18. *Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete.* Pest, 1808., és *Kis János: Hogyan kell a Magyar Olvasó Publicumot nevelni.* Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII.

Klimó György könyvtárának két felirata*

ADATOK A PÉCSI MŰEMLÉKKÖNYVTÁR NYILVÁNOSÍTÁSA IDŐPONTJÁHOZ
ÉS SZABÁLYZATA TÖRTÉNETÉHEZ

HERNÁDY FERENC

Az első hazai nyilvános könyvtárat tudvalevőleg Klimó György püspök alapította székhelyén, Pécsen. Fennmaradt levelezéséből kiviláglik, hogy a könyvek beszerzésében több olasz ismerőse volt segítségére, főképpen Francesco Pietro Maria *Gazzaniga*, a bécsi egyetem neves domonkos rendi teológia professzora,¹ Giuseppe *Garampi* kanonok, bécsi nuncius, a vatikáni titkos levéltár őre, utóbb bíboros,² Paolo Bernardo *Giordani*, XIV. Kelemen és VI. Pius idejében a pécsi egyházmegye ügyeinek referense a Vatikánban, és végül, akinek szintén fennmaradt a neve, bizonyos Agostino *Gervasio*.³

A könyvtár létrejöttéhez szükséges anyagi alapot az a körülmény szolgáltatta, hogy a pécsi egyházi nagybirtok éppen a XVIII. század derekára heverte ki a török uralom okozta veszteségeket és állt talpra gazdaságilag.⁴ Klimónak így módjában volt rendszeresen nagyobb összegeket fordítani könyvek vásárlására. Minthogy gyűjteményének legkorábbi exlibrisei 1754-ből valók, gyakorlatilag ez az év tekinthető a pécsi könyvtár alapítási évének.

A könyvtár huzamos ideig csak a klérus tagjai részére volt hozzáférhető, s jóval alapítása után lett nyilvános. Ezt az elsősorban elvileg jelentős nyilvánosságot természetesen az adott kor társadalmi korlátai között kell értelmeznünk. Kézenfekvő, hogy például jobbágyok és iparosok a nyilvánossá tétel után sem látogatták a zömében latin, görög, francia, olasz és német nyelvű tudományos munkákat őrző könyvtárt. Hogy mely időpontban történt a könyvtár — nyilván — ünnepélyes megnyitása a nagyközönség előtt, bizonyosan nem tudjuk. A *Pressburger Zeitung* 1774. április 13-án kelt 30. száma, az *Inländische und gelehrte Anzeigen* című rovatában a következő rövid hírt közli a pécsi könyvtár nyilvánosításának tervéről: „Aus Fünfkirchen ist die angenehme Nachricht eingegangen, dass Se. Excellenz der hochwürdigste und hochgelehrteste Herr Bischof Klimo, mit eigenen Kosten in seinem bischöflichen Pallaste daselbst eine überaus kostbare Bibliothek angelegt hat. Sie enthält gegenwärtig 20 000 Bände, und wird nach der Absicht Sr. Excellenz zu jedermanns Gebrauche offen stehen.”

* Lekötelező módon segítségemre voltak e közlemény adatainak és illusztrációinak összegyűjtésében. Prof. Dott. M. Roberto *Ridolfi* (Firenze), Dott. Alberto *Giraldi*, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale, és Dott. Guerriera *Guerrieri*, a nápolyi Biblioteca Nazionale „Vittorio Emanuele III” igazgatója, valamint Dr. Alois *Kisser*, az Oesterreichische Nationalbibliothek helyettes igazgatója és Dr. Hugo *Alker*, a bécsi egyetemi könyvtár igazgatósági titkára.

Klimó könyvtárának nyilvánosítási emléktáblája

Már a nyilvánosítás tényét örökíti meg a jelenlegi Egyetemi Könyvtár előcsarnokában levő két márványtábla⁵ közül az egyik a következő szöveggel (1. kép):

HAS. AEDES. GEORGIUS. KLIMO.
EPISCOPUS. QUINQUEECCLIE
SIARUM. A. FUNDAMENTIS.
EXCITAVIT. MULTA. OMNIGENAE.
ERUDITIONIS. LITTERARIAE.
SUPELLECTILE. COMPLEVIT.
CLERI. PRIMUM. ECCLESIAE.
SUAE. TUM. PUBLICAE. OMNIUM.
UTILITATI. DICAVIT. APERUIT.
AN. DO. MDCCLXXIV.

E tábla szerint tehát 1774-ben lett nyilvános a pécsi könyvtár. *Csajághy* Károly, *Klimó* életrajzírója erre a táblára utalva írja a következőket a könyvtárról: „Eleinte ugyan csak házi-tudósainak 's papjainak volt ide szabad bemenetel engedve, de nyilvános lőn 1774. Mint ezt bizonyítja a' könyvtár napkeleti ajtaja fölött fehér márványba vésett, e' fölírás: *Has. Aedes...*” stb.⁶

Van azonban három olyan mozzanat, amely meggondolkodtat a nyilvánosítás időpontjával kapcsolatban. Az egyik egy gráci kiadványhoz fűződik. Ez a kis könyv egy elégiát és két ódát tartalmaz, s mindhárom költemény *Klimó* érdemeit dicsőíti könyvtárának megnyitása alkalmából. A kötet címe 1775-re teszi a könyvtár megnyitását a nyilvánosság előtt a következőképpen: *Georgius Klimo Quinqueecclesiarum episcopus, dum Bibliothecam in Hungaria ad communem literarum propagationem ab se erectam anno MDCCLXXV publicam faceret, ab humaniorum disciplinarum adolescentibus eodem anno Quinqueecclesiis celebratus.*⁷ Talán technikai vagy személyi okokkal megmagyarázható a pécsi kispapok helyi vonatkozású költeményeinek gráci nyomtatása, de arra a kérdésre, hogy miért szerepel a kötet címében 1775, mint a könyvtár megnyitásának éve, ez idő szerint nem tudunk választ adni.

A másik adat, amely első látásra még inkább bonyolítja a pécsi könyvtár nyilvánosítása időpontjának kérdését, a firenzei *Novelle Letterarie* egyik könyvismertetése. A könyvtár történetével foglalkozó munkák nem említik ezt a recenziót, és ezért figyelmet érdemel. A firenzei folyóirat 1768. május 20-i számában,⁸ a 334—336. hasábon, az egykori osztrák-magyar monarchia fővárosának olasz neve — Vienna — alatt a következő ismertetés olvasható Francesco Pietro Maria *Gaxzaniga Praelectiones theologicae*ja negyedik, *Klimó*nak ajánlott kötetéről,⁹ amelynek első kiadása 1766-ban jelent meg Bécsben *De virtutibus theologis fide, spe, et caritate*¹⁰ címmel: „In 8° — írja a recenzens — di pagine 662. senza la Dedicatoria a Monsig. Giorgio Klimo Vescovo delle Cinque Chiese, Prelato, che veramente adempie i suoi doveri, e col sostenere la sacra Evangelica dottrina, e col disapprovare la mascherata pietà de' superstiziosi; come si conosce dalle sue Istruzioni Pastorali date in luce. Dato poi a promuovere le sacre scienze ha posto nel suo Seminario Maestri di sapere eccellente chiamati ancora da Paesi stranieri; e con molta spesa si è composta una Biblioteca scelta d'ogni sorta di

libri, e specialmente Ecclesiastici, la quale *tiene aperta per tutti*: e quello ch'è più da stimarsi protegge col suo favore, coi denari, colle facoltà, e coi premi, gli uomini ne' sacri studi versati, ed eminenti. . .”¹¹

Amint látjuk, ez az ismertetés befejezett tényként említi meg a pécsi könyvtár megnyitását a nagyközönség előtt. Feltevésünk szerint az ismerető ezt az állítást *Gazzaniga* dedikációjára alapította. Az ajánlás negyedik oldalán ugyanis ez olvasható a szövegben, amely sorra elszámolja *Klimó* érdemeinek tanúit: „. . . Testis copiosa illa, et selecta librorum, praesertim Ecclesiasticorum supellex, quam non exigua auri vi a Te comparatam omnibus sciendi cupidis patere jubes. . .” *Gazzaniga* itt félreérthetetlenül a könyvtár mindenki számára nyilvános voltára utal. *Klimó* vélhetőleg már előbb, talán kezdettől fogva gondolt könyvtárának nyilvánossá tételére, s erről a tervéről akár szóban, akár egy eddig ismeretlen levélben említést tehetett *Gazzaniganak*. A bécsi teológiai professzor azután, mivel nem ismerte részleteiben az ügy állását, dedikációjában már 1766-ban nyilvánosnak mondta a pécsi könyvtárt. Így történhetett meg, hogy két évvel később, *Gazzaniga* ajánlása nyomán, a firenzei ismertetés nyilvánosnak tudta *Klimó* gyűjteményét, holott a nyilvánossá tétel csak évekkel utóbb történt meg.¹²

Hasonló érveléssel magyarázható harmadik adatunk, *Babai* Ferenc panegirikus disztichonjának problémája. A versben a szerző, a nagyszombati könyvtár pécsi származású igazgatója, *Klimó* könyvtárának gazdagságát és a megnyitó személyének nagylelkűségét dicséri a nyilvánossá tétel alkalmából. A könyvtártörténeti irodalom nem említi *Babai* disztichonját, amely a pécsi kispapok Grácban megjelent ódáival együtt a pécsi könyvtár legkorábbi költői méltatásai közé tartozik.¹³

Bibliotheca Excellentissimi, Illustrissimi, ac Reverendissimi D. Georgii Klimo, Episcopi Quinque-Ecclesiens. etc. ex ejusdem in literes, et literatos singulari studio publica facta Anno 1773.

Haec est, Antistes, tua Bibliotheca, Georgi;
Imo tui populi, quippe cuique patet.
Copia librorum rarorum est maxima; verum
Praesulis ingenio est Bibliotheca minor.

Gazzanigához hasonló módon valószínűleg *Babai* is már korábban értesülhetett a szülővárosa könyvtárával kapcsolatos tervről, s ezért tüntette fel disztichonja címében 1773-at — talán értesülésének időpontját — a pécsi könyvtár megnyitásának évül.

A fentiek alapján annyit bizonyosan megállapíthatunk, hogy *Klimó* György cselekedete, könyvtárának megnyitása a tanulmányok nagyközönsége előtt, eseményszámba ment az akkori magyar könyvtári viszonyok között, és külföldön is visszhangra talált. *Klimó* tervéről többen értesültek már korábban és elismeréssel szóltak róla.

A könyvtár megnyitása lehető legkorábbi évének azonban nem tekintetjük *Babai* disztichonjának 1773-as évét, de méginkább nem tekinthetjük annak *Gazzaniga* közlésének évét (1766). A *Pressburger Zeitung* 1774. ápr. 13-i beszámolója a nyilvánosítás tervéről, és a nyilvánossá tétel emléktáblájának évszáma (1774), amelyre *Csajágby* Károly, *Klimó* életrajzírója bizonyítékul hivatkozik, ellene mond annak az állításnak, hogy már 1774 előtt nyilván-

Klimó György könyvtársabályzata

nos lett volna a pécsi könyvtár. Ugyanez a két — az eddigiek szerint legbiztosabbanak mondható — adat mond ellene a gráci kiadvány 1775-ös évszámának is. Ennek az utóbbi kérdésnek a megoldását azonban közelebbi adatok hiányában a jövőre kényszerülünk bízni. Addig, feltételesen bár, 1775-öt tekintjük a pécsi könyvtár nyilvánosítása terminus ad quemjének.

*

A pécsi könyvtár előcsarnokában látható másik márványtábla, amely anyagára és kivitelezésére nézve teljesen azonos a nyilvánosítás emléktáblájával, könyvtársabályzatot tüntet fel, vagyis ún. ordó. (2. kép.) Szövege a következő:

GEORGIUS. KLIMO. QUINQUEECCLESIARUM.
 EPISCOPUS. BIBLIOTHECAE. SUAE. USUM. COM
 MUNEM. FACIT. NEMO. LIMEN. CLANCULUM.
 TRANSCURRITO. NEVE. LOCULIS. MANUM.
 ADMOVETO. QUEM. OPTAS. LIBRUM. PETITO.
 UTITOR. PURUM. SERVATO. NE. IGITUR. CAESIM.
 PUNCTIMVE. FERITO. NEVE. NOTIS. COMPUN
 GITO. PHILYRAM. INTERSERERE. ET. QUAEVIS.
 EXCERPERE. FAS. ESTO. IN. EO. NE. INCUMBITO.
 EXSCRIPTURUS. NE. POPYRUM. IMPONITO. ATRA
 MENTUM. ET. ARENAM. LONGE. DEXTRORSUM.
 ARCETO. IDIOTA. FAMULUS. INERS. FABULA
 TOR. EXESTO. SILENTIUM. TENETO. NEVE.
 ALTIUS. LEGENDO. ALIOS. OBTUNDITO. ABI
 TURUS. LIBRUM. CLAUDITO. PARVULUM.
 IN. MANUS. REDDITO. MAGNUM. MINISTRO.
 ADMONITO. SUPER. TABULA. RELINQUI
 TO. NIHIL. SOLVITO. DITIOR.
 ABITO. FREQUENTIUS. REDITO.¹⁴

Ezt a szabályzatot napjainkig *Klimó* eredeti könyvtárszabályzatának vélték és bizonyos következtetéseket vontak le belőle a könyvtár használatával és rendjével, valamint a könyvtáralapító püspök könyvszeretetével kapcsolatban. Helyi sajátosságra azonban ebből a szabályzathból nemigen következtethetünk, mert mint látni fogjuk, részint kisebb, részint nagyobb eltéréssel ugyanez a szöveg három más külföldi könyvtárban is megvan. Tekintettel arra, hogy a pécsi könyvtár történetét tárgyaló munkák nem foglalkoznak a szabályzat eredetével, az alábbiakban ismertetjük az eddigi eredményeket.¹⁵

Artur *Goldmann* kutatásai nyomán tudjuk, hogy végső fokon nápolyi eredetű szöveggel állunk szemben. Nevezett szerzőnek sikerült kiderítenie a bécsi Nationalbibliothek és Universitätsbibliothek ordóiról, hogy közös eredetűek.¹⁶ Mindkettő Francesco *Vargas Macchiucca* lovag (1699—1785), neves nápolyi jogász és könyvbarát exlibrisének szövegére vezethető vissza 3. kép), amelyet M. *Grolig* professzor közölt elsőül.¹⁷ Az egybevetés megkönnyítése céljából legyen szabad idézni a nápolyi szöveget:

*Leges, Volumina ex Bibliotheca nostra commodato
 accepta, lecturis. Secundum auspicia lata Lictor
 Lege agito in Legirupionem. Mas vel
 Foemina fuas, hac tibi lege, Codicis
 istius usum, non interdicimus.*

I. Hunc ne Mancipium ducito. Liber est:
 ne igitur notis compungito. II. Ne
 coesim punctimve ferito: hostis non est. III. Li
 neolis, intus, forisve, quaquaversum, ducendis
 abstineto. IV. Folium ne subigito, ne compli
 cato, neve in rugas cogito. V. Ad oram con
 scribillare caveto. VI. Atramentum ultra
 primum exesto: mori mavult quam foedari.

VII. Puroe tantum papyri Philuram interserito. VIII. Alteri clanculum palamve ne commodato. IX. Murem, tineam, blattam, muscam, furunculum absterreto. X. Ab aqua, oleo, igne, situ, illuvie arceto. XI. Eodem utitor, non abutitor. XII. Legere, et quævis excerpere, fas esto. XIII. Perlectum, apud te perennare ne sinito. XIV. Sartum tectumq; prout tollis, reddito. XV. Qui faxis, vel ignotus Amicorum albo adscribitor: qui secus, vel notus eradetor. Has sibi, has aliis præscribit leges in re sua, Ordinis Hyerosolimitani Eques Franciscus Vargas Macciucca. Quoi placeas annue, quoi minus, quid tibi nostra tactio est? Facesse.

*Leges, Volumina ex Bibliotheca nostra commo data
accepta, lecturis. Secundum auspicia lata Licet or
Lege agito in Legirupionem. Mas vel
Fæmina suas, hac tibi lege, Codicis
istius usum, non interdiciamus.*

I. **H**unc ne Mancipium ducito. Liber est: ne igitur notis compungito. II. Ne cœsim punctimve ferito: hostis non est. III. Lineolis, intus, forisve, quaquaverfum, ducendis abstineto. IV. Folium ne subigito, ne complicato, neve in rugas cogito. V. Ad oram conscribillare caveto. VI. Atramentum ultra primum exesto: mori mavult quam scœdari. VII. Puroe tantum papyri Philuram interserito. VIII. Alteri clanculum palamve ne commodato. IX. Murem, tineam, blattam, muscam, furunculum absterreto. X. Ab aqua, oleo, igne, situ, illuvie arceto. XI. Eodem utitor, non abutitor. XII. Legere, & quævis excerpere, fas esto. XIII. Perlectum, apud te perennare ne finito. XIV. Sartum tectumq; prout tollis, reddito. XV. Qui faxis, vel ignotus Amicorum albo adscribitor: qui secus, vel notus eradetor. Has sibi, has aliis præscribit leges in re sua, Ordinis Hyerosolimitani Eques Franciscus Vargas Macciucca. Quoi placeas annue, quoi minus, quid tibi nostra tactio est? Facesse.

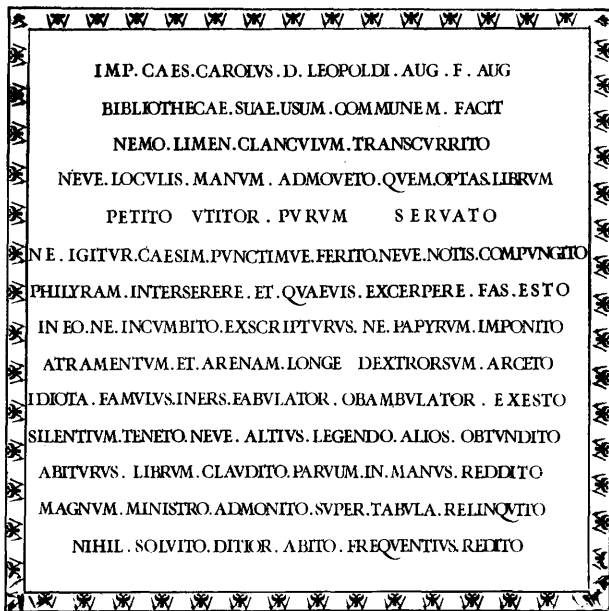
Francesco Vargas Macciucca nyomtatott könyvtárszabályzata (Bertarelli—Prior nyomán)

Grolig, ill. az ő nyomán *Goldmann* megállapítása, mely szerint a fenti szöveg exlibris szöveg volna, némi módosításra szorul, úi. a szöveget — a nápolyi nemzeti könyvtár közlése szerint — nem a *Vargas Macchiucca*-féle exlibrisek, hanem melléjük ragasztott nyomtatott szabályzatok tartalmazzák, amint ezt egyébként *Bertarelli Prior* is megemlíti.¹⁸

A szabályzat szövegét *Goldmann* feltevése szerint valószínűleg *Giacomo Martorelli* nápolyi régész készítette, aki több egyéb, szintén tudományos jellegű munkát végzett *Francesco Vargus Macchiucca* számára. Más vélemény szerint *Martorelli* szerepe a szöveg megfogalmazásában legalább is kétséges.¹⁹ Annál inkább az, mivel a szabályzat szövegét már *Tommaso Vargus Macchiucca* (1680?—1740?), *Francesco* apja, 1720 körül, fiát jóval megelőzve beragasztatta könyveibe, mint ugyancsak nagy könyvbarát.²⁰

A szabályzatnak több formája volt használatban a *Vargus Macchiucca*-család neves könyvtárában.²¹ *Tommaso* exlibrisei 26, 27 és 28 sorosak, *Francesco*é pedig 26 és 27 sorosak, de valamennyi szövege azonos azzal a kis eltéréssel, hogy a szöveg végén *Tommaso* exlibriseiben *Dux Thomas* áll, fiának *Equus Franciscus* megnevezése helyén. A szabályzat szövege a könyvek használatának rendjét és módját foglalja össze a római tizenkét táblás törvény tömör stílusában. A bécsi Nationalbibliothek ordója (4. kép), a pécsi szöveggel — és mint látni fogjuk, a firenzei Biblioteca Palatina feliratával — együtt megőrzi ezt a jellegzetességet, sőt több kifejezése hű mása a forrásul szolgáló nápolyi szövegnek.

Még nincs kellően tisztázva, hogy a nápolyi bibliofil család könyvtárhasználati szabályzata miképpen jutott el Bécsbe. *Goldmann* annyit állapít

A bécsi Nationalbibliothek könyvtárszabályzata

hatott meg, hogy VI. Károly uralkodása idején két nápolyi könyvtáros, Alessandro *Riccardi* és Niccola *Forlosia* működött a Nationalbibliothekban, az akkori udvari könyvtárban. Lehetséges, hogy a két nápolyi könyvtáros közül valamelyik még szülővárosából ismerte a szöveget. Minthogy azonban *Riccardi* már nem élt a VI. *Károly* korában végzett építkezések befejezésekor — 1726-ban meghalt —, *Goldmann* szerint *Forlosia* lehetett a nápolyi szabályzat szövegének közvetítője és átdolgozója, aki haláláig, 1758-ig Bécsben működött.

A Nationalbibliothek ordója egy nagy, 44×45,8 cm-es papírlapra, kalligrafikus latin majuszkulával írva, jelenleg aranyozott keretben az igazgatói szobában függ, miután több évtizeden át a hajdani kéziratтерem sötét előterében volt. 14 soros szövege a következő:

IMP. CAES. CAROLUS. D. LEOPOLDI. AVG. F. AVG.
 BIBLIOTHECAE. SUAE. USUM. COMMUNEM. FACIT.
 NEMO. LIMEN. CLANCVLVM. TRANSCVRRITO
 NEVE. LOCVLIS. MANVM. ADMOVETO. QVEM. OPTAS. LIBRVM
 PETITO. VTITOR. PVRVM. SERVATO
 NE. IGITVR. CAESIM. PVNCTIMVE. FERITO. NEVE. NOTIS. COMPVNGITO
 PHILYRAM. INTERSERERE. ET. QVAEVIS. EXCERPERE. FAS. ESTO
 IN. EO. NE. INCVMBITO. EXSCRIPTVRVS. NE. POPYRUM. IMPONITO
 ATRAMENTUM. ET. ARENAM. LONGE. DEXTRORSVM. ARCETO
 IDIOTA. FAMVLVS. INERS. FABVLATOR. OBAMBVLATOR. EXESTO
 SILENTIVM. TENETO. NEVE. ALTIVS. LEGENDO. ALIOS. OBTVNDITO
 ABITVRVS. LIBRVM. CLAVDITO. PARVUM. IN. MANVS. REDDITO
 MAGNVM. MINISTRO. ADMONITO. SVPER. TABVLA. RELINQVITO
 NIHIL. SOLVITO. DITIOR. ABITO. FREQVENTIVS. REDITO

A nápolyi eredetű szabályzat szövege, *Goldmann* megállapítása szerint, csak jóval később került a bécsi Egyetemi Könyvtárba, miután bizonyos módosításokat hajtottak végre rajta.²² Jelenleg a professzori teremben van elhelyezve. Kétnyelvű, latin és német szövege a következő:

IOSEPHVS. II. ET. MARIA. THERESIA. IMPP. AVGG
 BIBLIOTHECAE. VSVM. COMMVNEM. FECERVNT
 QVAM
 FRANCISCVS. I. IMP. AVST. P. F. A
 NOVA. AEDIVM. MOLE. ET. LIBRORVM. COPIA. INSIGNITER
 AVXIT

NEMO. LIMEN. CLANCVLVM. INTRATO
 NEVE. LOCVLIS. MANVM. ADMOVETO. QVEM. OPTAS. LIBRVM
 ROGATO. VTITOR. PVRVM. SERVATO
 NE. ILLVM. CAESIM. PVNCTIMVE. FERITO. NEVE. NOTIS. COMPVNGITO
 FOLIA. CHARTVLIS. INTERIECTIS. SIGNARE
 ET. QVAEVIS. EXCERPERE. FAS. ESTO
 IN. VOLVMEN. NE. INCVMBITO. EXSCRIPTVRVS. NE. POPYRVM. IMPONITO
 ATRAMENTVM. ET. ARENAM. LONGE. DEXTRORSVM. ARCETO
 INERS. FABVLATOR. OBAMBVLATOR. ABESTO

SILENTIVM. OBSERVATO. NEVE. ALTIVS. LEGENDO. ALIOS. OBTVDITO
ABITVRVS. LIBRVM. A. QVO. ACCEPERIS. REDDITO
ABSQVE. EXPENSA. DITIOR. ABITO. FREQVENTIVS. REDITO

Weiland Ihre Majestäten Joseph II. und Maria Theresia
haben diese Bibliothek eröffnet,
welche
Seine Majestät Kaiser Franz I.
durch einen neuen Zubau vergrößert, und mit vielen kostbaren Werken
beschenkt haben.

465 466

CONTINVAZIONE DELLE NOVELLE LETTERARIE.

Num. 30. FIRENZE. 26. Luglio 1765.

 Nicerazione posta sopra la Porta della Biblioteca nel
Real Palazzo de' Pitti.

IMP. CAES. FRANCISCVS. PIVS. FEL. AVG.
BIBLIOTHCAE. SVAE. VSVM. COMMVNEM. FACIT
NEMO. LIMEN. CLANGVLVM. TRANSCVRRAIT
NIVE. LOCVLIS. MANVM. ADMOVETO.
QVEM. OPTAS. LIBRVM
PETITO. VTITOR. PVRYM. SERVATO
NE. IGITVR. CAESIM. PVNCTIVME. FERITO. NBQVE
NOTIS. COMPVNGITO
PHILYRAM. INTERSERERE. HT. QVABVIS
EXCERPERE. FAS. ESTO
IN. EO. NE. INCVMBITO. EXSCRIPTVRVS
NE. POPYRYM. INFONITO
ATRAMENTVM. ET. ARENAM. LONGE. DEXTRORSVM
ARCEO
IDIOTA. FAMVLVS. INERS. FAVLATOR ;
OBAMVLATOR. EXESTO
SILENTIVM. TENETO. NEVE. ALTIVS. LEGENDO
ALIOS. OBTVDITO
ABITVRVS. LIBRVM. CLAVDITO. PARVVM
IN. MANVS. REDDITO
MAGNVM. MINISTRO. ADMONITO. SVPER. TABVLA
RELINQVITO
NIHIL. SOLVITO. DITIOR. ABITO. FREQVENTIVS
REDDITO.

La magnificenza magnanima del
nostro Augustissimo Sovrano Fran-
cesco I. Imperadore Gran Duca di
Toscana provvedendo sempre al
maggiori vantaggi di noi ai-
tati suoi fedelissimi sudditi, e
specialmente agli avanzamenti
e profitti, che debbono farsi
nell' Arti Nobili, nelle Scien-
ze, nelle Discipline, nell' E-
ruditione; ha avuto la Clemen-
za di committiarne maggior
Gg come.

A firenzei Bibliotheca Palatina könyvtárszabályzata (a Novelle
Letterarie nyomán)

Niemand trete verstohlen ein,
 Oder lange selbst in die Schränke. Fordre dein Buch,
 Gebrauch' es, halt' es reinlich,
 Verschon' es mit Schnitten, Stichen, Zeichen.
 Merkblättchen hineinzulegen, Stellen auszuschreiben, ist unverwehrt;
 Nur dien' es dir nicht zu Stützpunkt oder Unterlage;
 Tinte, Streusand rücke dir rechts hin.
 Träge, Schwätzer, Hin- und Hergeher bleiben fern!
 Verhalte dich still, nicht durch Lautlesen Andere störend.
 Beim Fortgehen stelle das Buch seinem Geber zurück;
 Unentgeltlich bereichert scheide, um oft wieder zu kommen.

Prof. Dr. M. Roberto *Ridolfi* (Firenze) arra volt szíves felhívni figyelmemet, hogy a firenzei Biblioteca Palatina bejáratánál a Nationalbibliothek ordójával csaknem azonos, tehát a pécsi szövegtől is alig eltérő változata olvasható a szabályzatnak, természetesen a neveket tartalmazó bevezető sorok kivételével. A táblát 1765-ben tette fel *I. Ferenc* császár, 1737-től *II. Ferenc* néven toscanai nagyherceg.²³ A *VI. Károly* alatt Bécsbe került olasz könyvtárszabályzat, ilyen módon, átdolgozott formájában is megtalálható Itáliában. Nyitva áll még a kérdés, melyik szöveg szolgált mintául a másoknak? A firenzei szöveg a következőket tartalmazza (5. kép):

IMP. CAES. FRANCISCVS. PIVS. FEL. AVG.
 BIBLIOTHECAE. SVAE. VSVM. COMMVNEM. FACIT
 NEMO. LIMEN. CLANCVLVM. TRANSCVRRITO
 NIVE. LOCVLIS. MANVM. ADMOVETO.
 QVEM. OPTAS. LIBRVM
 PETITO. VTITOR. PVRVM. SERVATO
 NE. IGITVR. CAESIM. PVNCTIMVE. FERITO. NEQVE
 NOTIS. COMPVNGITO
 PHILYRAM. INTERSERERE. ET. QVAEVIS
 EXCERPERE. FAS. ESTO
 IN. EO. NE. INCVMBITO. EXSCRIPTVRVS
 NE. POPYRVM. INPONITO
 ATRAMENTVM. ET. ARENAM. LONGE. DEXTRORSVM
 ARCETO
 IDIOTA. FAMVLVS. INERS. FABVLATOR
 OBAMBVLATOR. EXESTO
 SILENTIVM. TENETO. NEVE. ALTIVS. LEGENDO
 ALIOS. OBTVNDITO
 ABITVRVS. LIBRVM. CLAVDITO. PVRVM
 IN. MANVS. REDDITO
 MAGNVM. MINISTRO. ADMONITO. SVPER. TABVLA
 RELINQVITO
 NIHIL. SOLVITO. DITIOR. ABITO. FREQVENTIVS
 REDITO

Tekintettel arra, hogy az Universitátsbibliothek ordója a nápolyi eredetű szabályzatnak *Goldmann*tól bizonyított későbbi keletű variánsa, vizsgálódásunkat a továbbiakban a három másik szövegre korlátozhatjuk. Ha egybevetjük *Klimó* György pécsi könyvtárának, a bécsi Nationalbiblio-

theknak és a firenzei Biblioteca Palatinának feliratait, a következő eredményre jutunk. A szövegek, a neveket tartalmazó bevezető soroktól eltekintve, alig térnek el egymástól. A szabályzat szövegében háromszor előforduló *neve* szócska Pécssett és Bécsben mind a három alkalommal egyképpen *neve* alakban szerepel. Firenzében ugyanez először *nive*, másodsor *neque*, harmadszor *neve* formában olvasható. A bécsi és a firenzei szöveg viszont abban egyezik meg, hogy az *Idiota famulus iners fabulator* után ez a kifejezés is olvasható még: *Obambulator*. Ugyancsak Bécsben és Firenzében azonos a *parvum* szó alakja is, amely a pécsi szövegben kicsinyítő képzővel fordul elő: *parvulum*. Csak Firenzében találunk azonban *inponito* alakot. Ugyanez Bécsben és Pécssett egyaránt *imponito* formában szerepel.

Éz a legutóbb említett firenzei szövegeltérés nem ad segédkezet problémánk megoldásához, éppen mert csupán a firenzei szövegben van meg. Véleményünk szerint éppúgy tekinthető elírásnak a szabályos *imponito* alak helyett, mint — nyelvészeti műszóval élve — hiperurbanizmusnak. Ha azonban feltesszük, hogy az *obambulator* szó elhagyása és a *parvum* jelző kicsinyítése a pécsi szöveg írójának szándékából történt — ami igen valószínűnek mondható mindaddig, míg a szövegnek egy esetleges újabb, s a pécsihez az eddigieknél közelebb álló variánsa fel nem bukkan —, akkor csak a *neve* előfordulásai adnak fogódzót a pécsi szöveg közvetlen forrásának felderítéséhez. Ezek alapján pedig az látszik valószínűnek, hogy a szabályzat szövege a bécsi udvari könyvtár felirata nyomán került a pécsi könyvtárba. *Klimó György, Mária Terézia* kedvelt püspökeinek egyike, gyakran megfordult Bécsben és az ottani könyvtárakban. Az udvari könyvtár kéziratárának felirata méltán felkelthette érdeklődését és lemásolhatta magának.

Természetesen feltehető az is, hogy a firenzei ordó alapján készült a pécsi szöveg, noha eddig semmi nyoma, hogy *Klimó*nak firenzei kapcsolatai lettek volna. Szintén pusztá feltevés, de megemlítjük, hogy talán *Koller József, Klimó* munkatársa és könyvtára őreinek egyik legjelesebbje hozta magával itáliai, vagy bécsi útjáról a pécsi könyvtár ordójának mintáját.²⁴

Az immár három országban — Olaszországban, Ausztriában és hazánkban — honos *Vargas Macchiucca*-féle könyvtárszabályzat történetéhez tartozik még, hogy a legújabb időben, a pécsi Egyetemi Könyvtár ismeretes felirata nyomán, a bajai Ady Endre Könyvtár szintén kifüggesztette a szöveget *Az első magyar nyilvános könyvtár-szabályzat. Klimó könyvtár Pécs 1774* felírással, a komáromi Jókai Mór Könyvtár pedig a közeljövőben szándékozik kifüggeszteni.²⁵

Nem volna azonban érdektelen annak felderítése, hogy vajon a fentebb említett könyvtárakon kívül szerepel-e más hazai vagy külföldi könyvtárban is a nápolyi eredetű szöveg, vagy változata.²⁶

Talán a további kutatásoknak sikerül megoldaniuk a pécsi könyvtár tábláinak vizsgálata során felmerült kérdéseket, mind a könyvtár nyilvánosítása időpontjának nem teljesen tisztázott kérdését, mind a *Vargas Macchiucca*-féle könyvtárszabályzat történetének problémáit.

1. *Gazzaniga* (1720—1799) hírére jellemző, hogy előadására *Mária Terézia* is ellátogatott, és *VI. Pius*, Bécsben jártakor, szintén felkereste. L. *Enciclopedia Italiana* 16. köt. 469. l.

2. *Garampi* (1725–1785) 1776-ban, egy évvel *Klimó* halála előtt, Pécsen járt. L. Püspöki László Litt. Episc. 1774–1777. 276. 1. Id. ifj. *Entz Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége*. Pécs, 1940. 23–24. 1. (Klny. a *Pannonia* 1940. évi apr.-jún. sz.-ból.) Éle-tére nézve vö. *Enc. It.* 16. köt. 372. 1.
3. *Horváth Margit: Klimó püspök könyvtáralapítása*. Pécs, 1932. 23. 1. (Közl. a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából. 1932. 12.) és idem: *Mit tudunk meg Klimó püspök hagyatékai irataiból könyvtárára vonatkozólag*. Pécs, 1937. 17. 1. (Közl. a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából. 1937. 37.)
4. *Ruzsás Lajos: A pécsi ipar a feudalizmus végén. 1686–1848*. Pécs, 1956. 8. 1.
5. A két tábla szövegét — együtt — első ízben M... közölte a *Magyar Szóban* (I. 1863. 313. 1.) *Klimó György pécsi püspök könyvtárának felirata* címmel, fordítás és minden megjegyzés nélkül, nem vitatva fel a sorválasztásokat sem. A nyilvánosítási emléktábla szövegét tudomásom szerint *Csajághy Károly* tette közzé elsőnek. L. *Munkálatai a pesti nevelékpapság magyar iskolájának*. 5. köt. Budán, 1838. 330. 1. Utóbb többen közölték a két szöveget. Fontosabbak: *Szőnyi Ottó: A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Pécs, 1906. 266–268. 1. a 803. és 804. sz. alatt. *Szőnyi* az u-kat v-nek írja át és önkényesen tagolja a sorokat. Közli a két tábla szövegének fordítását is. *Vasskó Ilona: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratjai*. Pécs, 1934. 6–7. 1. (Közl. a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából. 1934. 33.) E közlés sem törekszik sor- és központosításra. A szabályzat táblájának képét közli ifj. *Entz Géza i. m.* 27. 1. *Klimó püspök könyvtárszabályzata* aláírással. Ugyancsak a szabályzat fényképét közli a szöveg rövidített fordításával *Fényes Miklós: Pécs száznyolcvanéves könyvtára* c. cikkében. L. *A könyvtáros*, 1954. 10. sz. 7–8. 1. Részleteket közöl a szabályzat szövegéből a *Szabad Ifjúság* 1955. dec. 7-i száma, 180 esztendő születésnapját üli hazánk első nyilvános közkönyvtára, a pécsi egyetemi könyvtár c. cikkében. A szabályzat szövegének fényképét közli még, történeti adalékkal együtt *Hernády Ferenc: Iscrizione di origine italiana nella prima biblioteca pubblica d'Ungheria. Bibliofilia*, 1957. 2–3. sz. 155–159. 1. — *Szőnyi* szerint a két, egyenként 1,3 m hosszú, 93 cm széles, négy-szögletű, barokk csigavonalas domború kerettel ellátott fehér márványtábla állítólag római síremlékből készült, és jelenlegi helye előtt mindkettő az épület déli folyosójának falában volt, azelőtt pedig a püspöki palota kertjében, a lépcső falához voltak támasztva. *Csajághy* megfigyelése ellentmond ez utóbbi adatnak. L. köv. bek.
6. *Csajághy*, uo.
7. Külön nyomdászattörténeti probléma mind ez ideig, hogy miért Grácban jelent meg ez a kiadvány, holott *Klimó* támogatásával már 1773 óta működött Pécsen *Engel* József vezetésével. Tény azonban, hogy éppen az 1775-ös évből nem maradt fenn *Engel*-féle nyomdatermék. L. *Nyakas Sarolta: Az első pécsi nyomda története. 1773–1836*. Pécs, 1934. 58. 1. *Pécsi nyomtatványok időrendes jegyzéke*. Összeáll. *Vida Mária*. (Közl. a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem könyvtárából. 1934. 32)
8. Jelzete a pécsi Egyetemi Könyvtár aranytermében: L. V. 23. Coll. [17.]
9. Megjegyzendő, hogy a mű első kötetét is magyarnak ajánlotta a szerző, *Koller Ignác* veszprémi püspöknek.
10. Az *Enciclopedia Italiana* id. helye a *Gazzaniga*-féle *Praelectiones*nek csupán az 1773-as kiadását említi. Nem ír az 1766-os kiadásról, amelyet a *Novelle Letterarie* ismertetett 1768-ban s úgyszintén nem veszi fel a második, az 1771-es kiadást, amelynek egy hibátlan példánya a szerző ajándékaképpen szintén megvan a pécsi Egyetemi Könyvtárban, ugyancsak az aranyteremben. Jelzete: K. IX. 12–15.
11. Kiemelés tőlem.
12. L. *Hernády Ferenc: Contributo fiorentino intorno alla pubblicità della biblioteca di Pécs (Ungheria)*. *Bibliofilia*, 1959. 1. 55–60. 1.
13. *Epigrammatum miscellaneorum sacrorum, et profanorum libri III*. Tyrnaviae 1777. 133. 1. *Babair*a nézve l. *Szinyei József: Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. 303–304. h.
14. 1956 óta a könyvtár kapuja alatt üvegtáblára festve olvasható a szabályzat fordítása. Eszerint: „A könyvtár küszöbét titkon át ne lépd. [A polcokhoz ne nyúl], kérdd a köny-

- vet, amelyet olvasni óhajtasz. Használd azt, de [örizd meg tisztán, ne rongáld hasoga-] tással, szurkálással, sem jeleket be-[le ne rójj. Könyvjelzőt behelyezned] és bármit ki- jegyezned szabad. Másolván, [a könyvre ne könyökölj, papirost se tégy] reá és jó messze, jobb felől tartsd a tin-]tát meg a porzót. Ostoba, üres fecsegő [maradj távol. Csend- ben légy, hangos ol-]vasással másokat ne zavarj. Elmenvén, a [könyvet csukd be. A kicsit add vissza a felü-]gyelőnek, a nagyot reá bizva hagy az asztalon. — [Fizetned semmit sem kell. Gazdagabban] távozz, térj vissza gyakrabban.” Itt megjegyezzük, hogy néhány kiadvány alaptalanul humorosnak mondja a feliratot. Így *Szönyvi Útmutatója* [1942-es] 2. kiadásának 42. lapján, s talán ennek nyomán a *Pécs* c. újabb kalauz (1956) a 126. lapon, több más, a könyvtárral kapcsolatos, de téves adat között és a *Pécsi kalauz* (1957) a 78. lapon. Véltetően a latin szöveg 'idiota famulus' kifejezése okozta a félre- értést. — Ugyanez a felfogás nyilvánul meg egyébként a *Vargas Maciucca*-féle könyv- társzabályzati szöveg német kiadásában is. Vö.: *Vargas Maciucca, Francesco: Lustig- gute Gesetze über verborgte Bücher. Aus d. Exlibris d. ital. Rechtsgelehrten — (1699—1785).* Deutsch von Prof. B[] Leipzig. Weigel, 1904. 4. l.
15. Az itt következők részben egy korábbi publikációmon alapulnak (l. 5. jegyz.), részben a nápolyi nemzeti könyvtár kéziratjának utóbb közölt szíves felvilágosításain.
 16. *Goldmann, Artur: Die Gesetze der Wiener Nationalbibliothek und Universitätsbibliothek und einige ältere Bibliotheksordnungen. Archiv f. Bibliographie, Buch- u. Bibliothekswesen. I. Bd. 1926. 69—77. I. E cikke Tárkányi Gyula volt szíves felhívni figyelmemet.*
 17. *Mitteilungen des österr. Vereines f. Bibliothekswesen. 1904. (VIII) 37—38. I. Id. Goldmann, i. m. 73. I. L. még a 12. jegyzetet.*
 18. *Bertarelli, Achille — Prior, David-Henry: Gli ex libris italiani.* Milano, 1902. 391. l. Az exlibris a *Vargas Maciucca*-család címerpajzsát ábrázolja. Benne Francesco exlibriseinél nem heraldikai elemeket találunk, mint a család többi bibliofil tagja exlibriseiben, hanem a tulajdonos nevének összefonódó kezdőbetűit: C[avalier] F[rancesco] V[argas] M[acciucca]. A címerpajzs mögött a máltai kereszt és két, András-keresztbe fonódó palmaág van. A pajzsot két megláncolt, meztelen — talán arab — fogoly tartja. Lent közepén ez a jelmondat áll: *de Grado Fec.* Az exlibris emblémája alatt a tulajdonos neve olvasható. Fran- cesco exlibriseinek két változata ismeretes. Mindkettő rézmetszetű. A korábbi 89 × 104 mm (1750 körül), a későbbi 77 × 103 mm (1752 körül) méretű. Tommaso exlibrisében a 13. századból való teljes családi címer és benne ez a spanyol szöveg szerepel a fentén kívül: *Assi Barcas Macbuca Assi.* A címer eredetével és a *Vargas Maciucca* családnév kialakulá- sával kapcsolatban bővebbet l. *Bertarelli — Prior, i. h.*
 19. A nápolyi Biblioteca Nazionale „Vittorio Emanuele III” kéziratára örzi *Martorelli* kéz- iratait. Ottani közlés szerint e kéziratok rávilágítanak ugyan a tudós régész és a spanyol eredetű *Vargas Macbuca* (utóbb *Maciucca*)-család közti meleg baráti viszonyra, de nem derül ki belőlük, hogy valóban *Martorellitől* eredne a szóban forgó szöveg megfogalmazása.
 20. *Bertarelli — Prior, i. m. 390. l.*
 21. A *Giornale Enciclopedico del Regno di Napoli* 1785 szeptemberi száma így ír Francesco *Vargas Maciucca*ról és híres könyvtáráról: „...L'immensa e scelta biblioteca che lui raccolta è una pruova del suo gusto. Noto all' Europa per un gran letterato, non vi era culto forestiero che pervenisse in Napoli, e non cercasse di conoscerlo...” (Részlet a nápolyi közlésből.)
 22. A Nationalbibliothek és az Universitätsbibliothek ordói szövegének eltéréseivel kapcsol- tatban l. *Goldmann i. m. 72. l.*
 23. *Novelle Letterarie*, 1765. júl. 26. és *Fava, Domenico: La Biblioteca Nazionale di Firenze e le sue insigni raccolte.* (Le grandi biblioteche storiche italiane, I.) Milano (1938), 44. l.
 24. *Szinnyei i. m. 6. köt. 767—769. h.*
 25. *Koger Tamás* (Komárom) és *Gira László* (Baja) könyvtárvezetők közlése alapján. A bajai könyvtár lombard betűtípussal, színes iniciálékkal készíttetette el a feliratot.
 26. Könyvtári feliratokra vonatkozóan értékes adatokat közöl *Teichl, Robert: Bibliotheksin- schriften Antiquariat.* Bd. VIII. Nr. 13/18. Festschrift f. Josef Stummvoll... p. 81—83.

Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez az Urániáról

KOSTYÁL ISTVÁN

A XVIII. század végének legválságosabb éveire, 1794—95-re esik Kármán József prókátor és Pajor Gáspár orvosnövendék folyóiratának, az *Uránia*-nak rövid élete.¹ Az évnegyedes folyóiratnak, a felvilágosodás szellemében, kettős célja volt: a nők számára óhajtott ízlésnevelő olvasmányt nyújtani, és Pestet akarta irodalmi központtá tenni. Az *Uránia* alapításának, szerkesztésének, kiadásának, kiadónak és megszűnésének körülményeit hosszú ideig titokzatosság vette körül. Az irodalomtörténetírás, kitartóan végzett részletkutatások eredményeként, sok titokzatos vagy annak vélt kérdésről oszlatta el a homályt. Gálos Rezső néhány éve megjelent szintézisében² sikeresen oldotta fel a problémák egész sorát, de még így is maradt egy néhány megoldandó feladat. Nem sikerült megnyugtató választ adnia arra, hogy ki volt az az „ismeretlen hazafi”, aki az *Uránia* kiadását anyagilag támogatta, — azt pedig, hogy a szabadkőműveseknek közül lehetett a kiadáshoz, tagadja. Igyekszünk a továbbiakban kielégítő feleletet adni ezekre a — kiadástörténeti szempontból — jelentős kérdésekre.

Gálos Rezső az erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak és Aranka Györgynek írott levelekre hivatkozva fejt ki álláspontját arról, hogy kik szerkesztették az *Urániát*: „Már az aláírásból is — ahol udvariasságból elől van Pajor neve — és a levelek stílusából is megállapítható, hogy a fogalmazás Kármáné. Ez a két levél az, melyből a szerkesztők neve kétségtelenül bizonyossá válik.”³ Gálos véleményét erősíti meg és teszi valóban kétségtelenné az a levél, melyet a Festetics-család keszthelyi levéltárában találtunk és az alábbiakban közlünk. Ez a levél és a vele kapcsolatos néhány adat — úgy véljük — közelebb hozza a megoldáshoz azt a máig is nyitott kérdést, hogy ki, vagy kik fedezték az *Uránia* kiadási költségeit. Gálos, miután bírálja az eddigi feltevéseket, egy újabbhoz jut el: „Az eddig tudottak alapján azonban talán nem merész az a föltevés, hogy az »ismeretlen hazafi« ifj. Ráday Gedeon, a szeptemvir, vagy fia, Ráday Pál volt.”⁴

Festetics György gróf közismert kapcsolatait a magyar írókkal ezúttal nem szükséges részletezni. Feltűnő azonban, hogy az átnézett irodalomban seholsem találtuk Kármán Józseffel való összeköttetésének nyomait. Tudjuk, hogy élénk érdeklődéssel kísérte az új művek megjelenését és hatalmas vagyonából nagy összegeket áldozott az írók támogatására, könyveik kiadásának segítésére.⁵ Egyik ilyen érdeklődését elégíti ki Péteri Takács József (Festetics György fiának, Lászlónak a nevelője ebben az időben) Bécsből 1794. június 7-én írt levelében:

„A Magyar *Uránia* mind eddig ki nem jött, hanem a' mint az ujság'

levelek hirdetik, minden órán el készül. Nagyságod méltóztatott parantsolni, hogy az első darabot szerezzem itt meg, és küldjem le. Az másként meg nem eshetik, ha csak az egész esztendőre nem praenumeráltak reá, mert csak az Előfizetőknek fog járni. Ha parantsolja Nagyságod, ez iránt azonnal lehet rendelést tenni, de azonkívül is, mint elősegítő Jótévedőjének tartozik a' Társaság Nagyságodnak meg küldeni maga munkáját.”⁶

Festetics György nevét az előfizetők között nem találjuk⁷, de nyilván nem is óhajtott előfizetni, hiszen — *Takács* József levele szerint, aki sejtethet valamit — mint „elősegítő Jótévedő” joggal elvárhatta, hogy a „Társaság” megküldje munkáját. Hogy milyen *társaságról* van szó, nem derül ki *Takács* leveléből. Értelmezhetjük úgy is, hogy a *kiadó* társaságra gondol, de talán nem túlzás feltételeznünk, hogy a *szabadkőművesek* társaságára céloz. Ez utóbbi esetben *Abafi* Lajos feltételezése helytálló,⁸ hogy ti. a szabadkőművesek támogatásával jelent meg az *Uránia*. Igazolhatja ezt az első kötet bevezetésének következő része, ahol célzásokat találunk a nagyszívűségekre. *Magnanimitas*, azaz *Nagyszívűség* volt annak a pesti szabadkőműves páholynak neve, melynek többek között *Kármán* József, *Pajor* Gáspár és *Nagyváth* János (*Festetics* György jószágkormányzója) is tagjai voltak⁹. *Festetics*ről tudjuk, hogy az *Igaz Egyetértéshez* címzett bécsi páholynak tagja volt¹⁰ és a *Nagyszívűség* munkájában is részt vett, amit az alábbiak igazolnak. „Egy édes Kötelesség fekszik rajtunk — olvassuk az *Uránia* első kötetének bevezetésében —, melyet itt közönségesen tellyesítünk. Egy Hazafi, a'ki *titkossan* és Rejtekke summás Adakozásával Lételét tsetsemő *Urániánknak* fel-tartotta, el-vonta magát Háládatosságunk elől, és rajtunk azt az édes Terhet hagyta, hogy *egyenessen* néki véle nem adózhatunk: Nem halgathatjuk el azt mindazáltal egészen, és itt a' Közönség előtt azt háladóan emlittyük. Az a' Gondolat: hogy egy jó Intézet' Fenn-állása az ő Kezei' Munkája, — és a' maga nagy Szívének Meg-elégedése, éppen Szívéhez *illő* Jutalom. . . Azon *Kezet*, mely által hozzánk jutott Jó-tétele öleljük, nem azért tsupán, de leg-inkább, hogy bölts Vezetésével, Támogatásával ugyan az vólt Fő-meg-tartója Igyekeztünknek. Kivánnánk mind Kettőt az egész Világnak nevezni — Szívünk' háládatos Tisztelettel nevezi mindég!”¹¹

A „titkossan” támogató hazafit mi *Festetics* Györgyben véljük megtalálni, aminek további bizonyítékát szolgáltatja *Balogh* Péter consiliarius. Nevét megtaláljuk az *Uránia* előfizetői között,¹² ő is szabadkőműves.¹³ Arról tudósítja ugyanis *Festeticset* 1795. január 22-én, „hogy Urániának kiadói, *Pajor*, és *Kármán* jeles Iffjak, kiknek is a' *Kegyessen* ajándékozott 100 ft-ot által adta, és tsudálja, hogy még semmi exemplárral se kedveskedtek Ő Nagyságának.”¹⁴ *Festetics* ennek az értesítésnek alapján levelet küld ügyvédjének, *Tóthpápaynak*, aki a *Rádayaknak* is ügyvédje: „iratik: hogy Ő Nagysága a mult esztendőben az *Uránia* ki adására 100 ft-ot ajándékozván, annak semmi hírét nem halja; sőt eddig nem is tudta kik légyenek az Auctoraí, ezért, *Kármánt*, és *Pajort* Pesten kérdezze meg, hol lehessen az ő Munkájokat pénzen meg-venni.”¹⁵ Az a tény, hogy *Festetics* nem ismerte a szerzőket és mégis pénzt ajándékozott az *Uránia* kiadására, csupán a szabadkőműves kapcsolatokkal magyarázható. Nyilván nem véletlen az sem, hogy „az elő-fizetést beszedő urak” között megtaláljuk *Nagyváth* János nevét keszthelyi lakhellyel.¹⁶

Kármán József és Pajor Gáspár, talán a szabadkőműves páholyban, találkozott *Festetics* Györggyel. Bizonyítja ezt az alábbi levél, mely egyúttal a szabadkőműves támogatást is megerősíti, a segítség eredetének hangsúlyozásával.

„Méltóságos Gróf!
Kegyess Urunk!

Érzékeny öröm fogott el bennünket, midőn hallottuk, hogy tudni kívánnya Nagyságod, mit tsinálunk? Gyönyörűséggel adunk Számot Nagyságodnak, mert érezzük rólunk való Gondoskodásának Betsét, és Eredetét. Miólta Szerentsénk volt személyesen udvarolni Nagyságodnak, kijött 3^{dik} Köttetje Urániánknak. Eztet magánosan, és ezen kívül, Parantsolatya szerint Nagyságodnak, mind a' három Köttetet küldgyük. Fogadgya kegyessen Nagyságod Igyekezetünknek tsekély Gyümölsét. Még egy Köttet vagyon hátra: azzal nem háládatlan Hazánknak, hanem tulajdon Szavunknak tartozunk. Azután vége leszen Pályafutásunknak, letesszük Pennánkat, és tsendesen várjuk a' kedvezőbb Tsillagzat Megjelenését. Ugy érezzük, senki sem fogott melegebb Indulattal a' Hazai Litteratura' Előmozdításához, mint mi, és megvallyuk Nagyságodnak, azzal a' Reménységgel, hogy lemondhatunk külömben is száraz, és unalmas Életünk módjáról — Prókátorok vagyunk — és egyedül a' szelidebb Tudományok' Terjesztése által, érde-meljük meg a' *hasznos Polgár* Nevezetet. De megmutatta szomoru Tapasztalásunk, hogy gyenge Lábonn épültt, Nemzetünkben vetett Bizodalunk. Messze, talán igen messze van az az Idő, a' melly a' Tudományok igaz szeretetét felgyullassza Hazánkfiainak Szívében. Érezzük mi azt, és még is, mint a' Beteg, a' ki meghitt Orvosától hallotta Halálának Bizonyosságát, mindent elkövetünk, a' mi tsak kevés Időre is nyujthatná haldokló Urániánknak Életét. E' végre ujj Jelentést nyomtattattunk, a' mellyben, a' mellett, hogy más Organizációt adunk Munkánknak, ujjonnan serkentjük Hazánkfi-jait az Olvasásra, és a' Tudományok' Szeretetére. Nagyságodnak is aláza-tosan bemutatjuk ezen jelentésünket, és hisszük, hogy nem leszen kedvetlen Szándékunknak Átallatása Nagyságod előtt, a' ki első Jelentésünk kijövé-sével, olly hathatós Részt vett Szándékunknak Előmozdításában.

Nagyságos Uram! nem maradott eltitkolva Nagyságodnak Kegyessége erántunk, a' nélkül, hogy az a' nagy Ember árulta volna el Nagyságodat, a' kinek Kezéből vettük a' Nagyságod hozzánk való Hajlandóságának Bizony-ságát. Tudgyuk mi, hogy sokkal tartozunk Nagyságodnak, és boldogoknak tartjuk magunkat, ha azt mondhattya felőlünk Nagyságod: nem érdemtele-nekkel tettem jót.

Kegyességében alázatosan ajánlván magunkat, maradunk Nagyságodnak Pestenn 28. Mart. 795.

alázatos Szolgái
az Urániát kiadó Társak
Pajor, és Kármán¹⁷

Nem óhajtjuk a levél stílusát, megrendítő hangulatát, lelkes ügybuzgal-
mát, gazdag tartalmát sorról sorra elemezni, csupán ismételten hivatkozunk
Gálos Rezső fent idézett véleményére, mely szerint csak udvariasságból
szerepel első helyen, az aláírásban, *Pajor* neve. A levél nemcsak *Kármán*
József fogalmazása, amiről árulkodik elszólása is: „Prókátorok vagyunk” —
hiszen ő nagyon is jól tudja, hogy *Pajor* Gáspár szigorló orvos,¹⁸ — hanem
sajátkezű írása is. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő
kézirásaival történt összehasonlítás alapján állíthatjuk ezt.) Döntő bizonyíték
ez a levél arra is, hogy *Kármán* mindenképpen teljessé óhajtotta tenni az
Uránia első évfolyamát. Igaza van tehát *Tolnai* Vilmosnak, aki *Kármán*
halálával indokolja az *Uránia* megszűnését¹⁰ és ez is közvetett bizonyítékul
szolgál arra, hogy a valóságos szerkesztő *Kármán* József volt. A levelet halála
előtt hatvanhat nappal írta és ekkor már erősen hatalmába keríthette, a
Toldy Ferenc által említett „életemésztő betegség”.²⁰ Levelének ezek a szavai:
„Mint a' Beteg, a'ki meghitt Orvosától hallotta Halálának Bizonyosságát”,
erőszakolt belemagyarázás nélkül is sejtetni engedik, hogy *Kármán* közelinek
érezte végét.

Szükséges még említést tenni arról, hogy vajon jelentős volt-e az a
támogatás, amit *Festetics* nyújtott, hogy nem csupán az előkelő főúrnak
kijáró bók nyilvánult-e meg az *Uránia* bevezetésében és az idézett levél
szavaiban? A Bevezetés írásakor — mindenjel arra mutat — valóban nem
tudták, hogy ki a segítséget nyújtó hazafi, a levelet pedig már *Festetics*
Györgynek küldték. *Nagyváthy* János Sopronban *Sziesz* Klára könyvnyom-
tatóval a következő megállapodást köti: „Végre a' Boldog Zala Vármegyét²¹
censuráltattam, és ki nyomása eránt ily alkudtam.

1.) A' munka lessz két árkus.	
2.) Az első 500 árkus 8 fval, teszen ft 16	
3.) A második 500 árkus 5 fval	10
Summa	26

A papiros grossoctav, és az exemplar 1000

Sopron 23. Julii 1795. N. Dir.”²²

Száz forintból tehát, durván számolva, 16—18 ívet lehetett kinyom-
tatni 500 példányban. Az *Urániát* 20 ívre tervezték, majd 14 ívre csökken-
tették.²³ Nem valószínű — figyelembe véve az előfizetők csekély számát²⁴ —,
hogy több, mint 500 példányban nyomatták volna, így pedig *Festetics* ado-
mánya körülbelül az első kötet nyomdaköltségét fedezte.

Festetics, miután a levéllel együtt megkapta az *Uránia* köteteit, a követ-
kező határozattal zárta le a közel egy éven át napirenden tartott ügyet:
„Ezen könyveknek példázatait a' Bibliothekába helheztetni parantsolta a'
Méltóságos Gróf,”²⁵ ahol azóta is megvannak.²⁶

Úgy véljük, hogy *Kármán* József itt közölt levele méltán csatlakozik az
erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak és *Aranka* Györgynek írott leve-
lekhez. Tehát ez a harmadik levél, mely immár vitathatatlaná teszi *Gálos*
Rezső véleményét, annál is inkább, mert ez a levél eredetiben van meg,
Gálos pedig kénytelen volt csak másolatban meglevő levelekre alapozni fel-
tevését. Ezek után nem lehet többé kétséges, hogy az *Uránia* szerkesztője
Kármán József volt. Az sem látszik kétségesnek, hogy *Festetics* György

(akinek erre jó oka volt⁸), az a „Hazafi, a'ki titkossan és Rejtekbe” kívánt maradni, sőt talán az sem vitás, hogy az *Uránia* kiadásában, illetőleg a támogatás nyújtásában jelentős szerepe volt a szabadkőművesek társaságának.

Jegyzetek

1. *Waldapfel* József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. 1780–1830. Bp. 1935. 98. p.
2. *Gálos Rezső: Kármán József*. Bp. 1954.
3. *Gálos, i. m.* 61. p.
4. *Gálos, i. m.* 62. p.
5. *Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban*. A Keszthelyi Helikon c. gyűjteményes kötetben. Keszthely 1925. 37–236. p.
6. A *Festetics* család keszthelyi levéltára. (A továbbiakban: *Festetics lt.*) 392. cs. 526.
7. *Uránia*. Első Esztendő. I. Köttet. Váczon [1794]. A számozatlan leveleken soroják fel az előfizetőket.
8. *Kármán József Művei*. Kiad. *Abafi* Lajos. Bp. 1880, 2. köt. LX. p.
9. *Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században*. Cluj 1936. 224. p. és *Gálos i. m.* 50–51. p.
10. *Abafi* Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Bp. 1900, 140. p.
11. Ld. a 7. jegyzetet. Bé-vezetés. A számozatlan leveleken.
12. Ld. a 7. jegyzetet.
13. *Jancsó, i. m.* 144. p.
14. *Festetics lt.* 607. cs. 88.
15. U.o.
16. *Magy. Hírmondó*. 1794. I. kötet. Toldalék.
17. *Festetics lt.* 393. cs. 387.
18. *Bodnár* Zsigmond: *Uránia, Kármán és Pajor*. Bp. 1880, 13–14. p.
19. *Tolnai Vilmos: Miért szűnt meg Kármán József Urániája?* Irodalomtört. 1925. 14. évf. 175–179. p.
20. *Kármán József Írásai és Fanni hagyományai*. Újra kiadta és bevezette *Schedel [Toldy] Ferenc*. Pest 1843, XIII. hasáb
21. B[abocsai] I[. József]: *Boldog Zala vármegye! keszthelyi bévvezédről méltán neveztetel így attól, aki ezen rendeket írta dicséretedre*. Sopron 1795, Sziesz ny. 28 p.
22. *Festetics lt.* 394. cs. 717.
23. *Bodnár i. m.* 18. p.
24. *Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada (1705–1805)*. Bp. 1941, 34. p.
25. *Festetics lt.* 607. cs. 387.
26. Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára, Keszthely.
27. *Vö. Festetics György viszonyát Bécshez, kapcsolatait Martinovicsékkal és a szabadkőművesekkel*.

Kazinczy Ferenc munkáinak kiadástörténete

SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

BUSA MARGIT

A közelmúltban lezajlott irodalmi ünnep, *Kazinczy* Ferenc születésének kétszázados évfordulója adott alkalmat arra, hogy kísérletet tegyünk *Kazinczy* művei kiadástörténetének megírására. Külön tanulmány keretében kívánunk foglalkozni azokkal a *Kazinczy*-művekkel, amelyek még szerzőjük életében és gondozásában kerültek ki sajtó alól, s külön dolgozatot szentelünk a *Kazinczy* halála (1831) után könyvalakban önállóan megjelent művek kiadástörténetének. Jelen tanulmányunkban a feladat második felét kívánjuk elvégezni.

*

Ismeretes, hogy *Kazinczy* igen nagyterjedelmű kéziratot örökséget hagyott maga után. E hagyatékot az özvegy átadta a Magyar Tudós Társaságnak, az Akadémiának — remélve, hogy a férje által egy életen át készített rengeteg íromány legalább részben sajtó alá kerülhet. Az Akadémia még 1831 őszén megkapta a *Kazinczy*-kéziratokat; nyomban megbízta három jeles tagját, *Bajza* Józsefet, *Schedel* (*Toldy*) Ferencet és *Szemere* Pált átvizsgálásukkal s a kiadás lehetőségét mérlegelő véleményes jelentés elkészítésével. A feladatot — *Szemere* Pál betegsége miatt — *Bajza* és *Schedel* végezte el. Jelentésükben — az Akadémia 1832. ápr. 9-i ülésén — a hátrahagyott kéziratok kiadása mellett foglaltak állást s átfogó kiadási tervet mutattak be, amely a folyóiratokban megjelent kisebb *Kazinczy*-műveket is felölelte volna. A következő évben (1833) az Akadémia határozattá emelte a *Bajza*—*Schedel*-féle kiadási programot s a következőket mondta ki:

a) *Kazinczy* Ferencz eredeti munkái, a' tudósító r. tagok, *Bajza* és *Schedel* által összeszedve, teljesen jöjjenek ki a' tud. társaság' költségén, úgy, hogy 1834-től kezdve évenként egy kötet lásson világot.

b) A' nyomtatás az első kötettel induljon meg, melly a' poetai munkákat foglalja magában.

c) A' fordítások közül, a' már megjelentek' elmellőzésével, 1834-ben *Sallustius* 's a' *Ciceró*ból fordított beszédek adassanak ki; a' többiekre nézve fentartván magának a' társaság a' megbízott tagok' véleményei bővebb kihallgatását.

d) Mind a' két rendbéli munkák' egy egy nyomtatott ivaért az elhunyt író árváinak 4 darab arany tiszteletdíj járjon.²

A *Kazinczy* Ferencz' *Eredeti Munkái* címen közzeendő kiadványsorozatot az Akadémia két „osztály”-ban kívánta rendezni: I. *Eredeti művek és kiadatlan fordítások*, II. *Irodalmi levelezés*.

A problémák mindjárt kezdetben jelentkeztek s a vállalkozás egy éves késedelemmel indult el: az első kötetet csak 1835 végén lehetett nyomdába adni. Nem sikerült az előirányzatot megtartani a megjelentetés üteme tekintetében sem: a sorozat kötetei három évenként (1836, 1839, 1842, 1845) jelentek meg, nem úgy, mint tervezték, évente. Ámde a *Bajza—Schedel*-féle program e mérsékelt menet mellett sem tudott megvalósulni. Úgy látszik, az olvasóközönség csekély érdeklődést tanúsított a kiadványok iránt s az Akadémia ráfizetett a kiadásra. Erre vall az a tény is, hogy a sorozatban utoljára megjelent kötet (II. oszt. 3. köt.) már nem akadémiai égisz alatt látott napvilágot, hanem egy magánkiadó, *Kilián György* vállalatában.

1836—1845-ig *Kazinczy* hátrahagyott munkáinak csak egy szerény részletét sikerült kinyomtatni: az I. osztályból (*Eredeti művek*) mindössze két kötetet, a II.-ből (*Irodalmi levelezés*) hármat. A megjelent művek ezek:

I. osztály 1. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Eredeti Poetái Munkái.</i> Megjelent 1836-ban. 305 l. Magyar Királyi Egyetem betűi-vel.
2. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Utazásai.</i> Megjelent 1839-ben, 414 l. Magyar Királyi Egyetem betűi-vel.
II. osztály 1—2. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Levelei Kis Jánoshoz.</i> Megjelent 1842-ben. 384 és 383 l. Magyar Királyi Egyetem betűi-vel.
3. kötet,	<i>Kazinczy Ferencz' Levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz, és Ercseibez.</i> Megjelent 1845-ben. 406 l. Kilián György „tulajdona”. Kecskeméten, Szilády Károly nyomdájában készült.

A tervnek a kiadatlan fordításokra vonatkozó része teljesen elmaradt.

Mikor, milyen keretek között, hogyan talált folytatásra a balszerencse jegyében indult akadémiai vállalkozás?

*

Az Akadémia visszavonulása után a kiadás feladata kiváltképpen magánkiadó cégekre várt. Ezek azonban — óvakodtak az átfogó jellegű kiadási tervektől s *Kazinczy* összes műveinek megjelentetését nem vették fel programjukba. Az irodalmi ízlés változása ugyanis, amely *Kazinczy* halála óta egyre inkább a népiesség irányába fordult, nem sok közönségsikert ígért a klasszicista *Kazinczy* írásainak. Így történt, hogy a teljes irodalmi hagyaték megjelentetése lekerült a napirendről s csak egyes, olvasmányos jellegű *Kazinczy*-művek kinyomtatása jöhetett szóba. *Kazinczy* munkái ehhez képest nem váltak kiadói monopóliummá, megmaradtak a szabad verseny tárgyainak: a kiadók kedvük szerint válogathattak bennük, s aszerint, hogy a könyvpiacra milyen olvasói kereslettel lehetett számolni, felváltva vagy egyidejűleg jelentették meg a legtöbbet ígérő műveket. A *Kazinczy*-kötetek tehát — az akadémiai tervtől eltérően — nem különálló *Kazinczy*-sorozatban kerültek kiadásra, hanem olyanféle vegyes jellegű szépirodalmi sorozatokban, mint a Magyar Remekírók, Magyar Remekírók Gyémánt Kiadása, Olcsó Könyvtár, Irodalmi Kincstár, Olcsó Könyvtár Új Olcsóbb kiadása, Nemzeti Könyvtár, Magyar Klasszikusok, Magyar Könyvtár, Jutányos

Családi Könyvtár, Magyar Nemzet Családi Könyvtára, Új Könyvtár, Élő Könyvek Magyar Klasszikusok, Erdélyi Ritkaságok sorozata. Ezeknek az üzleti vállalkozásoknak többnyire csekély értékű kiadásai között alig egynéhány akadt, amelyben irodalmi szempontok érvényesítése is megállapítható, így *Abafi (Aigner) Lajos* és a Franklin Társulat kiadványai.

A kiadási viszonyoknak illetően alakulása határozza meg előadásunk menetét és módszerét. A kiadástörténetet ilyen esetben nem lehet vállalatok szerint tárgyalni. E helyett a sajtó alá került egyes műveket kell sorra vennünk, s megállapítanunk, melyiknek milyen lehetőségei kínálóznak rendeltetésre betöltésére: a társadalom szellemi táplálására, nevelésére, irányítására.

Tanulmányunk első felében *Kazinczy*nak szorosabb értelemben vett irodalmi alkotásait (nagyobb önálló műveinek teljes kiadását és gyűjteményes köteteit) vesszük tárgyalás alá, első kiadásunk idejét véve a tárgyalási sorrend alapjául, így: a *Poétai munkák*-at, az *Utazások*-at — ide értve az *Erdélyi Levelek*-et is —, a *Pályám emlékezeté*-t és a *Fogságom naplójá*-t. Ezek után foglalkozunk a *Kazinczy-levelezéssel*, mint olyan kiadvánnyal, amelyet — a magánkiadók érdeklődéshiánya folytán — több évtizedre terjedő szünet után az Akadémia újra felvett kiadási programjába s hatalmas sorozat formájában meg is jelentetett.

KAZINCZY FERENC POÉTAI MUNKÁI

Verseinek kiadására már *Kazinczy* maga is kísérletet tett. Életének utolsó éveiben megbízta *Schedel* Ferencet, hogy rendezze sajtó alá költeményeit. Az elrendezés módjára nézve azonban nem tudtak megegyezni. „Verseim” mostani állapotjáról... azt mondtam — írta *Kazinczy* 1831. ápr. 6-án *Schedel*nek — hogy az Úr szándéka, azaz az a’ rend, mellyet neki szabni szándékozik, ellenkezésben van izlésemmel. A német kiadók a’ Verseket chronologiai rendben szeretik egy idő oltá kiereszteni, ’s miattam teheti minden amit jónak lát. De én a’ magaméit szeretném a’ szerint fűzni rendbe ahogy a’ bokréta kötő a’ maga virágait: — oda mindenikét, a’ hova őket a’ hely kívánja. Én első helyt a’ magaméi közt kevés számu Ódáimnak ’s dalaimnak adtam, mert az Óda méltósága elsőséget kívánt. Ezeket Epigrammáim váltják fel, mellyek a’ Szobrászok és Festők műveikkel vannak összeköttetésben — a’ görögöknél az Epigramma is a’ lyrára tartozott. — Úgy jönnének a’ Ritornellák; Epigrammák ismét; ’s most a’ Szonetek, ’s legutol a’ koporsók és a’ tájdarabok. Ezeket követnék bántó tarkaságban a’ vegyes Költések, ’s végre az Epistolák.”³ A véleménykülönbség oda vezetett, hogy végülis *Kazinczy* visszakérte *Schedel*től a versek kéziratát.

Halála után — tudjuk — verseinek első kiadója a Magyar Tudományos Akadémia volt. Az 1832-ben megszavazott kiadói tervnek megfelelően költeményeit *Bajza* József és *Schedel* Ferenc rendezte sajtó alá. A kötet tartalmi beosztásában a szerkesztők nem követték *Kazinczy* kívánságait, e helyett a következő elrendezést adták:

- Első könyv: Dalok és ódák.
 Második könyv: Vegyesek.
 Harmadik könyv: Epigrammák, görög értelemben.
 Negyedik könyv: Tövises és Virágok 1811.
 Ötödik könyv: Új tövises és virágok.
 Hatodik könyv: Epistolák.
 Hetedik könyv: Költemények prózában.
 a) A két levél. Elbeszélés.
 b) Az atlaczpapucs. Vígjáték két felvonásban.

Magyarázatok.

Előszavában a következőket írta *Schedel* a versek elrendezésének módjáról: „a’ szerkesztéssel megtisztelt tagok a’ poetai munkák’ összegyűjtéséhez sorozásához, a’ számos variánsok’ hasonlítgatásához ’s közülök a’ legelfogadhatóbbak’ kiválasztásához azonnal hozzá láttak, ’s az így alakult első kötetet 1834. nov. 11. az V-dik nagy gyűlés elébe terjesztették. Azon tisztelet, mellyel nagy írónak tartozunk, parancsola, hogy minden érintetlenül hagyassék; egyedül a helyesírást, mint legkevésbé fontos a’ többi közt... látszott tanácsosnak egy elvre visszavezetni. ’S el lévén a’ szerkesztők közt ezen egyformásítás határozva, természetes volt, mind a közöttök fenforgó differentiák’ elsimitásáért, mind mivel az academia lépteti e’ gyűjteményt világnak elébe, az írásban az academia által elfogadott szabályokat követni.” E szerint tehát a szerkesztők a kéziratos versek variánsaiból kiválogatták a „legelfogadhatóbbat” de ugyanakkor a szövegek összevetését elhanyagolták: jegyzeteikben nem tüntették fel hogy egy-egy versnek hány fogalmazványa került a kezükbe, s mi a különbség a szövegváltozatok között.

Kazinczy költői műveinek második kiadására 1859-ben, születésének századik évfordulóján került sor. Ez a kiadás *Kazinczy Ferencz versei* címen Pesten, *Heckenast* Gusztáv vállalatában jelent meg a Magyar Remekírók Gyémánt Kiadásának IV. köteteként. A sajtó alá rendezést ez alkalommal *Kazinczy* nyokaöccse, *Kazinczy* Gábor vállalta, részben annak a kéziratos hagyatéknak alapján, amelyet az özvegy 1831-ben nem juttatott el az Akadémiához.

Ez a kötet teljesen azonos szöveggel, *Kazinczy* Gábor gondozásában és *Heckenast* Gusztáv kiadásában újranomásként, de nem második kiadás-ként 1863-ban újra megjelent.

A két azonos szövegnek utóbb a címlapokon is feltüntetett második és harmadik kiadását a Franklin-Társulat jelentette meg, ismét *Kazinczy* Gábor gondozásában. A második kiadás 1890-ben, az Irodalmi Kincstár című sorozatban, sorszám nélkül, a harmadik kiadás az Olcsó Könyvtár sorozatban a 951—952. számú füzetként jelent meg.

Ha a *Bajza*—*Schedel*-kiadást összevetjük a *Kazinczy* Gábor-félékkel, megállapíthatjuk, hogy az előbbi teljesebb. Abban mindenestre megegyeznek, hogy az anyagot egyaránt műfaj szerint csoportosítják. *Kazinczy* Gábor elrendezése talán még konzekvensebb s mindenestre tömörebb, mint *Schedel*é volt:

- Első könyv: Dalok, Ódák, Vegyesek.
 Második könyv: Epigrammák.
 Harmadik könyv: Nyelv és művészet.

Negyedik könyv: Epistolák.
Jegyzetek.

Bár *Kazinczy* Gábor kötetei kevesebb verset tartalmaznak, mint az akadémiai kiadás, mégis az előszóban ezt olvashatjuk: „E kiadás, egy bár eddigelé kiadatlan művön felül, számos variánst hoz; nagybecsű, már ez által is. A fordításokat, e mesterműveket a magok nemében, mellőznöm nem szabadott, hogy e szűk keretben minél teljesebb képet vehessen az olvasó. S a töredékeket hinnem kell hogy ereklyéül tekintendi a hazafiui hűség.”

Mi hát a tartalmi különbség az öt kiadvány között?

Az akadémiai kiadvány 194 verset közöl, *Kazinczy* Gábor első két „kiadása” 151-et, a további két kiadás 152-öt. *Kazinczy* Gábor-féle kiadásoknak többlete, a „kiadatlan mű”, a *Kisfaludy Sándor* című vers. *Bajza* és *Schedel* 42 verset jegyzetelt, *Kazinczy* Gábor 31 verset.

A két kiadvány teljes versanyagát szövegkülönbségek tekintetében nem vizsgáltuk meg, de összevetettük az akadémiai kiadással azokat a verseket, amelyekhez *Kazinczy* Gábor jegyzeteket készített. Ennek alapján megállapítottuk, hogy 31 versben alig néhány szónyi eltérés van: két szó a *Békák*, egy-egy szó a *Kis és Berzsenyi*, s a *Horváth Ádámból* című versekben. Ezek a jelentéktelen szövegkülönbségek lehetnek sajtóhibák, vagy *Kazinczy* Gábor önkényes javításai is. Arra gondolhatunk, hogy autográf kéziratok, és a „számos variáns” helyett *Kazinczy* Gábor jobbára az akadémiai kiadás verskészletére támaszkodott.

A *Kazinczy* Gábor-féle kiadásokban úgy véljük, azért van kevesebb költemény, mint az akadémiai kiadásokban, mivel a kicsiny, tizenkettedrét alakú Gyémánt-Kiadás-sal — a kiadóvállalat terjedelembeli „megtakarításra” törekedett. A szövegek kihagyása aligha *Kazinczy* Gáboron múlt, hiszen ő már a rokoni kapcsolat miatt is arra törekedett, hogy nagybátyjának mennél több munkáját megismertesse, hiszen a kötet bevezető szavaiból is kicsendül fájdalom amiatt, hogy az utókor méltatlanul elfelejtette: „Egy negyedszázad már — s mily negyed-század ez! — mióta Kazinczyt elvesztők, s ki az, ki róla azt a mit lehetne, a mit kellene, elmondotta volna? róla, ki a nemzeti nyelv történelmének legválságosabb szakában, annak képviselőjéül tekinthető.”

*

Kazinczy verseinek következő kiadását *Összes költeményei*-t 1878—1879-ben *Abafi (Aigner)* Lajos rendezte sajtó alá és adta ki a Nemzeti Könyvtárban két kötetben.

A Nemzeti Könyvtár kötetei különböző sorozatszámokkal ellátott füzetekben kerültek ki a sajtó alól, s csak utólag foglalták őket össze kötetekké. *Abafi* egyszerre több író munkájából adott ki egy-egy füzetnyi részletet.

A kiadványsorozat a nagyközönség számára készült, ezért az egyes füzetek megjelenéséről a széles körben olvasott *Vasárnapi Újságban* jelent meg tájékoztatás. Az 1878. május 19-i szám *Irodalom és Művészet* című rovatában, ismeretlen szerző a következő bejelentést tette: „Nemzeti Könyvtár cím alatt *Abafi (Aigner)* Lajos nagyobb vállalatot indított meg, mely füzetekben jelenik meg, s a XVIII. századi és a XIX. század első felében élt magyar remekírókat olcsó, lehetőleg teljes kiadásokban eleveníti fel...”

Nem első hasonnemű kezdemény. Először Toldy kezdett, a Kisfaludy-Társaság pártolása mellett nemzeti könyvtárt, melyben Kisfaludy Károly, Csokonai, Kis János, Kármán, s Vörösmarty munkái jelentek meg. Később egyesület állt össze. . . Majd ismét Toldy Heckenasttal egyesülve a Magyar Nemzet klasszikus írói kisebb kiadását kezdte meg. Ez utóbbihoz hasonlólt legjobban Aigner vállalata. Különös, hogy annyi kezdeménynél, Kazinczy összes műveire egyszersem került sor. Aigner most ezzel kezdi. Megjelent első füzetben Kazinczy versei (dalok, ódák, vegyesek) kezdődnek.”

Hogy teljes képet kapjunk a Nemzeti Könyvtárban kiadott művek megjelentetésének egészen különös módjáról, nem tehetünk egyebet, mint ezen a helyen fel kell sorolnunk a poetai művek füzetsorát folytonosan megszakító, az egyes füzetek közé ékelődő más műveket is. Egy-egy *Kazinczy*-mű tehát csak vontatottan látott napvilágot; egy-egy év is elmúlt, míg a vékony füzetek teljes kötetté alakultak.

A *Kazinczy poetai munkáinak* közlését elindító első füzet megjelenése után egy hónap múlva, a Vasárnapi Újságból 1878. június 16-án már arról értesülünk, hogy megjelent „a második füzet, tartalma Mikes Kelemen, Mulatságos napok. . . Így e jó irányu vállalatban egyelőre párhuzamosan fogjuk venni Kazinczy Ferencz munkáit és Mikes e művét”. Havonkénti időközökben jelentek meg a 3. számban *Dayka* Gábor versei, majd a 4. számban a *Pályám emlékezete*. Négy munka kiadása kezdődött el tehát párhuzamosan, füzetenként, töredékekben. A *Vasárnapi Újság* szeptember 8-án arról ad hírt, hogy már nem havonként egy-egy, hanem egyszerre több füzet jelenik meg, mind más és más tartalommal: „Aigner Lajos Nemzeti Könyvtárából ismét három füzetet vettünk egyszerre. Megkezdett művek folytatása. Két füzet Kazinczy Ferencz verseit, egy pedig Mikes Kelemen Mulatságos napok című elbeszélését folytatja. Kazinczy Ferencz verseiből az egyik füzetben be van fejezve az I. kötet s megkezdetnek a rendkívül érdekes magyarázó jegyzetek, melyek a másik füzetben befejeztetvén, ezzel a 13 ivre terjedő kötet teljes, s a II. kötet három első ive egészíti ki a füzetet.” A december 22-én megjelent újságszám szerint „A Nemzeti Könyvtár, Aigner vállalata ismét öt új kötettel gyarapodott, amellyekben egyszerre három-négy író műve foly s kezdődik. Kazinczy verseiből, jegyzetekkel a 4-dik, Pályám emlékezetéből a 2-dik és 3-dik számot vesszük, s ez utóbbiban az érdekes mű be is volna fejezve, de a pótlások csak megkezdődnek benne s további füzetekben várnak befejezésre.”

A *Vasárnapi Újságban* az 1878. július 28-án megjelent számban az Irodalom és Művészet c. rovat vezetője helyteleníti *Abafi* kiadási módszerét: „A négy első füzet négy különböző munkát, illetőleg gyűjteményt indít meg. . . Nem sok ez egyszerre? Nem jobb volna-e csak két munkát kezdeni s folytatni párhuzamosan egymás mellett; s ha egyik vagy másik bevégeződik, akkor kezdeni mást?” *Abafi* nem változtatott a füzetsorozat kiadásának a módján, s a cikkíró év végén újra kifejezte helytelenítését: „Hálásabbak lennénk a kiadó iránt, ha egyszerre nem kezdene s folytatna többet két írónál s azoktól is legfőlebb három munkánál; így nagyon későn fejezhet be egyet-egyét s tulságosan el aprózza közleményeit.”

Abafi valóban nagyon elap rózza közleményeit. A *Vasárnapi Újság* 1878.

július 7-én írja, hogy megjelent a *Pályám emlékezetének* első száma, egy év múlva 1879. június 22-én olvassuk róla az utolsó híradást: „A Nemzeti Könyvtár czimü vállalatból... ujabban hat füzet jelent meg... A 22. füzet befejezi Kazinczy Pályám emlékezetét, mely a nagy reformátor munkái során a harmadik kötetet tölti be e kiadásban (első és második kötet a szintén folyamatban lévő versek.)” *Kazinczy Összes költeményei* első füzetének megjelenését 1878. május 19-én hirdeti a *Vasárnapi Újság*, s csak az 1879. október 12-i számban olvassuk, hogy a munka közzlése befejeződött: „A 36. füzet befejezi Kazinczy Költeményeinek második kötetét, illetőleg az ahhoz való (igen érdekes) jegyzeteket s megkezdí... a Bajza és Toldy által egyszer már kiadott, de teljesen elfogyott Erdélyi leveleknek közzlését, melyet a 37. füzet folytat. A 38. füzet Mikes Kelemen Törökországi Leveleit folytatja.” Az *Erdélyi levelek* kiadásáról a *Vasárnapi Újság* 1880. május 23-i számában olvassunk utoljára: „A Nemzeti Könyvtárból Aigner Lajos hat újabb füzetet adott ki. Ezekben vannak befejezve a Dayka Gábor költeményei, a Kazinczy Ferencz Erdélyi levelei s a Mikes Törökországi levelei.”

Valamennyi cikk közli, hogy az egyes füzetek ára 30 krajcár. *Abafi* előfizetést hirdetett a meginduló Nemzeti Könyvtárra. A *Vasárnapi Újság* 1878. április 21. számában olvassuk: „A vállalatra aláírás van nyitva, s az aláírási kötelezettség száz füzetre terjed. A füzeteket az aláírók egyenként megrendelhetik utánvétellel. Szóval e könyvtár megszerzési módja nagyon meg van könnyítve a szűkebb erszény számára is.” *Abafi* Lajos folyóirata, a *Figyelő*, 1879-ben a Nemzeti Könyvtár megjelent kötetei között a két *Kazinczy*-kiadványt is hirdeti: „Összes költeményei 2 kötet 2 frt. 40 kr., kötve 3 frt. 60 kr. A *Pályám emlékezete* 1 frt. 50 kr., kötve 2 frt. 10 kr.” *Abafi* tehát olyan példányszámban nyomtattatta a Nemzeti Könyvtár füzetait, hogy utóbb a teljes műveket kötetenként is értékesítette. A kiadó valószínűleg megtalálta a számítását, mert a hónapokon át töredékekben közölt munka egy-egy füzeté könnyen elkallódott, a sorozat előfizetői esetleg újra megvették a teljes kötetet.

Bármennyire különös, vásári jellegű volt az *Abafi*-féle kiadásmód, *Kazinczy* verses kötete mégis haladást jelentett az előző kiadásokhoz viszonyítva, mivel jóval gazdagabb azoknál. A két kötet így alakul:

I. kötet:

Dalok, Ódák, Vegyesek.
 Sonettek.
 Epigrammák
 Tövises és Virágok.
 Virágok és Gyomok.
 Alkalmi költemények. Töredékek.
 Magyarázó jegyzetek.

II. kötet:

Költői levelek.
 Poetai Berek.
 Töredékek.
 Pótlék.

Abafi kiadási tervzetét az első kötet előszavában így mondja el: „Főfeladatunkká tettük, hogy hű, s pontos szövegeket nyújtsunk az olvasóknak, és e célból a megjelent művek összes kiadásait, a mennyire lehetséges, az eredeti kéziratokkal összevetjük, és a lényegesebb eltéréseket jegyzetek alakjában közöljük; a felvilágosítást igénylő helyeket pedig magyarázatokkal kísérjük. Egyedül a helyesírással nézve térünk el az eredititől. Megállapodtunk tehát abban a helyesírásban, mely Kazinczy elveivel leginkább megegyezik, és a mely közel áll a m. t. akadémiai helyesírási javaslatához, szóval abban, a melylyel valószínűleg Kazinczy is élne, ha ma írta.”

Ugyanitt magyarázza meg *Abafi* a jegyzetelés szempontjait is: „Minden egyes költeményt jegyzettel kísértünk; még pedig, a mennyiben lehetséges vagy szükséges volt, a következő irányokban:

1. Mikor készült az illető költemény.
2. Mely alkalommal készült; a hol erre nézve Kazinczynak léteztek jegyzetei, azokat vettük át idéző jellel; a hol azonban hiányoztak, lehetőleg az ő műveiből és levelezéseiből írtuk ki az illető felvilágosításokat.
3. Tárgybeli magyarázatokat adunk a mythologia, történet stb. köréből említett nevekre stb. nézve még pedig abból a szempontból, hogy inkább fölöst magyarázzunk, mintsemhogya magyarázataink hézagossáknak találtsanak.
4. Feljegyeztük az illető darabról: hol jelent meg először és hol egyébként Kazinczy munkáiban és folyóiratokban vagy eddigelé napvilágra került levelezéseiben.
5. A felsorolt szövegekből, valamint az eredeti kéziratokból — a mennyiben azok ránk nézve hozzáférhetőek voltak — összejegyeztük az eltéréseket; remélvén, hogy azáltal nagy szolgálatot teszünk azoknak, kik Kazinczy munkáinak behatóbb tanulmányozásával foglalkoznak.”

Az első kötet 235, a második 119 verset tartalmaz. *Abafi* tehát jóval többet tett egy szöveghez, kritikai kiadás érdekében, mint az előző kiadások.

*

Kazinczy költeményei ezentúl még háromszor kerültek kiadásra, minden alkalommal a Franklin-Társulatnál. 1903-ban a Magyar Remekírók 7. köteteként, *Váczy* János szöveggondozásában. Ennek a kiadásnak van egy utánnyomása, sorozaton kívül, évszám nélkül jelent meg — az előszó keltezése szerint — ugyancsak 1903-ban. *Kazinczy* verseinek válogatott kiadását a Kisfaludy-Társaság megbízásából 1928-ban *Dézsi* Lajos rendezte sajtó alá. Ez az „Élő Könyvek Magyar Klasszikusok” sorozatának I. kötete. — *Váczy* János és *Dézsi* Lajos bevezető tanulmányai nem tartalmazzak a kiadások történetére vonatkozó adatokat.

A Franklin-Társulat szóbanforgó három kiadása a költeményeken kívül magában foglalja a *Pályám emlékezetét* is.

*

Külön kell szólnunk a *Tövisek és Virágok* című epigramma-gyűjteményről. Ennek első kiadását még maga *Kazinczy* rendezte sajtó alá 1811-ben. „Kevés számú nyomtatványokban” jelent meg — mint a címlapon olvassuk — a 43 epigramma. Másodszor az Akadémia adta ki 1836-ban *Kazinczy* *Poetai munkái* között, külön fejezetcímmel. Az epigrammák elrendezésében és szövegközlésében *Bajza* és *Schedel* követte az első kiadást. *Kazinczy* Gábor is felvette a *Kazinczy*-versek közé mind a négy kiadásában. Megemlítendő azonban, hogy *Kazinczy* Gábor a *Tövisek és Virágok*hoz hozzákapcsolta a *Virágok és Gyomok* verseit is s a kettőt *Nyelv és Művészet* közös cím alá vonta.

E mellett nem tartotta meg *Kazinczy* Ferenc csoportosítását és nem is közölt minden epigrammát.

Aigner a Nemzeti Könyvtár I. kötetében a *Tövisek és Virágok* tekintetében *Kazinczy* sajtó alá rendezését követte. Ugyanígy járt el *Váczy* János 1903-ban és *Décsi* Lajos 1928-ban.

Balassa József 1902-ben a *Franklin-Társulat* kiadásában külön kötetben rendezte sajtó alá a *Tövisek és Virágokat*. Ez a Régi Magyar Könyvtár 20. kötete. *Kazinczy* első kiadásának szövegét és rendszerezését követte. Ebben közölte *Kazinczy* Ferencnek az általa tervezett, de meg nem jelent második kiadásához készített, addig ismeretlen bevezetését, egyszersmind csatolta *Kazinczy* eredeti, ugyancsak kiadatlan jegyzetét. Megállapította *Balassa* az epigrammák keletkezésének idejét, s megfejtette a bennük előforduló nehezebben érthető célzásokat is. Végül kiegészítette a kötetet az epigrammákra vonatkozó egykorú megjegyzésekkel, *Kis* János, *Rumy* Károly György és *Szemere* Pál bírálataival.

A *Tövisek és Virágok*nak további, *Váczy*- és *Décsi*-féle kiadásai is a *Franklin-Társulat*nál jelentek meg.

Kazinczy Ferenc Utazásai, Erdélyi levelek

Kazinczy utirajzai, utilevelei hosszú élete során lassan gyűltek össze s tettek ki egy kötetrevalót. E tárcaszerű írások első darabjait (Kassa, Eger, Füred) még ő maga tette közzé, folyóiratának, az *Orpheusnak* 1790-i évfolyamában.

Utirajzainak gyűjteménye kötet formájában először az emlékezetes akadémiai vállalkozásban, a *Bajza—Schedel*-féle sorozatban jelent meg 1839-ben, *Kazinczy* Ferenc' *Utazásai* címen, mint a sorozat I. osztályának 2. kötete. A kiadvány az 1833-ban készült tervezetet követte:

Magyarországi utak: Miskolcraól Kassára.

Kassa
Eger
Füred
Debreczen és Nagyvárad 1824.
Pannonhalma 1831.
Esztergom
Vác
Nógrád 1831.
Gömör
Erdélyi levelek

Toldalakok: I. Ferencz és Carolina Augusta Kolosvártt

A bevezetéshez
Erdélynek gubernatori
A Teleki-ház
Hunyadi János a vajda és gubernator
Erdélynek püspökei
Gróf Kemény Sámuel
A Bethlen-ház
A kolosvári játékszin történetei

Az előszóban *Bajza* és *Schedel* így tájékoztat a munka tartalmáról: „Az olvasó a kötetben Kazinczy’ régibb és újabb utazásait veszi; amazokat, az 1789-dikeket, hiven a szerint, mint az Orpheusban állottak: a szerző azokon nem változtatott soha, s mutatják a kecses és könnyed előadás mesterét úgy mint a későbbiek, mellyek a sok átdolgozás által nem mindig nyertek; — ezek közül a Pannonhalmi ut azon kézirat szerint, mellyet kevéssel halála előtt készítete, toldásokkal, változtatásokkal, s egy egész szakasz kihagyással. E kézirat saját keze mesterünknek, a magyar academia levéltárában áll. Ugyanebből vétetett »Nógrád és Gömör« melly itt először lát világot.”

A kiadók úgy látszik nem végeztek *Kazinczy* kézíratain nagyobb változtatást. Erre vallanak a kötet legutolsó lapján, *Tudnivalók* cím alatt a következők: „1. A’ magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet s írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a kéziratok birálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből, ajánlható legyen s a literatura jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék. 2. Nem vizsgálhatván meg a benyújtott kéziratokat a társaság fejenként és egészben; ez, u. m. Kazinczy Ferencz’ Magyar- és Erdélyországi Utazásai, Schedel Ferencz titoknok és Bajza József r. tag, mint végre hivatalosan megbízottak ajánlására adatott sajtó alá.”

Kazinczy Utazásai az akadémiai kiadás után közel harmincöt esztendeig nem jelentek meg újra. Csak 1873-ban vette elő e művet *Ráth Mór* s készítette belőle „Uj lenyomás”-t, s 1 frt. 80 kr-os áron hozta forgalomba, a Jutányos Családi Könyvtár című sorozat tagjaként.

1885-ben, *Ráth* utánnomásként újra megjelentette az *Utazásokat* a Magyar Nemzet Családi Könyvtára-nak 28. köteteként. Ez a kötet „B. Eötvös József Kazinczy Ferencz fölött tartott emlékbeszédével bővített kiadás”. Arról az emlékbeszédről van szó, amelyet *Eötvös* az 1859. évi *Kazinczy*-ünnepélyen mondott el, s amely csak ebben a kötetben került kiadásra.

Kazinczy Utazásait 1878-ban a Franklin-Társulat is megjelentette, mégpedig kétszer. Először az Olcsó Könyvtár 53. számát, másodszer mint az Olcsó Könyvtár Új Olcsó Kiadásá-nak 114—115. számát.

Mind a négy kiadás betűhíven követi a *Bajza—Schedel*-féle, 1839. évi kiadást. A kötetekhez magyarázó jegyzetek nem készültek. *Ráth Mór* kiadásai az *Erdélyi levelek*-et is tartalmazzák, a Franklin-Társulaté azonban csak a *Magyarországi utak*-at.

*

A legnagyobb, legjelentősebb útirajzról, az *Erdélyi levelekről* külön is kell szólnunk. *Kazinczy* életében csupán néhány fejezet jelent meg belőle, a *Tudományos Gyűjtemény* 1817—18. évi folyamában, cikkek formájában:

az 1817. évi II. kötetben:	Töredékek Kazinczy Erdélyi leveleiből.
IV.	„ Kazinczy Erdélyi levelei közül.
VIII.	„ Erdélyi Cancellárius gróf Teleki Sámuel excell. bibliothecaja, Maros-Vasarhelytt.

az 1818. évi I.	„	Megcáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János... vad ölelésből eredett...
VIII.	„	Az erdélyi szászok Gubernator báró Bruckenthal Sámuelnek bibliothecája, kép-gyűjteménye.

Ezekon kívül a *Felső Magyarországi Minerva* 1831. évi kötete is közöl még egy részletet, ugyanazt, amely ugyanitt, 1832-ben *Erdélynek és az erdélyieknek ismérte* cím alatt külön is megjelent.

Kazinczy halála után az *Erdélyi levelek* három alkalommal kerültek kiadásra.

Először — tudjuk — *Bajza* és *Schedel* rendezte sajtó alá 1838-ban a *Kazinczy Ferencz Utazásai* című kötetben. Ezután 1880-ban *Abafi* adta ki a Nemzeti Könyvtár-ban, mint a sorozat 12. kötetét, mely füzetenként 1879. okt. 12.—1880. máj. 23-ig jelent meg. Harmadszor *Kristóf György* 1944-ben, Kolozsvárt rendezte sajtó alá az Erdélyi Ritkaságok sorozatának 16. és 17. darabjaiként.

Ismeretes, hogy az *Erdélyi leveleket* *Kazinczy* sokszor átdolgozta; *Abafi* megállapítása szerint tizenkétszer. Már *Bajza* és *Schedel* több kézirastra támaszkodva készítette elő az első kiadást. Előszavukban ezt írják: „Az Erdélyi Leveleknek nem kevesebb mint öt példánya volt előttünk: t. i. a második dolgozás nem tudjuk melly évből, (az elsőt tűz emészté el), a harmadik, 1824-ből, mellyet már 1827-ben követett egy negyedik, még levélalakban, de már számos beiktatásokkal, mik az egész időbeli egységet nem ritkán zavarják; egy ötödik, 1828-ból, a levélalak felbontásával, szakaszokra osztva s azon rendeltetéssel, hogy az akkor megindított Pályám emlékezetéhe, a hetedik könyvül soroztassék; míg végre, 1831-ben belőle az ugyan azon évi pannonhalmi stb. naplókkal együtt, egy új kötet alakult »Utazásaim« cím alatt: s ez a hatodik dolgozat, ötödik a meglévők közt.” A sajtó alá rendezésnél a kéziratok közül — így írják a szerkesztők — „a két középsőről lehetett csak szó, mellyek legalább teljesek voltak, de ezek közül is inkább az utóbbiról, melly az udvari censura alá lévén készitve”.

Megállapítható, hogy a kéziratok szövegösszevetését *Bajza* és *Schedel* nem végezte el. Azt remélték, hogy „Másutt — egy, talán e' kiadás' bevégezése után valamelyikünk, által készitendő bővebb történetében *Kazinczy* munkáinak — lesz alkalmunk a külön kéziratok s kiadások közt párhuzamot vonni; s az elmaradt figyelemre méltó helyeket összeböngészgetni.”

Az öt köziratváltozat összevetésére azonban napjainkig sem került sor.

Pályám emlékezete

Az a nézet, hogy a *Pályám emlékezetének* megírására *Szemere Pál* indította *Kazinczyt*, napjainkban már nem látszik valószínűnek. E vélemény a *Pályám emlékezetének* kezdő soraira alapozódott: „Eljédek, midőn *Szemere* megszólita, kére, kényszerite, hogy a' miket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen talált, mondanám el egész közönségünknek...” Egy legújabbban előkerült forrásból, *Kazinczy*nak 1808-ban *Cserey Miklóshoz* intézett leveléből kiderül, hogy az önéletírás gondolata magában *Kazinczy*ban merült fel: „Tegnap az a' gondolat szálla-meg — írja—,

hogy életemet irom meg születésem olta esztendőnként. Nem a' publicum számára... hanem azért, mert a' maradéknak kedves az, ha Elődjeiket a' legkisebb kicsinsységben is ismerhetik... Ezt a' gondolatot onnan fogtam mert a' napokban láttam, hogy Péter Bátyám... sirásig illetődött meg, midőn, bizonyos dolgot parancsolván, hogy beszéljek-el előtte, azon scenámra jutottam, hogy a' Minister B. Swieten Gottfried, midőn 1791 anno elmozdítatván vallásom miatt a' hivataltól, engem két izben ölelt meg, és így egyszer is két, másszor is két csókot nyomott orcámra."

Egy másik idevágó új adatunk is van. Eszerint *Széchenyi* Ferenc is felszólította *Kazinczy*t önéletrajzának megírására. Sajnos *Széchenyi*nek levele ismeretlen, de *Kazinczy* 1810. január 19-én *Jankovich* Miklósnak így ír róla: „Ha a Gróf *Széchenyi* parancsolatjára elkészítem köszönő levelemet, melyben a parancsolathoz képest életem leírásának is állni kell — de — csak képzeld ezt a tilalmat! — szerencsétlenségemnek említése nélkül: — le fogom azt Néked is másolni; még pedig a Gr. *Széchenyi* által említeni tiltott czikelylyel.” *Kazinczy*nak *Széchenyi* számára írt önéletrajzát nem ismerjük, s így nem tudhatjuk, hogy ez beszámol-e vajon az 1804 utáni évekről is, mert az eddig ismert kéziratokban *Kazinczy* csak születésétől (1759) házasságáig (1804) írta meg autobiográfiáját.

Úgy látszik tehát, hogy az önéletrajz gondolata magában *Kazinczy*ban merült fel először, de a munka elkészültében *Szemere* Pálnak s talán *Széchenyi* Ferencnek is van része.

Az önéletrajzból 1827-ig négy változat készült el. *Toldy* Ferenc megállapítása szerint, a „negyedik dolgozat” az, amely *Pályám emlékezete* címen 1828-ban a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent. A munka első része az 1828. évi I. számban jelent meg, majd folytatódott a II., a XI. s befejeződött a XII. számban.

*

A *Pályám emlékezete*nek második kiadója és sajtó alá rendezője *Abafi* Lajos volt. *Kazinczy* *Poetai munkáinak* kiadástörténetét vizsgálva, szólunk már arról, hogy *Abafi* hogyan jelentette meg a Nemzeti Könyvtár füzetsorozatában a *Pályám emlékezete*t. A közlést 1878 júliusában kezdte el és ugyanez év decemberében fejezte be. A füzetekből összetevődött *Pályám emlékezete* kötetének címlapjára a befejeződés kelte, az 1879. év került.

Abafi, az első füzet megjelenésekor ismertétést írt a műről a *Hölgyfutár* 1878. július 12-i 28. számában: „*Kazinczy* Ferencz nagybecsü *Pályám emlékezete*... amennyiben 50 év előtt jelent meg először és akkor is csak folyóiratban: a nagy olvasó közönség előtt ismeretlen mű igényével léphet fel. Szándékunk és óhajtásunk azonban oda terjed, hogy a többi kidolgozásokban előforduló bővítéseket s lényeges eltéréseket függelékül hozzá csatoljuk. Meg is tettük már a lépéseket arra nézve, hogy az összes változatok kéziratait ránk nézve hozzáférhetővé tegyük és nincs okunk feltenni hogy kívánságunk elé akadály gördítessek.” *Abafi* — az akkori viszonyokhoz mérten — pontos, megbízható kiadónak bizonyult. Az a tévedése, hogy a négy „szak”-ra osztott „Harmadik könyv”-ben a negyedik „szak” helyett is „Harmadik szak”-ot írt, sajtóhibánál alig több.

Abafi a Pályám emlékezetének kéziratához nem jutott hozzá. A kiadvány címlapjának verzőjén levő „Kiadói értesítés”-ben *Abafi* a kiadás filológiai alapjairól a következőket írja: „Három szöveg állt rendelkezésünkre, u. m. a Tudományos Gyűjteményé, és Kazinczy Gábor hagyatékában két teljes másolat (és némi töredékek); az utóbbiak egyikét azon okból nem véltük a Nemzeti Könyvtár szövegéül elfogadhatni, mert noha a másíknál sok helyt bővebb, de egyes szakaszai ismét olyannyira összevontak, hogy helylyelközzel a tények chronologiai felsorolásává lesznek. A kidolgozás aránytalansága arra birt, hogy szövegül a másik, valamivel rövidebb, de egyuttal kerekébb kidolgozást fogadjuk el; annyival is inkább, mivel e másolatot Kazinczy Ferencnek minden tekintetben rokona: Kazinczy Gábor maga vetette össze az eredetivel, és sajtókész állapotban hagyta maga után. Szándékunk és óhajtásunk oda terjed, hogy e nevezetes művet, mely első megjelenésekor oly rendkívül nagy feltűnést okozott, minden változataiban megismertessük olvasóinkkal, olyformán, hogy a többi kidolgozásokban előforduló bővítéseket és lényeges eltéréseket függelékül hozzá csatoljuk.”

Hogy *Abafi* szándéka teljes mértékben nem valósulhatott meg, nem az ő hibája. A *Pályám emlékezetének* autográf kéziratváltozatai csak a közelmúltban kerültek elő. Ezek közül hét autográf változatot, két másolatot, *Kazinczy* Gáborét és *Toldy* Ferencét az M. T. Akadémia kéziratára örzi. Ezeken kívül egy autográf szövegváltozat található az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának *Petőfi*-ereklyetárában is. *Aigner* a *Pályám emlékezetéhez* írt „Előszó”-ban ezt mondja: „hét szöveg” van azaz: „az Önéletírás három, és a *Pályám Emlékezete* négy kéziratban.” Ezek nyilván ugyanazon munkának szövegváltozatai kétféle címen. *Aigner* mindegyik kéziratot ismerte, mert az *Előszó*-ban felsorolja őket, de, nem tudjuk miért nem használta valamennyit.

Felsorolásában az első kézirat „Kazinczy Ferenc élete, egyedül maradékainak számokra. Széphalom, májusban, 1814.” 1767-ig terjed. A második cím nélküli kézitról *Kazinczy* a bevezető szakaszban így ír: „A’ munka maradékimnak leve hagyva, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel — megkülönböztetés nélkül — láttatni, annyival kevésbé pedig lemásoltatni ne engedjék, igen nyelvünk ’s literaturánk dolgozó jobb barátjával, kik nékem, egy értelemben, úgy maradékim, mint a’ kik származásokat tőlem vették. Ezek írják ki, a’ mit céljaikra valónak látnak, ’s tegyék, a’ mit annak java kívánni fog.” A harmadik kézirat ezzel a címmel van ellátva: „Az én Életem. Barátimnak, literaturánk barátjainak, ’s legközelebb gyermekeinek. Kazinczytól. Széphalom, 1817.”

A második kézirat teljesebb az elsőnél, a harmadik pedig mindkettőnél. Az utóbbi 1781-ig számol be az eseményekről. Ezt dolgozta át *Kazinczy Szemere* biztatására és tette közzé — mint már mondtunk — a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évi füzeteiben. *Abafi* tudomása szerint, ezt „élete utolsó éveiben még háromszor dolgozta át szerzője; mind a három Kazinczy Gábor hagyatékából a m. t. Akadémia birtokába ment át.” Mivel már e másolatoknak autográf szövege is előkerült, hét eredeti kéziratot számlálhatunk. Most viszont ismeretlen *Kazinczy* Gábor *Abafinál* említett két másolata. A sok szövegváltozat közötti különbségről itt nem szólhatunk; ez későbbi feladatunk lesz. De megállapíthatjuk, hogy az *Abafi*-féle kiadás

még ma is a legjobbnak, legteljesebbnek tekinthető. Szövegközlése után bőséges jegyzetanyag és külön névmutató következik.

*

A harmadik kiadás *Váczy* János gondozásában ugyancsak a versekkel közös kötetben jelent meg, a Franklin-Társulatnál, mint a Magyar Remekírók 7. kötete. Ugyanebben az évben e kiadásnak egy sorozaton kívüli utánnomása is megjelent. *Váczy* jegyzetei a *Pályám emlékezete* kiadásairól: „először teljesen s híven a MT Akadémiában őrzött azon példányhoz, amelyet Kazinczy utolsó éveiben sajtó alá készített, ellátva azt a nyomtatónak adott aprólékos utasításokkal.”

A *Pályám emlékezete* negyedik kiadását a Kisfaludi-Társaság megbízásából *Décsi* Lajos rendezte sajtó alá *Kazinczy* Ferenc *Poetai munkáival* közösen az Élő Könyvek Magyar Klasszikusok sorozata első köteteként. Ezt a kötetet a Franklin-Társulat adta ki 1928-ban. *Décsi* nem tüntette fel, hogy melyik kéziratot használta.

Az ötödik kiadás *Benedek* Marcell közreműködésével Singer és Wolfner kiadásában jelent meg 1943-ban. Nem derül ki, hogy *Benedek* melyik kéziratot használta, csak azt jegyezte meg, hogy a „lehető legteljesebb” szöveget közli. *Gálos Rezső* recenziójában cáfolta ezt az állítást: „helytelen megjegyzése a kiadónak, hogy a lehető legteljesebb szöveget állította össze.” *Gálos* összevetette a *Benedek*-féle szöveget az addig megjelentekkel, s úgy találta, hogy az „éppen nem a legteljesebb, sőt igen sok pótolni való volna benne.” Kifogásolta a magyarázó jegyzetek hiányosságát és a kiadó „megjegyzésében megígért tárgymutató” elmaradását.⁵ A kötet külső és belső címlapja is eltér egymástól.

A *Pályám emlékezete*nek hatodik kiadása 1956-ban a Magvető kiadásában jelent meg, a Magyar Könyvtár egyik köteteként. A sajtó alá rendezést és a jegyzetelést *Orosz* László végezte.⁶ A szövegösszehasonlításból kitűnik, hogy *Orosz* *Váczy* János 1903-ban megjelent kötetének szövegét követte; az ebből hiányzó részeket a *Tudományos Gyűjtemény* és az *Abafi*-féle kiadásból jegyzetekben egészítette ki. *Orosz* Lászlónak már rendelkezésére állott volna az Akadémia kéziratárában az önéletírás minden szövegváltozata — kár, hogy egyiket sem használta. Módja lett volna, hogy figyelembe vegye a *Kazinczy* által kiadásra szánt kéziratban a szerző s e mellett a cenzura törléseit. *Toldy* írja *Kazinczy*ynak 1828. január 21-én a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent kézirat szövegéről: „A’ minusokkal teli sorok a’ cenzor kegyetlen kezeinek nyomdoki.” Kifogásolható az is, hogy *Orosz* László változtatott *Kazinczy* eredeti szövegének az elrendezésén. Külön kikezdéssel közli az egy bekezdésen belüli párbeszédese részeket, s ott is megváltoztatja a bekezdéseket, ahol a szöveg nem párbeszédszerű.

Fogságom naplója

Kazinczy először a *Pályám emlékezete* „Harmadik szak”-ában írta le fogsága idejét 1794. dec. 14—1801. jún. 28-ig. Amikor a *Tudományos Gyűjtemény*ben 1828-ban sajtó alá rendezte önéletrajzát, barátainak elpanaszolta,

hogy a cenzura miatt sok mindent nem írhatott meg őszintén, részletesen. Talán a cenzura törlései miatt határozta el fogságának teljes, külön kötetben való leírását. Jól tudta, hogy fogságának története egyhamar nem láthat nyomdafestéket, a legkényesebb vonatkozásokról, a Martinovics összeküvérsről és pörről ebben a munkában sem mert írni, ahogy önéletrajzában sem. Még kéziratban sem akart olyan művet tartani otthonában, ami miatt kellemetlenségei lehettek volna.

Érthető, hogy a *Fogságom naplója Kazinczy* életében nem jelenhetett meg, sőt jódarabig halála után sem. Először a szabadságharc idején kínálkozott alkalom a kiadásra. A lehetőséget 1848-ban Pásztor Dániel ragadta meg s a *Vabot* Imre által szerkesztett *Országgyűlési emlék*-ben (63—87. l.) közzétette az idáig alig ismert művet *Kazinczy Ferenc fogsága naplója (Egy biteles adat a Martinovicsi pör részleteihez.)* címmel. A szövegközlést Pásztor „Előzmény” című bevezető sorai nyitják meg: „A sötét idők napjai lejártak, s a szabadság fiai háládatos kezekkel törlik le a múltak tükréről a vak önkény s igazságtalanság koromlehelletét.” Ez után következik a szöveg az „eredeti ortografia szerint”. Hogy a meglevő kéziratok változatok közül Pásztor Dániel melyiket használta, nem derül ki. A kiadás szövege *Kazinczy* budai fogságáig tart, 1794. dec. 14—1795. aug. 20-ig. A szöveg között *Kazinczy* öt rajzáról készült másolat van: a budai ferencesek templomáról és udvaráról három alaprajz, a gárdaépület alaprajza és a budai vár dombja a vesztőhellyel.

Húsz év múlva, 1869-ben a *Fogságom naplójának* ez a szövegrésze a budai fogságig, név nélkül, folytatásos cikkekben újra megjelent a *Vasárnapi Újságban* a 6—12. számban. Az újság szerkesztője, Nagy Miklós lapalján, csillag alatt a következőket írja: „Kazinczy Ferencznek 1794—5. évi budai fogságában vezetett naplóját Milesz Béla tiszafüredi ref. lelkész úr szíves közlése szerint adjuk, ki azt Kazinczy Gábor bánfalvi könyvtárából, az ott lévő eredeti kéziratból hiven másolta le.” Itt téved a szerkesztő, — tudjuk, hogy *Kazinczy* nem a börtönben írta fogsága naplóját, hanem 1828-ban. Az újságban megjelent második kiadásnak szövege tartalmában azonos az elsővel, de fogalmazásban többhelyen eltér attól. A szövegbe itt jóval több *Kazinczy*-rajz ékelődik: az alsóregmeci ház alaprajza, a ferencesek templomának, kertjének és rendházának alaprajza, *Kazinczy* zárkájának rajza, a refektorium asztallal, a vérhely Budán, a vár dombja a vesztőhellyel, a folyosó rajza a cellákkal, bejelölve *Kazinczy* és *Verseghyé*, végül a gárdaépület felső sora.

Néhány évvel később, 1873-ban a *Vasárnapi Újság* folytatta *Kazinczy Ferencz fogsági naplójá*-t. Ez a „második fogás” folytatásos cikk a 35—47. számig. A szövegközlést ismeretlen sajtó alá rendező sorai előzik meg: „A napló ama közleménnyel, mely az elítéltetésig terjedt, a budai fogságig nincs befejezve; s most alkalmunk van annak második fogását is, az eredetiből vett másolat után közölni. E második részt az teszi különösen fontossá, hogy még eddig sehol sem jelent meg s mi közöljük most legelőször. Ez az oka, hogy kisebb érdekű részleteit sem hagytuk el; oly időkből s oly ember emlékirataiban semmi, a legmellékesebb részlet sem lehet érdektelen.” A szöveg között *Kazinczy* rajzai közül a következőket találjuk: a brünni vár udvara, az obroviczi fenyítő-ház udvara körben a cellákkal. Ugyanitt

a várta (a katona sétálója), Kufstein vára, a köralakú folyosóval és cellák rajzával, végül Munkács vár folyosója a cellákkal.

Ez az utóbbi közlés, mint a két első kiadás folytatása, teljessé teszi a *Fogságom naplójának* a szövegét.

A napló teljes kéziratát könyvalakban először *Alszegehy* Zsolt rendezte sajtó alá, *Kazinczy* halálának százados évfordulójára, 1931-ben. Ez a szöveg *Toldy* Ferenc az Akadémia könyvtárában őrzött másolatának kiadása. A kéziratot követően *Toldytól* a következő feljegyzés található: „Leírom Pesten, September 17-kén 1831 délben végezve az utolsó sorokat, *Kazinczy* saját kéziratából, mellyet még 1828 d eszt. tett le nálam, azt nyilatkoztatván, hogy tartsam meg, s ha az ő halála után úgy találom, hogy gyermekei ezen irómanyt meg tudják becsülni, adjam azoknak által.” A napló idegen nyelvű részeinek magyar fordítását *Alszegehy* a szövegközlés után, a jegyzetekben adja.

A *Fogságom naplójának* következő kiadása, *Geréb* László munkája. Ez 1948-ban, az Új Könyvtár 15. köteteként látott napvilágot. A szövegközlés előtt *Geréb* „A könyv szövege és anyaga” címmel a használt kéziratról is tudósít: „Mostani kiadásunk alapja *Kazinczy* kéziratának egy közel egykoru másolata, mely nemrégén Bihar megyében került elő... Kertész Dániel volt szíves felhasználásra átengedni.” Ez az egyetlen olyan kiadás, mely tartalmazza *Kazinczy* *Szirmay* Antal munkájához⁷ 1811-ben írt kiegészítéseit: *Jegyzések a magyar jakubinusok története históriájához*. Gyarapodása a kötetnek az is, hogy *Geréb* közli a *Pályám emlékezetének* „Harmadik könyv”-éből a *Kazinczy* fogságára vonatkozó szövegrészeket, kurzív szedéssel különbözteti meg ezeket az alapszövegtől. A rajzok helyett a szöveg között csak leírásukat kapjuk a megfelelő helyen, zárójelben, de a kötet végén megtaláljuk az eredeti rajzokról készült fotókópiákat. Az idegen szövegek fordítását és a jegyzeteket *Geréb* a lap alján helyezte el.

A teljes napló harmadik kiadását *Tolnai* Gábor rendezte sajtó alá 1951-ben. Ez a szöveg a *Toldy*-féle másolat újra-kiadása, melyet *Alszegehy* is használt. A szövegközlést *Tolnai* Gábor bevezető tanulmánya előzi meg. A kötet végén a sajtó alá rendező a kiadásra vonatkozó tudnivalókat jegyezte fel. Az idegen nyelvű szövegeket zárójelben követi a magyar fordítás.

A *Fogságom naplójának* autográf kéziratát ma nem ismerjük. Tudjuk, hogy 1869-ben még megvolt. Ekkor a *Vasárnapi Újság* a 7. számban, A *Martinovics*-pör 1795-ben című cikk -á-r- betűjelek alá rejtőzött írója feljegyezte, hogy *Milesz* Béla tiszafüredi ref. tanító kezében volt, aki „az egész kéziratot az eredetiből másolta le, a benne foglaltató rajzokkal együtt”. A nyomtatásban megjelent szövegek összevetése hozzávetőlegesen eldöntené, hogy hány szövegváltozatot kell nyilvántartanunk.

Kazinczy levelezése

Kazinczy levelezésének kiadására az első kísérlet — láttuk — az akadémiai kiadás keretében történt. *Bajza* és *Schedel* úgy kezdték meg a levelezés közzétételét, hogy *Kazinczy* *egy-egy* személyhez írt leveleit választották egy-egy kötet anyagául. Úgy látszik, azonban, hogy ez az eljárás

nem csupán módszertani tévedés volt, hanem egyszersmind pénzügyi megfontolásokból eredő kényszermegoldás is.

Kitűnik ez onnan, hogy a sajtó alá került első leveleskötet amely a *Kis* Jánoshoz intézett *Kazinczy*-leveleket tartalmazza, *Kis* Lajosnak, *Kis* János fiának anyagi támogatásával látott napvilágot. *Bajza* és *Schedel* a kötet „Előbeszéd”-ében köszönetet is mondtak nagylelkűségéért. A kötet ajánlása is *Kis* Lajosnak szól „a’ nemzeti nyelv és irodalom zaj nélkül de buzgó pártolójának.” Úgy látszik azonban a levelezéskötet még így sem hozta meg az Akadémiának ráfordított költségeit, mert különben az Akadémia aligha engedte volna át a következő leveleskötet kiadásának jogát *Kilián* Györgynek. Hiszen elhatározott szándéka volt a levelek kiadásának folytatása: „Ha az irodalom’ baráti kedvezőleg fogadandják *Kazinczy* Ferencz’ leveleit, nem fogunk késni a’ harmadik kötetet is mellybe a’ D. Szentgyörgyi Józsefhez írottak vannak szánva, sajtó alá bocsátani.” A *Kilián*-féle, 1845-ben megjelent kötet előszavában *Bajza* és *Schedel* már a kiadvány megjelenésének sikerétől tették függővé a többi *Kazinczy*-mű kiadását: „Ha a’ jelen kötet’ fogadtatása derék kiadónkat csak némileg fedezendi, módunk lesz egy újabb kötetben a’ közönséget a’ legérdekesbbel megörvendeztetni, mit a’ literaturának a’ nemben nyújthatni.” A jelek szerint azonban *Kilián* kísérlete sem hozta meg az üzleti sikert, mert további kötetek kiadására ez a kiadó sem vállalkozott. Mindössze az történt, hogy az utóbbi kiadvány 1857-ben utánnyomásban újra megjelent. *Kilián* azonban a címlapon vastag betűkkel felhívta olvasói figyelmét arra, hogy itt Olcsó Kiadás-ról van szó.

A *Kilián*-féle 1845. évi leveleskötetben, amely *Szentgyörgyi* Józsefhez, ifj. *Szilágyi* Sámuelhez, *Csokonai* Mihályhoz és *Ercsei* Dánielhez írt *Kazinczy*-leveleket tartalmaz, az ajánlás „Péczeley Józsefnek, József fiának, . . . a hazai tudományosság szerencsés emelőjének” szól. Feltételezhető, hogy ez alkalommal csakúgy, mint előbb *Kis* Lajos, *Péczeley* fia járult hozzá a kiadás költségeihez.

Ennek a kötetnek levelesanyagát is, mint a *Kis* Jánoshoz írottakat, a címzettek hagyatékából szerezték meg a szerkesztők, s az átengedésért az előszóban mondtak köszönetet: „A’ mit itt adunk, a’ *Csokonai* írásai közt talált eredetiekről van véve, ’s érettek *Gaal* László tbiró ur ritka előzékenységének vagyunk lekötelezve. Az ifj. *Szilágyi*hoz és *Ercsei*hez írottak *Ercsei* vejének *Sárváry* Jakab urnak, Pál fiának, köszönjük. A’ *Szentgyörgyi*hez intézettek, mik a’ kötet legnagyobb részét teszik, a’ miket egyenesen a’ levélvevő veje *Péczeley* József barátunk szívességéből adunk, és szinte az eredetiekből.” A leveleskötetek csak a *Kazinczy* által írott leveleket tartalmazták, a címzettek válaszait nem. A kiadók, talán a terjedelem miatt nem adták a teljes levelezést, hiszen abban sem voltak biztosak, hogy leveleket, mint különleges írásformát szívesen olvas-e a nagyközönség. Nem tudták, hogy vajon a *Kazinczy*-levelek magánjellegű közlései megnyerik-e az olvasók tetszését. Ezért írták az első kötet előszavába: „Lesznek, kik sok aprólékosság, különösen a’ levélíró és Családja egészségi ’s házi állapotjait illetők mellőzését fogják óhajtani.”

Bajza és *Schedel* nem készítettek szövegmagyarázó jegyzeteket a leveleskötethez, de a sajtó alá rendezés és szövegközlés módjáról beszámoltak.

A Kis Jánoshoz intézett *Kazinczy* y-levelek kiadásának előszavában olvassuk: „El kell mondanunk, hogy a’ levelek nem jöhettek ki egészen úgy mint óhajtottuk; de magunk részéről is történtek törlések, vagy nevek’ elburkolása, érdeketek iránti tekintet azt multhatatlanul parancsolni látszott.” A *Szentgyörgynek*, ifj. *Szilágyinak*, *Csokonainak* és *Ercseinek* írt levelek első, *Kilián*-féle előszavából viszont megtudjuk, hogy a szerkesztők megváltoztatták a sajtó alá rendezés szempontjait: „a’ mit adunk, kicsinyes hűséggel van adva egész a’ helyesírási ingatagságig, melly *Kazinczy*t gyakran meglepte. . . a’ közönség’ igényéhez idomított levél nélküli azon őszinteség’ zamatját ’s naivságot, melly, mihelyt a’ két barát tanu előtt kénytelen folytatni kölcsönös gondolatközlést, csakhamar elröppen.” *Bajza* és *Schedel* tehát a levélszövegek kétféle közlési módját is megpróbálták, de egyik sem szerezte meg a kívánt közönségsikert.

Az ekképpen félbehagyott *Kazinczy* levelezésre csak az 1859-es *Kazinczy*-év hívta fel ismét az Akadémia és a magyar társadalom figyelmét. Ennek a *Kazinczy*-ünnepségnek országos jelentőségéről az 1869. évi *Vasárnapi Újság* ismeretlen cikkírója így emlékezett meg: „a magyar nemzet, mint nemzet ülte meg *Kazinczy* születésének százados évfordulóját, mely 1849. után az első önérzetes, férfias lépés volt nyomasztó viszonyaink megváltoztatására. Aldozott ebben a nemzet a mult nemes küzdelmeinek, egy reformátor érdemeinek, s tüntetett a jelen ellen a jövő érdekében.”⁸ Ebben a lelkes hangulatban *Gyulai Pál* a kolozsvári 1859. évi ünnepségen mondott beszédében keserűen állapította meg, hogy *Kazinczy* összes művei és levelezése nincsen összegyűjtve hozzá méltó kiadásban.

A *Gyulai* szavain, és *Dessewffy* Emil Pesten elhangzott indítványán felkelésült írók a *Kazinczy* y-kiadványok költségeire közel ötvenezer forintos gyűjtéssel létrehozták a „*Kazinczy* y-alap”-ot.⁹ A *Kazinczy*-kiadások folytatására azonban még most sem kerülhetett sor. A *Kazinczy*-alap jelentős részét *Kazinczy* nehéz anyagi körülmények között élő családtagjainak segélyezésére kellett fordítani. Ebből a tőkéből vásárolták vissza *Kazinczy* széphalmi házáat és kertjét. A segélyezések és a széphalmi birtok rendbentartásának terhéért csak az 1870-es években szabadult fel a *Kazinczy* y-alap. Az Akadémia igazgató tanácsa csak 1877-ben gondolhatott újból a megszakadt *Kazinczy*-kiadás folytatására, illetve, a kiadást előkészítő munkák megindítására. 1884-ben végre anyagilag is lehetővé vált, hogy *Kazinczy* munkáit és levelezését az Akadémia az első kiadásnál teljesebben közrebocsássa. *Kazinczy* összes munkáinak kiadását a levelezéssel kezdték el, mert úgy gondolták, hogy a nagy író munkái legpontosabban a saját levelezéséből előkerült forrásanyaggal lesznek dokumentálhatók.

Mielőtt *Kazinczy* teljes levelezésének akadémiai kiadása megindult, még az 1859. évi jubileum lelkes hangulatában megjelent néhány részletkiadvány. *Kazinczy* Gábor *Kazinczy* unokaöccse, kiadványsorozatot akart indítani *Széphalom. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* címmel. A sorozatból azonban csak egy kötet jelent meg 1860-ban: *Kazinczy Ferenc levelezése Berzsenyi Dániellel*. A sorozaton kívül, de ugyancsak *Kazinczy* Gábor kiadásában jelent meg két leveles kötet: *Kazinczy Ferenc levelezése Kisfaludy Károllyal és ennek körével*. (Pest, 1860.) és *Gróf Dessewffy József bizalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel 1793—1831*. (Pest, 1860—1864. I—III kötet.)

Ugyancsak 1860-ban jelent meg *Gulyás Elek* sajtó alá rendezésében *Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc közti levelezés 1822-től 1831-ig*. *Gulyás Elek* bencés tanár természetesen elhalt rendfőnökének nevét emelte ki és írta elsőnek a címben. Mikor azonban *Abafi Lajos* ezt a kiadványt 1873-ban újra megjelentette, megfordította a címet: *Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor közti levelezés 1822-től 1831-ig*. Ez a második kiadás a címszöveg kivételével pontos mása az elsőnek. Jegyzetek egyik kiadáshoz sem készültek.

Zádor Gyula atyjának, *Zádor György*nek összes műveit akarta sajtó alá rendezni *Zádor György emlékezete* sorozatcím alatt. A több kötetre tervezett sorozat első és egyetlen, kötete a *Révai Testvérek* kiadásában 1886-ban jelent meg: *Zádor György levelezése Kazinczy Ferencszel 1823—1831*. címen.

Semmit sem tudunk a *Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálnak 1806—1816*. című, 1846-ban, Lipcsében F. W. Grunov kiadónál megjelent munka kiadásának körülményeiről.

A *Kazinczy*-levelezés teljes kiadása ennyi kisebb részlet megjelenése ellenére sem került le a napirendről. Az egész magyar társadalom nevében írta 1869-ben a *Vasárnapi Újság*: „Itt az idő, hogy a nemzet, s legelső sorban az Akadémia megemlékezzék róla s határozza el műveinek egy önálló, teljes kiadását. Ezt *Kazinczy* szelleme, irodalmunk jövője és saját becsületérzetünk követeli.” A cikk elsősorban a levelezés kiadását sürgette. Erre úgy vélte „*Toldy Ferenc* volna a legilletékesebb, ha ő meg nem volna annyira elfoglalva, hogy *Kazinczy* életét sem bírta kiadni 10 év alatt, daczára annak, hogy az Akadémia firmája alatt s előfizetési uton lön megkezdve kiadása.”

Az anyagi nehézségek elhárítása után az Akadémia végre 1884-ben hozzálátott a teljes levelezés kiadásának előmunkálataihoz. A „*Kazinczy-alap*” gondnoka, *Gyulai Pál* felügyelete mellett megbízták *Nagy Sándort* a Nemzeti Múzeumi Könyvtár könyvtárosát, *Kazinczy Ferenc* levelezésének összegyűjtésével, feldolgozásával és sajtó alá rendezésével. Három évig tartó gyűjtőmunka után azonban *Nagy Sándor* 1886. jún. 20-án váratlanul elhunyt. A nagy megbízatást még ez év szeptemberében *Váczy János* vette át. Ugyanekkor — mivel *Gyulai Pál* számos más szerkesztői és kiadói elfoglaltsága miatt lemondott a kiadás felügyeletéről — a kéziratok feldolgozásának irányítására a „*Kazinczy-alap*”-ból „*Kazinczy-Bizottság*” alakult. Ennek elnöke *Zichy Antal* volt, tagjai *Heinrich Gusztáv*, *Beöthy Zsolt* majd helyette 1889-től *Ballagi Aladár*. *Váczy János* a bizottság jegyzőjének tisztét töltötte be.

A *Kazinczy-Bizottság* az író kéziratait a *Bajza—Schedel*-féle két „osztály”-os tagolástól eltérően, három csoportba rendezte: 1. Eredeti művek. 2. Fordítások. 3. Levelezés csoportjába. Az eredeti művek gondozását *Beöthy Zsoltra*, a fordításokét *Heinrich Gusztávra*, a levelezését *Váczy Jánosra* bízták. *Heinrich Gusztáv*, *Beöthy Zsolt* és *Ballagi Aladár* azonban nem jutott hozzá *Kazinczy* műveinek sajtó alá rendezéséhez. Az Akadémia kiadói tervét csak *Váczy János* valósította meg.

*Váczy*¹⁰ közel harminc évig dolgozott *Kazinczy* levelezésének huszonegy vaskos kötetben közzétett tudományos, kritikai kiadásán. Már kora ifjúságától fogva élvezte a Magyar Tudományos Akadémia bizalmát 1886-ban, amikor az Akadémia a *Kazinczy* levelezés összegyűjtésével, tudományos

feldolgozásával és sajtó alá rendezésével megbízta, 27 éves volt. Az ő érdeme, hogy kidolgozta és megvalósította a levelezéskiadványoknak azóta is egyetlen helyes módszerét, a leveleknek szoros időrendbe rendezését.

Váczy munkája előtt csak egyetlen nagyobb terjedelmű írói levelezéskiadvány jelent meg, *Arany* János levelezése író barátaival *Arany* László sajtó alá rendezésében. Ezt a *Kazinczy*-levelezés megindítása előtti évben adták ki, 1889-ben. Ez a munka azonban intő példa lehetett *Váczy* Jánosnak arra, hogy *Arany* László eljárását a levelek levelező-társak szerinti csoportosítását ne kövesse.

A huszonegy kötetes levelezéskiadvány *Kazinczy* által írt és hozzá intézett, összesen 5393 db levelet közöl időrendben, 1763. febr. 16—1831. aug. 30-áig a félbenmaradt utolsó levélíg. *Váczy* csak a *Kazinczy* inspektorsága alatt írt hivatalos aktaszerű levelezést nem osztotta a baráti levelezés közé. — Ennek összegyűjtése és kiadása ma is előttünk álló feladat. *Kazinczy* levelezéséből 1890-től 1911-ig az 1897. év kivételével minden évben megjelent egy kötet. A kötetek egyenként legalább hatszáz lapra terjednek. A levelek szövegét minden kötetben hosszú bevezető tanulmány előzi meg: a feltárt levelezésanyag irodalomtörténeti értékelése. A levelek szövege után a jegyzetanyag következik, majd névmutató, végül a levelek mutatója, előbb időrendben, azután levélírók betűrendjében. Sajnos, nem tudjuk, hol lappang, vagy egyáltalában megvan-e még valahol *Váczy* óriási jegyzet-apparátusa, amelyet a kiadványsorozat feldolgozásához készített. Csak egy kis töredék található meg az Akadémiai Könyvtár kéziratárában. *Váczy*, ha csak lehetett, az autográf leveleket publikálta, s csak ezek hiányában közölt levélmásolatot vagy nyomtatásban megjelent szöveget. Minden levélszöveg után feltüntette, hol, melyik könyvtárban található a kézirat, vagy kinek a magántulajdonában van, s esetleg hol került már kiadásra.

Az óriási levelezés összegyűjtése mellett a szövegközlés módja is sok gondot okozott *Váczy*nak. Kiténik ez 1890. febr. 6-án *Szilády* Áronhoz írt leveléből: „A *Kazinczy* levelezésének 1. kisedett ivét van szerencsém ide mellékelve megküldeni s alázatosan kérni a Nagytiszteletű Urat: kegyeskedjék ezt főleg a kiállítás szempontjából bírálat alá venni s észrevételeit reá megtenni. Az orthographia az eredeti ugyan egészen: de ez alól a rövidítések kivételt képeznek. Hogy főleg a rövidítésekre nézve tájékozhasssa magát a Nagytiszteletű Ur: idecsatolok az első szedésből 2 levelet, amelyeknek a 11. és 16. lapját méltóztassék az idecsatolt egész iv megfelelő lapjaival összevetni. A különbség azonnal szembetűnik. Az egész levelezésben így óhajtanék eljárni, mert *Szilágyi* S., *Fraknoi*, *Fejérpataki* és *Nagy Gyula* uraknak is ez a véleménye. Apró rövidítést zárójellel megjelölni: szerintük egészen nevetséges eljárás. Kegyeskedjék a Nagytiszteletű Ur becses nézetét erre vonatkozólag is pár sorban velem közölni és ez ivet lehetőleg mennél előbb hozzám visszajuttatni.”¹¹

Váczy óriási erőfeszítést tett az országban szerteszét található *Kazinczy* levelek összegyűjtésére. Kiadványsorozata utolsó (21.) kötetének a bevezetéséből tudjuk meg, hol mindenütt, mely könyvtárakban, tudományos intézetekben és magánszemélyek gyűjteményében kutatott s tárt fel *Kazinczy*-leveleket. Amde bármily körültekintéssel végezte is kutatását feltáró munkája nem lehetett teljes. Ezzel ő maga is tisztában volt. Első kötetének elő-

szavában így utal e munkának beláthatatlanságára: „A Kazinczy-Bizottság ... minden lehető eszközt felhasznált hogy a kiadandó levelezést menrél teljesebbé tegye. Alig dicsekedhetünk vele, hogy gyűjteményünk így is igazán teljes volna. Kazinczy levelezését teljesen összegyűjteni, majdnem olyan lehetetlen, mint bármely nyelvnek teljes szótárát megírni.”

Igazá volt! Halála után kilenc év alatt 255 ismeretlen, illetve folyóiratokban, napilapokban szétszórtan publikált Kazinczy-levél került elő. Ezeket 1927-ben az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának felügyelete alatt egy kiegészítő, 22. kötetbe foglalva *Harsányi* István tanár, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvtárosa rendezte sajtó alá. Ebben a kötetben foglalt anyaggal a levelek száma 5648-ra emelkedett. A levelek sora 1764. dec. 3—1831. aug. 15-ig terjed. A feldolgozó munka közben előkerült újabb 10 levelet *Harsányi* a szövegközlés végéhez csatolta, folytatólagos sorszámozással.

A 22. kötet megjelenése óta elmúlt 32 év alatt újabb 281 ismeretlen, illetve periodikákban megjelent *Kazinczy*-levél került napvilágra. Ennek az anyagnak kiadása az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének irányítása mellett napjainkban történt meg. A levelek száma e kötettel 5933-ra növekedett. A legkorábbi levél 1782. jan. 3-i, a legkésőbbi 1831. jún. 19-i keltezésű. Mint *Harsányi* munkája, ez a kötet is követi *Váczy* János tudományos feldolgozási módját és rendszerezését.

Az évek hosszú folyamán megjelent levelezéskötetekre az egykorú szakfolyóiratok alig figyeltek fel; az *Irodalomtörténeti Közlemények* egyszer sem ismertette a nagy munkát, az *Egyetemes Philologiai Közöny* pedig csak négy alkalommal. Kötetenként csak az *Akadémiai Értesítő*ben jelentek meg róla szóló recenziók — többször magának *Váczy* Jánosnak tollából. Milyen különös, lehangoló tény: *Váczy* János évek, évtizedek munkájával mintaszerű levelezéskiadványt készített, s a Magyar Tudományos Akadémia tudósai között nem akadt senki, aki ezt a hatalmas opust méltatni kívánta volna a szerkesztőség időről időre magát a sajtó alá rendezőt volt kénytelen megszólaltatni.

Miután végigkísértük a *Kazinczy*-levelezés kiadásának viszontagságos hosszú útját, s fel tudjuk mérni a napjainkig megvalósult hatalmas program jelentőségét, — befejezésül nézzük meg, hogy mint vélekedett leveleinek kiadásáról annakidején maga *Kazinczy*. Ha idevágó megnyilatkozásait számbavesszük, azt látjuk, hogy sokféle aggály, ellenkezés élt benne a levelezéskiadás felmerült tervével szemben. A kiadásra biztatók egyike, *Döbrentei* Gábor 1822. júniusában ezekkel a szavakkal próbált hatni *Kazinczyra*: „Minden egyéb még nyomtatlan munkád kijöhet, barátom, haláloed után is, mert fenn maradó barátid közül valamelyik el fog járni azok kiadásában, megtenném azt péld. ok. én is készséggel, de levelezéseidet újra szükségképen végig kellett nézni még tekintened, most azokat még magadnak kell új rendbe hoznod... Neked valóban a' levél írásod könnyűsége, kelleme, ingere, új érdemeket fogja mutatni az Olvasó közönség előtt, 's örök vesztesége lesz Literaturánknak, ha ezen szíves kérésemet teljesíteni nem fogod.”¹² *Kazinczy* azonban igyekezett kitérni a feladat elől, 1822. jún. 18-án így felelt *Döbrentei*nek: „Barátom, én öregszem, 's sok el nem végzett dolog várja kevés időmet. Levelezőim csomójukat végig olvasni, arra nem marad időm;

feleleteim pedig nálam nincsenek-meg.” Utóbb mégis engedni akart a rábeszélésnek. *Kis* Jánosnak pár hónap múlva, október 25-én így írt: „Leveleink újra dolgozásához hozzá fogtam. Nehéz munka... melly sokat nem lehet elmondani nyomtatásban.” De évek múlva egyre határozottabbá vált a meggyőződése, hogy nem lehet levelezését kiadni. 1826. dec. 2-án *Döbrentéinek* így nyilatkozik: „Én nem szeretem a’ levelek kiadását, hanemha azok, a’ kik írták végig tekintik. Melly sok van amit barát barátnak mondhat; de nem minden Olvasónak. Kell e’ azt tudni Trattnernek, hogy nekem ellene panaszom volt? kell e’ azt a’ Tud. Gyűjt. Dolgozóinak tudni, hogy én némmel felvett darabot szemétnék nézek.” Néhány hét múlva 1827. februárjában Toldyhoz írt levelében már határozottabban tiltakozott a levelek kiadása ellen: „Arra intesz, hogy leveleimet adjam ki. Én pedig szeretném, ha írni nem tanultam volna meg, mint hogy azt lássam, mint trombitáltatik ki a’ publikumnak, a’ mit barátimnak írok, ’s bizalommal.” A kiadáshoz legfeljebb kihagyásokkal, törlésekkel járult volna hozzá: „Én elhiszem, hogy [leveleim] kiadása a’ publikumnak öröme lehet — írta ugyanakkor Toldynak — de akarnád-e Te, hogy leveleid úgy amint írtad, kiadassanak — híred nélkül — törlések nélkül?” Ilyen kétségek között, az élete vége felé járó *Kazinczy*tól természetesen nem lehetett várni egy levelezés-kiadvány megvalósítását. A feladat túlságosan nagy volt és túlságosan bonyolult ahhoz, hogy az akkori viszonyok között megoldható legyen.

Mégis a *Kazinczy*-hagyatéknak ez a legterjedelmesebb, legtöbb problémát magában rejtő része lett az egyetlen, amelynek tudományos értékű, kritikai jellegű kiadása megvalósult.

*

Szemlénknek végére értünk. A *Kazinczy*-kiadástörténetről adott körképünk — jól tudjuk — még hogy maga után kívánnivalókat. A kiadástörténet egészéhez hozzátartozott volna egy-egy kiadás társadalmi hátterének vagy üzleti szempontjainak feltárása is, továbbá annak a hatásnak bemutatása, amelyet az egyes kiadványok az olvasóközönségre tettek, vagyis a művek társadalmi visszhangjának vizsgálata is. Minderre azonban egyelőre nem térhettünk ki. Először az alapvetést akartuk elvégezni: a kiadástörténet külső tényeinek megismertetését. A belső történet feltárása további kutatásokat kíván s második lépcsője lehet a kiadástörténet programjának.

Kazinczy egyike a legelső s legnagyobb magyar bibliofilnek. Őmaga rendkívüli gondot fordított kiadványainak külső csínosságára, ízléses kiállítására. Művészi metszeteket is előszeretettel alkalmazott. Súlyos anyagi áldozatokat hozott azért, hogy a sajtó alá kerülő művei az esztétikai mértéket is megússák. Annyi kiadót látott között művei között még sincs egyetlenegy bibliofil kiadás sem. Az eddig megjelent könyvek kiállítása, külseje, belseje, feltűnően egyszerű, igénytelen. Az akadémiai kiadás papirosa foszlós, az *Abafi* kiadása török. *Kazinczy* arcképét csak egy-két kiadásban találjuk meg az előzéklapon. Egykorú metszetek, arcképek, *Kazinczy* háza, az író sajtó alá rendezésében megjelent munkák díszítményei stb. — hiányoznak *Kazinczy*-kiadványainkból, pedig képanyagunk bőven van. Talán a *Rexa*

Dezső sajtó alá rendezésében megjelent *Árnyékrajzolatok és Pestre* című munkák közelítik meg valamennyire a bibliofil kiadást. Az előbbit *Kazinczy* rajzai az utóbbit egykorú metszetek díszítik.

Mikor ezen Évkönyv sajtó alá rendezése már befejeződött, akkor jelent meg *Szaunder József Kazinczy Ferencz* válogatott művei című munkájában, a fellelhető legteljesebb szöveg közlésével a *Tövisek és Virágok*, a *Pályám emlékezete*, a *Fogságom naplója*, a *Magyarországi utak* és az *Erdélyi levelek*.

Jegyzetek

1. A beszámoló teljes szövege: *Kazinczy Ferencz Eredeti poetai munkái* (Buda, 1836) előszavában V—IX. l.
2. U. a. IX—X. l.
3. *Lev.* XXI. k. 521—522. l.
4. Minden „könyv”-höz külön-külön írt jegyzetek
5. *Irod. tört. Közl.* 1943. 160—161. l.
6. Erről a kiadásról írt recenziót ld. *Irod. tört. Közl.* 1956. 4. sz. 507—509. l.
7. *Szirmay Antal: Magyar jakobinusok története históriájához.*
8. *Kazinczy Ferencz 110-dik születésnapjára.*
9. *Lev.* I. k. VIII. l.
10. Emlékezünk meg itt most arról is, hogy 1959-ben volt *Váczy János* (1859—1918) születésének századik évfordulója. Helyezzük sírjára a megbecsülés koszorúját *Sebestyén Gyula*, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának szavaival, aki e lelkes *Kazinczy*-kutató munkájának irodalomtörténeti jelentőségét ezekkel a szavakkal összegezte: „Bármikor is következzenek el azok az idők, a melyben Kazinczy korának irodalomtörténeti épülete elkészül, azt már most pontosan megállapíthatjuk, hogy a tudománynak hozzá felhasznált hatalmas faragott kövein mindig rajta találhatók lesznek Váczy János mesterjegyei.” (*Sebestyén Gyula I. tag beszéde Váczy János I. tag ravatalánál, 1918. aug. 3-án.* — *Akad. Ért.* 1918. XXIX. k. 423—424. l.)
11. *Szilády Áron* levelezése. MT Akadémia kéziratára. MTAK 685/1952.
12. *Kazinczy* levelezéséből kiragadott idézeteket ld. *Váczy* kiadványában.

Kossuth Lajos publicisztikai munkássága az emigrációban

DEZSÉNYI BÉLA

Irodalomtörténetünk adósságai között a kirívóbbak közé tartozik a XIX. század publicisztikai irodalmának feldolgozása. A század legnagyobb publicistája kétségtelenül *Kossuth* Lajos. Attól a perctől kezdve, hogy a magyar közéletben először hallatta szavát, úgyszólván egyetlen nap sem telt el anélkül, hogy egyre biztosabbá, egyre konkrétábbá forró politikai gondolatát ne állította volna teljes erejével a magyar társadalom átalakításáért, a gyarmati függőség változó formáinak megszüntetéséért folyó mozgalom szolgálatába. Meggyőződése szerint az agitáció az emberi értelem legegységesebb megnyilatkozása, egyéneknél és nemzeteknél egyaránt az élet feltétele. Az agitáció legszélesebb tere pedig a század polgári ideológiájának a feudalizmus korához képest formájában, megjelenésében is új terjesztő eszköze, az időszakai sajtó.

Kossuth a politikai hírlapírás első tudatos magyar mestere. Irodalmunk számára a cikkformát és a cikkstílust ő alkotta meg. Természetesen nem előzmények nélkül és különösen nem függetlenül a kor társadalmi-gazdasági viszonyaitól — ellenkezőleg, az újsággal folytatott agitáció az egykorú társadalmi mozgalom lényeges tényezője. Az, hogy *Kossuth* nemcsak az osztrák bürokráciával, de az elmaradott feudális gondolkodásmóddal és a liberális-reformer *Széchenyivel* szemben is diadalra vitte a sajtó jogát a napi politikai kérdésekkel szemben való állásfoglalásra — egyben a sajtó felszabadítását, vele a polgári reformkövetelmények egyik lényeges pontjának megvalósítását jelentette Magyarország számára.

Kossuth első kéziratosaiban mások beszédeit terjesztette, azoknak keltett visszhangot a közvéleményben, majd a *Pesti Hírlapban* saját reformprogramját dolgozta ki és vitte bele a köztudatba tolla erejével és szavai igazságaival leküzdve a kormány és a kiváltságaikhoz ragaszkodó nagybirtokosok ellenállását, s így most már a tömegek tulajdonává vált gondolatból cselekvő erő lett. A forradalom kitört s azt ismét ő vitte tovább a mögéje sorakozó, őt magát is siettető radikális erők segítségével — ezeket az erőket végül a *Kossuth Hírlapja* sorakoztatta fel a nemzeti függetlenség védelmére. A függetlenségi harc közepette a sajtó *Kossuth* kezében mindig hatásos fegyver volt s csak a debreceni pártharcok tompították az élet. A szabadságharc elvesztése *Kossuth* számára pillanatnyi szünetet sem jelent a küzdelemben: 1849 szeptemberében már íróasztala mellett találjuk s tolla csak utolsó nagyinak szánt publicisztikai műve, az *Iratok* alkotása közben hullik ki kezéből.

Kossuth és a sajtó az emigrációban — ezt az óriási témát részletesen bemutatni ma még nem tudjuk. Az anyag első feltárása és pusztá filológiai rendszerezése is hiányzik. Az *Iratok* kiadása *Kossuth* halála után méltatlan kezekbe került és sokszor akadály inkább, mint segítség — az elmúlt években örvendetesen megindult forráskiadványok a Magyar Történelmi Társulat kiadásában még csak 1849-ig értek el, sőt még az 1848 előtti *Kossuth*-iratokból is sok a pótolnivaló. Ezért csupán az anyag feldolgozásának sajtótörténeti, publicisztikai szempontjaira utalunk az itt következő rövid összefoglalásban. De ez az előzetes rendszerezés *Kossuth* emigrációs sajtótevékenységének részletes feltárásához — véleményünk szerint — segítséget fog nyújtani, amellet, pedig a jelen pillanat számára mégis csak az eddig teljesen hiányzó összefoglaló értékelést kísérli meg.

Az emigrációban *Kossuth*, ha napirenden akarta tartani a magyar függetlenség kivívásának kérdését, kénytelen volt minden Ausztria-ellenes erő szövetségét keresni, tekintet nélkül arra, hogy demokratikus vagy reakciós erőről volt-e szó.¹ Ez a helyzet *Kossuth* általános emigrációs sajtópolitikájában is. Saját lapot külföldön nem alapít — az európai forradalmi mozgalmak többi vezetőinek orgánumaiban sem vállal soha vezető részt; politikai kapcsolatainak „exigenciái” szerint dönti el, hogy hová ír, vagy hová irat munkatársaival, kiknek egész sorát mozgósítja sajtótevékenységre. Csalódása az olasz felszabadító háborúhoz fűzött reményekben és III. *Napoleonban*, felismerteti vele, hogy a Nyugat nem érti küzdelmét Ausztriával szemben — de azt is, hogy elszigetelődik a hazai talajtól, s a függetlenség zászlaját a felső osztályok cserben hagyják:² Magyarország felé fordul s megindítja harcát a kiegyezés ellen. Az első korszak publicisztikai alkotásának formája az önmaga által írt, vagy sugalmazott, vagy kiadott beszédeiből létrejött cikk, a másodiké a nyílt levél. Végül a harmadik korszakban az *Iratok* megkezdésével még egy utolsó formát keres arra, hogy a nemzetet visszatartsa az úton, amelyet katasztrofálisnak lát. Emigrációs sajtótevékenységét tehát három részre kell osztanunk.

Publicisztikai siker és balsiker Nyugaton

A *Batthyány*-kormány a külföld tájékoztatására éppúgy nem fektetett súlyt, mint a kialakuló belső, haladó közvéleményére. A francia külügyminiszter a magyarokat katolikus szlávoknak tartotta, egy átlagos intelligenciájú angolnak hosszabb tanulmányra és kitartó olvasásra volt szüksége, hogy megérthesse a magyar ügyet.³ Bizonyára *Kossuth*nak köszönhető, hogy *Pulszky* szubvenciót kapott legalább a bécsi sajtó informálása céljából;⁴ *Kossuth*hoz küldte *Lamartine* 1848 nyarán *Mandl* Lajost, aki a párizsi *Nationalban* cikket írt Magyarországról.⁵

1848 november 22-én *Szarvady* Frigyes, későbbi nyugati sajtótevékenységében mozgékony munkatársa, *Kossuth*tól sürgeti, hogy legalább hetenként futárt küldjön Ratiborig, vagy Frankfurtig, „mert különben az egész európai Journalistica elleneink kezeiben marad”, pedig több újság készséggel agitálna mellettünk, az *Allgemeine Oderzeitung* talán még a futárt is fizetné. „Ha elnök ur Európának felettei itéletét hallaná, bátorsága és reményei százszorosítva volnának.”⁶ *Kossuth* látta el utasításokkal a külföldre

utazó *Szalayt*, *Pázmándyt*, *Telekit* és *Pulszkyt*. Az utóbbiak 1848 decemberében kezdték el cikkek elhelyezését a sajtóban,⁷ ők gondoskodtak a függetlenségi nyilatkozat széles körökben való elterjesztéséről. *Pulszky* azonban már határozottan a polgárság, a „középosztály” megnyerésére fektette a fősúlyt, a chartistákkal nem keresett kapcsolatot. Ezzel a magyar emigráció későbbi sajtópropagandájának iránya eleve meg volt határozva az angol és francia forradalomellenes uralkodóosztály felé.⁸ *Marx* az 1849 utáni *Kossuthban* és társaiban ezért már nem a proletariátus és a polgári-demokratikus forradalom szövetségeseit látta, hanem a kispolgári demokrácia táborát szaporító emigránsokat.⁹

Kossuth emigrációs publicisztikájának kezdete tehát közvetlenül kapcsolódik negyvennyolchoz. Első megnyilatkozása a híres „viddini levél”, amely 1849 szeptember 12-ről van keltezve. Tehát alig egy hónappal Világos után írta *Kossuth*, amikor Komárom még védte magát, a szabadságharc nem veszett el egészen. Leleplezi benne *Görgeit*, mint árulót, értekezletet javasol a nagyhatalmak között, amelyen a magyar ügyön kívül a török, német és római kérdést is rendeznék. Nyomatékosan hangoztatja, hogy Magyarország meghódítása még nincs befejezve, azon kell lenni, hogy „nemzetünk számára a státus életnek valamely eleme megmentessék.” Angliával meg kell értetni, hogy Ausztria is megbukott: a cári intervenció megmutatta, hogy mint hatalmi tényező a nyugat számára értéktelen.

A viddini levelet egy angol újságíróval hozzák kapcsolatba, aki szeptemberben érkezett *Kossuth* első számúzetési helyére *Thomson* álnéven, igazi neve *Henningsen* Frigyes Károly. *Henningsen* titokzatos körülmények között jött, *Pulszkytól* és *Telekitől* hozott leveleket *Kossuth* számára és ezeket a csizmája talpából fejtette ki... Mégsem valószínű, hogy *Henningsen* győzte volna meg *Kossuthot* arról, hogy a harcot folytatni kell, *Kossuth* nem is akarta azt abbahagyni, a viddini levéllel egyidejűleg kitartásra hívta fel Komárom védőit —, de az általa hozott hírek hozzájárulhattak *Kossuth* új agitációs tervének kibontakozásához. És bizonyos, hogy a *Henningsen*-nel¹⁰ folytatott tárgyalások alapozták meg *Kossuth* emigrációs publicisztikájának angol orientációját. Következő nagyhatású riadóját, amelyben az ellen tiltakozik, hogy a törökök az izlámra való áttérésre akarják kényszeríteni a menekülteket, *Kossuth* már egyenesen *Palmerston*hoz intézi.¹¹ *Maxzinivel*, az olasz forradalmárral csak vonakodva veszi fel az érintkezést; igaz, hogy vele, és *Teleki* Lászlóval közli először konföderációs tervének első fogalmazását, de az utóbbit figyelmezteti, hogy csak akkor juttassa el a hírlapokhoz, ha „a diplomácia útján célzott érnem nem remélhetünk.” A diplomácián pedig ismét *Henningsennek* és *Pulszky*nek londoni tárgyalásai értendők, amelyek sikertelenek maradnak. *Kossuth* angol támogatással szabadul ki végül kizsiai fogságából — amerikai hadihajón.¹²

Kossuth tehát nem a sybillai könyvekkel kezében áll a nyugati közvélemény elé — mint egykor a magyar arisztokrácia elé — nem mondja, hogy ha nem kellett magyar függetlenség, most eljön a világorradalom. És mégis, tudatában van, hogy a függetlenségi harcot ebben az új formában is a népért vívja: *Makk* József tüzérezredes már Kiutahiába hírt hozott neki a nép hangulatáról, iránta való ragaszkodásáról s *Makkot* megbízatással, parancsokkal ellátva küldi vissza.¹³ A Mississippi fregatt fedélzetéről,

majd Marseilleből s végül Londonból kiáltványokat intéz a magyar néphez: tudatja kiszabadulását, ígéri, hogy most már tettek következnek, felállította a láthatatlan kormányt, amely győzni fog, azzal a segítséggel, amit nyugaton fog szerezni. „A magyar nemzet szabadsága és függetlensége a világszabadság egyik nélkülözhetetlen sarkkövének van elismerve.” A szabad nemzetek mellénk állnak. „Éljen a független Magyar Közvélemény.”¹⁴

A független népi közvéleményhez fordul, amikor *Napoleon* kormánya megakadályozza, hogy Marseilleben partraszálljon és szárazföldön folytassa útját. A haladó sajtónál keres védelmet, cikke a *Le Peuple* című szélsőbaloldali francia lapban jelenik meg.¹⁵ Angliába megérkezve azonban, Southamptonban már *Cobden* pohárköszöntőjére mondja el első nagy beszédét, amellyel népszerűségét az angolszász világban megalapozza. A munkásság képviselőjének, a chartista Thornton *Hunt*nak meghívását elutasítja, de mikor végül a Copenhagen Fieldsen mégis beszédet mond a munkásság előtt, óriási tömeg hallgatja meg.¹⁶ A sajtó egyhangúan ünnepelte, úgyszólván csak a *Times* volt következetesen ellene: az ünneplő menetben mindig ott is járt egy ember *Kossuth* kocsija előtt, aki a *Times*t ünnepélyesen elégette.¹⁷ De a *Times* és néhány társa képviselték a hivatalos Angliát, amely a közvélemény-nyel szemben *Kossuth* és a magyar függetlenség ellensége maradt.¹⁸

Cobden hatására a be nem avatkozás elve alapján akart *Kossuth* Amerikában olyan szövetséget létrehozni, amely a despotikus hatalmakat is semleges-ségre kényszerítse a kis nemzetekkel szemben. Az amerikai pártpolitika azonban a küszöbönálló elnökválasztással volt elfoglalva és így nem sikerült eredményt elérnie. A parlamentben fogadása körül heves vita bontakozott ki, amelyben a demokrata párt egyik alvezére szenvedélyesen foglalt állást mellette: „Ne játszunk a néppel, *Kossuth* az ajtónk előtt áll és ha nem fogadjuk őt, a nép veszi majd kezébe az ügyet.”¹⁹ Végül azonban az Egyesült Államok elnöke csak néhány hideg szóval válaszolt hosszú beszédére. Csak a szólás-, munka- és ingatlanszerzési szabadságért küzdő free-soilerek és a két nagy párt soraiból vegyesen csoportosuló abolicionisták — a rabszolgotartás ellenségei — tartottak ki következetesen mellette.²⁰

Annál nagyobb szeretettel ünnepelte az amerikai nép s ennek az ünneplésnek maradandó nyomai maradtak az amerikai sajtóban és irodalomban. Amikor Ohioba érkezett, a nép küldöttségeinek vezetője e szavakkal üdvözölte: „üdvözetet hozunk Önnek, de nem a törvényhozás, vagy a közigazgatás, hanem azok mesterei, a nép részéről.”²¹ Az újságok és folyóiratok nem fogytak ki a *Kossuth*tal foglalkozó cikkekből. 110 könyvet és füzetet írtak róla, mintegy 400 könyvben foglalkoztak vele bővebben, 160 folyóiratban több ezer cikkben és tanulmányban méltatták részletesen és 153 verset írtak hozzá.²² Már megérkezésének napján a függetlenségi harcról szóló brosrúkat árulták a rikkancsok.²³ A nagy példányszámú, szenzációt kedvelő polgári sajtó ekkor kezdett terjedni Amerikában: az első feltűnő címbetűk *Kossuth*tal foglalkoztak; ilyen arányokban csak a rabszolgaháború mozgatta meg Amerikában újra a sajtót 10 évvel később. Amit otthon egyetlen újságban tett *Kossuth*, azt a fejlett nyugati technika és az iskolázottabb közvélemény ezerszeresen visszhangozta. Szónoklati és publicisztikai iskolát teremtett a messze nyugaton; ha akarta volna, világszerte híres újságíró

lehetett volna. Hogy ezt a lehetőséget még csak meg sem fontolta, az éppoly csattanó bizonyíték a *Kossuth* egyéni érdekeinek előtérbe állításáról még ma is terjesztett rágalmak ellen, mint az, hogy az amerikai gyűjtésekből származó és személy szerint neki felajánlott közel százezer dollárról az utolsó fillérig elszámolt. Ő hazájának akart dolgozni, s így kevés megfogható eredménnyel tért vissza Amerikából. Viszont a népek politikai köztudatában felkeltette az érdeklődést hazánk iránt. Publicisztikája pedig gazdagodott azzal, hogy most már nemzetközi távlatokba helyezte a magyar ügyet: ezután a különböző népek szabadságmozgalmaiban nem csupán analógiát látott, mint negyvennyolc előtt, hanem szoros összefüggést.

Londonba visszatérve *Kossuth* eleinte a keleti háborúhoz fűzött új reményeket: cikkek és gyűlési beszédek hosszú sorozatában bizonyítja a keleti háború elhibázott voltát, az angol haderő szégyenletes szerepét; szolgálékussággal vádolja az angol politikát Ausztria iránt. Egyedül 1854-ben hét különböző helyen tartott beszédeket s a legtöbb helyen egynél többet. A beszédeket egész terjedelmükben hozták az angol és skót lapok, sőt füzet formájában is kiadták, némelyiket francia fordításban is.²⁴

1855-ben — anyagi okokból is — szoros munkatársi viszonyt vállalt előbb a *Sunday Times*, majd az *Atlas* c. hetilapnál; ugyanakkor azonban felkereste cikkeivel a Jersey-szigeten élő magyar és francia száműzöttek *L'Homme* c. lapját, továbbá a *Democrat and Labour Advocate* c. angol munkáslapot és a new yorki *Independent* c. újságot is.²⁵ De a cikkírással nem volt mindig egyforma sikere: az *Atlas* példányszáma nem emelkedett *Kossuth* dolgozatai folytán olyan mértékben, mint ahogy azt a kiadóval kötött szerződés idején várták; ezért a következő években nyilvános előadásokat tartott Anglia és Skócia mintegy 35 városában; összes előadásainak száma megközelítette a hetvenet.²⁶ Előadásait történeti alapra fektette, széles elvi szempontokat vetett fel, egyre leplezetlenebbül agitált Ausztria ellen a negyvennyolcas forradalmak eszméiért.

1859-ben a francia—osztrák háború ismét a közvetlen célra törő agitációt helyezi előtérbe: *Kossuth* reményt lát Magyarország felszabadítására s ez a remény készíti arra, hogy a szabadság ellenségével, III. *Napoleonnal* szövetkezzék. Persze *Kossuth* nem is *Napoleonban*, hanem az osztrák ígát lerázni készülő Olaszországban látja azt az erőt, amely a magyar szabadság kivívásában szövetségese lehet. Innen magyarázható, hogy teljes erejével veti bele magát a diplomáciai, majd a csatatérre vezető küzdelembe. 1853-ben még rossznéven vette *Maxzimiltől*, hogy felhasználta egy proklamációját, amelyet még Kiutahiából küldött neki az olaszországi osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák fellázítására²⁷ — most már egymásután bocsátja ki felhívásait a magyar katonákhoz, *Teleki* és *Klapka* részvételével megalapítja a Magyar Nemzeti Igazgatóságot és szervezi a piemonti magyar légiót. Innen kezdődik együttműködése *Cavourral*. *Kossuth* olaszországi agitációjának súlyponti helyet tulajdonít emigrációs tevékenységében; a hirtelen megkötött villafrancai béke sem veszi el kedvét s az olasz föld további felszabadításától várja hazája sorának jobbrafordulását is. Lakhelyét a béke megkötése után teszi át Turinba — előbb még Londonban végrehajtja *Napoleon*nak tett ígéretét: megbuktatja a *Derby*-kormányt s ezáltal biztosítja Anglia semlegességét a konfliktusban.²⁸ Ennek a célnak érdekében egy sor népgyűlésen tart beszé-

deket; beszédeiből kidomborodik Bécs éles elítélése: nem sokat válogatott a szavakban és úgyszólván felőrölte az osztrák monarchia eddigi tekintélyét. Ezek a beszédek gyökerezteték meg Nyugaton először azt az osztrák-gyűlöletet, amely — a kormányok politikája ellenére — egész az első világháborúig eleven maradt a közvéleményben.²⁹ Ennek a hatalomnak sem nemzetisége, sem hazája nincs; „ez egyszerűen család, uralkodóház, a Habsburgok háza” mondja. „Az, amit Ausztriának neveznek, egy ficticius hatalom, mely a nagyhatalmi állásnak csak külszíneivel bír; fa, mely csak kéregből áll, belül üres.”

A békekötés után *Kossuth* ezt az agitációt még jobban kiélezte. Az olasz felszabadító mozgalmakba vetett további reményei is meghíúsultak ugyan a kelet felől tervezett titkos fegyverszállítás leleplezése, *Teleki* László elfogása és a londoni bankpör miatt — mindez azonban csak újabb alapot adott az agitációra. A bankjegy-ügyben angol barátja *Toulmin Smith* neve alatt jelent meg a *Kossuth* által sugalmazott nyílt levél. A 3000 példányban kiadott röpirat, kihasználva az októberi diploma által teremtett helyzetet, neveltségessé teszi az uralkodót, aki csak most akarja elismertetni a magyarokkal királyi címét — és mégis mint magyar király emel vádat az angol bíróság előtt *Kossuth* ellen.³⁰

*Kossuth*nak ekkor már fejlett propagandaszervezet állt rendelkezésére, amely az egész európai sajtót ellátta magyar vonatkozású anyaggal. *Szarvady* Párizsból, *Jósika* és *Horn* Ede Büsszelből tájékoztatják a német és francia lapokat, Londonban *Pulszky* folytatja angol barátai segítségével ugyanezt a tevékenységet. *Kossuth* részletesen ki is fejt, hogy miért tartja az agitációnak ezt a szervezetét helyesebbnek, mint ha egy külön lapot alapítanának a magyar célok propagálására.³¹

„Én abban a nézetben voltam, hogy ha egy közlönyünk volna is, azzal még nem igen remélhetnők a magyar ügyet a külföldi sajtóban az égető európai kérdések közé iktatni. Erre az kell, hogy az európai napi sajtó minél szélesebb körben foglalatoskodjék ügyünkkel; hogy a magyar dolgok az európai hírlapirodalomban úgyszólván állandó rovatot képezzenek s az otthoni állapotnak és a nemzet hangulatára világot vető tényeknek Európaszerte helyes irányban ismertetésével a közfigyelem annyira felébresztessék, miszerint a lapok vezetői indíttatva találják magukat a magyar ügyet önálló megvitatás tárgyává tenni. Csak ily módon gondoltam ügyünket az európai napi-kérdések közé akként iktathatónak, hogy a világ közvéleménye törekvéseinkkel összhangzó irányban nyilatkozzék. Hogy mi, magyar emigránsok, kik a tervezgetett közlönybe íránk, miként érzünk, miként gondolkozunk? — azt tudja az egész világ, s ha tudta volna, hogy a Magyarország felől szóló közlések tőlünk jönnek, nem keltenének annyi figyelmet, mert aspirációink által egyoldalulag befolyásoltnak tekintetnének. Sokkal czélszerűbbnek véltem a sajtó-működést akként rendszeresíteni, hogy annak vezetése egy kézben legyen, még pedig a continensen összpontosítva. Ezt a központot az otthoniak lássák el adatokkal; a vállalat vezére ezeket részint maga dolgozza fel, részint szolgáltatassa ki felhasználás végett, különböző helyeken kiszemelendő dolgozó-társainak.”

Az egész szervezetet *Kossuth* látja el az irányelvekkel, közvetlen vezetése *Jósika* kezében van, „aki a feladatot nem tekinti sine curának”. 1859. novem-

ber 1-től 1860 áprilisáig 30 hosszú cikket jelentetett meg, de volt még „10 vagy 12, melyeket más lapok az én műhelyemből indult cikkek után merítették”.³² A brüsszeli iroda a hazával állandó kapcsolatot tart, Magyarország felé is továbbít híreket. Az októberi diploma kibocsátása adja meg *Kossuth* számára a jelt az élénkebb otthoni tevékenységre; a külföldi lapokban gondosan elterjeszti, hogy a tervezett megegyezést Magyarország nem fogja elfogadni.³² A kiegyezés elleni harc már 1860-ban megkezdődik; a német—osztrák háború, meg a lengyel felkelés már másodrendű jelentőségű *Kossuth* publicisztikája szempontjából: a középpontba a *Deák* ellen vívott küzdelem kerül.

A kiegyezés ellen

A 67-es kiegyezés az akkori Európa osztaleyerőviszonyai közt elkerülhetetlen volt, „azokat a kérdéseket, amelyeket *alulról*, forradalmi-népi erőkkal nem lehetett megoldani, megoldották *felülről*, az abszolutizmus és a burzsoázia paktuma útján”.³⁴ *Kossuth* a kiegyezés tervével a dunai konföderáció tervét szegezte szembe, amely a kelet-európai népek együtt élésének kétségtelenül leghaladóbb programja volt, de a hatvanas évek társadalmi feltételei között megvalósítása nem sikerülhetett.

A konföderáció tervének története még a szabadságharc idejére nyúlik vissza. A *Marcius Tizenötödike* már 1849. március 6-án le akarja fektetni egy föderális republika alapjait³⁵ és 1849. július 14-én a forradalmi kormánynak *Bálcscsival* és *Bolliackal* kötött megegyezésében benne van a konföderáció csírája. *Kossuth* 1851-ben már megküldte a tervezett államszövetség alkotmánytervezetét *Mazzininak* és *Telekinak*.³⁶ 1862-ben *Canini* olasz publicista *Kossuth*-tal való beszélgetés alapján írásba foglalta *Kossuth* véleményét a tervről; a kéziratot *Kossuth* megküldte *Helfy* Ignácnak is azzal, hogy *Alleanza* címmel Milánóban kiadott lapjában részletekben ismertesse a terv elgondolását. *Helfy* tévedésből az egész kéziratot közölte, amit később *Kossuth* rosszalt, mert jól látta, hogy Magyarországon éles ellenállást fog kelteni azokban, akik Ausztriával szeretnének megegyezni. A tervet nem tagadta meg, csak nyilvánosságra hozatalát nem tartotta helyesnek az adott körülmények között.³⁷ Mint publicista, jól érezte, hogy a terv befogadására sem a hazai, sem a nyugati közvélemény nem érett még meg; mint államférfi azonban teljes egészében fenntartotta a tervet, amely természetesen következménye a függetlenségi nyilatkozatnak, a magyar függetlenség továbbfejlesztése, a kelet-európai népek szabad együttélésének alapja, szemben az abszolutizmussal.

Kossuth az októberi diploma kiadásától kezdve — noha tovább folytatja diplomáciai akcióját az olaszországi és lengyelországi mozgalmakkal meg a német—osztrák konfliktussal kapcsolatban — egyre nagyobb mértékben fordul a hazai viszonyok felé és előre látja az elkövetkező publicisztikai küzdelmet a megegyezés híveivel szemben. Az eddigi általános osztrák-ellenes propagandával ellentétben az osztrák—magyar kiegyezést helyezi nyugati agitációja súlypontjába is. És különösen fontos, hogy míg a külföldön saját sajtóorgánumot sohasem alapított, most szükségesnek tartja, hogy az otthon meginduló küzdelemnek sajtója is legyen. Már egy 1862. január 1-én

Jósikán keresztül Magyarországra küldött üzenetében különösen lelkére köti barátainak a *titkos sajtót*. „Ennek okvetlenül lennie kell: működni placardokkal, röplevelekkel. . . Velencébe négy óraker reggel érkezett Ferenc József és öt óraker már tele voltak a falak placardokkal, melyek irányt adtak a népnek, hogy miként viselje magát.” Oroszország példáját hozza fel, ahol „hirlapot is nyomat a forradalmi párt titkos sajtóval, mit szétküldöz az egész birodalomban s még a császár asztalára is odajátssza. . .” „Ha a közélet el van nyomva, titkos sajtóval kell ébrentartani a hitet, a reményt; a hon-szeretetet s megfélemlíteni a hallgatás által elbizakodott gazokat.”³⁸

1866 októberében illegális folyóiratot tervez, amelyet Olaszországban nyomtatnak majd, de a hazában terjesztik és „magán kell, hogy hordozza a titkos sajtóból kikerülő nyomtatványok színét”. November végén fia, *Kossuth* Ferenc, megtervezi a folyóirat címfejét: babérkoszorúban ez a dátum: „1849 április 14”, felette „resurgam” jelszó. A folyóirat címe „*Negyenkilenc*” — ez pontosan kifejezi programját is. Mottója *Petőfi*-idézet: „De miért tűr a megfiaságnak népe?” Az első szám valószínűleg decemberben jelenik meg, „manifesztum”-mal és „proklamáció”-val kezdődik; a következő számok tartalmára következtethetünk abból, hogy *Kossuth* a *Pragmatica sanctio*-ról folytat forrástanulmányokat.³⁹ Az általunk ismert egyetlen 4—5. összevont szám⁴⁰ valószínűleg az utolsó: a lap végén Szerkesztői jelentést olvasunk, amely szerint, „ha folytatódik”, ezentúl nem havonta, hanem csak „időhöz nem kötött alkalmi kiadásban fog megjelenni”. Az egész szám egyetlen cikket közöl — nyilván *Kossuth* tollából — *Magyarország sirásói* címmel, amely a kiegyezés veszélyeire való figyelmeztetés mellett az ellene folytatandó küzdelem módjaira is tanácsot ad: elsősorban a megyei autonómia érintetlen fenntartását kell követelni, azonkívül a nemzet nagyszámú nyilatkozatban adjon hangot tiltakozásának: „ha ezen nyilatkozat által a nemzet alapot nyújt érdekeinek a világpolitikában előmozdítására, talán még meg lehet a hazát menteni. Ha nem, nem.”

A *Negyenkilenc* „Debrecen” fiktív megjelenési hellyel van jelölve.

Kossuth illegális újságja tehát elakadt; de tudomást kell vennünk róla egyrészt, mert bizonyítja, hogy *Kossuth* nem a híres *Cassandra*-levéllel kezdte meg a küzdelmet *Deák* ellen, hanem már 1866 decembere óta az országon belül is agitált ellene, másrészt, mert a lap megszűnése miatt volt kénytelen a későbbiek folyamán pesti segítőtársaira bízni a küzdelmet, akiket csak nyílt leveleivel támogathatott, tehát nem összpontosított agitációval, amit a saját lap jelentett volna. Persze az ilyen összpontosított agitációhoz az kellett volna, hogy *Kossuth* maga is hazatérjen s ez addig, míg a kiegyezés ellen harcolni lehetett, nem volt egészen elképzelhetetlen, csak az 1867-i XII. t.c. elfogadása után.

Ilyen előzmények után jelent meg az első *Nyílt levél Deák Ferenchez a Magyar Újság* 1867. május 26-i számában. Átveszi majdnem minden hírlap, sőt különlenyomatban is megjelenik s több, mint 50 000 példány kel el belőle. „A tömeg, mely eddig csak azért nyugodott bele a dolgok menetébe, mert az hitte, hogy *Deák* Ferenc ügye azonos azon ügygel, melyet a nép *Kossuth* Lajos nevével hoz kapcsolatba. . . aligha meg nem fogja lepni magaviseletével az osztrák—magyar párt férfait”, akik *Kossuth* levele előtt

azt hitték, hogy kényük-kedvük szerint rendelkezhetnek a nemzet sorsával — írja a *Magyar Újság* június 8-i vezércikkében.

És valóban ez a célja *Kossuth* első, majd az azt követő valamennyi többi levelének: a nép figyelmét felhívni arra a kompromisszumra, amelynek árát *Kossuth* meggyőződése szerint ő, a nép, fogja megadni. A kifejlődő párbeszédnek most már nem csak két szereplője van — a hallgató Deák véleményét interpretáló kormánypárti cikkek egyfelől, *Kossuth* szava másfelől — hanem ott van a nép, elsősorban a parasztság s a vidéki kisbirtokosok, akik között *Kossuth* egyre népszerűbb lesz, akik versenyezve választják meg követüknek, akik között a függetlenségi magatartás egészen 1918-ig hagyománnyá válik függetlenül attól, hogy az országgyűlésen mennyire juthat véleményük kifejezésre, s függetlenül a negyvennyolcas párt vezetőinek is egyre következtelenebb magatartásától.

A vita 1867 nyarán *Kossuth*nak a jászladányi, majd a váci választókhöz intézett és ugyancsak a *Magyar Újság*ban kiadott leveleivel⁴² éri el tetőpontját, de a következő évtizedekben úgyszólván egészen *Kossuth* haláláig folytatódik. *Kossuth* szerint nem lett volna baj, ha Ausztria 1866 után egészen felbomlik, mert akkor Magyarország elfoglalta volna helyét Európa független államai sorában és Romániával, Szerbiával, meg talán Csehországgal szövetségben megtalálta volna függetlenségének legbiztosabb támpontjait. De Ausztria megmaradása esetén is kerülni kell a vele való szövetséget: ha az uralkodóháztól való elszakadás semmiképpen sem lehetséges, legalább vissza kell térni az 1848-i tévénnyekben megalapozott tiszta perszonálunióra.

A *Kossuth* levele nyomán megindult vita mint fénytörő prizma mutatja az egykori magyar sajtó megoszlásának színeképét, aszerint, hogy *Kossuth* leveleit hosszabb vagy rövidebb formában közlik, szembenállnak vagy egyetértenek vele. *Kossuth* hívei az 1861-i határozati párthoz tartoznak, csak 1865-ben léptek fel önállóan és szilárdabb szervezetet akkor kezdtek nyerni, amikor *Böszörményi* László megalapította a *Magyar Újságot*.⁴³

Kossuth a hazától távol folytatta pörét a Deák-párttal és saját lapja nem volt — ezért volt nagy jelentőségű pesti segítőtársainak, a függetlenségi lapok szerkesztőinek személye. És ezek közül kétségtelenül *Böszörményi* volt a legkövetkezetesebb politikus és a legtisztább jellem. Feltételezhető, hogy *Kossuth* és *Böszörményi* kapcsolata már a szabadságharc idején kezdődött, amikor az mint honvédszázados résztvett Budavár ostromában. A határozati párt oldalán vívott sikeres 1861. évi képviselőházi küzdelme, méginkább a húsvéti cikk után folytatott szívós ellenzéki szervezőmunkája teszik népszerűvé.⁴⁴ A szélső bal zömét kitevő középbirtokos és kisbirtokos nemesi ellenzék csak részben, közjogi vonalon helyeselte *Böszörményi* elveit. Ez a vérszegény nemesi ellenzék, a hazatért emigránsok nagyobb részével a közjogi Negyvennyolc helyreállításán fáradozott, de nem Negyvenkilenc megvalósításán és *Kossuth* hazahozatalán, ami *Böszörményi* forradalmi programjának kiindulópontja volt. *Böszörményi* tehát nemcsak *Kossuth* leveleinek közlésével vált *Kossuth* hazai propagandájának megfélemlíthetetlen agitátorává, de egyszerre mind a *Kossuth* hazai forradalmi eszme szócsövévé tette lapját és önmaga ennek az eszmének ad kifejezést írásban és szóban, mint a *Magyar Újság* vezető publicistája és a nagykállói kerület képviselője. Amikor *Kossuth* a váci választókhöz intézett levelében felállította azt az elvet, hogy a dinasztia

uralkodása inkompatibilis Magyarország önállóságával és függetlenségével, a kormány alkotmányellenes izgatás címén a *Magyar Újság*ot lefoglalta és *Böszörményit* perbefogta.⁴⁵ A *Deák*-párti kormány az ő személyében akart a függetlenségi politikára csapást mérni. Nem véletlen, hogy a mentelmi jog tárgyában kiküldött képviselőházi bizottság „véleményes jelentésében” 1868. jún. 4-én együtt tárgyalja *Roman* Sándornak, a román nyelvű, demokrata irányú *Federatiunea* szerkesztőjének és a *Magyar Újság* szerkesztőjének sajtóvétségi ügyét. Hasonlóképp nem véletlen az sem, hogy az ország ellenzéki vidékein, így a különböző nemzetiségi területeken is a Kossuthal kapcsolatos híradásokban és híresztelésekben *Kossuth* és *Böszörményi* neve összekapcsolódik. A képviselőházban a szerb *Miletics* Szvetozár *Nyáryval* és *Madarász* Józseffel együtt állt ki *Böszörményi* mellett.

A súlyosan beteg *Böszörményit* egy évi börtönre ítélték és börtönében meghalt.⁴⁶

A *Magyar Újság* szerkesztését rövid időre a későbbi pártelnök, *Simonyi* Ernő, majd 1870 őszén *Helfy* Ignác vette át. *Helfy*, Kossuth legkitartóbb magyarországi híve, *Iratainak* sajtó alá rendezője, 1849-ben Kossuth debreceni irodájában működött. A szabadságharc után Milánóban nyomdát és lapot alapított: ő szerkesztette az *Alleanzan* kívül az 1869-ben megjelent *Magyar Magyar* című kisalakú folyóiratot, amelyben élesen támadta a kiegyezést. A lapot nagy mennyiségben csempészték be az országba. *Kossuth* ajánlatára hazatérése után *Helfy*t képviselővé választották.

A koronázástól kezdve *Kossuth*nak többszáz levele jutott nyilvánosságra, amelynek nagy része még az újságok régi köteteiben feltárára vár. A közönség „ha csak meg is sejtette, hogy újabb levél érkezett Turinból, a nép atyjától, napokig, hetekig lázban volt s leste-várta, mikor fog már megjelenni”.⁴⁷ Valahányszor a képviselőház tárgyalásai, vagy a nemzetközi események szükségessé tették az elvi állásfoglalást, *Kossuth* nyílt levelei irányt mutattak híveinek. Így 1871-ben, amikor a *Hohenwart*-kormány felvetette a csehekkel való kiegyezés tervét, *Kossuth* szavára száll síkra az ellenzék a cseh autonómia mellett, mert ez „nemcsak nem ellenkezik a magyar érdekekkel, sőt Magyarországnak egyenesen érdekében áll”.⁴⁸ Megszólal *Deák* halálakor, 1876-ban, az orosz—török konfliktus idején; nagy határozottsággal támogatja az ellenzék a megyei autonómia védelmében *Tisza* Kálmán tervezett reformja ellen, végül tiltakozik az 1879-i honossági törvény ellen, amelynek értelmében tíz év múlva ő maga is hontalanná válik. 1890-ben a honossági kérdés szolgáltatja *Tiszának* az alkalmat arra, hogy lemondjon a hatalomról, amelyet úgysem bírt volna már megtartani.⁴⁹ Nyolcvanadik születésnapján üdvözlésekkel árasztják el *Kossuthot*; ő minden törvényhatóságnak külön levélben válaszol.⁵⁰ 1881-ben még egyszer felszólal *Helfy*hez intézett levelében a dunai szövetség mellett, *Jókai* támadásával szemben.⁵¹

A levélforma a kortársak egy részében megütközést keltett. *Gyulai* Pál helyesen állapítja meg, hogy „a levél csak alak, a hírlapi cikk bizonyos faja”; *Deák* halálakor *Kossuth* *Helfy*nek ír „de azonnal eltörpül előtte *Helfy* alakja, feltűnnek szemei előtt a hallgatók és olvasók ezrei s írni, szólani kezd, mintha a hajdani Pesti Hírlap valamelyik vezércikkét írná”. De nincs igaza, amikor azt mondja, hogy *Kossuth* leveleit magánjellegetűeknek akarta

feltüntetni, „negédli, mintha nem is akarna a közönséghez szólani”⁵² *Kossuth* pontos különbséget tett magánlevél és közlésre szánt nyílt levél között: tiltakozik, amikor *Horváth* Mihály egyik munkájában *Teleki*hez és *Jósiká*hoz írt leveleit közli.⁵³ Magánlevelet a levél írójának engedélye nélkül nem szabad közölni. De nyílt leveleiben a személyhez szóló, bizalmas hang csak stílusforma. Igaz, hogy *Deák*hoz intézett első *Cassandra*-levelét egyidejűleg a *Magyar Újságnak* is megküldi közlés céljából, de nem is mondja, hogy közlését bizalmasnak tekinti. Közügyben, akkor, amikor olyan kérdésről van szó, amiről országgyűlésen vagy a sajtóban vita folyik, *Kossuth* magánlevelet nem is ír. Ilyenkor úgy érzi, hogy minden sora a közvé. Nem bizalmas közlés, de nem is egyszerű irodalmi mű, hanem politikai tett, publicisztikai mű, amely hatásra számít és hatását a szerző valóban éppoly pontosan ismeri, mint egykor a vezércikkét. *Kossuth* a távolban, lap nélkül is még mindig a század legjelentősebb magyar publicistája, akit a gyorsan fejlődő magyar polgári sajtóban haláláig senki sem múlt felül.

Az Iratok

Kossuth életének második felében az októberi diploma épp oly fordulópont, mint az elsőben a márciusi forradalom. „Hazafiúi kötelességemnek tekintettem azon lenni, hogy a magyar szabadságügy iránti érdeklődés oly gyökeret nyerjen a szabad népek közvéleményében, miszerint attól ne lehessen tartanunk, hogy ha a magyar nemzet újra kitűzné hazájának vérrel áztatott földjén a szabadság zászlaját, az elhagyatottság érzete erélyét elzsbassza”⁵⁴ — így foglalja össze ő maga emigrációs működésének tartalmát. A cél mindvégig az új függetlenségi harc megindítása és az Ausztriával való egyezkedési kísérletek első hírére úgy látja, itt az ideje újra a hazába helyezni át az ellenállás színhelyét. Forradalmi küzdelemre készül s nyílt levelei az ő szemében ennek a küzdelemnek a bevezetői. Nem távolból gyakorolt méltóságteles kritika a meglévő és megváltozhatatlan helyzet felett, hanem a mindvégig remélt változás harcos előkészítése. „Méltó szerep-e ez egy *Kossuth*hoz?” kérdi 1881-ben *Gyulai Pál*.⁵⁵ Csakhogy *Kossuth* a méltósággal nem törődik: nem szobrot akar állítani magának, hanem mindvégig az ügyet kívánja szolgálni, a magyar nép függetlenségét és jólétét. Felszisszen, amikor azt olvassa, hogy szülőföldjére „arra a Zemplénre, melyben az idén az emberek szinte éhen haltak, reabocsáttatott a parlamenti kormány parancsa, hogy a ki adóját rögtön le nem fizeti, annak gabonáját még lábón le kell foglalni adó fejében. Szegény földieim! Azt hitték, a sok koplalás után jól fognak lakni a sárga kalászból, mit isten kegyelme megérlelt számukra — s lefoglalják adóba lábón. Írva van, hogy „sic vos non vobis mellificatis apes”, és ez igaz. A méhtől is elviszik a mézet, melyet munkájával gyűjtött, de annyit mégis csak hagynak neki, hogy télen át megélhessen. Hjah! az méh — a zempléni földműves csak ember. „Az állam nem lehet el adó nélkül.” Ez igaz. De hát az ember ellehet kenyér nélkül? — Minő molochchá lett ez a szó: „állam”, ebben a „cultur-század”-ban. Mennyire beteg ez a társadalom.”⁵⁶

Az Iratok is ennek az egyenesen előretörő küzdelemnek a része. Nem memoár, nem önéletrajz és nem is történelmi forrásközlés, hanem polémikus

publicisztikai mű. És ezért kezdődik látszólag az események derekán, mint egy homéroszi eposz: nem a reformkorral és még nem is a szabadságharcral, hanem 1859-el, a magyar szabadságért — *Kossuth* felfogása szerint — meginduló második küzdelem közvetlen előzményeivel. Az olasz háborúval, amelynek az *Iratok*ban közlött anyagába szervesen illeszkedik a keleti kérdés, amellyel Magyarország helyzetének alakulása szoros kapcsolatban áll és a Dunaszövetség, a *Deák*-féle kiegyezés ellentétele. Csúcspontja az 5. kötet egy hosszú fejezete, „Az osztrák császári és magyar királyi hatalmak egy személyben egyesítése” és konkluziója a *Kossuth* politikai végrendeletének tekinthető nyilatkozat — szinte kísérteties ismétlése annak a figyelmeztetésnek, amelyet 1848 előestéjén intézett a nemességhez:⁵⁷ „De én tehetek valamást Isten és világ előtt, politikai religióm e hitágazata felől és bizhatok annak jövődjében, ha nincs is többé tehetségemben annak az életbe átvitelét megkísérelni. Meghalok hontalanul, nem akartam e mondattal magamat a martyromság szerepére játszani, de meghalok hontalanul s fütyöljenek vagy tapsoljanak életem tragédiájára, ezzel a függöny legördül örökre. Hanem a nemzet más helyzetben van. Nála, osztozzék bár politikai religióm-ban (a mint egykoron osztozott is) az incompatibilitás zászlajának kitűzése cselekvést jelentene, a melynek neve: forradalom. Ez pedig a népek ultima ratiója, melytől bárminők legyenek is a viszonyok, nem lehet visszariadni, ha mint egyedül lehetséges oltalom az életre-halálra megtámadott nemzetre rákényszerítették; alkalmazásához folyamodni, a vele összekötött áldozatok és szenvedések miatt csak akkor szabad, csak akkor kell (de akkor kell), ha a jog védelmére, a történelemben gyökerező kiirthatatlan nemzeti aspirációk megvalósítására a békés eszköz kimerítése sikertelennek bizonyult.”

Ez a második és utolsó forradalmi figyelmeztetés méltán zárja le *Kossuth* publicisztikai pályáját — amelyet ő maga sohasem tekintett lezártnak. Az *Iratok* első hat kötetének — amelyet még ő maga rendezett kiadásra — látszólag bonyolult kompozícióját ez a jövőbe s nem múltba mutató szándék magyarázza. Amint a kritikusk 1867. évig eljutott volna az *Iratok* anyagával, minden bizonnyal sorakerültek volna egyéb, az *Iratok*ba besorolásra tervezett cikkek, visszaemlékezések és tanulmányok is, így 1848 politikai pártjáról és viszonyairól, visszaemlékezések *Széchenyi*ről, *Wesselényi*ről, értekezés a parlamentarizmusról,⁵⁸ „magány és elmélkedés” „a korona”, „Croatia és Slavonia”.⁵⁹ De életében csak az 1866-i háborúig jutott el s utána az *Iratok* kiadása olyanok kezébe került, akik *Kossuth* tervét éppúgy nem értették, mint ahogy sohasem tudták teljes mértékben megérteni politikai koncepcióját sem.

Az *Iratok* hatását is ez a meg nem értés tette úgyszólván semmivé. „Nem mozgatták meg a politikai szenvedélyeket, nem keltették fel a lelkesedés viharát.” Az első kötetért még versengtek a kiadók: az angol cég határozottan kikötötte, hogy a magyar kiadás nem jelenhet meg előbb, mint az övé⁶⁰ — később azonban a megjelent példányokat sem adta el.⁶¹ Anyagilag is rosszul jár *Kossuth*: az angol kiadó — Cassell & Co. — szerződés ellenére csak 1000 példányt nyomtatott s *Kossuth*nak a megállapodás szerint csak az 1500-at meghaladó példányok után járt volna részesedés. De ezenkívül az első kötet angol kiadásának sztereotíp lemezeit Cassell — felhatalmazás nélkül — eladta a New Nork-i Appleton & Co-nak s ezzel *Kossuth* elesett az

amerikai terjesztés jövedelmétől. A magyar kiadás anyagi sikere is elmaradt a remények mögött s ezt *Kossuth* is tudta; amikor a kiadó a még el nem készült 4—6 kötet tiszteletdíját előre ki akarta fizetni — az olaszországi gazdasági válság okozta súlyos anyagi helyzet ellenére — a csekket udvariasan visszaküldte.⁶²

Nem az írói dicsőség, nem az óriási alkotó munkája után méltán kijáró tisztelet s nem is az anyagi elismerés volt a célja utolsó polémikus művével; az egyetlen elégtétel, amit érzett: „lelkem meggyőződése, hogy miként egykor nemzetem ellenségeivel szemben, úgy most saját nemzetemmel szemben is én nekem van igazam.”⁶³

Az *Iratok* tehát nem önéletrajz vagy memoár, hanem folytatása *Kossuth* 1832-ben megkezdett publicisztikai küzdelmének. Az írott újság, a politikai hírlap, a nyílt levél után egy utolsó publicisztikai forma, amely teljes egészében beilleszkedik *Kossuth* politikai és írói életművébe egyaránt. Abba az életműbe, amelynek egyetlen pillanata sem volt megpihenés, megelegedett visszatekintés, hanem mindig új és egyre messzebb ágazó feladatok kiindulópontja. Amint az államférfi új és új módokat keresett, hogy igaz ügyét végül diadalra vigye, éppúgy keresett a publicista, az alkotó író mindvégig új formákat mondanivalója számára. De mondanivalója, tanítása ugyanaz maradt s ugyanaz a ránk hagyott végső tanulság is: államférfi vagy író — egyaránt a néppel összeforrvá s a néphez való hűségben érhet célt.

Jegyzetek

1. Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Bp. 1949. 121. l.
2. Uo. 149—150. l.
3. Haraszti Éva: *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen*. Bp. 1951. 65. l.
4. Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Bp. 1880—1882. II. köt. 101—102. l.
5. A cikket *Kossuth Hírlapja* is közölte. Vö. Károlyi Árpád: *Gr. Batthyány Lajos főbenjáró pöre*. Bp. I. köt. 332—343. l.
6. Orsz. Levéltár. *Kossuth-Archiv*. 223. sz.
7. Sipos Lajos: *A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban*. Bp. 1929. Kül. 60—61. l. *Pulszky, i. m.* kül. II. 304. l.
8. Haraszti, *i. m.* 90, 94. l.
9. Révai, *i. m.* 94. l.
10. Henningsenről, a viddini levélről, a renegálásról stb. l. *Hajnal* István kitűnő, sajnálatosan befejezetlenül maradt forráskiadványát: *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Bp. 1927. I. köt. Kül. 52—61, 146, 167, 380—385. l. A viddini levél legelőször Orosz József német fordításában jelent meg, Leipzig 1849, első magyarországi kiadása *Szilágyi* Sándor eltorzított szövegében látott napvilágot Pesten 1850-ben, teljes magyar kiadása csak 1915-ben (*Magyarország*, 233—254. sz.) *Kacziány* Géza közlésében. A Komáromhoz intézett felszólítás szövege többek között *Szemere* Bertalan: *Naplóm*. Bp. 1869. I. köt. 77—78. l. *Kossuth* orsovai búcsúját hazájától — amely szintén bejárta a sajtót — ő maga minősítette apokrifnak. *Iratok*, X. köt. 250. l.
11. Eugenio *Kastner*: *Mazzini e Kossuth*. Firenze 1929. Ua.: *Kossuth és Mazzini*. Századok. 1—14. l. A *Teleki*hez 1850. ápr. 18-án intézett levelet közli *Pulszky, i. m.*, III. 1925. 40—44. l.

12. *Hajnal, i. m.*, 172—174. l.
13. *Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon.* Bp. 1922—1934. I. köt. 287 skk. l.
14. *Kossuth kiáltványai 1851. szept. 22., szept. 27. és nov. 17-ről.* Közli *Jánossy Dénes. A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában.* I. köt. Bp. 1940. 607, 619. II. köt. 9—15. l.
15. *Jánossy, i. m.*, 22—24 l.
16. *Uo.* 103—104, 114—117. l.
17. *Pulszky, i. m.*, III. 81. l.
18. *Haraszti, i. m., Jánossy, i. m.* 130. l.
19. *Jánossy, i. m.*, 206—208. (Uo. a *Kossuth amerikai útjával kapcsolatban megjelent kiadványok válogatott felsorolása.*) Az idézet uo. 274. l. L. még *Jánossy Dénes: K. az amerikai pártpolitika útvesztőjében.* Budapesti Szemle. 1938. 250. köt. 59—70. l.
20. *Jánossy, i. m.* 273. l.
21. *Vásárbelyi Miklós: K. Amerikában.* Irodalmi Újság. 1951. dec. 6.
22. *Gál István: Magyarország, Anglia és Amerika.* Bp. 1945. 100—102, 189. l.
23. *Jánossy, i. m.*, 206—207. l.
24. *Berzeviczy, i. m.*, II. 274—275, 286—287, 291. l.
25. *Uo.* 291. *Pulszky, i. m.*, III. 154—157. l.
26. *Uo. és Berzeviczy, i. m.*, II. 305. l.
27. *L. pl. Berzeviczy, i. m.*, II. 256. l.
28. *Iratok*, I. 227. l.
29. *Iratok*, I. 244—315. l.
30. *Iratok*, III. 278—279. L. még *Pulszky, i. m.*, III. 271—278. l.
31. *Iratok*, II. 81—82. l.
32. *Jósika levele Telekihez*, 1860. ápr. 20. *Uo.*, 105—106. l.
33. *Uo.* 162—202. l.
34. *Révai, i. m.*, 159. l.
35. *Hanák Péter: A magyar szabadságharc, és a Habsburg monarchia elnyomott népei.* Forradalom és szabadságharc 1848—1849. Bp. 1948. 448. l.
36. Közölve *Kastner, i. b.* Újabbán: *Le projet de Kossuth de 1851 concernant la question des nationalités.* Revue d'Histoire Comparée. 1943. 515—540. l.
37. *Iratok*, VI. 735—739. Maga az *Alleanzában* megjelent terv magyar szövege közölve uo., 9—13. *Kossuth tiltakozása a közlés ellen: 23—25.* A terv által keltett „lármáról s annak okáról”: 1—2. l. A terv történetéről l. még *Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei.* V. köt. 12—70. l.
38. *Iratok*, III. 693. és 698. l.
39. *Uo.* VII. 145—146, 157—160, 170, 180—181. l.
40. Orsz. Széchényi Könyvtár. Hírlaptár. 6239.
41. *Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben.* Kolozsvár, 1943. 11. skk. l.
42. Aug. 5., ill. aug. 28. *Dányi i. m.* 22, 26. l.
43. *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora.* Bp. 1934. I. köt. 28—29. l.
44. *Hentaller Lajos: Emlékezzünk régiekről.* Jász Kürt, 1907. január 20. *Böszörményire* vonatkozóan felhasználtam *Kemény G. Gábor* értékes kiadatlan anyaggyűjtését.
45. *Gratz, i. m.* I. 49—50. l.
46. A fentiekén kívül még *Iratok*, VIII. 246. l. és [*Toldy István*]: *Öt év története.* Bp. 1871. 54. l.
47. *Hentaller Lajos: Kossuth és kora.* Bp. 1894. 315—316. l. A *Magyar Újsággal* párhuzamosan, de főleg utána a többé-kevésbé rövidéletű radikális függetlenségi lapok egész sora folytatja a *Kossuth* melletti agitálást és *Kossuth* immár „műfajjá” vált nyílt leveleinek közlését. (*Pesti Hírlap, Pesti Hetilap, A Nép Barátja, Szombati Lapok, Gyorsposta.*) Ennek a — *Kemény G. Gábor* terminusával élve — „függetlenségi sajtóbokor”-nak az emigrációs *Kossuth* publicisztikai munkássága teljes feltárását célzó filológiai részletmunkában nagy lesz a jelentősége. Nem annyira maguk ezek a rövidéletű orgánumok a figyelemreméltók, hanem szerkesztőik, az egyre inkább háttérbe szoruló polgári szélsőjobboldal képviselői,

- Kossuth* egyre gyűrűlő hazai segédcsapata. Vö. még *Dezsényi—Nemes: A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 173—174. l.
48. *Iratok*, VIII. köt. 381. l.
 49. *Gratz, i. m.*, 251—252. l.
 50. *Iratok*, X. köt. 148—151. Vasárnapi Újság, 1902. 597—599. l.
 51. *Hentaller, i. m.*, 323—324. l.
 52. Gyulai Pál: *K. Levele Dedék halálakor*. Budapesti Szemle. 1876. 11. köt. 167—177. l.
 53. A Magyar Újság szerkesztőjének. 1868. júl. 16. *Iratok*, VIII. 178—183. l.
 54. Az *Iratok* bevezetéséből. I. köt. XIII.
 55. *Bírálatok*. Bp. 1912. 192—209. l.
 56. *Iratok*, II. 114—115. l.
 57. *Uo.* V. 220—221. l.
 58. *Uo.* X. köt. 335—336. l.
 59. Levele *Vérei* Józsefhez, az Athenaeum igazgatójához, 1883. jún. 3. Orsz. Széchényi Könyvtár. Kézirattár.
 60. *Iratok*, I. köt. XXVII.
 61. Vö. *Kossuth* levele *Gunszt* Bertalanhoz 1885. júl. 6-ról. Orsz. Széchényi Könyvtár. Kézirattár.
 62. Levél *Vérei*hez, 1890. máj. 25. *Uo.*
 63. *Iratok*, I. köt. XXIII.

РЕЗЮМЕ

Отчетный доклад о работе Государственной библиотеки им. Сечени в 1959 году

Государственная библиотека им. Сечени в 1959 году дальше развивалась и продвигалась по пути, главное направление которого установлено было принципиальными решениями 1958 года. На долю национальной библиотеки выпадает важная задача во всех странах, стало быть и в Венгрии, где на Государственную библиотеку им. Сечени возлагается большая ответственность в отношении продвижения наук и подъема культурного уровня народа. Хотя работу библиотеки по-прежнему замедляло много затруднений, намеченные за 1959 г. цели без малого осуществлялись.

Библиотека не только предоставляла свои богатые коллекции в распоряжение своих читателей, а работала также как Венгерский центр различных библиотечных служб и как Центр в области библиотековедения и методики.

Важнейшие успехи отчетного года были следующие: коллекции библиотеки обогатились значительным количеством материала, составились правила профиля, проводилась, во временной форме, рекаталогизация большей части старого каталога, повысилась посещаемость, реорганизовалась библиографическая работа, началась центральная координация исследований по библиотечному делу в Венгрии, увеличился международный обмен и абонемент библиотеки, расширились международные связи, оживилась научная работа библиотекарей и развернулась издательская деятельность библиотеки.

Созданная 1—2 года тому назад новая конструкция библиотеки стала более единой и прочной, увеличилось бюджет и число работников, а также техническое оборудование (Ксерограф, Вери-тайпер, новый аппарат для съемки микрофильма и пр.).

Главные затруднения возникали по-прежнему из-за исключительно тяжелого недостатка помещений, энергично продолжалась работа по проекту переселения библиотеки в бывший королевский замок. В связи с перестройкой здания замка совершились и командировки в зарубежные страны. Затраченная для комплектования фонда сумма, несмотря на ее повышение, не была полностью удовлетворительна, в частности неоставало суммы для затраты на переплет и реставрацию. Повышение посещаемости и рост задач выдвинули и проблемы кадров.

Из докладов отдельных частей организации приводим следующие интересные данные:

Главный отдел I.: Работа комплектования укрепилась и стала более целеустремленной. В больших размерах поступали из зарубежных стран, так в порядке покупки как и в порядке обмена, журналы и книги, касающиеся Венгрии («хунгарика»), началось собиране важнейшей литературы соседних народов. Возникли проблемы в связи с комплектованием незначительных произведений из т. н. «хунгарика», а также с новой системой ведения дневника и размещением дублетов. Важнейшим успехом обработки считается, что значительная часть т. н.-го Мюнхенского каталога включилась, посредством фотосъемки, в большой читательский каталог. Продолжалась ревизия систематического каталога. В области библиографической работы следует упомянуть, что редактирование Венгерской национальной библиографии, начиная с 1959 г., перешло в ведение библиографического отдела, который нагнял отставание. Вопреки всем затруднениям продолжалась также ретроспективная обработка недостающих периодов Венгерской национальной библиографии. *Посещаемость*, несмотря на недостаточность вместимости, увеличилась так по числу лиц, как и по числу прочитанных произведений. Отдел обслуживания читателей в 122-х случаях давал пространную письменную справку и случайные библиографические списки, главным образом, для заинтересованных в зарубежных странах. Тяжелые заботы были причинены недостатком помещений книгохранилищ.

Главный отдел II. Отдел периодики усилил также комплектование т. н. «хунгарика», составил новый каталог выходящих за границы и отсутствующих еще в фонде печатных органов на венгерском языке, редактировал Венгерский летопись журнальных статей, продолжал ретроспективную библиографическую работу, повысил посещаемость. В отношении работы *Отдела музыки* следует отметить устройство «Года Гайдна» в Венгрии и развернутую в связи с тем издательскую деятельность. *Отдел*

истории театра больше всего был занят обработкой вновь приобретенных коллекций, а по отношению работы *Отдела карты* приходится упомянуть обработку старых атласов. *Отдел мелкопечатных материалов* отличился составлением библиографии по поводу годовщины Советской Республики.

Главный отдел III. Отдел рукописей помимо своей текущей работы работал над каталогом коллекций латинских и немецких изданий нового века, над общей библиографией рукописей. *Отдел редких и старых печатных произведений* продолжал обработку инкунабул и других старых материалов. Некоторые ценные экземпляры этих двух отделов были представлены на международной выставке книг в Лейпциге. Под надзором этого главного отдела работают трое провинциальных библиотек музейного характера (Кестхель, Дьендьеш, Зирц), в которых число посетителей повысилось скачками. Сюда входит и *Отдел микрофильма*, который в 1959 году, благодаря модернизации его оборудования, более эффективно обслуживал своих внутренних и внешних заказчиков.

Главный отдел IV. Представляет собой организацию междубиблиотечных служб, в составе которой *Отдел распределения книг* распределял около 100 000 изданий антикварного характера среди 127 венгерских библиотек. *Отдел международного книгообмена* в качестве Центра обмена в Венгрии, а также как орган обмена Гос. библиотеки им. Сечени значительно увеличил объем своего оборота. Возросло также число отечественных и зарубежных дел, устроенных *Междубиблиотечным абонементом*. Началась реорганизация государственного сводного каталога параллельно с усиливающейся текущей справочной работой. *Группа обязательного экземпляра* распределяла материал среди библиотек, которым предоставлено на это право, на основании новых правил.

Главный отдел V. Центр библиотекведения и методики начал в 1959 году самостоятельную жизнь главного отдела. *Отдел библиотекведения* оценил состояние исследования в Венгрии, координировал текущие работы, реорганизовал сферу работы библиотечной документации и усиленное внимание обратил на комплектование специальной библиотеки библиотекведения. *Отдел методики* распространил, начиная с 1959 г. свою деятельность в качестве консультанта и на венгерские научные библиотеки и совершал, в интересах улучшения работы венгерских массовых библиотек, множество проверок и анализ. *Учебный отдел* организовал курсы для повышения квалификации для библиотекарей на разных уровнях.

Национальная библиотека углубила в течение 1959 года свои отношения к социалистическим странам. Оживился обмен лицами и изданиями в отношении большинства стран. Представители библиотеки участвовали на состоявшейся в Варшаве в 1959 году конференции ФИД и на трех региональных совещаниях по вопросу классификации, кооперировали с ЮНЕСКО и ИФЛА, присутствовали на состоявшихся в Берлине конференциях по вопросам инкунабул и систематических каталогов.

Подробное о деятельности отдельных служб указывают следующие таблицы.

Таблица № 1.

Разделение поступлений по способу комплектования в 1959 году

	Купля	Дар	Обмен	Обязат. экз.	Всего
Книга (том)	4 572	8 376	4 374	32 756	50 078
Периодика (годовой комплект при текущей, экземпляр при осталь- ней)	953	670	424	2 078	4 125
Рукопись (экз.).....	10 396	97			10 493
Ноты (экз)	362	644	90	892	1 988
Плакат, театральная афиша (экз.)	857		4	21 827	22 688
Мелькопечатный материал (экз.)	1 234	59	4	32 299	33 596
Карты (экз.)	216	110	2	132	460
Фильм (экз.) (800 кадров).....	478				478
Учебный диапозитивный фильм (экз.) (50 кадров).....		129		139	268
Фильмовая полоса (экз.) (6 кадров)	203				203
Фотопластинка (экз)	44				44
Граммпластинка (экз.)	68		2	169	239
Стандарт (экз.)				4 936	4 936
Остальные документы (экз).....	7 364	46	26	2 333	9 769
Всего	26 749	10 131	4 926	97 559	139 365
Библиотеки — музеи	65	3 026	—	116	3 207
В том числе: книга.....	31	2 989		24	3 044
периодика	34	27		92	153
остальное	—	10		—	10

Таблица № 2.

Разделение поступлений книг по языкам*

Венгерский	12 860	Датский	9
Русский	1 104	Финнский.....	170
Сербский	92	Македонский	1
Словенский	32	Китайский	19
Польский	416	Голландский	17
Ческий	242	Альбанский	9
Словацкий	157	Шведский	32
Болгарский	85	Литовский	2
Румынский	355	Эстонский	25
Греческий.....	10	Норвежский	6
Новогреческий	1	Украинский	48
Латынский	1 114	Марийский	2
Хорватский	84	Мордовский	1
Еврейский	17	Чувашский	1
Французский	937	Коми	3
Немецкий	2 790	Удмуртский.....	2
Английский	1 702	Эсперанто.....	1
Итальянский	140	Армянский	3
Испанский	105	Многоязычный	590
Турецкий	19		
		Всего	23 149

* В эту таблицу включены из рубрики поступления обязательных экземпляров только книги в узком смысле (броюры, записи лекций, отдельные оттиски в язычном разрезе не обработались), поступления библиотек-музеев не фигурируют также здесь.

Таблица № 3.

Посещаемость
Читающие на месте

	Читатели			Выданная единица		
	1957	1958	1959	1957	1958	1959
Обслуживание читателей (научный исследов.)	24 437 (3 920)	39 109 (6 638)	43 651 (5 886)	68 471	106 644	119 820
(студент)	(9 354)	(15 878)	(21 626)			
(общеобр. читатель)	(11 163)	(16 593)	(16 139)			
Отдел периодики.....	15 769	24 392	24 923	61 471	93 036	108 188
(научный исследов.)	(5 051)	(7 209)	(7 343)			
(студент)	(3 490)	(5 198)	(5 040)			
(общеобр. читатель)	(7 228)	(11 985)	(12 540)			
Спец. библиотека библиотекведения	977	1 352	376	3 588	4 984	1 509
Отдел старых и редких книг	1 118	1 234	1 124	4 226	5 743	4 525
Отдел рукописей.....	1 640	2 282	2 258	21 880	19 879	17 610
Отдел музыки	663	1 932	1 817	3 947	8 353	8 900
Утдел истории театра ...	1 273	1 171	1 239	151 520	65 314	84 220
Отдел карты.....	365	437	547	3 108	10 223	9 497
Отдел плаката.....	270	484	733	62 193	160 500	270 180
Отдел микрофильма	166	686	1 022	378	4 270	5 354
Закрытый материал	—	533	1 323	—	2 656	8 178
Дьендьеш	831	597	763	3 163	2 306	2 024
Кестхель	} 226	129	130	} 902	496	376
Зирц		160	82		329	152
Всего	47 735	74 498	79 988	384 847	484 733	640 533

Таблица № 4.

Работа по обработке и распределению
Отдела распределения книг

	Выполнение		План	
	название	том (экз.)	название	том
1. Обработка :				
Обобщественный библиотечный материал (старый КЕО)	29 100	70 822		(48 555)
Дублеты.....	42 830	50 918		(60 300)
Всего	71 930	121 740		(108 855)
В том числе :				
Сокращенное описание :	71 930	6 925	57 350	(8 355)
Сокращенная классификация :	—	52 133	—	(66 355)
	Переданные книги и периодика			
	название	том	экз.	
2. Распределение :				
<i>Библиотеки:</i>				
Гос. Библ. им. Сечени	6 622	7 325	802	
Будапештские библиотеки	21 742	26 454	3 552	
Комитетские (окружные) массовые библиотеки.....	11 710	13 980	1 037	
Провинциальные и остальные библиотеки ...	26 213	30 489	1 550	
Провинциальные музеи.....	585	780	2 341	
Международный книгообмен Гос. библ. им. Сечени	248	755	52	
Гос. предприятие по распределению книг...	3 837	3 977	—	
КУЛЬТУРА внешнеторговое предприятие ...	152	317	—	
Всего	71 109	84 077	9 334	

Таблица № 5.

Работы Междубиблиотечного абонемента за 1959 г.

1. Поступившие запросы		
а) из Будапешта.....	4 427	
б) из провинции	3 394	
в) из зарубежных стран	1 326	
Всего	9 147	
2. Высланные запросы		
а) в страну	5 722	
б) за границу	7 572	
Всего	13 294	
3. Приобретено		
I. Выданные печатные произведения и фильмы:		
а) поступившие из зарубежных стран произведения:		
(для Будапешта).....	1 838	
(для провинции)	1 355	3 193
б) поступившие из зарубежных стран микрофильмы		
(для Будапешта).....	19	
(для провинции)	10	29
в) высланные за границу произведения:		
г) отечественная библиотека выслала		3 794
отечественной библиотеке при нашем посредничестве		1 844
Всего		5 638
II. Микрофильмы, фотокопии:		
а) поступление из зарубежных стран:		
(для Будапешта).....	1 318	
(для провинции)	485	1 803
б) высылка за границу:		
в) отечественная библиотека выслала отечественной библиотеке при нашем посредничестве:		2 389
Всего		707
Итого поступлений:		3 090
		8 728

Таблица № 6.

Статистические данные МЕЖДУНАРОДНОГО КНИГООБМЕНА

1. Обменный оборот

(Включая обмен по культурным соглашениям, обмен официальными изданиями и дублетами и обмен Гос. библ. им. Сечени)

Страна	Высылка				Получение			
	книга	периодика			книга	периодика		
		число экз.-ов в год	число назв.	число комплектов		число экз.-ов в год	число назв.	число комплектов
Сов. Союз	5 779	9 620	371	499	5 008	10 723	396	524
Страны народной демокр.	6 572	25 917	387	1 498	4 979	26 450	617	940
Остальное	2 791	11 713	132	385	6 241	22 448	420	850
Всего	15 142	47 250	890	2 382	16 228	59 621	1 433	2 314

2. Оборот пакетов

Страна	Высылка	Получение
Сов. Союз	112	4
Страны народной демократии	298	1 318
Остальное	727	3 098
Всего	1 137	4 420

3. Оборот подарков

Страна	Высылка книга	Получение	
		книга	периодика
Сов. Союз	32	23	—
Страны народной демократии	173	293	—
Остальное	1 026	1 107	15 384
Всего	1 231	1 423	15 384

4. Распределение венгерских изданий между отечественными библиотеками 3 311 экз.

5. Оборот писем

По регистру 1 971 штука

6. Упаковка 13 512 штуки

Заграничные связи государственной библиотеки им. Сечени в 1958—1959 гг.

И. ГОМБОЦ

За время, прошедшее с появления нашего предыдущего отчета в Ежегоднике 1957 — охватывающий период 1953—1957 — замечается некоторое развитие в области заграничных связей Государственной Библиотеки им. Сечени.

Комплектование иностранного материала путем покупки и обмена более определенно направлялось на приобретение т. н. хунгарика, хотя в связи с уточнением категории и типа обязательно собираемого материала возникали некоторые трудности. Была увеличена предоставленная для покупки сумма иностранной валюты; в отношении не приобретаемого обыкновенным торговым путем материала Отдел комплектования в повышенной мере опирался на международный книгообмен, проводимый функционирующим в составе Государственной Библиотеки им. Сечени Центром международного книгообмена Венгрии. Стоит отметить, что примерно 57% иностранной литературы поступило в библиотеку по международному книгообмену.

Центр международного книгообмена приступил к составлению картотеки, включающей в себя все венгерские библиотеки и институты, ведущие самостоятельный международный книгообмен. Связи по обмену, не входящие в профиль Государственной Библиотеки им. Сечени были переданы соответствующим венгерским библиотекам.

Каждый вид централизованного обмена (обмен по культурным соглашениям, обмен дублетами и официальными изданиями) так по качеству как и по количеству возрос: всего 64 000 изданий выслано за границу и 97 000 изданий получено.

Отдел междубиблиотечного абонемена, также действующий в составе Государственной Библиотеки им. Сечени, был переселен в более просторные помещения; при более благоприятных условиях работа отдела во многих отношениях улучшилась: Отдел вступил в связь — в стране и за границей — с новыми библиотеками и институтами, ликвидировал отставание. В 1959 году в Отдел поступило 9147 запросов, 95% которых было удовлетворено.

Активность Государственной Библиотеки им. Сечени в качестве библиографического центра страны усилилась. В справочно-библиографический отдел и в специальные коллекции (Отдел газет и журналов, Отдел рукописей, Отдел нот и т. д.) поступило много справок из-за границы. По заграничным запросам было составлено около 90 важных библиографий и выполнено много, разного типа справок.

Значительное оживление произошло в области обмена лицами, но еще более живое сообщение было бы желательно. Около 160 иностранных гостей осматривали ценности Государственной Библиотеки им. Сечени, изучали работу ее разных отделов. Большинство наших гостей приехали из социалистических стран. (Сюда не включено большое количество туристов, посещающих районные библиотеки в Кестхеле, Зирце и Дьендьеш. Эти библиотеки — в качестве специальных коллекций — функционируют под ведением Государственной Библиотеки им. Сечени).

Некоторые из наших руководящих сотрудников были в научной командировке в Советском Союзе и в Германской Демократической Республике, другие, для изучения строительства новых библиотечных зданий и современного библиотечного оборудования посетили разные города Европы.

Многие из наших сотрудников побывали за границей для изучения специальных вопросов, с участием больших групп наших сотрудников организовались научные экскурсии для посещения библиотек соседних стран.

Усугубилось сотрудничество Библиотеки с Библиотечным отделением Юнеско; было решено организовать в 1960 году в Будапеште региональную конференцию по вопросам международного книгообмена и опубликовать под покровительством Юнеско издание «Библиография венгерских библиографий».

Сотрудники библиотеки присутствовали на конференциях Международной организации по стандартизации и Международной федерации библиотечных ассоциаций, участвовали на региональных совещаниях по вопросам классификации, принимали участие на состоявшихся в Берлине совещаниях социалистических стран по во-

просам инкунабул и реальных каталогов, оказали помощь в организации празднеств в память Гайдна в Венгрии (об этом свидетельствует опубликованный по этому случаю каталог рукописей Гайдна, хранившихся в Государственной Библиотеке им. Сечени), представили старинные книги и рукописи на состоявшейся в Лейпциге выставке книг и т. д. Государственная Библиотека им. Сечени стала членом Международной ассоциации музыкальных библиотек. Немало наших сотрудников опубликовали статьи в иностранных журналах по литературным и библиотковедческим темам.

Подводя итоги можно установить, что несмотря на несколько недостатков заграничные связи Государственной Библиотеки им. Сечени за проверяемый период в значительной мере расширились.

О деятельности Отдела подготовки и переподготовки кадров Центра библиотковедения и методической работы в 1959 году

Е. БЕШЕНЕИ — И. ПАПП

В своей деятельности Отдел подготовки и переподготовки кадров учитывал два основных принципа: 1. осуществление единства политических и специальных знаний, 2. тесная связь между теорией и практикой библиотечной работы.

В первом году своего образования Отдел использовал и развивал дальше уже существовавшие методы образования. Главной областью его деятельности являются подготовка и переподготовка библиотечных кадров. Подготовка ведется на трех уровнях. Библиотекари, окончившие университет не на библиотечном факультете, участвуют в двухлетнем курсе высшей степени; в ближайшем будущем этот вид образования перейдет в ведение университета. Не решено еще вопрос о курсе библиотекарей, окончивших институт, также не на библиотечном факультете, он будет организован или университетом или нашим отделом. Несмотря на многократные попытки не решался еще вопрос образования библиотекарей средней квалификации, хотя потребность библиотек в средних кадрах изо дня в день нарастает. Курс среднего образования имеет двойную цель: с одной стороны обеспечить квалификацию уже работающим в библиотеках лиц, с другой стороны заботиться о планомерной подготовке новых библиотекарей средней квалификации. Учебный материал и организационные формы курса только что оформляются, все же, за короткое время после его создания уже оказалось, что создание библиотечного среднего учебного заведения является необходимой предпосылкой успешной подготовки кадров. Еще предстоит организация начального библиотечного образования.

Показываются уже некоторые результаты в области переподготовки кадров. Организовались разные курсы для библиотекарей массовых и научных библиотек, все таки, к разработке единой системы переподготовки кадров необходимо исследовать образование библиотекарей других стран. Результат исследования и постановление Министерства просвещения по этому вопросу заложат основы дальнейшего образования библиотечкарей.

Проблема координации национальной и международной стандартизации в области библиотекovedения и документации

П. ЛАЗАР — Г. БАРТА

Бурное развитие библиотекovedения и документации влечет за собой требование библиотечной и документационной стандартизации, а также развитие стандартизации. Это развитие началось в национальных пределах, а после расширилось в международное движение в составе Международной Организации по Стандартизации (ISO). На состоявшейся в Варшаве в 1959 году конференции Международной Ассоциации по Документации (FID) поставился в первый раз вопрос отношения национальной и международной стандартизации.

Стандартизация должна преодолеть множество объективных (аподиктических, систематических) и субъективных (случайных, несистематических) трудностей, чтобы с одной стороны зафиксировать приемлемые для всех — или по крайней мере для широких кругов — правила и директивы, а с другой стороны чтобы фактически урегулировать практику.

Созданию единства библиотечной и документационной стандартизации и практики препятствуют преимущественно следующие обстоятельства, как в национальном так и международном отношениях (прогрессируя с систематических трудностей к несистематическим трудностям):

1. Правовые содержание и действие, обязательный или необязательный характер стандартов (юридическая инерция);

2. Языковые различия (языковая инерция).

3. Различное развитие культурного уровня, в частности библиотечного и документационного уровня (инерция развития).

4. Отношение к другим областям стандартизации (инерция стандартизации).

5. Традиция, привычки (духовная инерция).

6. Финансовые требования затрат на введение стандартизации (экономическая инерция).

7. Планомерность и тактирование библиотечной и документационной стандартизации (инерция документационной стандартизации).

Разумеется, в ходе развития международной стандартизации прежде всего приходится устранять несистематические препятствия. В первую очередь следовало бы усилить планомерность библиотечной и документационной стандартизации путем составления долгосрочной программы международной стандартизации, учитывающей достигнутые до сих пор результаты национальной стандартизации в разных странах, а также проявляющиеся и латентные требования национальной стандартизации (н. пр. потребности отставших в развитии стран).

На преодоление систематических трудностей имеется только небольшая надежда, эта проблема гораздо сложнее. Однако, отдельные необходимые различия между национальными и международными стандартами не касаются согласия в основном, что доказывает и сопоставление рекомендаций ISO с венгерскими национальными правилами.

Фотонаборные методы

Т. ТОМБОР

Бурное развитие полиграфической промышленности производило в прошлых десятилетиях фотонаборные методы — место свинцовых литер. В части I своего очерка, написанного для осведомления библиотекарей, автор знакомит с предисторией этого вопроса, в связи с которой он указывает на важную роль, которую в этой области играл венгр Енэ *Поржолт*. В 1894 году он изготовил первую фотонаборную машину, которая во всем мире служила принципиальной основой к дальнейшим исследованиям и экспериментам. Наряду с русским В. А. *Гассиевым*, деятельность Эдэн-а *Ухер-а*, также венгра, имела еще пионерское значение. В части II автор излагает следующие три группы фотонаборных систем с указанием обильных библиографических источников: 1. Переделка (модификация) традиционных наборных систем на фотонабор («Intertype Fotosetter» и «Monophoto»); 2. Новые фотонаборные системы («Lumitype» и «Linofilm»); 3. Полуавтоматические старые фотонаборные машины («Hadego» и «Hohlux-Typofot»). Часть III очерка излагает значение фотонабора и рассматривает возможности будущего. В наши дни уже очевидно и с этим нужно считаться, что электроника все более проникает в полиграфическую промышленность. Фотозлектрические элементы получают важность в современной полиграфии: они делают печатание более простым и быстрым. Фотонабор по всей вероятности революционизирует технику переноса текста, а эта революция будет еще развита электроникой.

Машинный поиск основанный на принципе сверки

Г. ОРОС

Настоящий очерк рассматривает применение стандартных машин системы Холлерита для отыскивания информационных сведений путем сверки (колляции). Сверка — это такого рода информационный поиск, какой применяется в *input coordinate indexing*, или при перфорированных карточках, просматриваемых на просвет (*Sichtlochkarte*).

Для каждого документа составляется столько карточек системы Холлерита, сколько подобрано дескрипторов для охарактеризирования документа. На карточках выделены три зоны. В первой зоне (зона А) указывается сигнатура опознавательности документа, во вторую зону (зона Б) вписывается код обозначающий дескриптора, в третьей — крупнейшей части — указываются библиографические сведения документа.

Массив (комплект) карточек может храниться либо в определенном порядке (когда карточки сгруппированы по шифрам дескриптора, а вне этих, в порядке сигнатур документов), либо в частично оформленном виде (когда группы то определены, но входящий в их состав материал не расстановлен в никаком порядке), и наконец может находиться в неустроенном виде.

С точки зрения селекции этот последний вид является наиболее общим, т. е. наименее детерминированным случаем. Следовательно процесс отбора построен главным образом на этом третьем виде.

Схема процесса отбора:

1. Сортировальная машина производит отбор карточек по шифрам дескриптора искомой тематики;
2. Отобранные таким образом группы карточек пропускают через сортер, который производит порядковую расстановку по сигнатурам документа;

3. Расставленные в определенном порядке группы карточек пропускают через коллатор, который сверяет карточки между собой.

Процесс отбора в вышеуказанных первых двух случаях (т. е. в случаях полдой и частичной порядковой расстановки) вытекает из общего решения, минуя определенные фазы работы.

Слепые и книга

К 150-летию со дня рождения Луи Брайля

И. НАДЬДИОШИ

Библиотеки для слепых относятся тоже к широкой области библиотечного дела поэтому имеет основание исследовать их возникновение, развитие и настоящее положение и ту инициативу, с помощью которой планируется революционное изменение взаимоотношения слепых и книг.

Настоящая работа излагает вышеупомянутые вопросы, постановка которых обоснована 150-летием со дня рождения Луи Брайля, основателя шрифта и чтения слепых, применяемых и в настоящее время.

Брайлевская система открыла широкие перспективы в области образования слепых. Применение ее к особенностям отдельных языков, ее развитие и техника давали возможность распространения книг для слепых и создавали библиотеки нового типа. Особенности библиотек для слепых являются большой объем, большой формат книг, более высокие затраты производства, ограниченность тем, отсутствие визуальных эффектов (картин, изображений, цветов и т. д.). Эти условия определяют выбор и чтение книг, комплектование книжного фонда и способ выдачи книг на дом. Кроме внутреннего положения в этой области, автор познакомит нас с выдающимися международными результатами, видами каталогов, выставками книг и их результатами.

Почти 60 лет тому назад возникла центральная библиотека для слепых с выдачей книг на дом в Венгрии, которая сейчас имеет самостоятельные права в рамках Союза слепых и финансируется государством. Кроме того значительная библиотека работает в Государственном учебном заведении слепых и 5 библиотек для слепых существуют в провинциальных центрах.

Фонд центральной библиотеки для слепых, помещенный в двухэтажном книгохранилище, содержит ок. 1000 названий и 6000 томов. Месячный оборот состоит из 600—700 человек и около 1400 томов. Существует и выдача книг за границу. Большинство книжного фонда — состоит из художественной литературы, но в ходе комплектования фонда приобретаются ценные произведения естественных и общественных наук, также и политические произведения. В 5 провинциальных библиотеках имеются ок. 2 тыс. томов.

Заслуживают внимания т. н. «говорящие библиотеки», которые передают содержание книг при помощи грамофонных пластинок и магнетофонных лент. В нашей стране в этой области значительных результатов пока еще нет, но на основе зарубежных опытов и результатов существуют и у нас ценные начинания.

Наконец нельзя не принимать во внимание те современные попытки, которые помогают лицам, очень плохо видящим (почти слепым), путем возбуждения определенных визуальных стимулов и те, которые ищут возможность восприятия визуального текста и осязную. Конечная цель попыток — это создание машины, читающей вслух, в связи с чем имеются уже значительные результаты.

Пятнадцать лет венгерской книги. Выставка.

Д. КЕРЕСТУРИ

Статья является отчетом о выставке, устроенной пятнадцатилетием нашего освобождения. Выставка представляет впервые жизнь венгерской книги в целом: книгоиздательство, библиотековедение и распространение книг. Во всех трех областях разыгралось огромное развитие в прошлые полутора десятилетия. Выставка прежде всего представляет количественное развитие, но не забывает и о качественном развитии. Она приспособляется к месту, где устроилась: к парадному залу Национального музея, самой красивой галерее Будапешта. Хотя и с жатостью эпиграммы, но все же достойным образом показывает она самое замечательное творчество нашей культурной революции: новую венгерскую книгу.

Писаря короля Матиаша

К. ЧАПОДИ

Наука занималась исследованием знаменитой библиотеки короля Матиаша, библиотеки Корвины более 250 лет, но пока лишь автор настоящей статьи исследовал в своей работе о флорентийском писаре, Петрусе *Ценниниусе*, вопрос о том, кем были писаря, имена которых нам известны и какие связи существовали между ними и королевским двором в городе Буда.

Почерк в кодексах, лицо писаря имеет не меньше значения, чем в отношении печатного произведения, особенно инкунабула, лицо типографа и шрифт. Путем сравнения почерков различных кодексов, имеется возможность получать важные научные результаты, имеющие значение не только с точки зрения библиотеки Корвины, но и с точки зрения истории книг, библиотек и культуры второй половины XV века.

Настоящая работа желает определять ряд писарей, известных по подписям из кодексов, или из литературы, на основе сравнения почерков в кодексах Корвины, находящихся в Венгрии и почерков, известных автором в виде разнообразных репродукций (фотографий, микрофильмов, иллюстраций книг).

Недостатками работы являются, что исследование не распространялось по тем кодексам Корвины, которые не связаны с именами и почерками писарей, известных автором, кроме того по почеркам кодексов, о которых репродукции не имеются, по кодексам, в связи с которыми возникли вопросы, пока полностью не решенные в области истории письма в Венгрии. (Автор желает продолжать исследование и в этой области.).

В работе перечисляются по алфавиту и со ссылками: 1) имена писарей, 2) данные, имеющиеся об их жизни, 3) библиографические сведения (автор, заглавие, год возникновения, местонахождение, шифр и важнейшая литература) о кодексах Корвины на которых имеется или не имеется подпись данного писаря, или о тех, которые переписывались по всей вероятности данным писарем. Автор дает характеристику почерка отдельных кодексов или писарей, несмотря на то, что номенклатура истории письма в XV веке еще не вполне выяснена.

Эта работа явно показывает необходимость исследования истории письма XV века с точки зрения истории культуры, а в области исследования кодексов Корвины может оказывать большую помощь в изучении находящихся в библиотеках мира кодексов XV века, в отношении кодексов Корвины.

Для полного решения этого вопроса желательны еще многолетняя работа, содействие и согласование различных областей исследования кодексов Корвины.

Материалы для I—III томов произведения Кароя Сабо: „Старая венгерская библиотека”

(Библиографически еще не описанные старые венгерские печатные произведения, находящиеся в Государственной библиотеке им. Сечени.)

И. ФАЗАКАШ

Библиография старой венгерской литературы опубликовалась в последней четверти прошлого столетия (Карой Сабо: «Старая венгерская библиотека» I—III т. III том под. ред. Кароя Сабо и Арпада Хеллебрандта. Будапешт, 1897—1899 гг.). Это произведение содержит библиографическое описание печатных произведений, опубликованных в 1473—1711 годах на венгерском языке или в Венгрии на других языках, кроме того произведений венгерских авторов, опубликованных за границей на иностранных языках. — Со времени выхода в свет ценного произведения Кароя Сабо обнаруживалось большое количество до сих пор неизвестных старых венгерских печатных произведений, описание которых было всегда важнейшей задачей венгерской библиографии. Журнал «*Мадяр Кеньвсемле*» регулярно публиковал такие описания до 1931 года, в других журналах также публиковались описания, большое количество материалов выходило в свет в печатных каталогах, в различных библиографиях и других книгах. Гиадор *Стрипски* попробовал составить сводку этих данных до первой мировой войны (Appendix ad I—II. tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár — Bibliographia Hungarica Vetus — ... — Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II kötetéhez... Budapest, 1912.). Но многочисленные старые венгерские печатные произведения, открытые в течение минувших 50 лет, требуют издания новой сводки, более того новой исправленной библиографии старых венгерских печатных произведений. По инициативе Государственной библиотеки им. Сечени Венгерская академия наук сделала уже первые шаги в это направление и имеется надежда на скорый выход в свет запланированной библиографии. Публикацией серии описаний старых, еще неизвестных, до сих пор не описанных венгерских книг, находящихся в Государственной библиотеке им. Сечени, мы даем новые материалы для этой библиографии. Продолжение этих библиографических описаний следует в следующих томах нашего ежегодника.

Роль гравюров Ганза Зебальда Бегама в определении дефектной книги зачала* XVI столетия

* Протестантский служебник.

Е. ШОЛЬТЕС

Определение старых печатных произведений без выходных данных или старых дефектных книг является часто сложной и трудной задачей. Сравнение шрифтов — это очень копотливая работа, кроме того при исследовании печатных произведений XVI века и более поздних периодов, оно не всегда имеет хороших результатов, так как тот же самый шрифт использовался одновременно различными типографиями. Во многих случаях дает лучшее указание исследование иллюстраций и книжных украшений, хотя и при этом методе нужно считаться с тем фактом, что иллюстрации популярных произведений копировались по всей Европе, и что клише гравюр на дереве могли тоже попасть в другие типографии; но так как большинство типографий

имело особые, в таком же виде негде не использованные гравюры, изучение иллюстраций и книжных украшений очень облегчает определение типографа дефектного печатного произведения и книги без выходных данных.

В деле определения дефектной книги зачала XVI века, находящейся в Государственной библиотеке им. Сечени (шифр: РМК I 361a) помогали тоже иллюстрации. Гравюры на дереве в книге иллюстрируют текст евангелия в удачной композиции, отлично изображая пространство и животрепещущие фигуры. Гравюры на дереве (в размере 26×27 мм) являются копиями серии иллюстраций нового завета, созданных Ганзом Зебальдом *Бегамом* к нюрнбергскому изданию типографии *Геррготта* (1526 г.) нового завета в переводе *Лютера*.

Графики Ганза Зебальда *Бегам* были хорошо известны в Венгрии, иллюстрации наших календарей XVI века подражают без исключения его изображениям месяцев. Две копии его иллюстраций нового завета малого размера известны нам из печатных произведений, опубличованных в Венгрии в XVI веке. Одна серия применялась коложварским типографом *Гельтаи*, другая типографией *Гофгальтеров*. Иллюстрации дефектного зачала тождественные гравюрам типографии *Гофгальтера*. Эта серия применялась сначала Рафаелем *Гофгальтером* в Вене в книге «*Breviarium Strigoniense*» (1558 г.). Выдающийся типограф, изгнанный из Вены, принес эти гравюры с собой в Венгрию. В 1574 году сын его Рудольф *Гофгальтер* иллюстрировал этими гравюрами проповеди Дьердя *Кульчара*, напечатанные в селе Альшолендва. На основе гравюр можно установить, что дефектная книга зачала была напечатана по всей вероятности в типографии *Гофгальтеров*. Шрифт его тоже совпадает с шрифтом, примененном в печатных произведениях, изданных типографией *Гофгальтер*.

Так как определить точную дату выхода в свет книги зачала на основе гравюр и шрифта, примененных в течение нескольких десятилетий, невозможно, приходилось изучать все издания евангелия и эпистол, которые могли быть применены типографией *Гофгальтер* при напечатании этой маленькой книги. На основе сравнения структуры и текстов книг зачала XVI века, можно определять, что книга зачала типографии *Гофгальтера* была напечатана на основе второго издания евангелия и эпистол коложварской типографии, по всей вероятности около 1596 года, после смерти Рафаеля *Гофгальтера* в городе Дюлафехервар.

Результат изучения состояния гравюр — такой же. При наблюдении трех изданий типографии *Гофгальтера* видно постепенный износ, постепенное повреждение клише. Иллюстрации книги *Breviarium Strigoniense* (Вена, 1558 г.) безошибочные, гравюры дефектной книги зачала уже более изношенные, а изучая иллюстрации произведения *Кульчара*, изданного в 1574 году можно наблюдать более тяжелые повреждения клише.

О библиотеке Миклоша Иштванффи

И. БЕРЛАС

Эта работа является интересной попыткой и с методологической точки зрения для открытия фонда и истории одной разложенной личной библиотеки XVI века.

Автор открыл в Государственной библиотеке им. Сечени 3 кодекса с конца 16 и начала 17 века (Фол. Лат. 3606/I—III) о которых на основе книжных знаков, вытесненных на крышке переплета можно было определять, что они происходят из библиотеки знаменитого историка — гуманиста и государственного деятеля, Миклоша Иштванффи (1538—1615 гг.).

После этого автор попробовал найти библиотеку Иштванффи, о которой венгерская литература по истории культуры и библиотеки пока ничего не знала.

В введении работы автор подробно познакомит нас с вышеупомянутыми кодексами Иштванффи с точки зрения их внешней формы, и содержания. На основе исследования выясняется, что эти три тома являются частями того великого свода руко-

писных источников, на основе которого Иштванффи написал свое произведение, изданное в Кельне типографом Антониусом Гиератусом в 1622 году (*Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXVIII*).

Автор затем делает выводы относительно библиотеки Иштванффи, исходя из гуманистической формы жизни семьи Иштванффи и самого Миклоша Иштванффи. На развитие высокой культуры, библиофильства и библиотеки Иштванффи оказывали влияние его воспитание при дворах гуманистического высшего духовенства, его высшее образование в университетах Падуи и Болоньи, и его многолетняя деятельность при пражском дворе и в канцелярии кайзера Рудольфа.

Во второй части работы излагаются итоги исследования автора.

В научной литературе отмечалось с начала XVIII века существование, в прошлом, библиотеки Иштванффи, но исследовать судьбу этой библиотеки никто не пробовал.

В ходе исследования в больших библиотеках исторического характера Венгрии кроме вышеупомянутых трех кодексов нашлись еще пять рукописных кодексов, происходящих несомненно из библиотеки Иштванффи. Два из них находились в Библиотеке им. Сечени в том числе: еще одна книга, содержащая копии исторических источников, из знаменитой библиотеки графа Ференца Сечени (Фол. Лат. 2275) и автографическая часть вышеупомянутого большого произведения Иштванффи (Кварт. Лат. 2316), которая была раньше сохранена в библиотеке графов Аппони, в селе Надьяппонь. Остальные три произведения следующие: автографические стихотворения (собственные стихотворения Иштванффи) находятся в Библиотеке Венгерской академии наук (М. Ирод. Ирок 4-р. 241), аллигат патрологии на греческом языке в будапештской университетской библиотеке, наконец т. н. стилионариум в библиотеке митрополии города Эгер (У. IV. 55), последний был использован Иштванффи во время его канцлерской деятельности.

О существовании дальнейших четырех кодексов Иштванффи произведение Ференца Форгача: *Regum Hungaricarum sui temporis comentarii*, Венгерская История Брутуса Джованни Микеле, Венгерская История Яноша Баранья Дечи (Дециуса) и произведение Антонио Бонфини: *Regum Ungaricarum decades* были установлены только следы, но самих рукописей нет. Рукопись Форгача исчезла вероятно только во время второй мировой войны из кишмартонской библиотеки герцога Эстергази.

Иштванффи использовал еще много рукописных кодексов для создания его великого произведения, которые по всей вероятности хранились в его библиотеке, но даже их следа нет, хотя их было очень много, число одних рукописных копий документов составило не меньше 200 томов.

Положение такое же в отношении печатных произведений, находившихся в библиотеке Иштванффи. И здесь можно называть книги, на основе которых его великое произведение было написано, но пока ни одного из них не нашлось. Известно, что Иштванффи покупал определенные классические романы (произведения Гелиодора и Ахиллеуса Тацноса), но этих книг тоже нет.

Автор затем устанавливает, что библиотека Миклоша Иштванффи находилась вероятно на территории прежней Кроации-Славонии, в комитате Варажд, в крепости Виница, в центре большого поместья семьи Иштванффи. Но может быть, что библиотека или часть ее находилась в комитате Загреб, в селе Пауковец.

Знаменитая библиотека разложилась после смерти Иштванффи в 1615 году. Так как у него сыновей и в семье мужского преемника также не было, большую часть библиотеки (вероятно все печатные произведения и рукописи теологического характера) оставил он загребской коллегии иезуитов; три дочери и их мужья получили, по всей вероятности, только рукописные источники истории Венгрии. Вышеупомянутые кодексы перешли из рук наследников, кроатских и венгерских аристократов (семья Драшковиц, Кеглевич и Липчеи) в наши публичные библиотеки.

В заключение автор подчеркивает, что задача обнаружения библиотеки Иштванффи еще далеко не решена. Югославские и венгерские исследователи должны продолжать исследование на основе найденных следов.

Вышедшие в европейской части Советского Союза венгерские газеты за 1917—1921 гг.

Л. ТЕРБЕ

Статья дает библиографию печатных венгерских газет, вышедших в европейской части Советского Союза за период 1917—1921 гг. и представляет собой продолжение библиографии, опубликованной в Ежегоднике Гос. библиотеки им. Сечени 1958 г. (258—284 стр.) под заглавием «Венгерские газеты в Сибири».

Попадавшие в течение первой мировой войны в плен у русских венгерские рабочие, крестьяне-бедняки и интеллигенция создавали во время Великой Октябрьской Социалистической революции коммунистические парторганизации и принимали участие во всех движениях русского пролетариата. Вскоре формировали они и интернациональные полки для борьбы против контрреволюционеров, для защиты достижений революции и власти советов. В целях просвещения, революционно-направленного воспитания и активизации для борьбы с оружием масс военнопленных, парторганизации лагерей военнопленных в некоторых городах издавали — при поддержке городских советов и парторганизаций — венгерские газеты. Массы венгерских военнопленных ждали своего освобождения от покончавшей с войной революции и большая часть их встала на сторону борющихся за власть советов, главным образом под влиянием агитации, развернутой парторганизациями через газеты. Военнопленные жадным интересом читали революционные газеты, ведь, — далеко от родины — они и не имели возможности получать вести иным путем.

От декабря 1917 г. до октября 1921 г. выходили в свет в разных городах России 44 печатных венгерских газеты: в Сибири и Туркестане 30, в европейской части 14. Посредством своих разных аннотаций автор подробно знакомляет нас с вышедшими в европейской части венгерскими газетами, как по форме так и по содержанию. Из этих газет выходила московская *Вереш Уйшаг* тиражом в 12 000, а *Вилгасабадшаг* в Пензе в одно время даже в 20 000 экземпляров. Все эти венгерские газеты перестали выходить постепенно до осени 1921 г. вследствие возвращения пленных в свою родину, а в то же время начинали выходить венгерские коммунистические газеты во всех странах, куда только возвращались из России большие массы бывших венгерских военнопленных: в Венгрии, Чехословакии, Румынии. Вышедшие в России венгерские газеты сыграли важную роль и в подготовке коммунизма в Венгрии в 1919 году и так они представляют собой замечательный источник для исследователей истории Европы.

Большинство экземпляров вышедших газет уничтожилось. Библиография указывает, какие номера отдельных газет сохранились и в каких будапештских коллекциях периодики можно их найти. Ввиду того, что венгерская и немецкая революционная печать в России развивались параллельно поддерживая друг друга, автор приводит в ступительной главе по истории печати также данные значительнейших революционных газет, вышедших в России на немецком языке. Он регистрирует 12 таких газет. Автор перечисляет также названия коммунистических газет на венгерском языке, которые выходили в 1921 году в Австрии, Чехословакии, Соединенных Штатах Америки, Югославии и Румынии.

Вслед за закрытым фондом Национальной библиотеки...

Г. МАРКОВИЧ

Статья набрасывает контуры основной характеристики состояния печати во время режима Хорти, начиная с поражения Советской Республики до освобождения в 1945 году. Основой и исходной точкой статьи служил материал Национальной библиотеки, объявленный в указанное время закрытым материалом.

Автор статьи излагает первые мероприятия белого террора против свободы печати, направленные на уничтожение вышедших во время Советской Республики изданий, равно как и важнейшие — касающиеся печати — мероприятия, принятые за двадцать пять лет фашистско-контрреволюционной диктатуры. Излагает автор в отборе также наименее характерные экземпляры запрещенных в данный период книг, периодики, мелкопечатного материала (Атила Йожеф, Йожеф Фодор, Барбюсс, А. Цвейг и пр.).

Режим Хорти начинался с сожжением книг и кончался дробильными мельницами пресловутого *Колошвари-Борца* в 1944 г., что очень характерно для культурной политики этого режима. Использовались все средства для ограничения прогрессивной литературы. То открыто, то скрыто, но цензура работала непрерывно. В ряд ограничивающих мероприятий входило лишение права почтового транспорта публикаций эмигрантских левых и иностранных коммунистических писателей, равно как и антифашистской литературы и даже всех замечательных печатных произведений прогрессивной буржуазной литературы. Множество прогрессивных произведений было конфисковано судебным путем, а левую печать просто запрещали. Известно разномножение судебных процессов против писателей в тридцатых годах. По свидетельству статьи преследование коммунистических печати и литературы выдающее место заняло в культурной политике режима Хорти, а преследовали они беспощадно все, что означает человеческое, прогрессивное и подлинную культуру.

В своей аргументации статья опирается строго на современные документы. Изложенное наглядно представляется прилагаемыми иллюстрациями.

Две индульгенции Перауди в Венгерском государственном Архиве

Г. БОРША

В специальном фонде документов до 1526 года Государственного архива (Будапешт) находятся более десятка редких однолистных печатных произведений, из которых автор познакомит нас с двумя индульгенциями, изданными Раймундусом Перауди, одним из самых усердных распространителей индульгенций, изданных в интересах борьбы против турков.

Одна из индульгенций, являющаяся инкунабулом, уже известна в специальной литературе (*Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts. Halle a. S. 1914. Nr. 1143.*), но только на основе ганноверского экземпляра, который считался уникальным. Статья поэтому занимается прежде всего Йоганном Зибенхиртером, имя и фамилия которого фигурируют на формуляре, выполненном в 1490 году. Зибенхиртер был гроссмейстером австрийского ордена святого Георга. Автор вскрывает связи гроссмейстера и ордена с Венгрией, связанные главным образом с Винер-Нойштадтом и Кишмартоном (сейчас Эйзенштадт, Австрия).

Другое печатное произведение возникло в ходе деятельности гроссмейстера *Перауди* в интересах распространения юбилейных индульгенций 1500 года в Германии. По свидетельству примененного шрифта это однолистное печатное произведение было напечатано в нюрнбергской типографии Гиеронимуса *Гельцеля*. Так как дата выполнения 26 октября 1500 года, индульгенция считалась бы инкунабулом, но на основе исторических данных, которыми статья подробно занимается, можно установить, что правильная дата — это 26 октября 1501 года и что сам формуляр был напечатан лишь несколько недель до этой даты.

Предложения для популяризации чтения книг в 1789—1790 гг.

Г. КОКАИ

В эпоху венгерского просвещения одним из часто упомянутых вопросов был вопрос народной культуры. Журнал *Mindenes Gyűjtemény* (Всеобщий сборник), (целью которого была поставлена именно популяризация науки), опубликовал в 1789 и 1790 гг. несколько предложений, которые достойны внимания потому, что занимались проблемами культурного воспитания народа, в первую очередь деревенской бедноты. Одним из значительнейших авторов этих статей был Ференц *Ковач*, инженер из провинции, увлекавшийся Вольтером и французским просвещением и занимавшийся литературой. Его предложения добивались развития венгерских национального языка и литературы, основным условием которого казалось ему развитие культуры. Поэтому он выступал за развитие народных школ, за издание дешевых и интересующих народ книг высокого уровня, а также за распространение чтения книг среди народа. В интересах этих целей он делал множество предложений. Одна из статей, в которой *Ковач* изложил исторические и общественные причины культурной отсталости венгерского народа и требовал освобождения крепостных, вышел в свет цензурированной; вычеркнутый цензурой текст все же нам известен, так как кто-то записал этот текст в находящийся в фонде Гос. библиотеки им. Сечени экземпляр *Mindenes Gyűjtemény*. Предложения *Ковача* встречали горячий отклик. Многие высказывались одобряя и дополнив те предложения. Однако, осуществление их — во время реакции, наступившей после подавления венгерского якобинского движения — не оказалось возможным.

Две надписи библиотеки Дьердь-а Климo

Ф. ХЕРНАДИ

Одна из двух высеченных на мраморной таблице надписей, принадлежавших когда-то к библиотеке епископа города Печ Дьердьа *Климo* (в настоящее время они помещены в библиотеке Университета в г. Печ), увековечивает акт открытия библиотеки для публики с датой 1774 г. Весть об объявлении публичности библиотеки встретила с большим интересом и признанием у отечественных и зарубежных знакомых *Климo*. Хотя в сообщениях об этом фигурируют и другие даты, связанные с этим событием, все же указанная выше дата кажется самой вероятной. Другая надпись содержит правила для пользования библиотеки и чушь не полностью согласуется с

находящейся в венской национальной библиотеке надписью. Относительно происхождения этого текста самым вероятным является предположение, по которому текст должно возвести к Способу пользования, который вклеен к экслибрисам Франческо Варгас Мачциукка, — юриста и собирателя книг XVIII века в Неаполе.

Письмо Й. Карман к графу Д. Фестетич о журнале „Уrania”

И. КОШТЯЛ

Уrania, одна из значительнейших венгерских литературно-художественных журналов эпохи просвещения вышла в свет в 1794—95 гг., в самых критических годах конца 18. века. Условия основания, редактирования, издания, издателей и прекращения выхода *Уrania* уже выяснены в результате настойчивых исследований деталей, проведенных литературоведами. Р. Галош, в своей, вышедшей несколько лет тому назад монографии о Й. Карман подвел итоги достигнутых до сих пор результатов исследований, все таки остались еще проблемы и недостаточно доказанные положения. Автор постарается выяснить несколько этих проблем при помощи не опубликованных до сих пор документов, обнаруженных им в архиве фамилии Фестетич в Кестхеле.

Несомненно решающее значение имеет автографное письмо Й. Карман, текст которого полностью приведен в этой статье. Содержание указанного письма поддерживается цитированными здесь отрывками писем И. Петери-Такач, П. Балог и И. Надьвати. Статья удостоверяет новыми, бесспорными данными существующее до сих пор предположение, что редакторами *Уrania* были фактически Й. Карман и Г. Пайор; сверх того доказывается и то, что действительным редактором журнала был Й. Карман.

Автор отвечает на не решенный до сих пор вопрос, кто дал материальную поддержку журналу: в противоположность мнению Галош он предполагает вместо фамилии Радаи Д. Фестетич, который не без причины желал сохранить свой инкогнито. Автор пытается также уяснить роль масонства и пришел к заключению, что оно в значительной мере содействовало выходу журнала. Из приведенного письма кажется доказанным, что главной причиной прекращения выхода *Уrania* была смерть Й. Карман.

История издания произведений Ф. Казинци (1831—1960)

К 200-летию со дня рождения

М. БУША

Исследованием истории издания произведений Ф. Казинци предоставляем данные к раскрытию истории книгоиздательства в Венгрии. В 1959 году отметилась двухсотлетняя годовщина со дня рождения Ф. Казинци, писателя и переводчика, организатора и выдающейся личности венгерской литературы. Настоящая статья занимается по этому случаю историей издания его — вышедших в форме книги — бо-

более значительных произведений. Литературные достижения его полувековой деятельности мы предполагали опубликовать — учитывая большой объем материала — в двух частях, из которых настоящая статья представляет вторую, более короткую часть. Первая, более пространная статья занимается раскрытием условий издания собранных сочинений, подготовленных печати самим автором.

Самым подходящим методом представления произведений, вышедших после смерти выдающегося мастера кажется их отдельный разбор. Таким образом, соблюдая порядок оригинального плана издания его произведений Академией Наук Венгрии, в отдельных главах трактуем о произведениях *Poetai munkák* («Поэтические произведения»), *Utazások* («Путешествия») — включая сюда и *Erdélyi levelek* («Письма из Трансильвании»), *Pályám emlékezete* («Память моей карьеры») и *Fogságom parlója* («Дневник моего пребывания в аресте»). Наконец скажем несколько слов о судьбах издания переписки *Казинци*.

Первым издателем наследства рукописей писателя было Венгерское Научное Общество — Академия Наук Венгрии. План серийного издания произведений *Казинци* Академией Наук был разработан в 1834 году. Из-за материальных затруднений начинание застопорилось уже в 1839 году, после издания третьего тома. После того задача издания была оставлена частным издателям, руководствовавшимся только деловыми интересами. Отбросили план издания полного литературного наследства, собранных сочинений *Казинци* и ограничились только на издание некоторых ходких произведений. Причина этого лежит в изменении литературного вкуса, который все более повертывался после смерти писателя в направление народности. Поэтому издание классических произведений *Казинци* не обещало большую пользу и популярность. При таких условиях произведения *Казинци* вышли в около 14 разных, большей частью смешанных по содержанию беллетристических и научно-популярных сериях. Переписка является единственной частью наследства *Казинци*, которая из-за отсутствия интереса со стороны частных издателей включилась — после многодесятилетнего перерыва — в издательскую программу Академии. В результате этой программы Академия опубликовала в форме большой серии, состоявшейся из 23 тома 5933 письма. Полное критическое издание произведений *Казинци* до настоящего времени к сожалению не состоялось.

Публицистическая деятельность Лайош-а Кошшута-а в эмиграции

Б. ДЕЖЕНИ

В ряду долгов венгерской истории литературы числится разработка публицистической литературы 19 века. Самым выдающимся публицистом века считается без сомнения *Кошшут* — славный вождь венгерской буржуазной революции.

В то время как деятельность *Кошшута* в первой половине века даже в области печати довольно известна, по отношению гигантической агитационной деятельности, которую он по подавлении революции 1848—49 года через полвека развертывал за границей (в Англии, Америке, Франции, Италии), не только не приступилось к работе для филологического раскрытия этого материала, а недостает даже наброшенного обозрения его.

Эта статья не может принять на себя задачу нагнать пропущенное. Она желает всего дать основную ориентировку к обзору и систематизации литературной деятельности *Кошшута* между 1849 и 1894 гг. и то исключительно с точки зрения публицистики, в частности с точки зрения литературных форм как и разновидностей и развития этих форм, применяемых в политической борьбе *Кошшута*.

Смотря на факты в таком аспекте, деятельность *Кошшута* делится на три периода: 1. Агитация в интересах угнетенной Венгрии, веденная в первую очередь

в Англии и Америке, 2. кампания против соглашения в самой Венгрии и наконец, 3. агитация за будущую Венгрию добывающуюся сообщества восточно-европейских, придунайских народов — изданием работы *Записки из эмиграции*. Применяемую в первый период публицистическую форму представляет собой длинный ряд политических статей, написанных для английских и американских газет (*Кошшут* вызвал в американской печати в 1951 году такое волнение, какое вызвало впоследствии рабовладельческая война; *Кошшут* стал первой сенсацией пережившей в середине 19 века период подъема и появившейся большим тиражом буржуазной печати). Для второго периода характерно писанное из зарубежных стран (из Италии) для венгерских газет «Открытое письмо», а для третьего периода тома *Записок*, которых *Кошшут* не предназначил на мемуар, ни на сборник статей и речей, как его современники полагали и даже теперь полагают, а имеют они характер полемических публицистических трудов. Этими тремя жанрами обогатил *Кошшут* публицистическую литературу второй половины века, но о *Кошшуте* следует знать и то, что он же начал издать в первой половине века (1841 г.) газету *Пешти Хирлап* и внедрил в этой газете впервые в Венгрии жанр передовой статьи. Помимо своей величины в качестве государственного деятеля, *Кошшут* является в то же время и первой значительной фигурой в истории венгерской печати.

SUMMARIES

Report on the activity of the National Széchényi Library in 1959

In 1959 the National Széchényi Library made important progress in attaining its aims the guiding principles for which were laid down by the decisions brought in 1958. Despite numerous difficulties slowing down the work it can be stated that, with some exceptions, the library achieved its objectives.

The rich collections of the Library were naturally accessible to the public, but in addition, the Library continued to function as the centre for various library services, library science and methodological work in Hungary.

The most important achievements of the year were the following: the collections of the Library were enriched by important quantities of new material; the long expected rules, regulating the Library's collection field, were set up; a great part of the old catalogue was transitionally re-catalogued; the number of readers increased; a re-organization of the bibliographical work took place; the central co-ordination of library science research in the country was initiated; international exchanges and inter-library loans increased in volume; international relations developed satisfactorily; the scientific work of the Library's collaborators improved and an upward trend was noticeable in the Library's publishing activity.

The new structure of the Library, formulated a year ago, was strengthened, the Library's budget was increased, the employees of the Library grew in number and its technical equipment was enlarged by Xerograph and Vari-typer equipment and by a modern micro-film-camera.

The main difficulties, as in the past, centered around the extreme shortage of space. The planning work concerning the Library's future new home in the former royal castle continued to be one of the salient points in the Library's work in 1959, several study tours abroad were undertaken in this respect. Despite the increase in the Library's budget allocated to acquisitions, the sum did not prove to be sufficient and only small credits could be expended upon binding and repair. The growth in the number of readers and material, and the increasingly important new tasks incumbent upon the Library caused certain lacks of staff.

The following events, taken from the reports of the single services, should be particularly stressed.

Department I.

Acquisitions increased, the work became more uniform. Important quantities of Hungarica material were acquired from abroad by purchase and exchange, and increased emphasis was given to acquiring the most important literary works of the neighbouring countries. Certain problems had to be cleared up with regard to the acquisition of certain types of Hungarica material, and difficulties were encountered concerning the new system of inventories and the handling of duplicate copies. The most important achievement of the *Processing Division* was the photographic reproduction, in card-form, of the former so-called Munich-type catalogue; the cards were inserted into the General Reader Catalogue. The revision of the systematic catalogue was continued. An important event in the field of bibliographical activities was that from 1959 onwards the *Bibliographical Section* of the Library had taken charge of the editing of the Hungarian national bibliography, thus catching up arrears. Despite various impediments, the work on the retrospective national bibliography was continued. A growth was experienced both in the number of visitors to the Library and the works consulted. The Library's *Reader and Reference Service* displayed lively activity; it furnished bibliographical information to inquirers at home and abroad in numerous cases. The shortage of stack-space continued to cause grave difficulties.

Department II.

The *Periodical Division* of the Library increased its acquisitions of Hungarica periodicals, it prepared a new catalogue of foreign periodicals in the Hungarian language not yet acquired, it was also responsible for the editing of the Repertory of Hungarian periodicals and continued its activity concerning retrospective bibliographies. An increase in the number of readers was registered. The *Music Collection's* work centered around the organization of the Haydn Year in 1959. Numerous commemorative bibliographies and other works were edited by its collaborators. The Library's *Theatre-Division* was engaged in processing lately acquired collections, the *Geographical Section* worked on the processing of old atlases. The *Division of Posters and Smallprints* was mainly engaged in the editing of several special bibliographies commemorating the anniversary of the Soviet Republic of 1919.

Department III.

In addition to its current work, the collaborators of our *Manuscript Collection* worked on the catalogues of the Library's modern Latin and modern German manuscripts; considerable time was devoted to a general bibliography of manuscripts and to an union catalogue of Hungarian manuscripts. The *Collection of Old and Rare Books* continued the processing of incunabula and miscellaneous old material. Some precious items, guarded by the above two sections, were exhibited at the International Book Fair in Leipzig. The three museum-type libraries in the country at Keszthely, Gyöngyös and Zirc, functioning as special collections under the supervision of this Department, registered a considerable growth in the number of their visitors. The *Microfilm Service* was provided with modernized equipment in 1959 and thus was well able to comply with increased demands made on it by the public.

Department IV.

This Department is the centre of inter-library services. It includes the *Book Distributing Division*, which distributed almost 100,000 items of surplus book material among 127 Hungarian libraries. The *Hungarian Service of International Exchange* functions as national Exchange centre; in this capacity, and also as the operator of the Library's own exchanges, it significantly increased the volume of its exchanges in 1959. A growth in the work of the *Inter-Library Loan Service* was experienced: the number of loans, domestic and foreign, increased considerably. The re-organization of the national *Union Catalogue Service* was begun, the number of answers to enquiries received multiplied. Amended rules regulated the distributing work of the *Copyright Deposit Service*.

Department V.

The Centre of Library Science and Methodology, as the fifth main Department in the National Library's structure, began its functions in 1959. Its *Division of Library Science* carried out a survey concerning research work in Hungary in this field, co-ordinated the work already begun, re-organized documentary work and paid increasing attention to enriching the collections of its special library. The *Division of Methodology* extended its advisory activity to all Hungarian scientific libraries and carried out numerous investigations and analyses in the interest of improving the work of the Hungarian public libraries. The *Educational Division* conducted several extension training courses for librarians.

In the course of 1959 the National Library strengthened its ties with the libraries of other socialist countries. A general increase in the exchange of persons and publications

was experienced. Representatives of the Library participated in the FID Conference at Warsaw and attended three regional classification meetings, co-operated with UNESCO and IFLA and took part in the Berlin conferences dealing with early printed books and subject catalogues, respectively.

Details regarding the activity of the single services are shown in the accompanying tables.

Additions to the collections, by source, in 1959

1.

	By Purchase	By Gift	By Exchange	By Copyright Deposit	Total
Books (volumes)	4,572	8,376	4,374	32,756	50,078
Periodicals current (vols.) and not current (pieces)	953	670	424	2,078	4,125
Manuscripts (pieces)	10,396	97			10,493
Music (pieces)	362	644	90	892	1,988
Posters, playbills (pieces)	857		4	21,827	22,688
Smallprints (pieces)	1,234	59	4	32,299	33,596
Maps (pieces)	216	110	2	132	460
Microfilms (pcs) (800 frames)	478				478
Educational diapositive slides (pcs) (50 frames)		129		139	268
Filmstrips (pcs) (6 frames)	203				203
Photographic plates (pcs)	44				44
Gramophone records (pcs)	68		2	169	239
Standards (pcs)				4,936	4,936
Other documents (pcs)	7,364	46	26	2,333	9,769
Total	26,749	10,131	4,926	97,559	139,365
Special provincial collections	65	3,026	—	116	3,207
Of which:					
Books	31	2,989		24	3,044
Periodicals	34	27		92	153
Other	—	10		—	10

*Additions to book collections, by language**

2.

Hungarian	12,806	Danish	9
Russian	1,104	Finnish	170
Serbian	92	Macedonian	1
Slovenian	32	Chinese	19
Polish	416	Dutch	17
Czech	242	Albanian	9
Slovakian	157	Swedish	32
Bulgarian	85	Lithuanian	2
Roumanian	355	Esthonian	25
Greek	10	Norwegian	6
Modern Greek	1	Ukrainian	48
Latin	1,114	Cheremiss	2
Croatian	84	Mordvinian	1
Hebrew	17	Chuwash	1
French	937	Zyrian	3
German	2,790	Votyak	2
English	1,702	Esperanto	1
Italian	140	Armenian	3
Spanish	105	Multilingual	590
Turkish	19	Total	23,149

* The figures in this table include only the books proper; brochures, lecture notes, reprints and acquisitions of the provincial special collections have not been distinguished by language.

Statistics on number of visitors

3.

Users of reading-rooms

	Readers			Items used		
	1957	1958	1959	1957	1958	1959
Premises of:						
Reader Service	24,437	39,109	43,651	68,471	106,644	119,820
(Researchers)	(3,920)	(6,638)	(5,886)			
(Univ. students)	(9,354)	(15,878)	(21,626)			
(Others)	(11,163)	(16,593)	(16,139)			
Periodicals Division	15,769	24,392	24,923	61,471	93,036	108,188
(Researchers)	(5,051)	(7,209)	(7,343)			
(Univ. students)	(3,490)	(5,198)	(5,040)			
(Others)	(7,228)	(11,985)	(12,540)			
Special Library Science						
Collection	977	1,352	376	3,588	4,984	1,509
Old and Rare Books						
Division	1,118	1,234	1,124	4,226	5,743	4,525
Manuscripts Division ...	1,640	2,282	2,258	21,880	19,879	17,610
Music Division	663	1,932	1,817	3,947	8,353	8,900
Theatre-History Division	1,273	1,171	1,239	151,520	65,314	84,220
Map Division	365	437	547	3,108	10,223	9,497
Division of Posters	270	484	733	62,193	160,500	270,180
Microfilms Division	166	686	1,022	378	4,270	5,354
Division of Confidential						
Material	—	533	1,323	—	2,656	8,178
Special collections at						
Gyöngyös	831	597	763	3,163	2,306	2,024
Keszthely		129	130		496	376
Zirc	226	160	82	902	329	152
	47,735	74,498	79,988	384,847	484,733	640,533

Processing and Distributing work of the Book Distributing Division

	Performance		Plan	
	Titles	Volumes (copies)		Volumes
1. <i>Processing</i> : nationalized library material (former KEO)	29,100	70,822		(48,555)
Surplus copies	42,830	50,918		(60,300)
Total	71,930	121,740		(108,855)
of which:				
Simplified entries	71,930	6,925	(57,350)	(8,355)
Simplified classification	—	52,133	—	(66,355)

	Number of books and periodicals transferred		
	Titles	Volumes	Pieces
2. <i>Distributing</i>			
Libraries:			
National Széchenyi Library	6,622	7,325	802
Budapest libraries	21,742	26,454	3,552
County public libraries	11,710	13,980	1,037
Provincial and other libraries	26,213	30,489	1,550
Provincial museums	585	780	2,341
National Széchenyi Library —			
Exchange Service	248	755	52
State Book Distributing Enterprise	3,837	3,977	—
Kultura Hungarian Trading			
Company for Books and			
Newspapers	152	317	—
Total	71,109	84,077	9,334

Inter-Library loans in 1959

1. Requests received:		
a) from Budapest	4,427	
b) from the country	3,394	
c) from abroad	1,326	
Total	9,147	
2. Requests sent:		
a) Domestic	5,722	
b) Foreign	7,572	
Total	13,294	
3. Requests fulfilled:		
I. Printed works and films on loan		
a) Works from abroad:		
(for Budapest)	1,838	
(for the country)	1,355	3,193
b) Microfilms on loan from abroad:		
(for Budapest)	19	
(for the country)	10	29
c) Works sent abroad		572
d) Items from domestic libraries to domestic libraries through our intermediary service		3,794
Total:		1,844
		5,638
II. Microfilms, photo-copies:		
a) From abroad:		
(for Budapest)	1,318	
(for the country)	485	1,803
b) Sent abroad:		586
		2,389
c) Items from domestic libraries to domestic libraries through our intermediary service		701
Total:		3,090
Total number of requests fulfilled:		8,728

*Statistics on international exchanges**1. Number of items exchanged*

(The figures include exchanges under cultural agreements, exchange of official publications, of duplicates and the own exchanges of the National Széchényi Library)

Country	Sent abroad				Received from abroad			
	Books	Periodicals			Books	Periodicals		
		Total no. of issues per annum	No. of titles	No. of volumes per annum		Total no. of issues per annum	No. of titles	No. of volumes per annum
Soviet Union	5,779	9,620	371	499	5,008	10,723	396	524
Peoples' Democracies	6,572	25,917	387	1,498	4,979	26,450	617	940
Other	2,791	11,713	132	385	6,241	22,448	420	850
Total	15,142	47,250	890	2,382	16,228	59,621	1,433	2,314

2. Turnover in packages

Country	Sent abroad	Received from abroad
Soviet Union	112	4
Peoples' Democracies	298	1,318
Other	727	3,098
Total	1,137	4,420

3. Turnover in gifts

Country	Sent abroad Books	Received from abroad	
		Books	Periodicals
Soviet Union	32	23	—
Peoples' Democracies	173	293	—
Other	1,026	1,107	15,384
Total	1,231	1,423	15,384

4. *Distribution of Hungarian publications among domestic libraries* 3,311 copies

5. *Number of letters written:* 1,971 pcs.

6. *Packages* 13,512 pcs.

Foreign relations of the National Széchényi Library in the years 1958/59

I. GOMBOCZ

Certain developments can be registered in the field of the Library's international relations in the period that has elapsed since the publishing of our former report in the 1957 year-book which applied to the years 1953—1957.

The policy of acquisitions from abroad has been directed more resolutely towards purchase and exchange of Hungarica material, though some difficulties ensued regarding the exact definition of the type and category of publications to be procured. An increase in the amount of foreign currency has been made available for purchases, but with regard to publications not obtainable through the ordinary trade channels, the Acquisition Division of the Library increasingly relied upon international exchanges, operated by the Hungarian Exchange Service functioning within the Library. It is interesting to note that approximately 57 per cent of the material obtained from abroad came from international exchanges.

The Hungarian Exchange Service had begun to build up a nation-wide register in card form, incorporating every library and institution with exchange partners abroad. Numerous exchanges, not fitting into the National Library's own activity were passed on to the proper Hungarian libraries. All central forms of exchanges (exchanges under the country's cultural agreements, exchange of duplicates and official publications) increased in volume and quality: altogether 64,000 items were sent abroad and 97,000 items received.

The Inter-Library Loan Section, a central service equally operated by the National Library, moved into more spacious quarters in another part of our building; under the more favourable circumstances it improved its work in many respects: new countries with new libraries and institutions, at home and abroad, were contacted, backlogs eliminated. 9,147 requests were received by the Section in 1959, 95 per cent of which were filled.

In its capacity as the country's bibliographical centre, the National Széchényi Library increased its activity. The reference service and every special collection (periodicals, manuscripts, music division) received numerous inquiries from abroad. About 90 important bibliographies or information of another type were submitted to foreign inquirers.

A noticeable progress was made in the field of the exchange of persons, though in this regard a higher figure would have been desirable. About 160 visitors from abroad examined the treasures of the National Library or studied the work of the single collections. The majority of our visitors came from the socialist countries. The numerous tourists on sight-seeing in the provincial libraries (Keszthely, Gyöngyös and Zirc) under the supervision of the National Széchényi Library are not included in this figure.

Some of our principal collaborators made study tours in the German Democratic Republic and the Soviet Union, others travelled in various European countries, inspecting new library buildings and equipment. Several members of the Library's staff followed special studies abroad and numerous study excursions to neighbouring countries for larger groups of staff members were also organized.

The Library increased its co-operation with the Libraries Division of Unesco, concluded contracts with it with a view to organizing a regional exchange conference in Budapest in 1960 and publishing the Bibliography of Hungarian Bibliographies under the auspices of Unesco. Collaborators of the Library attended ISO, FID and IFLA Conferences, participated in regional classification meetings, attended the Berlin meetings of the socialist countries where early printed books and subject catalogues were discussed, helped organize the Haydn Year (as evidenced by the then published catalogues on the Library's collections of Haydn manuscripts), exhibited old manuscripts and books at the Leipzig Book Fair, etc. The National

Széchenyi Library became a member of the International Association of Music Libraries. Numerous collaborators of our Library published articles in foreign periodicals on literary subjects, on librarianship or library science.

To sum up: despite some shortcomings it may be concluded that the international relations of the National Széchenyi Library showed a marked development in the two years under review.

Some facts about the work of the Educational Division of the Centre of Library Science and Methodology in 1959

E. BESENYEI — I. PAPP

In its work concerned with professional training and extension training, the Educational Division has been keeping two basic principles in mind: 1. the realization of the unity of political and professional knowledge; 2. the close relationship of theory and practice in library work.

In the first year of its operation, the Centre's Educational Division had taken over and improved training methods already in progress at that time. The basic field of its activity, as seen in the foregoing, is training and professional extension training. The *training* is being carried out on three levels. Librarians who attended the university, but the degree they obtained was not from the Faculty of Librarianship, participate in a 2-year high-grade course; in the future this form of training is to be included in the university's curriculum. It is yet to be decided whether the post-graduate course for librarians with high-school diplomas not from the Faculty of Librarianship is equally to be included in the university's instruction plan, or else is to be taken care of by the Educational Division of our Centre. Despite several attempts, the question of the training of librarians with medium-grade qualifications has not yet been satisfactorily solved, yet the need for librarians with good medium-grade training is growing day by day. The aim for this type of training, at present, is doublefold: firstly, to increase the professional knowledge of persons already working in libraries, secondly to ensure the systematic replacement of librarians with medium-grade qualifications. The instruction plan and different organizational questions are only in an initial stage, but the short time that has elapsed since this type of training has been called into existence has proved that the creation of a library school would be the basic condition for successful training. The lower-grade training course for librarians is still in the stage of organization; in this respect certain obstacles must still be overcome.

A form of professional *extension training*, recently organized, can also be stated to have been successful. Various courses were started for librarians working in public and scientific libraries, but in order to make possible the working out of a uniform system for this type of training, a survey of the situation regarding the qualifications of librarians actually employed is absolutely necessary. Official measures pertaining to required qualifications in this field are expected shortly and these will provide the long-expected basis for the proper organizing of professional extension training courses for librarians.

The problem of co-ordinating national and international standardization in the field of library economy and documentation

P. LÁZÁR — G. BARTA

As a consequence of the rapid development of library economy and documentation, increased demand arises for library standardization which again brings forth the development in standardization. This process began on a national basis, but later—within the framework of ISO—it broadened on an international scale. The question of the relationship between national and international documentary standardization was first raised at the 1959 FID Conference in Warsaw.

Standardization has to overcome numerous objective (imperative, systematic) and subjective (incidental, not systematic) difficulties before it will become possible to establish rules or fix guiding principles acceptable to everybody concerned on the one hand, and on the other, before practice will actually be regulated by standards.

The following main obstacles stand in the way of the unity of documentary standardization and national and international practice (starting from the direction of the systematic towards the incidental difficulties):

1. Legal contents and power, compulsory or recommendatory character of standards (legal inertia);
2. Linguistic deviations (linguistic inertia);
3. Differences in the stage of maturity of the cultural levels, especially in library economy and documentation (developmental inertia);
4. Relations to other fields of standardization (general standardization inertia);
5. Tradition, habit (intellectual inertia);
6. Financial consequences of establishment of standards (economic inertia);
7. Systematic planning and scheduling documentary standardization (documentary standardization inertia).

It is apparent that parallelly with promoting international standardization the obstacles of an incidental character must be removed first. A long-term programme of international standardization could do much to improve the skillful planning of library and documentary standardization. This programme should take into account all the results of national standardization hitherto achieved, as well as manifested or latent demands for national standardisation (f. i. the requirements of under-developed countries).

There is not much hope for overcoming systematic obstacles to standardization, as this is a much more complicated problem. But some of the systematic deviations do not affect the basic unity and proper co-ordination of international and national standards, which fact is best proved by a comparison of ISO recommendations with the Hungarian national standards.

Photo-composing methods

T. TOMBOR

Due to the rapid progress of the printing trade in recent years the type-layouts, the photo-composing systems have been developed.

In the first part of his guide, written specially for librarians, the author discusses the

historical background and in this connexion points to the important pioneer activity in this field by our countryman, Jenő Porzolt. Porzolt built the first photo-composing machine in 1894, which served as the basis for further experimentation and research throughout the world. Parallel with the activity in this domain by the Russian, V. A. Gassiev, the work of another Hungarian, Ödön Uher, can be considered to have been of prime importance.

In the second part of his study, the author describes the following three groups of photo-composing systems, adding important bibliographical information: *a*) conversion of traditional type-setting into photo-composing (Intertype Photosetter and "Monotype"); *b*) New photo-composing methods ("Lumitype" and "Linofilm"); *c*) Earlier types of semi-automatic photo-composing machines ("Hadego" and "Hohlux-Typofot").

The third part of the study deals with the importance of photo-composing systems and investigates future possibilities. It has become evident that electronics will find access into the printing trade to an ever increasing extent. The use of photo-electric cells in modern printing has become a significant factor, simplifying and speeding up printing procedures. It is certain that photo-composing will revolutionize the technique of text transfer, and undoubtedly electronics will contribute to the acceleration of this process.

Mechanical information retrieval based on the collation principle

G. OROSZ

The paper discusses the application of the standard Hollerith-machines for information retrieval based on collation. Collation is a type of information retrieval which is applied for uniform coordinate indexing or for optical punched cards (Sichtlochkarte).

As many Hollerith cards are prepared for each document as descriptors selected for characterizing the document. Three zones are delimited on the cards. The first zone (A) includes the document number, the second (B) the code number, symbolizing the descriptor. The remaining larger part (C) can serve as space for marking in the bibliographical data of the document.

This card collection can be stored in three different ways: either in order of sequence (the cards are stored in groups according to the descriptor markings, and within the groups, arranged according to document numbers), or partly ordered only (cards stored in groups as mentioned above, but without order within the groups), finally, they can be stored at random.

As to selection, the latter method is the one least determined by conditions and thus the most general case. Therefore, the process of selection was drawn up to apply to this case in first line.

Outlines of the selection method:

1. the sorter searches the card collection according to the descriptor markings of the subject of the reference question;
2. the sorter orders the selected card groups in succession according to document numbers;
3. the collator collates the ordered groups.

The general solution is applicable for proceeding in the first two cases (with partly and fully ordered card collections), where certain steps can be omitted.

The blind and the book

On the occasion of the 150th anniversary of the birth of Louis Braille.

I. NAGYDIÓSI

Libraries for the blind present numerous problems, it is, therefore, necessary to investigate the origin, development and present status of this special type of library. Attention must also be given to initiatives which are aimed at a revolutionary change in the relations of the blind to the book.

This paper, occasioned by the 150th anniversary of the birth of Louis *Braille*, the founder of the system of reading and writing for the blind, is discussing the questions mentioned above.

The *Braille* system opened up extraordinary vistas in the field of educating the blind. The adaptability of the system to the peculiarities of the languages of the different nations, its development and technique made possible the spreading of the *Braille* book and brought new-type libraries into existence. Books for the blind have numerous distinguishing features: they are larger than ordinary books, they are expensive to produce and all visual effects, such as illustrations, colours, etc., must be avoided. These factors determine selection, acquisition and the lending policies in the libraries for the blind. Experiences in this field abroad have been studied and all circumstances carefully considered that help promote understanding the special status of these libraries.

A central lending library for the blind has been in existence in Hungary for the last sixty years; it is subsidized by the state and functions independently, as part of the Association for the Blind. Another significant library for the blind is maintained by the National Pedagogical Institute for Blind People and five regional libraries in the country, with a total stock of approximately 2,000 volumes, are also operated.

The central lending library's 2-floor book-stack holds about 1,000 works (6,000 volumes). About 1,400 volumes are used monthly by approximately 600 to 700 visitors. An international loan service is also operated. The greatest part of the book material consists of belles-lettres, but natural and social sciences, as well as political works are also represented to a fair extent in the collection.

The so-called „talking books” deserve attention; gramophone records or tapes are used to transcribe the texts. There are no significant developments in our country in this field at present, it is hoped, however, that on basis of experiences abroad some headway will be made soon.

Mention should be made, in this connexion, of modern experiments made lately: persons whose sight has been reduced almost to blindness are helped to read by certain visual impulses aroused in them or normal written texts are made accessible to them by the sense of touch by means of special reading devices. All these experiments will find their final form in the “talking machine”, and it can be established that also in our country considerable progress has already been made in the realization of this project.

Books in Hungary. 1945—1960.

An exhibition.

D. KERESZTURY

The article describes the book-show held in honour of the fifteenth anniversary of Hungary's liberation. Every aspect of the Hungarian book was shown here for the first time: the exhibition embraced book publishing, librarianship and book distribution alike. In all the three domains a great development took place during the last fifteen years. Both the growth in book production, and the development regarding quality were clearly illustrated. As befitting the importance of the event, the exhibition was held in one of the most splendid public halls of Budapest, the ceremonial hall of the National Museum. Although emphasis was laid only upon the most important stages of this vast development, the exhibition showed, in a worthy manner, one of the most remarkable achievements of our cultural revolution; the new Hungarian book.

The scriptors of the library of King Matthias

K. CSAPODI

Since more than two and a half centuries historical scholarship has been interested in research on the world-famous Corvina library of King *Matthias*, but so far only the present author (in an earlier study on the Florentine scriptor *Petrus Cenninius*) has raised the question exactly what types of handwriting could be discerned in the Corvina-codices, who were the scribes known by name, and what relations did they maintain to the royal court in Buda. The handwriting of a codex, the person of the copyist is of as great an importance, as the printer of a book and the type he used. By comparing the styles of writing of various codices important information affecting not only the history of the Corvina Library, but also of 15th century books and libraries in general may result.

By comparing the styles of writing of the Corvina-codices preserved in Hungary and of other codices represented by various reproductions (photostats, microfilms, etc.) this study attempts to establish the personality of at least those scriptors, whose name is known either by their signatures on the codices or by other references. The limitations of the study are accounted for by the fact that no examination could be made of Corvina-codices, the handwriting of which could not be compared to that of scribes whose name or hand was known to the author, nor was it possible to study codices of which there was no reproduction available, finally, the study does not extend to codices touching upon not yet clarified questions on the history of writing in Hungary.

The study lists alphabetically, with references, 1) the copyist's name, 2) known biographical data, 3) bibliographical particulars (author, title, year of completion, provenance, call-number, and consulted literature) of the Corvina-codex copied by the scriptor in question, whether signed or unsigned, or only attributed to him as his work. As the nomenclature for different styles of writing of the 15th century has not yet been entirely cleared up, the listing indicates the style of writing of the single codices and scriptors respectively. This study intends to prove how necessary it is to make research into 15th century history of writing; these investigations may help in examining 15th century codices in the libraries of the world with special regard to the Corvina. The complete solution of the question still requires many years' work and co-ordinated co-operation in the various domains of Corvina research.

*Additional material to Vols. I-III. of „Régi Magyar Könyvtár”
(Old Hungarian literature) by K. Szabó*

Old Hungarian books of the National Széchényi Library, bibliographically not yet described.

J. FAZAKAS

A bibliography on old Hungarian literature appeared toward the end of the last century (*Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. 1—3. köt. Budapest 1879—1898.*). It contains the description of works in Hungarian, of works in a foreign tongue that appeared in Hungary, and of works by a Hungarian author published abroad, which appeared in the period from 1473 to 1711. Since the time of the publishing of K. Szabó's valuable work there have emerged many hitherto unknown old Hungarian books, the recording of which has always been considered to be an important task of Hungarian bibliographers. The bibliographical quarterly, *Magyar Könyvszemle*, published such descriptions regularly up to 1931. In addition, other periodicals also contributed to the publishing of this material, and numerous data appeared in printed catalogues, various bibliographies and other books. It was Hiador Sziripszky who made an attempt at collecting the scattered material before World War I: *Appendix ad I-II. operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár —Bibliographia Hungarica Vetus... Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának 1—2. kötetéhez.* Budapest 1912. However, the numerous old Hungarian books discovered during the last half-century require a new summing-up, even more, the publishing of a new, corrected and up-to-date bibliography on old Hungarian books. On the initiative of the National Széchényi Library, the Hungarian Academy of Sciences has already taken the first steps in this direction, and there is hope that the planned edition of the bibliography will get under way as soon as possible. In beginning this series of bibliographical descriptions of unknown old Hungarian books in the holdings of the National Széchényi Library, we wish to contribute new material to this important bibliographical enterprise. These bibliographical descriptions are to be continued in the successive volumes of our yearbook.

*Identification of a defective copy of a 16th century book
of pericopes on the basis of Hans Sebald Beham's woodcuts*

E. SOLTÉSZ

To establish the identity of an old printed work not bearing an imprint, or of a defective copy, is generally a complicated, difficult task. The comparison of the printing types is a fairly lengthy matter, besides, in the case of 16th century publications or later ones, satisfying results are not always obtained, because identical types were often used simultaneously by a number of printing offices. It is often preferable to examine the illustrations and the typographical ornaments in order to find information as to the identity of the work, though with this method, too, one must take into account that the illustrations of popular works were copied all over Europe, and that even woodcut-blocks could have found their way into the working-stock of other printing-houses. But in general most presses had their own peculiar

woodcuts, not used in the same form elsewhere, and for this reason, familiarity with the illustrations and ornaments facilitates the determination of the printer of certain fragmentary publications or of those without imprints.

The illustrations have given the clues to the identification of a defective 16th century book of pericopes of the National Széchényi Library (call-no. RMK I. 361 a.). The woodcuts of the book illustrate the text of the gospels in neat composition, with a fine space-effect and realistic character-drawing. They are the replicas (sized cca 26×27 mm) of that series of illustrations, which were cut by Hans Sebald *Beham* for *Luther's* translation of the *New Testament*, published by *Herrgott* in Nuremberg, in 1526.

The graphical work of H. S. *Beham* was well known in Hungary. Our 16th century calendars, without exception, used or imitated his illustrations of the months. There exist two copies of his miniature *New Testament* illustrations in 16th century Hungarian publications: one series was applied by the *Heltai* Press in Kolozsvár (Cluj), the other by the *Hoffhalter* Press. The illustrations in our defective book correspond to the woodcuts of the *Hoffhalter* Press. These were first used by *Rafael Hoffhalter* in Vienna in his edition of the *Breviarium Strigoniense* (1558). This eminent printer, expelled from Vienna, brought the blocks along with him to Hungary. In 1574 his son, *Rudolf Hoffhalter* used the same woodcuts to illustrate *György Kultsár's Postilla*, printed in Alsólendva. Concluding from the woodcuts, therefore, the defective book of pericopes must have been made by the *Hoffhalter* Press. Its printing types also correspond to those applied in *Hoffhalter* prints.

As the date of publication of the book of pericopes could not be determined on basis of the woodcuts and types which were in use for several decades, we had to consider and examine every 16th century edition of the gospels and epistles which the *Hoffhalter* Press might have used for the printing of its little book. According to the structural and textual collation of the various 16th century books of pericopes it could be established that the *Hoffhalter* publication was based on the second edition of the gospels and epistles of the printing office in Kolozsvár, and to all probability, was published after the death of *Rafael Hoffhalter*, in Gyulafehérvár (Alba Iulia), sometime around 1569.

An examination of the condition of the woodcuts leads to the same results: gradual signs of wear and tear of the blocks can be observed on the illustrations of the three *Hoffhalter* publications with the identical woodcuts. The illustrations of the *Breviarium Strigoniense* published in 1558 are still undamaged in general, the ones in our book of pericopes are already more worn, but those in *Kultsár's* book printed in 1574 show yet more serious injuries of the blocks used for these illustrations.

The library of Miklós Istvánffy

E. BERLÁSZ

The study is an attempt, interesting also from a methodological point of view, at throwing light on the contents and fate of a dispersed 16th century private library. In the National Széchényi Library the author found three codices dating from the turn of the 16th and 17th centuries (call no. Fol. Lat. 3606/I—III.). It was established from the super-ex-libris (or supra-libros) on the bindings that originally they belonged to the library of the great Hungarian humanist, historian, and statesman *Miklós Istvánffy* (1538—1615). This discovery induced the author to search for the library of *Istvánffy* about which so far nothing has been known in the literature on Hungarian cultural and library history.

In the introductory part a detailed description is given both of the external appearance and of the contents of the three *Istvánffy* codices. It is proved that the three volumes were a

part of that immense collection of manuscript source-material, now lost or lying hidden, on the basis of which Istvánffy wrote his work "*Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXVIII*", printed by Antonius Hieratus in Cologne in 1622. The author draws conclusions from the humanist way of life of the Istvánffy family and of Miklós Istvánffy himself: his education at the court of great Hungarian humanist prelates, his studies at the universities of Padova and Bologna, his activity at the court and chancellery of the Emperor Rudolph in Prague over several decades; all that contributed to his erudition and bibliophilism, and to the formation of his library.

The second part of the study presents the results of the author's research.

Ever since the beginning of the 18th century, the existence of a sometime Istvánffy library has been recorded by historical literature, but it had never been attempted to clear up its destiny. Investigating the holdings of historical material in the great Hungarian libraries, the author succeeded in discovering five other manuscript volumes besides the three mentioned above, which undoubtedly belonged to Istvánffy's library. Two of them turned up in the National Széchényi Library itself: a volume containing copies of source-material (Fol. lat. 2275), formerly part of the collection of Count Ferenc Széchényi, and an autograph portion of Istvánffy's great work "*Historiarum...*" (Quart. Lat. 2316), coming from the former library of the Counts Apponyi in Nagyaopony. The other three volumes are: a colligation of Greek patrological works in the Budapest University Library (F. 28), an autograph book of poems with Istvánffy's own verses in the library of the Hungarian Academy of Sciences (M. Irod. Irók 4-r. 241), and a so-called styliionarium, used by Istvánffy during his activity in the chancellery, now in the library of the Archdiocese at Eger (Y. IV. 55).

Only traces of further four Istvánffy codices (the manuscripts of Ferenc Forgách: *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii*, Giovanni Michele Brutus: *Magyar história*, János Decsi (*Decius*) de Baranya: *Magyar história*, Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum decades*) were discovered, the volumes themselves could not be found. The manuscript of Forgách's work disappeared from the library of the Dukes Esterházy in Eisenstadt probably only as late as World War II.

Not even traces were left of the numerous manuscript volumes used by Istvánffy for writing his great work, which, in all certainty, formed part of his library. Yet it was surely no small collection. The volumes containing only copies of documents could be put at two hundred at least. The situation is the same with the printed books of Istvánffy's library. One can point to the works on the basis of which he composed his history, but not one of the books turned up so far. We have evidence of the purchasing by Istvánffy of certain classical romances (the works of Heliodorus and Achilleus Tatios respectively), but these books, too, could not be traced.

The author states that Istvánffy's library was probably located on Croatian territory, in the castle of Vinica, county Varaždin, that having been the centre of the vast family estates; though it is possible that the library or part of it was housed in another manor, in Paukovec, county Zagreb.

The famous library was broken up after the possessor's death in 1615. Having no male inheritor, he bequeathed most of his collection (probably all the printed books, and the theological manuscripts) to the Jesuit college of Zagreb; and it seems, he left the historical manuscript source-material to his three daughters and his sons-in-law. The discovered codices mentioned above came into our national collections by way of the successors of Croatian and Hungarian aristocratic families, such as the *Draskovics*, *Keglevich*, and *Lipcsey* families.

Finally, it is stressed that the task of reconstructing the Istvánffy library is still far from being complete. Yugoslav and Hungarian researchers will have to continue following up tracks indicated so far.

Hungarian newspapers in the European region of the Soviet Union in the period 1917 to 1921

L. TERBE

In continuation of the bibliography published in the 1958 volume of the National Széchényi Library's yearbook (258—284 pp.) entitled "*Szibériai magyar lapok*" (*Siberian newspapers in Hungarian*), this article actually is the bibliography of newspapers printed in the Hungarian language which appeared in the European region of the Soviet Union from 1917 to 1921.

Hungarian workers, poor peasants and members of the intelligentsia who became prisoners of war during the first World War, formed party organizations and participated in every movement of the Russian proletariat in the time of the Great October Socialist Revolution. They also organized internationalist regiments for the struggle against counter-revolutionaries, to uphold the achievements of the revolution and the power of the councils. With a view to enlightening the masses of the prisoners of war and promoting their revolutionary education, furthermore, to urge them on to armed struggle, the party organizations of prisoner of war camps in certain towns published Hungarian newspapers with the support of the Russian town council and party organization. The masses of the Hungarian prisoners of war looked to the revolution for their liberation and many of them went over to the side of those fighting for the power of the councils, mainly on the basis of the propaganda exercised by the party organizations through the newspapers. The revolutionary newspapers were read with keen interest by all the prisoners of war, as this was the only source of information open to them at such distances from their homes.

In the time between December 1917 and October 1921 altogether 44 different Hungarian newspapers appeared in the various towns of Russia: 30 in Siberia and Turkistan, 14 in the European region. The author accompanies his description of the Hungarian newspapers published in the European region with many annotations, both regarding form and text. The Moscow *Vörös Újság* (Red Paper) appeared in 12,000 copies, the Penza *Világ szabadság* (World Liberty) in 20,000 copies. Owing to the return home of the prisoners of war, by the autumn of 1921 these newspapers gradually ceased to be published. At the same time in every country where greater masses of these former prisoners of war settled down, there began to appear Hungarian communist newspapers: in Hungary, Czechoslovakia and Roumania. The revolutionary newspapers that appeared in the Hungarian language in Russia played an important rôle in preparing the ground for communism in Hungary in 1919; they offer very interesting source material to researchers on the history of Europe.

The greatest part of the single issues of these newspapers perished. The bibliography enumerates the issues of the individual titles that are still extant, and also mentions where they can be found in the Budapest collections.

In view of the fact that the Hungarian and German revolutionary press underwent parallel stages of development in Russia, in his opening chapter on press history, the author indicates the more important revolutionary newspapers in the German language in the period under review: there were altogether 12 titles in German. He also indicates the titles of communist newspapers in the Hungarian language that were published in Austria, Czechoslovakia, in the United States of America, Yugoslavia and Rumania in 1921.

Following up the National Library's prohibited material in the time of the Horthy-régime

G. MARKOVITS

The article briefly outlines the most important characteristics of publishing policies during the Horthy-régime, from the defeat of the Hungarian Soviet Republic in 1919 until the liberation in 1945. The basic material for the study was furnished by material of the National Library termed confidential in the period under discussion.

The author describes the first decrees of the White Terror-régime against the freedom of press directed at the destruction of publications issued under the Hungarian Soviet Republic and indicates the most important measures put into force over the twenty-five years' period of the counter-revolutionary fascist dictatorship. A selection of the most characteristic books, periodicals, and other kinds of small-prints suppressed during this time (H. *Barbusse*, J. *Fodor*, A. *József*, A. *Zweig*, etc.) is also discussed.

The Horthy-régime began with the burning of books and terminated with the ill-famed paper-mills of M. *Kolosváry-Borcsa*: events characteristic of the whole cultural policy of the era. Every kind of measure was resorted to in order to suppress progressive literature.

The censorship of the press made itself more or less constantly felt. One of the suppressing measures had been the revocation of mailing rights from the works of exiled left-wing writers and communist authors residing abroad, from anti-fascist literature, even from the outstanding works of the progressive-minded bourgeois authors. Many progressive books were officially confiscated, the left-wing press was practically prohibited. The multiplication of libel cases in the thirties is a well-known fact.

It appears from the article that one of the chief aims of the cultural policy of the Horthy-régime had been the suppression of communist press and literature, but all that served the aims of humanity, progress and true culture, was equally persecuted.

The article is based exclusively on information found in documents; its statements are supported by the attached illustrations.

Peraudi's two printed letters of indulgence in the Hungarian National Archives

G. BORSA

Numerous rare broadsides, dating back to times before 1526, are preserved in the special collection of documents of the Hungarian National Archives. From among these the author is now describing two letters of indulgence, published by Raimundus *Peraudi*, who was one of the most fervent supporters of the proclamation of indulgence in the interest of warfare against the Turks.

One of these broadsides was already made known in the literature of early printed documents (*Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*, Halle a. S. 1914, Nr. 1143). It was described on the basis of a Hannover copy, up to then held to be a unique one. The article, therefore, is concerned with Johann *Siebenbirter* in first line, in whose name the form was made out in 1490. *Siebenbirter* was Grand Master of the Order of St. George of Austria; the study reveals

the relations of *Siebenbirter* and of this Order to Hungary, which are mainly connected with the towns of Wiener-Neustadt and Kismarton (Eisenstadt, Austria).

The other broadside resulted from *Peraudi's* activity in organizing the indulgence on the occasion of the Jubilee Year 1500 of Germany. The type used shows that this broadside was made by the press of Hieronymus *Höltzel* in Nuremberg. The date filled in was 26 October 1500, which meant that actually this broadside could qualify, as an incunabulum. But the historical background which is more exactly defined in the study proves that the correct date of filling in the form was 26 October 1501 and that it could have been printed, at the most, a few weeks before this date.

Suggestions for the popularization of books in eighteenth century Hungary

G. KÓKAY

Public education was one of the most discussed problems of the age of enlightenment in Hungary. The periodical *Mindenes gyűjtemény** (issued with a view to popularizing science) published several propositions in 1798 and in 1799, remarkable because they had been dealing with the problems of the cultural education of the people, especially that of the poor peasant. The most important personality among the authors of the articles was Ferenc *Kovács*, a country engineer with literary interests, burning with passion for Voltaire and for the enlightenment in France. His suggestions were aimed at the development of the Hungarian national language and literature; he held that the basic condition to achieve these ends was the improvement of the cultural education of the people. In order to achieve his aims he fought for the improvement of the elementary school-system, for the publication of good books of public interest at cheap prices, and for the development of reading-interest among the people. F. *Kovács* recommended many practical solutions. One of his articles dealing with the historical and social reasons of the cultural backwardness in Hungary, and urging the liberation of the bondsmen, was censured, when published. However, the text is known in its whole as the blotted part was later on inserted by somebody into one of the copies of the *Mindenes gyűjtemény* belonging to the collection of the National Széchényi Library. The propositions of F. *Kovács* stirred up vivid interest; several contemporaries discussed, approved and completed them. Unfortunately, the reforms could not be realized during the reactionary period following the suppression of the Jacobin movement in Hungary.

* (roughly translated: MISCELLANIES)

Two inscriptions in the former Klimó library

F. HERNÁDY

The two inscriptions on marble tablets formerly in the *Klimó* library (György *Klimó* was bishop of Pécs in the 18th century) are now placed at the entrance of the present University Library in Pécs. One of them commemorates the event when the library was declared

public in 1774. This news was received with great interest and praise by *Klimó's* admirers and friends both at home, and abroad. Though contemporary notices on this occasion mentioned also other dates for the event, the year, as figuring in the inscription, seems to be the most probable date. The other inscription is actually a regulation for the use of books in the library, the text being almost completely the counterpart of an inscription in the Vienna National Library. It is believed that this text originates from the printed rules found pasted into the books of Francesco *Vargas Macciuca*, an 18th century Neapolitan jurist and bibliophile.

Kármán's letter to Count G. Festetics on the "Urania"

I. KOSTYÁL

One of the most important Hungarian periodicals in the age of enlightenment, the *Urania* was published during the years 1794—1795, in the final, most critical decade of the 18th century. The circumstances concerning the foundation, edition, publication and the cessation of the *Urania* had already been cleared up in detail by the thoroughgoing research of literary historians. The results had been summarized by R. *Gálos* in his monograph on J. *Kármán*, but there still remained some open questions or insufficiently supported statements. The author's aim is to solve some of these problems, on the basis of hitherto unpublished documents, found by him in the archives of the *Festetics*-family in Keszthely.

An autograph letter by J. *Kármán* is of decisive significance; it is published in full length in this study. The facts of the letter are supported by quotations from letters of J. *Péteri Takács*, P. *Balogh* and J. *Nagyváthy*. The study volunteers very important new data testifying to the already accepted view that the *Urania* had really been edited by J. *Kármán* and G. *Pajor*; furthermore it proves that J. *Kármán* was the actual editor. The author also answers the up-to-now unsolved problem: who subsidized the periodical. As contrasted with the view of R. *Gálos*, the author holds that it was not the *Ráday*-family, but G. *Festetics*, who had very good reasons to keep his incognito. The author tries to evaluate the role of the freemasons and he ascertains that they must have exercised a great influence in the publication of the periodical. From J. *Kármán's* cited letter it seems obvious that above all J. *Kármán's* death caused the cessation of the *Urania*.

The background of editing the works of Ferenc Kazinczy (1831—1960)

On the occasion of the 200th anniversary of his birth

M. BUSA

In investigating the background of editing the works of Ferenc *Kazinczy*, interesting new data come to light reflecting upon the whole of the history of book-publishing in Hungary. The second centenary of the birth of the writer and translator Ferenc *Kazinczy*, who

was a leading personality of the Hungarian literary life of his age, was celebrated in 1959. This anniversary occasioned our present study, discussing the background of editing those of his works that appeared in book-form after his death. Owing to the large extent and significance of *Kazinczy's* literary activity over more than half a century, the appreciation of his works will be published in two studies of which this is the shorter one; the first study, which will be longer, is to be devoted to revealing the circumstances surrounding the publication of the writer's collected works, edited by himself, when he was still alive.

In acquainting the reader with the great man's works published after his death, the best method seems to be to introduce them individually. Thus, in keeping with the original publishing plan of the Hungarian Academy of Sciences, a separate chapter each is devoted to such of his works as *Poetai munkák* (Poetical works), *Utazások* (Journeys) including *Erdélyi levelek* (Letters from Transylvania), *Pályám emlékezete* (In memory of my career) and *Fogságom naplója* (Diary in prison). The fate of publishing the *Kazinczy* correspondence is also discussed.

It is to be mentioned here that the Hungarian Academy of Sciences was the first editor of the author's handwritten literary remains. A plan for publishing *Kazinczy's* works was set up in 1834, but owing to financial difficulties, this enterprise had to be abandoned in 1839, at a time when only the third volume had left the press. After this date the entire task of publishing his works was left to private publishers, who had but the material gain in mind; this meant that the plan of publishing *Kazinczy's* literary remains in their entirety had to be given up and only works that afforded good reading were allowed to appear. This is explained by the fact that due to changes in the literary taste of the public which gradually took on a popular tendency after the writer's death, the classical works of *Kazinczy* did not hold a promise for material profit and public appreciation. Under these circumstances the works of *Kazinczy* appeared in about fourteen kinds of book-series of varied contents, with belletristic and general educational tendencies. As no private publisher showed any interest in the correspondence, this part, as the only one among his literary remains, after an interval of several decades, was again included in the Academy's publishing programme. Thus, the collection including 5,933 letters, was published as a single series of 23 volumes. Regrettably, a critical edition of *Kazinczy's* works has not been published up to the present day.

The publicistic activity of Lajos Kossuth in exile

B. DEZSÉNYI

One of the points not yet sufficiently clarified by literary historians is the question of publicistic literature in Hungary in the 19th century. Undoubtedly, *Kossuth* the world-famous leader of the Hungarian revolution and of the war of Independence was the greatest of all publicists of that century in our country.

While we are fairly well acquainted with the press activity of *Kossuth* in the first half of the century, a philological approach to the extensive propaganda work he exercised for almost over half a century abroad (England, United States of America, France and Italy) following the suppression of the Hungarian War of Independence of 1848-49, has not yet been attempted, and what is more, not even a sketchy outline of this work is known.

This study cannot be intended to remedy the omission, it merely volunteers information in order to help outline and systematize—solely from the viewpoint of publicism—the literary activity of *Kossuth* in the period from 1849 to 1894, with particular emphasis on the literary forms he used in his political struggle, the variants and development of these forms, as reflected by his work.

Kossuth's activity can be divided into three definite periods: his propagandistic activity in England and the United States in the interest of suppressed Hungary; his campaign at home against the Compromise of 1867 and finally, his activity as reflected by his work *Iratok az emigrációból* (Writings in exile) which was aimed at helping to create a country making for a community of East-European and Danubian peoples. In the first period his activity took the form of a series of *political articles* for English and American newspapers (in 1851 *Kossuth's* writings created such a stir in the American press that was equalled only by the movement against negro slavery some ten years later; in fact, *Kossuth* became the "sensation" of the American newspapers, which at that time, in the middle of the 19th century, began to assume a very wide circulation). In the second period he made use of a so-called *open letter*, regularly sent to the Budapest papers from Italy. In the third period of *Kossuth's* activity as a publicist, he availed himself of the literary form *Iratok* (Documents); he did not intend these documents to serve as his memoirs, and not even as a collection of his articles and speeches—as was then and is even now believed—,these writings represented a polemic, publicistic work.

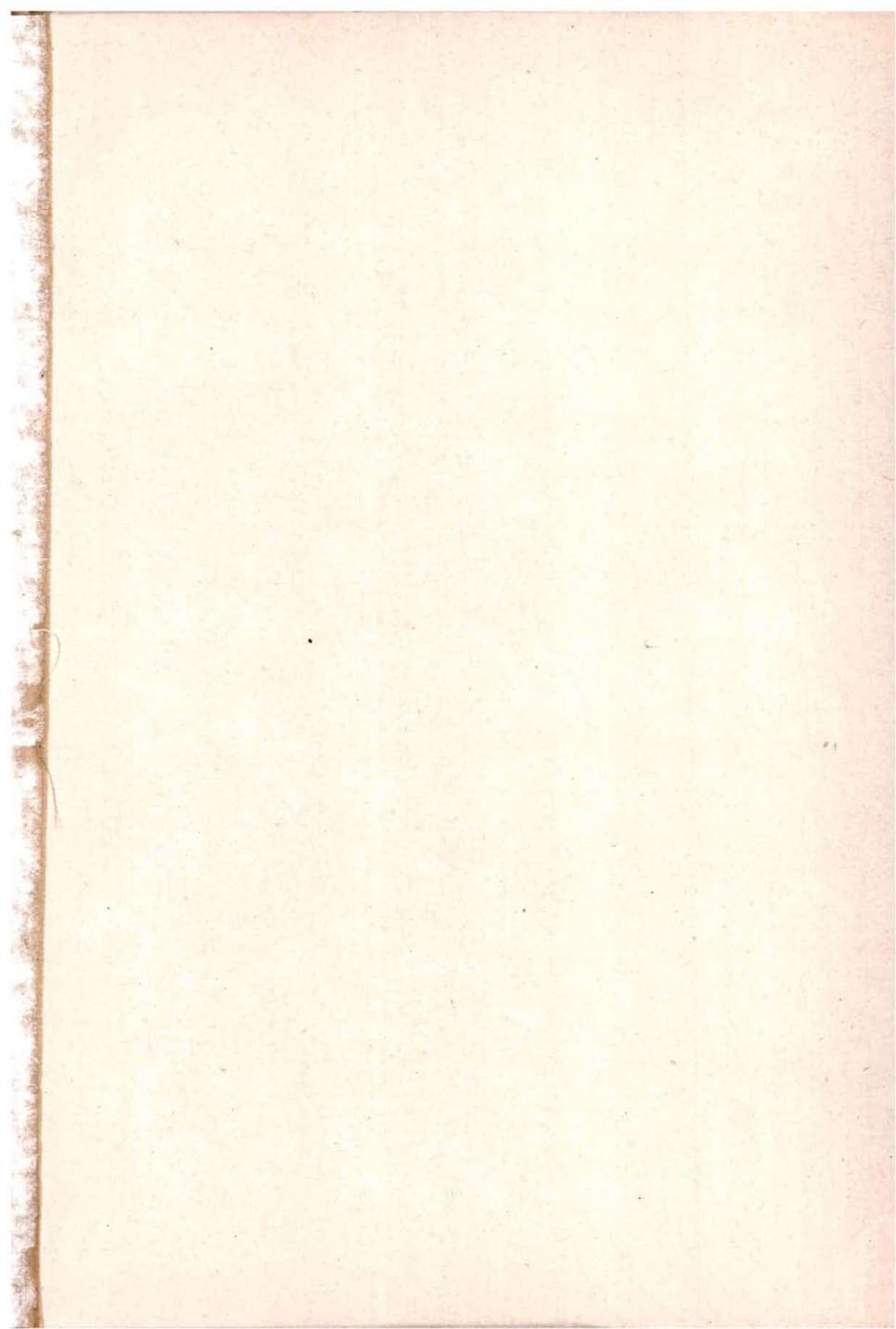
A noteworthy fact about *Kossuth*: he was the founder of the daily newspaper *Pesti Hírlap* in 1841; as first in Hungary he introduced in his paper the political leading article. The three literary forms described above and created by *Kossuth* greatly contributed to the enrichment of the publicistic literature in the second half of the 19th century. Besides his greatness as a politician, *Kossuth* was the first outstanding personality in the history of the Hungarian press.

60.4497 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3.
Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: Jóború Magda

Megjelent 1000 példányban, 36,05 (A/5) ív terjedelemben

Ara: 70 Ft